

TURAN
UNIVERSITY

Қазақстан Республикасының
білім және ғылым министрлігі

**«ТУРАН»
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ**
Ғылыми журнал

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА
«ТУРАН»
Научный журнал

№ 1 (101)
2024
Алматы

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің
2008 ж. 22 шілдедегі No. 9394-Ж қуәлігі

Меншіктенуші: «Тұран»
Университеті» мекемесі

1999 ж. қаңтарынан бастап
тоқсанына бір рет шығады

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

1. Алшанов Р.А. - «Тұран» университетінің ректоры, э.ғ.д., профессор, Халықаралық инженерлік академиясының академигі, ҚР Ұлттық инженерлік академиясының вице-президенті, Қазақстанның экономикалық ғылымдар академиясының президенті (**кеңес төрағасы**)
2. Тазабеков К.А. - Қазақстан маркетинг қауымдастығының президенті, «Тұран» университетінің профессоры (**кеңес төрағасының орынбасары**)
3. Алиев У.Ж. - «Тұран» корпорациясының вице-президенті, э.ғ.д., профессор
4. Тусупова Л.А. - Академиялық қызмет жөніндегі проректор, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
5. Арупов А.А. - Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институтының директоры, э.ғ.д., профессор, ХАА академигі
6. Аханов С.А. - Қазақстан қаржыгерлер қауымдастығы кеңесінің құрметті төрағасы, э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
7. Дан Джим - Пенсильвания мемлекеттік университеті (АҚШ), PhD, профессор
8. Ержанов М.С. - э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры
9. Қалимолдаев М.Н. - РМК «Ақпараттық және есептеуіш технологиялар институты» бас директорының кеңесшісі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті, ф.-м.ғ.д., профессор
10. Петров П.С. - PhD, Великотырнов университеті (Болгария)
11. Попков В.К. - ф.-м.ғ.д., Новосібір мемлекеттік техникалық университетінің желілік ақпараттық технологиялар кафедрасының профессоры (РФ)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

1. Таменова С.С. - **бас редактор**, э.ғ.к., «Тұран» университетінің профессоры (Scopus h-index 2)
2. Разакова Д.И. - **бас редактордың орынбасары**, «Тұран» университетінің стратегиялық даму, ғылым және инновациялар жөніндегі проректоры, PhD, э.ғ.к. (Scopus h-index 4)
3. Таяуова Г.Ж. - PhD, «Тұран» университетінің сыртқы байланыс және докторантура жөніндегі проректоры (Scopus h-index 3)
4. Селезнева И.В. - э.ғ.д., профессор, «Тұран» университетінің «Қаржы» кафедрасының меңгерушісі (Scopus h-index 4)
5. Каленова С.А. - э.ғ.д., «Тұран» университетінің профессоры (Scopus h-index 3)
6. Ниеталина Г.Қ. - э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университетінің Докторантура бөлімінің директоры (Scopus h-index 2)
7. Есімжанова С.Р. - э.ғ.д., К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университетінің «Менеджмент және бизнес» кафедрасының профессоры (Scopus h-index 3)
8. Тлеубердинова А.Т. - э.ғ.д., ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институтының профессоры (Scopus h-index 2)
9. Панзабекова А.Ж. - э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Экономикалық теория және пәнаралық зерттеулер орталығының жетекшісі, ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты (Scopus h-index 3)
10. Рахимбердинова М.У. - PhD, Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университетінің қауымдастырылған профессоры (Scopus h-index 4)
11. Роланд Гизе - э.ғ.д., Цитгау-Герлиц колданбалы ғылымдар университетінің профессоры (Германия) (Scopus h-index 2)
12. Онюшева И.В. - PhD, Stamford International University профессор-зерттеушісі (Бангкок, Таиланд; Янгон, Мьянма), (Scopus h-index 6)
13. Поспелова Т.В. - э.ғ.к., Экономика жоғары мектебінің әлемдік саясат және экономика департаментінің доценті, Triple Helix (Ресейдегі үштік спираль қауымдастығы) атқарушы директоры, Mail.Ru Group бизнес-жаттықтырушысы (Ресей) (Scopus h-index 4)
14. Гринева О.О. - э.ғ.к., Г.В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университетінің «Маркетинг» кафедрасының доценті, халықаралық ғылыми-білім беру кеңістігінде университетті ілгерілету бөлімінің басшысы (Ресей) (Scopus h-index 2)
15. Жаппар К.З. - **редактор**, ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Тұран» университетінің Редакциялық-баспа бөлімінің жетекшісі
16. Жүйкова М.А. - сайт редакторы

«Тұран» университетінің жеке материалдарды қайта басуға, журналды басып шығаруға және коммерциялық пайдалануға айрықша құқығы бар

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

1. Алшанов Р.А. - ректор университета «Туран», д.э.н., профессор, академик Международной инженерной академии, вице-президент Национальной инженерной академии РК, президент Академии экономических наук Казахстана (**председатель совета**)
2. Тазабеков К.А. - президент Казахстанской ассоциации маркетинга, профессор университета «Туран» (**зам. председателя совета**)
3. Алиев У.Ж. - вице-президент корпорации «Туран», д.э.н., профессор
4. Тусупова Л.А. - проректор по академической деятельности, д.э.н., профессор университета «Туран»
5. Арупов А.А. - директор Института мировой экономики и международных отношений, д.э.н., профессор, академик МАИ
6. Аханов С.А. - почетный председатель Совета Ассоциации финансистов Казахстана, д.э.н., профессор университета «Туран»
7. Дан Джим - Государственный Пенсильванский университет (США), PhD, профессор
8. Ержанов М.С. - д.э.н., профессор университета «Туран»
9. Калимолдаев М.Н. - советник генерального директора РГП «Институт информационных и вычислительных технологий» Комитета науки МОН РК, д.ф.-м.н., профессор
10. Петров П.С. - PhD, Великотырновский университет (Болгария)
11. Попков В.К. - д.ф.-м.н., профессор кафедры сетевых информационных технологий Новосибирского государственного технического университета (РФ)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

1. Таменова С.С. - **главный редактор**, к.э.н., профессор университета «Туран» (Scopus h-index 2)
2. Разакова Д.И. - **зам. главного редактора**, проректор по стратегическому развитию, науке и инновациям университета «Туран», PhD, к.э.н. (Scopus h-index 4)
3. Таяуова Г.Ж. - PhD, проректор по внешним связям и докторантуре университета «Туран» (Scopus h-index 3)
4. Селезнёва И.В. - д.э.н., профессор, зав. кафедрой «Финансы» университета «Туран» (Scopus h-index 4)
5. Каленова С.А. - д.э.н., профессор университета «Туран» (Scopus h-index 3)
6. Ниеталина Г.К. - к.э.н., ассоциированный профессор, директор Отдела докторантуры университета «Туран» (Scopus h-index 2)
7. Есимжанова С.Р. - д.э.н., профессор кафедры «Менеджмент и бизнес» университета международного бизнеса имени К. Сагадиева (Scopus h-index 3)
8. Тлеубердинова А.Т. - д.э.н., профессор Института экономики КН МНВО РК (Scopus h-index 2)
9. Панзабекова А.Ж. - к.э.н., ассоциированный профессор, руководитель Центра экономической теории и междисциплинарных исследований Института экономики КН МНВО РК (Scopus h-index 3)
10. Рахимбердинова М.У. - PhD, ассоциированный профессор Восточно-Казахстанского технического университета имени Д. Серикбаева (Scopus h-index 4)
11. Гизе Роланд - д.э.н., профессор Университета прикладных наук Циттау-Герлиц (Германия) (Scopus h-index 2)
12. Онюшева И.В. - PhD, профессор-исследователь Stamford International University (Бангкок, Таиланд; Янгон, Мьянма) (Scopus h-index 6)
13. Поспелова Т.В. - к.э.н., доцент департамента мировой политики и экономики Высшей школы экономики, исполнительный директор Triple Helix (Ассоциация Тройной спирали в России), бизнес-тренер Mail.Ru Group (Россия) (Scopus h-index 4)
14. Гринева О.О. - к.э.н., доцент кафедры «Маркетинг», начальник отдела продвижения университета в международном научно-образовательном пространстве ФГБОУ ВО «Российский экономический университет им. Г.В. Плеханова» (Россия) (Scopus h-index 2)
15. Жаппар К.З. - **редактор**, к.ф.н., ассоциированный профессор, руководитель Редакционно-издательского отдела университета «Туран»
16. Жуйкова М.А. - редактор сайта

SCIENTIFIC AND EDITORIAL BOARD

1. **Alshanov R.A.** - Rector of Turan University, doctor of economics, professor, academician of the International Academy of the Engineering, vice-president of the National Engineering Academy of the Republic of Kazakhstan, president of the Academy of Economic Sciences of Kazakhstan (**chairman of the council**)
2. **Tazabekov K.A.** - President of the Kazakhstan Association of Marketing, professor of Turan University (**deputy chairman of the council**)
3. **Aliev U.Zh.** - Vice-president of Turan Corporation, doctor of economic sciences, professor
4. **Tussupova L.A.** - Vice-rector for academic affairs, doctor of economic sciences, professor of Turan University
5. **Arupov A.A.** - Director of the Institute of World Economy and International Relations, doctor of economic sciences, professor, Academician of the MAI
6. **Akhanov S.A.** - Honorary chairman of the Council of the Association of Financiers of Kazakhstan, doctor of economic sciences, professor of Turan University
7. **Dan Jim** - State University of Pennsylvania (USA), PhD, professor
8. **Yerzhanov M. S.** - Doctor of economic sciences, professor of Turan University
9. **Kalimoldaev M.N.** - Adviser to the Director General of the RSE Institute of Information and Computing Technologies of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, doctor of physical and mathematical sciences, professor
10. **Petrov P.S.** - PhD, Velikotyrnovsky University (Bulgaria)
11. **Popkov V.K.** - doctor of physical and mathematical sciences, Professor of the department of Network Information Technologies of the Novosibirsk State Technical University (Russia)

EDITORIAL BOARD

1. **Tamenova S.S.** - **editor-in-chief**, candidate of economic sciences, professor of Turan University (Scopus h-index 2)
2. **Razakova D.I.** - **deputy of the editor-in-chief**, vice-rector for Strategic Development, Science and Innovation of Turan University, PhD, candidate of economic sciences (Scopus h-index 4)
3. **Tayauova G.Zh.** - PhD, vice-rector for external affairs and doctoral studies of Turan University (Scopus h-index 3)
4. **Selezneva I.V.** - doctor of economic sciences, professor, head of the department of finance of Turan University (Scopus h-index 4)
5. **Kalenova S.A.** - doctor of economic sciences, professor of Turan University (Scopus h-index 3)
6. **Niyetalina G.K.** - candidate of economic sciences, associate professor, Director of the Department of Doctoral Studies, Turan University (Scopus h-index 2)
7. **Yessimzhanova S.R.** - doctor of economic sciences, professor of the department of Management and Business of the K. Sagadiyev University of International Business (Scopus h-index 3)
8. **Tleuberdinova A.T.** - doctor of economic sciences, professor of the Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Scopus h-index 2)
9. **Panzabekova A.Zh.** - candidate of economic sciences, Associate Professor, Head of the Center for Economic Theory and Interdisciplinary Research, Institute of Economics of the National Academy of Sciences of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Scopus h-index 3)
10. **Rakhimberdinova M.U.** - PhD, associate professor of D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University (Scopus h-index 4)
11. **Giese Roland** - doctor of economic sciences, professor of the University of Applied Sciences Zittau-Gerlitz (Germany) (Scopus h-index 2)
12. **Onyusheva I.V.** - PhD, research professor, Stamford International University (Bangkok, Thailand; Yangon, Myanmar) (Scopus h-index 6)
13. **Pospelova T.V.** - candidate of economic sciences, associate professor of the department of World Politics and Economics of the Higher School of Economics, executive director of Triple Helix (Triple Helix Association in Russia) business coach of Mail.Ru.Ru Group (Russia), (Scopus h-index 4)
14. **Grineva O.O.** - candidate of economic sciences, associate professor of the department of Marketing, head of the department of University Promotion in the International Scientific and educational Space of Plekhanov Russian University of Economics (Russia) (Scopus h-index 2)
15. **Zhappar K.Z.** - **editor**, candidate of philological sciences, associate professor, head of the Editorial and publishing department of Turan University
16. **Zhuikova M.A.** - Website Editor

НӨМІРДЕ. В НОМЕРЕ

1 ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА

Azat S., Dzhumadil'daev A., Kobdikova Sh.M. Eco-foresight research in shaping country's science development strategy regarding the green economy	9
Асқарова Ж.А., Козут О.Ю., Асқарова Ғ.А. Экономиканың цифрлық трансформация жағдайындағы адам капиталына инвестициялардың тиімділігін бағалау	23
Lipovka A.V., Yerimpasheva A.T., Tarakbaeva R.Ye., Buzady Z. The evolution of leadership: new perspectives and the role of women in modern management	40
Davletova M.T., Ussenova D.A., Gerasimenko V.V., Dulatbekova N.S. Marketing technologies of promoting products on the Internet.....	54
Мырзахметова А.М., Панзабекова А.Ж., Халитова М.М., Смагулова А.С. Анализ современной макроэкономической среды в Казахстане: влияние макроэкономической среды на экономическое поведение.....	69
Варавин Е.В., Козлова М.В., Сорокина Л.И. Концепция устойчивого развития: возможности реализации на региональном уровне (на примере Восточно-Казахстанской области)	84
Божко Л.Л., Сейтхамзина Г.Ж., Джунусова С.С., Челетти Д. Имплементация ЦУР на региональном уровне: опыт Казахстана и России.....	99
Алипбеки О.А., Женсхан Д., Нукешева А.Ж., Асиров Б.У. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін субсидиялау тетіктерін бағалау	115
Serikova M.A., Zholayeva M.A., Patashkova Ye., Zhakhmetova A.K. The efficiency assessment of budgetary fund implementation in agro-industrial complex	129
Татикова А.У., Пягай А.А., Жумаешева С.Т. Кооперация малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве Республики Казахстан.....	142
Шайнуров А.С., Смагулова Ж.Б. Предпосылки и проблемы цифровизации АПК Казахстана.....	156
Aidarov T.A., Ramashova A.N., Daurbayeva M.O., Mustafayeva V.I. Perspective directions of economic cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan in the vegetable oils segment	170
Bermukhametova Z.Zh., Kurmangaliyeva A.K., Tastemirova Zh.A. Economic and statistical methods of estimating and forecasting the enterprise production activity and realization of oilseed crops	187
Мухаметжанова Ж.С., Дауренбекова А.Н., Оналтаев Д.О., Асирова А.С. Сапа мен азық-түлік қауіпсіздігін арттыру үшін нан өнімдерін бақылау жүйесін бағалау	201

2 ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ

Рахимбекова Ж.С., Разакова Д.И., Климова Т.Б.

Исследование влияния качества гостиничных услуг на уровень удовлетворенности потребителей в постковидный период 213

3 ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ

Копбаева Л.Т., Нурпеисова Л.С., Саймагамбетова Г.А., Естурлиева А.И.

Цифровые технологии в финансовой сфере Казахстана 227

Найзабекова А.А., Искакова З.Д.

Роль инвестирования в сельское хозяйство в обеспечении устойчивого развития экономики 241

Nauruzbayev A.A., Berniyazova M.Zh.

Earnings quality and national IPO: AEM practices of Central Asia 256

Кап Л.Е., Mukhamedyarova-Levina T.T., Bekbossinova A.S., Kredina A.A.

The influence of pension savings and economy development on the dynamics of bank deposits 267

Бейсебаева А.Е., Ниеталина Г.К., Исахметова А.Н., Демеубаева А.О.

«Тұрақты даму максаттарына» қол жеткізу контекстінде денсаулық сақтау салаларын зерттеу 280

Zhaxylyk S.S.

Organizational ambidexterity and its performance implications in emerging economies: empirical study from Kazakhstan 296

Түленова А.М., Бектурганова А.Е., Айгаринова Г.Т., Рысмахан Г.Б.

Проблемы и задачи совершенствования системы управления земельными ресурсами в Республике Казахстан 310

4 БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ

Байтанаева Б.А., Қондыбаева С.Қ., Андабаева Г.К., Сағынбаева А.А.

Развитие инновационной деятельности университетов: отечественный и международный опыт 323

Исаева А.Д., Баймагамбетова Л.К.

Комплексный отраслевой обзор рынка высшего образования Казахстана: тренды и вызовы 337

Закирова Д.И., Пол Милан

Контуры современного образования: оценка цифровых навыков студентов 355

Таяуова Г.Ж., Бекташ Ч.

Как повысить деловые возможности и предпринимательский потенциал развивающихся университетов: модель звезды 374

IN THE ISSUE

1 ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

<i>Azat S., Dzhumadil'daev A., Kobdikova Sh.M.</i> Eco-foresight research in shaping country's science development strategy regarding the green economy	9
<i>Askarova Zh.A., Kogut O.Yu., Askarova G.A.</i> Assessment in the efficiency of investments in human capital in the conditions of digital transformation of the economy.....	23
<i>Lipovka A.V., Yerimpasheva A.T., Tarakbaeva R.Ye., Buzady Z.</i> The evolution of leadership: new perspectives and the role of women in modern management	40
<i>Davletova M.T., Ussenova D.A., Gerasimenko V.V., Dulatbekova N.S.</i> Marketing technologies of promoting products on the Internet.....	54
<i>Myrzakhmetova A.M., Panzabekova A.Zh., Khalitova M.M., Smagulova A.S.</i> The analysis of modern macroeconomic environment in Kazakhstan: the influence of macroeconomic environment on economic behavior	69
<i>Varavin E.V., Kozlova M.V., Sorokina L.I.</i> The concept of sustainable development: implementation opportunities at the regional level (based on the example of the east Kazakhstan region)	84
<i>Bozhko L.L., Seitkhamzina G.Zh., Junussova S.S., Celetti D.</i> SDG implementation at the regional level: experience of Kazakhstan and Russia	99
<i>Alipbeki O.A., Zhenskhan D., Nukesheva A.Zh., Asilov B.U.</i> Assessment of mechanisms for subsidizing agricultural cooperatives	115
<i>Serikova M.A., Zholayeva M.A., Patashkova Ye., Zhakhmetova A.K.</i> The efficiency assessment of budgetary fund implementation in agro-industrial complex	129
<i>Tatikova A.U., Pyagay A., Zhumasheva S.T.</i> Cooperation of small and medium in agriculture of the Republic of Kazakhstan	142
<i>Shinurov A.S., Smaguloba Zh.B.</i> Prerequisites and problems of digitalization of the agro-industrial complex of Kazakhstan.....	156
<i>Aidarov T.A., Ramashova A.N., Daurbayeva M.O., Mustafayeva V.I.</i> Perspective directions of economic cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan in the vegetable oils segment	170
<i>Bermukhametova Z.Zh., Kurmangaliyeva A.K., Tastemirova Zh.A.</i> Economic and statistical methods of estimating and forecasting the enterprise production activity and realization of oilseed crops	187
<i>Mukhametzhanova Zh.S., Daurenbekova A.N., Onaltayev D.O., Asilova A.S.</i> Evaluation of a bakery control system to enhance quality and food safety.....	201

2 TOURISM: WORLD EXPERIENCE

Rakhimbekova Zh.S., Razakova D.I., Klimova T.B.

The research of the influence of hotel service quality on the customer satisfaction level in the post-COVID period..... 213

3 PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER

Kopbayeva L.T., Nurpeisova L.S., Saimagambetova G.A., Yesturliyeva A.I.

Digital technologies in the financial sector of Kazakhstan..... 227

Naizabekova A.A., Iskakova Z.D.

The role of investing in agriculture for sustainable economic development 241

Nauruzbayev A.A., Berniyazova M.Zh.

Earnings quality and national IPO: AEM practices of Central Asia 256

Kan L.E., Mukhamedyarova-Levina T.T., Bekbossinova A.S., Kredina A.A.

The influence of pension savings and economy development on the dynamics of bank deposits 267

Beisebayeva A.E., Nietalina G.K., Issakhmetova A.N., Demeubayeva A.O.

The research of the public healthcare sector in the context of achieving “Sustainable Development Goals” 280

Zhaxylyk S.S.

Organizational ambidexterity and its performance implications in emerging economies: empirical study from Kazakhstan 296

Tulenova A.M., Bekturganova A.E., Aigarinova G.T., Rysmakhan G.B.

Problems and tasks of improving land management system in the Republic of Kazakhstan 310

4 EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY

Baitanayeva B.A., Kondybayeva S.K., Andabayeva G.K., Sagynbayeva A.A.

Development of innovative activity of universities: domestic and international experience 323

Issayeva A.D., Baimagambetova L.K.

Comprehensive industry review of Kazakhstan higher education market: trends and challenges 337

Zakirova D.I., Pol Milan

Contours of modern education: assessing students’ digital skills 355

Tayauova G.Zh., Bektas C.

How to increase business opportunities and entrepreneurial capacity of developing universities: Star Model 374

ЭКОНОМИКА: ТАРИХ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ЭКОНОМИКА: ИСТОРИЯ, ТЕОРИЯ, ПРАКТИКА
ECONOMY: HISTORY, THEORY, PRACTICE

IRSTI 06.52.35
UDC 338.22
JEL O 21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-9-22>

S. AZAT,*¹

PhD, associate professor.

* e-mail: seytkhan.azat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9705-7438

A. DZHUMADIL'DAEV,²

d.ph.-m.s., academician

of the NAS RK, professor.

e-mail: askar56@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3551-4955

SH.M. KOBDIKOVA,²

d.t.s., professor.

ORCID ID: 0000-0001-9607-2823

e-mail: kobdikova.nas@gmail.com

¹Satbayev University,

Almaty, Kazakhstan

²National Academy of Sciences
of the Republic of Kazakhstan,

Almaty, Kazakhstan

**ECO-FORESIGHT RESEARCH IN SHAPING COUNTRY'S SCIENCE
DEVELOPMENT STRATEGY REGARDING THE GREEN ECONOMY**

Abstract

This article focuses on the importance of eco- foresight research in shaping the country's science development strategy in the field of green economy. The transition to a green economy requires balancing economic growth with environmental conservation, and finding a balanced model is a complex task that many specialists are actively working on. Ecoforesight, which involves the use of foresight methodology in the environmental field, plays a crucial role in identifying potential opportunities and risks for the natural environment associated with landmark innovations and global economic trends. The study aims to assess the long-term environmental impacts of current industrial activities and strategic planning of national industrial policies regarding green technologies. Scenario modeling, especially in the field of green technologies, is an important aspect of environmental forecasting due to its long-time horizons and numerous uncertainties. The article emphasizes the importance of eco- foresight research in ensuring sustainable development and innovation in the context of global strategic trends.

Key words: foresight, green economy, Delphi method, modelling, science development, ecoforesight, environmental planning.

Introduction

The transition to a green economy is a complex strategic task that requires a combination of two previously incompatible development vectors: maintaining dynamic economic growth and preserving the natural environment on a long-term basis. No country has yet managed to master this level of complexity, however, an active search for a new balanced model continues with the development of appropriate strategies.

The term “environmental foresight” (eco-foresight, English environmental foresight or environmental futures projects), as a rule, implies the use of general foresight methodology in the environmental sector [1, 2]. That is, ecoforesight is not a unique and highly specialized type of activity (by analogy with the development and production of environmentally friendly or “green” technologies), but refers to a general scientific analytical toolkit aimed at early identification of potential opportunities and risks for the natural environment associated with basic epochal innovations and global trends in economic development.

The purpose of this study is to determine the relevance of foresight in assessing the long-term environmental consequences of current industrial activities, as well as in the strategic planning of national industrial policies regarding Green Technologies. At the same time, further industrialization is recognized as a “driver of development” and is included in the list of strategic goals of economically developed and innovative economies of the world. Accordingly, in the context of global strategic trends – innovation, neo-industrialization and sustainable development – eco-foresight of industry and the market for technical and technological innovations is a relevant area of scientific research.

Materials and methods

The article used general scientific methods of theoretical generalization, synthesis and analysis. In order to conduct a comprehensive review of the topic, the article employed a range of materials and methods. The primary methods used in this review were theoretical generalization, synthesis, and analysis. These methods allowed the researchers to critically examine and evaluate the existing literature on the topic, and draw meaningful conclusions. To gather relevant information, the researchers extensively studied various literary sources, scientific articles, and reports. These sources were carefully selected to ensure that they provided reliable and up-to-date information related to the study’s topic. The researchers aimed to include a wide range of sources to obtain a comprehensive understanding of the subject matter.

The literature review process involved a systematic examination of the selected materials. The researchers thoroughly analyzed the content of each source, identifying key concepts, theories, and findings that were relevant to the study. They then synthesized the information from these sources, organizing and integrating the data to identify patterns, trends, and gaps in the existing knowledge.

Main provisions

One of the most large-scale and priority areas of environmental foresight is scenario modeling “Green Technology”, which is objectively due to large time horizons and numerous uncertainties associated with the global phenomenon [3, 4].

A number of countries are implementing programs to develop a green economy and minimize the economic and social impact on nature. In the United States, the value of protected areas is considered in economic, environmental and cultural dimensions [5]. The US National Wildlife Federation [6] has achieved the adoption of legal standards supporting the “North American model of wildlife conservation” [7]. The Federal Assistance for Wildlife Restoration Act [8], which came into effect in 1937, allowed for the restoration of dozens of animal species. In recent decades, network cooperation in the field of nature conservation has intensified with the participation of numerous players. Relevant law (Wildlife Act of 1964 established principles that are still used in public land conservation in the United States. Since 2009, the US Department of Agriculture of Agriculture (USDA) has awarded

more than 200 conservation innovation grants to find new solutions for conserving protected areas in a rapidly growing economy. In Canada, environmental activities are carried out discretely, in connection with periods of increased environmental sentiment in society [9]. As a mechanism for protecting protected areas in the Canadian Arctic, registration of land ownership rights is provided [9]. The United Arab Emirates, in turn, leads among the Gulf countries in the use of clean technologies and alternative energy sources [10]. Africa's long-term Great Green Wall program is seen as a tool for greening deserts by planting a wide, continuous strip of trees from Senegal to Djibouti. An integrated approach to large-scale land restoration with the active involvement of local communities between 2015 and 2017 allowed the greening of approximately 12 thousand hectares of degraded land. It is expected that the implementation of the project will significantly expand landscape diversity and improve the quality of life [11].

Literature review

In best international Foresight practice, two modes are used using fourth and fifth generation approaches and taking into account the listed principles. This increases the relevance of such research and enhances its influence on decision-making, for example, in the development and implementation of public policy.

Mode I aims to improve or optimize an existing system [12, 13], and Mode II focuses on discussing opportunities and stimulating fundamental changes in existing paradigms [14].

The methodology of foresight research is formed based on the selected goals, objectives of the project and a specific area of its application. Any Foresight program requires decisions about what combination of methods to use and what existing sources of information to use.

The main methods of ecoforeside research are:

- ◆ Delphi method ;
- ◆ SWOT analysis;
- ◆ horizon scanning;
- ◆ scenario analysis.

In order to create evaluations of potential futures, the Delphi method gathers and organizes the opinions of a group of specialists over the course of many analysis rounds. This approach has been applied in many different ways in numerous studies conducted worldwide in a variety of sectors and for a wide range of objectives [15]. Typically, a panel of experts anonymously and independently responds to questions on potential future changes in the first round of a Delphi research, without being aware of the responses provided by other panel members [16]. In the following rounds, all of the group's results – including their own – are shown to each member. Reviewing their results and revising their conclusions in light of other participants' findings and arguments is recommended for experts. They should also pay close attention to the reasoning behind responses that fall on opposing extremes of the distribution. A Delphi analysis typically involves two to five rounds, during which either a general consensus or a range of conflicting opinions about future developments may emerge. However, consensus is not the preferred outcome [17], and an attempt to impose it may lead to the invalidation of the results [18]. On the contrary, a more objective state is considered to be the stability of experts' answers, which do not change after extensive discussion, even if they do not agree with each other. Exploring opposing views and unique minority opinions can be essential to understanding "unidentified unknowns." The ideas created (the desirability of some future state or a way of obtaining or avoiding a future state) and the justifications for the unusual perspectives of participants are significant contributions of Delphi research, in addition to the detection of ambiguity and divergence [19].

The SWOT analysis is a strategic planning tool that entails classifying the organization's external and internal environment's components into four groups:

- ◆ Attributes,
- ◆ Deficits,
- ◆ Threats,
- ◆ Opportunities.

The term “horizon scanning” describes a wide range of procedures used to recognize and comprehend significant trends that are developing in an organization’s (government agency, corporate, or non-governmental organization) or an area of interest’s (biodiversity, climate change, or ecosystem services) external environment [20]. It therefore functions as an early warning system about potential threats or opportunities, can be exploratory (generating hypotheses and searching for “unidentified unknowns”) or problem-oriented (focusing on previously identified problems), and forms the basis of other stages of foresight that are intended for further analysis of markers that have been discovered [21]. Six steps make up the technique algorithm: problem analysis, information gathering, signal identification, trend monitoring, future understanding, and response agreement [22]. The marketing professor F. Kotler [20] created the popular horizon scanning trend categorization method, which is divided into six major groups denoted by the acronym DEGEST: demography, economics, government, environment, society/culture, and technology. Global digitalization has greatly increased the method’s capabilities by giving users access to a variety of sources (online libraries, statistical databases, websites of national and international organizations), promoting expert collaboration, and offering the potential for network monitoring that is ongoing.

A more comprehensive technique for outlining several potential futures is scenario analysis, often known as scenario planning [18]. The fact that this approach is unrestricted by previous historical results makes it particularly useful for forecasting black swan events (swan-type). Rather, the approach depends on imaginative thought to provide a picture of potential futures. Tools for scenario analysis emphasize mental expansion, creativity, and heuristics to take into consideration low-probability threats and go beyond the blind spot of perceiving “unidentified unknowns” [20].

Apart from the foresight methods mentioned above, there exist over thirty other types of methods for analyzing and comprehending fundamental uncertainties related to the development of complex adaptive systems in the future. These methods include relevance trees, futures wheel, cross-effects analysis, and technological sequence analysis. New techniques are always being developed, such as layered analysis of causes and effects and techniques for using online social networks.

Results and discussion

Foresight is a collaborative effort that brings together many different stakeholders and takes into account their views, expectations and experiences. Obviously, careful preparation is the key to its success. Foresight stages include:

- ◆ precise definition of research objectives;
- ◆ involvement of various stakeholders in the process of formulating research objectives;
- ◆ determination of areas of responsibility and authority of performers;
- ◆ orientation towards practical application of research results;
- ◆ development of a plan for the implementation of research results at its early stages;
- ◆ prompt dissemination of information about the progress of the study and its objectives, as well as stimulation of the implementation of the recommendations received.

At the preparatory stage, most Foresight studies are based on the experience of other countries. Almost two thirds of countries consider such a preparatory study to be an important undertaking. It includes a detailed discussion of the potential effects and intended uses of Foresight findings and a pro-contra-analysis. All this serves as a serious success factor affecting the effectiveness of the study, as confirmed by the strong positive correlation between analytical exercises and Foresight performance.

Increasingly, Foresight is used not only as a tool for building a long-term vision, but also to identify areas of innovation in the future. This purpose statement helps structure the research process and is associated with a participatory approach that prevents the influence of unilateral interests and ensures support from the private and public sectors.

The most established traditions of conducting Foresight compared to most other countries have developed in Japan and the UK, where special structures have been created: Scientific and Technological Foresight Center in Japan, which is a division of the National Institute for Science and Technology Policy (Science and Technology Foresight Center, NISTEP), and the Foresight program

of the UK Department of Innovation, Universities and Skills (Department for Innovation, Universities and Skills).

According to the literature searches on forecasting and management, the application of the results of foresight research in the formation of a strategy for the development of science in OECD countries in the period 2020 and 2021 serves as an illustration of various features of the successful institutionalization of foresight (table 1) [21].

Table 1 – Foresight research and strengthening governance in OECD countries

Australia	<p>Australia’s capacity for foresight is housed in specialized teams across many government ministries, such as the Department of Industry, Science, Energy and Resources, the Department of Foreign Affairs and Trade, and the Department of Education, Skills, and Employment. The Center for the Future, a national resource supporting policy work, planning, and thinking through the study of strategic futures relevant to the future of national security, is funded by a joint venture between the Australian government and the Australian National University. The Australian Strategic Futures Network, a cooperative network of state and federal government foresight teams, is headed by the Futures Center.</p> <p>Australia’s national science agency, the Commonwealth Scientific and Industrial Research Organization (CSIRO), has a dedicated Foresight Group (CSIRO Futures) and Analytics Group that employ modeling techniques to inform future strategy and policy solutions, with a focus on digital technologies and data-driven science. The group also analyzes emerging trends, drivers, and scenarios.</p> <p>Government agencies in Australia and New Zealand work together via the Australian Joint Agencies Scanning Network (AJASN), a shared skyline scanning service and database. Since 2004, AJASN has been in operation.</p>
Canada	<p>Canada boasts one of the world’s most advanced government forecasting ecosystems. Based at the federal government’s primary foresight agency Policy Horizons Canada (Policy Horizons), it offers cutting edge futures research, strategic foresight services, and foresight capacity building. It was established in 2009. A strong degree of support from civil service leadership is ensured by the institutional architecture that underpins Policy Horizons. The most senior nonpartisan public officers in Canada, deputy ministers, comprise the steering group to which Policy Horizons reports. This steering group directs Policy Horizons, gives it guidance, and facilitates strategic conversations around its leadership in foresight.</p> <p>Policy Horizons is currently among the world’s largest public sector forecasting groups, employing more than 40 full-time staff members. Along with serving as a vital advocacy tool to direct cooperative forecasting efforts and develop forecasting capacity across federal government departments and agencies, this capacity enables the development of strong expertise and in-depth forecasting analysis on futures issues related to a wide range of public policy topics authority.</p> <p>Through Policy Horizons, a network of foresight practitioners from all throughout the Canadian government is brought together, with over 200 individuals from over 50 federal ministries and organizations. The deployment of forecasting skills across the Canadian public service depends heavily on this network. Policy Horizons organized the inaugural Futures Week conference in 2021 to introduce the concept of foresight to a larger group of government leaders.</p>

Finland	<p>One of the world’s most advanced forecasting systems is found in Finland. After the early 1990s economic crisis and in response to security concerns stemming from Finland’s geographic location, the government began to place greater emphasis on foresight. Finland is home to networks of vision in the public and commercial sectors, academia, civic society, and national and local government, which collectively create a sophisticated proactive ecology. The Finnish foresight ecosystem blends bottom-up and top-down techniques with a high degree of inclusivity because so many different sectors of society are involved. The Center is essentially including an evaluation component that contrasts actual progress with scenarios into its work by post-evaluating earlier forecasting work over time. This is perhaps the most notable development. The Parliamentary Futures Committee has been debating forecasting-related problems and the Government’s Futures Report since 1993 (School for International Futures, 2021; Shallow A. et al (2020). The Finnish innovation fund Sitra and the Prime Minister’s Office work together to manage the Finnish National Forecasting Network. Sitra is legally accountable to the parliament, yet it maintains a great deal of independence, including when it comes to financial management. Sitra’s mission is to “ensure the future well-being of Finland” and to “support and challenge” the ruling party, frequently bringing up topics that are not necessarily of the utmost importance to people in positions of authority. International Future School (2021), 49. Section 6, paragraph 5 of the Estonian Forecasting Act, https://www.riigiteataja.ee/en/eli/509022018003/consolidate; interview with an Estonian foresight specialist, April 24, 2020 (date of last update: February 15, 2022). Different government ministries are equipped with their own forecasting systems. This includes ongoing future studies that have been conducted since 2003 and initiatives to develop specialized forecasting skills within each ministry. Though diverse sectoral goals can cause problems amongst ministries when forming their future visions, discussing the future together enables participants to identify and clarify these tensions. August 11, 2020, interview with a Finnish specialist in predicting; also see School for International Futures (2021). Finland’s premier forecasting document is the government’s Futures Report, released at the beginning of each new administration’s term every four years. This practice dates back to the 1990s, when the prime minister, working with an interministerial panel, selected the study topic. All pertinent parties participate in a two-year participative procedure during which time staff and a certain budget are assigned. The report is meant to be a resource for all political parties in creating their campaign platforms, and Parliament is involved in its preparation, with an emphasis on long-term strategic concerns.</p>
Estonian	<p>Finland served as the model for the foresight system in Estonia. The institutionalization of foresight in Estonia is based on the Foresight Act. This bill created the Forecasting Center, a think tank inside the Estonian Parliament, and the Forecasting Council, a group of specialists in business, technology, and research. The Foresight Center’s operations are approved by the Council. The center imagines potential future states in which decision-makers could “future-proof” politics. The public’s input and participation are also required under the Estonian Foresight Law. The Center is essentially including an evaluation component that contrasts actual progress with scenarios into its work by post-evaluating earlier forecasting work over time. This is perhaps the most notable development. Forecasters may show senior decision makers how valuable they are using this tool.</p>
Germany	<p>There isn’t a single central forecasting organization in Germany; instead, there is a network of public, “independent but publicly supported and publicly funded institutions.” These institutions include the Federal Diplomatic Service, the Federal Ministry of the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety, the Federal Chancellery (Bundeskanzleramt), and the Ministry of Economic Cooperation and Development. The civilian arm of the Federal Armed Forces, the Planning Office of the Federal Armed Forces (Planungsamt der Bundeswehr), has a well-established forecasting capacity to handle more general social and technological concerns. The states of Bavaria, Baden-Württemberg, and Rhineland-Palatinate are among the subnational levels where sponsored forecasting programs or procedures are a part of the decentralized system. Forecasting efforts are organized by the Federal Ministry of Education and Research (Bundesministerium für Bildung und Forschung) in collaboration with subnational partners (Länder), appropriate Federal Government entities, and the German Bundestag.</p>

European Parliament	<p>The European Strategy and Policy Analysis System (ESPAS) network is relevant to the work of numerous units within the European Parliament that address foresight concerns. The European Parliamentary Research Service’s Strategic Foresight and Opportunities Unit is one such unit that focuses on wider concerns and global trends. Along with the Strategy and Innovation Unit and the Level Liaison Unit, the Strategic Foresight and Capabilities Unit functions within the European Parliament’s Research Service. Preparing reference materials for European Parliament members on current global economic challenges, social trends, and their implications for the European Union is one of its responsibilities. Seminars and briefings are two further initiatives to foster a “culture of proactiveness in the European Parliament.”</p> <p>The Group on the Future of Science and Technology (STOA), another foresight group of the European Parliament, focuses mostly on scientific and technical topics. Informing lawmakers and taking part in legislative discussions are the goals of STOA. The eleven Standing Committees of the European Parliament have nominated 27 members to the STOA Group. Demands and requests for the completion of foresight work can be made by members of the European Parliament and its committees. The commission’s makeup and the interactions between lawmakers and specialists guarantee the applicability of the foresight work. The goal of STOA is to serve as a “honest broker” and offer guidance and a forward-looking viewpoint on different possibilities while considering the possible effects that a certain decision may have on society.</p>
<p>Note: Compiled by the source [21].</p>	

Japan is actively integrating forecasting research into its policy-making processes to achieve sustainable development. Foresight research involves identifying and analyzing emerging trends, issues and opportunities to inform long-term planning and decision making. Several institutions in Japan, including the government, research institutes and universities, actively conduct foresight research.

In Japan, science and technology innovation policies have been promoted through the Science and Technology Basic Plans, which have been formulated every five years since 1996.

Given the increased complexity of the relationship between technology and society, the study is conducted from the dual perspectives of science, technology and society. First, they studied scientific, technological and social trends through review of reference materials, etc. [horizon scanning]. They then conducted separate studies on “future society [visions]” and “future science and technology [scientific and technological perspectives]. In order to produce “images of a future society that emerged as a result of the development of science and technology [scenario],” they blended the results. Two methods are used to analyze the “future of science and technology”: interdisciplinary conversation and field-specific discussion. The goal year was chosen at 2040, or about 20 years from now, while the look-ahead term was established at around 30 years from 2050. This time frame presupposes the creation of the “Society 5.0” initiative, a super-smart society.

The purpose of the study is to provide background information to support the formulation of science, technology and innovation policies/strategies, including the 6th Science Conference Technology and Innovation Baseline. Taking social conditions as a given, they explored the possibilities of new science and technology and painted a future image of the desired society based on the development of science and technology. Fifty images of a future desired society and four values were extracted from the “future society” study. In future research _ Sciences and technology [22, 23].

The opinions of 5,352 experts were received regarding the priority and prospects for achieving 702 scientific and technical topics. Additionally, automatic clustering of 702 science and technology topics was discussed, and eight areas with high interdisciplinary potential and eight domain-specific areas were identified. In the final study of the images of future society that emerged from the development of science and technology, the future of society and the future of science and technology were combined to create a conceptual scenario.

In the study, they explored the desired future of a society based on science and technology and development (figure 1, p. 16).

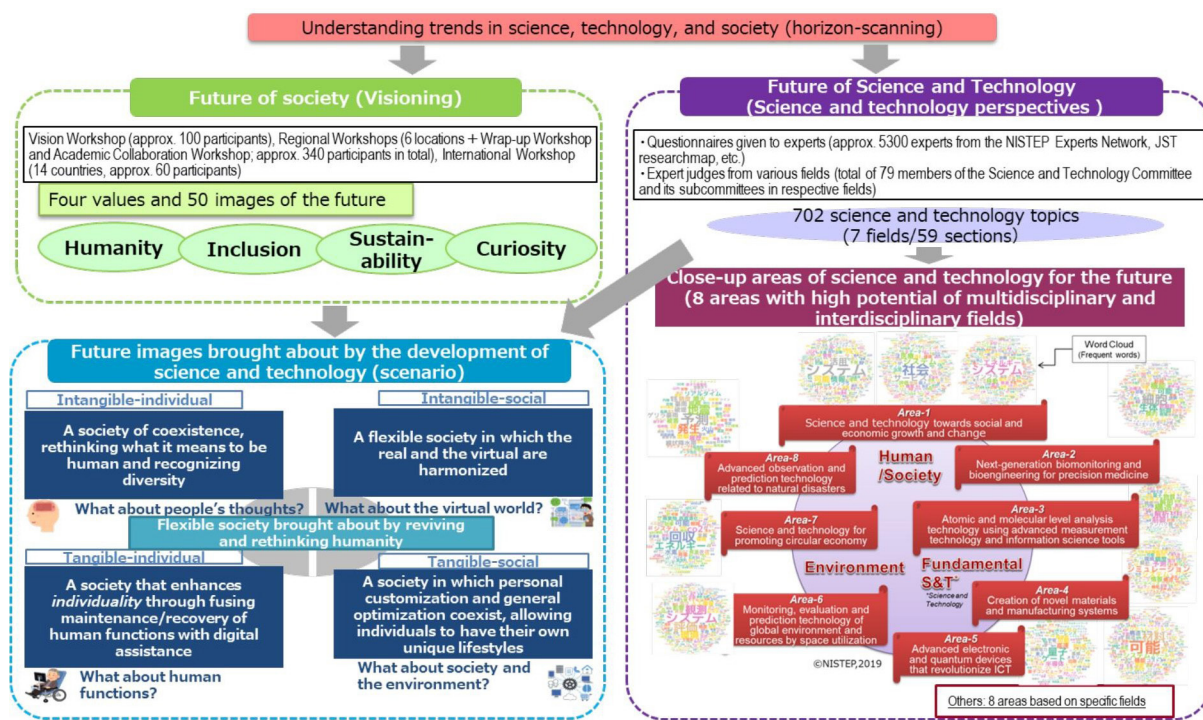

Figure 1 – The future of a society based on science, technology and development

Note: Taken from the 11th Science and Technology Foresight Scenario Planning from the Viewpoint of Globalization Summary Report – NISTEP REPORT No.183 [23].

One of the main areas of sustainable development in Japan is environmental protection. The country has set ambitious goals to combat climate change, reduce greenhouse gas emissions and develop renewable energy sources. Japan has also invested in technological advances to improve energy efficiency and reduce pollution.

Renewable Energy: Japan is investing in renewable energy sources such as solar, wind, biomass and hydropower. As of 2019, renewable energy accounted for about 18% of the country’s total electricity production.

Energy efficiency: Japan places special emphasis on energy saving initiatives, especially in residential and commercial buildings. The government has introduced energy conservation standards and promoted the use of energy-efficient appliances and technologies.

Waste Management: Japan has a well-developed waste management system. Recycling rates are high, with around 80% of waste being recycled or incinerated to produce energy.

Sustainable transportation: Japan is promoting the use of electric vehicles (EVs) and hybrid vehicles to reduce greenhouse gas emissions. The number of charging stations for electric vehicles has been steadily increasing, and the government has set targets to increase the adoption of electric vehicles.

Forest conservation: Japan actively manages and protects its forests, which cover about 67% of the country’s land area. Forest conservation efforts include reforestation, sustainable timber harvesting, and biodiversity conservation.

Research and Development: Japan invests heavily in research and development (R&D) related to sustainable technologies and solutions. The public and private sectors are collaborating to advance innovation in areas such as renewable energy, energy storage and smart grids. These are just a few examples of initiatives and statistics related to sustainable development in Japan. Through forward-looking research, Japan strives to identify upcoming challenges and opportunities, develop effective policies, and ensure a sustainable future for the country [23].

According to research results, ecoforesight has the following advantages:

- ◆ **Demonstration of Materials:** these materials provide a comprehensive overview of eco-foresight research and its applications in the formation of a science development strategy regarding the green economy;

- ◆ **Eco-Foresight Research:** eco-foresight is a systematic and participatory process that identifies and analyzes emerging environmental issues and trends, and explores their potential implications for the future. It involves a wide range of stakeholders, including scientists, policymakers, businesses, and civil society organizations;

- ◆ **Science Development Strategy:** a science development strategy provides a roadmap for the development of scientific research and innovation in a country. It identifies priority areas for research, allocates resources, and sets targets for scientific progress;

- ◆ **Green Economy:** a green economy is an economic system that aims to reduce environmental risks and ecological scarcities while simultaneously promoting economic growth and social equity;

- ◆ **Integration of Eco-Foresight and Science Development Strategy:** eco-foresight research can play a vital role in informing the development of a science development strategy regarding the green economy. By identifying emerging environmental issues and trends, eco-foresight can help policymakers and scientists prioritize research areas that are critical for transitioning to a green economy.

For example, an eco-foresight study might identify the growing threat of climate change as a major environmental issue. This information could lead to the development of a science development strategy that focuses on funding research on climate change adaptation and mitigation technologies.

Benefits of Eco-Foresight for Science Development Strategy:

- ◆ Provides a long-term perspective on environmental issues and trends
- ◆ Identifies emerging research priorities
- ◆ Informs decision-making on resource allocation
- ◆ Promotes collaboration and stakeholder engagement
- ◆ Contributes to the development of a sustainable and resilient society.

The behavior of the National Foresight in Kazakhstan is to solve such problems as substantiating the scientific, technical and innovation strategy, mobilizing resources for the development of priority areas and increasing strategic competitiveness. The foresight process in Kazakhstan was divided into three main stages: policy planning, scientific and technological planning and development of R&D programs.

In Kazakhstan, since 2010, two national scientific and technological foresights have been carried out in order to determine the priorities of scientific, technical and innovative development. First conducted in 2011–2012, the National Scientific and Technological Foresight covered a period until 2020 and was initiated by the Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan (formerly known as the Ministry of Industry and New Technologies). In partnership with the Korea Institute of Science and Technology Evaluation and Planning (KISTEP), the foresight technique was created. A list of strategically important technologies for Kazakhstan was created using the insights from this foresight (consisting of 75 important technologies within the framework of 8 priority sectors). The Kazakhstani government designated priority sectors for innovation grant giving based on the findings of the First National Foresight. State innovation funds were awarded in 2013–2014 based on a list of strategic technologies and priority sectors identified by this foresight. It was suggested that focused technology programs be created in order to encourage the creation of strategic technologies. These programs would serve to galvanize the efforts of all involved parties and raise the bar for collaboration between research and business. Based on the application of the “triple helix” paradigm, these projects were designed in a manner radically different from previously existing patterns of interaction between government, industry, and science. Taking the lead, the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan organized the Second National Scientific and Technological foresight in 2013, titled “System analysis and forecasting in the field of science and technology”. The study’s time frame was set up to run until 2030. Finding promising fields in science and technology as well as compiling a list of R&D subjects that have the potential to propel Kazakhstan’s economy forward and serve as the cornerstone of its science and technology strategy were the primary objectives. Based on an evaluation of the socioeconomic impact of developing potential technologies as well as an assessment

of the technological capabilities and available resources, Kazakhstan identified priority areas for scientific and technological development. Educating decision-makers about potential directions for Kazakhstan's scientific and technical growth until 2030 was one of the primary objectives of the Second National Foresight. Instead of attempting to predict the future, foresight studies sought to lay the groundwork for a process of strategic thinking about the implications of putting potential future options into action. This process involved identifying important trends, opportunities, and risks, evaluating current capabilities, and gauging the state of science and technology in the Republic of Kazakhstan and around the globe [24].

The Foresight methodology comprised the following: a survey of experts from industry, research institutes, and universities; an analysis of internal competencies and resources available for development science and technology; an analysis of patent and bibliometric data; an analysis of current policies, strategies, and programs for scientific, technical, and innovative development; an analysis of road mapping; an identification of critical (key) products and services; and an analysis of technology. Round tables and seminars were held to debate the Foresight results at each major step of the project in order to reach an agreement among all stakeholders, which included government agencies, industry, and academia. The results were also publicized on the organizers' website. A list of scientific subjects that the government should prioritize supporting was suggested, and suggestions for decision makers were created based on the findings of the Second National Foresight. A unique document was created for each of the suggested R&D topics, which included all the pertinent details regarding the topic's nature, novelty and significance, technical features, relevance, and anticipated outcomes, as well as any opportunities that currently exist for the topic's independent development in Kazakhstan or in cooperation with top institutions in the field. Road mapping was done using a prioritized list of R&D subjects. The roadmaps were to be implemented in three phases: an operational plan through 2018, a strategic plan through 2020, and a long-term vision through 2030. There were designated control indicators for every level of the roadmaps. Joint expert group meetings were then arranged to determine the multidisciplinary fields in which Kazakhstan's scientific and technology advancements will take place between now and 2030. National interdisciplinary research initiatives were created as a consequence, and their execution will enable the development of novel technical solutions that sit at the nexus of linked scientific fields [24].

Conclusion

In conclusion, a review of existing scientific and practical approaches and methodologies for foresight research in the development of science allowed us to obtain valuable information on the formation of strategic directions for innovation and sustainability. This analysis illuminated the critical role that foresight research plays in guiding the development of science.

The results of this review highlight several key points: The importance of foresight research: Foresight research is an indispensable tool for predicting future trends and issues in science.

It helps identify new opportunities and threats associated with green technologies, which are vital areas for global sustainability. Cross-border collaboration on predictive research is vital to addressing the complex and interconnected challenges of green technologies and water security.

In Japan, science and technology innovation policies are promoted through the Major Science and Technology Foresight Plans, which have been formulated every five years since 1996 and, as a result, identify upcoming challenges and opportunities, develop effective policies, and ensure a sustainable future for the country. This provides an excellent example of how forward-looking research can inform and shape national science strategies.

In the coming years, it is critical that these regions continue to invest in forecasting research to navigate the rapidly evolving science and technology landscape. Using knowledge gained from predictive research, we can develop evidence-based policies that not only advance scientific knowledge, but also promote a more sustainable and secure future for all. The lessons learned from this review highlight the need for continued commitment to predictive research as a critical driver of progress in science and technology.

REFERENCES

- 1 Sutherland W., Broad S., Butchart S. A Horizon Scan of Emerging Issues for Global Conservation in 2019 // *Trends in Ecology & Evolution*. 2018. Vol. 34. Iss.1. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tree.2018.11.001>
- 2 Nakicenovic N., McGlade J., Ma S. Lessons learned for scenario analysis // *Ecosystems and human well-being*. Island Press, Washington, DC, USA. 2005. Vol. 2. P. 449–467.
- 3 Norgaard R. The case for methodological pluralism // *Ecological Economics*. 1989. Vol. 1. Iss. 1. P. 37–57. URL: [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(89\)90023-2](https://doi.org/10.1016/0921-8009(89)90023-2)
- 4 Sutherland W., Broad S., Butchart S. A Horizon Scan of Emerging Issues for Global Conservation in 2019 // *Trends in Ecology & Evolution*. 2018. Vol. 34. Iss. 1. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tree.2018.11.001>
- 5 Sutherland W., Clout M., Côté I. A horizon scan of global conservation issues for 2010 // *Trends in Ecology and Evolution*. 2009. Vol. 25. Iss. 1. P. 1–7. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tree.2009.10.003>
- 6 Заниздра М.Ю. Методы и практика применения экологического форсайта: аналитический обзор. URL: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2020.02.093> (дата обращения: 23.08.2023)
- 7 Каньин К. Форсайт науки, технологий и инноваций в Бразилии. URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2014_576.pdf. (дата обращения: 23.08.2023)
- 8 Bennett E., Peterson G., Levitt E. Looking to the future of ecosystem services // *Ecosystems*. 2005. No. 8. P. 125–132. URL: <http://dx.doi.org/10.1007/s10021-004-0078-y>
- 9 Cachia R., Compano R., Da Costa O. Grasping the potential of online social networks for foresight // *Technological Forecasting & Social Change*. 2007. No. 74(8). P. 1179–1203. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2007.05.006>
- 10 Bishop P., Hines A., Collins T. The current state of scenario development: an overview of techniques // *Foresight*. 2007. No. 9(1). P. 5–25. URL: <http://dx.doi.org/10.1108/14636680710727516>
- 11 Bradfield R., Wright G., Burt G. The origins and evolution of scenario techniques in long range business planning // *Futures*. 2005. No. 37(8). P. 795–812. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.futures.2005.01.003>
- 12 Brotherton R. The Brain Has a Blind Spot for ‘Unknown Unknowns’ // *Discover Magazine*. Kalmbach Publishing Company. 2015. URL: <http://blogs.discovermagazine.com/crux/2015/11/17/brain-unknowns/#.VmFaYISKFFK> (accessed: 23.08.2023)
- 13 Carpenter S., Bennett E., Peterson G. Scenarios for ecosystem services: an overview // *Ecology and Society*. 2006. Vol. 11. P. 29.
- 14 Gidley J., Fien J., Smith J. Participatory futures methods: towards adaptability and resilience in climate-vulnerable communities // *Environmental Policy and Governance*. 2009. No. 19(6). P. 427–440. URL: <https://doi.org/10.1002/eet.524>
- 15 Cook C., Inayatullah S., Burgman M., Sutherland W., Wintle B. Strategic foresight: How planning for the unpredictable can improve environmental decision-making // *Trends in Ecology & Evolution*. 2014. No. 29(9). P. 531–541. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tree.2014.07.005>
- 16 Elgin D., MacMichael D., Schwartz P. Alternative futures for environmental policy planning: 1975–2000 // EPA-540/9-75-027. Stanford Research Institute, Center for the Study of Social Policy for EPA. Washington, USA. European Commission. 2015. URL: <http://ec.europa.eu/research/index.cfm?pg=foresight> (accessed: 23.08.2023)
- 17 European Commission. Science for Environment Policy. Future brief: Identifying emerging risks for environmental policies // European Commission. 2016. URL: https://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/emerging_environmental_risks_early_warnings_FB12_en.pdf (accessed: 23.08.2023).
- 18 Evans K., De Jong W., Cronkleton P., Nghi T. Participatory methods for planning the future in forest communities // *Society and Natural Resources*. 2010. Vol. 23. Iss. 10. P. 604–619. URL: <https://doi.org/10.1080/08941920802713572>
- 19 Gordon T. Energy forecasts using a “roundless” approach to running a Delphi study // *Foresight*. 2007. No. 9(2). P. 27–35. URL: <https://doi.org/10.1108/14636680710737731>
- 20 Leigh A. Thinking ahead: Strategic foresight and government // *Australian Journal of Public Administration*. 2003. Vol. 62. Iss. 2. P. 3–10. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-8497.00320>
- 21 Foresight and anticipatory governance in practice. OECD 2021. URL: www.oecd.org/strategic-foresight/foresight@oecd.org. (accessed: 23.11.2023)
- 22 Leitch J., Leistritz F. Delphi analysis: a technique for identifying and ranking environmental and natural resource policy issues // *Environmental Professional*. 1984. Vol. 6. Iss. 1. P. 32–40.

23 The 11th Science and Technology Foresight Scenario Planning from the Viewpoint of Globalization // Summary Report - NISTEP REPORT. 2023. No. 183. (eccessed: 23.08.2023)

24 Ким М. Личный блог. URL: <https://www.nauka.kz/page.php> (дата обращения: 23.08.2023)

REFERENCES

1 Sutherland W., Broad S., Butchart S. (2018) A Horizon Scan of Emerging Issues for Global Conservation in 2019 // Trends in Ecology & Evolution. Vol. 34. Iss.1. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tree.2018.11.001>. (In English).

2 Nakicenovic N., McGlade J., Ma S. (2005) Lessons learned for scenario analysis // Ecosystems and human well-being. Island Press, Washington, DC, USA. Vol. 2. P. 449–467. (In English).

3 Norgaard R. (1989) The case for methodological pluralism // Ecological Economics. Vol. 1. Iss. 1. P. 37–57. URL: [https://doi.org/10.1016/0921-8009\(89\)90023-2](https://doi.org/10.1016/0921-8009(89)90023-2). (In English).

4 Sutherland W., Broad S., Butchart S. (2018) A Horizon Scan of Emerging Issues for Global Conservation in 2019 // Trends in Ecology & Evolution. Vol. 34. Iss. 1. P. 1–12. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tree.2018.11.001>. (In English).

5 Sutherland W., Clout M., Côté I. (2009) A horizon scan of global conservation issues for 2010 // Trends in Ecology and Evolution. Vol. 25. Iss. 1. P. 1–7. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tree.2009.10.003>. (In English).

6 Zanizdra M.Ju. Metody i praktika primenenija jekologicheskogo forsajta: analiticheskij obzor. URL: <http://doi.org/10.15407/econindustry.2020.02.093> (data obrashhenija: 23.08.2023). (In Russian).

7 Kan'in K. Forsajt nauki, tehnologij i innovacij v Brazilii. URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2014_576.pdf. (data obrashhenija: 23.08.2023). (In Russian).

8 Bennett E., Peterson G., Levitt E. (2005) Looking to the future of ecosystem services // Ecosystems. No. 8. P. 125–132. URL: <http://dx.doi.org/10.1007/s10021-004-0078-y>. (In English).

9 Cachia R., Compano R., Da Costa O. (2007) Grasping the potential of online social networks for foresight // Technological Forecasting & Social Change. No. 74(8). P. 1179–1203. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.techfore.2007.05.006>. (In English).

10 Bishop P., Hines A., Collins T. (2007) The current state of scenario development: an overview of techniques // Foresight. No. 9(1). P. 5–25. URL: <http://dx.doi.org/10.1108/14636680710727516> (In English).

11 Bradfield R., Wright G., Burt G. (2005) The origins and evolution of scenario techniques in long range business planning // Futures. No. 37(8). P. 795–812. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.futures.2005.01.003>. (In English).

12 Brotherton R. (2015) The Brain Has a Blind Spot for ‘Unknown Unknowns’ // Discover Magazine. Kalmbach Publishing Company. URL: <http://blogs.discovermagazine.com/crux/2015/11/17/brain-unknowns/#.VmFaYISKFFK> (eccessed: 23.08.2023). (In English).

13 Carpenter S., Bennett E., Peterson G. (2006) Scenarios for ecosystem services: an overview // Ecology and Society. Vol. 11. P. 29. (In English).

14 Gidley J., Fien J., Smith J. (2009) Participatory futures methods: towards adaptability and resilience in climate-vulnerable communities // Environmental Policy and Governance. No. 19(6). P. 427–440. URL: <https://doi.org/10.1002/eet.524>. (In English).

15 Cook C., Inayatullah S., Burgman M., Sutherland W., Wintle B. (2014) Strategic foresight: How planning for the unpredictable can improve environmental decision-making // Trends in Ecology & Evolution. No. 29(9). P. 531–541. URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.tree.2014.07.005>. (In English).

16 Elgin D., MacMichael D., Schwartz P. Alternative futures for environmental policy planning: 1975–2000 // EPA-540/9-75-027. Stanford Research Institute, Center for the Study of Social Policy for EPA. Washington, USA. European Commission. 2015. URL: <http://ec.europa.eu/research/index.cfm?pg=foresight> (eccessed: 23.08.2023). (In English).

17 European Commission. Science for Environment Policy. Future brief: Identifying emerging risks for environmental policies // European Commission. 2016. URL: https://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/emerging_environmental_risks_early_warnings_FB12_en.pdf (eccessed: 23.08.2023). (In English).

18 Evans K., De Jong W., Cronkleton P., Nghi T. Participatory methods for planning the future in forest communities // *Society and Natural Resources*. 2010. Vol. 23. Iss. 10. P. 604–619. URL: <https://doi.org/10.1080/08941920802713572>. (In English).

19 Gordon T. (2007) Energy forecasts using a “roundless” approach to running a Delphi study // *Foresight*. No. 9(2). P. 27–35. URL: <https://doi.org/10.1108/14636680710737731>. (In English).

20 Leigh A. (2003) Thinking ahead: Strategic foresight and government // *Australian Journal of Public Administration*. Vol. 62. Iss. 2. P. 3–10. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-8497.00320>. (In English).

21 Foresight and anticipatory governance in practice. OECD 2021. URL: www.oecd.org/strategic-foresight/foresight@oecd.org. (accessed: 23.11.2023). (In English).

22 Leitch J., Leistriz F. (1984) Delphi analysis: a technique for identifying and ranking environmental and natural resource policy issues // *Environmental Professional*. Vol. 6. Iss. 1. P. 32–40. (In English).

23 The 11th Science and Technology Foresight Scenario Planning from the Viewpoint of Globalization // *Summary Report – NISTEP REPORT*. 2023. No. 183. (accessed: 23.08.2023). (In English).

24 Kim M. Lichnyj blog. URL: <https://www.nauka.kz/page.php> (data obrashhenija: 23.08.2023). (In Russian).

С. АЗАТ,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: seytkhan.azat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9705-7438

А. ДЖУМАДИЛЬДАЕВ,²

ф-м.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, профессор.

e-mail: askar56@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3551-4955

Ш.М. КОБДИКОВА,²

ғ.ғ.д., профессор.

e-mail: kobdikova.nas@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9607-2823

¹Satbayev University,

Алматы қ., Қазақстан

²Қазақстан Республикасының

Ұлттық ғылым академиясы

Алматы қ., Қазақстан

ЖАСЫЛ ЭКОНОМИКА БАҒЫТЫНДАҒЫ ЕЛДІҢ ҒЫЛЫМИ ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ЭКОФОРСАЙТ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Андатпа

Бұл мақала жасыл экономика саласындағы елдің ғылымды дамыту стратегиясын қалыптастырудағы экологиялық форсайт зерттеулерінің маңыздылығына бағытталған. Жасыл экономикаға көшу экономикалық өсуді қоршаған ортаны қорғаумен теңестіруді талап етеді, ал теңгерімді үлгіні табу көптеген елдер белсенді түрде жұмыс істеп жатқан күрделі міндет. Экологиялық салада болжау әдістемесін қолдануды көздейтін экофорсайт маңызды инновациялармен және жаһандық экономикалық үрдістермен байланысты табиғи орта үшін ықтимал мүмкіндіктер мен тәуекелдерді анықтауда маңызды рөл атқарады. Зерттеу ағымдағы өнеркәсіптік қызметтің ұзақ мерзімді қоршаған ортаға әсерін бағалауға және жасыл технологияларға қатысты ұлттық өнеркәсіптік саясатты стратегиялық жоспарлауға бағытталған. Сценарийлерді модельдеу, әсіресе жасыл технологиялар саласында, ұзақ мерзімді көкжиектер мен көптеген белгісіздіктерге байланысты экологиялық болжамның маңызды аспектісі. Мақалада жаһандық стратегиялық үрдістер контекстінде тұрақты даму мен инновацияларды қамтамасыз етудегі экофорсайт зерттеулерінің маңыздылығы атап өтілген.

Тірек сөздер: форсайт, жасыл экономика, Дельфи әдісі, модельдеу, ғылымды дамыту, экофорсайт, экологиялық жоспарлау.

С. АЗАТ,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: seytkhan.azat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9705-7438

А. ДЖУМАДИЛЬДАЕВ,²

д.ф.-м.н., академик НАН РК, профессор.

e-mail: askar56@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3551-4955

Ш.М. КОБДИКОВА,²

д.т.н., профессор.

e-mail: kobdikova.nas@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9607-2823

¹Satbayev University,

г. Алматы, Казахстан

²Национальная академия наук

Республики Казахстан,

г. Алматы, Казахстан

ЭКОФОРСАЙТ-ИССЛЕДОВАНИЕ В ФОРМИРОВАНИИ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ НАУКИ СТРАНЫ В ОТНОШЕНИИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В данной статье акцентируется внимание на важности экофорсайт-исследований в формировании стратегии развития науки страны в сфере зеленой экономики. Переход к зеленой экономике требует балансирования экономического роста с сохранением окружающей среды, а поиск сбалансированной модели – сложная задача, над которой активно работают многие специалисты страны. Экофорсайт, предполагающий использование методологии форсайта в экологической сфере, играет решающую роль в выявлении потенциальных возможностей и рисков для природной среды, связанных со знаковыми инновациями и глобальными экономическими тенденциями. Исследование направлено на оценку долгосрочного воздействия текущей промышленной деятельности на окружающую среду и стратегическое планирование национальной промышленной политики в отношении зеленых технологий. Сценарное моделирование, особенно в области зеленых технологий, является важным аспектом экологического прогнозирования из-за его длительных временных горизонтов и многочисленных неопределенностей. В статье подчеркивается важность экофорсайт-исследований в обеспечении устойчивого развития и инноваций в условиях глобальных стратегических тенденций.

Ключевые слова: форсайт, зеленая экономика, метод Дельфи, моделирование, развитие науки, экофорсайт, экологическое планирование.

FTAXP 06.35.35
ӘОЖ 331.1
JEL O15, M41, M12

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-23-39>

Ж.А. АСКАРОВА,*¹

э.ғ.к., аға оқытушы.

*e-mail: Askarova75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4266-4262

О.Ю. КОГУТ,¹

PhD, доцент.

e-mail: kogut.1974@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4996-1254

Ғ.А. АСҚАРОВА,²

п.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: akkalovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8534-2234

¹әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Абай университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЭКОНОМИКАНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АДАМ КАПИТАЛЫНА ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Мақалада «адами капиталға инвестициялар» ұғымы қарастырылған, адам капиталының негізгі компоненттерінің теориялық және аспаптық түсіндірмесі ұсынылған. Адами капиталға инвестициялардың тиімділігін сипаттайтын қолданыстағы бағалау әдістері мен көрсеткіштері жинақталған. Сондай-ақ, адами капиталға салынған инвестициялардың тиімділігін бағалаудың қолданыстағы әдістемелік аспектілеріне жан-жақты және сыни талдау жасалды. Білім кәсіптік ерекшеліктер түріндегі меншік және қызметкердің еңбек өнімділігінің артуына негізделген өзіндік құн ретінде қарастырылады, бұл сәйкесінше жалақының өсуімен ерекшеленеді. Макроэкономикалық деңгейде білім беруге инвестициялардың экономикалық тиімділігін бағалау әдістемесін құру білім беруге мемлекеттік инвестициялар мен елдегі орташа жалақыны салыстыруға негізделген. Орташа жалақы білім саласына салынған инвестиция тиімділігінің тиімді көрсеткіші ретінде қарастырылады. Өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуге жұмсалатын қаржы жақын болашақта мемлекет халқының білім дәрежесін, өз кезегінде оның әлемдік қауымдастықтағы бәсекелестік артықшылығын анықтайды. Білімге салынған инвестицияның тиімділігін бағалаудың ұсынылып отырған моделі қарапайым және ыңғайлы, ол компанияның өнімділігі мен адам капиталының шығындарын байланыстыруға қабілетті. Мақалада ҚР білімі мен ғылымын дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыруға инвестициялардың тиімділігін бағалау нәтижелері көрсетілген. Қазақстан бойынша статистикалық мәліметтерді талдау жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу мен білім саласына инвестиция көлемі арасында тығыз байланыстың бар екенін де көрсетеді. Мақаланың теориялық және практикалық өзектілігі бар, өйткені ол «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының «Адами капиталды дамыту» бағытымен байланысты және тақырып сұранысқа ие болып табылады.

Тірек сөздер: экономика, адами капитал, цифрлық құзыреттілік, тиімді бағалау, инвестициялар, білім, жалақы.

Кіріспе

Цифрлық трансформация жағдайында адами капиталды басқару, сондай-ақ мемлекеттік ауқымда жұмысшылардың мүдделерін сақтай отырып, адам әлеуетін барынша тиімді пайдалануды көздейді.

Адами капитал – экономикалық дамудың, қоғамның және отбасының дамуының қарқынды өндірістік факторы. Оның ішінде еңбек ресурстарының білімді бөлігі, білім, зияткерлік және басқарушылық еңбек құралдары болып табылады. Қоғам ортасы және еңбек қызметі, дамудың өнімді факторы ретінде АҚ-ның тиімді және ұтымды жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Адами капиталдың экономикалық өсуге қосқан үлесі, олардың тиімділігін арттыру зияткерлік өнімдерді сату арқылы жүзеге асырылады.

Қоғамның барлық салаларын цифрлық түрлендіруге негізделген экономикалық қатынастардың жаңа форматы аясында цифрлық технологиялар, деректердің цифрлық түрі, үлкен көлемдегі ақпаратты өңдеуді, ұсынылатын өнімдер мен қызметтердің көлемі тұтастай алғанда елдің бәсекеге қабілеттілігі мен экономиканың тиімділігін жақсартады. Экономиканы тиімді цифрлық трансформациялау факторларының бірі ретінде және цифрлық экономикада еңбек өнімділігін арттыру мақсатында адами капиталды дамыту мәселелері өзекті болып қала береді.

Осыған орай Астанада «Адами капитал күндері – 2023» адами капиталды дамытудың II халықаралық Human Capital Days форумы – персоналды дамыту және ішкі коммуникациялар саласындағы практиктер мен талдаушыларды біріктіретін, олардың біліктілігін арттыру, пікір алмасу, жұмысқа пайдалы кейстер мен құралдарды біріктіретін жалғыз отандық алаң болып табылады.

Цифрлық дағдылар біздің өмірімізде негізгі қажетті мүмкіндіктерге айналуда. Біз қазірдің өзінде ChatGPT сияқты технологиялардың енуін көріп отырмыз, бұл мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан білімді бағалау жүйесін толығымен өзгертеді. Бұл құбылыс бізден мұқият зерттеуді қажет етеді.

Адами капиталдың сапасын арттыру – мемлекет дамуын қамтамасыз етудің негізгі алғы шарты, сондықтан қай салада болсын білікті маманға сұраныс әрқашан болады. Ал, IT маманына, әсіресе бағдарламашыларға тек Қазақстанда емес, бүкіл әлемде сұраныс жоғары. Кез-келген трансформация адаммен байланысты. Цифрлық технологияларды пайдалану мен дамыту арқылы мемлекет экономикасының бәсекелестігін және халық өмірінің сапасын арттыруды көздейтін «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы бес бағыт бойынша іске асырылуда. Соның төртінші бағыты-адами капиталды дамыту.

Цифрлық экономиканың қалыптасу тенденцияларын ескере отырып, бұл адамды біртұтас басқару тұжырымдамасы адам ресурстарын басқару эволюциясының соңғы кезеңдерінің бірі болып персоналды басқару және цифрлық менеджмент басым бағыт болып табылады.

Бұл тез бейімделетін қызметкерлерді тартумен, персоналдың цифрлық құзыреттілігін қалыптастыру және дамыту, соған сәйкес мотивациялық бағдарламаларды әзірлеу және оны жүзеге асыру, процестегі жалпы өзгерістермен қатысуды қамтамасыз етумен байланысты болады. Осыған орай, цифрлық экономикада дәстүрлі кадрлық мәселелерге және жалпы басқару проблемаларына жаңа көзқарастарды ескере отырып, адами капиталды басқарудың инновациялық тәсілдерін әзірлеу ерекше маңызды [1].

Қазақстанның білім беру жүйесі үшін қаржылық ресурстардың негізгі көзі әртүрлі деңгейдегі бюджеттер болып табылады. Осы аспектіде бүгінгі таңда инвестициялық үдерістерді басқару тәжірибесіндегі өзекті мәселелердің бірі – бюджеттік қаражатты тек стратегиялық мемлекеттік бағдарламаларды құру кезінде ғана емес, сонымен қатар бюджеттік процеске қатысушылардың оларды іске асыруында тиімді және ұтымды пайдалану болып табылады. Сондықтан, бұл зерттеудің мақсаты макродеңгейде білім беруге инвестицияның тиімділігін бағалаудың әдістемелік құралдарын әзірлеу болып табылады. Зерттеу объектісі – фирма деңгейінде білім берудің адами капиталына инвестициялау (білімге, біліктілікті арттыруға, кәсіби қайта даярлауға және т.б. инвестициялау).

Материалдар мен әдістер

Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелі теориялық талдау арқылы қолданылатын қазіргі экономикалық теорияның, адами капитал теориясының ережелері құрайды. Зерттеу процесінде экономикалық және философиялық ой-пікірдің классик ғалымдарының іргелі еңбектері, адами капиталға инвестицияның тиімділігінің негізі мен көзі ретінде адами капиталды талдауға арналған ғылыми еңбектер, монографиялар, шетелдік және отандық зерттеушілердің еңбектері пайдаланылды.

Мақсатқа жету экономикалық теорияның, жүйелік талдаудың, күнделікті білімнің жалпы ғылыми және арнайы әдістерінің: талдау, синтез, ғылыми абстракция, нақтылау, индукция, дедукция, салыстырмалы талдау және социологиялық сауалнамалар, сараптамалық бағалау әдістеріне негізделді. Маңызды статистикалық мәліметтерді жинау, дайындау және сенімділігін бағалауда нақты әдістер мен қиындықтар жоқ.

Біз жүргізген жүйелеу адами капиталды бағалаудың бес негізгі тәсілін анықтады: кіріс (рента) әдісі, шығын тәсілі, адам параметрлерін бағалауға негізделген тәсіл, сараптамалық және салыстырмалы нарықтық тәсілдер. Бұл зерттеуде NPV талдауының принциптері пайдаланылды: таза келтірілген құн, инвестициялық кірістілік индексі, дисконтталған өтелу мерзімі [2, 3].

Қарастырылып отырған қайта қаржыландыру мөлшерлемесі мен инфляция деңгейінің өзгеру тенденцияларының зерттеу кезеңі 2009–2022 жж. аралығын құрайды. Ол негізгі зерттеудің, яғни Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мысалында білім беруге салынған инвестицияның тиімділігін есептеу анықталды. Статистикалық мәліметтер Microsoft Excel бағдарламасының көмегімен өңделді.

Негізгі ережелер

Макроэкономикалық деңгейде білім беруге инвестициялардың экономикалық тиімділігін бағалау әдістемесін қалыптастыру білім беруге мемлекеттік инвестициялар мен елдегі орташа жалақыны салыстыруға негізделген. Орташа жалақы білім саласына салынған инвестицияның тиімділігінің өнімді көрсеткіші ретінде қарастырылады. Өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуге жұмсалатын қаржы жақын болашақта мемлекет халқының білім дәрежесін, өз кезегінде оның әлемдік қауымдастықтағы бәсекелестік артықшылығын анықтайды. Білімге салынған инвестициялардың тиімділігін бағалаудың ұсынылған үлгісі қарапайым және ыңғайлы, ол компанияның тиімділігі мен адам капиталының құнын байланыстыруға қабілетті [5]. Мақалада Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыруға инвестицияның тиімділігін бағалау нәтижелері көрсетілген. Қазақстан бойынша статистикалық мәліметтерді талдау да қызметкерлердің еңбекақысы мен білім саласына инвестиция көлемі арасында тығыз байланыстың бар екенін көрсетеді.

Біз жүргізген жүйелеу адами капиталды бағалаудың бес негізгі тәсілін анықтады: кіріс (рента) тәсілі, шығын тәсілі, адам параметрлерін бағалауға негізделген тәсіл, сараптамалық және салыстырмалы (нарықтық) тәсілдер. Бұл зерттеуде NPV талдау принциптері қолданылды.

Әдебиетке шолу

Адами капиталды қалыптастыру процесі білімге үздіксіз инвестициялауды, еңбек қызмет ету фазасындағы өндіріс жағдайында жұмыскерлерді дамытуды (қайта даярлау, біліктілігін арттыру, денсаулықты қорғау, еңбекті сақтандыру), өзін-өзі жетілдіру және өзін-өзі жетілдіру негізінде оны үздіксіз көбейтуді көздейді. Бүкіл өмірлік цикл бойымен даму. Адамдарды инвестициялау концепциясын жақтайтын көптеген ғалымдар (М. Блауг, С. Боулз, Б. Вайсброд, Ф. Мачлуп) адамның еңбек ету дағдылары мен қабілеттерін жасау мен дамытуды тек қана инвестиция ретінде қарастырады. Адами капиталды өндіру теориясының өкілдері (Г. Беккер, Дж. Бен-Порет, Т. Шульц, Дж. Минтцер) жұмыс орнында білім алу, оқыту және қайта даярлау, адамның денсаулығын нығайту қызметін инвестиция ретінде қарастыруды ұсынады. Адами капиталды инвестициялаудың қолданыстағы теориялық принциптерін талдау бұл процеске және оның құрылымдық элементтеріне ортақ көзқарастардың жоқтығын растады. Мысалы, И.В. Цапенко Концептуалды әдіске сүйене отырып, ол адами капиталға инвестицияларды қызметкерлерді оқыту және өмір сүру барысында жаңа дағдыларды, ақпарат пен білімді қалыптастыратын және жинақтайтын қабілеттер деп көрсетті, яғни, олардың еңбек потенциалы болып табылады. Адами капитал өзінің барлық құрамдас бөліктерінде оны құрудың және инвестициялардың жинақталуының соңғы кезеңі болып табылады, яғни. адам капиталының өндірістік шығындары [15].

Л.Г. Круглова және П.А. Бавина атап өткендей, командаға инвестициялауға бағытталған компаниялар өзгеріске деген ынталылығымен, мобильділігінің жоғары дәрежесімен және қызметкерлердің стресске төзімділігінің жоғары дәрежесімен ерекшеленеді. Қызметкерлердің адалдығы, компания қызметкерлерінің бірігуі, соның ішінде компанияның «әл-ауқаты үшін» өздерінің барлық мүмкіндіктерін беруге дайындығы инвестицияларға бағытталған қарым-қатынастардың нәтижесінде дамиды [2].

«Инвестиция» түсінігі адами капиталды құруға және дамытуға жұмсалатын шығындарға жаңа мағына берді, сол арқылы олар тек тұтынушы ретінде ғана емес, сонымен бірге өнімді ретінде де бағалана бастады. Осы негізде адам капиталына инвестиция фирманың табысты өсуінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Басқаша айтқанда, «инвестиция» түсінігі – инвестицияланған қаражат бойынша ұзақ мерзімді экономикалық және экономикалық емес нәтиже беретін жеке тұлғаға инвестициялау қарастырылады.

Адамды жетілдіруге инвестиция – бұл, біріншіден, адам ағзасының денсаулығын жақсарту, білім алу, кәсіби дағдыларды жетілдіру арқылы адам артықшылықтарын тарату арқылы қалыптасатын кезең, екіншіден, қызметкерлердің мүмкіндіктерін пайдалану кезеңі ретінде квалификацияланады. К. Макеоннелл және С. Бру адами капиталға келесі инвестицияларды ұсынады:

- 1) еңбек өнімділігі төмен жерлерден белгілі бір дәрежеде еңбек өнімділігі жоғары орындарға көшетін ұтқырлық шығындары;
- 2) білім алуға, оның ішінде жалпы және арнайы білім беруге, ресми және бейресми білім беруге, өндірісте оқытуға шығыстар;
- 3) аурулардың алдын алуға, тұрмыс жағдайын жақсартуға және диеталық тамақтануға арналған шығыстардан тұратын медициналық шығыстар [9].

Персоналға салынған инвестицияның тиімділігін бағалау мәселелері ондаған жылдар бойы әртүрлі авторлармен қарастырылды. Көптеген ғалымдар (Дж. Кендрик, Д. Балацкий, А.И. Добрынин, Е.Д. Цыренова) еңбек ресурстарына инвестицияның өнімділігі мен тиімділігін бағалауды төмендетеді. Зерттеу авторлары адами капиталға инвестициялардың мәні мен оның мәселелеріне арналған әртүрлі елдердегі ғалымдарының бірқатар жұмыстарын талдады (Драбек, Гулиева, Кис, Снитко, Войчук, Кончакова, Мажиева, Юнусова) [16, 17, 18, 19].

Дж. Кендриктің адами капиталға инвестицияларды материалдық және материалдық емес деп бөлудегі тәсілі ерекшеленеді [22].

Бірінші санат – жеке тұлғаның физикалық қалыптасуы мен дамуына қажетті шығындар жатады.

Екінші санат – жалпы білім беру және арнайы оқытуға жиналған шығындар. Материалдық емес инвестициялардың артықшылығы, олардың «материалдық емес» сипатына қарамастан, қызметкерлердің білімі мен тәжірибесін арттыру арқылы қызметкерлерде жүзеге асырылатын капиталдың өнімділігін арттыруға ықпал етеді.

А.И. Добрынин, Е.Д. Цыренова, С.А. Дятлов ғалымдарының адами капиталға инвестициялар терминологиясындағы бағыттардың әртүрлі түрлерін синтездей отырып, «инвестицияларды екі жолмен – қаржылық ресурстар мен қорларды инвестициялау және қызмет көрсету түрлері ретінде қарастыруға болады. Кең мағынада адами капиталға инвестициялар – бұл ақшалай немесе басқа нысанда тану мүмкіндігі бар және тиісті сипаттағы жеке тұлғаға инвестициялардың барлық түрлері еңбек тиімділігін арттыруға және жеке табыстың өсуіне ықпал ету. Сонымен қатар, мұның бәрі адами капиталды қалыптастыратын инвестициялық қызмет – жұмыс істеудің іргелі нысандары, мысалы: денсаулықты жақсарту, мектептегі білім беру, өндірісте оқыту және экономикаға қатысты деректер қорын ұлғайту [5].

Жинақтай келе ғалымдардың «адами капитал» түсінігінің интерпретациясы қарастырылады. Яғни, адами капитал – бұл әрбір тұлғаның білімі мен дағдылары арқасында оның иесінің табысы мен ұлттық табысының өсуіне әсер етеді және мемлекеттің, қоғамның және экономиканың негізгі тұғыры болып қалыптасады.

Кесте 1 – Әртүрлі басылымдардағы «адами капитал» түсінігінің тұжырымдамасы

Авторлар	Анықтамалары
Г. Беккер, У. Боуен, Л. Туроу, С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи, Б. Кили, Э. Долан, Дж. Линдси.	Адами капитал – табыс пен басқа да игіліктерді арттыруға көмектесетін білім беру арқылы алынған туа біткен қабілеттердің, таланттардың және білімдердің, дағдылардың, мотивациялардың және энергияның жиынтығы.
М. Блауг, Е.А. Гришнова, А.И. Добрынин, С.А. Дятлов, С. Курганский, Ю.А. Корчагин, Е.В. Худобко, Т.Г. Ошурков.	Адами капитал – экономикалық категория инвестициялар нәтижесінде қалыптасқан және дамыған өнімділік қабілеттерінің, экономикалық қызметте қолданылатын жеке тұлғалардың жеке ерекшеліктері мен мотивацияларының жиынтығын сипаттайды, еңбек өнімділігінің өсуіне ықпал етеді және соның арқасында оның иесінің табысы мен ұлттық табысының өсуіне әсер етеді.
Г. Тугускин, В. Максимович, Е. Бородина, Т.Н. Обушенко, А.А. Рунов, К.К. Арабян.	Адами капитал – экономикалық тауарларды өндіру және тұтыну процесінде пайдаланылатын, оның иесіне пайда әкелетін, сондай-ақ пайдалану орны бойынша әсер ететін және мемлекет экономикасының өсуіне ықпал ететін адамның қолда бар, жинақталған және дамыған қабілеттері мен қасиеттерінің жиынтығы.
А.Л. Бортник, Р.И. Капелюшников, О.В. Иванченко, К.А. Носков.	Адами капитал – бұл әр адамның иелігінде болатын және жеке тұлғаның да, жалпы қоғамның да әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолданылатын білім, дағдылар жиынтығы.
С.В. Форрестер, Е.Е. Лимачко, С.Г. Радько, С.Г. Дембицкий, Е.А. Пришляк.	Адами капитал – бұл адамның негізінен кәсіптік білім беру процесінде алған және еңбек қызметі барысында жүзеге асыратын жинақталған білімдерінің, дағдыларының жиынтығы, бұл өз кезегінде жүйелі түрде қайталанатын еңбек операцияларымен ғана емес, шығармашылық еңбекпен де байланысты жоғары табыс әкеледі.
Ескертпе: Әдебиеттер тізімі бойынша дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған.	

Жоғары білімге салынған инвестицияларға адами капиталды инвестициялау тақырыбына арналған көптеген ғылыми мақалалар кіреді. Бұл процестің адамға пайдасы – болашақта ең жоғары жалақы алу және лайықты жұмыс табудың ең жоғары мүмкіндіктеріне ғана байланысты. Тұтынушылардың өзіндік құнының тиімділігінің артуы, қызмет етудің нарықтық емес түрлерінен қанағаттануының жоғарылауы, алынған қасиеттердің басқа ұрпақтарға таралу ықтималдылығы, еңбек нәтижелерінен, оның ішінде шығармашылық қызметтен, өзін-өзі жүзеге асырудан қанағаттанудың ең жоғары деңгейі инвестицияның нәтижесі болып табылады. Білім мен медицинаға инвестициялар арасындағы оң тәуелділікті ескеру қажет.

Жалақы мен білім деңгейі арасындағы байланыс [1]:

- ◆ толық емес жоғары білім алған кездегі табыстан айырмашылығы жоғары білім алу кезіндегі жалақының орташа өсімі 50,35% құрайды;
- ◆ орта кәсіптік білім алған кездегі табыстан айырмашылығы жоғары білім алу кезіндегі жалақының орташа өсімі 53,93% құрайды;
- ◆ негізгі жалпы білім алу кезіндегі табыстан айырмашылығы жоғары білім алу кезіндегі жалақының орташа өсімі 85,08%-ды құрайды.

Адами капиталға инвестициялардың тиімділігін бағалаудың қолда бар тәсілдерін талдау арқылы әртүрлі әдістерді анықтады, бірақ бұл әдістердің барлығы нақты нәтижелердің өсуін білуге жеткілікті мүмкіндік бермейді [26, 27, 28, 29]. Бұл жағдай адами капиталды микроэкономикалық және макроэкономикалық деңгейлерде және әртүрлі уақыт кезеңдерінде бағалай алатын жаңа тәсілдерді құру қажеттілігін қамтамасыз етті.

Кесте 2 – Адами капиталға инвестицияның тиімділігін бағалау әдістерін талдау

Авторлар	Көрсеткіштер мазмұны
Bowman M., Schultz T.	Жанама элеуметтік инвестициялардың тиімділігін олардың экономикалық өсуге әсер ету дәрежесін талдау негізінде анықтау ұсынылады: $Y = f(K, L),$ (1) мұндағы: K – шығындар капиталы; L – шығындар еңбек; Y – шығару
Mincer J.	Табылған қаражаттың өндірістік функциясын пайдалану, білімге салынған инвестицияның экономикалық тиімділігін табу: $2LnE = b_0 + b_1S + b_2T + b_3U + U,$ (2) мұндағы: мұндағы: b_0 – тәуелсіз коэффициент; b_1 - ұсынылған модельде білім берудің барлық дәрежесі үшін тұрақты болып табылатын білім беруден қайтарым коэффициенті; b_2, b_3 – өндірістік оқытудан түскен табыс нормалары; E, S және T – табыс, оқу жылдары және жұмыс өтілі (жасынан білім алған жылдарын шегереміз және б-ны шегереміз)
Fit-zenz J.	Инвестициядан түскен табыс коэффициенті формула арқылы табылады: $K = B - [P - (W + L) / W + L],$ (3) мұндағы: W – еңбекақы қоры; L – элеуметтік шығындар мен жәрдемақылар; P – орындалған жұмыстың жалпы құны; B – жұмыстан түскен табыс
Фриман И.М., Ковальчук К.Ф.	Кәсіпорынның адами капиталына инвестицияларды және оны бағалаудың тиімділігін негіздеу үшін инвестициялық кірістілік көрсеткішін кәсіпкерлік қызметтен түсетін орташа жылдық ақшалай түсімдер сомасының бастапқы инвестициялар сомасына қатынасы ретінде пайдалану ұсынылады: $\mu^n = QTR^n / (N \cdot UIL) \cdot 100\%,$ (4) мұндағы: UIL – бастапқы инвестициялар сомасы; QTR n th – шаруашылықтан түскен ақшалай түсімдердің сомасымен n кезеңі; N- әрбір қызметкердің кәсіпкерлік қызметінен түсетін ақшалай түсімдердің сомасын бағалау кезеңі
Phillips J.J., Phillips P.P., Hodges T.K.	Қызметкерлерді оқытуға инвестицияның қайтарымы (ROI) формула арқылы бағаланады: $ROI = (M - I) / I,$ (5) мұндағы: I – компания қызметкерлерін оқытуға инвестициялар; M – өткен кезеңмен салыстырғанда зерттелетін кезеңдегі жұмыстан түскен табыстың артуы
Becker G.	Адами капитал теориясына сәйкес, белгілі бір дайындық дәрежесі (D) бар жеке тұлғаның сыйақысын 2 негізгі элементтен тұратын етіп көрсетуге болады. 1-ші элемент – егер ол нөлдік білімі болса, ол нені алады. 2-ші элемент – білімге салынған инвестицияның қайтарымы: $Y_{II} = X_0 + Y \cdot C_n,$ (6) мұндағы: X_0 – нөлдік білімі бар жеке тұлғаның жалақысы; C_n – n оқу жылындағы инвестиция көлемі, яғни. жинақталған адами капитал; Y – білімге салынған инвестицияның ағымдағы қайтарымы
Ваганян О.Г.	Көэффициент тиімділігі инвестициялар B интеллектуалды капитал фирмалар (Z) анықталды формула бойынша : $Z = (X_2 - X_1) / Y,$ (7) мұндағы: X_1 – мағынасы интеллектуалды капитал басы кезең; X_2 –кезең соңындағы интеллектуалды капитал; Y – компанияның зияткерлік капиталына инвестициялар
Нуреев Р.М.	Білімге салынған инвестициялар орынды болып табылады және бұл адам капиталы теориясының негізгі формаларынан туындайды, егер білімге салынған инвестициялардың қайтарымдылық нормасы нарықтық мөлшерлемеден % төмен болмаса (немесе болашақ табыстардың үлкен саны (R) жалпы білім беру шығындарынан аз (C)): $R = \sum_{i=1}^N (W_1 - W_0) / (1 - i_t) = (W_1 - W_0) / i_t [1 - (1 + i_t)^N] - (W_1 - W_0) / i_t,$ (8) мұндағы: $P \geq C$; $W_1 > W_0$ – арттыру градус табыс B нәтиже арттыру деңгейі білім беру; i – жылдық нарық ұсыныс

2-кестенің жалғасы

<p>Буханова С.М., Дорошенко Ю.А.</p>	<p>Авторы принципі балама құны Мүмкін салыну сандық баға экономикалық пайда күтпейтін тікелей коммерциялық емес әлеуметтік инвестициялардың тиімділігі артықшылықтар. бастап кейбір мүмкін опциялар инвестор таңдайды ең жақсы опциясы бар бұл инвестиция шығындар ерік болуы ең кішкентай. Сағат бұл Қаржылық әсерді мына формуламен көрсетуге болады:</p> $\text{Эфин} = \sum (\text{Инв}^{\max} - \text{Инв}^{\min}) / (1 + \text{WACC})^t, \quad (9)$ <p>мұндағы: WACC – инвестордың жиынтық капиталының ең азды көрсететін орташа өлшенген құны оның негізгі коммерциялық қызметінің табыстылығының қажетті деңгейі; Инв^{\max} және Инв^{\min} – ең «қымбат» және балама жобаларға арналған инвестициялық шығындар</p>
<p>Цапенко И.В.</p>	<p>Келесі формуланы пайдалана отырып, адами капиталды пайдаланудың таза келтірілген құнын (NPV) есептеу ұсынылады:</p> $\text{ЧПС} = \sum_{i=1}^n \text{ДЧ} / (1 + i)^t - \sum_{i=1}^n \text{ИЧ} (1 + i)^t, \quad (10)$ <p>мұндағы: n – капиталды пайдалану жылдарының саны; i – дисконт мөлшерлемесі; ДЧ – t уақытындағы жалпы еңбек ақы қорымен көрсетілетін адами капитал бойынша табыс; ИЧ – t уақыттағы адам капиталына жалпы инвестиция</p>
<p>Лукашевич В.В.</p>	<p>Адами капиталға салынған инвестицияның нәтижесі еңбек өнімділігінің артуы ретінде қарастырылуы керек. i-кезеңдегі адами капиталға (Эi) кез келген инвестицияның тиімділігі мыналар ретінде қарастырылуы керек:</p> $\text{Э}i = (B - Bn) \cdot (\text{Ц} / 3), \quad (11)$ <p>мұндағы: B_n – оқытуға дейінгі қызметкердің өнімі; B – оқудан кейінгі қызметкердің өнімі; Ц – өнім бірлігінің бағасы; 3 – адами капиталға инвестициялар</p>
<p>Аникин Е.А., Чечин В.И.</p>	<p>Білімге салынған инвестицияның ағымдағы қайтарымы:</p> $R = (Y_n - X_0) / C_n, \quad (12)$ <p>мұндағы: C_n – жинақталған адами капитал, яғни. n оқу жылындағы инвестиция көлемі; Y_n – n жылдық білімі бар жеке тұлғаның тапқан табысы; X_0 – нөлдік білімі бар жеке тұлғаның тапқан табысы</p>
<p>Ескертпе: Әдебиеттер тізімі бойынша дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылған.</p>	

Нәтижелер мен тақылау

Инвестициялар арқылы адами капитал қалыптасады. Инвестициялар адам капиталын өндіруге жұмсалған шығындар, ал адам капиталы оның барлық құрамдас бөліктерінде оның қалыптасуы мен жинақталуы процесінің нәтижесі болып табылады. Басқаша айтқанда, инвестициялар – бұл жұмысшылардың оқуы мен іс-әрекеті процесінде жаңа білімдерді, мәліметтерді және тәжірибені қалыптастыратын және жинақтайтын ресурстар, жұмыс істеу қабілеті [5]. Адами капиталды инвестициялаудың пайдасы келесідей болуы мүмкін:

- ◆ болашақта ең жоғары табыс;
- ◆ перспективалы жұмысқа қолжетімді;
- ◆ үй шаруашылықтарындағы қажетті тұтынушылық шығындарының өсуі.

Макродеңгейде адами капиталға инвестиция мемлекет қаражатын денсаулық сақтау, мәдениет, білім беру салаларына, соның ішінде компания қызметкерлеріне арналған ұтқырлық бағдарламаларына жұмсау түрінде келеді. Мұндай инвестициялар қызметкердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға және ілгерілетуге, оның шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндіктер жасауға бағытталған [10]. Жұмыс беруші өз қызметкерлерін макродеңгейде оқытуға және қайта даярлауға шығындарды жүзеге асыра отырып, қызметкерлердің жоғары өнімділігі есебінен қосымша пайда алуды, сондай-ақ бұл шығындардың өтелуін күтеді.

Тиімді инвестициялардың көмегімен адами капитал қалыптасады, Егер инвестициялардың табыстылығы жеткілікті жоғары болса, арнайы дайындығы, қызметкерлердің эмоционалды мінез-құлқы болса, онда инвестициялардың нәтижелі болуы.

Адами капиталға салынған инвестицияның тиімділігін бағалау – бұл мәселенің бар болуы адами капиталға инвестициялардың бірқатар ерекше белгілері бар және оларды басқа инвестиция түрлерінен ажырататындығымен көрінеді:

- ♦ адами капиталдың тозуы - табиғи тозу деңгейі, жеке адам ағзасының қартаюу процесі мен оған тән психофизиологиялық мүмкіндіктері, екіншіден, білім немесе алынған білім құндылығының өзгеруі, яғни экономикалық немесе моральдық тозу деңгейі бойынша. Соған орай, қызметкерді қайта даярлау және оның еңбек тәжірибесін жинақтау кезінде адами капитал қалыптасады. Адами капиталын дамыту процесі үздіксіз жүрсе, онда сапалық және сандық сипаттамаларын пайдаланылған сайын жақсарады және өседі;

- ♦ жеке тұлғаның өмір сүру кезеңінен, адами капиталға салынған инвестицияның қайтарымы, әрине, жұмыс кезеңінің ұзақтығына байланысты. Инвестициялар жеке тұлғаға неғұрлым ерте жасалса, соғұрлым тезірек қайтарымды береді. Ең жоғары сапалы және ұзақ мерзімді инвестициялар ең жоғары және тұрақты нәтиже береді;

- ♦ экономикалық маңызды және әлеуметтік тұрғыдан ұтымды жеке тұлғаға салынған инвестициялар ғана адами капиталға салынған инвестиция ретінде танылуы мүмкін. Мысалы, қылмыстық іс-әрекетпен байланысты шығындар, өйткені олар әлеуметтік қисынсыз және қоғам үшін аса қауіпті болғандықтан, адам капиталына инвестиция болмайды;

- ♦ капиталдың басқа да әртүрлі нысандарына салынған инвестициялармен салыстырғанда адами капиталға салынған инвестициялар бүкіл қоғам тұрғысынан да, жеке адам тұрғысынан да өте тиімді;

- ♦ адам капиталының рентабельділігі белгілі бір шекке дейін жинақталған сайын өседі, содан кейін күрт төмендейді, өйткені белсенді еңбек әрекетінің шекті шегімен шектеледі;

- ♦ жеке тұлғаға салынатын инвестицияның сапасы мен түрлері ұлттық, тарихи, мәдени дәстүрлер мен ерекшеліктермен анықталады. Атап айтқанда, балалардың білім алуы мен мамандық таңдауы ең алдымен ата-анасының тәрбиесіне, отбасылық дәстүрге байланысты.

Ұзақ мерзімді активтер, білім беру тәртібі мен әдістерін қалыптастыру, білім беру және білім сапасын бақылау, білім беру оқу жоспарлары, білім беру ұйымдарын қаржылық қолдауға арналған эндаумент қорлары, сондай-ақ білім беру секторының жұмыс істеуін қамтамасыз етуге байланысты басқа да объектілер; білім беру саласындағы инвестиция объектілері бола алады. Білім беру секторына инвестициялар мынадай нысанда жүзеге асырылуы мүмкін: формальды білім беруге арналған шығыстар, оқытуға арналған шығыстар, жеке инвестициялар және ел кәсіпкерлері мен резиденттерінің қайырымдылық көмегі, сондай-ақ мемлекеттік-жекешелік әріптестік және жобаларды қаржыландыру. Ең маңызды мәселелердің бірі – білім беру саласына инвестицияның тиімділігін бағалау мәселесі. Инвестор оң нәтижеге қол жеткізетініне сенімді болған жағдайда ғана белгілі бір жобаға қаржылық ресурстарды қосатыны сөзсіз. Бұл кезеңде жоғары оқу орындарына инвестициялау субъектілері мақсатқа сай жұмыс істейтіндігін және осылайша олар тікелей қаржылық кірістерді салыстыру кезінде (инвестициялар нәтижесінде алынған) осы салаға инвестиция жасай бастайды.

Білім беру шығындарының қаншалықты нәтижелі екендігі, бір қарағанда, білім беру нәтижелері қоғамның осы жүйеге инвестиция салу кезінде білім беру жүйесіне қойған ұмтылыстарына қол жеткізуге қалай ықпал ететініне қарап, қорытынды жасауға болады. Бұл шарттарда сыртқы тиімділік концепциясы арқылы білім берудің нәтижесі шығындармен салыстырғанда есептеледі.

Білім беру саласына салынған инвестицияның тиімділігі білім беру секторының қызметі нәтижесінде оның қызмет етуінде осы саланы басшылыққа алған ұмтылыстарға қалай қол жеткізілетіндігі тұрғысынан бағаланады. Бұл жағдайда білім беру жүйесіне салынған инвестицияның ішкі тиімділігі туралы айтуға болады.

Білім беру қызметтерінің айрықша ерекшелігі – оларды алушыға қатысты сыртқы объект емес, жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуы және оның зияткерлік капиталын жинақтауды жақтауы. Осылайша, білім беру шығындарының тиімділігін бағалауда қаржылық көріністі әрең ұстай алатын танымдық факторды, яғни, жеке тұлғаның білімі, біліктілігі, дағды деңгейін өзгертуін ескеру қажет.

Білім беру саласындағы экономикалық талдау қызметінің негізгі бағыттарының бірі ретінде бюджеттік шығыстардың тиімділігін талдау және шығыстардың оқу үдерісінің тиімділігіне әсерін бағалау әрекет етеді. Дүние жүзіндегі экономикалық дамыған елдердің басым көпшілігінің білім беру жүйесін жетілдіруге және білім беру үдерісінің сапасын арттыруға бөлетін қаржы көлемі қомақты емес.

Ғалымдар мен адами капиталдың теоретиктері жалақыны көп деңгейлі жүйенің қандай да бір түрі ретіндегі көзқарасқа сүйенеді, мұнда әрбір деңгей белгілі бір білім деңгейімен байланысты. Ағымдағы білім деңгейіне сәйкес келетін еңбек қаражатының сол қабаты – тапқан қаражатынан түсетін қаржылық табыс. Осының нәтижесінде білімге салынған инвестицияның ұлғаюы және соған сәйкес білім деңгейінің жоғарылауы көп жағдайда жұмысбастылық пен жалақының өсуіне әкеледі.

Адами капитал теориясына сәйкес белгілі бір дайындық дәрежесі бар қызметкердің еңбекақысын 2 негізгі элементтен тұратынын көрсетуге болады. Бірінші элемент қызметкердің білімі нөлдік деңгейде. Ал екінші элемент – білім беру инвестицияларының қайтарымы:

$$Y_n = X_0 + R \cdot C_n, \quad (13)$$

мұндағы: Y_n – білімі бар қызметкерлердің тапқан қаражаты; X_0 – білім деңгейі нөлдік қызметкерлердің тапқан қаражаты; R – білімге салынған инвестициялардың ағымдағы кірістілік нормасы; C_n – инвестиция көлемі. (13) формуланы түрлендіруге болады:

$$R = (Y_n - X_0) / C_n, \quad (14)$$

Барлық мүмкін уақыт кезеңдері үшін R коэффициентін талдай отырып, біз білімге салынған инвестицияның тиімділігін көрсете аламыз. Адами капитал теориясында «ішкі табыстылық нормасы» анықтамасы бірінші орынға шығады. Білім беру мен өндірістегі оқытудағы капиталдың рентабельділік көрсеткіштеріне ұқсастыққа негізделген инвестицияларының тиімділігін бағалауға ықпал етеді. Инвестициялардың аз болуы – табыстылықтың жоғары көрсеткіштерімен, ал артық инвестициялау – кірістілік нормаларымен көрсетіледі.

Қайтарудың әлеуметтік және жеке нормалары бөлінеді. Бүкіл қоғам тұрғысынан инвестицияның тиімділігі әлеуметтік қайтарым нормаларымен, ал жеке инвесторлардың позициясынан табыстың жеке нормаларымен өлшенеді.

Табысты мөлшерлемелерді есептеудің 2 негізгі тәсілі бар. Бірінші тәсіл шығындар мен пайданы тікелей анықтауға негізделген. Тікелей шығындардан басқа, мүмкіндік шығындары – студенттердің оқу кезеңінде жоғалтқан табыстары. Шын мәнінде, студенттердің адами капиталды тәрбиелеуге жұмсайтын уақытының маңыздылығы мүмкіндік шығындарымен белгіленеді. Жоғалған қаражаттар үшін оқу кезеңіндегі жалпы шығындардың 2/3 бөлігіне дейін қажет; білім беру шығындары мен пайдасының бұл мәндері дисконт мөлшерлемесін көрсететін осындай ішкі кірістілік нормасына тең болады.

Екіншісі, жеке тұлғаның тапқан табысының (дәлірек айтсақ, логарифмнің) оның білім дәрежесіне, уақытына қатынасын көрсететін «табыс тапқан табыстың өндірістік функциясының» құндылықтарын бағалауға негізделген. Дж. Минцер осындай функциялар класын құрды және осы модельдің контекстінде коэффициент білім беру айнаымалысының ішкі табыстылығының көрсеткішіне эквивалентті болатынын негіздеді. Бұл білім саласына салынған инвестицияның тиімділігін бағалауды айтарлықтай жеңілдетті.

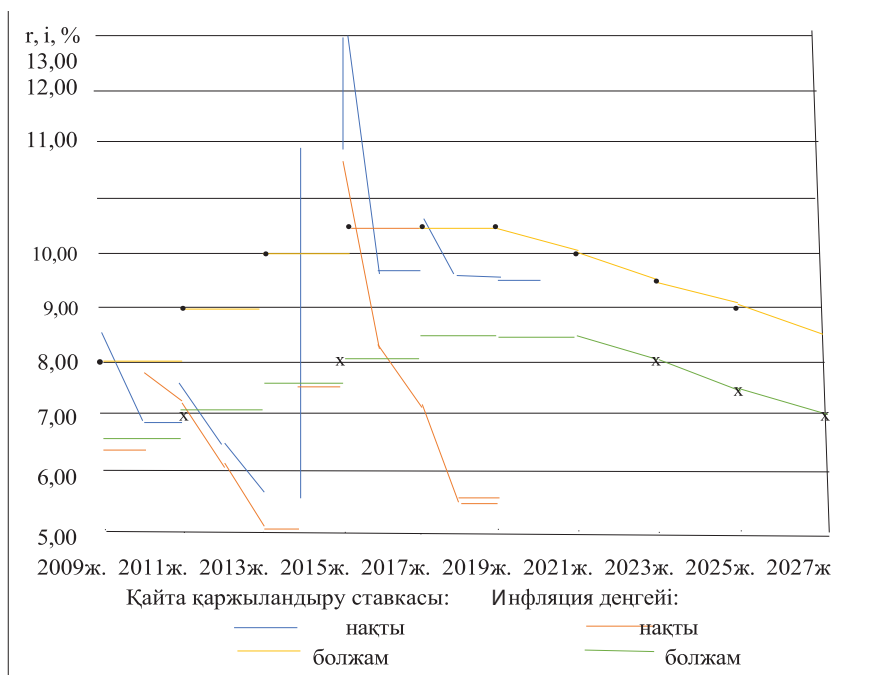
Демек, мемлекеттегі орташа жалақы мен білім саласына құйылған инвестиция көлемін корреляциялау арқылы білімге салынған инвестицияның тиімділігін бағалауға болады деп есептейміз. Білім беру саласына салынған инвестицияның тиімділігін бағалаудың әдістемелік аспектісін қалыптастыруда көптеген мәселелер бар. 3-кестеде (32 б.) келтірілген көрсеткіштерді білім берудегі инвестицияның тиімділігін бағалау үшін пайдаланылады.

Кесте 3 – Қазақстан Республикасының макроэкономикалық көрсеткіштерінің динамикасы

Жылдар	Еңбек ақы (ОТ), млн тенге	Инвестиция (ІС), млн тенге	Қайта қаржыландыру ставкасы(г), %	Инфляция (і), %
2009	571,87	746500	8,63	6,38
2010	659,60	797400	7,00	7,97
2011	789,71	1000300	7,40	7,43
2012	909,87	1255600	6,50	6,06
2013	986,41	1284400	5,50	4,90
2014	1084,40	1471700	12,00	7,54
2015	1143,44	1364800	14,00	13,53
2016	1285,93	1679400	9,67	8,29
2017	1361,63	1843200	10,46	7,22
2018	1480,57	1948500	9,25	5,43
2019	1725,15	2332000	9,16	5,43
2020	1899,34	3141200	9,80	6,37

Ескертпе: stat.gov.kz дереккөздер негізінде құрастырылған, 2009–2020 жж.

Қайта қаржыландыру мөлшерлемесінің (г) және инфляция деңгейінің (і) болжамды мәндері 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 – Қайта қаржыландыру мөлшерлемесі мен инфляция деңгейінің өзгеру тенденциялары

Ескертпе: stat.gov.kz дереккөздер негізінде құрастырылған, 2009–2027 жж.

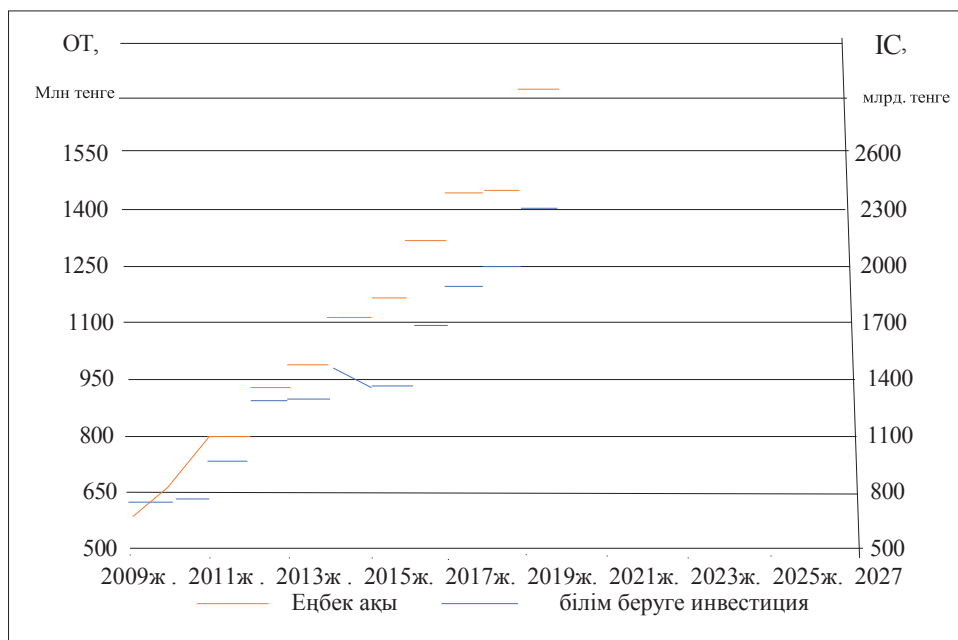
Қайта қаржыландыру мөлшерлемесі мен инфляция деңгейінің болжамды мәндері:

Жылдар	г, %	і, %	Жылдар	г, %	і, %
2020	11,00	8,50	2023	9,40	8,00
2021	10,00	8,50	2024	9,20	7,70
2022	9,60	8,25	2025	9,00	7,50

Ескертпе: stat.gov.kz дереккөздер негізінде құрастырылған, 2009–2020 жж.

Қазақстан бойынша статистикалық мәліметтерді талдау жұмысшылардың еңбегіне ақы төлеу мен білім беру саласына инвестиция көлемі арасында тығыз байланыстың бар екендігін де көрсетеді (2-сурет). Осының негізінде факторлық модель құрылды:

$$CF_t = OT_t = 584,349 + 0,000365 \cdot IC_t. \quad (15)$$

Сурет 2 – Білім саласына инвестиция көлемінің және жұмысшылардың орташа жалақысының өзгеру динамикасы

Ескертпе: stat.gov.kz дереккөздер негізінде құрастырылған, 2009–2020 жж.

Біз Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мысалында білім беруге салынған инвестицияның тиімділігін есептеуді қарастырамыз. Қаржыландыру көздері мен көлемі төмендегідей [12]:

- ◆ Дүниежүзілік банк – 13 млрд теңге;
- ◆ Республикалық бюджет – 9565 млрд теңге;
- ◆ Жергілікті бюджет – 716 млрд теңге;
- ◆ Жеке инвестициялар – 1284 млрд теңге. Барлығы 11 578 млрд теңге, сондай-ақ:

Жылдар	Инвестиция (IC), млрд. теңге	Жылдар	Инвестиция (IC), млрд. теңге
2020	1161	2023	2311
2021	1336	2024	2383
2022	1708	2025	2679

Ескертпе: stat.gov.kz дереккөздер негізінде құрастырылған, 2009–2025 жж.

3-кестеде мемлекеттік бюджетті іске асыруға инвестициялардың тиімділігінің есебі көрсетілген.

Қазақстан Республикасының білім мен ғылымды дамытудың 2020–2025 жж. арналған бағдарламалары.

Кесте 4 – Білім беруге салынған инвестицияның тиімділігін есептеу

Көрсеткіштер	Есептеу формуласы	Есептелген мәні
Таза дисконтау табысы, млрд. тенге	$NPV = \sum_{t=1}^{10} [(584,349 + 0,000365 \cdot ICt) / \Pi(1 + rt) \cdot (1 + it)] - \sum_{t=1}^{10} [ICt / \Pi(1 + it)]$	0
Инвестициялық табыс индексі, млрд. тенге	$PI = \sum_{t=1}^{10} [(584,349 + 0,000365 \cdot ICt) / \Pi(1 + rt) \cdot (1 + it)] / \sum_{t=1}^{10} [ICt / \Pi(1 + it)]$	2,25
Дисконтталған өтеу мерзімі, жылдар	$DPP = \sum_{t=1}^{10} [(584,349 + 0,000365 \cdot ICt) / \Pi(1 + rt) \cdot (1 + it)]$	10 жыл
Ескерпе: Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасының нәтижелері бойынша авторлармен құрастырылған.		

Алынған жалпы нәтижені оң деп сипаттауға болады, өйткені $NPV = 0$ теңге. Табыстылық индексі 2,25 тең, сондықтан салынған қаражат 10 жылдан кейін өтеледі.

Қорытынды

Адами капиталды бағалаудың қолданыстағы әдістерін талдау оның құнын анықтаудың барлық белгіленген тәсілдерінің жетілмегендігін, бірқатар маңызды кемшіліктері бар екенін, бағалаудың нақты әдістемесі жоқ екенін көрсетті.

Мәселен, мысалы, бір ғана сараптамалық әдісті (сапалық бағалау әдісі) қолдану жеткіліксіз, барлық қолданыстағы модельдердің ішінде адам капиталының сапалық компоненттерін объективті түрде бағалайтынына қарамастан, адам капиталының құндық өлшемін алуға мүмкіндік бермейді. Бұл сапалық көрсеткіштерден сандық көрсеткіштерге барабар көшудің мүмкіншілігіне байланысты қарастырылды.

Адами капиталды бағалау үшін инвестициялау әдісінің кемшіліктеріне адами капиталға салынған барлық инвестицияларды объективті есептеу проблемасы жатады. Қиындық – бұл ұйымның жалпы қаржылық нәтижесіндегі белгілі бір қызметкердің тиімділігінің үлес салмағын анықтауға тырысу, өйткені ұйымның кірісінің өсуі әрдайым қызметкердің біліктілігіне немесе білім деңгейіне тікелей байланысты бола бермейді. Сонымен қатар, қаржылық есеп ережелері бойынша қызметкерлерді оқыту және олардың біліктілігін арттыру шығындары инвестицияларға емес, шығындарға жатқызылуы керек.

Адами капиталды талдау және бағалау қызметкерлердің нақты сипаттамаларын ішкі, кәсіби стандарттардың талаптарымен салыстыру арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Кадр әлеуетінің жай-күйін куәландыратын алынған сараптамалық бағалауларды, сондай-ақ бұл ретте анықталған проблемалық орындарды бағалаушы кірістерді болжау кезінде жанама түрде пайдалана алады.

Қызметкерге тән дарындылық пен интеллектуалдық қабілеттерге, сондай-ақ білім алу және жеке тұлғаның еңбек әрекеті процесінде алған практикалық дағдылары мен білімдеріне негізделген пайда алу мүмкіндігімен ұсынылған капитал адами капитал болып табылады. Адам капиталының кез келген экономикалық категория сияқты өзіне тән бірқатар ерекше белгілері бар, мысалы, жеке адамнан бөлінбейтіндігі, физикалық тозуы, сонымен қатар өсу қабілеті және т.б.

Адами капитал инвестиция арқылы қалыптасады. Инвестицияларды жіктеудің және оларды анықтаудың бірыңғай әдістерінің жоқтығын адам капиталына инвестициялаудың зерттелген отандық және батыстық теориялары көрсетті. Осы нақты капиталға инвестицияларды түсіндірудің өзі осы салада толықтырулар жасауға мүмкіндік берді. Олар еңбек әрекетінің әлеуетін білдіреді, бұл жұмыскерлерді оқыту және өмірлік іс-әрекеті процесінде жаңа білімдерді, мәліметтерді және жинақтайтын ресурстарды қамтамасыз етеді. Осылайша, адами

капитал өзінің көрінісінде оны құру және кеңейту процесінің нәтижесі, ал инвестициялар адам капиталын өндіруге кеткен шығындарды білдіреді.

Барлық жерде білім беруге жұмсалған қаражат адами капиталға инвестицияның маңызды құрамдастарының бірі болып табылады. Өсіп келе жатқан ұрпақты тәрбиелеуге жұмсалатын қаржы жақын болашақта мемлекет халқының білім дәрежесін, өз кезегінде оның әлемдік қауымдастықтағы бәсекелестік артықшылығын анықтайды.

Қазіргі уақытта жүргізілген талдауда көрсетілгендей адами капиталға инвестициялардың өнімділігі мен тиімділігін бағалаудың бірыңғай тәсілдері жоқ. Бұл «адами капитал» терминінің өзіне нақты анықтаманың жоқтығы, оның құрылымы туралы көзқарастардың әртүрлілігі, адам капиталының өзгеруіне барлық көрсеткіштердің әсерін барабар анықтау мүмкін еместігі сияқты көрсеткіштерден туындайды. Білімге салынған инвестицияның тиімділігін бағалаудың ұсынылып отырған моделі қарапайым және ыңғайлы, ол компанияның өнімділігі мен адам капиталының шығындарын байланыстыруға қабілетті.

«Адами капитал» бухгалтерлік есептің жаңа объектісін бөлудің шұғыл қажеттілігі бар. Бұл адами капиталды есепке алудың тиімді ғылыми негізделген әдістемесін әзірлеу мақсатында жалпы ғылыми және арнайы әдістерді қолдану арқылы оның есептік сипатын зерттеуге мүмкіндік береді.

Адами капитал бухгалтерлік есеп объектісі бола алады, өйткені оның бастапқы құны анықталады, қызметкер ұйымның экономикасына оң әсер ете алады және ұйым осы активті пайдаланудан экономикалық пайда алуға құқылы. Жаңа объектінің пайда болуы шоттардың типтік жоспарына өзгерістер мен толықтырулар енгізуді және бухгалтерлік есепте адами капиталмен байланысты экономикалық операцияларды көрсету әдістерін әзірлеуді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Аникина Е.А., Чечина В.И. Оценка эффективности инвестиций в образование в России с позиции индивида. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/>
- 2 Бавина П.А., Круглова Л.Г. Ресурсный и кадровый подходы в формировании кадровой политики организации // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2016. – № 1. – С. 21 – 23.
- 3 Буханова С.М., Дорошенко Ю.А. Количественная оценка эффективности социальных инвестиций из государственного бюджета и инвестора // Экономический анализ: теория и практика. – 2006. – № 7. – С. 11–16.
- 4 Ваганян О.Г. Управление формированием и развитием интеллектуального капитала коммерческих организаций. Дисс.канд.экон.наук. – Москва, 2008.
- 5 Добрынин А.И., Дятлов С.А., Цыренова Е.Д. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука, 1999. – 178 с.
- 6 Кончакова, Л.Н., Чугунова С.В. Человеческий капитал и инвестиции в человеческий капитал предприятия // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. – 2017. – № 3(13). – С. 48–50.
- 7 Лукашевич В.В. Эффективности инвестиции в человеческий капитал // Полиграфист и издатель. – 2002. – № 6. – С. 18–22.
- 8 Мажиева В.С. Инвестиции в человеческий капитал как фактор экономического развития предприятия // Молодой ученый. – 2018. – № 24. – С. 141–143.
- 9 Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – М: Республика, 1992. – 400 с.
- 10 Мясоедов С.П., Мартиросян Э.Г., Сергеева А.А. Инвестиции в человеческий капитал как фактор роста его стоимости в государственных корпорациях // Управленческое консультирование. – 2017. – № 1. – С. 172–177.
- 11 Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики. Учебник. – М.: Норма, 2008. – 219 с.
- 12 Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020–2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988. URL: <https://primeminister.kz/assets/media/gosudarstvennaya-programma-razvitiya>
- 13 Бюро национальной статистика Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (за периоды 2009–2022 гг.). URL: <https://www.stat.gov.kz/>

14 Фриман И.М., Ковальчук К.Ф. Управление инвестициями в развитие человеческого капитала как фактора повышения конкурентоспособности промышленного предприятия // Проблемы экономики. – 2011. – № 3. – С. 71–74.

15 Цапенко И.В. Инвестиции в человеческий капитал и методы оценки их эффективности. Дисс. канд. экон. наук. – Ростов-на-Дону, 2005. – 201 с.

16 Юнусова Г.Р. Человеческий капитал в развитии экономики региона: высококачественное высшее образование как инвестиции в человеческий капитал // Государственное управление. Электронный вестник. – 2021. – № 88. – С. 190–203.

17 Becker G.S. Human capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. N.-Y.: Columbia University Press. 1975. 201 p.

18 Bowman M., Schultz T. Denison and the Contribution of Education to National Income Growth // Journal of Political Economy. 1964. P. 454.

19 Drábek J., Lorincová S., Javorčíková J. Investing in human capital as a key factor for the development of enterprises // Issues of Human Resource Management. 2017. No. 1(1). P. 54–78.

20 Fitz-enz J. The ROI of Human Capital: Measuring the Economic Value of Employee Performance. AMACOM. 2009. P. 336.

21 Fonarova T., Chernyak V. System basis for studying the interaction of national and individual human capital // Baltic Journal of Economic Studies. 2017. No. 3. P. 265–270.

22 Guliyeva A., Chunikhina N., Abdulova A. Investing in human capital and assimilation of economic development // Terra Economicus. 2019. No. 17(1). P. 64–76.

23 Hilorme T., Perevozova I., Shpak L., Mokhnenko A., Korovchuk Yu. Human Capital Cost Accounting in the Company Management System // Academy of Accounting and Financial Studies Journal. 2019. No. 23(2).

24 Kendrick J.W. The Formation and Stocks of Total Capital. Publisher: NBER. 1976. P. 28. URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3803/c3803.pdf>

25 Kis S., Malynovska G., Petrenko V.P., Yatsiuk O. Matrix of Personality Intelligent Characteristics as an Instrument for its Development Management // Advances in Economics, Business and Management Research. 2019. Vol. 95. P. 330–334.

26 Larin S.N., Khrustalev E.Yu., Noakk N.V. Transformation of the intellectual capital structure and a growth in the significance of its components – human capital and intellectual property – in today's economy // National Interests Priorities and Security. 2020. Vol. 16(4). P. 745–758.

27 Mincer J. Investment in Human Capital and Personal Income Distribution // Journal of Political Economy. 1958. Vol. 66. No. 4. P. 281–302.

28 Phillips J.J., Phillips P.P., Hodges T.K. Make Training Evaluation Work. Publisher: ASTD Press. 2005. P. 312.

29 Saksiriruthai S. Human Capital as a Determinant of Long-Term Economic Growth / Research Anthology on Preparing School Administrators to Lead Quality Education Programs. 2021. P. 1518–1533.

30 Snitko Y., Zavorodnia Y. Human capital and its role in the fourth industrial revolution. Pryazovskyi Economic Herald. 2021.

REFERENCES

1 Anikina E.A., Chechina V.I. Ocenka jeffektivnosti investicij v obrazovanie v Rossii s pozicii individa. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/>. (In Russian).

2 Bavina P.A., Kruglova L.G. (2016) Resursnyj i kadrovyj podhody v formirovanii kadrovoj politiki organizacii // Jekonomika i biznes: teorija i praktika. No. 1. P. 21 – 23. (In Russian).

3 Buhanova S.M., Doroshenko Ju.A. (2006) Kolichestvennaja ocenka jeffektivnosti social'nyh investicij iz gosudarstvennogo bjudzhetu i investora // Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika. No. 7. P. 11–16. (In Russian).

4 Vaganjan O.G. (2008) Upravlenie formirovaniem i razvitiem intellektual'nogo kapitala kommercheskih organizacij. Diss.kand.jekon.nauk. Moskva. (In Russian).

5 Dobrynin A.I., Djatlov S.A., Cyrenova E.D. (1999) Chelovecheskij kapital v tranzitivnoj jekonomike: formirovanie, ocenka, jeffektivnost' ispol'zovanija. SPb.: Nauka, 178 p. (In Russian).

6 Konchakova, L.N., Chugunova S.V. (2017) Chelovecheskij kapital i investicii v chelovecheskij kapital predpriyatija // Aktual'nye problemy aviacii i kosmonavtiki. No. 3(13). P. 48–50. (In Russian).

7 Lukashevich V.V. (2002) Jeffektivnosti investicii v chelovecheskij kapital // Poligrafist i izdatel'. No. 6. P. 18–22. (In Russian).

- 8 Mazhieva V.S. (2018) Investicii v chelovecheskij kapital kak faktor jekonomicheskogo razvitija predpriyatija // Molodoj uchenyj. No. 24. P. 141–143. (In Russian).
- 9 Makkonel K.R., Brju S.L. (1992) Jekonomiks: principy, problemy i politika. M: Respublika, 400 p. (In Russian).
- 10 Mjasoedov S.P., Martirosjan Je.G., Sergeeva A.A. (2017) Investicii v chelovecheskij kapital kak faktor rosta ego stoimosti v gosudarstvennyh korporacijah // Upravlencheskoe konsul'tirovanie. No. 1. P. 172–177. (In Russian).
- 11 Nureev R.M. (2008) Jekonomika razvitija: modeli stanovlenija rynochnoj jekonomiki. Uchebnik. M.: Norma, 219 p. (In Russian).
- 12 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija obrazovanija i nauki Respubliki Kazahstan na 2020–2025 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 dekabnja 2019 goda No. 988. URL: <https://primeminister.kz/assets/media/gosudarstvennaya-programma-razvitiya>. (In Russian).
- 13 Bjuro nacional'noj statistika Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan (za periody 2009–2022 gg.). URL: <https://www.stat.gov.kz/>. (In Russian).
- 14 Friman I.M., Koval'chuk K.F. (2011) Upravlenie investicijami v razvitie chelovecheskogo kapitala kak faktora povyshenija konkurentosposobnosti promyshlennogo predpriyatija // Problemi ekonomiki. No. 3. P. 71–74. (In Russian).
- 15 Capenko I.V. (2005) Investicii v chelovecheskij kapital i metody ocenki ih jeffektivnosti. Diss. kand. jekon. nauk. Rostov-na-Donu, 201 p. (In Russian).
- 16 Junusova G.R. (2021) Chelovecheskij kapital v razvitii jekonomiki regiona: vysokokachestvennoe vysshee obrazovanie kak investicii v chelovecheskij kapital // Gosudarstvennoe upravlenie. Jelektronnyj vestnik. No. 88. P. 190–203. (In Russian).
- 17 Becker G.S. (1975) Human capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. N.-Y.: Columbia University Press. 201 p. (In English).
- 18 Bowman M., Schultz T. (1964) Denison and the Contribution of Education to National Income Growth // Journal of Political Economy. P. 454. (In English).
- 19 Drábek J., Lorincová S., Javorčíková J. (2017) Investing in human capital as a key factor for the development of enterprises // Issues of Human Resource Management. No. 1(1). P. 54–78. (In English).
- 20 Fitz-enz J. (2009) The ROI of Human Capital: Measuring the Economic Value of Employee Performance. AMACOM. P. 336. (In English).
- 21 Fonarova T., Chernyak V. (2017) System basis for studying the interaction of national and individual human capital // Baltic Journal of Economic Studies. No. 3. P. 265–270. (In English).
- 22 Guliyeva A., Chunikhina N., Abdulova A. (2019) Investing in human capital and assimilation of economic development // Terra Economicus. No. 17(1). P. 64–76. (In English).
- 23 Hilorme T., Perevozova I., Shpak L., Mokhnenko A., Korovchuk Yu. (2019) Human Capital Cost Accounting in the Company Management System // Academy of Accounting and Financial Studies Journal. No. 23(2). (In English).
- 24 Kendrick J.W. (1976) The Formation and Stocks of Total Capital. Publisher: NBER. P. 28. URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c3803/c3803.pdf>. (In English).
- 25 Kis S., Malynovska G., Petrenko V.P., Yatsiuk O. (2019) Matrix of Personality Intelligent Characteristics as an Instrument for its Development Management // Advances in Economics, Business and Management Research. Vol. 95. P. 330–334. (In English).
- 26 Larin S.N., Khrustalev E. Yu., Noakk N.V. (2020) Transformation of the intellectual capital structure and a growth in the significance of its components – human capital and intellectual property – in today's economy // National Interests Priorities and Security. Vol. 16(4). P. 745–758. (In English).
- 27 Mincer J. (1958) Investment in Human Capital and Personal Income Distribution // Journal of Political Economy. Vol. 66. No. 4. P. 281–302. (In English).
- 28 Phillips J.J., Phillips P.P., Hodges T.K. (2005) Make Training Evaluation Work. Publisher: ASTD Press. P. 312. (In English).
- 29 Saksiriruthai S. (2021) Human Capital as a Determinant of Long-Term Economic Growth / Research Anthology on Preparing School Administrators to Lead Quality Education Programs. P. 1518–1533. (In English).
- 30 Snitko Y., Zavhorodnia Y. (2021) Human capital and its role in the fourth industrial revolution. Pryazovskyi Economic Herald. (In English).

Ж.А. АСКАРОВА,*¹

к.э.н., ст. преподаватель.

*e-mail: Askarova75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4266-4262

О.Ю. КОГУТ,¹

PhD, доцент.

e-mail: kogut.1974@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4996-1254

Г.А. АСКАРОВА,²

к.п.н., ассоциированный профессор.

e-mail: akkalovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8534-2234

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Абай университет,

г. Алматы, Казахстан

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В статье рассмотрено понятие «инвестиции в человеческий капитал», представлено теоретическое и инструментальное толкование главных компонентов человеческого капитала. Обобщены действующие методики оценки и показатели, которые характеризуют эффективность инвестиций в человеческий капитал. Также всесторонне и критически произведен анализ действующих методических аспектов в оценке эффективности инвестиций в человеческий капитал. Образование рассматривается как собственность в виде профессиональных особенностей и самовозрастающая стоимость на основе увеличения производительности труда сотрудника, что, соответственно, отличается ростом заработной платы. Создание методики оценки экономической эффективности вложений в образование на макроэкономическом уровне основано на сравнении государственных инвестиций в образование и средней заработной платы по стране. Средняя заработная плата рассматривается как результативный показатель эффективности вложений в образование. Деньги, которые расходуются на воспитание подрастающего поколения, в обозримом будущем будут устанавливать степень образованности народонаселения государства и, в свою очередь, ее конкурентное преимущество в мировом сообществе. Предложенная модель оценки эффективности инвестиций в образование проста и удобна, она способна увязать эффективность деятельности фирмы и затраты на человеческий капитал. В статье показаны результаты оценки эффективности инвестиций реализации Государственной программы развития образования и науки РК на 2020–2025 гг. Проведенный анализ статистических данных по Казахстану показывает также наличие тесной взаимосвязи между оплатой труда работников и объемом инвестиций в образование. Статья имеет как теоретическую, так и практическую актуальность, так как связана с государственной программой «Цифровой Казахстан» с направлением «Развитие человеческого капитала», и тема является востребованной.

Ключевые слова: экономика, человеческий капитал, цифровая компетентность, эффективная оценка, инвестиции, образование, заработная плата.

ZH.A. ASKAROVA,*¹

c.e.s., senior lecturer.

*e-mail: Askarova75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-4266-4262

O.YU. KOGUT,¹

PhD, associate professor.

e-mail: kogut.1974@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-4996-1254

G.A. ASKAROVA,²

c.p.s., associate professor.

e-mail: akkalovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8534-2234

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²Abai University,

Almaty, Kazakhstan

ASSESSMENT IN THE EFFICIENCY OF INVESTMENTS IN HUMAN CAPITAL IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

Abstract

The article considers the concept of “investment in human capital”, presents a theoretical and instrumental interpretation of the main components of human capital. The current assessment methods and indicators that characterize the effectiveness of investments in human capital are summarized. Also, a comprehensive and critical analysis of the current methodological aspects for assessing the effectiveness of investments in human capital was made. Education is considered as a property in the form of professional features and self-growing value on the basis of increasing labour productivity of an employee, which is correspondingly distinguished by the growth of wages. Creation of the methodology for assessing the economic efficiency of investments in education at the macroeconomic level is based on the comparison of public investments in education and average wages in the country. The average wage is considered as a productive indicator of the effectiveness of investments in education. The money that is spent on the education of the younger generation, in the foreseeable future will establish the degree of education of the population of the state and, in turn, its competitive advantage in the global community. The proposed model for assessing the effectiveness of investment in education is simple and convenient, it is able to link the efficiency of the firm's activities and the cost of human capital. The article shows the results of the assessment of investment efficiency of the implementation of the State Programme of Education and Science Development of RK for 2020–2025. The analysis of statistical data for Kazakhstan also shows the existence of a close relationship between the remuneration of employees and the volume of investment in education. The article has both theoretical and practical relevance, as it is related to the State Programme “Digital Kazakhstan” with the direction “Human Capital Development” and the topic is in relevant.

Key words: economy, human capital, digital competence, effective assessment, investment, education, wages.

IRSTI 06.39.41
UDC 308
JEL D19, M12, J16

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-40-53>

A.V. LIPOVKA,¹

PhD, associate professor.

e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

A.T. YERIMPASHEVA,^{*2}

c.e.s., senior lecturer.

*e-mail: aidadin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

R.YE. TARAKBAEVA,³

c.t.s., associate professor.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

Z. BUZADY,⁴

PhD, professor.

e-mail: zoltan@buzady.hu

ORCID ID: 0000-0002-9992-1744

¹Almaty Management University,

Almaty, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

³Turan University,

Almaty, Kazakhstan

⁴Corvinus University of Budapest,

Budapest, Hungary

THE EVOLUTION OF LEADERSHIP: NEW PERSPECTIVES AND THE ROLE OF WOMEN IN MODERN MANAGEMENT

Abstract

Ensuring gender equality in leadership positions and empowering women is essential for sustainable development. As part of the evolution of leadership, the role of women leaders in modern management is becoming increasingly important, in connection with which new perspectives are opening up. Not only scientists but also politicians and business people show interest in this scientific direction, and the very phenomenon of women leaders can radically break the stereotypes that are a barrier to the modernization of society. The primary purpose of this study is to explore women's leadership and designate the role of women based on the analysis of the results of secondary and primary data collected using desk and field research methods, such as a literature review and a quantitative survey (N=238). The results led to the conclusion that women leaders, unlike men, are more likely to create an atmosphere of respect, trust, and support in the team and publicly recognize subordinates' contributions to corporate activities. Male managers, in turn, tend to motivate subordinates based on their individual preferences. This work represents a significant contribution to the knowledge related to management and leadership and offers new research points of view. The study results can be applied in practice, providing companies and their leaders with ideas on how to maximize the potential and opportunities of women in management.

Key words: leadership, gender, gender inequality, leadership evolution, female leader, gender stereotypes, modern management.

Introduction

With its constantly changing requirements and complexity, the modern world also changes our understanding of management and leadership. Increasingly, there is an awareness of the importance

of re-evaluating conventional theories about leadership and life-changing leaders. It is significant that women are increasingly becoming leaders and that they are contributing to modern managerial practices. Until recently, the underrepresentation of women in administrative positions in the private and public sectors was considered normal. However, in recent decades, there has been a persistent trend toward reducing gender gaps. More and more women are not only mastering professions that for a long time were considered “male” but also becoming heads of companies, departments, and governments. Such examples and cases become the subject of discussions and force people to reconsider traditional views, stereotypes, and prejudices regarding the qualities and attributes of leaders, both men and women.

The president of Zenger Folkman, noted that “while men excel in the technical and strategic arenas, women clearly have the advantage in the extremely important areas of people relationships and communication. They also surpass their male counterparts in driving for results. This we know is counterintuitive to many men” [1].

This paper examines a new paradigm for leadership and presents fresh viewpoints on women in leadership. This study focuses on the function of women in contemporary management and how they affect organizational dynamics. Examining women’s contributions to contemporary management and leadership raises awareness of leadership’s dynamic and ever-changing nature and creates new research opportunities.

The Basic Provisions section introduces modern leadership theories that emphasize relationships with followers and the leader’s personality, which is crucial given the importance of interpersonal abilities, emotional intelligence, and teamwork in today’s society. The literary review contains information about research results on women in management in the 21st century.

The study’s results will contribute to a greater understanding of the role of women in modern management and awareness of the changing leadership landscape, as well as promote more inclusive and prosperous leadership practices in today’s rapidly changing world.

Main provisions

Scientists have declared the feminization of management and dubbed women managers of the 21st century in conjunction with the traits of the new leadership that have been found [2]. Despite such blatant declarations, women are still underrepresented among business executives globally, especially in senior management. Since more than a decade ago, the argument over what makes a good leader—both a woman and a man—has persisted, and new research is giving it new shapes. New leadership theories focus on the leader’s relationship with his/her followers and essential attributes. The most recent theories of leadership are as follows.

Servant leadership (SL) is associated with significant changes in the business’s organizational structure. At the core of SL is a strategic course where the leader serves the stakeholders: employees, customers, and the community. The leader shares power with subordinates, and decisions are made jointly. In servant leadership, business progress is assessed based on qualitative indicators; quantitative ratios are unimportant. Such a leader seeks to assess employees’ personal and professional growth and leadership potential. This type of leader is distinguished by well-developed competencies: empathy, the ability to hear, and providing timely feedback. This leader shares higher-order values, manages with effective communication strategies, does not rely on power influence, and is interested in developing his/her subordinates and increasing their commitment. The hallmarks of such a leader are foresight and guiding leadership. Servant leadership is distinguished from other types by a clear vision of the business, group goal-setting with followers, and leaders’ contribution to the personal growth of each subordinate through training, support, and ongoing feedback [3].

Transactional leadership (TL) is based on a transaction of behavior in which followers behave under the leader’s requirements. In exchange, he/she provides subordinates with rewards for achieving results, fulfilling plans and tasks, and following the rules. In turn, the leader will also apply a system of punishments in case of untimely implementation of tasks, violation of plans, and poor performance. Enterprises still use transactional leadership, which is more applicable in critical situations [4].

Transformational leadership gives employees the independence to make decisions and supports innovative approaches. An analysis of over 85 studies showed that transformational leadership is more

effective than transactional leadership [5, p. 3]. The difference between these types of leadership is presented in table 1.

Table 1 – Differences between transactional and transformational leader

Transactional	Transformational
Responsive Leadership	Proactive Leadership
Exists within the organizational culture	Acts to change organizational culture by generating new initiatives
Encourages subordinates to fulfill the tasks and goals of the business through a system of punishments and rewards	Stimulates and provides rights and obligations in order to fulfill business tasks based on moral values
Stimulates followers based on understanding of the motives for their behavior	Encourages subordinates to transfer their attention from personal to universal concerns, which motivates them

Note: Compiled by the authors based on sources [6].

According to table 1, transactional leadership is built on external incentives to perform work without paying attention to the need to create internal motivation for employees.

A meta-analysis (MA) of leadership styles of men and women, namely transformational, transactional, and permissive, revealed some advantages in favor of female leaders. We believe that the most likely reason for the findings is the impact/influence on women of conflicting gender stereotypes, such as a woman should be accommodating and caring, and a leader should be tough, dominant, and assertive. Thus, the potential of women can be more beneficially realized within the framework of transformational leadership, allowing the application of socially approved patterns of behavior. Another explanation for the results could be the complex maze that women have to overcome in order to achieve career ambitions, which makes them more selective in becoming leaders [5]. The conclusions of the mentioned meta-analysis in the framework of the study of permissive, transformational and transactional leadership among male and female managers in business structures are reflected in table 2.

Table 2 – Elements of leadership types characteristic of women and men

Leadership styles and their components	Description	Effect	
		Men	Women
Transformational Leadership			√√
Idealized influence (quality)	Demonstrates qualities that inspire respect and pride from being associated with this person		√
Idealized influence (behavior)	Emphasizes the values, purpose and importance of the business mission		√√
inspirational	Filled with optimism and enthusiasm for the goals and future of the business		√
motivational	Explores new perspectives on problem solving and task completion		
intellectual stimulation	Focuses on developing and mentoring followers and their individual needs		√√
Individual approach			
Transactional Leadership	Provides rewards for satisfactory performance of followers		√√
merit award	Deals with the mistakes of subordinates to bring work to the standard	√√	
Active deviation control	Intervenes in the process only in rather difficult situations of subordinates	√√√	
Passive deviation control	Often absent and not involved in the process even at critical moments	√√	

Note: Compiled by the authors based on the sources [5, 6].

According to table 2, men are more likely to use transactional leadership, namely, active and passive deviation management and permissive leadership. Women are focused on transformational leadership and using such an element of transactional leadership to reward employees.

Distributed leadership implies the division of power among managers and subordinates, making leadership more accessible to performers in business. A distributed leadership framework, as opposed to a top-down leadership structure, emphasizes the necessity of interconnectedness and teamwork. Distributed leadership is actively used in forming and developing teams [7].

Exchange leadership is built on harmonious, mutually beneficial relationships with followers. The task of exchange leadership is to understand how such relationships affect stakeholders in business structures. The nature and effectiveness of relationships with subordinates contribute to the quality of achieving business goals. Attention to each employee is reflected in the results achieved and using the necessary resources in the required volume. The quality of the moral and psychological climate, business communication, and empathy are essential. As a result, there is an exchange between the leader and followers: the leader receives respect, commitment, and high-quality work from subordinates, and the latter receives remuneration, encouragement, and career prospects from the leader [6].

The famous researcher Bill George proposed the concept of authentic leadership (AL) and conducted many interviews with leaders. According to the analysis of the Bill George study, outstanding leaders are similar to each other due to the presence of the same qualities [8]:

1. Purpose (Awareness of business goals);
2. Values (Development and sharing of high-value attitudes);
3. Heart (Spiritual leadership);
4. Relationships (Formation of solid ties);
5. Self-Discipline [8].

Authentic leadership is built on a progressive personality, the image of a genius, honesty, and openness. An authentic leader is flexible in his/her behavior, responsive to the needs of others, and ready to help others. This type of leader does not focus on idealizing his image but prefers to be natural and understandable to his/her followers [8].

At present, the image of the leader has acquired new features, far from the authoritarian leadership that was once considered adequate. At the same time, ideas that came later, such as theories of cooperation, must be revised to describe the leadership role. Collaboration is just one part of a new type of leadership that requires the leader to be an inspirer, able to open up new horizons within the employees themselves, developed to lead the company to success. The leader of today looks far into the future, builds long-term, respectful relationships with followers, aims to unlock the potential of everyone, and acts as a mentor and coach, not an instructor. As a mentor, the leader finds the most successful ways to implement employees' knowledge, skills, and abilities, creating opportunities for them to take worthy positions in the organization.

A meta-analysis of about a hundred studies on managerial effectiveness by Eagly et al. found that women are more effective in “female” industries and men – in “male” ones [5]. Men are more effective in top management positions, while women are more effective in the middle management cohort [9]. Large corporations perform better financially if women are among their senior managers [10]. No significant differences were found in the level of performance within managerial behavior in the study by Bamel et al. [11]. Senior female leaders build gendered hybrid leadership identities, at the core of which is a multidimensional calibration of masculine and feminine traits and actions [12].

The elements of feminist organization used by the most progressive enterprises have received various forms of expression in the theory and practice of HRM and time management: job enlargement [13], job enrichment [14], and alternate work schedules. Although modern scientists have identified new leadership directions, a significant part of the population still adheres to the old views on the image of a leader with inherent masculine features. Many managers still practice bureaucratic practices/structures and an archaic type of leadership despite studying modern courses on new approaches to leadership [15].

Thus, it is evident that the problem of business administration and gender is relevant and in demand, and research in this area needs to be expanded and detailed. In particular, the almost zero level of research in the field of business administration and gender in Kazakhstan creates a severe knowledge gap that theorists urgently need to develop new concepts of business administration and leadership in Kazakhstan and practitioners to solve managerial problems within the local context.

Materials and methods

In order to identify the level of implementation of management business processes by men and women in business structures in Kazakhstan, an organizational type of study was chosen. This choice is dictated by the applied nature of business administration, in which the participation of real managers is a favorable factor for the quality of scientific research.

The target respondents of the study were subordinates since the largest share of the management business process is associated with interaction with the personnel. The sample set was formed based on stratified randomization, which provides the best external and internal validity [16]. With the help of the strategy of stratified randomization, the control of the individual characteristics of the respondents, such as gender, age, and the field in which they work, was achieved. The sample size was N=224 people working under the supervision of low-level, middle, and top managers in large, medium, and small Kazakhstani enterprises. The gender and age characteristics of the respondents are presented in figure 1.

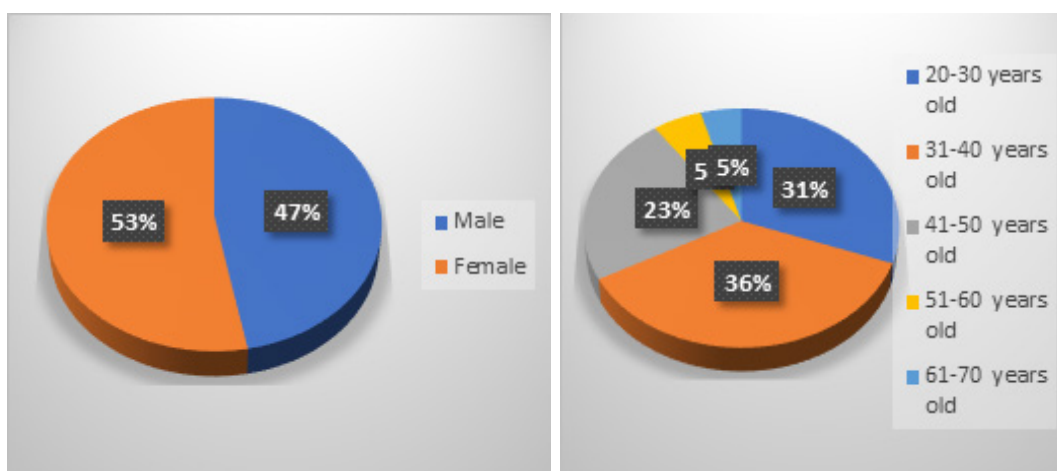

Figure 1 – Gender and age composition of respondents

Note: Compiled by the authors on the basis of the study.

The average age of the respondents was 37.1 years, ranging from 20 to 70 years. The five age groups that participated in the survey covered youth, mature and old age. Respondents from 20 to 50 comprised most of the respondents; a minor representation characterizes respondents from 51 to 70. The uneven representation of members of age groups is due to two reasons: the focus of the study is not on the age of the respondents but on the age of managers assessed by the respondents, and the inclusion in this group of people of retirement age, which is the smallest community among the employed.

The gender composition of the respondents ensured the optimal representation of representatives of both genders, which reduced the risk of some problems that arise in the process of gender research, including the most serious ones: adherence to one's gender group, prejudice against members of another group, bias towards one's gender group. Adherence to one's gender group and prejudice against members of another group means a person's more favorable attitude towards members of his gender and prejudice against those not part of his gender group. In turn, a biased attitude towards one's gender group is expressed in belittling the merits of one's gender community and exaggerating the positive qualities of representatives of another group [17].

The choice of the geography of the study was dictated by the need to cover different territorial zones of Kazakhstan, which have specific cultural characteristics that may affect the specifics of the implementation of the business management process. Accordingly, critical geographical zones were chosen: central (Karaganda region), southern (Almaty), and northern (Astana) Kazakhstan. The most significant proportion of respondents were residents of Almaty, then Astana, and the most minor –

residents of the Karaganda region. Figure 2 shows the characteristics of the composition of respondents by geography and industry. The respondents were employed in such sectors of the economy as energy, education, trade, services, mining, construction, and heavy industry. The mentioned sectors were selected taking into account the gender segregation of labor that has developed in the Republic of Kazakhstan, and their quantitative representation was designated as follows:

1. Industries with a high concentration of women – education (31%) and service (22%),
2. Industries with a high concentration of male labor – energy (22%), mining, construction, and heavy industry (11%),
3. Neutral industry – trade (15%).

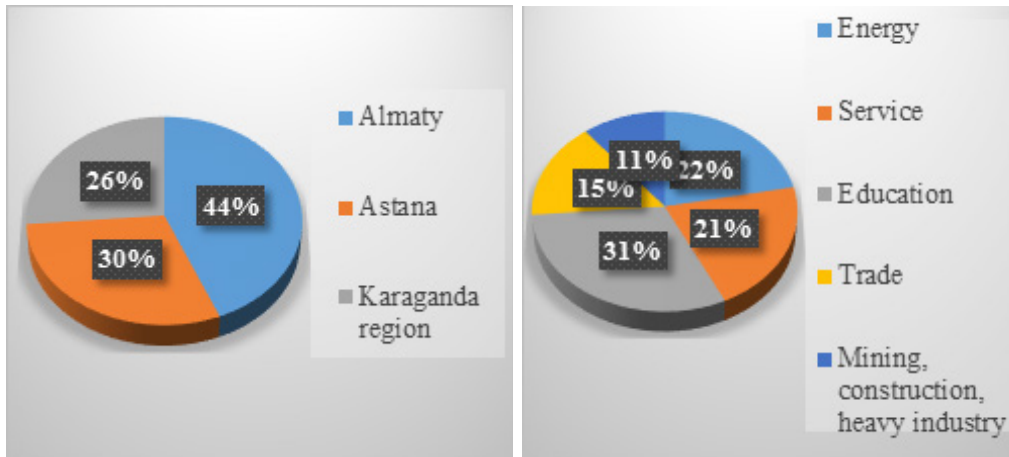

Figure 2 – Composition of respondents by regions and industries

Note: Compiled by the authors on the basis of the study.

While conducting this study, a questionnaire was introduced, developed in collaboration with practicing psychologists in Almaty, and initially tested on a sample of 100 respondents as part of the work on a master's thesis. Considering that the mentioned research instrument demonstrated high content validity and retest reliability, this questionnaire has been updated based on new concepts in business administration. When testing the revised version of the questionnaire, some questions were updated by the comments of 30 respondents to whom the questionnaire was sent for a pilot study.

The distribution of the questionnaires was carried out among subordinates, and not through their direct supervisors, in order to reduce the possible influence of the manager on the employee reporting to him when filling out the questionnaire. 65% of the questionnaires were sent to respondents by e-mail, and 35% were sent on paper. A total of 380 questionnaires were distributed, 238 of which were returned completed (63% of those distributed), including 14 questionnaires (6% of the total) that were rejected due to incomplete information being provided.

The questionnaire consisted of two parts: 1) an introductory part and 2) an answer sheet with instructions for filling out, a section of the respondent's socio-biographical data, a section for comments, and a final part. In the introductory part of the questionnaire, the scope of the study and the guarantee of confidentiality and anonymity of the information received from the respondents were indicated. The questionnaire was a multivariate individual closed questionnaire with a section for respondents' comments, providing additional details and an assessment of the level of understanding of the questions. The questions concerned different aspects of implementing the management business process, which are equivalent.

The questionnaire included eight scales representing the following criteria for implementing the business process of managing women and men: business planning; organization; motivation; control; communications; making decisions; leadership; conflict, and change management. The mentioned scales are chosen because the quality of the management business process mainly depends on the performance of the central management functions: business planning, organization, motivation of

subordinates, and control of their activities. The questionnaire's final question aims to identify the subordinates' ambitions to enter the company's top management.

The developed questionnaire aims to obtain initial information about the level of implementation of the business process of managing men and women. The questionnaire's content was compiled based on the requirements for a modern manager, dictated by the growing uncertainty of the organizational environment and the ever-increasing demands of subordinates to the immediate supervisor. The questionnaire excluded comparisons between men and women to reduce the possible impact of gender bias in manager evaluation on the study results [18].

The levels of implementation of the business process management were classified as high, medium, and low and represented the dependent variable. Gender, management level, age, and industry were independent variables. When processing the results obtained, the calculation was based on the distribution of the selected answer options into three categories: a high level of implementation of the management business process included from 80 to 61 points, an average level – from 60 to 31 points, a low level – from 30 to 0 points. For each of the eight scales, the manager's implementation of the business management process could rate 10 points. The response options for each question were weighted based on relative weights: 2, 1, or 0 points. For data analysis, methods of dispersion analysis and calculation of correlation coefficients were applied.

Literature review

Gender stereotypes regarding the traditional distribution of responsibilities in society affect women's opportunities to achieve leadership positions in a particular field of activity [19]. Gender stereotypes are promoted through the media and social, educational, and entertainment socialization [20].

Cooke believes that studying women in management provides an opportunity to understand “the institutional and cultural context of HR ethics as part of a country's business ethics” [21]. Contemporary management culture does not engage with gendered social theories that could help develop “gender-neutral positive action-oriented management perspectives” [20].

According to Zhylynska et al., “the share of women in management in the 21st century tends to be parity with the number of men, but female leadership is mainly limited to middle and lower management” [19]. Women's leadership capabilities are primarily found in entrepreneurship [22]. Consequently, there is a disproportionate representation of women and men in decision-making bodies and leadership positions, reflected in the relevance of “gender inequality in professional management activities” [19].

Graafland hypothesized that having more women in leadership positions increases SMEs' sustainability by encouraging the use of relational management tools. Testing the model on 3,663 European SMEs supported this hypothesis: SMEs can improve their resilience through a gender-balanced management team [23].

Ng & Sears surveyed 278 firms and they found that having a female CEO and actively recruiting women into the organization was positively associated with the percentage of women in firm leadership. In contrast, firm internationalization and foreign ownership of the firm were negatively associated with the representation of women in management. It means that “more internationalized and foreign-owned companies may limit their efforts and investments in promoting women into leadership positions” [24].

Melero believes that the concept of good management practices in the workplace has similarities to the feminine leadership style, which occurs when the percentage of female managers increases. For example, workplace management teams with a higher proportion of women are more attentive to employee feedback and development [25].

A study by Biswas et al. examined the impact of female representation on boards of directors on the proportion of women among top managers in the United Kingdom from 1999 to 2019. Using a multi-theoretical approach, particularly agency theory, they found that more women on boards of directors are associated with more women in senior management, as predicted by the trickle-down

perspective. Thus, Biswas et al. argue that increasing the number of women board appointments is a potential solution to the problem of women’s underrepresentation in the C-suite and may even help lay the groundwork for further CEO and board appointments [26].

Results and discussion

In order to deepen the understanding of the specifics of the activities of women and men in the business of the Republic of Kazakhstan, a study was conducted on the level of implementation of business management processes at enterprises. First, an analysis was made of the individual characteristics of managers whose activities were evaluated by their direct subordinates.

In total, 97 women and 127 men were studied: 43% and 57% of the total number of assessed managers, respectively. Representation of the surveyed managers is 73 top managers (32%), 107 – middle managers (48%), and 44 – lower-level managers (20%). The distribution of managers by age was uneven as a result of slow promotion in the early stages and the average retirement age in the country: 15 managers aged 20-30, 56 – 31-40, 113 – 41-50, 28 – 51-60 years and 12 – 61-70 years [27].

The processing of the data obtained during the study was based on econometric and statistical analysis, namely, the analysis of variance, calculation of correlation coefficients, and analysis of multiple and pair regression models using a dummy variable. After collecting and processing the data, the information received was first subjected to verification for the reliability and adequacy of the results. For this purpose, an analysis was made to determine the possible gender bias in managers’ assessment by male or female respondents. Comparison of the values of the regression coefficients of the gender of the respondent (ResG) and the gender of the manager (MangG) showed a minimal impact on the level of implementation of the management business process (BPMang): the correlation coefficient between the gender of the respondent and the gender of the manager is 0.11, and the closeness of the relationship between the gender of the respondent and the level of management practices was $|r1| = -0.08$ (table 3).

Table 3 – Correlation matrix

	BPMang	ResG	MangG
BPMang	1		
ResG	-0,08306	1	
MangG	0,10129	0,11679	1

Note: Compiled by the authors based on the source [27].

Table 3 shows no meaningful association between any of the parameters. The study of a multiple regression model with a dummy variable was used to address the primary research question, “Does the gender of a manager affect the level of their managerial practices?” A poor correlation between managers’ gender and the extent of business process adoption was shown by multiple R ($R^2=0.153$). As a result, the gender of managers has relatively little bearing on the effectiveness of business process adoption. However, women have a little edge when executing business planning, organization, motivation, control, communication, conflict, and change management. In turn, managers’ ability to make decisions is scored higher for men than for women, and both genders give managers’ leadership abilities almost equal marks. Figure 3 displays the weighted averages concerning male and female managers’ roles and linking mechanisms.

Figure 3 (p. 48) shows that managers, regardless of gender, are rated as having the best organizational, communication, and business planning skills and having slightly worse decision-making and control skills by subordinates. The inclusion of communications (0.6), conflict and change management (0.5), control (0.4), and organization (0.4) had the most effect in favor of women. Let us take a closer look at the characteristics of implementing the management business process components.

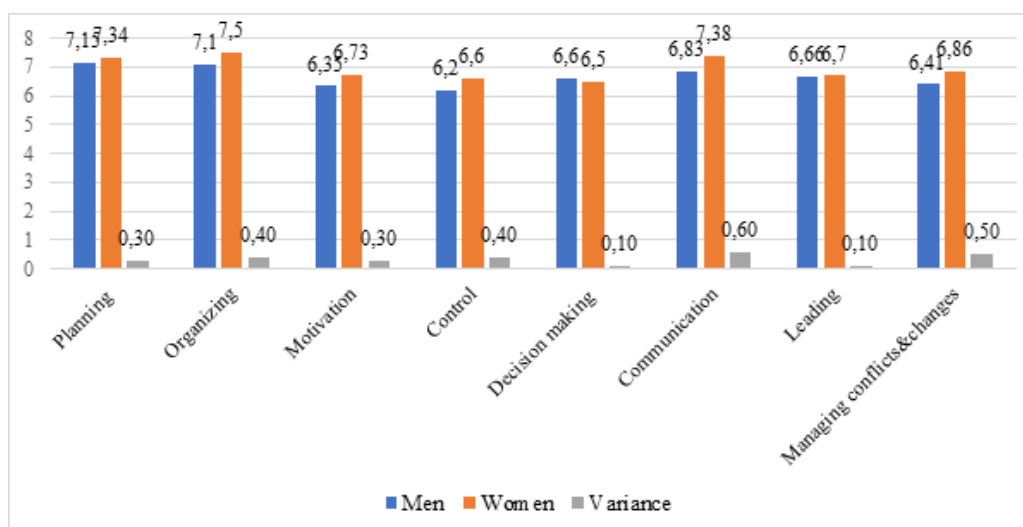

Figure 3 – The level of implementation of the management business process

Note: Compiled by the authors on the basis of the study.

Research results by business functions

Business planning. Subordinates noted that short-term plans in women-run departments are more likely to align with that unit’s long-term plans. Women also regularly explain to the employees entrusted to them the goals of work and the possibilities for achieving them. At the same time, men adjust work plans more often due to changes in the internal or external environment of the organization.

Organizing. When distributing tasks, women consider subordinates’ individual abilities and workload more regularly, while men consider this less often. Also, leaders more often in communicating with subordinates vary the positive and negative influence methods, considering the situation. At the same time, men are less likely to demonstrate such flexibility and use open pressure more often. According to subordinates, male bosses are less likely to show self-confidence than women. However, they create such conditions for interaction with their wards, in which subordination is not emphasized but observed. In turn, women often emphasize their managerial status and demand observance of subordination.

Motivation. The activity of women in motivating subordinates was, in most cases, rated excellent. Women leaders are more likely to encourage creativity, initiative, and ideas of employees, appreciate and publicly announce the contribution of subordinates to business processes and create an atmosphere of respect, trust, and support compared to men. Male managers are more likely to motivate subordinates, considering their individual needs.

Control. Women in business are more regular than men in the event of a mistake on the part of a subordinate and take measures to help eliminate its cause. In contrast, men are more likely to resort to drastic measures or completely ignore what happened. Moreover, female representatives are more likely to take responsibility for the failures in the work of the unit entrusted to them in comparison with men. In contrast, men often shift responsibility to the team or individual employees.

Making decisions. Men are less likely to allow the influence of their dislikes and sympathies on managerial decision-making. They are more regularly monitoring the results of implementing decisions than their female counterparts.

Maintaining communications. Respondents rated male and female leaders’ oral and written communication skills equally well. However, an advantage in favor of women was found in a greater willingness to listen to their subordinates, the creation of conditions for free circulation to clarify work issues and better emotional intelligence.

Leadership. The scale in which the total differences between male and female managers are the smallest. Nevertheless, according to the respondents’ answers, men more regularly vary authoritarian, democratic, or liberal style, taking into account the current situation; unlike women, the latter are more often considered a recognized leaders among their subordinates.

Change and conflict management. According to the study results, women are likelier to introduce innovations and motivate subordinates to accept them positively. At the same time, men more often show a neutral or negative attitude towards innovations in organizations [27]. In the event of a conflict between department employees, the bosses more often use structural methods that contribute to its resolution, and the bosses prefer not to intervene or try to resolve the conflict by the command method. In addition, women are more likely to support work at a level that prevents conflicts among subordinates.

Thus, summing up this sector of the article, we have to say that gender stereotypes are a tremendous force that can be broken only with the right organized policies not only from the state but also from all institutions, including economic, educational and even entertainment.

Conclusion

Gender stereotypes about the traditional distribution of responsibilities in society between men and women make it difficult for women to become leaders. Gender stereotypes are propagated through the media and social, educational, and entertainment interactions. Studying women in management can help understand the cultural context of management ethics. Moreover, contemporary management lacks social theories that can help create “gender-neutral positive action-oriented management perspectives” [20]. There is growing evidence that management teams with more women emphasize employee feedback and growth. Moreover, the presence of women on boards of directors may influence the number of women in senior management positions.

Women influenced by preconceptions and stereotypes, particularly women from developing countries, are favorably impacted by growing awareness of the necessity of women’s presence in leadership roles, which is generally related to leadership development opportunities. The examination of secondary and primary data served as the basis for this study to establish the roles that women play. According to the findings, females place a higher value on authentic and servant leadership. Recent studies conducted in the United States support the notion that women are more likely to demonstrate authentic and servant-oriented leadership styles [3].

Lecoq states “When women are finally given a chance to prove themselves in a senior position, they are handed something that is already broken and where the chances of failure are high. We see this happen frequently enough that it made us wonder, are women in fact more qualified to lead during a crisis? Could that be why they are handed the reins when times are tough?” [28]. This insight has been made under research conducted by Zenger & Folkman [29, 30].

Women managers are more likely to possess the following qualities than their male counterparts: the ability to listen to and hear what others have to say, a willingness to assist others, availability for interaction, “soft” conflict resolution, thoughtful preparation of staff for changes, creation of a comfortable working environment, and a focus on the maintenance of a stress-free environment. The study’s findings have practical ramifications, including some ideas on maximizing women’s potential in management and empowering them.

REFERENCES

- 1 Folkman Z. A Study in Leadership: Women Do It Better Than Men // *Real Women, Real Leaders*. 2015. P. 165–169.
- 2 Fondas N. Feminization unveiled: Management qualities in contemporary writings // *Academy of Management Review*. 1997, no. 22(1), pp. 257–282.
- 3 Sims C.M., Morris L.R. Are women business owners authentic servant leaders? // *Gender in Management: An International Journal*. 2018, no. 33(5), pp. 405–427.
- 4 Burns T., Stalker G.M. *The Management of Innovation*. London: Oxford University Press, 2013.
- 5 Eagly A.H. Female Leadership Advantage and Disadvantage: Resolving the Contradictions // *Psychology of Women Quarterly*. 2007, no. 31(1), pp. 1–12.
- 6 Яновская О.А. и др. Новые теории лидерства через призму гендера // *Капитализация научных исследований: средства достижения и результаты. Материалы международной конференции*. – Алматы: AlmaU, 2018. – С. 103–107.
- 7 Karsten M.F. *Management, gender, and race in the 21st Century*. University Press of America, 2006.

- 8 George B., Clayton Z. True North, Emerging Leader. John Wiley & Sons, 2022.
- 9 Adams-Dunford J., Cuevas F., Neufeldt E. Navigating Your Career as a Mid- Level Manager // *New Directions for Student Services*. 2019, no. 166, pp. 29–40.
- 10 Havran D., Primecz H., Lakatos Z. Does female presence on corporate boards impact firm performance? Evidence from listed firms in Central Eastern Europe // *Women in Management in Central and Eastern European Countries*. 2020, pp. 37–68.
- 11 Bamel U.K., Paul H., Bamel N. Managing Workplace Diversity Through Organizational Climate // *Flexible Systems Management*. 2017, pp. 87–97.
- 12 Lewis P., Benschop Y. Gendered hybridity in leadership identities: a postfeminist analysis // *Gender in Management: An International Journal*. 2022, no. 38(2), pp. 166–182.
- 13 Stewart P.A. Job enlargement. Univ. of Iowa, Center for Labor & Management, College of Business Administration. 1967.
- 14 Lampkin P.F. Job enrichment. Union-Management Services Branch, Canada Dept. of Labour. 1975.
- 15 Tarr-Whelan L. Women Lead the Way. United States: Berrett-Koehler Publishers, 2011.
- 16 Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. 2-е изд. Учебное пособие для бакалавриата, специалитета и магистратуры. – М.: Юрайт, 2019.
- 17 de Lemus S., Spears R., Lupiáñez J., Bukowski M., Moya M. Automatic Ingroup Bias as Resistance to Traditional Gender Roles? // *Social Psychological Bulletin*. 2018, no. 13(4).
- 18 Hoyt C.L., Burnette J.L. Gender Bias in Leader Evaluations // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2013, no. 39(10), pp. 1306–1319.
- 19 Zhylinska O.I., Horbas I.M., Prylutska T.Y. Women in Management: Ukrainian Experience and Modern Realities // *Business Inform*. 2020, no. 8(511), pp. 245–250.
- 20 Tabassum N., Nayak B.S. Gender Stereotypes and Their Impact on Women’s Career Progressions from a Managerial Perspective // *IIM Kozhikode Society & Management Review*. 2021, no. 10(2), pp. 192–208.
- 21 Cooke F.L. Changing Lens: Broadening the Research Agenda of Women in Management in China // *Journal of Business Ethics*. 2022, no. 184(2), pp. 375–389.
- 22 Cantzler I., Leijon S. Team-oriented women entrepreneurs: a way to modern management // *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2007, no. 14(4), pp. 732–746.
- 23 Graafland J. Women in management and sustainable development of SMEs: Do relational environmental management instruments matter? // *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2020, no. 27(5), pp. 2320–2328.
- 24 Ng E.S., Sears G.J. The glass ceiling in context: the influence of CEO gender, recruitment practices and firm internationalisation on the representation of women in management // *Human Resource Management Journal*. 2017, no. 27(1), pp. 133–151.
- 25 Melero E. Are workplaces with many women in management run differently? // *Journal of Business Research*. 2011, no. 64(4), pp. 385–393.
- 26 Biswas P.K., Chapple L., Roberts H., Stainback K. Board Gender Diversity and Women in Senior Management // *Journal of Business Ethics*. 2021, no. 182(1), pp. 177–198.
- 27 Korolyova N. et al. Comparative influence of gender, age, industry and management level on communication // *Problems and Perspectives in Management*. 2021, no. 19(2), pp. 170–182.
- 28 Lecoq C. Research: Women Are Better Leaders During a Crisis by Jack Zenger and Joseph Folkman. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/research-women-better-leaders-during-crisis-jack-zenger-claire-lecoq>. (accessed: 06.02.2024)
- 29 Zenger J.H., Folkman J.R. Tactics to increase leadership speed // *Leader to Leader*. 2017, no. 86, pp. 23–28.
- 30 Zenger J.H., Folkman J.R. A broader view of developing strengths // *Leader to Leader*. 2019, no. 95, pp. 32–36.

REFERENCES

- 1 Folkman Z. (2015) A Study in Leadership: Women Do It Better Than Men // *Real Women, Real Leaders*. P. 165–169. (In English).
- 2 Fondas N. (1997) Feminization unveiled: Management qualities in contemporary writings // *Academy of Management Review*, no. 22(1), pp. 257–282. (In English).
- 3 Sims C.M., Morris L.R. (2018) Are women business owners authentic servant leaders? // *Gender in Management: An International Journal*, no. 33(5), pp. 405–427. (In English).
- 4 Burns T., Stalker G.M. (2013) *The Management of Innovation*. London: Oxford University Press. (In English).

- 5 Eagly A.H. (2007) Female Leadership Advantage and Disadvantage: Resolving the Contradictions // *Psychology of Women Quarterly*, no. 31(1), pp. 1–12. (In English).
- 6 Janovskaja O.A. i dr. (2018) Novye teorii liderstva cherez prizmu gendera // *Kapitalizacija nauchnyh issledovanij: sredstva dostizhenija i rezul'taty. Materialy mezhdunarodnoj konferencii. Almaty: AlmaU. P. 103–107. (In Russian).*
- 7 Karsten M.F. (2006) *Management, gender, and race in the 21st Century. University Press of America. (In English).*
- 8 George B., Clayton Z. (2022) *True North, Emerging Leader. John Wiley & Sons. (In English).*
- 9 Adams- Dunford J., Cuevas F., Neufeldt E. (2019) Navigating Your Career as a Mid- Level Manager // *New Directions for Student Services*, no. 166, pp. 29–40. (In English).
- 10 Havran D., Primecz H., Lakatos Z. (2020) Does female presence on corporate boards impact firm performance? Evidence from listed firms in Central Eastern Europe // *Women in Management in Central and Eastern European Countries*, pp. 37–68. (In English).
- 11 Bamel U.K., Paul H., Bamel N. (2017) *Managing Workplace Diversity Through Organizational Climate // Flexible Systems Management*, pp. 87–97. (In English).
- 12 Lewis P., Benschop Y. (2022) Gendered hybridity in leadership identities: a postfeminist analysis // *Gender in Management: An International Journal*, no. 38(2), pp. 166–182. (In English).
- 13 Stewart P.A. (1967) *Job enlargement. Univ. of Iowa, Center for Labor & Management, College of Business Administration. (In English).*
- 14 Lampkin P.F. (1975) *Job enrichment. Union-Management Services Branch, Canada Dept. of Labour. (In English).*
- 15 Tarr-Whelan L. (2011) *Women Lead the Way. United States: Berrett-Koehler Publishers. (In English).*
- 16 Druzhinin V.N. (2019) *Jeksperimental'naja psihologija. 2-e izd. Uchebnoe posobie dlja bakalavriata, specialiteta i magistratury. M.: Jurajt. (In Russian).*
- 17 de Lemus S., Spears R., Lupiáñez J., Bukowski M., Moya M. (2018) Automatic Ingroup Bias as Resistance to Traditional Gender Roles? // *Social Psychological Bulletin*, no. 13(4). (In English).
- 18 Hoyt C.L., Burnette J.L. (2013) Gender Bias in Leader Evaluations // *Personality and Social Psychology Bulletin*, no. 39(10), pp. 1306–1319. (In English).
- 19 Zhylynska O.I., Horbas I.M., Prylutska T.Y. (2020) Women in Management: Ukrainian Experience and Modern Realities // *Business Inform*, no. 8(511), pp. 245–250. (In English).
- 20 Tabassum N., Nayak B.S. (2021) Gender Stereotypes and Their Impact on Women's Career Progressions from a Managerial Perspective // *IIM Kozhikode Society & Management Review*, no. 10(2), pp. 192–208. (In English).
- 21 Cooke F.L. (2022) Changing Lens: Broadening the Research Agenda of Women in Management in China // *Journal of Business Ethics*, no. 184(2), pp. 375–389. (In English).
- 22 Cantzler I., Leijon S. (2007) Team- oriented women entrepreneurs: a way to modern management // *Journal of Small Business and Enterprise Development*, no. 14(4), pp. 732–746. (In English).
- 23 Graafland J. (2020) Women in management and sustainable development of SMEs: Do relational environmental management instruments matter? // *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, no. 27(5), pp. 2320–2328. (In English).
- 24 Ng E.S., Sears G.J. (2017) The glass ceiling in context: the influence of CEO gender, recruitment practices and firm internationalisation on the representation of women in management // *Human Resource Management Journal*, no. 27(1), pp. 133–151. (In English).
- 25 Melero E. (2011) Are workplaces with many women in management run differently? // *Journal of Business Research*, no. 64(4), pp. 385–393. (In English).
- 26 Biswas P.K., Chapple L., Roberts H., Stainback K. (2021) Board Gender Diversity and Women in Senior Management // *Journal of Business Ethics*, no. 182(1), pp. 177–198. (In English).
- 27 Korolyova N. et al. (2021) Comparative influence of gender, age, industry and management level on communication // *Problems and Perspectives in Management*, no. 19(2), pp. 170–182. (In English).
- 28 Lecoq C. *Research: Women Are Better Leaders During a Crisis by Jack Zenger and Joseph Folkman. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/research-women-better-leaders-during-crisis-jack-zenger-claire-lecoq>. (accessed: 06.02.2024). (In English).*
- 29 Zenger J.H., Folkman J.R. (2017) Tactics to increase leadership speed // *Leader to Leader*, no. 86, pp. 23–28. (In English).
- 30 Zenger J.H., Folkman J.R. (2019) A broader view of developing strengths // *Leader to Leader*, no. 95, pp. 32–36. (In English).

А.В. ЛИПОВКА,¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,^{*2}

Э.ғ.к., аға оқытушы.

*e-mail: aidadin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

Р.Е. ТАРАКБАЕВА,³

Т.ғ.к., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

З. БУЗАДЫ,⁴

PhD, профессор.

e-mail: zoltan@buzady.hu

ORCID ID: 0000-0002-9992-1744

¹Алматы менеджмент университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

⁴М. Корвин атындағы Будапешт университеті,

Будапешт қ., Венгрия

КӨШБАСШЫЛЫҚТЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ: ЖАҢА ПЕРСПЕКТИВАЛАР ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МЕНЕДЖМЕНТТЕГІ ӘЙЕЛДЕРДІҢ РӨЛІ

Андатпа

Басшылық қызметтерде гендерлік теңдікті қамтамасыз ету және әйелдердің құқықтарын кеңейту тұрақты даму үшін маңызды. Көшбасшылық эволюциясының бір бөлігі ретінде қазіргі заманғы менеджменттегі көшбасшы әйелдердің рөлі барған сайын маңызды бола түсуде, осыған байланысты жаңа перспективалар ашылады. Бұл ғылыми бағытқа ғалымдар ғана емес, саясаткерлер мен бизнес өкілдері де қызығушылық танытып, көшбасшы әйелдер құбылысының өзі қоғамды жаңғыртуға кедергі болатын таптаурындарды түбегейлі бұзуы мүмкін. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты – әдебиеттерді шолу және сандық сауалнама (N=238) сияқты үстелдік және далалық зерттеу әдістерін пайдалана отырып жиналған екінші және бастапқы деректердің нәтижелерін талдау негізінде әйелдердің көшбасшылығын зерттеу және әйелдердің рөлін анықтау. Нәтижелер көшбасшы әйелдердің ерлерге қарағанда, ұжымда құрмет, сенім және қолдау атмосферасын құруға және бағыныштылардың корпоративтік қызметке қосқан үлесін көпшілік алдында мойындауға бейім деген қорытындыға әкелді. Ер менеджерлер, өз кезегінде, бағыныштыларды жеке қалауларына қарай ынталандыруға бейім. Бұл жұмыс менеджмент пен көшбасшылыққа қатысты білімге елеулі үлес қосады және жаңа зерттеу көзқарастарын ұсынады. Зерттеу нәтижелерін компаниялар мен олардың басшыларына басқарудағы әйелдердің әлеуеті мен мүмкіндіктерін барынша арттыру туралы идеяларды ұсына отырып, тәжірибеде қолдануға болады.

Тірек сөздер: көшбасшылық, гендер, гендерлік теңсіздік, көшбасшылық эволюциясы, әйел көшбасшы, гендерлік стереотиптер, заманауи басқару.

А.В. ЛИПОВКА,¹

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: lipivkaav@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0471-2040

А.Т. ЕРИМПАШЕВА,^{*2}

к.э.н., ст. преподаватель.

*e-mail: aidadin@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5851-9505

Р.Е. ТАРАКБАЕВА,³

к.т.н., доцент.

e-mail: raushan_29@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9401-1573

З. БУЗАДЫ,⁴

PhD, профессор.

e-mail: zoltan@buzady.hu

ORCID ID: 0000-0002-9992-1744

¹Алматы Менеджмент университет,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

³Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

⁴Будапештский университет им. М. Корвина,

г. Будапешт, Венгрия

ЭВОЛЮЦИЯ ЛИДЕРСТВА: НОВЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ И РОЛЬ ЖЕНЩИН В СОВРЕМЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Аннотация

Обеспечение гендерного равенства на руководящих должностях и расширение прав и возможностей женщин имеет важное значение для устойчивого развития. В рамках эволюции лидерства все большее значение приобретает роль женщин-лидеров в современном управлении, в связи с чем открываются новые перспективы. К данному научному направлению проявляют интерес не только ученые, но и политики, бизнесмены, а сам феномен женщин-лидеров способен коренным образом сломать стереотипы, которые являются барьером на пути к модернизации общества. Основная цель данного исследования заключается в изучении женского лидерства и обозначении роли женщин на основе анализа результатов вторичных и первичных данных, собранных с помощью кабинетных и полевых методов исследования, таких как обзор литературы и количественный опрос (N=238). Полученные результаты позволили сделать вывод о том, что женщины-лидеры, в отличие от мужчин, с большей вероятностью создают атмосферу уважения, доверия и поддержки в коллективе, а также публично признают вклад подчиненных в корпоративную деятельность. Руководители-мужчины, в свою очередь, склонны мотивировать подчиненных с учетом их индивидуальных предпочтений. Данная работа представляет собой существенный вклад в совокупность знаний, связанных с управлением и лидерством, а также предлагает новые исследовательские точки зрения. Результаты исследования могут быть применены на практике, предоставив компаниям и их руководителям идеи о том, как максимально использовать потенциал и возможности женщины в сфере управления.

Ключевые слова: лидерство, гендер, гендерное неравенство, эволюция лидерства, женщина-лидер, гендерные стереотипы, современное управление.

IRSTI 06.81.55
UDK 338.462
JEL Classification M31, M37

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-54-68>

M.T. DAVLETOVA,*¹

c.e.s., research professor.

*e-mail: m.davletova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

D.A. USSENOVA,²

specialist.

e-mail: dilnaz_usenova@mail.ru,

ORCID ID: 0009-0009-9575-4836

V.V. GERASIMENKO,³

d.e.s., professor.

e-mail: gerasimenkovv@my.msu.ru

ORCID ID: 0000-0002-9020-6496

N.S. DULATBEKOVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: n.dulatbekova@turan-edu.kz,

ORCID ID: 0000-0003-1867-6247

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Advertising agency «Peak»,

Almaty, Kazakhstan

³Moscow State University named after

M.V. Lomonosov,

Moscow, Russia

MARKETING TECHNOLOGIES OF PROMOTING PRODUCTS ON THE INTERNET

Abstract

In the course of the present research the authors conducted a literary review of 16 scientific publications, including 2 textbooks, 2 monographs, 3 articles in international journals Scopus, 4 articles in journals recommended by CQASHE of MSHE of the RK, 5 articles in the database Google Scholar. As an analysis of the literature shows, the issues of tools and technologies for promotion in the Internet environment remain open and debatable. One of the most important digital solutions for product promotion are virtual exhibitions, which, however, have not been sufficiently studied and reflected in modern scientific literature on marketing. Therefore, virtual exhibitions are the subject of study in this paper. The purpose of the study is to develop practical recommendations for organizing and holding virtual exhibitions as an effective tool for the successful promotion of goods and services on the market. The main directions of the research are the study of world, Russian and domestic experience in carrying out online exhibition activities for its use in the activities of Kazakh enterprises. The idea of the study is to create a virtual platform in Kazakhstan to assist national firms in holding virtual exhibitions. The results of the study are that the authors have developed a model of marketing technologies for promoting products on the Internet, and offered practical recommendations for the creation and operation of a specialized exhibition company for organizing virtual exhibitions. Kazakh companies can use the authors' recommendations for holding virtual exhibitions to successfully promote their products. In addition, the results of the study will be used to teach courses in «Digital Marketing» and «Marketing Communications».

Key words: marketing technologies, promotion in the Internet, virtual exhibitions, communication tools, digital marketing, Internet advertising, exhibition companies.

Introduction

In modern realities, the Internet is a key information environment for business development and its marketing, for effective promotion of goods and services in the market.

It should be noted that recently the effectiveness and level of consumer confidence in traditional communication means and media, such as advertising in newspapers, radio, television, leaflets, etc., have noticeably decreased. This is due to the increasing importance of Internet communications due to the informatization and computerization of society, the increase in online audience, the desire for personalization of interaction. The psychology of consumer behavior has also changed, since in the accelerated pace of life, speed and ease of obtaining information are highly valued, and the transition of many business spheres to the online environment facilitates access to information and shopping.

Marketing promotion technologies, especially in the Internet environment, are constantly evolving, additional opportunities appear, new channels and new tools are used. Therefore, it is necessary to systematically study the theory and practice of marketing digital communications to improve the effectiveness of firms' activities in the context of intensifying competition.

At the present stage of the world economy development the role and importance of improving marketing technologies of product promotion in the Internet environment are increasing with special urgency, which causes close attention to the study of this problem by many foreign and domestic scientists, especially Russian. The analysis of their works shows that although they are actively engaged in this problem, it is not sufficiently developed in modern scientific literature and some issues remain outside the attention of researchers.

Thus, virtual exhibitions as a form of marketing communications are insufficiently studied in marketing theory, and their practical application leaves much to be desired. Therefore, the present study is devoted to the study of opportunities and advantages of virtual exhibitions, as well as their active application in the practice of marketing activities of exhibiting firms.

The object of the study is the exhibition activity of foreign and domestic companies, the subject of the study is a set of socio-economic relations in the process of implementation of virtual exhibitions.

The purpose of the study is to substantiate the use of virtual exhibitions as an efficient tool for effective promotion of goods and services, as well as to give recommendations on their organization and implementation.

Research Objectives:

- ◆ to review and provide a critical analysis of scientific publications on the issues of marketing technologies of product promotion on the Internet;
- ◆ to study the world, Russian and domestic experience of online exhibition activities;
- ◆ identify problems and shortcomings of Kazakhstani firms in conducting virtual exhibitions;
- ◆ to develop a model of marketing technologies of product promotion in the Internet;
- ◆ to develop recommendations on the creation of a virtual platform and its functioning, the use of digital technologies for the organization of online exhibitions.

In the course of writing the article general scientific methods, as well as a comprehensive and systematic approach to research were used.

The hypothesis of the study consists of the scientific assumption that the use of virtual exhibitions will help Kazakhstani firms-exhibitors, in particular, small and medium-sized businesses, in the effective promotion of their goods and services in the market through the use of innovative digital technologies and creative techniques and methods.

The practical significance of the research results lies in the fact that the recommendations of the authors can be applied in the practice of marketing activities of domestic firms and will contribute to attracting the attention of potential consumers to their products, stimulating its sales, encouraging visitors to the virtual exhibition to purchase exhibited goods and services.

Materials and methods

The work on the research began with a systematic literature review by studying scientific publications on the research topic in order to analyze them, evaluate them and identify the theoretical basis for defining the concept of virtual exhibition and its impact on product promotion.

This study is based on the analysis of secondary and primary information. Thus, to study the world, Russian and domestic experience of organizing and conducting virtual exhibitions, the secondary sources of information were practical material on exhibition activities of foreign and Kazakhstani museums, libraries, universities, large companies and small and medium-sized businesses; websites of exhibition companies. To collect primary information, an online survey of the staff of small and medium-sized business firms was used.

Also in the work on the article we used general scientific methods: induction and deduction, classification, systematization, typology, comparison, generalization.

Literature review

Kotler F. in the book «Marketing 5.0. Next Generation Technologies» offers know-how on the use of advanced marketing technologies: artificial intelligence, natural language processing (NLP), sensor technologies (image and facial recognition), robotics, MR mixed reality technologies (augmented and virtual reality), the «Internet of Things» and blockchain. In addition, he reviews new tactics for utilizing marketing technologies: data-driven marketing, predictive and contextual marketing, augmented reality, and Agile marketing [1]. However, specific tools for product promotion in the Internet environment are not reflected in his textbook.

M.K. Peter and M.D. Vecchia in their article «The Digital Marketing Toolkit: A Literature Review for the Identification of Digital Marketing Channels and Platforms» analyze the digital marketing tools, channels and platforms used in Swiss organizations: search engine marketing (SEM), E-mail marketing, social media marketing, content marketing, display advertising. Based on a review of scientific literature (140 publications), they identified 24 digital marketing tools mentioned in 19 articles and noted that such tools as catalogs and lists on specialized websites, e-commerce and online stores, promotions and electronic coupons (digital campaigns), new technologies (wearable devices, augmented and virtual reality), video marketing, etc. were not considered [2, p. 258].

M. Chajkovska, M. Järvis, Lee Tchou and others in the article «Digital-marketing as a Novel Tool for Goods and Services Promotion on Social Media: Contemporary Trends and Development Directions» highlighted social networking tools, Internet search optimization, personalized customer engagement, content creation in accordance with the preferences of the target audience, advertising aimed at the target audience in the appropriate communication channels and services as the most relevant tools for the effective implementation of marketing strategy in the digital space [3, p. 358].

Researchers examine in detail the toolkit of digital marketing: Internet search engine optimization and its audit, paid Internet search, sponsored posts in social networks, native advertising and E-mail marketing [3, p. 359]. According to the results of the study in the Adobe report, among the important marketing technologies respondents name: blockchain, voice interfaces, e-wallet, WhatsApp, virtual reality, Internet of Things, artificial intelligence technologies, quality customer experience, video tool..., real-time personalized customer experience [3, p. 360]. However, the authors only list, but do not reveal the essence of these latest technologies.

Evseitseva O., Liulchak Z., Semenda O. and others in the scientific publication «Digital-marketing as a Modern Tool for Promotion of Goods and Services in Social Networks» write that the tools of digital marketing are search engine optimization of the site, content marketing, SMM, pay-per-click advertising (PPC), Email marketing, contextual advertising, blogging, video marketing, event marketing, viral marketing, etc. [4, p. 365]. The authors pay special attention to advertising in social networks: videos (short promotional videos, «stories», live broadcasts and YouTube channels), native advertising, «smart advertising» (adaptation to potential customers) [4, p. 366]. But in our opinion, not all tools and channels of digital marketing and promotion on the Internet have been in the field of researchers' attention.

Noteworthy is the popular textbook by A.V. Gavrikov, V.V. Davydov and M.V. Fedorov «Digital Marketing. The main book of the Internet marketer», which describes in detail content marketing, marketing in social networks, video marketing, Email marketing, contextual advertising, search engine marketing, media advertising, aggregators of affiliate programs (CPA-networks), mobile marketing, affiliate marketing (co-marketing), online broadcasting, online seminars and webinars, website development, e-marketing analytics, digital sales, etc. [5]. However, the authors do not consider such

forms of digital marketing communications as guerrilla marketing, innovative advertising technologies and PR on the Internet, online exhibitions.

The monograph «Communication tools of marketing in the Internet space» by Y.A. Maltseva, I.V. Kotlyarevskaya, V.A. Baginskaya is also of interest. The authors reveal the essence, specifics, trends of marketing activities in the digital environment, as well as outlines the communication tools of the Internet environment: advertising, search engine optimization, content marketing, affiliate programs and Social media marketing [6]. However, their list is limited and does not cover all the tools and technologies of promotion in the Internet space.

Interesting is the position of Murashov A.K., who in his scientific work «Improvement of marketing technologies of product promotion in the Internet environment» believes that «the main toolkit of ... marketing strategy ... in the Internet environment are: search marketing; web analytics; direct marketing (... dialog, individual relations: letter, SMS, direct selling, call, personalized discount); advertising; social media marketing (SSM marketing); content marketing; usability (the ability of a product to be understood, explored, used and appealing to the user under given conditions)» [7, p. 17].

In the publication by Ponachugin A., Bitugova A., Druzhinina K. «Communication tools of the Internet environment as a modern means of business promotion» the main and most popular means and tools of Internet advertising are considered: contextual advertising (search advertising and advertising in networks), advertising website of the company, SEO-optimization, PR in the Internet environment, SMM, Social Media Optimization (SMO), direct marketing (Email newsletters, mailings in social networks and messengers, Push-notifications), sales promotion online (discount for reposting or a coupon for goods/services for a review on the site or any platform for feedback, holding online events, contests, distribution of prizes, etc.) [8].

However, like the previous author, the above list of marketing technologies in the Internet environment is far from complete and does not fully disclose all the possibilities of the Web for effective promotion of goods and services.

The article by V.G. Shadrin and O.N. Kotova «Transformation of Marketing Technologies in the Digital Environment» is mainly devoted to Marketing 4.0 marketing technology, which combines physical and virtual markets, online and offline marketing approaches; allows sellers and buyers to jointly create products that meet each other's needs, with social networks and the concept of communities [9].

In the article of Alexandrova A.A. «Improvement of marketing technologies of product promotion in the Internet environment» for improvement of marketing technologies of product promotion in the Internet environment such actions are offered as: placement of banner advertising; granting of discount to buyers at registration; carrying out of marketing researches, marketing questionnaires, surveys, tests; search with the help of a site of new clients and partners. [10, p. 7].

These publications do not absolutely reveal the essence and content of marketing technologies of product promotion in the Internet and do not even list all their types.

Among Kazakhstani scientists we can name the scientific works of the following authors devoted to the study of the researched problem.

For example, in the scientific monograph «Digital Technologies and Innovative Methods in Marketing» by M.T. Davletova, D.I. Razakova and other authors digital marketing channels and tools, types of Internet marketing, SMM, mobile marketing and E-commerce are elaborated. The authors even reviewed innovative digital technologies and products such as Metaview and NF tokens [11]. However, virtual exhibitions, artificial intelligence technologies did not get into their field of vision.

Nevertheless, we share the point of view of the mentioned authors who believe that «one should ... distinguish between the concepts of «digital marketing» and «Internet marketing» ... For example, ... sending SMS messages or advertising in mobile applications belong to digital marketing, but not to Internet marketing» [11, p. 286].

Evseitseva O., Liulczak Z., Semenda O. and others also emphasize the difference between digital marketing and Internet marketing: «... digital marketing is a broader concept than Internet marketing and includes in addition to Internet marketing (SEO promotion of the site, context, webinars, etc., that is, all the channels that are available to the user only on the Internet) advertising and promotion through digital technologies» [4, p. 364].

Maldynova A.V. in her article «Internet Marketing in the Industrial Enterprise» notes that « news sites, professional forums and social networks should be included in the communications channels of the industrial company» [12, p. 75]. In addition, «the presence of a corporate Internet site today is an indispensable condition for the successful development of business... To promote ... Internet sites, such methods of Internet marketing as E-mail marketing, contextual advertising, remarketing, SMM and others are used» [12, p. 75–76].

In our opinion, the author does not sufficiently disclose the promotion technologies in Internet marketing.

Abdunurova A.A. within the framework of her publication «Digital consumer behavior in Kazakhstan: approaches to online shopping and attitude to advertising in social networks» conducted an online survey among Internet users. Almost half of the respondents answered that they very often use Internet resources: chat, E-mail, social networks [13, p. 59]. «To the question: «How do you feel about Internet advertising in social networks?», the following answers were received: 87% of respondents are annoyed by advertising about games, 65% of respondents are generally annoyed by advertising, 46% of respondents are not interested in advertising, 36% of respondents agree that after viewing advertising they sometimes make a purchase in regular stores, ... 30% of respondents agree that after viewing advertising they sometimes make an online purchase...» [13, p. 60]. In general, however, the study focuses on digital consumer behavior and online shopping, but does not consider marketing technologies for promoting goods and services on the Web.

Bekmurzaev B.B. and Spanov M.U. in their scientific work «Analysis of the most effective formats for the project in Internet marketing in Kazakhstan» analyze the effectiveness of advertising on the Internet, namely advertising displays (advertising banners, targeted advertising in various popular social networks, online video), search advertising and advertisements. Considerable attention is also paid to the analysis of mobile and contextual advertising [14]. However, the technologies of product promotion in the Internet space are not exhausted only by these considered types, but include a wide list of actively used methods, channels and tools. Unfortunately, they are not reflected in this article.

Bekkulieva B.M., Razakova D.I. in the report «Improvement of online promotion in the Internet» at the international scientific-practical conference in the USA «Challenges in Science of Nowadays» write about the improvement of the company's website, mentions of the company in social networks, forums and other Internet sites, specialized conferences and forums on Internet marketing [15], but do not disclose them in full. Communication technologies and tools of digital marketing are not considered at all.

The article by Hegay E.L., Esimzhanova S.R. «Study of the effectiveness of launching functionality in mobile applications based on Big Data» is devoted to a very narrow, specific topic – the results of implementing new functionality in mobile applications [16] and does not consider any digital marketing communications.

Thus, the review of scientific literature on the problem under study has revealed that scientists consider the most popular, frequently and actively used marketing technologies of product promotion in the Internet environment, but do not give specific proposals and practical recommendations for their further improvement. In addition, none of the mentioned scientific publications considers virtual exhibitions, and artificial intelligence technologies have not received a sufficiently complete coverage. Meanwhile, they require more in-depth study.

Main provisions

In order to improve the concept of Digital marketing we propose a model of marketing technologies for product promotion on the Internet, which is presented in figure 1 (p. 59).

Since the scope of the article is very limited, the authors focused their attention only on the study of virtual exhibitions as an actual and progressive form of digital marketing communications. Therefore, this article considers virtual exhibitions and provides practical recommendations for their organization and implementation.

A virtual exhibition is an online platform that allows you to view an exhibition from anywhere in the world without leaving home. This is especially convenient for those who are unable to visit the exhibition in person, but still want to gain access to the exhibits and give their assessment of the works, read the comments of curators and other users.

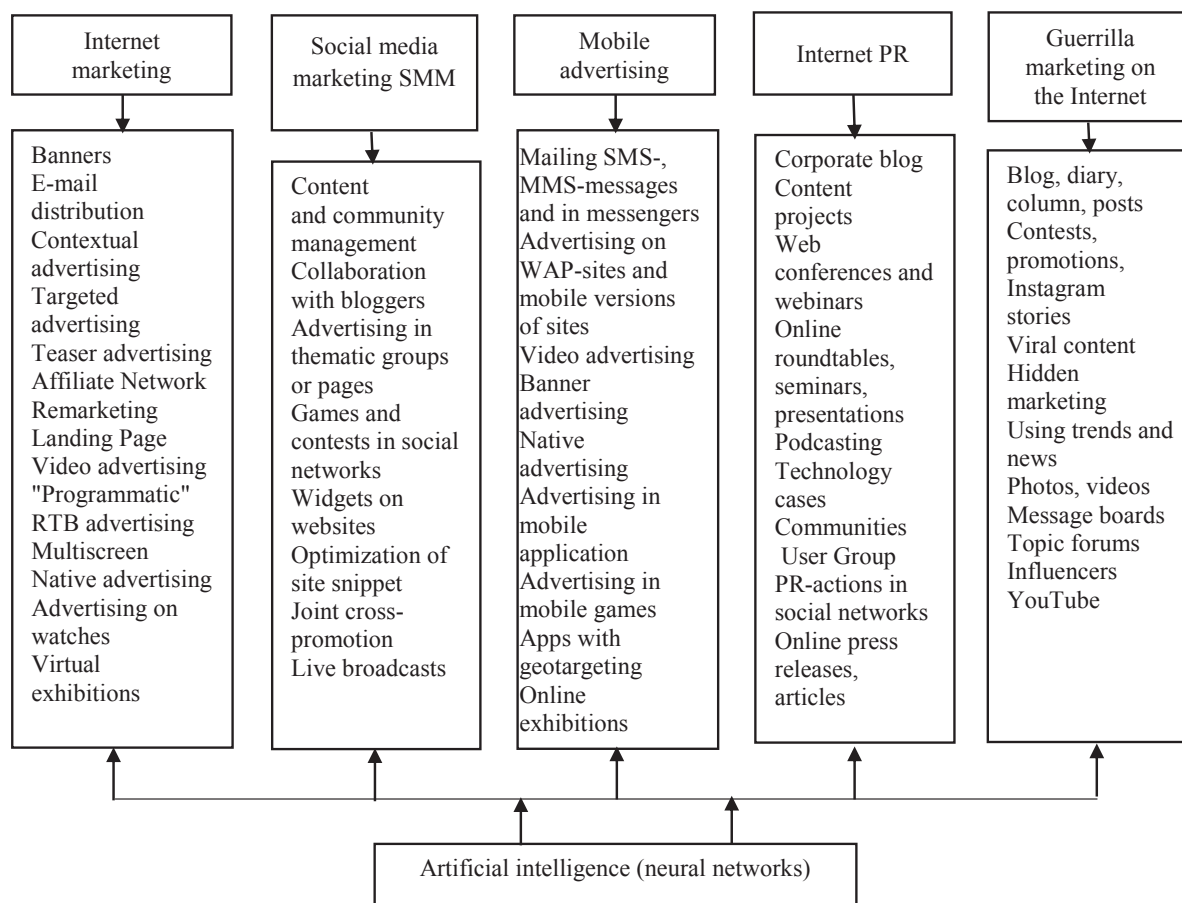

Figure 1 – Marketing technologies for product promotion on the Internet

Note: Compiled by the authors on the basis of the source [11].

A virtual exhibition can be created both for extended familiarization with the materials of a physical exhibition and for an independent online exhibition. On such a platform you can see not only images of works, but also interactive content, description of exhibits, comments of authors and experts.

A virtual exhibition can also be useful for promo-campaigns, product branding, in which online exhibitions are created to demonstrate various products. The platform can also be used in training and scientific activities, such as online conferences or projects using virtual reality.

Due to virtual exhibition, you can significantly expand the number of people who learn about a company or exhibition. It is also easier to obtain data on visitors to an online exhibition than at a physical exhibition, as it is possible to track user interaction with each exhibit.

A virtual exhibition may also include the ability to communicate with exhibit authors and other event participants, for example, through chat. A virtual exhibition can also be held in a conference format, where participants can communicate in real time.

A virtual exhibition is a unique event format that has several advantages over conventional exhibitions (table 1, p. 60).

Thus, compared to a conventional traditional exhibition, a virtual exhibition allows visitors to view the exposition from any device with an Internet connection, at any time, without having to take time off from work or study. Visitors do not need to spend extra time and money traveling and living in another city or even country to see the exhibits they are interested in. In addition, a virtual exhibit may contain additional materials such as photos and videos that may not be available at a regular exhibit.

Table 1 – Advantages of a virtual exhibition

№	Advantages of virtual exhibition for companies		Benefits of virtual exhibition for visitors	
1	Cost	A virtual exhibition is much cheaper than organizing a traditional exhibition. The exhibiting company does not have to pay for renting space, decorating stands and transporting equipment.	Convenience	The virtual exhibition is held online, which saves time, money and effort. Visitors do not need to leave home, book hotels and spend huge sums of money for it.
2	Wide audience	A virtual exhibition can attract a large audience from different parts of the world. The firm does not need to spend time traveling and trips, communication with clients takes place remotely.	Wide selection	Visitors can familiarize themselves with the products and services of the many companies participating in the event. This saves time for visitors as they can visit several stands in a short period of time.
3	Contact information	The company gets valuable information about potential customers who have registered for the event. The exhibitor can contact them after the exhibition and improve the relationship.	Use of digital technologies	Bright, colourful, using modern computer technologies or mobile applications, switching visitors' attention from animated screensavers to a static page or 3D panorama – all this makes the virtual exhibition lively and dynamic.
4	Possibility of interactivity	The Company is provided with the ability to conduct online presentations, online demonstrations, polls and surveys.	Opportunity to participate in webinars and online conferences	Visitors are given the opportunity to ask questions, communicate with experts and get more detailed information about products and services.
5	Economy of space	Electronic exhibitions save space. There is no need to work with real shelving, physical stands, exhibition cabinets that take up a lot of space.	Possibility to obtain contact information	Guests can leave their personal data to contact the companies, allowing for more information in the future.
Note: Compiled by the authors on the basis of the source [17].				

It should be noted that not all exhibitions have virtual exhibits. But nowadays, more and more exhibition organizers are starting to create virtual versions of their events, especially in light of the events during the pandemic period related to the quarantine regime and restrictions on travel and mass events.

Results and discussion

Virtual exhibitions are gaining popularity in the modern world.

The virtual exhibition has been adopted by all famous museums, as it gives the opportunity to see unique expositions all over the world: from paintings by Raphael, Rembrandt and Claude Monet in the National British Gallery to the iconic outfits of the founder of the fashion house Valentino, displayed in a luxurious virtual palace.

The virtual exposition of the Tretyakov Gallery presents more than 150 exhibits, including famous paintings by V. Surikov, A. Ivanov, V. Serov, I. Shishkin, I. Repin and V. Vasnetsov.

Taking a virtual tour through the halls of the National British Gallery, you can enjoy masterpieces of the Renaissance, including works by Titian, Veronese, Holbein, Raphael, Leonardo da Vinci and Rembrandt. You can «walk» through the halls on your computer screen, smartphone or even with the help of a virtual reality headset.

In the Louvre Museum in Paris, virtual tours can be used to get acquainted with works of art from the Ancient Egyptian era, as well as to see incredible works in the Galerie d'Apollon.

The virtual space of the American Metropolitan Museum of Art (New York) presents about 400,000 exhibits, a huge number of videos about the work of artists, lectures and master classes. Thanks to the Met 360° interactive project, you can walk through the virtual expositions.

In the legendary Vatican Museum complex, you can navigate virtual halls in any direction and admire the world's masterpieces. The official website of the museum complex offers seven online tours of the Sistine Chapel, the Pio-Clementino Museum, the Chiaramonti Museum, the Braccio Nuovo Gallery, Raphael's Stanzas, the Niccolina Chapel and the Chiaroscuro Hall.

On the website of the Digital Museum project you can visit online the most interesting museums in Russia, Ukraine, Belarus, Armenia, Azerbaijan and Latvia. One of the most curious virtual tours on the site is the Zhetysu360 Project, which is a 3D tour of the truly extraordinary places of «Semirechye» – «Zhetysu» of Kazakhstan [18].

In Russia, online exhibitions are held by the State Hermitage Museum, Tretyakov Gallery, Pushkin State Museum of Fine Arts, Russian National Museum of Music, Peterhof Museum-Reserve, Ostankino Estate Museum, Tsaritsyno Museum-Reserve, Sakhalin Virtual Museum, Borodino Palace Museum, and others. Museum visitors participate in online excursions with the best guides, learn new things at virtual lectures, take independent virtual walks through their favourite halls of the permanent exposition or visit virtual exhibitions.

In addition to virtual expositions in modern museums, the project of the Ministry of Culture of the Russian Federation multimedia platform Artefact helps museums to create modern content. Not only the largest domestic museums, but also small institutions – from Kaliningrad to Salekhard – are joining the project of mobile guides. Using a smartphone camera, the Artefact application is able to recognize an exhibit, show its image before restoration or in X-rays, and launch an audio guide. Today, the multimedia guide with augmented reality can be used in various museums and libraries across the country: the Russian Museum, the State Historical Museum, the Russian State Library, the Tver Regional Art Gallery, the Vladimir-Suzdal Museum Reserve, the Yaroslavl Art Museum, the Kizhi Museum Reserve, and the State Art Museum of Khanty-Mansiysk [19].

The use of multimedia technologies makes it possible to introduce innovations into the traditional activity of the library – exhibition.

The virtual project «Russian Autographs» of the Russian National Library is a collection of capitals, calligraphy textbooks, autographs of emperors, artists and generals, works of scribes of the XV–XVII centuries. Many Russian libraries actively organize and hold online book exhibitions.

The International Public Association «Union of Designers» opened on its website a virtual exhibition hall for online visitors, where designers and artists from different countries present their works.

The Internet resource Virtual Exhibitions of the Russian Chamber of Commerce and Industry hosts Specialized Exhibitions across the country.

In April 2020, the Moscow Chamber of Commerce and Industry (MCCI) organized the first 100% virtual business exhibition – Franchise Festival 2020. By navigating to the 3D exhibition page from the website or mobile app, a participant was taken to a virtual exhibition hall. By rotating the cell phone, it was possible to examine the exposition.

At the Franchise Festival, stands of various franchisor companies were presented – from children's clothing stores and restaurants to beauty salons and children's development centers. By clicking on the information icon on the stand, the participant went to a section of the catalog with a description of the company, franchise terms and conditions, photo and video materials. Here it was also possible to chat with the company representatives and leave an application for franchise purchase.

The business program was implemented on the Event.Rocks platform from Eventisches. The mobile application had a schedule, access to the broadcast, exhibitor catalog [20].

The organizers of virtual exhibitions in Russia are such exhibition companies as SDEXPO International Online Exhibition Center, Online Expo, ExpoTrade, Expomap, RussDom LLC, Ascom_2 and others [21].

In the Republic of Kazakhstan virtual exhibitions are mainly conducted by libraries and museums, information on which is presented in table 2 (p. 62).

Table 2 – Virtual exhibitions of libraries and museums in Kazakhstan

№	Libraries	Museums
1	East Kazakhstan Regional Library named after A.S. Pushkin	Central State Museum of Kazakhstan
2	Sabit Mukanov North-Kazakhstan Regional Universal Scientific Library	National Museum of the Republic of Kazakhstan
3	Centralized Library System of Ekibastuz City, Pavlodar region	Abylkhan Kasteev Museum of Art of the Republic of Kazakhstan
4	Osakarovsky centralized library system	Aktobe Regional History and Local Lore Museum
5	Baubek Bulkyshev Centralized Library System of Satpayev city	Atyrau Regional History and Local Lore Museum
6	Communal State Institution «Centralized Library System of Balkhash City»	Zhambyl Regional History and Local Lore Museum
7		Kostanay Regional History and Local Lore Museum
8		Pavlodar Regional Historical and Local Lore Museum named after G.N. Potanin.
9		West Kazakhstan Regional History and Local Lore Museum
10		Temirtau City Museum of History and Regional Studies

Note: Compiled by the authors on the basis of the source [22].

Educational online exhibitions and museum were organized in 3 universities of Kazakhstan: Kazakh Academy of Sports and Tourism, East-Kazakhstan Technical University (virtual book exhibitions), Scientific and Educational Center of Altaic Studies and Turkology (virtual museum).

In the field of culture and art we can name an exhibition of works by artist Banksy in Limuere Hall in Almaty in the form of a multimedia show with immersive immersion.

As for the business sphere, Kazakhstani companies and firms do not pay enough attention to virtual exhibitions and do not use them fully as an effective form of marketing communications.

Among the few examples we can cite only virtual exhibitions KazAgro / KazFarm digital preview (agriculture and food industry in Kazakhstan), exhibition and online conference VOGEC (in the sphere of «Oil and Gas»), virtual exhibition stand of the National Academy of Mining Sciences. Small and medium-sized businesses are mainly represented on the Bizorg site of goods and services, where real prices, photos and product reviews in the catalog are exhibited.

Unfortunately, Kazakhstan does not keep statistics on exhibitions, especially virtual exhibitions. Therefore, there is no possibility to assess how actively companies use this communication tool in their marketing activities.

We conducted an online survey of marketers of Kazakhstani firms using Google Forms service on the subject of participation in virtual exhibitions, on the problems in the organization of online exhibitions and the reasons for not using this communication tool. The results of the survey indicate that domestic enterprises-manufacturers and organizations underestimate the role of virtual exhibitions as an effective tool to promote goods and services in the market. It is true that some companies exhibit photos of their products on the site and use 3D models for volumetric viewing from all sides. But this cannot be called a full-fledged virtual exhibition, as there are no virtual conference rooms and meeting rooms with company representatives, no interactive communication between organizers and online visitors, no mobile versions of virtual expositions and other features of an online exhibition.

This is due to the fact that organizing and conducting virtual exhibitions requires special software that allows to assemble exhibits in a virtual space, as well as to implement control of cameras, sound and other necessary functions. Developers create an exact copy of real expositions that can be viewed using partially or fully interactive systems. Various technologies can be used to create a virtual exhibit, including virtual reality, 3D modeling, 360-degree photos and more. In addition, not every company can create a mobile version of an online exhibition, as this requires the development of a special mobile application.

Another constraining factor is that there are 30 exhibition organizations in Kazakhstan, including such well-known companies as Iteca – a leading organizer of exhibitions and conferences (Almaty, Astana, Atyrau), Atakent-Expo (Almaty and Astana), Korme-Expo exhibition center (Astana), Central

Asia Trade Exhibitions LLP, Kazexposervice LLP, Expogroup LLP and others [23]. But none of them provides services for organizing and conducting virtual exhibitions for exhibiting firms.

For example, Iteca holds online conferences, webinars, master classes, seminars, online coffee breaks, forums, workshops, round tables, training, showcase presentations, expert sessions and other online events, but does not organize online exhibitions. Exhibition events take place only in offline format [24].

Thus, because of the lack of specialized knowledge, skills, experience, material and technical capabilities, domestic firms do not use virtual exhibitions as an effective means to effectively promote their products on the Internet.

In our opinion, this problem can be solved by creating a virtual platform for online exhibition events following the example of the Russian studio for creating virtual spaces Exhibility [25]. Online exhibition space is a set of digital technologies, engineering, technical, navigation, functional, information and design solutions that create a unique image of the exhibition. The virtual platform allows to supplement the real exhibition with an online format for those who cannot attend the event in person. Thanks to its extensive functionality, it is possible to communicate with exhibitors and other guests, get acquainted with company products from different angles, plan event attendance, track audience engagement and hold various performances (conferences, webinars and master classes) [25].

Due to high 3D detailing a person will be able to immerse into the world of the exhibition, and the virtual space will convey the atmosphere very realistically and as close as possible to the offline format.

It seems reasonable to create a similar company in Kazakhstan, which would facilitate the organization and promotion of virtual exhibitions for Kazakhstani exhibitors. This is especially valuable and useful for small and medium-sized businesses that are unable to organize online exhibitions on their own.

Conclusion

Virtual exhibitions occupy an important place in the model of marketing technologies of product promotion in the Internet environment developed by us.

The following recommendations are offered for effective organization of virtual exhibitions in Kazakhstan.

1. The recommended company for creating online exhibition spaces should offer its clients the following services: virtual exhibitions with the development of virtual stands and exhibits, virtual museums, virtual showrooms, virtual galleries, virtual front office and other products. At the same time, for the convenience of online visitors, it is necessary to provide them with access to the developed digital products on any devices: from a personal computer, from a phone browser, using a mobile application.

2. Designers, developers and 3D modelers should develop an individual design of the virtual exhibition area, individual design of each virtual stand, where logos, dynamic 3D models of products, video and photo content, documents, price lists and contact information can be placed.

3. On the virtual exhibition itself can be held online events: networking, face-to-face meetings, master classes, webinars, seminars, conferences.

Special emphasis should be placed on the multimedia and interactive components of the exhibition. A wide range of interactions should be built with any product: A 3D model can be viewed from different angles, and with the help of the scanning function it will be possible to study it even from the inside.

4. The company can also offer virtual gamification functions and organize: quests, quizzes, games; contests and raffles; polls and voting. This will increase audience engagement.

5. It is necessary to form a personal account – a personal page in the online space of each guest with his photo, description and contact information. This will allow guests to communicate with each other, build new business relationships, leave contacts and personal information, save and download documents. Each profile should have a calendar where the schedule of business program and events will be stored. With the help of the messenger, visitors will be able to communicate in personal dialogs, create group chats right in the virtual space, view personal profiles of other guests and learn their contact information.

6. The company should provide for an analytics function. The platform should collect statistics on the attendance of all zones of the exhibition. Organizers and exhibitors will receive quantitative data by location. Benefit for the exhibitor: with the help of analytics, exhibitors will be able to see statistics on booth attendance, engagement and make a portrait of the target audience to assess the effectiveness of participation in the exhibition. Benefit for organizers: the tool allows to know the exhibition coverage, involvement of participants and visitors, conversion rate of stands and exhibitors.

7. Ready-made digital solutions should be actively used in the exhibition industry, for example: various online tools in social networks to increase interest in the company's brand and product; augmented and virtual reality technologies to create interactive stands and demonstrations to attract visitors' attention. Another option is artificial intelligence technologies (AIT), which allow to monitor the effectiveness of media content in real time and adjust it to the needs of audiences of different categories. For example, AIT can be used to recognize a person's mood by facial expression and even determine their demographics. This helps personalize the advertising campaign and increases brand loyalty [26]. Many exhibiting companies also use chatbots to answer customer questions.

8. The Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan is recommended to include in statistical reporting information about offline and online exhibitions held during the year, in order to be able to monitor the marketing activity of domestic firms-exhibitors in promoting their products through virtual and conventional exhibitions. Statistical data will allow making optimal marketing decisions on the use of virtual exhibitions for effective presentation of goods and services in the market.

Thus, the advantages of a virtual exhibition are as follows:

- ♦ virtual platform will enhance the exhibiting firm's offline event with online tools for visitors from anywhere in the world;
- ♦ attracts new audiences from different countries and cities, in different time zones through new opportunities to interact with the firm's product;
- ♦ attracts media attention and increases audience loyalty with the help of new technologies and WOW-effect;
- ♦ specialists will create any size, shape and design for online exhibitions, stands, conference rooms and meeting rooms;
- ♦ increases visitors' interest by introducing interactive and game mechanics.

In general, virtual exhibition is a modern and effective tool in the field of business, culture, education, marketing, scientific activity, which opens new opportunities for organizers and visitors in the effective presentation and promotion of goods and services.

Summarizing the above, we conclude that the hypothesis of the scientific research is proved.

REFERENCES

- 1 Котлер Ф. Маркетинг 5.0. Технологии следующего поколения / Ф. Котлер, С. Айвен, К. Хермаван. – Москва: Эксмо, 2023. – 272 с.
- 2 Peter M.K., Vecchia M.D. The Digital Marketing Toolkit: A Literature Review for the Identification of Digital Marketing Channels and Platforms // R. Dornberger (ed.). *New Trends in Business Information Systems and Technology, Studies in Systems, Decision and Control*. 2021. Vol. 294. pp. 251–265.
- 3 Chaikovska M., Järvis M., Zaiachkovska H., Tchou L., Bortnik N., Bannikova K. Digital-marketing as a Novel Tool for Goods and Services Promotion on Social Media: Contemporary Trends and Development Directions // *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 4(45). pp. 355–364.
- 4 Yevseitseva O., Liulchak Z., Semenda O., Järvis M., Ponomarenko I. Digital-marketing as a Modern Tool for Promotion of Goods and Services in Social Networks // *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2022. No 1(42), pp. 361–370.
- 5 Гавриков А.В. Digital-маркетинг. Главная книга интернет-маркетолога / А.В. Гавриков, В.В. Давыдов, М.В. Федоров. – Москва: Издательство АСТ, 2022. – 480 с.
- 6 Мальцева Ю.А., Котляревская И.В., Багинская В.А. Коммуникационные инструменты маркетинга в интернет-пространстве. Монография. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 73 с.
- 7 Мурашов А.К. Совершенствование маркетинговых технологий продвижения продукции в интернет-среде // *Вестник науки и образования*. – 2019. – № 22(76). – Часть 3. – С. 15–18.

8 Поначугин А.В., Битюгова А.А., Дружинина К.Е. Коммуникационные инструменты интернет-среды как современное средство продвижения бизнеса // Наука Красноярья. – 2022. – Том 11. – № 4. – С. 37–51.

9 Шадрин В.Г., Котова О.Н. Трансформация технологий маркетинга в цифровой среде // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Политические, социологические и экономические науки. – 2020. – Т. 5. – № 2. – С. 263–269.

10 Александрова А.А. Совершенствование маркетинговых технологий продвижения продукции в Интернет-среде // Наука и технологии: актуальные вопросы, достижения и инновации. Сборник научных трудов по материалам VIII Международной научно-практической конференции. – Анапа: Изд-во «НИИ ЭСП» в ЮФО. – 2020. – С. 4–7.

11 Давлетова М.Т., Разакова Д.И., Малдынова А.В., Ильяс А.И., Отынбай Е.Б. Цифровые технологии и инновационные методы в маркетинге. Монография. – Алматы: Адал кітап, 2023. – 513 с.

12 Maldynova A.V. Internet Marketing in the Industrial Enterprise // Статистика, учет и аудит. – 2018. – № 2(69). – С. 74–78.

13 Абдунурова А.А. Цифровое поведение потребителей в Казахстане: подходы к онлайн-покупкам и отношение к рекламе в социальных сетях // Central Asian Economic Review. – 2019. – № 1(124). – С. 56–64.

14 Бекмурзаев Б.Б., Спанов М.У. Анализ наиболее эффективных форматов для проекта в интернет-маркетинге в Казахстане // Central Asian Economic Review. – 2019. – № 1(124). – С. 42–54.

15 Беккулиева Б.М., Разакова Д.И. Совершенствование онлайн-продвижения в Интернете // Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays» (November 26–28, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher. 2020. No. 3(36). P. 213–215.

16 Хегай Э.Л., Есимжанова С.Р. Исследование эффективности запуска функционала в мобильных приложениях на основе больших данных // Вестник Университета «Туран». – 2023. – № 1(97). – С. 325–335.

17 Что такое виртуальная выставка и как она работает. URL: <https://psk-group.su/znacheniya/cto-takoe-virtualnaya-vystavka-i-kak-ona-rabotaet?ysclid=lkcmjlg112584793047> (дата обращения: 12.12.2023)

18 Искусство, космос и мода: 12 лучших виртуальных выставок по всему миру. URL: <https://my.ua/articles/article/2020-04-28-iskusstvo-kosmos-i-moda-12-luchshikh-virtualnykh-vystavok-po-vsemu-miru> (дата обращения: 12.12.2023)

19 Сокольский Е. Прикоснуться к истории: самые уникальные виртуальные выставки российских музеев. URL: <https://nnr.mirtesen.ru/blog/43094826402/Prikosnutsya-k-istorii-samyie-unikalnyie-virtualnyie-vyistavki-r?ysclid=lqi13umof3843337860> (дата обращения: 12.12.2023)

20 Далевич А. Кейс: Фестиваль франшиз 2020 – виртуальная деловая выставка. URL: https://blog.eventrocks.ru/vr_expo_ff/?ysclid=lkuxlxwecq597124405 (дата обращения: 12.12.2023)

21 Компании, виртуальные выставки. URL: <https://expomap.ru/members/tag/virtual-exhibitions/?ysclid=lqozw9xh9h8468703> (дата обращения: 12.12.2023)

22 Виртуальный обзор (3D) в музеях и архивах Казахстана. URL: https://virtualanthropologylab.kz/virtualnyi_obzor (дата обращения: 12.12.2023)

23 Выставочные компании в Казахстане. URL: https://www.kps.kz/kazakhstan/uslugi/vyistavochnyie_kompanii?ysclid=lqjg95y2zj678921462 (дата обращения: 12.12.2023)

24 Iteca – Календарь онлайн событий. URL: <https://iteca.kz/ru/vystavki-i-konferentsii/kalendar-onlajn-sobytij> (дата обращения: 12.12.2023)

25 Виртуальные выставки. URL: <https://exhibitory.ru/exhibitions/?ysclid=lqi2d6pnzx384965013> (дата обращения: 12.12.2023)

26 Выставочная индустрия в 2023 году: ожидаемые тренды. URL: <https://stand-market.ru/blog/vystavochnaya-industriya-v-2023-godu-ozhidaemye-trendy?ysclid=lkcfhz02do980380770> (дата обращения: 12.12.2023)

REFERENCES

1 Kotler F. (2023) Marketing 5.0. Tehnologii sledujushhego pokolenija / F. Kotler, S. Ajven, K. Hermavan. – Moskva: Jeksmo, 272 p. (In Russian).

2 Peter M.K., Vecchia M.D. (2021) The Digital Marketing Toolkit: A Literature Review for the Identification of Digital Marketing Channels and Platforms // R. Dornberger (ed.). New Trends in Business

Information Systems and Technology, Studies in Systems, Decision and Control. Vol. 294. pp. 251–265. (In English).

3 Chaikovska M., Jarvis M., Zaiachkovska H., Tchou L., Bortnik N., Bannikova K. (2022) Digital-marketing as a Novel Tool for Goods and Services Promotion on Social Media: Contemporary Trends and Development Directions // Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. Vol. 4(45). pp. 355–364. (In English).

4 Yevseitseva O., Liulchak Z., Semenda O., Jarvis M., Ponomarenko I. (2022) Digital-marketing as a Modern Tool for Promotion of Goods and Services in Social Networks // Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. No 1(42), pp. 361–370. (In English).

5 Gavrikov A.V. (2022) Digital-marketing. Glavnaja kniga internet-marketologa / A.V. Gavrikov, V.V. Davydov, M.V. Fedorov. Moskva: Izdatel'stvo AST, 480 p. (In Russian).

6 Mal'ceva Ju.A., Kotljarevskaja I.V., Baginskaja V.A. (2019) Kommunikacionnye instrumenty marketinga v internet-prostranstve. Monografija. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 73 p. (In Russian).

7 Murashov A.K. (2019) Sovershenstvovanie marketingovyh tehnologij prodvizhenija produkcii v internet-srede // Vestnik nauki i obrazovanija. No. 22(76). Chast' 3. P. 15–18. (In Russian).

8 Ponachugin A.V., Bitjugova A.A., Druzhinina K.E. (2022) Kommunikacionnye instrumenty internet-sredy kak sovremennoe sredstvo prodvizhenija biznesa // Nauka Krasnojars'ja. V. 11. No. 4. P. 37–51. (In Russian).

9 Shadrin V.G., Kotova O.N. (2020) Transformacija tehnologij marketinga v cifrovoj srede // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Politicheskie, sociologicheskie i jekonomicheskie nauki. V. 5. No. 2. P. 263–269. (In Russian).

10 Aleksandrova A.A. (2020) Sovershenstvovanie marketingovyh tehnologij prodvizhenija produkcii v Internet-srede // Nauka i tehnologii: aktual'nye voprosy, dostizhenija i innovacii. Sbornik nauchnyh trudov po materialam VIII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. Anapa: Izd-vo «NIC JeSP» v JuFO. P. 4–7. (In Russian).

11 Davletova M.T., Razakova D.I., Maldynova A.V., Il'jas A.I., Otynbaj E.B. (2023) Cifrovye tehnologii i innovacionnye metody v marketinge. Monografija. Almaty: Adal kitap, 513 p. (In Russian).

12 Maldynova A.V. (2018) Internet Marketing in the Industrial Enterprise // Statistika, uchet i audit. No. 2(69). P. 74–78. (In English).

13 Abdunurova A.A. (2019) Cifrovoe povedenie potrebitel'ev v Kazahstane: podhody k onlajn-pokupkam i otnoshenie k reklame v social'nyh setjah // Central Asian Economic Review. No. 1(124). P. 56–64. (In Russian).

14 Bekmurzaev B.B., Spanov M.U. (2019) Analiz naibolee jeffektivnyh formatov dlja proekta v internet-marketinge v Kazahstane // Central Asian Economic Review. No. 1(124). P. 42–54. (In Russian).

15 Bekkulieva B.M., Razakova D.I. (2020) Sovershenstvovanie onlajn-prodvizhenija v Internete // Scientific Collection «InterConf»: with the Proceedings of the 7th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays» (November 26–28, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher. No. 3(36). P. 213–215. (In Russian).

16 Hegaj Je.L., Esimzhanova S.R. (2023) Issledovanie jeffektivnosti zapuska funkcionala v mobil'nyh prilozhenijah na osnove bol'shih dannyh // Vestnik Universiteta «Turan». No. 1(97). P. 325–335. (In Russian).

17 Chto takoe virtual'naja vystavka i kak ona rabotaet. URL: <https://psk-group.su/znacheniya/cto-takoe-virtualnaya-vystavka-i-kak-ona-rabotaet?ysclid=lkcmjlg112584793047> (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

18 Iskusstvo, kosmos i moda: 12 luchshih virtual'nyh vystavok po vsemu miru. URL: <https://my.ua/articles/article/2020-04-28-iskusstvo-kosmos-i-moda-12-luchshikh-virtualnykh-vystavok-po-vsemu-miru> (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

19 Sokol'skij E. Prikosnut'sja k istorii: samye unikal'nye virtual'nye vystavki rossijskih muzeev. URL: <https://nnr.mirtesen.ru/blog/43094826402/Prikosnutsya-k-istorii-samyie-unikalnyie-virtualnyie-vyistavki-r?ysclid=lqi13ymof3843337860> (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

20 Dalevich A. Kejs: Festival' franshiz 2020 – virtual'naja delovaja vystavka. URL: https://blog.eventrocks.ru/vr_expo_ff/?ysclid=lkuxlxwecq597124405 (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

21 Kompanii, virtual'nye vystavki. URL: <https://expomap.ru/members/tag/virtual-exhibitions/?ysclid=lqozw9xh9h8468703> (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

22 Virtual'nyj obzor (3D) v muzejah i arhivah Kazahstana. URL: https://virtualanthropologylab.kz/virtualnyi_obzor (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

23 Vystavochnye kompanii v Kazahstane. URL: https://www.kps.kz/kazahstan/uslugi/vyistavochnyie_kompanii?ysclid=lqjg95y2zj678921462 (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

24 Iteca – Kalendar' onlajn sobytij. URL: <https://iteca.kz/ru/vystavki-i-konferentsii/kalendar-onlajn-sobytij> (data obrashhenija: 12.12.2023). (In Russian).

25 Virtual'nye vystavki. URL: <https://exhibitory.ru/exhibitions/?ysclid=lqi2d6pnzx384965013> (data obrashheniya: 12.12.2023). (In Russian).

26 Vystavochnaya industriya v 2023 godu: ozhidaemye trendy. URL: <https://stand-market.ru/blog/vystavochnaya-industriya-v-2023-godu-ozhidaemye-trendy?ysclid=lkcfhz02do980380770> (data obrashheniya: 12.12.2023). (In Russian).

М.Т. ДАВЛЕТОВА,*¹

э.ғ.к., профессор-зерттеуші.

*e-mail: m.davletova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

Д.А. УСЕНОВА,²

маман.

e-mail: dilnaz_usenova@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-9575-4836

В.В. ГЕРАСИМЕНКО,³

э.ғ.д., профессор.

e-mail: gerasimenkovv@my.msu.ru

ORCID ID: 0000-0002-9020-6496

Н.С. ДУЛАТБЕКОВА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: n.dulatbekova@turana-edu.kz,

ORCID ID: 0000-0003-1867-6247

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²«Peak» жарнама агенттігі,

Алматы қ., Қазақстан

³М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу

мемлекеттік университеті,

Мәскеу қ., Ресей

ИНТЕРНЕТТЕ ӨНІМДІ ЖЫЛЖЫТУДЫҢ МАРКЕТИНГТІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аңдатпа

Интернет-кеңістікте өнімді жылжытудың маркетингтік технологияларын зерттеу барысында авторлар 16 ғылыми жарияланымға әдеби шолу жүргізді, оның ішінде 2 оқулық, 2 монография, Scopus халықаралық журналдарындағы 3 мақала, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдардағы 4 мақала, Scholar Google дерекқорындағы 5 мақала. Интернет-кеңістіктегі коммуникациялық қызмет маркетингтік белсенділіктің перспективалы және тез дамып келе жатқан бағыты. Алайда әдебиеттерді талдау көрсеткендей, интернет-ортада жылжыту құралдары мен технологиялары мәселелері ашық және пікірлер қарсы келетін орта болып қала береді. Өнімді жылжытудың маңызды цифрлық шешімдерінің бірі – виртуалды көрмелер, бірақ олар аз зерттелген және қазіргі маркетингтік ғылыми әдебиеттерде көп емес. Сондықтан виртуалды көрмелер осы мақаланың басты тақырыбына айналды. Зерттеудің мақсаты – нарықта тауарлар мен қызметтерді табысты жылжытудың тиімді құралы ретінде виртуалды көрмелерді ұйымдастыру және өткізу бойынша практикалық ұсыныстарды әзірлеу. Зерттеудің негізгі бағыттары – қазақстандық кәсіпорындардың қызметінде пайдалану үшін онлайн көрме қызметін жүзеге асырудың әлемдік, ресейлік және отандық тәжірибесін зерделеу. Зерттеу идеясы – Қазақстанда Ұлттық фирмаларға виртуалды көрмелер өткізуге жәрдемдесу үшін виртуалды платформа құру. Зерттеу нәтижелері төмендегідей: авторлар интернетте өнімді жылжытудың маркетингтік технологияларының моделін әзірледі, көрмеге қатысушы фирмаларға виртуалды көрмелерді ұйымдастыру қызметтерін ұсынатын мамандандырылған көрме компаниясын құру және жұмыс істеу бойынша практикалық ұсыныстар берді. Қазақстандық фирмалар өз өнімдерін табысты жылжыту үшін виртуалды көрмелер өткізу бойынша авторлардың ұсыныстарын пайдалана алады. Бұдан басқа, зерттеу нәтижелері «Digital маркетинг» және «Маркетингтік коммуникациялар» курстары бойынша сабақтар жүргізу үшін пайдаланылатын болады.

Тірек сөздер: маркетингтік технологиялар, интернетте жылжыту, виртуалды көрмелер, байланыс құралдары, цифрлық маркетинг, интернет-жарнама, көрме компаниялары.

М.Т. ДАВЛЕТОВА,*¹

к.э.н., профессор-исследователь.
*e-mail: m.davletova@turand.edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-4155-4379

Д.А. УСЕНОВА,²

специалист.
e-mail: dilnaz_usenova@mail.ru
ORCID ID: 0009-0009-9575-4836

В.В. ГЕРАСИМЕНКО,³

д.э.н., профессор.
e-mail: gerasimenkovv@my.msu.ru
ORCID ID: 0000-0002-9020-6496

Н.С. ДУЛАТБЕКОВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.
e-mail: n.dulatbekova@turand.edu.kz,
ORCID ID: 0000-0003-1867-6247

¹Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан

²Рекламное агентство «Peak»,
г. Алматы, Казахстан

³Московский государственный
университет им. М.В. Ломоносова,
г. Москва, Россия

МАРКЕТИНГОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОДВИЖЕНИЯ ПРОДУКЦИИ В ИНТЕРНЕТЕ

Аннотация

В процессе исследования маркетинговых технологий продвижения продукции в интернет-среде авторами был проведен литературный обзор 16 научных публикаций, в том числе двух учебников, двух монографий, трех статей в международных журналах Scopus, четыре статьи в журналах, рекомендуемых КОКСНВО МНВО РК, пять статей в базе данных Scholar Google. Как показывает анализ литературы, вопросы инструментария и технологий продвижения в Интернет-среде остаются открытыми и дискуссионными. Одним из важнейших цифровых решений продвижения продукции являются виртуальные выставки, которые, однако, недостаточно изучены и отражены в современной научной литературе по маркетингу. Поэтому виртуальные выставки являются предметом изучения в данной статье. Целью исследования является разработка практических рекомендаций по организации и проведению виртуальных выставок как эффективного инструмента для успешного продвижения товаров и услуг на рынке. Основные направления исследования – изучение мирового, российского и отечественного опыта осуществления онлайн выставочной деятельности для использования в деятельности казахстанских предприятий. Идея исследования – создать в Казахстане виртуальную платформу для содействия национальным фирмам в проведении виртуальных выставок. Результаты исследования заключаются в том, что авторами разработана модель маркетинговых технологий продвижения продукции в Интернете, предложены практические рекомендации по созданию и функционированию специализированной выставочной компании, предоставляющей фирмам-экспонентам услуги по организации виртуальных выставок. Казахстанские фирмы могут использовать рекомендации авторов по проведению виртуальных выставок для успешного продвижения их продуктов. Кроме того, результаты исследования будут использоваться для ведения занятий по курсам «Digital маркетинг» и «Маркетинговые коммуникации».

Ключевые слова: маркетинговые технологии, продвижение в Интернете, виртуальные выставки, коммуникационные инструменты, цифровой маркетинг, Интернет-реклама, выставочные компании.

MPHTI 06.51.25
УДК 339.9
JEL F6, F60, F61

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-69-83>

А.М. МЫРЗАХМЕТОВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8421-5150

А.Ж. ПАНЗАБЕКОВА,²

к.э.н., гл.н.сотрудник.
e-mail: aksanat@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6389-9637

М.М. ХАЛИТОВА,²

д.э.н., ассоциированный профессор.
e-mail: madinakhalidi@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9564-5503

А.С. СМАГУЛОВА,¹

докторант.
e-mail: assem@hogolegal.com
ORCID ID: 0000-0002-5375-5023

¹Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Институт экономики КН МНиВО РК,
г. Алматы, Казахстан

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОЙ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ В КАЗАХСТАНЕ: ВЛИЯНИЕ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЙ СРЕДЫ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Аннотация

Макроэкономическая политика государства является основным рычагом поддержки роста экономики страны, создающим благоприятные условия для ведения различных отраслевых предприятий, основанных на экономических интеграционных объединениях и сотрудничестве стран-участниц. В статье предлагается анализ современной макроэкономической среды и ее влияния на экономическое поведение населения Казахстана, в котором подчеркиваются важные ориентиры экономики. Исследуется инвестиционный климат, проводится комплексный анализ факторов макроэкономической среды, влияющих на экономическое сознание населения, рассматриваются индексы коррупции, измеряющие уровень восприятия коррупции в государственном секторе страны. Раскрываются и обрабатываются различные экономические факторы и их влияние на экономическую среду. Для анализа текущей макроэкономической ситуации в Казахстане необходимо иметь достоверный источник о динамике макроэкономических показателей экономического развития страны, а также выявить текущие тенденции развития. Проведен PEST-анализ факторов макроэкономической среды, влияющих на экономическое сознание населения Республики Казахстан, что позволило сделать положительный вывод о том, что макроэкономическая среда – это состояние экономики страны, комплекс внутренних и внешних факторов, условий, показателей, влияющих на экономическое поведение субъектов. В ходе PEST-Р анализа факторов макроэкономической среды показаны политические, технологические и социокультурные факторы, влияющие на экономическое сознание населения. Не только государство, предприятия или отдельные лица контролируют микроэкономическую среду, существуют факторы, оказывающие косвенное влияние на текущее состояние и развитие страны или предприятия.

Ключевые слова: макроэкономическая среда, анализ, экономическое поведение, отраслевые предприятия, комплекс факторов, экономическое сознание, система.

Введение

Макроэкономическая среда – это сложный механизм, многогранная среда, оказывающая влияние на все сферы жизни государства. Она влияет на деятельность государственных органов, частных компаний, предпринимательство, финансовую систему, транспортную и логистическую систему, малый и средний бизнес, инвестиционную деятельность и на многие другие важные виды деятельности и сферы. Глобализация экономики привела к взаимозависимости мировых экономических процессов. В происходящих глобальных процессах большую роль играют международные организации, интеграционные союзы и органы отдельных стран.

Актуальность статьи отражает важность раскрытия характера влияния макроэкономической среды.

Начнем с анализа экономических факторов, поскольку экономика является сферой жизнедеятельности общества, которая затрагивает абсолютно всех. Экономическими являются любые действия, связанные с производством, куплей, продажей, обменом товаров, наймом рабочей силы. Это означает, что все мы участники экономических отношений. Макроэкономические показатели имеют важное значение в жизни людей, влияют на их благосостояние и жизнь в целом, а значит, и на экономическое поведение и практическую деятельность.

В 1992 г. в Казахстане произошел переход от плановой к рыночной экономике в условиях «шоковой терапии»: приватизация и внедрение частной собственности, развитие фермерских хозяйств, введение собственной национальной валюты и создание национальных финансовых институтов, переход от системы социальной защиты всего населения к системе социальной помощи социально уязвимым группам и так далее.

Во внешней политике произошло открытие границ и налаживание новых двусторонних экономических связей со странами мира, вступление в международные экономические организации, поиск и привлечение иностранных инвестиций для проведения экономических, структурных реформ и модернизации экономики.

Материалы и методы

В данной работе применялись научные методы единства исторического и логического, методы диалектики, сравнительного, экономико-статистического, SWOT анализа.

Если в стране благоприятная нормативно-правовая среда, устойчивая и стабильная политическая система, низкий уровень коррупции, эффективные и работающие законы, государственные программы и стратегии развития – это положительно влияет на поведение субъектов. Каждый предприниматель должен хорошо знать и понимать законодательство, которое регулирует предпринимательскую деятельность, чтобы не возникало проблем при ведении бизнеса.

Все эти факторы макроэкономической среды влияют на экономическое поведение субъектов. Рассмотрим политические факторы.

Политические факторы весьма важны. Как известно, в Казахстане существуют три ветви власти, которые оказывают непосредственное влияние на формирование макроэкономической среды.

Законодательная власть – это парламент, который принимает законы.

Исполнительная власть – правительство и акиматы, которые отвечают за развитие государства, принятие решений и исполнение законов.

Судебная власть – суды, которые отвечают за правосудие, если законы нарушаются.

Негласно существует четвертая власть – это средства массовой информации, мощное оружие власти, которое влияет на формирование общественного сознания населения страны.

В государствах с системными экономическими патологиями все ветви власти подчинены только политике Президента и адаптированную под него политическую систему. В правовом демократическом государстве все три ветви должны быть независимыми друг от друга, сдерживать и уравновешивать одна другую.

Основные положения

Основным объектом исследования в данной статье являются макроэкономические показатели Казахстана. Рассматривается связь между динамикой макроэкономических показателей Казахстана и экономическим поведением. Также изучаются экономические, социально-культурные факторы и технологические факторы, имеющие основные позиции в макроэкономической среде государства.

Разработан PEST-P анализ факторов макроэкономической среды, влияющих на экономическое поведение субъектов. Выявлены правила, принципы и условия ведения бизнеса, которые оказывают прямое влияние на предпринимательскую среду в Казахстане. Проанализировано влияние участия Казахстана в региональных экономических союзах, разработан SWOT анализ участия страны в ЕАЭС. Разработаны предложения и рекомендации по улучшению макроэкономической среды в современных геополитических условиях.

Литературный обзор

В работе рассматривается Индекс восприятия коррупции (Corruption Perception Index) как один из важных показателей макроэкономической среды. Индекс отражает уровень восприятия населением коррупции в государственном секторе. Индекс составляется ежегодно с 1995 г. международной организацией Transparency International на основе опросов экспертов, экономических агентов, населения.

В 1997 г. ИВК был рассчитан для 52 стран. Индекс (в баллах) отражает восприятие коррупции так, как ее видят предприниматели, аналитики и обычные люди. Баллы располагаются от 10 (нет коррупции) до 0 (очень высокий уровень коррупции). Было использовано семь исследований. Для того чтобы попасть в ИВК-1997, в стране необходимо было провести как минимум четыре исследования. В рейтинге 1997 г. Казахстан входил в список стран с высоким уровнем коррупции.

В 2021 г. данный показатель был рассчитан для 180 стран мира. При этом было проведено более 13 опросов и экспертных оценок. Оценка выражается посредством присвоения баллов от 0 до 100, и чем ниже балл, тем выше уровень коррупции. В 2023 г. Казахстан получил лишь 39 баллов, ситуация стала лучше, чем в 1997 г., но все же коррупция имеет место быть [1].

Развитие коррупции оказывает отрицательное влияние на экономическое поведение, поскольку снижает доверие населения к национальной валюте, финансовой системе, правительству, создает благоприятные условия для теневой экономики.

По сравнению с 2021 г. наблюдаются позитивные тенденции в Казахстане, которые можно оценивать как результат проведения антикоррупционной политики, реализуемой совместно антикоррупционными институтами. Сатыбалдин А.А. в своих трудах пишет, что общество также выражает заинтересованность в противодействии коррупции и поддерживает выработку превентивных мер в данном направлении. Сатыбалдин А.А., анализируя антикоррупционную деятельность институтов Казахстана, сделал вывод о том, что приобретают значимость такие сильные стороны, как усиление материально-технической базы, повышение уровня квалификации сотрудников антикоррупционных служб и применение новых цифровых технологий в бизнес-процессах [2].

За годы независимости Казахстан завоевал репутацию особо привлекательной для инвестиций страны. Уникальное географическое расположение Казахстана, богатые запасы природных ресурсов, таких как нефть и газ, являются одним из ключевых факторов, обуславливающих экономический рост и приток инвестиций. Казахстан, в отличие от соседствующих стран Центральной Азии, демонстрирует хорошие результаты по улучшению инвестиционного климата страны, занимая высокие позиции в ежегодном докладе Всемирного банка Doing Business.

С 1993 г. общий приток ПИИ в Казахстан достиг \$365 млрд. За последние годы наблюдался рост притока иностранных инвестиций с 15,4 млрд в 2015 г. до 24,3 млрд долларов США в 2019 г. Треть от общего объема инвестиций в Казахстан была привлечена за последние пять

лет. Однако замедление темпов мировой экономики и потоков капитала между странами, вызванное пандемией COVID-19, привело к сокращению общего объема ПИИ в Казахстан на 30% в 2020 г. – до 17,1 млрд долларов США.

По данным официальных информационных ресурсов премьер-министра РК, годовой объем ПИИ Казахстана является самым высоким по сравнению с соседними странами в Центральной Азии. В 2022 г. валовый приток ПИИ в Казахстан вырос по сравнению с предыдущим годом на 17,7% и составил 28 млрд долларов. Этот показатель сравним с данными 2012 г., когда объем ПИИ достигал 28,9 млрд долларов [3]. То есть за 10 лет Казахстан впервые достиг такого уровня. Кроме того, в 2022 г. темпы роста ВВП Казахстана составили 3,2% [4].

Р.Ж. Оразалин выделил вопросы макроэкономической стабильности в Казахстане [5].

В работе С.И. Шаныгина показан подход к кластеризации государств по «отклику» их экономик на кризисные явления (2007–2008 гг.), даны выводы о большом влиянии исторических особенностей развития стран на формирование современных типовых черт экономики [6].

В годовом отчете о деятельности МФЦА «Астана» за 2022 г. говорится о долгосрочной перспективе страны и цели сохранения и закрепления роли ведущего инвестиционного хаба в регионе при поддержке МФЦА. Подчеркивается, что стратегически выгодное географическое положение страны, наличие международных альянсов в рамках таких объединений, как ЕАЭС, ШОС, ОТГ, а также взаимодействие в рамках международной инициативы «Пояс и Путь» определяют ведущую роль Казахстана в различных отраслях [7].

В статье Пискуна Е.И., Стецюк А.А. показаны макроэкономические факторы, сдерживающие развитие предпринимательства в России, включающие в себя внешние и внутренние факторы [8].

В работах Сабдена О.С. и Токсанова А.Н. рассмотрен управленческий подход применительно к малому предпринимательству с учетом макроэкономической среды [9].

В работе Протопоповой Н.И. раскрыта важность согласования экономических интересов государства и частного капитала для развития социально-экономической системы общества [10].

Результаты и обсуждение

Экономические факторы играют важнейшую роль в макроэкономической среде государства. Если в стране уровень инфляции низкий, высокая степень развития конкурентной среды, занятости, хорошая налоговая политика и соотношение цен на сельскохозяйственные и промышленные товары, то эти факторы положительно влияют на экономическое поведение субъектов. Экономическую среду также можно определить через покупательную способность населения. Если доходы населения растут, то растет спрос на товары и услуги, значит, растут доходы предпринимателей.

Социально-культурные факторы имеют важное значение: демографическая ситуация, образ жизни населения, возрастные категории, обычаи, традиции, религия и т.д.

Технологические факторы в процессе глобализации макроэкономической среды также сильно влияют на экономическое поведение субъектов. В условиях рыночной экономики развитие технологии и информационной среды играет очень большую роль. Такие факторы, как развитие инноваций, новейшие достижения и открытия в области технологий, тоже благоприятно влияют на поведение субъектов.

Методика оценки уровня макроэкономической среды для бизнеса и предпринимательства охватывает вопросы регулирования ведения бизнеса с учетом национальных особенностей развития малых и средних предприятий. Он измеряет наличие в стране соответствующих правил и процессов, эффективно влияющих на предпринимательскую деятельность и рост экономической активности. Хотя в отчете признается важная роль правительства в стимулировании развития частного сектора, он направлен на содействие разумному регулированию. Здесь основная идея состоит в том, что четкие и ясные законы, правовая база расширяют возможности предпринимателей в инвестиционной, инновационной, социальной сферах.

Таблица 1 – PEST-P анализ факторов макроэкономической среды, влияющих на экономическое сознание населения

(P) Political – Политические факторы	(S) Socio-Cultural – Социально-культурные факторы
Нормативно-правовая база (законодательство)	Уровень социального развития
Устойчивость политической власти и существующего правительства	Состояние культуры, ценностных ориентаций в обществе
Политическое устройство и политический режим страны	Уровень развития здравоохранения
Уровень коррупции в стране	Уровень развития образования
Налоговая политика страны	Требования к качеству продукции и уровню сервиса
Торговая политика страны	Накопления населения и кредитование в обществе
Свобода информации и СМИ	Образ жизни населения (изменения уровня жизни)
Бюрократизация	Религия
Протекционизм	Темпы роста населения
Степень защиты интеллектуальной собственности и закон об авторском праве	Миграция и иммиграция в стране
Антимонопольное законодательство	Демография
Действующее законодательство	Продолжительность жизни населения
Изменения в законодательстве	Половая и возрастная структура населения
Военные действия в стране	Семейные ценности и традиции
(E) Eсonomical – Экономические факторы	Карьерный рост и пенсионный возраст
Законодательство по охране окружающей среды	Действенность профсоюзов, партий и общественных организаций.
Государственные механизмы регулирования отрасли	(T) Technological – Технологические факторы
Конкуренция в разных отраслях страны	Развитие инновационных технологий
Состояние экономики страны и его развитие	Развитие науки
Динамика ВВП	Степень защиты интеллектуальной собственности и закон об авторском праве
Уровень инфляции	Расходы на исследования и новые разработки
Процентные ставки	Уровень развития НТП
Динамика курса валюты	Развитие онлайн-банкинга
Инвестиционная привлекательность	Уровень развития Интернета
Ставка рефинансирования Центрального банка	Уровень использования и доступ к новейшим технологиям
Эффективности государственного регулирования экономики	(P) Психолого-личностные факторы (psychological-personal)
Уровень безработицы в стране	Эмоции
Условия труда	Чувства
Уровень развития предпринимательства	Ощущения
Внешнеторговая политика страны, денежно-кредитная и бюджетно-налоговая политика страны	Отношение
Уровень дохода населения	Впечатления
Банковская сфера страны	Интересы
Открытость экономики	Мотивы
Примечание: Составлено авторами.	

На основе анализа условий ведения бизнеса в 190 государствах группа аналитиков Всемирного банка ежегодно формирует отчет на основе 10 индикаторов (рисунок 1, стр. 74).

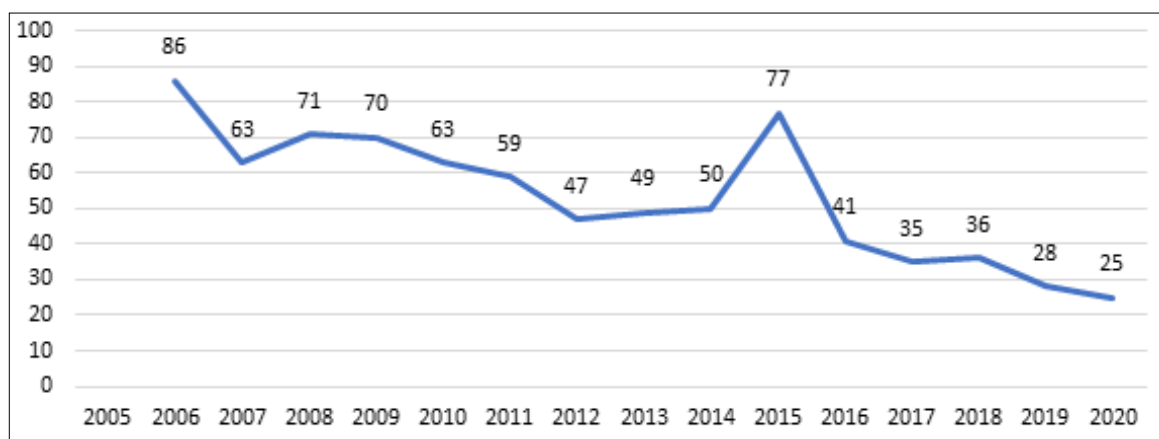

Рисунок 1 – Динамика Казахстана в рейтинге Doing Business

Примечание: Составлено авторами на основе ежегодных отчетов Doing Business с 2005 по 2020 гг.

С 2005 по 2014 гг. Казахстаном было проведено более 20 реформ, которые подняли позицию страны с 86-го до 50-го места в рейтинге. Все реформы были направлены на упрощение ведения бизнеса и повышение эффективности политики государства в предпринимательской среде. В 2014 г. были проведены реформы, которые должны были улучшить позиции Казахстана, но санкционный кризис в России оказал негативное влияние на Казахстан. Одна из реформ была направлена на облегчение регистрации собственности бизнесами. В Казахстане были введены действующие ограничения по срокам выдачи технических паспортов и свидетельств об отсутствии обременений на недвижимое имущество. Что же касается упрощения принудительного исполнения контрактов, была введена электронная система подачи документов по коммерческим делам, позволяющая адвокатам подавать первоначальные повестки онлайн. Казахстан расширил права кредиторов при несостоятельности, предоставив им возможность отстранять должника от управления, назначать управляющего в деле о несостоятельности и утверждать план продажи активов в случае ликвидации для решения проблемы.

Однако даже такие реформы не помогли справиться с кризисом, и Казахстан оказался на 77-й позиции. По итогам отчета Doing Business – 2016 Казахстан встал на первое место в мире по количеству проведенных реформ. В то время, когда только 12 стран, в числе которых был Казахстан, провели четыре и более реформ, мы стояли на вершине списка, единственные проведя семь реформ по облегчению предпринимательства [11]. Подняться на 36 позиций выше нам помогли реформы, направленные на облегчение регистрации бизнеса, получения разрешений на строительство, регистрации собственности, получения кредитов, защиты миноритарных инвесторов, обеспечения исполнения контрактов, а также вопросов, касающихся урегулирования несостоятельности бизнеса.

Казахстан упростил открытие бизнеса, отменив регистрационные сборы для малых и средних фирм, сократив сроки регистрации и отменив законное требование об использовании печати компании. Также Казахстан упростил получение разрешений на строительство, отменив требование о получении топографической съемки земельного участка. Казахстан упростил передачу имущества, отменив требование о получении технического паспорта для передачи и нотариальном заверении учредительных документов продавца и покупателя. Казахстан улучшил доступ к кредитам, приняв новый закон о сделках, позволяющий общее описание комбинированной категории активов, предоставляемых в качестве обеспечения.

Казахстан усилил защиту миноритарных инвесторов с помощью новых положений, требующих как немедленного раскрытия информации о сделках со связанными сторонами, так и подробного раскрытия информации в годовой финансовой отчетности; расширяя возможности получения доказательств в суде; требование о том, чтобы изменение прав, связанных с акциями, подлежало одобрению двумя третями голосов затронутых акций; запрещение дочерним компа-

ниям приобретать акции, выпущенные их материнской компанией; и требование раскрытия информации о других должностях членов совета директоров, а также об их основной работе.

Казахстан упростил принудительное исполнение контрактов, введя упрощенную ускоренную процедуру рассмотрения мелких претензий и упростив правила исполнительного производства.

Казахстан упростил урегулирование несостоятельности, позволив кредиторам инициировать реорганизационное производство и поощряя продажу активов в качестве непрерывной деятельности. Казахстан также улучшил свой режим банкротства, прямо разрешив финансирование после открытия производства и предоставив ему приоритет над существующими необеспеченными требованиями.

Регистрация малых и средних предприятий (МСП) и крупных субъектов предпринимательства осуществляется по принципу «одного окна»: все регистрационные документы должны быть представлены в один государственный орган – Центры обслуживания населения [12].

Начиная с 1 января 2018 г. во время регистрации через электронную платформу можно подать заявление на регистрацию по НДС, открытие банковского счета и регистрацию для обязательного страхования жизни и здоровья сотрудников. Однако после такого заявления необходимо предоставить дополнительные документы в банки и страховые компании. Кроме того, заявление о регистрации по НДС может быть подано вместе с заявлением о регистрации, когда документы предоставляются лично, и этот вариант в настоящее время широко используется на практике. Если компания подает заявку на регистрацию по НДС во время регистрации, она получит свидетельство о регистрации по НДС на следующий рабочий день после дня регистрации подачи заявления. Компания должна зарегистрироваться в качестве налогоплательщика НДС, если оборот в течение календарного года превышает 30 000 МРП (75 750 000 тенге в 2019 г.).

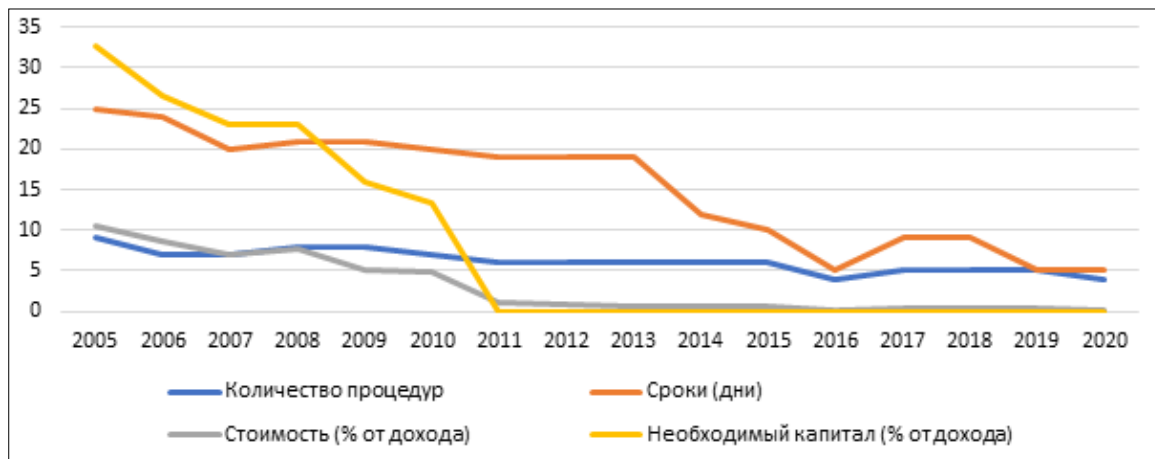

Рисунок 2 – Тенденции упрощения регистрации бизнеса в Казахстане

Примечание: Составлено авторами на основе ежегодных отчетов Doing Business с 2005 по 2020 гг.

При этом в 2014 г. была отменена юридическая обязанность наносить печать компании, а также изменена стандартная форма бланка с образцом подписи уполномоченного лица для банков. В 2018 г. Казахстан запретил государственным органам и финансовым организациям требовать печать у субъектов частного предпринимательства. Однако на практике большинство компаний продолжают использовать фирменную печать для взаимодействия с контрагентами.

На рисунке 3 (стр. 76) мы видим динамику ВВП с 1993 по 2022 годы. В целом ВВП стабильно рос. И заметно падал в годы, когда страна ощущала на себе влияние мировых финансовых кризисов: в 1999, 2009, 2014–2016 гг. и в 2020 г., когда мир охватила пандемия коронавируса. С 2021 г. наблюдался рост ВВП страны.

Очевидно, что рост ВВП оказывает положительное влияние на экономическое поведение, а снижение – отрицательное.

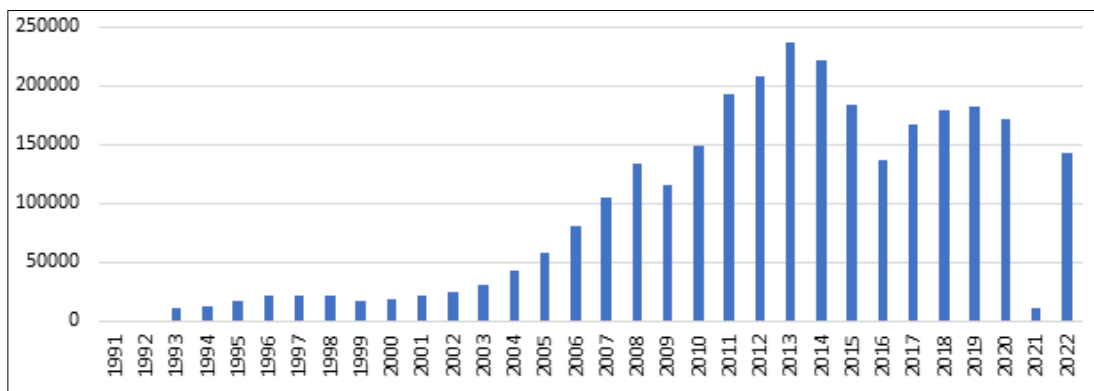

Рисунок 3 – Валовой внутренний продукт Республики Казахстан методом производства, млн долларов США

Примечание: Составлено авторами на основе данных НБ статистики stat.gov.

На рисунке 4 показана динамика безработицы в РК с 1994 по 2023 гг. Уровень безработицы имел тенденцию к росту в 1994–1999 гг., но далее стабильно шел на спад. С 2017 по 2023 гг. показатель безработицы практически не менялся и оставался на уровне 4,9%. Существует взаимосвязь между ВВП и уровнем безработицы: чем выше показатели ВВП – тем ниже уровень безработицы.

Однако низкий уровень безработицы не является фактическим, а сильно занижен. Потому что в Казахстане большинство безработных не регистрируются официально на бирже труда в качестве безработных, а предпочитают быть самозанятыми. Это связано с мизерными выплатами и большой бумажной волокитой при получении пособия по безработице.

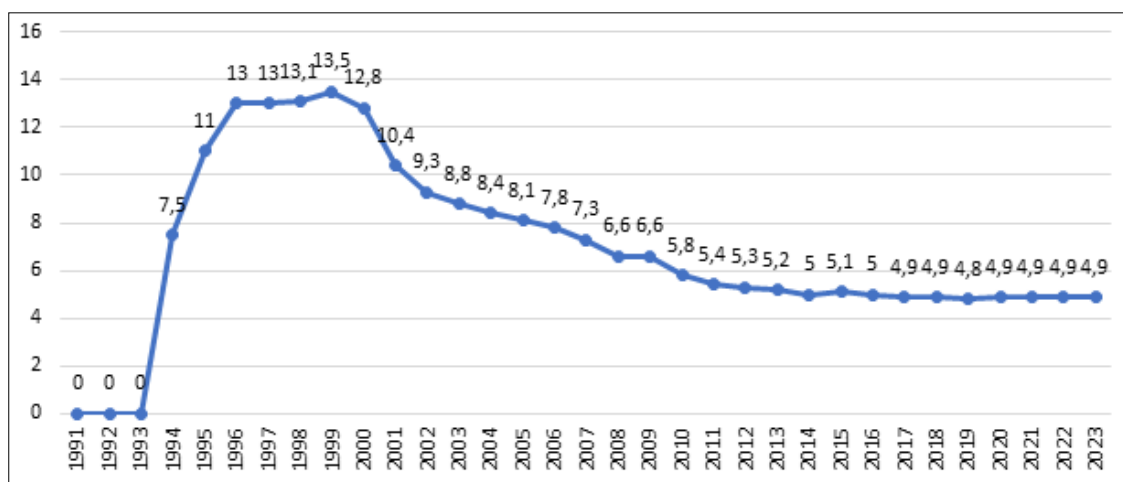

Рисунок 4 – Уровень безработицы в Казахстане в 1991–2023 гг., в процентах

Примечание: Составлено авторами на основе данных Национального бюро статистики stat.gov.

Безработица оказывает отрицательное влияние на экономическое поведение, поскольку вызывает тревогу, неуверенность и страх у людей, снижает их благосостояние.

На рисунке 5 (стр. 77) показана динамика среднегодового обменного курса тенге к доллару США с 1993 по 2023 гг.

Курс доллара по отношению к тенге стабильно рос все годы – с 1993-го по 2020-й, а национальная валюта обесценилась за период своего существования в 100 раз. Валютный курс способен оказывать сильное влияние на экономическое поведение в Казахстане, так как все экспортно-импортные операции, туризм и трансферты напрямую зависят от курса тенге. Это влияет на то, как покупают или продают люди национальную валюту в обмен на доллары, ожидают подъем или снижение цен.

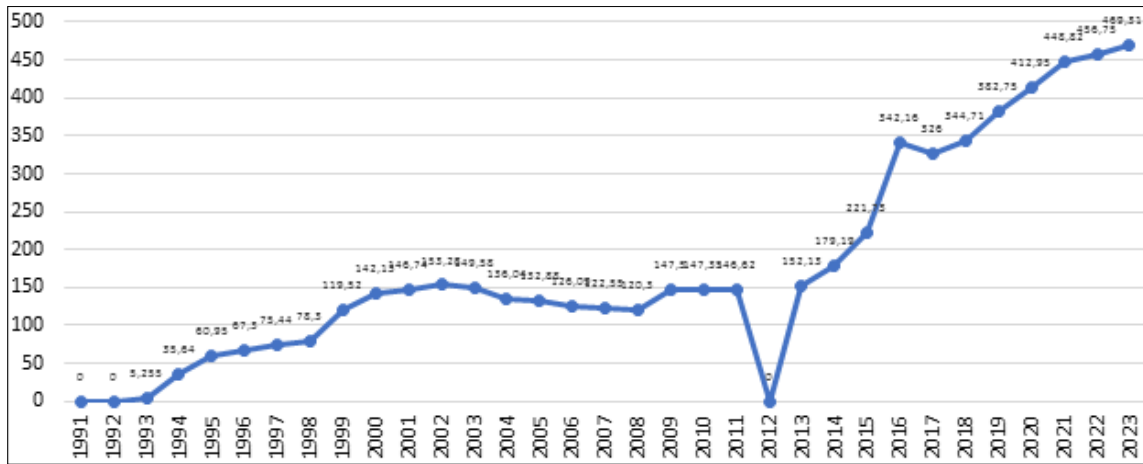

Рисунок 5 – Среднегодовой обменный курс доллара США в Казахстане в 1993–2023 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе данных НБ статистики stat.gov.

На рисунке 6 показана динамика государственного бюджета РК с 1995 по 2020 гг.

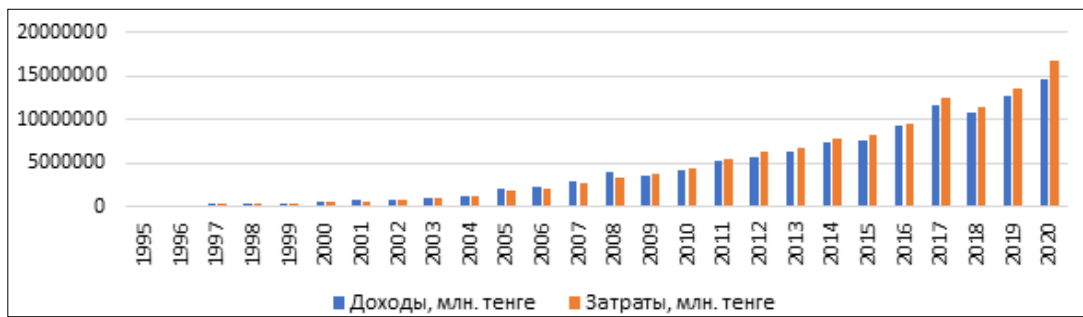

Рисунок 6 – Динамика доходов и расходов государственного бюджета Республики Казахстан с 1995 по 2020 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе данных НБ статистики stat.gov.

Доходы и затраты бюджета в целом незначительно отличались, затраты традиционно превышали доходы в течение всего рассматриваемого периода времени и имели тенденцию к росту. Лишь в 2008 г. можно заметить превышение доходов над затратами. А с 2017 по 2020 гг. наблюдается значительное превышение затрат над доходами бюджета.

Рисунок 7 показывает динамику дефицита и профицита бюджета по отношению к ВВП в процентах с 1995 по 2020 гг.

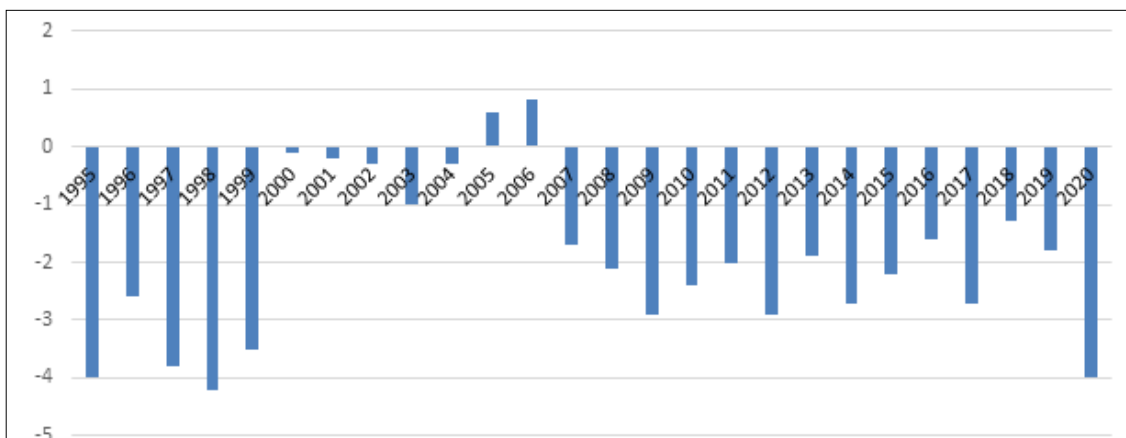

Рисунок 7 – Динамика дефицита и профицита бюджета по отношению к ВВП в 1995–2020 гг., в процентах

Примечание: Составлено авторами на основе данных НБ статистики stat.gov.

На графике видно, что лишь в начале 2000-х годов дефицит был незначительным, а профицит был отмечен лишь дважды за весь период – в 2005 и 2006 гг., а все остальные годы наблюдался большой дефицит бюджета страны, который оказывает отрицательное влияние на экономическое поведение, потому что означает снижение благосостояния людей и рост долга.

Экономическое поведение считается достаточно сложной системой действий отдельных субъектов экономики. Поведение в экономике можно назвать социально-экономическим поведением, так как оно всегда обусловлено социальными и личностными особенностями. Однако именно это поведение является важной составляющей частью экономики.

Заключение

Исходя из всестороннего анализа отчетов Doing Business, можно сделать вывод, что реформы, проводимые правительством РК, положительно повлияли на условия ведения бизнеса в стране. Так, реформы 2015 г., изложенные в отчете Doing Business – 2016, помогли казахстанскому бизнесу оправиться после кризиса, улучшив позицию в глазах экспертов из Всемирного банка. Мы выяснили что макросреда включает множество разных сфер, соответственно, и предпринимательская среда будет влиять на изменения макросреды в целом. Поэтому исследования Doing Business помогают нам выяснить, что дает нам возможность анализировать легкость ведения бизнеса. Легкость ведения бизнеса означает меньшие затраты на создание и ведение бизнеса, меньше работы с бумагами, а также лояльное законодательство, направленное на улучшение предпринимательского настроения граждан. Именно по этим причинам развитие бизнес-сектора положительно влияет на макросреду, улучшая макроэкономическое поведение субъектов предпринимательства.

На макроэкономическую среду и экономическое поведение субъектов также сильно влияет участие Казахстана в региональных экономических союзах государств.

С 2009 г. Казахстан стал участником Таможенного союза трех государств, а с 2015 г. союз преобразовался, и наша страна стала участником ЕАЭС, в который входят пять государств: Россия, Казахстан, Беларусь, Кыргызстан, Армения.

В условиях современных геополитических вызовов участие в данной международной организации несет нашей стране не столько выгоды, сколько большие риски и угрозы. Мы провели SWOT-анализ участия нашей страны в ЕАЭС (таблица 2, стр. 79).

Таким образом, макроэкономическая среда – это состояние экономики страны, комплекс внутренних и внешних факторов, условий, индикаторов, которые влияют на экономическое поведение субъектов. Макроэкономическая среда не контролируется только государством, предприятием или индивидами, есть факторы, которые оказывают косвенное влияние на текущее состояние и развитие страны или предприятия.

В реальности существует огромное количество внутренних и внешних факторов, влияющих на макроэкономическую среду в стране. Внутренние, такие как политическая система страны, нормативно-правовая база, состояние экономики, которые можно увидеть через макроэкономические показатели, уровень развития социальной сферы, обеспеченность природными, финансовыми и человеческими ресурсами, демографическая ситуация, экологическая и природная среда, уровень и состояние культуры в обществе, уровень технологического развития в обществе и т.д.

Важное влияние на макроэкономическую среду страны оказывают внешние факторы: конъюнктура мировых цен на экспортные и импортные товары, революции и войны, политическая ситуация на мировой арене, экономические, финансовые кризисы, ситуация с продовольствием в мире, рост безработицы, рост бедности в странах, пандемия, валютный курс в странах-партнерах, экономические и политические санкции и т.д.

На экономическое поведение субъектов особенно отрицательно повлияла пандемия 2020 г. В этот период упали все макроэкономические показатели, произошел кризис во всех отраслях, включая сферу туризма, гостиничного бизнеса и транспорта, нарушились цепочки поставок и международная торговля между странами, бизнес практически был обездвижен. Это повлияло не только на нашу страну, но и на все страны мира. Но это положительно повлияло на развитие и внедрение инноваций и новых технологий.

Таблица 2 – SWOT-анализ участия Казахстана в ЕАЭС

Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> • Расширение рынка сбыта с 18 млн до 170 млн человек. • Сбыт отечественных товаров в единой экономической зоне. • В планах были выгодные условия для взаимной торговли. • Упрощение и сокращение налогов и расходов. • Укрепление сотрудничества между странами-членами. • Экспорт сельскохозяйственной продукции без таможенных пошлин. 	<ul style="list-style-type: none"> • «Одностороннее движение» – трудности входа казахстанских товаров на российский рынок и, наоборот, легкость входа российских товаров на наш рынок (отрицательный торговый баланс). • Россия получает больше выгоды от этого союза, Россия занимает 87% от ВВП всего ЕАЭС. • Экспорт сырья, а не инновационной продукции. • Дорогие импортные товары России. • Сильная зависимость тенге от рубля. • Подписание соглашения о необходимости согласовании своих действий во всех сферах.
Возможности	Угрозы и риски
<ul style="list-style-type: none"> • Увеличение объема экспорта. • Облегчение условий для трудовых мигрантов. • Поступление дешевых товаров, оборудования, продуктов питания, нефтепродуктов в страну за счет реэкспорта из стран ЕАЭС. • Создание условий и возможностей для ведения бизнеса в странах-партнерах. • Привлечение взаимных инвестиций, интеграция науки и образования. 	<ul style="list-style-type: none"> • Дисбаланс мощностей российской и казахстанской экономики. • Несогласованность политики стран и разлад, нарушение принципов ЕАЭС. • Санкции Запада против России будут отражаться отрицательно на экономике Казахстана. • Конкуренция, а не взаимодополняемость. • Недостаток инвестиций в инновационную сферу. • Нехватка транспортной инфраструктуры. • Возможность внедрения единой валюты для стран ЕАЭС приведет к потере экономической, финансовой и политической независимости. • В условиях современной политики России существует угроза национальной безопасности Казахстана.
Примечание: Составлено авторами на основе анализа источников.	

Однако Казахстан, обладая огромными ресурсами, территорией, продолжает экстенсивное развитие экономики, что приведет к их неизбежному истощению. 30 лет экономического развития так и не привели к реальной диверсификации, материально-техническому обновлению и инновациям в реальном секторе.

Необходимо развивать зеленую экономику в Казахстане, аспекты которой:

1. Энергетика и возобновляемые источники энергии. Страна начала развивать возобновляемые источники энергии, такие как ветроэнергетика, солнечная энергия и гидроэнергетика, чтобы уменьшить зависимость от ископаемого топлива и сократить выбросы углерода.

2. Устойчивое использование природных ресурсов. Казахстан стремится к эффективному управлению природными ресурсами, включая землю, воду, леса и минеральные ресурсы.

3. Экологическая инфраструктура и транспорт. Вводятся меры по развитию экологически чистых транспортных средств, а также инфраструктуры, способствующей уменьшению выбросов и загрязнения окружающей среды.

4. Экологический туризм и охрана природы. Продвижение экологического туризма и охрана уязвимых экосистем для поддержки устойчивого туризма.

5. Управление отходами и переработка. Развитие сектора управления отходами и переработки для уменьшения количества отходов и повышения утилизации.

Эти и другие меры направлены на формирование экономики, способствующей устойчивому развитию и сохранению окружающей среды для будущих поколений [13].

Трагические январские события в Казахстане 2022 г. отрицательно повлияли на экономическое поведение субъектов нашей страны.

Война на Украине, санкции Запада против России также отрицательно влияют на нашу страну, так как Россия – главный торговый и стратегический партнер Казахстана. Соответственно, и участие в ЕАЭС сегодня также отрицательно влияет на развитие нашей страны.

Санкции ЕС и других стран могут коснуться нас напрямую и способны подорвать экономическое положение Казахстана.

Президент Касым-Жомарт Токаев в своем послании 2022 г. отметил, что рост благосостояния населения станет возможным только при подлинной конкуренции. В этой связи сейчас необходимы тщательно выверенные шаги по реформированию политической системы Казахстана. Здесь Президент обращает внимание на то, что это переход от суперпрезидентской формы правления к президентской с сильным Парламентом. По его мнению, это создаст условия для оптимизации институтов власти и способствует качественному развитию страны [14].

Задача государства – проводить грамотную макроэкономическую политику, учитывать геополитические вызовы в мировой экономике. Подлинные политические реформы благоприятно отразятся на экономическом поведении субъектов, экономическом росте, инвестиционном климате, социальной сфере.

Информация о финансировании. Статья подготовлена в рамках исследования по программно-целевому финансированию «Модернизация системы распределительных отношений и снижения неравенства доходов населения Республики Казахстан» (ИРН BR21882165).

ЛИТЕРАТУРА

1 Доклад Transparency International. Берлин 25.01.2022г. Индекс восприятия коррупции (ИВК). – 2021. URL: <https://www.transparency.org/ru/press/2021-corruption-perceptions-index-press-release>.

2 Сатыбалдин А.А. Анализ основных антикоррупционных институтов и выявление их сильных и слабых сторон // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 4(92). – С. 153–160. URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/2138>.

3 Официальный информационный ресурс премьер-министра РК. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/kazakhstan-privlek-rekordnyu-obem-ptyamykh-inostrannykh-investitsiy>.

4 Итоги 2022 года и перспективы на 2023 год: мнение / Economic Research institute. – 15.02.2023 г. URL: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5608#:~:text=

5 Оразалин Р.Ж. Макроэкономическая стабильность как фактор конкурентоспособности Казахстана // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2012. – № 6(94). – С. 52–57.

6 Dyukina T.O., Shanygin S.I., Zuga E.I. Comparative Analysis of Typical Features of the Economies of the States in around the Crisis Period 2005–2011 // Proceedings of the 28th International Business Information Management Association Conference. Seville, 2016. P. 945–953.

7 Годовой отчет о деятельности МЦФА «Астана» за 2022 г. URL: https://aifc.kz/uploads/Annual%20report%202022/AIFC_RU_1.07.23.pdf.

8 Пискун Е.И., Стецюк А.А. Макроэкономические факторы развития предпринимательства // Экономика и бизнес. – 2020. – № 7(28). – С. 24–28. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/makroekonomicheskie-factory-razvitiya-predprinimatelstva/viewer>

9 Сабден О.С., Токсанова А.Н. Управление малым предпринимательством: вопросы теории и практики. – Астана: Елорда, 2001. – С. 307.

10 Протопопова Н.И. Согласование экономических интересов государства и частного капитала // Теоретическая экономика. – 2018. – № 3. – С. 35–41. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soglasovanie-ekonomicheskikh-interesov-gosudarstva-i-chastnogo-kapitala-obektivnaya-neobhodimost-razvitiya-sotsialno-ekonomicheskoy>

11 Динамика Казахстана в рейтинге «Doing Business». URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/doing_business_rk#:~:text=%D0%9F%D0%BE%20%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%

12 Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан Әділет. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000585>.

13 Токаев К.К. Зеленая экономика-парадигма инновационного и устойчивого развития Казахстана–2021. URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/zelenaya-ekonomika-paradigma-innovacionnogo-i-ustoychivogo-razvitiya-kazakhstan>

14 Токаев К.К. Послание Президента народу Казахстана–2022. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>.

15 Пиливанова Е.К. Макроэкономическая и микроэкономическая среда институционального роста розничной торговли: концептуальный ответ // Финансовые исследования. – 2022. – № 1(46). – С. 19–25. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/makroekonomicheskaya-i-mikroekonomicheskaya-sreda-institutsionalnogo-rosta-rozничnoy-torgovli-kontseptualnyy-aspekt/viewer>.

REFERENCES

1 Doklad Transparency International. Berlin 25.01.2022g. Indeks vosprijatija korrupcii (IVK). 2021. URL: <https://www.transparency.org/ru/press/2021-corruption-perceptions-index-press-release>. (In Russian).

2 Satybaldin A.A. (2021) Analiz osnovnyh antikorrupcionnyh institutov i vyjavlenie ih sil'nyh i slabyh storon // Vestnik universiteta «Turan». No. 4(92). P. 153–160. URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/2138>. (In Russian).

3 Oficial'nyj informacionnyj resurs prem'er-ministra RK. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/kazahstan-privlek-rekordnyy-obem-pryamykh-inostrannykh-investitsiy>. (In Russian).

4 Itogi 2022 goda i perspektivy na 2023 god: mnenie / Economic Research institute. 15.02.2023 g. URL: [https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5608#:~:text="](https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5608#:~:text=) (In Russian).

5 Orazalin R.Zh. (2012) Makrojekonomicheskaja stabil'nost' kak faktor konkurentosposobnosti Kazahstana // Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja. No. 6(94). P. 52–57. (In Russian).

6 Dyukina T.O., Shanygin S.I., Zuga E.I. (2016) Comparative Analysis of Typical Features of the Economies of the States in around the Crisis Period 2005–2011 // Proceedings of the 28th International Business Information Management Association Conference. Seville, P. 945–953. (In English).

7 Godovoj otchet o dejatel'nosti MCFA «Astana» za 2022 g. URL: https://aifc.kz/uploads/Annual%20report%202022/AIFC_RU_1.07.23.pdf. (In Russian).

8 Piskun E.I., Stecjuk A.A. (2020) Makrojekonomicheskie faktory razvitija predprinimatel'stva // Jekonomika i biznes. No. 7(28). P. 24–28. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/makrojekonomicheskie-faktory-razvitiya-predprinimatelstva/viewer>. (In Russian).

9 Sabden O.S., Toksanova A.N. (2001) Upravlenie malym predprinimatel'stvom: voprosy teorii i praktiki. – Astana: Elorda. P. 307. (In Russian).

10 Protopopova N.I. (2018) Soglasovanie jekonomicheskikh interesov gosudarstva i chastnogo kapitala // Teoreticheskaja jekonomika. No. 3. P. 35–41. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soglasovanie-ekonomicheskikh-interesov-gosudarstva-i-chastnogo-kapitala-obektivnaya-neobhodimost-razvitiya-sotsialno-ekonomicheskoy>. (In Russian).

11 Dinamika Kazahstana v rejtinge «Doing Business». URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/doing_business_rk#:~:text=%D0%9F%D0%BE%20%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%. (In Russian).

12 Informacionno-pravovaja sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan Ədilet. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000585>. (In Russian).

13 Tokaev K.K. Zelenaja jekonomika-paradigma innovacionnogo i ustojchivogo razvitija Kazahstana–2021. URL: <https://www.undp.org/ru/kazahstan/news/zelenaya-ekonomika-paradigma-innovacionnogo-i-ustoychivogo-razvitiya-kazahstana>. (In Russian).

14 Tokaev K.K. Poslanie Prezidenta narodu Kazahstana–2022. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>. (In Russian).

15 Pilivanova E.K. (2022) Makrojekonomicheskaja i mikroekonomicheskaja sreda institucional'nogo rosta rozничnoy torgovli: konceptual'nyj otvet // Finansovyje issledovanija. No. 1(46). P. 19–25. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/makrojekonomicheskaya-i-mikroekonomicheskaya-sreda-institutsionalnogo-rosta-rozничnoy-torgovli-kontseptualnyy-aspekt/viewer>. (In Russian).

А.М. МЫРЗАХМЕТОВА,*¹

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.
*e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz
ORCID ID: 0000-0002-8421-5150

А.Ж. ПАНЗАБЕКОВА,²

Э.ғ.к., бас ғылыми қызметкер.
e-mail: aksanat@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-6389-9637

М.М. ХАЛИТОВА,²

Э.ғ.д., қауымдастырылған профессор.
e-mail: madinakhalidi@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-9564-5503

А.С. СМАГУЛОВА,¹

докторант.
e-mail: assem@hogolegal.com
ORCID ID: 0000-0002-5375-5023

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
²ҚР ҒЖЖБМ ҒК Экономика институты,
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗІРГІ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ОРТАҒА ТАЛДАУ: МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ОРТАНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТӘРТІПКЕ ӘСЕРІ

Андатпа

Мемлекеттің макроэкономикалық саясаты қатысушы елдердің экономикалық интеграциялық бірлестіктері мен ынтымақтастығына негізделген түрлі салалық кәсіпорындарды жүргізу үшін қолайлы жағдайлар жасайтын ел экономикасының өсуін қолдаудың негізгі тетігі. Мақалада қазіргі заманғы макроэкономикалық ортаны талдау және оның Қазақстан халқының экономикалық мінез-құлқына әсері ұсынылған, онда экономиканың маңызды бағдарлары көрсетілген. Мақалада инвестициялық ахуал қарастырылады, халықтың экономикалық санасына әсер ететін макроэкономикалық орта факторларына кешенді талдау жүргізіледі, елдің мемлекеттік секторындағы сыбайлас жемқорлықты қабылдау деңгейін өлшейтін сыбайлас жемқорлық индекстері қарастырылады. Талдау үшін әртүрлі экономикалық факторлар және олардың экономикалық ортаға әсері ашылады және өңделеді. Қазақстандағы ағымдағы макроэкономикалық жағдайды талдау үшін елдің экономикалық дамуының макроэкономикалық көрсеткіштерінің серпіні туралы сенімді дереккөз болуы, сондай-ақ дамудың ағымдағы үрдістерін айқындау қажет. Жұмыс барысында Қазақстан Республикасы халқының экономикалық санасына әсер ететін макроэкономикалық орта факторларына PEST-талдау жүргізілді, бұл макроэкономикалық орта – бұл ел экономикасының жай-күйі, субъектілердің экономикалық мінез-құлқына әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар, жағдайлар, көрсеткіштер кешені деген оң қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Макроэкономикалық орта факторларын pest-P талдау барысында халықтың экономикалық санасына әсер ететін саяси, технологиялық және әлеуметтік-мәдени факторлар көрсетілген. Микроэкономикалық ортаны мемлекет, кәсіпорындар немесе жеке адамдар бақылап қана қоймайды, елдің немесе кәсіпорынның қазіргі жағдайы мен дамуына жанама әсер ететін факторлар бар.

Тірек сөздер: макроэкономикалық орта, талдау, экономикалық мінез-құлық, салалық кәсіпорындар, факторлар кешені, экономикалық сана, жүйе.

A.M. MYRZAKHMETOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: aida.myrzakhmetova@kaznu.kz

ORCID: 0000-0002-8421-5150

A.ZH. PANZABEKOVA,²

c.e.s., chief researcher.

e-mail: aksanat@mail.ru

ORCID: 0000-0002-6389-9637

M.M. KHALITOVA,²

d.e.s., associate professor.

e-mail: madinakhalidi@mail.ru

ORCID: 0000-0001-9564-5503

A.S. SMAGULOVA,¹

PhD student.

e-mail: assem@hogolegal.com

ORCID: 0000-0002-5375-5023

¹Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

²Institute of Economics SC MS&HE,
Almaty, Kazakhstan

THE ANALYSIS OF MODERN MACROECONOMIC ENVIRONMENT IN KAZAKHSTAN: THE INFLUENCE OF MACROECONOMIC ENVIRONMENT ON ECONOMIC BEHAVIOR

Abstract

The macroeconomic policy of the state is the main lever supporting the growth of the country's economy, creating favorable conditions for introducing various industry enterprises based on economic integration associations and cooperation of the participating countries. The article offers an analysis of the modern macroeconomic environment and its impact on the economic behavior of Kazakhstan's population, which emphasizes the important guidelines of the economy. The article examines the investment climate, conducts a comprehensive analysis of the macroeconomic environment's factors that affect the economic consciousness of the population, and examines corruption indices that measure the level of corruption perception in the country's public sector. Various economic factors and their impact on the economic environment are disclosed and processed for analysis. For analyzing the current macroeconomic situation in Kazakhstan, it is necessary to have a reliable source on the dynamics of macroeconomic indicators of the country's economic development, as well as to identify current development trends. In the course of the work, a PEST analysis of macroeconomic environment's factors affecting the Kazakhstani population's economic consciousness was carried out, which allowed us to draw a positive conclusion that the macroeconomic environment is the state of the country's economy, a complex of internal and external factors, conditions, indicators affecting the economic behavior of subjects. During the PEST analysis of the factors of the macroeconomic environment, political, technological and socio-cultural factors affecting the economic consciousness of the population are shown. Not only the state, enterprises or individuals control the microeconomic environment, there are factors that have an indirect impact on the current state and development of the country or enterprise.

Key words: macroeconomic environment, analysis, economic behavior, sectoral enterprises, complex of factors, economic consciousness, system.

МРНТИ 06.52.17
УДК 332.146.2
JEL R11

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-84-98>

Е.В. ВАРАВИН,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: vev1974@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7257-9213

М.В. КОЗЛОВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: mara_koz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3381-4997

Л.И. СОРОКИНА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: lsi1702@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5332-8507

¹Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

КОНЦЕПЦИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: ВОЗМОЖНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ (на примере Восточно-Казахстанской области)

Аннотация

Устойчивое развитие территории позволяет преодолеть кризисные ситуации в экономике и социальной сфере. Суть концепции устойчивого развития вытекает из концепции «тройного результата», которая подразумевает баланс между экологической устойчивостью, направленной на поддержание качества окружающей среды, необходимой для ведения экономической деятельности и качества жизни людей; социальной устойчивостью, которая стремится обеспечить права человека и равенство, уважение культурного разнообразия, расы и религии; экономической устойчивостью, необходимой для поддержания природного, социального и человеческого капитала, значимого для получения дохода и уровня жизни. Целью данного исследования является разработка подхода к оценке устойчивого развития территории, отражающего особенности казахстанских регионов, а также апробация предложенной методики на примере Восточно-Казахстанской области (ВКО). Авторы статьи в данном исследовании базируются на применении методов дедукции и индукции, комплексного подхода к изучению объекта исследования, приемов общего экономического анализа – сравнения, средних величин, методов факторного анализа. В результате анализа социально-экономического и экологического развития ВКО авторами было установлено, что социальные и экономические показатели области находятся в относительно удовлетворительном состоянии. Регион занимает лидирующее положение, среди регионов с преимущественно промышленно ориентированной экономикой. Кроме того, использование природного потенциала позволяет области удерживать прочные позиции на фоне регионов с относительно аграрно ориентированной экономикой. Однако анализ экологической составляющей устойчивого развития показал, что сравнительно высокие показатели региона в плане экономического и социального развития стали возможны за счет игнорирования ценности экологического потенциала. Следовательно, текущее развитие региона идет вразрез с принципами концепции устойчивого развития. В связи с этим необходимо создание механизмов государственного регулирования для осуществления политики, направленной на преодоление данной тенденции. По результатам исследования авторами были предложены практические рекомендации по совершенствованию механизма реализации целей устойчивого развития территории.

Ключевые слова: устойчивое развитие, регион, потребности, индикаторы, оценка, контроль, пороговые значения.

Введение

Устойчивое развитие территории позволяет преодолеть кризисные ситуации в экономике и социальной сфере. Однако сложившаяся в мире ситуация на данный момент уникальна – санк-

ции, введенные против России, также оказывают негативное влияние на экономику Казахстана. На фоне этих событий особенно велик соблазн преодоления негативных экономических тенденций за счет чрезмерного использования экологических ресурсов. Как долго эти ресурсы будут существовать, также полностью зависит от действий, предпринимаемых в настоящее время.

Развитие понимания концепции устойчивого развития территории позволит прогнозировать развитие ситуации до принятия управленческих решений. При этом существует большое количество определений понятия «устойчивое развитие территории», которые позволяют, используя соответствующие методы для описания развития ситуации, иметь реалистичную экономическую и социальную модель территории.

Традиционный подход к выбору инструментов оценки устойчивости – формирование перечня показателей (статистических, экспертных), приведение их к виду, необходимому для оценки, расчет агрегированного индекса устойчивости. В итоге результаты будут использоваться для разработки рекомендаций органам управления территорией, для проведения сравнительной оценки уровня развития и устойчивости различных стран, регионов, городов.

Существует три аспекта устойчивости: экономический, социальный и экологический. Каждый из них может включать дополнительные области или особенности оценки по усмотрению автора. Обзор различных подходов и инструментов для оценки устойчивости территорий, используемых в мировой практике, показал, что основной сложностью при разработке методов и подходов является выбор инструментов для обобщения (агрегирования) данных, приведения их к единой системе измерения, выбора коэффициентов значимости (важности) показателей и их анализ, а также динамический характер среды, в которой функционируют исследуемые объекты с учетом эффектов взаимодействия.

Актуальность выбранного научного исследования обоснована тенденциями распространения «зеленой» экономики, которые формировались в том числе с учетом Целей устойчивого развития (ЦУР), принятых Организацией Объединенных Наций (ООН). Достижение этих целей было определено в качестве ключевой идеи государственного управления во многих странах, в том числе в Республике Казахстан (РК). Однако на практике переход к «зеленой» экономике спровоцировал возникновение энергетического кризиса.

Предметом научного исследования является комплекс вопросов по эволюции концепции устойчивого развития, а также различных подходов к ее интерпретации и оценки. Объектом исследования являются аспекты реализации концепции устойчивого развития территории на примере Восточно-Казахстанской области.

Целью исследования является формирование подхода к оценке устойчивого развития территории, отражающего особенности казахстанских регионов, а также апробация методики расчета на примере Восточно-Казахстанской области за период 2018–2022 гг. Задачи исследования: проанализировать современные вызовы концепции и существующие подходы к оценке устойчивого развития территории, выделить ее достоинства и недостатки; провести анализ социально-экономического и экологического состояния ВКО, обозначить аспекты, привлекающие внимание, в целях достижения ЦУР региона; апробировать предложенную методику на примере ВКО, по результатам оценки разработать рекомендации для совершенствования механизма устойчивого развития области.

Полученные результаты позволят выявить проблемные зоны в устойчивом развитии ВКО, сформулировать практические рекомендации по реализации политики устойчивого развития области.

Материалы и методы

Научное исследование базируется на применении таких общенаучных методов, как дедукция и индукция, комплексный подход к изучению объекта исследования через систему взаимосвязанных экономических показателей. В ходе написания работы были использованы такие приемы общего экономического анализа, как сравнение, средние величины, методы факторного анализа.

В научном исследовании предлагается использовать стандартизированное значение отклонений, только не относительно других регионов, а относительно наилучшего и наихудшего значений в регионе за исследуемый период. Нормирование будет осуществляться методом линейного масштабирования. При этом должно выполняться по разным формулам для показателей стимуляторов и показателей дестимуляторов. Это связано с необходимостью унификации тех составляющих, по которым ранжирование осуществляется от максимального значения к минимальному значению, и тех, по которым оно выполняется в противоположном направлении.

При систематизации полученных результатов исследования и формировании рекомендаций применялись такие методы, как наблюдение, сравнение и другие. Источником для проведения анализа являются статистические данные, представленные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Основные положения

Цели устойчивого развития – это глобально принятые международным сообществом цели, направленные на улучшение жизни каждого человека и защиту планеты в целом.

На современном этапе развития общества в научной литературе предложено большое количество методов оценки сбалансированности устойчивого развития. В частности, система показателей, предложенная ООН, включает 17 взаимосвязанных ЦУР и 169 соответствующих показателей. Но при этом важно учитывать, что Международный совет по науке выразил обеспокоенность по несовместимости социально-экономического развития любого объекта исследования и его экологической устойчивости, что любое государство (или конкретный регион) может иметь ограничения, создаваемые социальными или экологическими проблемами, технологической эволюцией.

Следовательно, каждой стране необходимо разрабатывать свою политику и стандарты с учетом глобальных ЦУР [1].

Важно помнить, что различия в существующих методологиях во многом связаны с пониманием сущности устойчивого развития.

Устойчивое развитие также помогает найти баланс между сохранением экосистем и удовлетворением потребностей человека. Три столпа устойчивого развития – это экологическая, социальная и экономическая устойчивость, и эти структуры должны быть последовательными.

Экологическая устойчивость связана с ограничением деятельности человека в пределах несущей способности экосистемы, преобладающей в данной местности, и фокусируется на качестве жизни и здоровье людей, качестве воздуха, окружающей среды.

Экономическая устойчивость относится к максимально эффективному использованию всех видов ресурсов для роста операционной прибыли и рыночной стоимости бизнеса.

Социальная устойчивость первостепенно характеризуется социальным благополучием населения страны, уравнивая потребности отдельного человека с потребностями общества.

Дополнительной проблемой является отсутствие индикатора, который можно было бы легко сравнивать и интерпретировать в разных странах и секторах.

Причиной появления устойчивого развития является попытка создания определенного порядка развития человеческой цивилизации. Это могут быть экономические, социальные, демографические, экологические и прочие региональные и глобальные проблемы.

По аналогии с исследованием Е.А. Третьяковой и др. [2] для показателей, стимуляторов, оказывающих положительное влияние на индексы, линейное преобразование в обезличенную форму осуществляется по формуле (1):

$$X_i^{(Un)} = \frac{X_i - X_{min}}{X_{max} - X_{min}}, \quad (1)$$

где:

X_i – базовые показатели устойчивого развития территорий.

После перевода в относительную безразмерную величину все показатели $X_i^{(Un)}$ находятся в интервале от 0 до 1, сохраняя при этом все структурные характеристики между исходными значениями.

Таким образом, 0 соответствует наименьшему значению первоначального показателя, а 1 – наибольшему значению.

Для факторов, отрицательно связанных с индикаторами, применяется обратное линейное масштабирование (формула (2)):

$$X_i^{(-Un)} = \frac{X_{max} - X_i}{X_{max} - X_{min}}, \quad (2)$$

где:

X_i – базовые показатели устойчивого развития территорий.

Результатом оценки будет не размещение региона на рейтинговой шкале, а определение места территориальной единицы на шкале, характеризующей устойчивость развития.

Учитывая равнозначность каждого показателя, итоговое значение устойчивости за год рассчитывается как результат среднегеометрического значения по формуле (3):

$$S = \sqrt[n]{\prod x_i} \quad (3)$$

где:

X_i – базовые показатели устойчивого развития территорий.

Используя формулу (3), имеется возможность отдельно рассчитывать значения в контексте экономической, социальной и экологической устойчивости, а также интегральный показатель устойчивого развития. Все значения будут находиться в диапазоне [0, 1]. Чем ближе значение к 1, тем лучше показатели устойчивости. Предлагается интерпретировать результаты интегральной оценки устойчивого развития с учетом границ допустимых значений, представленных в таблице 1.

Таблица 1 – Интерпретация пороговых значений результатов интегральной оценки устойчивого развития региона

Уровень значений оценки	Границы диапазона	Интерпретация интегральной оценки
Высокий	0,85–1,00	Высокий уровень устойчивого развития региона
	0,70–0,85	Устойчивое развитие региона
Средний	0,50–0,70	Развитие региона, близкое к устойчивому состоянию
	0,25–0,50	Развитие региона с некоторыми признаками неустойчивости
Низкий	0,10–0,25	Неустойчивое, предкризисное состояние региона
	0–0,10	Социально-экономический кризис
Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].		

Охарактеризуем уровни значений результатов интегральной оценки устойчивого развития региона:

1) высокий уровень значений интегрального показателя характеризует устойчивое социально-экономическое развитие региона. Но необходимо помнить, что на этом уровне могут проявляться факторы, способствующие снижению устойчивого развития и приближению экономики к кризисному состоянию;

2) уровень средних значений интегрального показателя отражает отрицательные тенденции социально-экономических процессов, происходящих в регионе, и предупреждает о нарушении устойчивого развития и угрозе экономической безопасности;

3) низкий уровень значений интегрального показателя представляет собой зону кризиса, в которой нарушается равновесие и устойчивое социально-экономическое развитие региона, начинаются процессы, ведущие к полному краху.

В предложенном научном исследовании было установлено придерживаться принципа равной ценности основных компонентов устойчивого развития, который отражен в методологии ООН. Соответственно, предложенная методология оценки не содержит весовых коэффициентов для экономической, экологической и социальной устойчивости.

По результатам отчета, представленного Европейской сетью пространственного планирования и наблюдения (ESPON) в проекте KITCASP «Ключевые индикаторы территориальной сплоченности и пространственного планирования», для анализа оптимальным был признан набор не более чем из 20 показателей [3]. Учитывая тот факт, что целью программы являлось определение основного набора ключевых показателей, имеющих важное ключевое значение для органов управления, в предлагаемой методике была заявлена возможность предположения, что для каждой ЦУР, предложенной ООН, можно выбрать показатель, наиболее полно отражающий устойчивое развитие региона. Для того чтобы выбранные показатели были применимы, они должны максимально полно раскрывать реальное состояние устойчивого развития территории, стремясь к тому, чтобы максимально возможное количество показателей рассчитывалось государственными органами статистики.

Выбор индикаторов осуществлялся в соответствии с алгоритмом, разработанным в проекте KITCASP, однако без привлечения экспертного мнения, учитывая при этом специфические потребности исследуемого региона [3].

Критический анализ существующих методов позволил сформировать подход к оценке динамики устойчивого развития в контексте казахстанских регионов. В его основу была заложена система национальных индикаторов ЦУР.

В результате анализа влияния показателя на величину устойчивого развития (это более 60 показателей, рассчитываемых Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан) в соответствии с ЦУР были отобраны 17 показателей – это 5 ключевых показателей, связанных с экономическим аспектом развития ВКО (наиболее значимые – рост промышленного потенциала и развитие транспортной инфраструктуры; уровень развития сельскохозяйственной промышленности животноводческого направления; показатель смертности детей (обосновано признанием в рамках данной методики роли человеческого капитала на фоне негативных миграционных процессов в регионе)); 5 показателей – социальное измерение (особое место уделяется показателям подготовки квалифицированных кадров, а также обеспечения высокого уровня занятости вне зависимости от гендерного признака); 7 показателей – экологическое измерение (на протяжении длительного времени рассчитываются органами государственной статистики, в том числе наиболее значимые – наличие зеленых насаждений, сокращение выбросов и доступность чистой воды).

Таким образом, методика оценки устойчивого развития, не перегруженная показателями, сформированная и обоснованная индикаторами для оценки 17 основных блоков в контексте ЦУР ООН, базирующаяся на применении метода стандартизации несопоставимых величин, где основой является использование в качестве базовых значений лучших показателей за период оценки, позволит нивелировать различия в оцениваемых социально-экологических системах.

Литературный обзор

В данном исследовании за основу был взят документ «Преобразование нашего мира: повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года» («Повестка 2030»), 2015 г. [1], где отражены 17 Целей устойчивого развития (ЦУР) как ориентиры развития мирового сообщества на ближайшие 15 лет, согласно которому «концепция устойчивого развития стала главной и системообразующей теорией глобального развития цивилизации в XXI веке» [1]. Необходимо отметить, что в результате литературного обзора были выявлены и изучены материалы целого ряда международных конференций по проблеме эволюции и концепции устойчивого развития.

Авторами статьи было изучено и учтено в работе мнение известных ученых, занимающихся изучением данной проблемы [2, с. 4–15], в частности: Р. Аксельссон и др. утверждали, что «устойчивое развитие – это скорее коллективный социальный процесс, в котором участвуют несколько заинтересованных сторон с различными уровнями полномочий» [4]. По своему охвату это многомерная интегрированная концепция [5].

Одни авторы предлагают использовать экономическую, социальную и экологическую устойчивость в качестве индикаторов устойчивого развития, другие указывают, что устойчивое развитие включает в себя неравенство доходов, экологическую устойчивость, инновации, справедливость и рациональное потребление имеющихся ресурсов [6, 7].

В своем докладе группа ученых из Кембриджского университета выдвигает мнение о том, что экологические и экономические аспекты являются основными детерминантами устойчивого развития [8]. Кроме того, в ряде исследований утверждается, что экономический рост и развитие напрямую зависят от состояния окружающей среды и сохранения природных ресурсов в стране.

С. Сала и др. рассматривают оценку устойчивости как оценку уровня реализации мер по обеспечению устойчивости [9].

С начала 90-х годов прошлого века был разработан и используется до сих пор целый ряд критериев устойчивости и устойчивого развития. Широко используются такие показатели производства, как валовый внутренний продукт (ВВП), чистый внутренний продукт и реальное потребление на душу населения. Однако они отражают только экономический аспект развития и могут вводить в заблуждение, так как не учитывают чрезмерную эксплуатацию природных ресурсов [10]. Это привело к появлению ряда исследований, в которых рассматривается истощение экологической или природной популяции, в частности, индекс истинной экономики, экологический след, индекс экологической устойчивости [11, 12].

Таким образом, неоднозначность, ошибки и предвзятость при сборе данных и анализе показателей устойчивого развития означают, что не существует показателей, которые были бы универсально приняты во всех странах [13].

Следовательно, устойчивое развитие – концепция теоретическая и не поддается прямому измерению и оценке, соответственно, его можно заменить наборами индикаторов. Но при этом модель устойчивого развития ООН является чрезмерно перегруженной. Иную позицию занимают исследователи, предлагающие измерять устойчивое развитие на основе одного показателя. Таким показателем может быть уровень занятости, динамика ВВП или ВРП (внутренний региональный продукт) [14]. Такой подход избавляет от необходимости агрегировать большое количество показателей, но не дает всей картины оценки устойчивого развития.

Любая оценка устойчивого развития основывается на группе показателей для каждого из элементов, а именно на экономической, социальной и экологической устойчивости. В рассмотренных ранее исследованиях соотношение этих элементов часто определяется на основе установления весовых коэффициентов, в то время как в зарубежных работах признается их равенство для общей оценки [15].

Также закономерность: устойчивое развитие тесно взаимосвязано с формированием подходов и определением возможностей введения ограничений и регламента развития социальных и природных систем.

Результаты и обсуждение

Для расчета значений устойчивости и оценки интегрированного показателя устойчивого развития авторами была использована методика, предложенная в исследованиях Е.А. Третьяковой и др. [2], а также с использованием данных с сайта Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [16] – в частности, были рассмотрены динамические таблицы, бюллетени, а также отчеты различных отраслей национальной экономики в период с 1991 по 2022 гг.

Апробация была выполнена на примере ВКО Республики Казахстан. Важно заметить, что развитие данного региона является потенциально неустойчивым, так как имеет узкую область специализации, ориентированную на обработку исчерпаемых минеральных ресурсов, что способствует развитию негативных тенденций в экологии.

В качестве анализируемого периода был выбран период с 2018 по 2022 гг., это связано с тем, что на этот период приходится реализация нескольких государственных программ в области индустриально-инновационной трансформации экономики, а также программ, призванных оказать положительное влияние на качество жизни в регионах Казахстана. В результате были обозначены пограничные значения показателей (таблица 2).

Таблица 2 – Показатели устойчивого развития Восточно-Казахстанской области

Показатель оценки для региона, единица измерения	Годы					Min показатель	Max показатель
	2018	2019	2020	2021	2022		
Экономическая устойчивость							
1. Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума, %	6,3	6,2	6,5	5,5	4,8	4,8	6,5
2. Потребление мяса и мясопродуктов, молока и молочных продуктов на душу населения, кг/ год	26,42	24,43	24,77	22,62	11,24	11,24	26,42
3. Коэффициент младенческой смертности (на 1000 родившихся)	7,99	8,24	7,40	7,64	7,52	7,40	8,24
4. Индекс физического объема ВРП, %	104,9	105,4	100,6	104,2	103,5	100,6	105,4
5. Плотность дорог, км дорог на 1000 км ²	36,6	37,7	36,6	37,7	41,18	36,6	41,18
Социальная устойчивость							
6. Количество обучающихся по программам подготовки квалифицированных рабочих, служащих, тыс. человек	67,65	66,343	67,875	68,706	32,808	32,808	68,706
7. Уровень занятости среди женщин, %	26,8	25,99	25,64	25,72	26,17	25,64	26,8
8. Уровень занятости, %	49,26	49,72	49,09	49,27	50,19	49,09	50,19
9. Коэффициент Джинни	0,305	0,316	0,324	0,319	0,323	0,305	0,324
10. Число преступлений, единиц	23 001	18 155	13 517	12 331	7764	7764	23001
Экологическая устойчивость							
11. Уровень нагрузки на водные ресурсы, %	11,26	11,25	11,76	11,73	11,95	11,25	11,95
12. Энергопотребление, тыс. тонн н.э.	2948,799	2968,069	2875,057	3089,442	3098,931	2875,057	3098,931
13. Объем работ в «зеленом» строительстве, млн тенге	691,957	864,514	991,714	4166,357	11812,94	691,957	11812,94
14. Расходы на охрану окружающей среды, млн тенге	21125,691	22885,87	25635,45	28812,26	33451,971	21125,691	33451,971
15. Доля собранных и обезвреженных загрязняющих веществ в атмосфере от стационарных источников, тыс. тонн	1556,3	1680,7	1644,4	1906,0	1650,6	1556,3	1906,0
16. Сброс загрязненных сточных вод в поверхностные водные объекты, тыс. тонн	183000	204000	210000	210000	210000	183000	210000
17. Земли, покрытые лесом, млн. га	1,34	1,36	1,38	1,41	1,42	1,34	1,42
Примечание: Составлено авторами на основе источников [2, 16].							

Путем методики, описанной ранее (формулы (1) и (2)), показатели устойчивого развития региона были приведены к сопоставимому виду (таблица 3).

Таблица 3 – Нормированные показатели устойчивого развития ВКО за период 2018– 2022 гг.

Показатель оценки для региона, единица измерения	Годы				
	2018	2019	2020	2021	2022
Экономическая устойчивость					
1. Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума, %	0,882	0,176	1	0,588	1
2. Потребление мяса и мясопродуктов, молока и молочных продуктов на душу населения, кг/ год	1	0,131	0,894	0,250	1
3. Коэффициент младенческой смертности (на 1000 родившихся)	0,702	1	1	0,286	0,857
4. Индекс физического объема ВРП, %	0,896	1	1	0,750	0,396
5. Плотность дорог, км дорог на 1000 км ²	1	0,240	1	0,240	1
Социальная устойчивость					
6. Количество обучающихся по программам подготовки квалифицированных рабочих, служащих, тыс. человек	0,971	0,066	0,977	1	1
7. Уровень занятости среди женщин, %	1	0,698	1	0,069	0,457
8. Уровень занятости, %	0,846	0,573	1	0,164	1
9. Коэффициент Джинни	0	0,579	1	0,263	0,947
10. Число преступлений, единиц	0	0,318	0,622	0,700	1
Экологическая устойчивость					
11. Уровень нагрузки на водные ресурсы, %	0,140	1	0,729	0,314	1
12. Энергопотребление, тыс. тонн н.э.	0,024	0,416	1	0,958	1
13. Объем работ в «зеленом» строительстве, млн тенге	1	0,016	0,027	0,312	1
14. Расходы на охрану окружающей среды, млн тенге	0	0,143	0,366	0,623	1
15. Доля собранных и обезвреженных загрязняющих веществ в атмосфере от стационарных источников, тыс. тонн	1	0,356	0,748	0	0,730
16. Сброс загрязненных сточных вод в поверхностные водные объекты, тыс. тонн	1	0,778	1	1	1
17. Земли, покрытые лесом, млн га	1	0,250	0,500	0,875	1
Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].					

Анализ полученных данных (таблица 3) свидетельствует о том, что на протяжении рассматриваемого периода все составляющие устойчивого развития имеют нестабильные результаты. При этом индекс экономической стабильности демонстрирует наибольшие темпы роста

в сравнении с другими показателями, но в анализируемом периоде 2019–2021 гг. наблюдается резкий спад, затем рост и незначительное снижение, это связано с замедлением экономической деятельности на фоне ограничений COVID-19.

В обусловленности составляющих индекса устойчивого развития в рамках экономической устойчивости наибольшее снижение наблюдается по показателю оценки для региона «Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума», что объясняется существенным снижением доходов населения в кризисном году. Также показателем оценки для региона, оказывающим негативное влияние на индекс устойчивого развития, является показатель «Плотность дорог». Это связано со снижением доли дорог, находящихся в нормативном эксплуатационном состоянии.

Индекс социальной устойчивости дает возможность наблюдать тенденции роста, но необходимо отметить, что темпы роста этой составляющей устойчивого развития остаются нестабильными.

В контексте составляющих индекса устойчивого развития в рамках социальной устойчивости наибольший рост наблюдается по показателю оценки для региона «Количество обучающихся по программам подготовки квалифицированных рабочих, служащих», а положительная тенденция роста за период исследования – по показателю «Число преступлений». В свою очередь, негативный тренд наблюдается лишь в разрезе показателя, характеризующего рост социального расслоения, – «Коэффициент Джинни». В целом индекс социальной устойчивости не снижается даже в кризисный 2020 г., что свидетельствует о высоком уровне социальных расходов. Одновременный рост занятости и социального расслоения может свидетельствовать о преобладании экстенсивного способа развития экономики за счет привлечения большего числа низкоквалифицированных кадров с невысоким уровнем оплаты труда.

Экологическая составляющая устойчивого развития за рассматриваемый период имеет стабильный средний уровень. В обусловленности составляющих индекса устойчивого развития в рамках экологической устойчивости наибольший рост наблюдается по показателям «Доля собранных и обезвреженных загрязняющих веществ в атмосфере от стационарных источников», «Сброс загрязненных сточных вод в поверхностные водные объекты» и «Земли, покрытые лесом», что подтверждает контроль и реализацию экологических задач.

На основании нормированных расчетных показателей устойчивого развития ВКО за период 2018–2022 гг. (таблица 3) был выполнен расчет интегральных показателей отдельных аспектов устойчивого развития (экономические, социальные, экологические). Результаты расчетов (формула 3) представлены на рисунке 1.

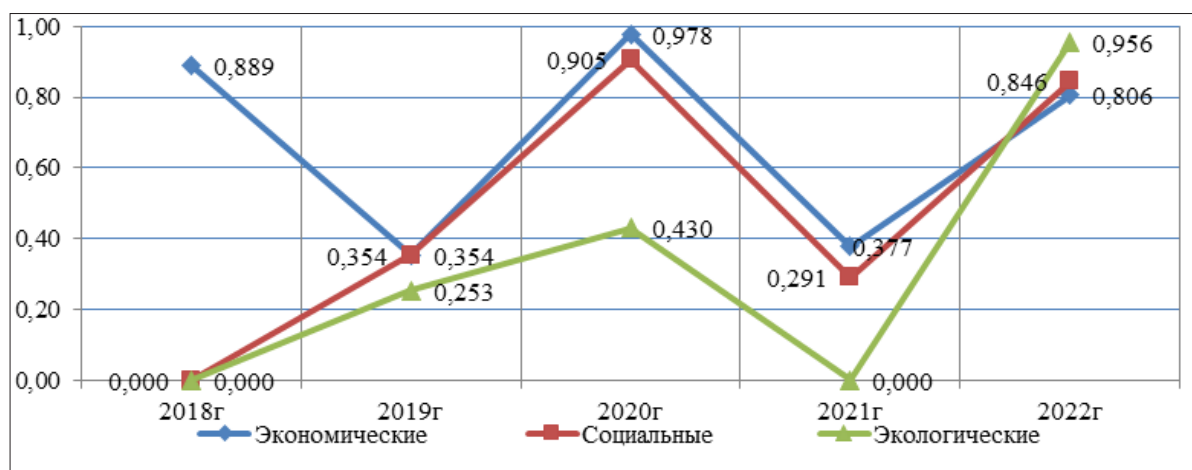

Рисунок 1 – Интегральные показатели аспектов устойчивого развития, доли

Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].

Таким образом, результаты расчета интегрального показателя устойчивого развития имеют следующий вид (рисунок 2, стр. 93).

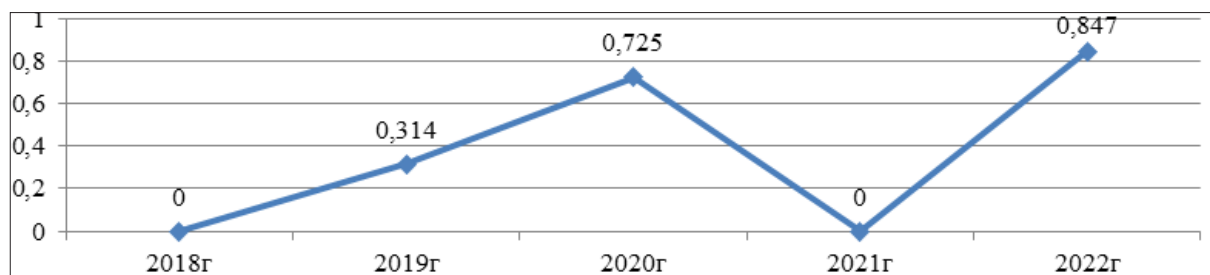

Рисунок 2 – Интегральный показатель устойчивого развития ВКО

Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].

Анализируя результаты интегрального показателя устойчивого развития ВКО (рисунок 2), можно отметить, что низкий уровень устойчивого развития региона наблюдался на первом этапе периода исследования, затем наблюдается поэтапный рост и снижение результатов в завершающей стадии периода (снижение темпов роста, составляющих устойчивого развития за анализируемый период, привело к снижению темпов положительных изменений интегрального показателя, что и отразилось в последнем анализируемом периоде).

При этом на негативное изменение тенденции наибольшее влияние оказали существенные отрицательные изменения в разрезе устойчивого экономического развития в паре с неспособностью социальной и экологической составляющих оказать преобладающее положительное влияние.

Таким образом, можно сделать вывод, что уровень устойчивости ВКО по отраслям изменялся непропорционально в разрезе составляющих данного показателя. Последний рассматриваемый период пришелся на посткризисный год, характеризующийся замедлением экономической жизни. Это положительно сказалось на показателях экологической устойчивости, а меры социальной поддержки со стороны государства укрепили положение этого аспекта.

Следовательно, ВКО характеризуется средним уровнем устойчивого развития. При этом ежегодное снижение темпов роста индекса подтверждает гипотезу о неустойчивом характере динамики данного показателя.

Анализ экономической составляющей устойчивого развития ВКО показал, что наиболее негативные тенденции присущи сфере укрепления продовольственной безопасности. Оценка прогресса в достижении данной цели осуществлялась в рамках показателя потребления населением продукции животноводства.

На фоне роста ВРП области и заметного преобладания животноводства в структуре сельскохозяйственной продукции неспособность региона в обеспечении собственной продовольственной безопасности является проблемой, которая требует немедленного решения.

При этом следует отметить, что экологическая устойчивость также важна для развития современных, ориентированных на экспорт цепочек добавленной стоимости, поскольку современные потребители, как на развитых, так и на развивающихся рынках, требуют продукты, произведенные с низким воздействием на изменение климата и окружающую среду.

Производство животноводческой продукции обычно связано с высоким уровнем выбросов парниковых газов, деградацией земель и другими негативными последствиями, поэтому особенно важно, чтобы программа решала эти проблемы. Возможность преодоления данных проблем доказывает опыт Уругвая, которому удалось создать климатически оптимизированные системы для своего животноводческого сектора, при этом получив доступ к высокодоходным рынкам по всему миру.

В конечном счете развитие сельского хозяйства должно стать драйвером в создании рабочих мест, возможностей для получения дохода в сельской местности и расширении развития несырьевого экспортно ориентированного сектора, что особо актуально на фоне развития отрицательных миграционных процессов, особенно в приграничных сельских населенных пунктах.

Еще одной целью устойчивого развития является создание устойчивой инфраструктуры. В рамках достижения цели в качестве индикатора была выбрана плотность дорог, что наиболее

полно отражает настоящие потребности региона. Основными задачами развития транспортной инфраструктуры ВКО является повышение качества транспортно-логистических услуг.

В рамках социальной составляющей устойчивого развития стоит отдельно выделить негативные тенденции и низкие значения коэффициента Джинни, что свидетельствует о высоком уровне социального неравенства в обществе. Особое место данного показателя подтверждается январскими протестами 2022 г., которые не обошли стороной ВКО и поставили под вопрос устойчивость социального развития региона.

Высокий потенциал доходов крупных фирм-недропользователей остается недоиспользуемым из-за их доступа к сложным легальным и незаконным стратегиям, снижающим их соответствующее налоговое бремя. Это, в свою очередь, подрывает перераспределительную функцию налоговой системы, которая должна облагать налогом богатых в большей степени, чем бедных. Однако законодательные инициативы в целях совершенствования налоговой системы принимаются на республиканском уровне.

Наличие в регионе большого количества предприятий с государственным участием является причиной проведения большого количества государственных закупок, что также может использоваться в качестве стратегического инструмента перераспределения богатства. В связи с чем следует пересмотреть часть правовой базы государственных закупок, что должно способствовать укреплению малых и средних предприятий и, следовательно, сокращению неравенства доходов. Но успех таких мер во многом зависит от укрепления потенциала закупочных подразделений и укрепления добросовестности и механизмов внутреннего контроля.

Еще одним индикатором, демонстрирующим негативную тенденцию, является численность обучающихся по программам подготовки будущих квалифицированных рабочих и служащих, в рамках данного показателя учитывалось количество обучающихся в средне-специальных и высших учебных заведениях региона. Одной из ключевых причин снижения данного индикатора являются миграционные процессы, в том числе образовательная миграция. РК является активным участником мирового рынка образовательных услуг, в связи с этим численность как казахстанских граждан, выезжающих на учебу за рубеж, так и иностранных студентов, приезжающих в республику, значительна. Однако учитывая приграничное положение ВКО, на фоне политики российских учебных заведений по привлечению зарубежных студентов поток молодых людей, отправляющихся на учебу, остается стабильно высоким.

Еще одной составной частью комплекса мер должно стать обеспечение условий для добровольного переселения в РК на постоянное место жительства этнических казахов, бывших соотечественников, проживающих за рубежом.

Последней составляющей индекса устойчивого развития территории является экологический аспект. Несмотря на значительное улучшение составляющих, среднее значение интегрального показателя на всем исследуемом периоде остается самым низким из трех субиндексов, оказывая наиболее существенное негативное влияние на итоговый показатель.

Анализ экологического состояния региона также свидетельствует о наличии ряда проблем, требующих значительной интенсификации всей системы природопользования в целом, особенно сферы земле- и лесопользования, использования месторождений полезных ископаемых. Сложное сочетание природных и антропогенных воздействий, среди которых промышленное воздействие является наиболее значимым и проблемным, является основанием для прогнозов относительно дальнейшего обострения экологических проблем.

В экономическом плане решение экологических проблем должно осуществляться за счет различных источников: бюджета, внебюджетных фондов, средств предприятий и т.д. Наиболее целесообразным является определение оптимального объема средств для обеспечения требуемого состояния окружающей среды.

В региональном аспекте важной составляющей в решении проблемы экологической безопасности ВКО должны стать специфика и многообразие эколого-экономических преобразований, которые требуют дифференцированного подхода к разработке и внедрению экономического механизма природопользования. Это подтверждает важность разработки долгосрочных экологических программ как основной составляющей природопользования и охраны окружающей среды в долгосрочных планах социально-экономического развития.

Заключение

В результате оценки устойчивого развития ВКО с применением предложенной методики было отмечено замедление положительной динамики изменения интегрального показателя. В связи с чем были сделаны выводы о необходимости совершенствования существующих механизмов, направленных на достижение устойчивого развития:

- ♦ разработка программы устойчивого развития животноводства в ВКО, целью которой должна стать поддержка развития экологически устойчивого, конкурентоспособного производства мясо-молочной продукции с обязательным привлечением представителей малого и среднего бизнеса. В частности, одно из актуальных направлений – предоставление ветеринарных услуг для мелких и средних хозяйств, в том числе в отдаленных районах области для повышения продуктивности их скота. Кроме того, необходим ряд мероприятий для приведения казахстанской системы отслеживания скота в соответствие с передовой международной практикой;
- ♦ создание модели, ориентированной на фермеров, в соответствии с которой мелким и средним хозяйствам будет открываться доступ к производственно-сбытовым цепочкам с высокой добавленной стоимостью. Наличие общей границы с Китаем обеспечивает доступ к крупному рынку, что открывает широкие возможности для развития в данном направлении;
- ♦ реализация мер государственной поддержки и внедрение более совершенных механизмов мониторинга выбросов парниковых газов;
- ♦ создание механизма, позволяющего преодолеть коррупционные риски и повысить прозрачность при распределении субсидий;
- ♦ достижение доступности глобальных путей сообщения для казахстанского экспорта, увеличение транзита через территорию ВКО;
- ♦ создание благоприятных условий в целях повышения межрегиональной внутренней мобильности населения страны для снижения диспропорции в территориальном размещении населения и обеспечения региональной и демографической сбалансированности развития;
- ♦ предоставление возможностей и стимулов для национальной консолидации и возвращения этнических казахов, проживающих за рубежом, на историческую родину;
- ♦ совершенствование мероприятий по охране атмосферного воздуха путем внедрения очистных сооружений и установок;
- ♦ повышение эффективности использования и охраны водных ресурсов, в том числе улучшение состояния малых рек, водохранилищ, мониторинг состояния подземных вод;
- ♦ решение проблем рационального использования земель, включая защиту от ветровой и водной эрозии, затопления, подтопления и засоления;
- ♦ снижение химической нагрузки на почву;
- ♦ создание инфраструктуры для переработки отходов, расширение сети заповедников, национальных парков и природоохранных зон;
- ♦ усиление охраны, воспроизводства и рационального использования растительного и животного мира;
- ♦ практические меры по эффективному распределению средств на охрану окружающей среды и рациональное природопользование;
- ♦ улучшение здоровья и качества жизни населения.

Информация о финансировании. Данное научное исследование подготовлено в рамках грантового проекта ГФ на 2023–2025 гг. AP19676547 «Внедрение принципов экономики совместного потребления в экономическую систему Казахстана для реализации национальной концепции устойчивого развития».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (accessed: 27.09.2023)
- 2 Третьякова Е., Миролюбова Т., Мыслякова Ю., Шамова Е. Методический подход к комплексной оценке устойчивого развития региона в условиях экологизации экономики // Вестник Уральского федерального университета. Серия Экономика и управление. – 2018. – № 17(4). – С. 651–669.

3 KITCASP. Key Indicators of Territorial Cohesion and Spatial Planning. URL: https://www.researchgate.net/publication/323964069_Key_Indicators_of_Territorial_Cohesion_and_Spatial_Planning (accessed: 30.09.2023)

4 Axelsson R., Angelstam P., Elbakidze M., Stryamets N., Johansson K.-E. Sustainable «Development and Sustainability: Landscape Approach as a Practical Interpretation of Principles and Implementation Concepts» // *Journal of Landscape Ecology*. 2011, no. 4, pp. 5–30.

5 Slimane M. Role and relationship between leadership and sustainable development to release social, human, and cultural dimension // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2012, vol. 41, pp. 92–99.

6 Qu Y., Li M., Quin L. Environmental practice and its effect on the sustainable development of eco-industrial parks in China // *International Journal of Sustainable Development and Planning*. 2015, vol. 10(5), pp. 685–700.

7 Guijarro F., Poyatos J. Designing a sustainable development goal index through a Goal programming model: The case of EU-28 countries // *Sustainability*. 2018, vol. 10(9), pp. 31–67.

8 Sathaye J., Najam A., Cocklin C., Heller V., Lecocq F., Llanes-Regueiro J., Pan J., Petschel-Held G., Rayner S., Robinson J., Schaeffer R., Sokona Y., Swar R., Winkler H. Sustainable Development and Mitigation in Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the 4th Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change // Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA. 2007, pp. 691–743.

9 Sala S., Ciuffo B., Nijkamp P. A systemic framework for sustainability assessment // *Ecological Economics*. 2015, vol. 119, pp. 314–325.

10 Guijarro F., Poyatos J. Designing a sustainable development goal index through a Goal programming model: The case of EU-28 countries // *Sustainability*. 2018, vol. 10(9), pp. 31–67.

11 Kapur R. Natural resources and environmental issues // *Journal of Ecosystem & Ecography*. 2016, vol. 6(2), pp. 1–4.

12 Вопросы реализации целей устойчивого развития в Казахстане и добровольный национальный обзор РК. Институциональные основы и методические подходы реализации целей устойчивого развития в Казахстане. URL: <https://www.unescap.org/sites/default/files/4.%20Kazakhstan.pdf> (дата обращения: 05.10.2023)

13 Howes M., Wortley L., Potts R., Dedekorkut-Howes A., Serrao-Neumann S., Serrao-Neumann J., Smith T., Nunn P. Environmental sustainability: A case of policy implementation failure? // *Sustainability*. 2017, vol. 9(2), p. 165.

14 ООН: Новые горизонты устойчивого развития. URL: https://esg-library.mgimo.ru/upload/iblock/c17/mbg4oyn0bt4iys7d9fvra2zngx4i92fx/Globalnyy_zelenyy.pdf (дата обращения: 07.10.2023)

15 Доклад UNEP: Глобальный «зеленый» новый курс. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/oon-novye-gorizonty-ustoychivogo-razvitiya/> (дата обращения: 11.10.2023)

16 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz/ru/region/vko/> (дата обращения: 27.11.2023)

REFERENCES

1 Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (accessed: 27.09.2023). (In English).

2 Tret'jakova E., Miroljubova T., Mysljakova Ju., Shamova E. (2018) Metodicheskij podhod k kompleksnoj ocenke ustoychivogo razvitiya regiona v uslovijah jekologizacii jekonomiki // *Vestnik Ural'skogo federal'nogo universiteta. Serija Jekonomika i upravlenie*. No. 17(4). P. 651–669. (In Russian).

3 KITCASP. Key Indicators of Territorial Cohesion and Spatial Planning. URL: https://www.researchgate.net/publication/323964069_Key_Indicators_of_Territorial_Cohesion_and_Spatial_Planning (accessed: 30.09.2023). (In English).

4 Axelsson R., Angelstam P., Elbakidze M., Stryamets N., Johansson K.-E. (2011) Sustainable «Development and Sustainability: Landscape Approach as a Practical Interpretation of Principles and Implementation Concepts» // *Journal of Landscape Ecology*, no. 4, pp. 5–30. (In English).

5 Slimane M. (2012) Role and relationship between leadership and sustainable development to release social, human, and cultural dimension // *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, vol. 41, pp. 92–99. (In English).

6 Qu Y., Li M., Quin L. (2015) Environmental practice and its effect on the sustainable development of eco-industrial parks in China // *International Journal of Sustainable Development and Planning*, vol. 10(5), pp. 685–700. (In English).

7 Guijarro F., Poyatos J. (2018) Designing a sustainable development goal index through a Goal programming model: The case of EU-28 countries // Sustainability, vol. 10(9), pp. 31–67. (In English).

8 Sathaye J., Najam A., Cocklin C., Heller V., Lecocq F., Llanes-Regueiro J., Pan J., Petschel-Held G., Rayner S., Robinson J., Schaeffer R., Sokona Y., Swar R., Winkler H. (2007) Sustainable Development and Mitigation in Climate Change 2007: Mitigation. Contribution of Working Group III to the 4th Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change // Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, pp. 691–743. (In English).

9 Sala S., Ciuffo B., Nijkamp P. (2015) A systemic framework for sustainability assessment // Ecological Economics, vol. 119, pp. 314–325. (In English).

10 Guijarro F., Poyatos J. (2018) Designing a sustainable development goal index through a Goal programming model: The case of EU-28 countries // Sustainability, vol. 10(9), pp. 31–67. (In English).

11 Kapur R. (2016) Natural resources and environmental issues // Journal of Ecosystem & Ecography, vol. 6(2), pp. 1–4. (In English).

12 Voprosy realizacii celej ustojchivogo razvitija v Kazahstane i dobrovol'nyj nacional'nyj obzor RK. Institucional'nye osnovy i metodicheskie podhody realizacii celej ustojchivogo razvitija v Kazahstane. URL: <https://www.unescap.org/sites/default/files/4.%20Kazakhstan.pdf> (data obrashhenija: 05.10.2023). (In Russian).

13 Howes M., Wortley L., Potts R., Dedekorkut-Howes A., Serrao-Neumann S., Serrao-Neumann J., Smith T., Nunn P. (2017) Environmental sustainability: A case of policy implementation failure? // Sustainability, vol. 9(2), p. 165. (In English).

14 OON: Novye gorizonty ustojchivogo razvitija. URL: https://esg-library.mgimo.ru/upload/iblock/c17/mbg4oyn0bt4iys7d9fvra2znr4i92fx/Globalnyy_zelenyy.pdf (data obrashhenija: 07.10.2023). (In Russian).

15 Doklad UNEP: Global'nyj «zelenyj» novyj kurs. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/oon-novye-gorizonty-ustoychivogo-razvitiya/> (data obrashhenija: 11.10.2023). (In Russian).

16 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://stat.gov.kz/ru/region/vko/> (data obrashhenija: 27.11.2023). (In Russian).

Е.В. ВАРОВИН,*¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: vev1974@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7257-9213

М.В. КОЗЛОВА,¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: mara_koz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3381-4997

Л.И. СОРОКИНА,¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: lsi1702@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5332-8507

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, Өскемен қ., Қазақстан

ТҰРАҚТЫ ДАМУ КОНЦЕПЦИЯСЫ: АЙМАҚТЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ (Шығыс Қазақстан облысының мысалы негізінде)

Андатпа

Аумақтың тұрақты дамуы экономика мен әлеуметтік саладағы дағдарыстық жағдайлардан шығуға мүмкіндік береді. Тұрақты даму концепциясының мәні экономикалық қызмет үшін қажетті қоршаған ортаның сапасын және адамдардың өмір сүру сапасын сақтауға бағытталған экологиялық тұрақтылық арасындағы теңгерімді білдіретін «үш жақты қорытынды» тұжырымдамасынан туындайды; адам құқықтары мен теңдігін, мәдени әртүрлілікті, нәсіл мен дінді құрметтеуді қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік тұрақтылық; табиғи, әлеуметтік және адами капиталды қолдау үшін қажетті экономикалық тұрақтылық табыс пен өмір сүру деңгейіне сәйкес келеді. Бұл зерттеудің мақсаты – Қазақстан аймақтарының ерекшеліктерін көрсететін аумақтың тұрақты дамуын бағалау тәсілін әзірлеу, сондай-ақ Шығыс Қазақстан облысының (ШҚО) мысалында ұсынылған әдістемені сынау. Мақала авторлары осы зерттеуде дедукция және индукция әдістерін, зерттеу объектісін зерттеуге кешенді көзқарас, жалпы экономикалық талдау әдістері – салыстыру, орташа

мәндер, факторлық талдау әдістеріне негізделген. Шығыс Қазақстан облысының әлеуметтік-экономикалық және экологиялық дамуын талдау нәтижесінде авторлар аймақтың әлеуметтік-экономикалық аспектілерінің көрсеткіштері салыстырмалы түрде қанағаттанарлық жағдайда екенін анықтады. Өңір экономикасы негізінен индустриялық бағыттағы өңірлер арасында жетекші орын алады. Сонымен қатар, табиғи әлеуетті пайдалану салыстырмалы түрде аграрлық-бағдарланған экономикасы бар өңірлер фонында аймаққа берік позицияны иеленуге мүмкіндік береді. Дегенмен, тұрақты дамудың экологиялық құрамдас бөлігін талдау аймақтың экономикалық және әлеуметтік дамуы бойынша салыстырмалы түрде жоғары көрсеткіштері экологиялық әлеуеттің құндылығын ескермеу арқылы мүмкін болғанын көрсетті. Демек, өңірдің қазіргі дамуы тұрақты даму тұжырымдамасының қағидаттарына қайшы келеді. Осыған байланысты осы тенденцияны еңсеруге бағытталған саясатты іске асыру үшін мемлекеттік реттеу тетіктерін құру қажет. Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар аумақты тұрақты дамыту мақсаттарын іске асыру механизмін жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстарды ұсынды.

Тірек сөздер: тұрақты даму, аймақ, қажеттіліктер, индикаторлар, бағалау, бақылау, шекті мәндер.

E.V. VARAVIN,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: vev1974@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7257-9213

M.V. KOZLOVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: mara_koz@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3381-4997

L.I. SOROKINA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: lsi1702@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5332-8507

¹East Kazakhstan Technical University named after D. Serikbayev, Ust-Kamegorsk, Kazakhstan,

**THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT:
IMPLEMENTATION OPPORTUNITIES AT THE REGIONAL LEVEL
(based on the example of the east Kazakhstan region)**

Abstract

Sustainable development of the territory allows overcoming crisis situations in the economy and social sphere. The essence of the concept of sustainable development derives from the concept of "triple bottom line", which implies a balance between environmental sustainability, which aims to maintain the quality of the environment necessary for economic activity and the quality of life of people; social sustainability, which seeks to ensure human rights and equality, respect for cultural diversity, race and religion; economic sustainability, which is necessary to maintain natural, social and human capital relevant for income generation. The purpose of this study is to develop an approach to assessing the sustainable development of a territory, reflecting the characteristics of Kazakhstan's regions and testing the proposed methodology using the example of the East Kazakhstan region. The authors of the article in this study are based on the application of deduction and induction methods, a comprehensive approach to the study of the research object, methods of general economic analysis – comparison, average values, methods of factor analysis. As a result of the analysis of socio-economic and environmental development of the East-Kazakhstan region, the authors found that the social and economic indicators of the region are in a relatively satisfactory condition. The region occupies a leading position among the regions with predominantly industrially oriented economy. In addition, the use of natural potential allows the region to maintain a strong position against the background of regions with a relatively agrarian-oriented economy. However, the analysis of the environmental component of sustainable development has shown that the relatively high performance of the region in terms of economic and social development was made possible by ignoring the value of the environmental potential. Consequently, the current development of the region is contrary to the principles of the sustainable development concept. In this regard, it is necessary to create mechanisms of state regulation to implement policies aimed at overcoming this trend. Based on the results of the study, the authors proposed practical recommendations to improve the mechanism of realisation of sustainable development goals of the territory.

Key words: sustainable development, region, needs, indicators, assessment, control, threshold values.

МРНТИ 06.06.61:
УДК 332
JEL R-R1

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-99-114>

Л.Л. БОЖКО,*¹

к.э.н., доцент.

*e-mail: bogkoll@rii.kz

ORCID ID: 0000-0002-5368-1482

Г.Ж. СЕЙТХАМЗИНА,²

к.э.н., профессор.

e-mail: gau17erj@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1619-5212

С.С. ДЖУНУСОВА,¹

м.г.н., преподаватель.

e-mail: sabira2992@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-1981-6942

Д. ЧЕЛЕТТИ,³

PhD, профессор.

e-mail: david.celetti@unipd.it

ORCID ID: 0000-0003-0730-3875

¹Рудненский индустриальный университет,

г. Рудный, Казахстан

²Алматинский гуманитарно-экономический университет,

г. Алматы, Казахстан

³Падуанский университет,

г. Падуя, Италия

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ЦУР НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ: ОПЫТ КАЗАХСТАНА И РОССИИ

Аннотация

Цели устойчивого развития, принятые на Генеральной Ассамблее ООН 25 сентября 2015 г., охватывают широкий спектр проблем, с которыми сталкиваются как развивающиеся, так и развитые страны. Поэтому приобретает особую важность идентификация и обобщение национальных подходов к имплементации ЦУР на региональном уровне в двух постсоветских странах – Казахстане и России, для которых характерно наличие значительного государственного сектора, активное использование прямых административных методов регулирования экономики. Цель исследования – провести сравнительный анализ используемых подходов к имплементации ЦУР на уровне регионов. В ходе исследования предложены критерии для характеристики участия государства в процессах внедрения ЦУР на национальном и региональном уровнях, проведено сравнение подходов к институционализации ЦУР в рамках общегосударственной политики, сопоставлены содержательные приоритеты деятельности центральных правительств и региональных органов власти, выявлена специфика локализации и имплементации ЦУР на уровне регионов. В результате выявлены различия в используемых formal institutional practices and structures, выборе приоритетных для локализации и имплементации ЦУР, возможностях ресурсного обеспечения управленческих решений, принимаемых на общенациональном и региональном уровнях. С учетом того, что исследуемые страны находятся на начальном этапе процесса локализации и внедрения ЦУР на региональном уровне, разработанные рекомендации будут использованы для совершенствования работы в данном направлении.

Ключевые слова: цели устойчивого развития, имплементация, общенациональный уровень, локализация, региональный уровень, институционализация, управление.

Введение

Основная особенность повестки в области устойчивого развития на период до 2030 г. заключается в том, что она может быть использована универсально с учетом региональной, национальной и местной специфики, возможностей, уровней развития и конкретных вызовов.

Имплементация ЦУР на региональном уровне – это инструмент реализации повестки в области устойчивого развития, базирующийся на комплексном подходе и требующий реализации ЦУР с учетом их тесной взаимосвязи. Именно комплексный подход обеспечивает единство и сбалансированность всех аспектов устойчивого развития [1].

Изучение странового опыта имплементации ЦУР на региональном уровне, исследование маркировки мероприятий и результатов программ и проектов, направленных на достижение ЦУР, показывает, что даже страны, являющиеся лидерами по внедрению ЦУР, занимают разные позиции. Для ряда государств работа по имплементации ЦУР на национальном уровне датируется 1997 г., а для других – началом 2000-х годов. Существенные различия наблюдаются и в маркировке мероприятий и результатов стратегических программ и проектов, направленных на достижение ЦУР, – от полного игнорирования данного процесса до локализации всех 17 ЦУР.

Причины этих различий во многом связаны с особенностями управления процессом внедрения, сложившимися моделями *governmental organization* [2]. Однако именно эти вопросы пока не стали предметом активных научных дискуссий. Пока наибольшее внимание уделяется вопросам институционализации ЦУР на национальном уровне, оценке эффективности управления конкретными проектами [3].

Вопросы моделирования устойчивого развития являются достаточно популярной темой в работах зарубежных авторов, развиваемой и учеными ближнего зарубежья: С. Гиббонс, Х.Г. Овермэн [4], Бади Х. Балтаги [5], Е. Марелли, М.Л. Паризи, М. Сигнорелли [6], Е.А. Гафарова [7], Д. Аверина, Т. Горшкова, Е. Синельникова-Мурылева [8], В.Н. Дьяченко [9], С.А. Айвазян, М.Ю. Афанасьев, А.В. Кудров [10], В.С. Тикунов [11], Е.А. Пахомова [12], К.С. Харчева, Т.С. Шаркова [13], Е.В. Семерикова, Ф.Е. Каролео, Г. Каппола [14] О.А. Демидова [15], Е.В. Медведева [16] и др. При этом прикладные вопросы моделирования, отражающие особенности регионального развития, изучены недостаточно.

Для заполнения существующих содержательных лакун было проведено исследование моделей *governmental organization*, используемых в Республике Казахстан и Российской Федерации, для имплементации ЦУР на региональном уровне. Выбор для сравнения Казахстана и России обоснован высоким сходством параметров, характеризующих социально-экономические и политические процессы в данных странах. Обе страны имеют длительный опыт развития в условиях единого социалистического государства. Политическую систему обеих стран сегодня можно охарактеризовать как «посттоталитарный неоавторитаризм». Для таких режимов характерно наличие значительного государственного сектора, который активно взаимодействует с предприятиями частного сектора. В системе государственного регулирования важную роль играют прямые административные методы.

Цель исследования: провести сравнительный анализ используемых подходов к имплементации ЦУР на уровне регионов в Республике Казахстан и Российской Федерации. Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

- ♦ предложены критерии, позволяющие охарактеризовать формирующуюся на общенациональном уровне модель участия государства в имплементации ЦУР на региональном уровне;
- ♦ идентифицированы подходы к институционализации ЦУР в рамках общегосударственной и региональной политики Казахстана и России;
- ♦ проведен анализ содержательных приоритетов деятельности по локализации и имплементации ЦУР;
- ♦ охарактеризованы механизмы финансирования принимаемых решений.

Полученные результаты будут направлены для использования в работе государственными органами при выработке рекомендаций по достижению целей устойчивого развития, а также для применения руководителями и специалистами фирм при разработке стратегии развития.

Материалы и методы

На основе использования метода сравнительного анализа проведена оценка разнообразных инструментов государственного регулирования, базирующихся на оценке устойчивости развития регионов в соответствии с принципами устойчивого развития территорий, определенными международными организациями и научным сообществом с учетом ЦУР; учитывающих луч-

шие практики мониторинга достижения ЦУР на региональном уровне (рекомендации ОЭСР, ООН-Хабитат, международные стандарты ISO в сфере устойчивого развития территорий), а также опыт ведущих исследовательских групп и организаций (адаптация для оценки регионов общенациональных показателей ЦУР, обеспечение сравнимости и сопоставимости показателей для всех регионов; использование показателей, значения которых могут оцениваться в динамике и данные по которым публикуются/обновляются на регулярной основе).

Информационной базой для исследования послужили три типа источников. Во-первых, *voluntary national reviews*, *VNRs* и страновые стратегические документы. Во-вторых, документы, формирующие нормативно-правовую базу для реализации ЦУР, и документы, характеризующие стратегические национальные приоритеты в данной сфере. В-третьих, стратегические планы и программы региональных и местных органов управления.

Основные положения

Концепция устойчивого развития рассматривается в России и Казахстане не просто как инструмент повышения эффективности управления, но как инструмент «встраивания» в международную повестку достижения ЦУР.

В настоящий момент можно условно выделить несколько основных направлений внедрения принципов устойчивого развития на региональном уровне: учет принципов устойчивого развития в стратегическом планировании; мониторинг и составление отчетов о вкладе в достижение ЦУР; вовлечение бизнеса и других заинтересованных сторон в повестку устойчивого развития, расширение взаимодействия в этой сфере с крупными банками и институтами развития.

Важными целевыми установками продвижения повестки устойчивого развития для регионов Казахстан и России являются повышение качества жизни населения и рост уровня конкурентоспособности регионов.

Для оценки достижения целей устойчивого развития на уровне регионов ключевыми являются наличие качественных и доступных инструментов оценки и мониторинга, выстраивание эффективных форматов взаимодействия со всеми стейкхолдерами, прежде всего с бизнесом. При этом качество управления оценивается на основе оценки степени отражения повестки устойчивого развития в программных документах развития регионов.

Литературный обзор

Цели устойчивого развития как тема исследования всегда была одной из актуальных. Например, группа ученых из Китая провела библиометрический анализ всех статей на английском языке, написанных за последние 40 лет, через базу данных *SCI/SSCI Web of Science* с тегами «ЦУР». Окончательный поиск позволил идентифицировать 1402 документа на английском языке, найденных в основной базе данных *WOS* с 1981 по 2020 гг. Установлено, что количество статей по данной тематике стремительно возросло с 49 в 2014 г. до 147 статей в 2020 г. [17].

Идея оценки стран на основе критериального подхода изложена в 1992 г. в «Повестке дня на XXI век». В 1995 г. Комиссия ООН по устойчивому развитию впервые определила группу индикаторов устойчивого развития, что придало импульс для разработки страновых показателей [18].

Существующий массив литературы по проблемам исследования моделей *governmental organization* при имплементации ЦУР на региональном уровне можно разбить на три группы.

Первая группа – это работы, посвященные проблемным вопросам оценки реализации ЦУР на региональном уровне

М. Стаффорд-Смит, Д. Григс, О. Гафни акцентируют внимание на существующих взаимосвязях в трех областях (крупное предпринимательство, государственный сектор и гражданское общество), а также на косвенном совпадении интересов стран с низким, средним и высоким уровнем дохода. По итогам исследования были разработаны рекомендации, направленные на совершенствование выявленных взаимосвязей как на глобальном, так и на национальном уровнях [19].

Ф. Бирмэн считает, что цифровые технологии приводят к универсализации и глобализации. Однако ожидается, что они будут адаптированы к национальному и местному контексту, учитывая уровень развития и действующую национальную и местную политику в области устойчивого развития [20].

В публикации Publication: Sustainable Development Goal Diagnostics: The Case of the Arab Republic of Egypt авторы предлагают аналитическую рамку для помощи странам в приоритизации ЦУР и оценке доступности данных для их мониторинга. В проводимом исследовании именно регрессионный анализ используется для определения результативности достижения ЦУР относительно ВНД на душу населения и построения проекций индикаторов ЦУР до 2030 г. Апробация предложенной аналитической рамки произведена на основе данных по реализации ЦУР в Египте, где анализируется прогресс по ЦУР с 2000 г. и прогнозируется достижение ЦУР к 2030 г. [21].

Результаты исследования, приведенные в международном журнале Sustainable Development, показывают, что из-за сложности оценки индекса устойчивого развития был разработан метод для измерения Sustainable Development (SD) с использованием регрессионного анализа и данных, доступных в разных глобальных отчетах. В рамках исследования были выбраны глобальные отчеты по каждому аспекту SD (социальному, экономическому и экологическому), а также данные отчетов за 2016 г. были использованы для построения регрессионных моделей. Достоверность полученных результатов для данных 2016 и 2018 гг. составляла примерно 95% и 90% соответственно, а также был сделан вывод, что наиболее важным аспектом в SD является социальный [22].

В исследовании, результаты которого опубликованы в Evaluation and Analysis of Poverty-Stricken Counties under the Framework of the UN Sustainable Development Goals: A Case Study of Hunan Province, China, также применялся регрессионный анализ для построения моделей оценки бедности населения провинции Хуань (Китай). Авторы использовали множественные линейные модели для анализа различных социально-экономических факторов. Результаты исследования показали, что коэффициент детерминации и относительная ошибка модели, включающей все факторы, составляет 0,76% и 19,12% соответственно [23].

Савруков А.Н. выделяет ряд недостатков оценки государственного управления в регионах, что можно частично перенести и на оценки достижения целей устойчивого развития. Например, перечень показателей может быть неполным, т.е. учитывать не в полной мере те или иные аспекты, влияющие в одном из трех направлений (экономический, экологический, социальный), или не учитывать вовсе, что может быть связано с особенностями странового аспекта. Некорректными могут быть исследования, где сравниваются различные по площади или по численности населения регионы без нормирования данных. В этом случае корректнее использовать удельные показатели [24].

В работе Антонова М.А. представлен примерный список показателей, которые могут относиться к одной из трех групп факторов (экономические, экологические и социальные) [25].

В работе Тюренкова Е.Н. предложено создание паспорта региона, в котором были бы собраны стандартные характеристики каждого региона, начиная с геополитического расположения (описание границ, климатического пояса, размер территорий, описание природных ресурсов), заканчивая экономическими (ВРП, инфляция, индекс промышленного производства и другие). Индикаторы могут быть относительными и абсолютными [26].

Работа Бобылева С.Н. является ярким примером исследований, проводимых российскими авторами по организации оценки устойчивого развития в России, тщательного анализа предлагаемых международными организациями индикаторов. Данная работа объясняет столь пристальное внимание многих авторов к экологическим аспектам устойчивого развития в начале внедрения концепции в России. Законодательная власть не уделяла должного внимания этому направлению. Все индикаторы рассчитывались с одной целью – понять, насколько проводимые меры эффективны [27].

Вторая группа источников – это рейтинги и рэнкинги устойчивого развития, которые могут быть отнесены к инструментам мониторинга и взаимодействия заинтересованных сторон по вопросам имплементации ЦУР:

Рэнкинг устойчивого развития регионов России (ООО «Агентство Эс Джи Эм»). Рэнкинг устойчивого развития регионов за 2021 г. является универсальным инструментом оценки всех основных направлений устойчивого развития территорий, ориентированным на широкий круг заинтересованных сторон. Рэнкинг представляет собой ранжирование регионов по уровню устойчивости развития на основе 51 показателя. За методологическую основу построения рэнкинга была принята концепция устойчивого развития, которая предполагает обеспечение баланса между экономическими, социальными и экологическими целями с учетом эффективности управления.

Рэнкинг устойчивости развития городов Российской Федерации (ООО «Агентство Эс Джи Эм»), методология составления которого опирается на опыт ведущих международных исследовательских групп и организаций и отражает особенности развития российских городов. Например, в российских реалиях особую важность для устойчивости развития городов в среднесрочной перспективе играют демографические факторы, поэтому в рамках рэнкинга демографические показатели выделены в отдельный блок в рамках оценки социальной сферы городов. Также следует отметить, что при оценке устойчивости развития городов в отличие от ESG-оценки (которая сейчас активно используется в некоторых региональных рэнкингах) большое внимание уделяется вопросам экономического развития и городской инфраструктуры.

ESG-рейтинг регионов и городов Евразийского экономического союза (ООО «Национальное Рейтинговое Агентство») составлен для 23 регионов и крупнейших городов стран ЕАЭС. Выборка данного рейтинга включает регионы России, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана и Армении, а также отдельные города (Москва, Минск, Астана, Бишкек и Ереван). Рейтинг базируется на использовании 45 релевантных показателей, сгруппированных в три тематических блока (Environmental, Social, Governance) [9].

Реализация целей устойчивого развития в г. Москве (Департамент инвестиционной и промышленной политики г. Москвы), т.к. г. Москва является единственным городом Российской Федерации и Восточной Европы, который участвует в пилотном проекте «Территориальный подход в достижении ЦУР» и использует ЦУР в достижении сбалансированного городского развития. Москва стала участником пилотного проекта в 2019 г. Проведена оценка достижения установленных значений в разрезе 59 индикаторов (41 – общий, 17 – специфичных, 1 – информативный).

Третья группа источников – работы, посвященные вопросам сравнительного анализа реализации ЦУР на региональном уровне в Казахстане и России. Здесь научное сообщество пока только формирует подходы к осмыслению данной проблематики.

Однако сравнительные исследования governmental organization в различных сферах экономики Казахстана и России пока находятся на начальной стадии [28]. Таким образом, остается открытым вопрос, каковы характеристики модели governmental organization, используемой при реализации ЦУР на региональном уровне в Казахстане и России. Можно ли ее рассматривать как частный случай одной из сложившихся моделей или же внедряемая концепция обладает ярко выраженной спецификой как в Казахстане, так и в России?

Для ответа на этот вопрос был проведен сравнительный анализ моделей governmental organization применительно к реализации ЦУР на основе выработанных критериев. Выбор критериев расширяет существующие подходы к анализу исследуемой проблематики за счет сравнения formal institutional practices and structures, содержательных приоритетов государственной политики, сопоставления центров принятия управленческих решений и центров концентрации финансовых ресурсов.

Результаты и обсуждение

Институционализация ЦУР в общенациональной и региональной политике Казахстана и России

Реализация ЦУР в Казахстане и России рассматривается как элемент более глобальных целей, связанных с обеспечением устойчивого развития национальных экономик. Однако в контексте реализации региональной политики наблюдаются определенные отличия.

Таблица 1 – Институционализация ЦУР в общенациональной и региональной политике

Критерии	Республика Казахстан	Российская Федерация
Уполномоченный орган в области реализации ЦУР	Координационный совет по целям устойчивого развития. Министерство национальной экономики Республики Казахстан является координационным органом работы данного совета. АО «Институт экономических исследований» – консультационная поддержка	Реализация полномочий координирующего органа в части ЦУР осуществляется Межведомственной рабочей группой при Администрации Президента Российской Федерации по вопросам, связанным с изменением климата
Центральные органы исполнительной власти, наиболее активно вовлеченные в реализацию ЦУР	Министерство национальной экономики Республики Казахстан, Министерство труда и социальной защиты, Министерство экологии, геологии и природных ресурсов, Министерство культуры и информации, Министерство иностранных дел, Бюро национальной статистики, Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан	Все 17 ЦУР как в целом, так и на уровне отдельных задач распределены между федеральными органами исполнительной власти в инициативном порядке с учетом реализуемых ими функций в установленных сферах деятельности
Региональные органы, наиболее активно вовлеченные в реализацию ЦУР	Областные и городские акиматы	Непосредственная реализация положений повестки устойчивого развития в субъектах, как правило, не предусмотрена. Реализация ЦУР в субъектах осуществляется посредством реализации региональных программ и проектов, соотносящихся с ЦУР. Большая часть ЦУР, относящихся к полномочиям субъектов, отражена в целях и целевых индикаторах анализируемых региональных стратегий, региональных проектов и государственных программ, действующих на территории субъектов
Нормативно-правовая база ЦУР на общенациональном уровне	1) Стратегия развития Казахстана до 2050 г.; 2) Стратегия «Общенациональные приоритеты»; 3) Национальный план развития РК, Стратегия национальной безопасности РК; 4) концепция развития отрасли/сферы, национальные проекты; 5) программы развития территорий; 6) планы развития государственных органов, планы развития областей, городов республиканского значения, столицы, планы развития национальных холдингов и национальных компаний	1) О стратегическом планировании в Российской Федерации; 2) Единый план по достижению национальных целей развития Российской Федерации на период до 2024 г.; 3) Стратегия пространственного развития Российской Федерации на период до 2025 г.; 4) Основные направления деятельности Правительства Российской Федерации на период до 2024 г.; 5) Федеральный план статистических работ; 6) Московская декларация; 7) «О национальных целях и стратегических задачах развития Российской Федерации на период до 2024 г.»
Показатели ЦУР	В Республике Казахстан по итогам проведенной работы по институционализации ЦУР был утвержден национализированный перечень из 17 целей, 169 задач и 297 показателей (с добавлением 76 национальных показателей, 35 из которых предложены дополнительно).	В Российской Федерации в федеральный план статистических работ включено 118 (120, включая повторы) глобальных показателей ЦУР ООН, из которых 29 показателей представлены в разрезе субъектов.

Продолжение таблицы 1

<p>Источники и механизмы финансирования программ ЦУР</p>	<p>Обеспеченность финансовыми ресурсами является одним из главных факторов реализации глобальной Повестки дня в области устойчивого развития. В стране внедряется комплексный национальный механизм финансирования. В обеспечении устойчивого развития немаловажное значение имеет согласованность системы государственного планирования с бюджетными процессами. Пока Казахстан находится на начальном этапе интеграции целей устойчивого развития в бюджетное планирование. Чтобы оценить уровень охвата ЦУР государственным бюджетом, при экспертной поддержке Программы Развития ООН в Казахстане проведена быстрая комплексная оценка (БКО) бюджетных программ. Согласно обобщенным результатам маркировки по всем функциональным группам охват задач ЦУР бюджетными программами составляет 46% (77 из 167 национальных задач ЦУР)</p>	<p>В Российской Федерации в действующих НПА, регулирующих бюджетные отношения, требования по учету ЦУР в бюджетном процессе отсутствуют. В государственной интегрированной информационной системе управления общественными финансами «Электронный бюджет» в настоящее время не предусмотрена маркировка мероприятий (и результатов) программ и проектов, направленных на достижение ЦУР. В Положении о системе управления государственными программами Российской Федерации установлено, что ГП субъектов разрабатываются для достижения национальных целей. При этом национальные цели соотносимы или оказывают непосредственное влияние на цели и (или) показатели устойчивого развития, а ЦУР (в части задач и показателей) в той или иной степени соотносятся с положениями федеральных госпрограмм и ГП субъектов</p>
<p>Примечание: Составлено авторами на основе источников [29, 30, 31].</p>		

В настоящее время в Республике Казахстан ЦУР интегрированы в стратегические планы страны, а также утвержден перечень национальных индикаторов ЦУР. С 2021 г. действует новая система государственного планирования, которая отражает основной тезис, что документы Системы государственного планирования должны содержать индикаторы ЦУР ООН. Для этих целей в 2021 г. также утверждены национальные индикаторы ЦУР.

В действующих стратегических и программных документах можно провести параллель с отдельными задачами и индикаторами ЦУР. Такими документами являются: Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 г., Стратегия национальной безопасности Республики Казахстан, План территориального развития, национальные проекты, планы развития регионов и другие.

Например, в Планах развития областей нашли отражение такие глобальные цели устойчивого развития социальной сферы, как «Ликвидация голода», «Хорошее здоровье и благополучие» и «Качественное образование».

ЦУР по экономическому росту отражены в программах развития регионов Казахстана. Так, в Планах развития областей до 2025 г. учтены и подробно расписаны такие цели устойчивого развития, как «Ликвидация нищеты», «Достойная работа и экономический рост», «Индустриализация, инновации и инфраструктура», «Устойчивые города и населенные пункты» [31].

Экологическая составляющая также представлена в Планах развития областей на 2021–2025 гг. Однако в большинстве областей данный аспект в плане отражен лишь обобщенной формулировкой «улучшение экологической ситуации региона». Так, такая важная для Казахстана ЦУР «Обеспечение населения качественной питьевой водой» выделена только в планах Костанайской, Мангистауской и Северо-Казахстанской областей. Цель «Улучшение экологического состояния и сохранение экосистем водных объектов и рыбных ресурсов» идентифицирована в планах развития Улытауской и Жетысуской областей. В программе развития г. Алматы отдельно указана целевая установка «Создание современной системы переработки отходов и обеспечение надлежащего санитарного состояния городских территорий. Благоустройство и озеленение города. Снижение выброса загрязняющих веществ в атмосферу стационарными

источниками», а в Плане развития Алматинской области уделено внимание цели «Улучшение экологического состояния, восстановление численности редких и исчезающих видов диких животных на территории ГПР «Иле-Балхаш» и сохранение экосистем водных объектов и рыбных ресурсов».

Необходимо отметить, что в планах развития областей и крупных городов Казахстана не нашли отражение такие ЦУР, как «Гендерное равенство», «Уменьшение неравенства», «Партнерство в интересах устойчивого развития». Лишь в Программе развития г. Алматы на 2021–2025 гг. выделено отдельное направление «Город равных возможностей».

Согласно статье 32 Федерального закона № 172-ФЗ, «стратегии социально-экономического развития субъектов Российской Федерации разрабатываются в целях определения приоритетов, целей и задач социально-экономического развития субъектов, согласованных с приоритетами и целями социально-экономического развития Российской Федерации, а порядок разработки и корректировки стратегии социально-экономического развития субъекта определяется нормативным правовым актом субъекта». Таким образом, в нормативно-правовой базе отсутствуют положения, запрещающие включение задач и показателей ЦУР, не противоречащих целям развития Российской Федерации, в стратегии социально-экономического развития субъекта.

Однако отсутствие на региональном уровне положений принятых законодательных актов, соотносящихся с отдельными ЦУР, зачастую обусловлено географическими особенностями регионов. Так, ЦУР 14 «Сохранение морских экосистем» не является актуальной для ряда регионов в связи с отсутствием выхода к морю.

На региональном уровне реализуются положения НПА, соотносящихся с отдельными ЦУР. Например, задачи ЦУР 1 «Ликвидация нищеты» соотносятся с положениями законов о социальной помощи и поддержке граждан и затрагиваются в ряде других законодательных и нормативных правовых актов субъектов; достижение ЦУР 2 «Ликвидация голода» интегрировано в законы субъектов о продовольственной безопасности. В отдельных субъектах утверждены или находятся на стадии разработки и согласования региональные планы адаптации к изменениям климата на территории субъектов, что соотносится с реализацией ЦУР 13 «Принятие срочных мер по борьбе с изменением климата и его последствиями».

Но необходимо отметить, что непосредственная реализация положений повестки устойчивого развития в субъектах Российской Федерации не предусмотрена.

Например, для отслеживания уровня достижения целей устойчивого развития в Федеральный план статистических работ было добавлено около 100 показателей. Проблема заключается в том, что не все из этих показателей предоставляются в региональной разбивке, а значит, оценивать достижение устойчивого развития на уровне регионов становится сложнее. Таким образом, приходится подбирать переменные для анализа на основе экспертных оценок, сопоставляя и определяя, насколько тот или иной показатель способен отразить уровень устойчивого развития региона.

В России альтернативой понятия «устойчивое развитие» стали факторы ESG (воздействие бизнеса на окружающую среду и социальное развитие, оценка эффективности управления). Ключевые российские рейтинговые агентства разработали методологии ESG-оценки для регионов. Вместе с тем, учитывая мировой опыт, на уровне регионов следует уделять внимание прежде всего достижению ЦУР, а ESG-факторы рассматривать как инструменты измерения эффективности достижения ЦУР [31].

Реализация ЦУР в субъектах осуществляется посредством реализации региональных программ и проектов, соотносящихся с ЦУР. Большая часть ЦУР, относящихся к полномочиям субъектов, отражена в целях и целевых индикаторах региональных стратегий, проектов и государственных программ, действующих на территории субъектов. Как правило, ЦУР не присутствуют как таковые в документах стратегического планирования субъектов. Наблюдаются единичные примеры включения в региональные стратегии положений, непосредственно направленных на реализацию повестки устойчивого развития.

Процесс формирования политики финансирования устойчивого развития имеет длительную и непростую историю. Если на первоначальных этапах финансирование устойчивого развития предполагало существенную роль международного финансирования, а также финансирование правительствами развитых стран проектов, реализуемых в развивающихся странах, то в настоящее время бремя финансирования возлагается на сами страны, а мобилизация частного

капитала является второстепенной задачей, поскольку признается, что без крупных сумм долгосрочного капитала, аккумулируемого институциональными инвесторами, невозможно модернизировать существующие инфраструктуру и экономику настолько быстро, насколько это необходимо для достижения целей устойчивого развития. Политика финансирования устойчивого развития формируется по ряду направлений, в рамках которых применяется определенный набор инструментов.

В Казахстане и России в действующих НПА, регулирующих бюджетные отношения, требования по учету ЦУР в бюджетном процессе, в том числе при реализации программно-целевых методов управления государственными финансами, несколько отличаются.

В Республике Казахстан согласно обобщенным результатам маркировки по всем функциональным группам охват задач ЦУР бюджетными программами составляет 46% (77 из 167 национальных задач ЦУР). Анализ показал высокий уровень соответствия бюджетных программ следующим ЦУР: ЦУР 16 «Мир, правосудие и эффективные институты» (92%), ЦУР 11 «Устойчивые города и населенные пункты» (80%), ЦУР 9 «Индустриализация, инновации и инфраструктура» (75%), ЦУР 4 «Качественное образование» (70%), ЦУР 3 «Хорошее здоровье и благополучие» (69%) и ЦУР 13 «Борьба с изменением климата» (67%). Средний уровень соответствия бюджетных программ наблюдается по отношению к следующим ЦУР: ЦУР 7 «Недорогостоящая и чистая энергия» (60%), ЦУР 8 «Достойная работа и экономический рост» (50%), ЦУР 12 «Ответственное потребление и производство» (45%), ЦУР 1 «Ликвидация нищеты» (43%) и ЦУР 10 «Снижение неравенства» (40%). Выявлен низкий уровень соответствия бюджетных программ таким ЦУР, как ЦУР 17 «Партнерство» (37%), ЦУР 15 «Сохранение экосистемы суши» (33%) и ЦУР 2 «Ликвидация голода» (25%).

В Российской Федерации в настоящее время процедуры учета ЦУР и маркировки мероприятий (результатов) программ и проектов, направленных на достижение ЦУР, не регламентированы. Нормативно утвержденные и общепринятые единые методологические подходы к определению влияния (в том числе косвенного) тех или иных мероприятий на достижение показателей ЦУР при определении объемов их финансового обеспечения не разработаны. Соответственно, оценка доли финансовых ресурсов, направляемых на реализацию мероприятий, ориентированных на достижение ЦУР, в субъектах осуществляется экспертным путем с учетом региональной специфики. В целом она базируется на контекстуальном анализе мер, предусмотренных документами стратегического планирования субъектов (ГП субъектов и РП), и позволяет определить фактически реализованные мероприятия, соотносящиеся с повесткой устойчивого развития. Кассовые расходы региональных бюджетов, соотносимые с ЦУР, занимают в программных расходах, как правило, весомую долю.

Оценка разрыва между текущими и прогнозными значениями показателей, характеризующими достижения целей устойчивого развития.

Оценка разрыва между текущими и прогнозными значениями показателей, характеризующими достижения целей устойчивого развития в отдельных регионах Казахстана, показала, что наибольший прогресс регионами достигнут в части показателей социального блока, в то время как в части экологического блока результаты остаются точками для роста и развития. Для экономического блока характерна наибольшая вариация значений между отдельными регионами.

В целом можно идентифицировать четыре варианта реакции региональных экономик на потрясения, связанные с периодом пандемии и введением антироссийских санкций:

- 1 – регионы возвращаются к уже существующему устойчивому пути роста;
- 2 – регионы не смогли возобновить прежний устойчивый путь роста после шока, но выстраивают новую траекторию с таким же темпом роста;
- 3 – регионы не смогли возобновить прежний устойчивый путь роста после шока, но выстраивают траекторию, темп роста которой ниже докризисного;
- 4 – регионы восстанавливаются от шока и выходят на новый, улучшенный путь роста.

Многие тенденции экономического развития регионов, наметившиеся в 2019 г., не получили продолжения в настоящее время из-за резких изменений экономической и геополитической ситуации. В первую очередь на состояние региональных экономик в текущих условиях оказывает влияние их отраслевая специализация и транспортная доступность в условиях изменения географии товарных потоков. С наиболее серьезными проблемами сталкиваются регионы, специализирующиеся на горно-металлургической промышленности. Более благоприятная ситуация складывается для регионов с высокой долей агропромышленных предприятий.

Первый блок показателей (социальный) включает индикаторы, характеризующие уровень занятости, доходы населения, демографические тенденции, развитие медицинской сферы, сферы образования и другие. Оценки регионов существенно варьируют в разрезе отдельных количественных показателей социального блока. Наблюдается незначительное снижение среднего уровня безработицы на 2,38% (с вариациями от 0,075% до 0,065%), что свидетельствует о тенденции, характеризующей стабилизацию рынка труда. Ожидаемая продолжительность жизни населения демонстрирует прирост на 1,72%. Наблюдается незначительный рост реальных денежных доходов населения, отражающий улучшение экономического благосостояния граждан. Показателем экономической безопасности является дифференциация в уровне доходов населения (наблюдается снижение социального неравенства в диапазоне от 10,99% до 11,05%). Также отмечается снижение материнской и младенческой смертности на 4,19%, что свидетельствует о повышении качества оказания медицинских услуг. Еще одним ключевым аспектом является образование, где наблюдается заметный прогресс. Оценка качества школьного образования по результатам теста PISA показывает существенное улучшение. Эти данные свидетельствуют о повышении качества образовательной системы и эффективности проводимой работы по совершенствованию учебных программ и методик обучения. Хорошую динамику демонстрирует развитие сферы высшего и послевузовского образования: возрождается образовательная дуальность: научи думать//научи делать; мифологемой современного инженерного образования становится «готовим генеральных конструкторов». Практически сделана ставка на приобретение обучающимися компетенций, которые позволяют им работать как в области теоретического познания, так и в области практической инженерной/технологической/производственной деятельности и даже одновременно в данных областях. Показатель, характеризующий отношение среднедушевых доходов населения к стоимости жилья, возрос на 17,45%, что демонстрирует улучшение доступности жилья. Оценка ощущений личной, имущественной и общественной безопасности населения показывает значительный прирост (17,03%). Наблюдаемый рост свидетельствует о повышении эффективности мер по обеспечению безопасности и снижению уровня преступности, а также об улучшении взаимодействия правоохранительных органов с населением.

С целью имплементации ЦУР социальной направленности на региональное развитие целесообразно дополнительно рассмотреть следующие показатели: уровень смертности населения в трудоспособном возрасте; время прибытия скорой помощи; уровень врачебной активности; уровень смертности в связи с дорожно-транспортными происшествиями; доля населения с высшим образованием; гендерный разрыв среди молодежи, не вовлеченной в получение образования, рабочую деятельность либо ТиПО; уровень охвата детей дошкольным образованием; уровень зарегистрированной преступности и др. Очевидно, что достаточно высоким является потенциал использования больших данных как инструментария для повышения уровня жизни населения регионов (анализ финансового профиля жителей регионов; аналитика по регионам – куда мигрируют работники, где больший рост заработной платы, где рождается больше детей и др.).

Второй блок (управленческий) включает следующий комплекс качественных параметров: степень интеграции ЦУР в планы развития областей; полноту идентификации климатических рисков; наличие публичных стратегий, отражающих комплекс природоохранных мероприятий. В планы развития всех регионов Казахстана имплементированы ЦУР, но наблюдается определенный разброс по отдельным ЦУР. Например, ЦУР в области экологии в наименьшей степени представлены в планах развития Карагандинской и Алматинской областей (мероприятия только по двум из пяти ЦУР связаны с экологией). По двум другим качественным параметрам управленческого блока казахстанские регионы представлены не в полном объеме. Отсутствие количественных показателей затрудняет оценку и не позволяет проследить динамику в рамках данного блока.

Третий блок (экологический) включает такие аспекты, как воздействие на окружающую среду, обращение с отходами, охраняемые природные территории и зеленые насаждения, а также отдельные индикаторы (энергоёмкость ВРП, затраты на охрану окружающей среды и др.). Ситуация в регионах существенно отличается в разрезе отдельных количественных показателей экологического блока: по некоторым из них в большинстве регионов фиксируется поло-

жительная динамика, в то время как другие остаются в «проблемной» зоне. Особое внимание уделяется удовлетворенности населения качеством экологической обстановки, которая демонстрирует рост на 25,15%. Данная тенденция не только свидетельствует о пристальном внимании региональных властей к решению экологических проблем, но и отражает результативность работы, направленной на повышение экологической безопасности и качества жизни. Доступ к услугам водоснабжения, который является критически важным аспектом экологического благополучия, демонстрирует тенденцию роста на 13,11% в сельских районах и на 2,01% – в городских условиях. Данный рост свидетельствует о развитии инфраструктуры и эффективности проводимого комплекса мероприятий по обеспечению доступа к питьевой воде, что является важным фактором повышения качества жизни и улучшения здоровья населения.

В Российской Федерации по большинству показателей ЦУР в 85 субъектах в период 2019–2022 гг. наблюдалась позитивная динамика. Доля показателей с положительной динамикой в каждом субъекте варьирует от 45,2 до 72,6% от общего количества показателей, дезагрегированных на уровень субъектов. При этом отрицательная динамика в большинстве субъектов наблюдается по ряду показателей, соотносящихся с национальными и региональными целями устойчивого развития. Отмечается также, что в некоторых субъектах данные показатели не попадают в периметр мониторинга реализации документов стратегического планирования.

По 40 показателям (из 124) положительная динамика отмечена в преобладающем большинстве регионов. Наибольшая доля показателей с положительной динамикой наблюдается по показателям ЦУР 4 «Качественное образование» (у преобладающего большинства субъектов около 66,7% всех показателей, дезагрегированных на уровень субъектов, имеют положительную динамику).

В части показателей ЦУР, по которым наблюдается отрицательная динамика, отмечается следующее. В преобладающем большинстве субъектов отрицательная динамика наблюдается по восьми показателям (из 124). Наибольшая доля показателей с отрицательной динамикой наблюдается по показателям ЦУР 3 «Хорошее здоровье и благополучие». В преобладающем большинстве субъектов около 11,4% всех показателей ЦУР 3, дезагрегированных на уровень субъектов, демонстрируют отрицательную динамику.

Отдельно отмечается группа показателей, по которым многие субъекты не осуществляют мониторинг либо количество наблюдений по субъекту не обеспечивает статистическую достоверность, достаточную для официальной публикации. Также отмечается, что национальный перечень показателей ЦУР имеет более широкий охват показателей, дезагрегируемых на региональный уровень, по сравнению с перечнем показателей, характеризующих достижение национальных целей на региональном уровне. Результаты анализа основных положений, предусмотренных Указом № 68 и Повесткой устойчивого развития, показали, что в совокупности только 17 из 20 показателей соотносятся с ЦУР. Не соотносятся с ЦУР 3 показателя: 1 (доверие к власти), 8 (доля граждан, занимающихся добровольческой (волонтерской) деятельностью), 10 (число посещений культурных мероприятий).

Заключение

По результатам исследования можно сделать следующие выводы.

Сложился достаточно обширный массив исследований, посвященных специфике локализации и имплементации ЦУР в разных странах, и в том числе специфике роли государства в этом процессе. Для анализа роли государства используются такие критерии, как уровень управления, на котором принимаются ключевые политические решения; масштаб общенациональных целей, достижению которых способствует устойчивое развитие; тип финансовых источников, используемых для реализации ЦУР. В рамках данного исследования перечень критериев для анализа governmental organization был расширен. Предложенный набор критериев позволил провести сравнение процессов имплементации ЦУР в России и Казахстане с учетом formal institutional practices and structures, содержательных приоритетов государственной политики, данных о центрах принятия управленческих решений и центрах концентрации финансовых ресурсов.

Казахстан и Россия демонстрируют разные подходы в части формирования политики, направленной на финансирование устойчивого развития. Но тем не менее в исследуемых странах осуществляется поиск дополнительных стимулов для направления финансовых средств на цели устойчивого развития, которые коррелируют с наиболее острыми проблемами в области социального обеспечения, загрязнения окружающей среды, создания эффективных производств.

Важным условием эффективного управления устойчивым развитием на региональном уровне является наличие инструментов оценки и мониторинга. В Казахстане и России разработанные инструменты направлены на оценку отдельных аспектов устойчивого развития. Имплементация ЦУР на региональном уровне в настоящее время не произведена.

Также необходимо отметить, что в настоящее время в исследуемых странах не регламентированы процедуры учета ЦУР в документах стратегического планирования, разрабатываемых на региональном уровне, а также маркировки мероприятий и результатов программ и проектов, направленных на достижение ЦУР.

Информация о финансировании. Статья подготовлена в рамках гранта Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по проекту AP19679796 «Исследование факторов развития регионов с учетом межрегиональных связей и государственного регулирования».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 The World Bank. Urban Development. URL: <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-policies>
- 2 Mora L., Bolici R., Deakin M. The First Two Decades of Smart-City Research: A Bibliometric Analysis // *Journal of Urban Technology*. 2017, no. 24(1), pp. 3–27. URL: <https://doi.org/10.1080/10630732.2017.1285123>
- 3 Glasmeier A., Christopherson S. Thinking about smart cities // *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2015, no. 8(1), pp. 3–12. URL: <https://doi.org/10.3390/su8111122>
- 4 Gibbons S., Overman H.G. Mostly pointless spatial econometrics? // *Journal of regional Science*. 2012, no. 52(2), pp. 172–191.
- 5 BaltagiBadi H. The two-way Hausman and Taylor estimator // *Economics Letters*. 2023, no. 228, pp. 111–159. URL: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2023.111159>
- 6 Marelli E.P., Parisi M.L., Signorelli M. Economic convergence in the EU and Eurozone // *Journal of Economic Studies*. 2019, no. 46(7), pp. 1332–1344. URL: <https://doi.org/10.1108/JES-03-2019-0139>
- 7 Гафарова Е.А. Валовой муниципальный продукт как показатель уровня экономического развития муниципальных образований региона (на материалах Республики Башкортостан) // *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки*. – 2017. – № 10(4). – С. 91–103.
- 8 Аверина Д.С., Горшкова Т.Г., Синельникова-Мурьева Е.В. Построение кривой Филлипа на региональных данных // *Экономический журнал ВШЭ*. – 2018. – № 4. – С. 609–630.
- 9 Лазарева В.В., Дьяченко В.Н., Власова Н.Ю. Приграничное положение и устойчивое развитие региона // *Регионалистика*. – 2020. – № 2. – С. 24–36. URL: <https://doi.org/10.14530/reg.2020.2.24>
- 10 Айвазян С.А., Афанасьев М.Ю., Кудров А.В. Индикаторы основные возглавляют социально-экономическое развитие и их агрегаты в пространстве характеристик региональной дифференциации // *Прикладная эконометрика*. – 2019. – № 2(54). – С. 51–69.
- 11 Тикунов В.С., Бабурин В.А., Белоусов С.К. Интегральная оценка экономического развития регионов Российской Федерации // *Вестник Московского университета. Сер. 6, Экономика*. – 2022. – № 2. – С. 189–200. URL: <https://doi.org/10.38050/01300105202229>
- 12 Истомина С.В., Лычагина Т.А., Пахомова Е.А., Пахомов А.В. Методика определения инновационного потенциала социально-экономических объектов различных иерархических уровней с использованием элементов векторного анализа и теории поля // *National Interests: Priorities and Security*. – 2018. – № 14(1). – С. 97–120. URL: <https://doi.org/10.24891/ni.14.1.97>
- 13 Пахомова Е.А., Харчева К.С., Шаркова Т.С. Комплексный анализ социально-экономического положения муниципальных районов Московской области на основе экономико-математического инструментария // *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*. – 2016. – № 9(342). – С. 4–17.
- 14 Caroleo F.E., Coppola G., Semerikova E.V. Analysis of the Regional Disparities in Russia through STATIS Methodology // *Scienze Regionali*. 2022, no. 21(2), pp. 169–198.
- 15 Demidova O. Convergence of Russian Regions: Different Patterns for Poor, Middle and Rich // *Economy of Region*. 2021, no. 17(4), pp. 1151–1165. URL: <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2021-4-8>

- 16 Demidova O., Daddi P., Medvedeva E., Signorelli M. Modeling the Employment Rate in Russia: a Spatial-Econometric Approach // *Economy of Region*. 2018, no. 14(4), pp. 1383–1398.
- 17 Cheng Y., Liu H., Wang S., Cui X., Li, Q. Global Action on SDGs: Policy Review and Outlook in a Post-Pandemic Era // *Review. Sustainability*. 2021, no.13, pp. 1–25. URL: <https://doi.org/10.3390/su13116461>
- 18 Biermann F., Kanie N., Kim R.E. Global governance by goal-setting: the novel approach of the UN Sustainable Development Goals // *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2017, no. 26–27, pp. 26–31. URL:<https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.01.010>
- 19 Stafford-Smith M., Griggs D., Gaffney O. et al. Integration: the key to implementing the Sustainable Development Goal // *Sustain Sci*. 2017, no. 19, pp. 911–919. URL: <https://doi.org/10.1007/s11625-016-0383-3>
- 20 Biermann F. Earth system governance World politics in the post-environmental age // *Routledge handbook of Global Environmental politics*, 2 edition. 2022, pp. 283–294. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003008873>
- 21 Hanan A.-S., El-Maghrabi M., Osorio R. Sustainable Development Goal Diagnostics: The Case of the Arab Republic of Egypt // *World Bank Working Paper*. 2018, pp.5–8.
- 22 Browne K., Dzebo A., Iacobuta G., Onbargi A.F., Shawoo Z., Dombrowsky I., Fridahl M., Gottenhuber S., Persson Å. How does policy coherence shape effectiveness and inequality // *Implications for sustainable development and the 2030 Agenda: SustainableDevelopment*. 2023, no. 31(5), pp. 3161–3174. URL: <https://doi.org/10.1002/sd.2598>
- 23 Wang Y., Wang M., Huang B., Li S., Lin Y. Evaluation and Analysis of Poverty-Stricken Counties under the Framework of the UN Sustainable Development Goals: A Case Study of Hunan Province, China // *Remote Sensing*. 2021, no. 13(23), pp. 1–23. URL: <https://doi.org/10.3390/rs13234778>
- 24 Савруков А.Н., Савруков Н.Т. Методический подход и критерии оценки эффективности государственного управления в регионах // *Финансы и кредит*. – 2017. – № 7(23). – С. 388–402.
- 25 Антонова М.А. Теоретико-методологические основы изучения устойчивого развития регионов // *Региональная экономика и управление: электронный научный журнал*. – 2013. – № 4(36). – С. 113–119.
- 26 Тюренкова Е.Н. Паспорт региона как один из методов анализа проблем регионального развития // *Стратегия устойчивого развития регионов России*. – 2014. – № 22. – С. 37–40.
- 27 Бобылев С.Н. Устойчивое развитие: методология и методики измерения. Учеб.пособие / С.Н. Бобылев, Н.В. Зубаревич, С.В. Соловьева, Ю.С. Власов. – М.: Экономика, 2011. – С. 339–346.
- 28 Turgel I.D., Panzabekova A.Zh., Symaniuk N.V. Development of regulatory impact institute under digitization process: experience of Russia and Kazakhstan // *Bulletin of the National academy of sciences of Republic of Kazakhstan*. 2019, no. 5(381), pp. 97–104.
- 29 Добровольный национальный обзор о реализации Повестки дня до 2030 года в области устойчивого развития. Казахстан. – 2022. – С. 21–39. URL: https://economy.kz/documents/OECD/END_Report_DNO_06-2022_small.pdf
- 30 Отчет о результатах параллельного экспертно-аналитического мероприятия «Анализ достижения субъектами Российской Федерации показателей целей устойчивого развития при реализации документов стратегического планирования в период с 2020 года по истекший период 2022 года». – С. 31–58. URL: <https://ach.gov.ru/upload/iblock/4db/1fj6wt5pivqmbx6cc2vq2rayu2mbq713.pdf>
- 31 ESG-рэнкинг регионов и городов Евразийского экономического союза. – С. 1–20. URL: https://www.ra-national.ru/wp-content/uploads/2023/06/esg-rank_a5.pdf

REFERENCES

- 1 The World Bank. Urban Development. URL: <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-policies>. (In English).
- 2 Mora L., Bolici R., Deakin M. (2017) The First Two Decades of Smart-City Research: A Bibliometric Analysis // *Journal of Urban Technology*, no. 24(1), pp. 3–27. URL: <https://doi.org/10.1080/10630732.2017.1285123>. (In English).
- 3 Glasmeier A., Christopherson S. (2015) Thinking about smart cities // *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, no. 8(1), pp. 3–12. URL: <https://doi.org/10.3390/su811122>. (In English).
- 4 Gibbons S., Overman H.G. (2012) Mostly pointless spatial econometrics? // *Journal of regional Science*, no. 52(2), pp. 172–191. (In English).
- 5 BaltagiBadi H. (2023) The two-way Hausman and Taylor estimator // *Economics Letters*, no. 228, pp. 111–159. URL: <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2023.111159>. (In English).
- 6 Marelli E.P., Parisi M.L., Signorelli M. (2019) Economic convergence in the EU and Eurozone // *Journal of Economic Studies*, no. 46(7), pp. 1332–1344. URL: <https://doi.org/10.1108/JES-03-2019-0139>. (In English).

7 Gafarova E.A. (2017) Valovoj municipal'nyj produkt kak pokazatel' urovnja jekonomicheskogo razvitija municipal'nyh obrazovaniy regiona (na materialah Respubliki Bashkortostan) // Nauchno-tehnicheskie vedomosti SPbGPU. Jekonomicheskie nauki. No. 10(4). – P. 91–103. (In Russian).

8 Averina D.S., Gorshkova T.G., Sinel'nikova-Muryleva E.V. (2018) Postroenie krivoj Fillipsa na regional'nyh dannyh // Jekonomicheskij zhurnal VShJe. No. 4. – P. 609–630. (In Russian).

9 Lazareva V.V., D'jachenko V.N., Vlasova N.Ju. (2020) Prigranichnoe polozhenie i ustojchivoe razvitie regiona // Regionalistika. No. 2. P. 24–36. URL: <https://doi.org/10.14530/reg.2020.2.24>. (In Russian).

10 Ajvazjan S.A., Afanas'ev M.Ju., Kudrov A.V. (2019) Indikatory osnovnye vozglavl'ajut social'no-jekonomicheskoe razvitie i ih agregaty v prostranstve harakteristik regional'noj differenciacii // Prikladnaja jekonometrika. No. 2(54). P. 51–69. (In Russian).

11 Tikunov V.S., Baburin V.A., Belousov S.K. (2022) Integral'naja ocenka jekonomicheskogo razvitija regionov Rossijskoj Federacii // Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 6, Jekonomika. No. 2. P. 189–200. URL: <https://doi.org/10.38050/01300105202229>. (In Russian).

12 Istomina S.V., Lychagina T.A., Pahomova E.A., Pahomov A.V. (2018) Metodika opredelenija innovacionnogo potenciala social'no-jekonomicheskikh ob#ektov razlichnyh ierarhicheskikh urovnj s ispol'zovaniem jelementov vektornogo analiza i teorii polja // National Interests: Priorities and Security. № 14(1). – P. 97–120. URL: <https://doi.org/10.24891/ni.14.1.97>. (In Russian).

13 Pahomova E.A., Harcheva K.S., Sharkova T.S. (2016) Kompleksnyj analiz social'no-jekonomicheskogo polozhenija municipal'nyh rajonov Moskovskoj oblasti na osnove jekonomiko-matematicheskogo instrumentarija // Nacional'nye interesy: priority i bezopasnost'. № 9(342). – P. 4–17. (In Russian).

14 Caroleo F.E., Coppola G., Semerikova E.V. (2022) Analysis of the Regional Disparities in Russia through STATIS Methodology // Scienze Regionali, no. 21(2), pp. 169–198. (In English).

15 Demidova O. (2021) Convergence of Russian Regions: Different Patterns for Poor, Middle and Rich // Economy of Region, no. 17(4), pp. 1151–1165. URL: <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2021-4-8>. (In English).

16 Demidova O., Daddi P., Medvedeva E., Signorelli M. (2018) Modeling the Employment Rate in Russia: a Spatial-Econometric Approach // Economy of Region, no. 14(4), pp. 1383–1398. (In English).

17 Cheng Y., Liu H., Wang S., Cui X., Li, Q. (2021) Global Action on SDGs: Policy Review and Outlook in a Post-Pandemic Era // Review. Sustainability, no.13, pp. 1–25. URL: <https://doi.org/10.3390/su13116461>. (In English).

18 Biermann F., Kanie N., Kim R.E. (2017) Global governance by goal-setting: the novel approach of the UN Sustainable Development Goals // Current Opinion in Environmental Sustainability, no. 26–27, pp. 26–31. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.01.010>. (In English).

19 Stafford-Smith M., Griggs D., Gaffney O. et al. (2017) Integration: the key to implementing the Sustainable Development Goal // Sustain Sci, no. 19, pp. 911–919. URL: <https://doi.org/10.1007/s11625-016-0383-3>. (In English).

20 Biermann F. (2022) Earth system governance World politics in the post-environmental age // Routledge handbook of Global Environmental politics, 2 edition, pp. 283–294. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003008873>. (In English).

21 Hanan A.-S., El-Maghrabi M., Osorio R. (2018) Sustainable Development Goal Diagnostics: The Case of the Arab Republic of Egypt // World Bank Working Paper, pp. 5–8. (In English).

22 Browne K., Dzebo A., Iacobuta G., Onbargi A.F., Shawoo Z., Dombrowsky I., Fridahl M., Gottenhuber S., Persson Å. (2023) How does policy coherence shape effectiveness and inequality // Implications for sustainable development and the 2030 Agenda: Sustainable Development, no. 31(5), pp. 3161–3174. URL: <https://doi.org/10.1002/sd.2598>. (In English).

23 Wang Y., Wang M., Huang B., Li S., Lin Y. (2021) Evaluation and Analysis of Poverty-Stricken Counties under the Framework of the UN Sustainable Development Goals: A Case Study of Hunan Province, China // Remote Sensing, no. 13(23), pp. 1–23. URL: <https://doi.org/10.3390/rs13234778>. (In English).

24 Savrukov A.N., Savrukov N.T. (2017) Metodicheskij podhod i kriterii ocenki jeffektivnosti gosudarstvennogo upravlenija v regionah // Finansy i kredit. No. 7(23). P. 388–402. (In Russian).

25 Antonova M.A. (2013) Teoretiko-metodologicheskie osnovy izuchenija ustojchivogo razvitija regionov // Regional'naja jekonomika i upravlenie: jelektronnyj nauchnyj zhurnal. No. 4(36). P. 113–119. (In Russian).

26 Tjurenkova E.N. (2014) Pasport regiona kak odin iz metodov analiza problem regional'nogo razvitija // Strategija ustojchivogo razvitija regionov Rossii. No. 22. P. 37–40. (In Russian).

27 Bobilev S.N. (2011) Ustojchivoe razvitie: metodologija i metodiki izmerenija. Ucheb. posobie / S.N. Bobilev, N.V. Zubarevich, S.V. Solov'eva, Ju.S. Vlasov. M.: Jekonomika, P. 339–346. (In Russian).

28 Turgel I.D., Panzabekova A.Zh., Symaniuk N.V. (2019) Development of regulatory impact institute under digitization process: experience of Russia and Kazakhstan // Bulletin of the National academy of sciences of Republic of Kazakhstan, no. 5(381), pp. 97–104. (In Russian).

29 Dobrovol'nyj nacional'nyj obzor o realizacii Povestki dnja do 2030 goda v oblasti ustojchivogo razvitija. Kazahstan. 2022. P. 21–39. URL: https://economy.kz/documents/OECD/END_Report_DNO_06-2022_small.pdf. (In Russian).

30 Otchet o rezul'tatah parallel'nogo jekspertno-analiticheskogo meroprijatija «Analiz dostizhenija sub#ektami Rossijskoj Federacii pokazatelej celej ustojchivogo razvitija pri realizacii dokumentov strategicheskogo planirovanija v period s 2020 goda po istekshij period 2022 goda». P. 31–58. URL: <https://ach.gov.ru/upload/iblock/4db/1fj6wt5pivqmbx6cc2vq2rayu2mbq713.pdf>. (In Russian).

31 ESG-rjenking regionov i gorodov Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza. P. 1–20. URL: https://www.ra-national.ru/wp-content/uploads/2023/06/esg-rank_a5.pdf. (In Russian).

Л.Л. БОЖКО,*¹

Э.Ф.К., доцент

*e-mail bogkoll@rii.kz

ORCID ID: 0000-0002-5368-1482

Г.Ж. СЕЙТХАМЗИНА,²

Э.Ф.К., профессор.

e-mail: gau17erj@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1619-5212

С.С. ДЖУНУСОВА,¹

Г.Ф.М., оқытушы.

e-mail: sabira2992@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-1981-6942

Д. ЧЕЛЕТТИ,³

PhD, профессор.

e-mail: david.celetti@unipd.it

ORCID ID: 0000-0003-0730-3875

¹Рудный индустриялық университеті,

Рудный қ., Қазақстан

²Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті

Алматы қ., Қазақстан

³Падуя университеті,

Падуя қ., Италия

АЙМАҚТЫҚ ДЕҢГЕЙДЕ ТДМ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ: ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙ ТӘЖІРИБЕСІ

Андатпа

2015 ж. 25 қыркүйекте БҰҰ Бас Ассамблеясында аясында қабылданған тұрақты даму мақсаттары дамушы және дамыған елдердің алдында тұрған мәселелердің кең ауқымын қамтиды. Сондықтан посткеңестік екі елде – Қазақстан мен Ресейде ТДМ-ны аймақтық деңгейде жүзеге асырудың ұлттық тәсілдерін сәйкестендіру және жалпылау ерекше маңызға ие, олар айтарлықтай мемлекеттік сектордың болуымен, экономиканы реттеудің тікелей әкімшілік әдістерін белсенді қолданумен сипатталады. Зерттеудің мақсаты – аймақтар деңгейінде ТДМ жүзеге асыруда қолданылатын тәсілдерге салыстырмалы талдау жасау. Зерттеу барысында ұлттық және өңірлік деңгейлерде ТДМ енгізу үдерістеріне мемлекеттің қатысуын сипаттайтын критерийлер ұсынылды, жалпымемлекеттік саясат шеңберінде ТДМ институттандыру тәсілдерін салыстырып, орталық үкіметтер мен өңірлік билік органдары қызметінің мазмұндық басымдықтары сараланды, өңірлер деңгейінде ТДМ оқшаулау және имплементациялау ерекшелігі анықталды. Нәтижесінде қолданылатын ресми институциялық тәжірибелер мен құрылымдар, ТДМ локализациялау және имплементациялау үшін басымдықтарды таңдауда, жалпыұлттық және өңірлік деңгейлерде қабылданатын басқару шешімдерін ресурстық қамтамасыз ету мүмкіндіктерінде айырмашылықтар анықталды. Зерттелетін елдер аймақтық деңгейде ТДМ-ын оқшаулау және енгізу үрдісінің бастапқы кезеңінде болғандықтан, авторлардың тұжырымдары осы бағытта жүргізіліп жатқан ғылыми жұмыстың тиімділігін арттыру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Тірек сөздер: тұрақты даму мақсаттары, жүзеге асыру, жалпыұлттық деңгей, оқшаулау, аймақтық деңгей, институционализация, басқару.

L.L. BOZHKO,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail bogkoll@rii.kz

ORCID ID: 0000-0002-5368-1482

G.ZH. SEITKHAMZINA,²

c.e.s., professor.

e-mail: gau17erj@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1619-5212

S.S. JUNUSSOVA,¹

m.h.s., teacher.

e-mail: sabira2992@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-1981-6942

D. CELETTI,³

PhD, professor.

e-mail: david.celetti@unipd.it

ORCID ID: 0000-0003-0730-3875

¹Rudny Industrial University

Rudny, Kazakhstan

²Almaty Humanitarian
and Economic University,

Almaty, Kazakhstan

³University of Padua,

Padua, Italy

SDG IMPLEMENTATION AT THE REGIONAL LEVEL: EXPERIENCE OF KAZAKHSTAN AND RUSSIA

Abstract

The Sustainable Development Goals, adopted at the UN General Assembly on 25 September 2015 under Resolution 70/1 cover a wide range of challenges faced by both developing and developed countries. Therefore, identification and generalisation of national approaches to SDG implementation at the regional level in two post-Soviet countries - Kazakhstan and Russia, which are characterised by the presence of a significant public sector and the active use of direct administrative methods of economic regulation, is of particular importance. The aim of the research is to conduct a comparative analysis of the used approaches to SDG implementation at the regional level. In the course of the research, criteria for characterising state participation in the processes of SDG implementation at the national and regional levels were proposed, approaches to SDG institutionalisation within the framework of national policy were compared, substantive priorities of central governments and regional authorities were compared, and specifics of SDG localisation and implementation at the regional level were revealed. As a result, differences in the formal institutional practices and structures used, the choice of priority SDGs for localisation and implementation, and the possibilities of resource support for managerial decisions made at the national and regional levels were revealed. Since the countries under study are at the initial stage of the process of localisation and implementation of the SDGs at the regional level, the conclusions obtained by the authors may be useful for improving the effectiveness of the work in this direction.

Key words: Sustainable Development Goals, implementation, national level, localisation, regional level, institutionalisation, governance.

FTAXP 06.75.39
ЭОЖ 336.62
JEL E63

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-115-128>

О.А. АЛИПБЕКИ,¹

б.ғ.д., профессор.

e-mail: oalipbeki@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6205-0490

Д. ЖЕНСХАН,^{*2}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

А.Ж. НУКЕШЕВА,²

э.ғ.к., профессор.

e-mail: annukesheva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3772-3213

Б.У. АСИЛОВ,²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор м.а.

e-mail: Asilov-67@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1286-3220

¹эл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²С. Сейфуллин атындағы Қазақ

агротехникалық зерттеу университеті,

Астана қ., Қазақстан

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІН СУБСИДИЯЛАУ ТЕТІКТЕРІН БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперативтерін (АШК) субсидиялау тетіктерінің нәтижелі көрсеткіштерін бағалау бағытында әзірленген зерттеулер аз. Зерттеудің мақсаты: ауыл шаруашылығын субсидиялау тетіктерінің ағымдағы жай-күйін және олардың Қазақстандағы АШК-нің нәтижелі көрсеткіштеріне әсерін бағалау. АШК-ін субсидиялау тетіктерін бағалау мақсатында эмпирикалық, гипотезалық, ғылыми абстракциялық, динамикалық талдау, синтездеу, салыстырмалы талдау, жүйелік көзқарас, монографиялық әдістер қолданылды. Мақалада АШК-нің субсидиялаудың тиімді тетіктерін қолдану арқылы жоғары нәтижелерге қол жеткізген елдердің тәжірибесі көрсетілді және еліміздегі, оның ішінде Жамбыл облысындағы АШК-ін субсидиялау тетіктерінің ағымдағы жағдайы бағаланды. 2018–2022 жж. аралығындағы АШК-нің нәтижелі көрсеткіштеріне субсидиялаудың әсері бағаланды. Мақала Қазақстан әлем елдерінің тәжірибесін ескере отырып, АШ саласын субсидиялау тетіктерін жетілдіруде деп қорытындыланды. АШК-нің саны артып, өндіріс көлемі ұлғайды. Дегенмен ондағы жұмысшылар саны жылдан-жылға азайып отыр. Сол себепті, ауылдық аумақтардағы мәселелерді түбегейлі шешу үшін дамыған елдердің тәжірибесін ескерген жөн. Біздің зерттеуімізде АШК-ін қаржылай қолдау мен субсидиялау тетіктерін ары қарай нығайту үшін АҚШ-тың сақтандыру мен кепілдендіру тәсілдерін қолданудың маңызы ғылыми тұрғыда негізделді. Себебі мықты сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерін бастан өткеруге және агроөнеркәсіптік кешенді одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: субсидиялау, ауыл шаруашылығы кооперативтері, сақтандыру, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, шаруашылық нысандары, елдердің тәжірибесі, көрсеткіштері.

Кіріспе

Әлем бойынша аграрлық сала экономикалық өсудің негізгі катализаторларының бірі және жаһандық аштық пен кедейліктен құтқарудың негізгі драйвері. Әсіресе, аграрлық сектор мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін сақтауда, өнеркәсіпті шикізатпен, ауыл тұрғындарын

тұрақты табыспен қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты әлем елдері ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған шараларды ұдайы жетілдіреді және дамушы елдер үшін ауыл шаруашылығы кооперативтерін (АШК) құру мен дамытудың маңыздылығын ғылыми негіздейді. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) мен Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (ФАО) 2023–2032 жж. арналған ауыл шаруашылығы болжамында ауыл шаруашылығы кооперативтерін ауыл тұрғындарының табысын арттырудың құрамдас бөлігі ретінде қарастырды [1]. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту арқылы ауыл тұрғындардың, жалпы ауылдық аумақтарды дамытуда бірқатар мемлекеттер: Канада, Қытай, АҚШ, Корея, Үндістан және т.б. сияқты дамыған және дамушы елдер сәтті нәтижелерге қол жеткізді [2].

Осыған орай бірқатар елдер ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік реттеудің нысаналы қаржы доминаттарының бірі ретінде – АШК-ні субсидиялау құралын қолданады. Шаруашылықтың бұл нысанын субсидиялау Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемдегі мемлекеттік органдардың ауыл шаруашылығы дамуын қолдау мен қорғаудың ең тиімді стратегиялары ретінде қарастырылады [3, 4]. Бірақ бұл құралдың экономикалық тиімділігі әр мемлекетте әртүрлі бағаланады. Атап айтқанда, Қытайда өсімдік шаруашылығы бағытындағы кооперативтерді субсидиялауды механикаландыру нәтижелері бағаланады: фермерлік кооперативтердегі егіс алқаптарының жалпы көлеміндегі өзгерістер нәтижелері бойынша, сондай-ақ жалпы астық өндірісінің жағдайы және жалпы кірістер бойынша [5].

Сонымен қатар қытайлық ғалымдар мамандандырылған фермерлер кооперативтері (farmer specialized cooperatives-FSCs) мен фермерлік үй шаруашылықтары арасында жүргізілген сауалнама нәтижесінде субсидияның FSCs үшін тиімді екенін анықтады. FSCs ауылшаруашылық кірістерін арттырды және фермалардың ауылшаруашылық техникасын пайдалануға тікелей субсидия алу мүмкіндіктерін көрсетті [6].

Оңтүстік Африкада ауылшаруашылық кооперативтерін субсидиялау нәтижесі көбінесе кедей топтардың ауыл шаруашылығында жасыл технологияны қолдану деңгейіне және шағын жер иелері мен ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілер арасындағы байланыстарға қатысты бағаланды. Сонымен қатар бұл механизм ауылдық жерлерде тұрақтылықты сақтау үшін ұзақ уақыт қолданылуы керек. Осылайша шет елдердің ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау мен субсидиялаудағы тәжірибесі Қазақстан үшін маңызды. Қазақстанда ауыл кооперативтерін субсидиялау тетігін ауыл шаруашылығы министрлігі ұсынады [7].

Қазақстанда экологиялық жағдайды жақсартуға және қоршаған ортаны сақтауға бағытталған қуатты жем-шөп базасын құру үшін алғышарттар бар. Ол ресурс үнемдеуші және органикалық технологияларға көшуге, сондай-ақ мал шаруашылығын дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл ауылшаруашылық секторын басқару модельдерін жетілдірудің кілті. Сондай-ақ аграрлық ғылымды тұрақты қаржыландыру негізінде АӨК-ті қолдаудың мемлекеттік шараларын жақсарту қажет.

Көптеген елдер АШӨ сақтау, бағаны тұрақтандыру, кедейлікті азайту, экономикалық өсуді ынталандыру, өнімділік пен табыстылықты арттыру, АӨК-ні мемлекеттік қолдау арқылы экспорттық әлеуетті арттыру сияқты маңызды мақсаттарға қол жеткізді [8]. Мемлекеттік қолдауға бюджеттік несиелеу, жеңілдетілген несиелеу, субсидиялар, тәуекел кепілдіктері, әлеуметтік көмек, гуманитарлық көмек және фермерлік гранттар, сондай-ақ ауыл шаруашылығындағы тәуекел кепілдіктері кіреді. Осыған байланысты елдің кеңістіктік ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстан үшін шет елдердің ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың табысты әдістерін бейімдеу қажет. Ауыл шаруашылығы саласын тұрақты дамыту үшін АӨК дамытудың қаржылық және қаржылық емес тетіктерін нығайту қажет. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің мемлекеттік қолдау алудағы еңбегін жеңілдететін цифрлық технологияларды дамыту аса маңызды болып табылады. Салада мемлекеттік қолдау кеңістіктік-уақыттық деректерге қатаң негізделуі тиіс. ЖІӨ сыртқы және ішкі статистикалық мәліметтермен оңай интеграцияланады және АШӨ-ні мемлекеттік қолдаудың тиімділігін тез бағалауға мүмкіндік береді.

АӨК-нің жоғары тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алады. Қазақстан өзінің аграрлық секторын белсенді түрде реформалауда. Атап айтқанда, ол ауыл шаруашылығы өнімдерін кейбір түрлері бойынша экспорттаудан бас тартады және азық-түлік өнім-

дерінің әлеуметтік маңызы бар өндірісіне бағаларға назар аударады, шағын фермерлердің кооперациясына ықпал етеді, АШТӨ кірістерін арттырады және көтерме-тарату орталықтарын (КТО) салу мақсатында Азық-түлік қорларын құрады – бұл реформалар кезеңіндегі ауыл шаруашылығы саясатының негізгі бағыттары. Жалпы, Қазақстанның ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау үрдістері жалпы әлем елдерінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес келеді. Қазіргі уақытта Қазақстан қолданыстағы агроазық-түлік саясатын халықаралық талаптар мен стандарттарға біртіндеп бейімдеуде. Қазақстанның агроазық-түлік кешенін құрылымдық қайта құру импортты отандық өніммен алмастыруға ықпал етуі тиіс. Импортты алмастыру саясатын іске асырудағы маңызды бағыт Қазақстан өңірлерінің бәсекелестік артықшылықтарын капиталдандыру болып табылады.

Қазақстанның АШ-ты сақтандыру нарығының табысты жұмыс істеп тұрған моделіне және агробизнесі реттеу тетіктерін одан әрі нығайту мен жетілдіруді қамтамасыз ету әдістеріне негізделуге тиіс. Күшті сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерін еңсеруге және АӨК-ті одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

АӨК-ні мемлекеттік қолдау басым жағдайда бюджеттік кредиттеу және субсидиялау арқылы жүзеге асатыны белгілі. Бюджеттік кредиттеу – мамандандырылған ұйымдардың жарғылық капиталын қалыптастыруға немесе ұлғайтуға мүмкіндік берсе; субсидиялау – кәсіпорынның экономикалық тиімділігін және өндірілетін өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында жүзеге асырылады [9]. Ауылшаруашылық субсидиялары осы сектордың алдында тұрған бірегей қиындықтарды шешуде және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады [10].

АШК-ні субсидиялау тетіктерін бағалау бойынша жүргізілген зерттеудің теориялық, әдіснамалық және ақпараттық базасын осы бағытта тереңірек зерттеу жүргізген отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері, Біріккен ұлттар ұйымының (БҰҰ), сонымен қатар, азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымының (ФАО) ауылдық дамуды қайта қарау туралы дүниежүзілік әлеуметтік есебі; Қазақстанның Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі, Ұлттық статистика бюросы сайтының деректері; Қазақстанның ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайтынан алынған мәліметтер және АШК-ні қаржыландырушы қаржы ұйымдарының ресми сайтынан алынған жылдық есептерінің деректері құрайды. Әлемдік және Қазақстандағы АШК-ні субсидиялау тетіктерін бағалаудың теориялық заңдылықтары мен принциптерін ғылыми негіздеу кезінде авторлар эмпирикалық, гипотезалық және ғылыми абстракциялық әдістер қолданылды. Аграрлық секторды субсидиялау мен қаржыландыру жағдайын талдау мен ағымдағы проблемаларды анықтау барысында динамикалық талдау, синтездеу, салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. АШК-ні субсидиялау тетіктерін бағалау кезінде дамыған мемлекеттердің (АҚШ, Қытай) және Оңтүстік Африканың АШК-ні субсидиялау жүйесіне салыстырмалы талдау жасалып, бұл бағытта жүргізілген зерттеулерге жүйелі шолу әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижесінің қортынды бөлімінде жүйелік көзқарас, монографиялық, абстрактылы-логикалық әдіс қолданылды.

Бұл зерттеудің әдістемелік негізі дамыған және дамушы АШК-ні субсидиялау тетіктерін негізге ала отырып, Қазақстанның бұл бағыттағы жүргізіліп отырған шараларының нәтижесін бағалау және субсидиялау тетіктерін нығайту. Мақалада еліміздегі АШК-ні субсидиялау механизмінің ағымдағы жағдайы және оның нәтижелі көрсеткіштері бағаланды, субсидиялаудағы кемшіліктер көрсетілді. Осыған сәйкес, зерттеуде дамыған және дамушы елдердің АШК-ні субсидиялау тетіктері зерделеніп, еліміздегі субсидиялау тетіктерін нығайтудың мүмкін жолдары ғылыми негізделді.

Негізгі ережелер

Ауыл шаруашылығы кооперативтерін (АШК) дамыту есебінен ауылдық аймақтардағы тұрғындарының табысын арттыру және тұрмыс сапасын жақсарту Қазақстанның стратегиялық

құжаттарымен бекітілді. Дегенмен ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ағымдағы даму жағдайы оның қаржылық мүмкіндіктерінің шектеулі екендігін көрсетіп отыр. Сонымен қатар, АШК-нің даму жағдайы мен оны қаржыландыру бағыттары, субсидиялау көлемі мен оның динамикасы, ұйымдастырушылық-басқарушылық әдістемесі бойынша жасалған кешенді талдау жұмыстары, кооперативтерді орнықты дамытуға мүмкіндік беретін модельдер және ауыл тұрғындарының кооперативтерге бірігуге уәждемесі мен белсенділігін арттыру тетіктері көрсетілген ғылыми негізділікпен жазылған ұсынымдар аз. Мұндай зерттеулердің аз болуы мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі, ауылдық аумақтарды дамыту, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын және табысын арттыру, өңірлерді дамыту, демографиялық өсу, ішкі көші-қонды реттеу жөніндегі стратегиялық мақсаттардың орындалуын баяулатады. Аталған проблемаларды шешу және дамыған елдердің АШК дамыту тәжірибесі экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеудің жоғары тиімді тетіктері ғана агроөнеркәсіптік кешеннің жоғары тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алатынын дәлелдейді. Келтірілген эмпирикалық талдаулар аграрлық саясатты іске асыруда субсидиялау тетігінің біржақты мазмұны бар екенін көрсетті.

Әлемдік агрессиялардың әсерінен туындаған азық-түлік бағасының тұрақсыздығы-Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласының өндірісін бірте-бірте ынталандыруды және оған ұжымдық күш-жігер арқылы жеңуге бағытталған нақты механизмдерді ұстану қажеттілігін көрсетеді. Осы жағдайларға байланысты аграрлық секторды қаржылық қолдау, субсидиялау тетіктерін бағалау мен оны нығайту шараларын ұсыну маңызды.

Әдебиетке шолу

Кез-келген мемлекеттің орнықты дамуын мен әлеуметтік-экономикалық жағдайын арттыруды, сондай-ақ, халықтың әл-ауқатын және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді аграрлық секторсыз елестету мүмкін емес. ФАО мәліметтері бойынша, 2022 жылдың соңында азық-түлік тапшылығынан зардап шегетін адамдардың саны күрт артып (349 млн-ге дейін, олардың жартысына жуығы 18 жасқа толмаған), бұрын-соңды болмаған гуманитарлық қажеттіліктер пайда болған. Оның себебі әлем соңғы онжылдықтардағы қақтығыстар, ауа-райының күрт өзгеруі, 2019 жылғы пандемиясының (COVID-19) макроэкономикалық салдары және Украинадағы қақтығыстардан туындаған ең ауыр азық-түлік дағдарысы. Соның салдарынан әлем бойынша жеткізу тізбегі бұзылды [11]. Сондықтан әлемнің барлық елдерінде АӨК саласына мемлекет тарапынан қолдау көрсетіп, бұл саланы дамытуға үнемі басымдық береді және субсидиялау тетіктерін, ынталандыру шараларын үнемі жетілдіреді.

ЭЫДҰ-ның елу төрт елі және басқа да экономикасы дамып келе жатқан 12 ел жыл сайын өздерінің ауылшаруашылық секторын қолдау үшін 700 миллиард доллардан астам қаражат бөледі. ЭЫДҰ жинаған мәліметтерге сәйкес Норвегия (57,6%), Исландия (54,6%) және Швейцария (47,4%) сияқты шағын елдер фермерлік шаруашылықтардың жалпы шығыстары бойынша ең ірі субсидиялаушылары қатарына жатады. Қытай, Жапония, Оңтүстік Корея, Индонезия және ЕО елдері өздерінің ауылшаруашылық өндірушілеріне фермерлік шаруашылықтардың жалпы кірісінің 12%-дан асатын деңгейде қолдау көрсетеді. АҚШ, Канада және Мексика елдері бұл көрсеткіштен төмен [12].

Елімізде ауыл шаруашылығы саласын және АШК-ін субсидиялау аясындағы ағымдағы жағдай туралы зерттелімдер көптеген шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінде зерттеледі. Атап айтқанда: В. Zou, А.К. Mishra, В. Luo, N. Akber, K.R. Paltasingh, А.К. Mishra, С. Li, Z. Sha, X. Sun, Y. Jiao, J. Zhang, J. Wu, J. Simpson, С. Arthur шетелдік авторлармен қатар, К.М. Жумаксанова, Р.Г. Есенжигитова, Р.Ж. Дүйскенова, Б. Утибаев, Р. Жунусова, М. Смагулов, Т. Рахимбеков, Г.У. Акимбекова, В.Н. Кожевников отандық зерттеушілердің еңбектерінде кеңінен зерттелген. Біздің зерттеуімізде АШК-ін субсидиялаудың тиімді тетіктерін қолдану арқылы нәтижелі көрсеткіштерге қол жеткізілген мемлекеттердің тәжірибесі ескеріледі. Сонымен қатар, мемлекеттің АШК-ні субсидиялауы бойынша ағымдағы жағдай бағаланды.

Ауыл шаруашылығының табиғи-климаттық жағдайларға, табиғи апаттар мен бақыланбайтын оқиғаларға жиі ұшырайтын тәуекелі өте жоғары сала екенін ескерсек [13], бұл саланың тұрақты дамуын мемлекеттік қолдау мен ынталану шараларынсыз елестеу мүмкін

емес. Сондықтан, аграрлық секторды тұрақты әрі қарқынды даму мақсатында үнемі көптеген елдер мемлекеттік қолдау мен реттеу тетіктерін қажет етеді. Атап айтқанда, АҚШ-та ауыл шаруашылығы ел экономикасының дамуында маңызды рөл атқарады. Бұл елде 2014 жылдан бастап, ауыл шаруашылығын тікелей бюджеттік қолдау құралы «тәуекелдерді сақтандыру» құралымен алмастырылды. АҚШ фермерлерді бағаның төмендеуінен сақтандыру (PLC) және ауылшаруашылық тәуекелдерін сақтандыру (ARC) секілді екі негізгі қолдау схемаларының бірін тандай алады [14]. Бірінші бағдарлама фермерлерді бағаның төмендеуінен (PLC) сақтандыруға негізделген, егер егін бағасы белгіленген деңгейден төмен түссе, өтемақы төленеді. Екінші бағдарлама ауылшаруашылық тәуекелдерін сақтандырумен (ARC) байланысты; ол өнім бағасы мемлекет бойынша орташа деңгейден төмен болған жағдайда фермерлерге төлемдер ұсынумен (аралық өтем ақы) ерекшеленеді [15].

Испанияда ауылшаруашығы тауар өндірушілерін климаттық және нарықтық тұрақсыздық жағдайындағы тәуекелдерден сақтандыру механизмі арқылы қолдау көрсетіледі [16]. Австралияның ауыл шаруашылық саясатының басымдықтарының бірі-нарықтардағы тұрақсыздық пен қолайсыз ауа-райы жағдайында тиімді фермерлердің кірістерін қорғау. Австралия Үкіметінің қаржылық қолдауы фермерлерге, әдетте, табиғи немесе техногендік факторлардан туындаған шығындарды өтеу үшін негізінен ұзақ құрғақшылық кезеңдерінің сақталуында, су тасқыны, өрт немесе басқа да табиғи апаттарда беріледі [17].

Нәтижелер мен талқылау

Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін қаржылай қолдаудың шетелдік тәжірибелері АШК-ін дамытудың танымал үлгілерін сипаттауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда АШТӨ-ін қолдаудың тиімді үлгілері орыс ғалымдарымен де жан-жақты зерттелген (1-кесте)

Кесте 1 – Агробизнесті қолдау модельдерінің сипаттамалары

Үлгі	Сипаттамалары
Тиімді сақтандыруды қамтамасыз ету	Аграрлық секторда сақтандыру төлемдерін және күшті сақтандыру нарығын пайдалану тәжірибесі АҚШ-та бар, мұны агробизнесті сапалы қолдау дәлелдейді
Энергияны үнемдеу және баламалы энергия	АӨК-де инновациялық технологияларды қолдану егіс алқаптарының өнімділігін арттыруға бағытталған үлгі болып табылады
Жеке ауыл шаруашылығы секторы және мемлекеттік қолдау	Бұл тәжірибе жеке кәсіпкерлікті пайдалануды кеңейтуді және қаржыландыру мен инвестиция арқылы мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді көздейді
Салық салудың икемді жүйесі	Бұл модель Австралияда қолданылады, бұл елдің бидай нарығындағы жетекші орнын қамтамасыз етеді
Субсидиялар арқылы агробизнесті қолдау үлгісі	Агробизнестің сапалы өсуін қамтамасыз ету үшін заңнамалық базаны құруға мүмкіндік беретін Германияда жұмыс істейді
Сауда ынтымақтастығы моделі	Көлік және көлік мәселелері азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады
Агробизнестегі Индустрия 4.0	Жасанды интеллект пен арнайы технологияларды қолдану қазіргі агробизнестің принципі болып табылады
Ескертпе: [18] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.	

Дамыған елдердің тәжірибесі экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік реттеудің жоғары тиімді тетіктері ғана агроөнеркәсіптік кешеннің жоғары тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алатынын дәлелдейді. Келтірілген эмпирикалық талдаулар көрсеткендей, қарастырылып отырған елдерде аграрлық саясатты іске асыру тетігінің біржақты мазмұны бар. Әлемдік агрессиялардың әсерінен туындаған азық-түлік бағасының тұрақсыздығы Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласының өндірісін бірте-бірте ынталандыруды және оған ұжымдық күш-жігер арқылы жеңуге бағытталған нақты механизмдерді ұстану қажеттілігін көрсетеді. Осы жағдайларда аграрлық секторды қолдауды кеңейту тәжірибесі макро-

экономикалық климатты тұрақтандыру және азық-түлік дағдарысының қаупіне қарсы тұру факторы болып табылады.

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің жағдайына келетін болсақ, мемлекет аграрлық секторды реформалаудың белсенді саясатын жүргізуде. Атап айтқанда, ауыл шаруашылығы өнімдерінің кейбір түрі бойынша экспортынан бас тарту және әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өндірісінің бағасына баса назар аудару, шаруашылықтың шашыраңқы ұсақ фермерлерді ірілендіру (кооперация түрінде), ауыл шаруашылығының тауар өндірушілерінің табысын артыру және азық-түлік қорын қалыптастыру мақсанында КОТ салу – реформалар кезеңіндегі ауыл шаруашылығы саясатының негізгі бағыттары болып табылады.

Жалпы алғанда Қазақстанның ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау тенденциялары жалпы әлем елдерінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес келеді. Қазіргі таңда Қазақстан қазіргі агроазық-түлік саясатын біртіндеп халықаралық талаптар мен стандарттарға бейімдеуде. Нәтижесінде Қазақстанның агроазық-түлік кешенінің құрылымдық қайта құулары импортты отандық өнімдермен алмастыруға ықпал етуі тиіс. Импортты алмастыру саясатын іске асырудағы маңызды бағыт агроазық-түлік қызметінің жоғары үлесі бар Қазақстан өңірлерінің бәсекелестік артықшылықтарын капиталдандыру, оларды өсу факторына айналдыра білу.

Қазақстан агробизнесі ары қарай нығайту мен реттеу тетіктерін жетілдіру үшін АҚШ-ның табысты жұмыс істейтін сақтандыру нарығы моделі мен кепілдендіру тәсілдеріне негізделуі керек, өйткені күшті сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерінен аман өтуге және агроөнеркәсіптік кешенді одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді. Әлемдік тәжірибені шолу Қазақстанда экологиялық жағдайды жақсартуға және қоршаған ортаны сақтауға бағытталған, ресурс үнемдейтін және органикалық технологияларға көшуге, мал шаруашылығын дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мықты жемшөп базасын құруға алғышарттары бар екенін көрсетеді. Осылайша, басқару шешімдері ауылшаруашылық секторының үлгілерін жетілдірудің кілті болып табылады және АӨК-ті мемлекеттік қолдау шараларының тұрақтылығы және аграрлық ғылымды қаржыландыруды арттыру жөнінде шаралар қабылдауы тиіс.

Қазақстанның аграрлық секторын мемлекеттік реттеу және қолдау жүйесі бірқатар нақты тетіктермен жүзеге асырылады. Бұл жүйе іс жүзінде баға, салық, кредиттік-қаржылық реттеу тетіктері арқылы халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған, мақсатты бағдарламалардың орындалуына негізделген және тікелей бюджеттік қолдаумен жүзеге асырылады.

Қазақстан АШК-ін субсидиялау тетіктерін біртіндеп жетілдіруде. Дегенмен, АШК дамыту мақсатында әзірленген пилоттық жобаның басталуына дейінгі және одан кейінгі жылдар (2018–2022 жж.) аралығындағы деректерді негізге алатын болсақ, АШК-нің негізгі көрсеткіштерінде бірқалыпты тұрақты өсім сақталмаған (2-кесте) [19].

Кесте 2 – Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің негізгі экономикалық көрсеткіштері

Кооперативтердің негізгі экономикалық көрсеткіштері	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	Ауытқу, % (2022/2018)
1. Жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтері мен олардың мүшелерінің саны, бірлік	2 858	2 840	2 919	3 147	3 284	114,9
2. Ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметкерлері саны, адам	8 513	7 591	7 692	7 529	7 377	86,7
3. Ауыл шаруашылығы кооперативтері аясында өндірілген өнімдер, тонна	131 543	166 521	206 544	3 212 23,6	33 757 0,3	244,9
4. Ауыл шаруашылығы кооперативтері аясында көрсеткен қызметтер, мың теңге	1 041 412	1 152 453	1 521 598	1 119 584	1 484 158	142,5
Ескертпе: [19] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.						

1-кестеден көріп отырғанымыздай 2022 ж. ауыл шаруашылығы кооперативтері аясында көрсеткен қызметтер көлемі 2018 жылмен салыстырғанда 42,5% өсті, бірақ бұл көрсеткіш 2021 жылды 2020 жылмен салыстырғанда 26,4% аз. Сонымен қатар, жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда 14,9%-ға, ал ауыл шаруашылығы кооперативтерімен өндірілген өнім көлемі екі жарым есе өсті. Соған қарамастан ауыл шаруашылығы кооперативтері қызметкерлерінің саны жылдан-жылға төмендеп, 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда 13,3%-ға азайды. Яғни ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту арқылы қол жеткізілген экономикалық оң нәтижелер ауылдық аумақтардағы әлеуметтік мәселелерді (жұмыссыздықты, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын арттырудағы) түбегейлі шеше алмай келеді. Нәтижесінде, 2023 жылдың басында жалпы халыққа есептегенде Республикадағы ауыл тұрғындарының үлесі 2018 жылмен салыстырғанда 4,2% азайып, жалпы халықтың 38,2% құрады [19]. Бұл жағдайлар мемлекеттің ұлттық қауіпсіздік, азық-түлік қауіпсіздігі, өңірлік даму, АӨК орнықты дамыту, ауыл тұрғындарының табысын арттыру, олардың тұрмыс сапасын жақсарту секілді стратегиялық мақсаттарды күрделендіруі мүмкін. Осы орайда еліміздегі ауыл тұрғындарының үлесін ескере отырып, ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамытуға потенциалды мүмкіндігі бар облыстарды облыстарды максималды және минималды жағдайды таңдау әдісі арқылы іріктеу, АШК дамытудың қаржылық тетіктерін нығайту, субсидия мөлшерін арттыру және оны тиімді басқару тетіктерін нығайту аса маңызды.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2022 жылғы Қазақстан халқына жолдауына субсидия бөлу және оның жұмсалыуына жүргізілетін бақылауды күшейту жөніндегі тапсырмаларға сәйкес, Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласындағы субсидия алушыларды үшін барлық бизнес-процестер автоматтандырылды. Сонымен қатар, міндетті агросақтандырудан ерікті сақтандыруға көшу жүзеге асырылды. Нәтижесінде еліміздегі АШК-нің саны және олармен өндірілген көнім көлемі де біршама артты. Атап айтқанда, 2018 ж. жұмыс істеп тұрған АШК-нің саны 2022 жылмен салыстырғанда 15,9%-ға және 2021 жылмен салыстырғанда 4,4%-ға өсті. Осы жылдар ішінде АШК өндіретін өнім үш есеге жуық өсті [19]. Алайда АШК-дегі мұндай оң нәтижелер ауылдық аумақтардағы әлеуметтік проблемаларды (жұмыссыздық, ауыл халқының өмір сүру сапасын арттыру) түбегейлі шеше алмай келеді. Нақтырақ айтқанда, мал шаруашылығындағы тұрақсыздық, ауылдық аумақтардағы еңбек өнімділігінің төмендеуі, ауыл тұрғындарының қалаға қоныс аударуы, өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің жоғары көрсеткіші, тұрақты жұмыс орындарының аздығы, азық-түлік өнімдері бағасындағы тұрақсыздық секілді проблемаларды реттеу әлі де болса зерттеуді және оны шешудің тиімді механизмдерін қажет етеді. Бұл тенденцияларды ескере отырып, мемлекет қазіргі кезде ауыл шаруашылығын субсидиялардың екі түрін қалдыруды ұсынады.

Бірінші бағыт, өндірілген және жөнелтілген ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілерді субсидиялау. Яғни қайта өңдеуші, экспорттаушы, импортты алмастырушы салалар бойынша өнім өндірушілерді субсидиялау [18]. Бұл ұсыныс ауыл шаруашылығы саласында атқарылуы тиіс келесідей міндеттің болуымен байланысты, олар:

- ♦ еңбек өнімділігін арттыру. АШТӨ табыстылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін, сайып келгенде ауыл тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту үшін қажет;

- ♦ ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты көлемін арттыру, себебі, халық санына шаққандағы отандық ауыл шаруашылығы өнімдерінің қолда бар әлеуетінің ішкі нарықтағы үлесінің төмен болуы;

- ♦ импортты алмастыру және ішкі нарықты толық өзін-өзі қамтамасыз ету.

Екінші бағыт ұсақ сүт өндірушілерді субсидиялау. Эксперттердің пікірінше қазіргі кезде жеке аулалардағы өндірілген сүттер стандарттарға сәйкес келмейді. Егер ауыл тұрғындары өздері өндіретін шикізатты қайта өңдеуге тапсыру мүмкіндігін жоғалтса, бұл елімізде әлеуметтік және экономикалық проблемаларды қалыптастыруы мүмкін. Статистикалық және сала мандарының ақпараттарын негізге алатын болсақ, оларды субсидияламаған жағдайда сүт беруден табыс тауып отырған ауыл тұрғындарының 70%-ы тұрақты табыс көзінен айырылады. Шикізат тапшылығына байланысты қайта өңдеу кәсіпорындарының жүктемесі 40%-ға дейін төмендейді,

нәтижесінде 2 мыңға жуық сүт зауыттарының қызметкерлері жұмысынан айырылады. Еліміздің ішкі нарығында қазақстандық өндірілген сүт өнімдерінің үлесі 40%-ға дейін төмендейді, ал сүт пен оны қайта өңдеу өнімдерінің бағасы екі еседен астам өседі. Осындай жағдайлардың алын алу үшін субсидияларды шаруа (фермер) қожалықтары (ШФҚ) жеке қосалқы шаруашылықтар (ЖҚШ) аясында құрылған АШК-нің жұмысын ынталандыруға бағыттаған дұрыс [20]. Қазіргі кезде бұл шара Республика бойынша Жамбыл облысында пилоттық жоба аясында қарқынды жүргізілуде. Нәтижесінде Жамбыл облысындағы АШК-нің саны 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда екі еседен астам (121,3%-ға) өсті. АШК-нің заттай түрдегі өнім өндірісі 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда үш еседен астам, ал 2021 жылдың ұқсас кезеңіне жақын 4 есеге өсті. Бұл нәтижеге ШФҚ, ЖҚШ АШК-не біріктіру негізінде қол жеткізілді. Осылайша аталған кезеңдер аралығында жеке кәсіпкерлер мен шаруа немесе фермер қожалықтарының саны 15%-ға дейін қысқарды. Бұл АШК-ін субсидиялаудың мүмкіндіктерін арттырды. Дегенмен, ауыл шаруашылық кооперативтеріндегі жұмысшылар санының тұрақсыздығын байқауға болады (2018 жылмен салыстырғанда 2022 ж. ол 44%-ға азайды).

Ауыл шаруашылығы саласын орнықты дамыту, іске асырылған пилоттық жобаның нәтижелерін одан әрі нығайту, ауыл халқының табыстылығын арттыру мақсатында 2023 жылғы қаңтардан бастап «Ауыл аманаты» жобасының бағыттары жетілдірілді. Қазақстан Республикасының Ауылдық аумақтарын дамытудың 2023–2027 жж. арналған тұжырымдамасында пилоттық жобаны іске асыру жөніндегі нақты іс-шаралар қаралды: әрбір ауылдық округтің мамандануына скрининг жүргізу, ауыл шаруашылық кооперативтерін және шаруашылықтың шағын нысандарын (ШФҚ, ЖҚШ) субсидиялау және шағын кредит беру, сервистік-өткізу кооперативтерін қалыптастыру, кооперативтерді лизингтік техникамен және жабдықпен қамтамасыз ету және т.б.

Пилоттық жобаны іске асыру Жамбыл облысының Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту бойынша тәжірибені масштабтау негізінде іске асырылады. Аталған шараларға сәйкес Жамбыл облысының ауыл шаруашылығының шағын нысандары мен кооперативтерін қаржыландыру 5 бағыт бойынша жүзеге асырылды: 1) өңдеу саласына жататын жобалар; 2) өсімдік шаруашылығын дамыту; 3) АШК-ін жарактандыру; 4) мал шаруашылығын дамыту; 5) басқа бағыттағы бизнес жобалар [21] (3-кесте).

Кесте 3 – Жамбыл облысындағы АШК мен шағын шаруашылық нысандарды қаржылай қолдау бағыттары және көлемі

№	Пилоттық жобаның бағыттары	Қаржыландыру мөлшері	
1	Үй іргесіндегі жерді тиімді пайдалану	Жылыжайлар үшін – 2500 АЕК	
2	Мал шаруашылығын дамыту	Ең жоғарғы сома-2500 АЕК: - ІҚМ – 350 мың теңге - ұсақ мал – 50 мың теңге - бұқалар – 250 мың теңге - жылқы – 400 мың теңге - жем-шөп шығындары-20 %	
3	Ауыл сыртындағы жер үлесін тиімді пайдалану	1 және 3 бағыттағы ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтері үшін ең жоғары сома-8000 АЕК	
4	Кооперативтерді жабдықтау	Ауыл шаруашылығы өндірістік кооперативтері үшін ең жоғары сома 8000 АЕК	Жылдық мөлшерлеме – 2,5%; Несиені өтеу мерзімі 5 жылға дейін
5	Тұрғындардың өз кәсібін ашу	Ең жоғарғы сома 2500 АЕК	
Ескертпе: [22] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған.			

2023 ж. «Ауыл аманаты» жобасын іске асыруға Жамбыл облысына 24 млрд теңге бөлінді. Бұл қаражатқа 70 мыңға жуық тұрғыны бар 10 ауданның 26 ауылдық округі қаржыландырылды [22]. Пилоттық жоба шеңберінде 2023 жылдың 7 айының қорытындысы бойынша өнеркәсіп өндірісінің көлемі 510,1 млрд теңгені құрап, 2022 жылмен салыстырғанда 7,8% өсті.

Қазіргі уақытта Жамбыл облысы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері төмен аудандардың әкімдерімен бірлесіп, ауыл шаруашылығы кооперативтерін субсидиялау және жеңілдетілген қаржыландыру бойынша өтінімдерді зерделеу және қажетті құжаттарды ресімдеу бойынша жұмыстар жалғасуда. Сонымен қатар, Жамбыл облысының барлық ауылдық округтерінде шаруашылықтарды суармалы сумен қамтамасыз ету, ұңғымаларды бұрғылау, өткізу кооперациясын қалыптастыру және қаржыландыру, бизнес-әлеуетті және кооперациялық бағыттарды іске асыру үшін қажетті ауыл шаруашылығы техникасын сатып алу арқылы ауылдық жерлерде жұмыспен қамтуды ұлғайту және еңбек кірістерін арттыру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Кооперациялық бағыттарды іске асырған және қажетті қолдау шараларын алған АШК-індегі өнімділік 2 есе өсті. Аталған нәтижелер «Ауыл аманаты» жобасының экономикалық және әлеуметтік тиімді екенін көрсетті.

Мемлекеттің АШК-ін субсидиялау мен қаржылық қолдау шаралары аясындағы қол жеткізілген нәтижелерге қарамастан, Жамбыл облысында және жалпы Республика бойынша ауыл шаруашылық кооперативтерінде жұмыспен қамқылған жұмысшылар саны жылдан-жылға азайып отырғанын байқаймыз. Атап айтқанда, Жамбыл облысындағы ауыл шаруашылық кооперативтеріндегі жұмысшылар саны 2022 ж. 2018 жылмен салыстырғанда ол 44%, ал республика бойынша 13,3% азайды. Мемлекеттің ауыл тұрғындарын жұмыспен қамту, табыстылығын арттыру секілді стратегиялық мақсаттарын ескерсек, аталған жағдайлар ауыл шаруашылық кооперативтерін субсидиялау шарттарын нығайту қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстандағы ауыл шаруашылығы саласын субсидиялау – жалпы алғанда АШК-і көрсеткіштердің өсуіне әкелді. Біздің зерттеуіміздегі 2018–2022 жж. аралығындағы 5 жылда ауыл АШК-дің саны артты және өндірілген өнім көлемі ұлғайды. Дегенмен, фермерлік шаруашылықтарды субсидиялау бойынша кейбір проблемалар бар. Атап айтқанда, Қазақстан фермерлер қауымдастығының деректері бойынша ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің (АШТӨ) тек 6–8% ғана субсидия алу мүмкіндігі бар екені көрсетілді. Сондай-ақ, кейбір зерттеулерде АШК-ін субсидиялау тиімділігі төмен, төленетін субсидиялар мен фермерлер қызметінің нәтижелік көрсеткіштерінің өзара сәйкес келмеуі [23]. Бұл проблемалардың орын алуының басты себебі мемлекеттің субсидиялау шарттары мен қаржылай қолдау тетіктерінің әлі де болса жетілмегендігін көрсетеді. Себебі, шаруалардың басым бөлігі мемлекетік қаржылай қолдау алған жылы өндіріс ауқамы кеңейтеді, бірақ шаруашылықты ары қарай өздігінен дамытуға ынталы емес. Осыған байланысты қазіргі кезде ауыл шаруашылығы саласындағы Ведомстволар мен шаруашылықтың шағын нысандары арасында ортақ көзқарас қалыптаспаған. Кейбір зерттеулерде ауыл шаруашылығы министрлігінің өкілдері қазіргі таңда фермерлерге субсидиялар қажет емес деп санайды. Шаруалардың өздері ауыл шаруашылығы тұрақтылықты сақтау үшін мемлекеттік қаржылай қолдау қажет көрсетілген.

Фермерлер ауыл шаруашылығын субсидиялауда орасан зор сыбайлас жемқорлық схемалары бар екендігін көрсетеді, атап айтқанда жаңа министрдің келуімен ауыл шаруашылығы ережелері ғана өзгеріп, жалпы жағдайдың өзгермеуі, осыған байланысты фермерлерге жыл сайын жұмыс істеудің күрделенуі, еліміздегі элиталық тұқым материалының жетіспеушілігіне қарамастан субсидиялаудың жаңа ережелерінде олар сатып алудан бас тару, әлем бойынша ауыл шаруашылығының цифрлық дамуына қарамастын көптеген шенеуніктердің ауыл шаруашылығы техникасын сатып алуға арналған инвестициялық субсидияларды арттыруға құлықсыз болуы және т.б.

Ауыл шаруашылығы саласын басқару өкілдері фермерлік шаруашылықтарды субсидиялау кезінде орын алып отырған келеісдей проблемалады келтіреді, олар: ДСҰ – Дүниежүзілік сауда ұйымының шарттары бойынша – «сары» себет шеңберіндегі Қазақстанның ауыл шаруашылығын субсидиялау көлемінің елдің ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (АШ ЖӨ) 8,5% асырмау; АШТӨ-нің басым бөлігі үшін субсидиялардың қолжетімсіздігі; субсидиялардың тиімділігінің төмен болуы, ауыл шаруашылығындағы субсидиялау жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықтың

жоғары деңгейі, фермерлер субсидиялардың барлық түрін қолдана алмауы (ақшадағы субсидиялардың қаншалықты көлемін шаруалар теңгемен алатыны). Осылайша, еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы фермерлік шаруашылықтарды дамытуда қарапайым сабақтастық болмай келеді. Жалпы алғанда АШК-ді субсидиялау тетіктері бойынша бірқатар кемшіліктердің бар екенін тап өткен жөн, олар:

- ♦ шағын және орта фермерлерді кепілдікпен қамтамасыз ету кезіндегі қаржы институттарының төмен бағалауы;
- ♦ кредиттік және бюджет қаражатының шектеулілігі;
- ♦ республика бойынша кейбір ауылдық елді мекендердегі интернет-байланыс жүйесі қызметінің қолжетімді болмауы және қызмет сапасының төмен болуы;
- ♦ ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің (АШТӨ) басым көпшілігі үшін субсидиялардың қолжетімсіздігі;
- ♦ АШК-іне бөлінген субсидияның нәтижелі көрсеткіштерінің төмен болуы.

Қорытынды

Жалпы алғанда мемлекеттің АШК-ін қаржылай қолдау мен субсидиялау тетіктері әлем елдерінде болып жатқан өзгерістерге сәйкес келеді. Қазіргі таңда Қазақстан ауыл шаруашылығын субсидиялау бойынша әлем елдерінің жетістіктерін және тәжірибелерін біртіндеп енгізуге бейімдеуде. Дегенмен, АШК-ін қаржылай қолдау мен субсидиялау тетіктерін нығайту үшін АҚШ-ның табысты жұмыс істейтін сақтандыру нарығы моделі мен кепілдендіру тәсілдерін қолданудың маңызы зор. Себебі, күшті сақтандыру нарығы жеке фермерлерге дағдарыстың қиын кезеңдерінен аман өтуге және агроөнеркәсіптік кешенді одан әрі дамыту үшін алғышарттар жасауға мүмкіндік береді. Әлемдік тәжірибені шолу Қазақстанда экологиялық жағдайды жақсартуға және қоршаған ортаны сақтауға бағытталған, ресурс үнемдейтін және органикалық технологияларға көшуге, мал шаруашылығын дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мықты жемшөп базасын құруға алғышарттары бар екенін көрсетеді. Осылайша, АШК-ін субсидиялау тетіктерін жүйелі қолдану ауыл шаруашылық секторының үлгілерін жетілдірудің кілті болып табылады. Сонымен қатар, ауыл тұрғындарының кооперативтерге бірігуге беленділік дәрежесі, табыс деңгейі, тұрмыс сапасы көрсеткіштерін – әлеуметтік сауалнама, кейс-стади, контент-талдау әдістері арқылы анықтап, субсидиялауды тиімді ұйымдастырудың ғылыми негізделген ынталандыру тетіктерін ұсыну орынды.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Мақала Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігінің мақсатты қаржыландырған «Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығы кеңістіктік деректер инфрақұрылымын 2.0 технологиялары мен қағидаттары бойынша қалыптастыру» атты ғылыми техникалық бағдарламасы (BR 22886730) аясында әзірленді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 OECD-FAO Agricultural Outlook 2023–2032. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023. URL: <https://www.fao.org/3/-cc6361en/cc6361en.pdf>.

2 Katie T., Mix K., Edwards M., Piña M. Evaluating Success Factors and Challenges Among Small-Scale Agricultural Producers: A Texas Case Study // *Journal of Rural Social Sciences*. 2022. Vol. 37(3). P. 1–34. URL: <https://egrove.olemiss.edu/jrss/vol37/iss3/3>

3 Han X., Xue P., Zhang N. Impact of Grain Subsidy Reform on the Land Use of Smallholder Farms: Evidence from Huang-Huai-Hai Plain in China // *Land*. 2021. No. 10(929). P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.3390/land10090929>

4 Akber N., Paltasingh K.R., Mishra A.K. How can public policy encourage private investments in Indian agriculture? Input subsidies vs. public investment // *Food Policy*. 2022. No. 107. P. 102210. URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102210>

5 Li C., Sha Z., Sun X., Jiao Y. The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. No. 19(21). P. 1–17. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph192113797>

- 6 Zhang J., Wu J., Simpson J. Arthur C. Membership of Chinese Farmer Specialized Cooperatives and Direct Subsidies for Farmer Households: A Multi-Province Data Study // *The Chinese Economy*. 2019. No. 52(5). P. 400–421. URL: <https://doi.org/10.1080/10971475.2019.1617928>
- 7 Blekking J. Who Gains From Rural Agricultural Cooperative Membership? // A Paper Prepared for the Ostrom Workshop Research Series February. Indiana University. 2017. P. 1–18. URL: <https://ostromworkshop.indiana.edu/pdf/-seriespapers/2017spr-res/blekking-paper.pdf>
- 8 Сельскому хозяйству нужна простая и прозрачная схема субсидирования. НПП «Атамекен». 2023. URL: <https://atameken.kz/ru/news/46142-sel-skomu-hozyajstvu-nuzhna-prostaya-i-prozrachnaya-shema-subsidirovaniya>
- 9 Әліпбеки О.Ә., Женсхан Д., Мусина Р.С. Ауыл шаруашылығын субсидиялау: проблемалары және оны тиімді ұйымдастыру жолдары // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің Жаршысы. Экономикалық серия. – 2023. – № 2. – 232–241 б.
- 10 Жумаксанова К.М., Есенжигитова Р.Г., Дүйсеннова Р.Ж. Қазақстанның аграрлық секторын мемлекеттік қолдаудың өзекті мәселелері // *Проблемы аграрного рынка*. – 2022. – № 4. – С. 33–42
- 11 Годовой отчет о деятельности за 2022 год. Исполнительный совет Ежегодная сессия. Рим. 2023 г. URL: https://executiveboard.wfp.org/document_download/WFP-0000149631
- 12 Calder A. Agricultural subsidies: Everyone’s doing it // *Hinrich foundation*. 2020. URL: <https://www.hinrichfoundation.com/research/article/-trade-distortion-and-protectionism/agricultural-subsidies/>
- 13 United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). Reconsidering Rural Development. World Social Report 2021. URL: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>
- 14 Khalmirzayeva S. Evaluation of global experience of state support for the agribusiness and agricultural sections // *E3S Web of Conferences*. 2023. No. 389. P. 1–7. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338903071>
- 15 Keith Good. The 2023 Outlook for U.S. Agriculture From USDA’s Chief Economist // *Agricultural economy. Agricultural Outlook Forum*. 2023. P. 10. URL: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/2023AOF-agricultural-economic-foreign-trade-outlook.pdf>
- 16 Spain’s cap strategic plan // An official website of the European Union. Agriculture and rural development. 2023. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2023-04/csp-a-a-glance-spain_en.pdf
- 17 Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Policies for Climate Change Mitigation. Australia. 2022. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f51d06b2-en/index.html?itemId=/content/component/f51d06b2-en>
- 18 Korniyenko G., Kurman T., Pokalchuk M., Stanislavskiy V., Chabanenko M. Models for supporting agribusiness in the face of food security threats // *Journal of law and sustainable development*. 2023. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i3.822>
- 19 Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық Статистика бюросының мәліметтері. 2024. URL: <https://www.stat.gov.kz/>
- 20 Утибаев Б., Жунусова Р. О взаимосвязи финансирования сельхозтоваропроизводителей и объемов производства продукции // *Экономика и статистика*. – 2021. – № 2. – 69–72 б.
- 21 Рахимбеков Т. Оставить всего два вида субсидий. 2023. Официальный сайт Eldala.kz. URL: <https://eldala.kz/novosti/kazakhstan/15351-ostavit-vsego-dva-vida-subsidiy-predlozhit-toleutay-rahimbekov>
- 22 Проектом «Ауыл аманаты» планируется охватить еще 91 сельский округ Жамбылской области. Управление сельского хозяйства акимата Жамбылской области. 2023. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/-zhambylauyl/press/news/details/670165?lang=ru>
- 23 Кельм Д. Субсидии в нынешнем виде фермерам точно не нужны? *Kazakh-zerno.net*. 2023. URL: <https://kazakh-zerno.net/191089-subsidii-v-nyneshnem-vidе-fermeram-tochno-ne-nuzhny/>

REFERENCES

- 1 OECD-FAO Agricultural Outlook 2023–2032. Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023. URL: <https://www.fao.org/3/-cc6361en/cc6361en.pdf>. (In English).
- 2 Katie T., Mix K., Edwards M., Piña M. (2022) Evaluating Success Factors and Challenges Among Small-Scale Agricultural Producers: A Texas Case Study // *Journal of Rural Social Sciences*. Vol. 37(3). P. 1–34. URL: <https://egrove.olemiss.edu/jrss/vol37/iss3/3>. (In English).
- 3 Han X., Xue P., Zhang N. (2021) Impact of Grain Subsidy Reform on the Land Use of Smallholder Farms: Evidence from Huang-Huai-Hai Plain in China // *Land*. No. 10(929). P. 1–15. URL: <https://doi.org/10.3390/land10090929>. (In English).

4 Akber N., Paltasingh K.R., Mishra A.K. (2022) How can public policy encourage private investments in Indian agriculture? Input subsidies vs. public investment // *Food Policy*. No. 107. P. 102210. URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.1022107>. (In English).

5 Li C., Sha Z., Sun X., Jiao Y. (2022) The Effectiveness Assessment of Agricultural Subsidy Policies on Food Security: Evidence from China's Poverty-Stricken Villages // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. No. 19(21). P. 1–17. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph192113797>. (In English).

6 Zhang J., Wu J., Simpson J. Arthur C. (2019) Membership of Chinese Farmer Specialized Cooperatives and Direct Subsidies for Farmer Households: A Multi-Province Data Study // *The Chinese Economy*. No. 52(5). P. 400–421. URL: <https://doi.org/10.1080/10971475.2019.1617928>. (In English).

7 Blekking J. (2017) Who Gains From Rural Agricultural Cooperative Membership? // A Paper Prepared for the Ostrom Workshop Research Series February. Indiana University. P. 1–18. URL: <https://ostromworkshop.indiana.edu/pdf/-seriespapers/2017spr-res/blekking-paper.pdf>. (In English).

8 Sel'skomu hozjajstvu nuzhna prostaja i prozrachnaja shema subsidirovaniya. NPP «Atameken». 2023. URL: <https://atameken.-kz/ru/news/46142-sel-skomu-hozyajstvu-nuzhna-prostaya-i-prozrachnaya-shema-subsidirovaniya>. (In Russian).

9 Älipbeki O.Ä., Jenshan D., Musina R.S. (2023) Auyl şaruşaşylyğyn subsidialau: problemalary jäne ony tiımdı üıymdastyru joldary // L.N. Gumilev atyndağy EÜU-nıń Jarşysy. Ekonomikalyq seria. No. 2. 232–241 p. (In Kazakh).

10 Jumaksanova K.M., Esenjigitova R.G., Düıskanova R.J. (2022) Qazaqstannyń agrarlyq sektoryn memlekttik qoldaudyń özekti mäseleleri // *Problemy agrarnogo rynka*. No. 4. P. 33–42. (In Kazakh).

11 Godovoj otchet o dejatel'nosti za 2022 god. Ispolnitel'nyj sovet Ezhegodnaja sessija. Rim. 2023 g. URL: https://executiveboard.wfp.org/document_download/WFP-0000149631. (In Russian).

12 Calder A. (2020) Agricultural subsidies: Everyone's doing it // Hinrich foundation. URL: <https://www.hinrichfoundation.com/research/article/-trade-distortion-and-protectionism/agricultural-subsidies/>. (In English).

13 United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). Reconsidering Rural Development. World Social Report 2021. URL: <https://www.un.org/development/desa/dspd/world-social-report/2021-2.html>. (In English).

14 Khalmirzayeva S. (2023) Evaluation of global experience of state support for the agribusiness and agricultural sections // E3S Web of Conferences. No. 389. P. 1–7. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338903071>. (In English).

15 Keith Good. (2023) The 2023 Outlook for U.S. Agriculture From USDA's Chief Economist // Agricultural economy. Agricultural Outlook Forum. P. 10. URL: <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/2023AOF-agricultural-economic-foreign-trade-outlook.pdf>. (In English).

16 Spain's cap strategic plan // An official website of the European Union. Agriculture and rural development. 2023. URL: https://agriculture.ec.europa.-eu/system-/files/2023-04/csp-a-a-glance-spain_en.pdf. (In English).

17 Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2022: Reforming Agricultural Policies for Climate Change Mitigation. Australia. 2022. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/f51d06b2-en/index.html?itemId=/content/component/f51d06b2-en>. (In English).

18 Korniyenko G., Kurman T., Pokalchuk M., Stanislavskiy V., Chabanenko M. (2023) Models for supporting agribusiness in the face of food security threats // *Journal of law and sustainable development*. P. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.55908/sdgs.v1i13.822>. (In English).

19 Qazaqstan Respublikasynyń Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttigi Ülttyq Statistika bürosynyń mälimetteri. 2024. URL: // <https://www.stat.gov.kz/>. (In Russian).

20 Utibaev B., Zhunusova R. (2021) O vzaimosvjazi finansirovaniya sel'hoztovaroproizvoditelej i ob'emov proizvodstva produkcii // *Jekonomika i statistika*. No. 2. 69–72 p. (In Russian).

21 Rahimbekov T. Ostavit' vsego dva vida subsidij. 2023. Oficial'nyj sajt Eldala.kz. URL: <https://eldala.kz/novosti/kazahstan/15351-ostavit-vsego-dva-vida-subsidiy-predlozhil-toleutay-rahimbekov>. (In Russian).

22 Proektom «Auyl amanaty» planiruetsja ohvatit' eshhe 91 sel'skij okrug Zhambyl'skoj oblasti. Upravlenie sel'skogo hozjajstva akimata Zhambyl'skoj oblasti. 2023. URL: <https://www.gov.kz/-memleket/entities/-zhambylauyl/press/news/details/670165?lang=ru>. (In Russian).

23 Kel'm D. Subsidii v nyneshnem vide fermeram tochno ne nuzhny? Kazakh-zerno.net. 2023. URL: <https://kazakh-zerno.net/191089-subsidii-v-nyneshnem-vide-fermeram-tochno-ne-nuzhny/>. (In Russian).

О.А. АЛИПБЕКИ,¹

д.б.н., профессор.

e-mail: oalipbeki@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6205-0490

Д. ЖЕНСХАН,^{*2}

к.э.н., ассоциированный профессор.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

А.Ж. НУКЕШЕВА,²

к.э.н., профессор.

e-mail: annukesheva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3772-3213

Б.У. АСИЛОВ,²

к.э.н. и.о. ассоциированного профессора.

e-mail: Asilov-67@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1286-3220

¹Казахский национальный

университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский агротехнический исследовательский

университет им. С. Сейфуллина,

г. Астана, Казахстан

ОЦЕНКА МЕХАНИЗМОВ СУБСИДИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ

Аннотация

Оценка результативных показателей субсидирования сельскохозяйственных кооперативов (СХК) в Казахстане является одной из малоизученных тем. Цель исследования: оценка текущего состояния механизмов субсидирования и их влияния на результативные показатели СХК Казахстана. Используются методы изучения: эмпирический, гипотезный, научный абстракционный, динамический анализ, синтез, сравнительный анализ, системный подход, монографические методы с целью оценки механизмов субсидирования СХК. В статье продемонстрирован опыт стран, добившихся высоких результатов с использованием эффективных механизмов субсидирования СХК, оценено текущее состояние механизмов субсидирования СХК в стране, в том числе в Жамбылской области. Рассмотрено влияние субсидирования на результативные показатели СХК за 2018–2022 гг. Сделан вывод о том, что Казахстан совершенствует механизм субсидирования АППШ отрасли с учетом опыта стран мира. В результате увеличилось количество СХК и увеличились объемы производства. Тем не менее количество работников в нем сокращается с каждым годом. Поэтому для кардинального решения проблем на сельских территориях стоит учитывать опыт развитых стран. В нашем исследовании научно обоснована важность применения подходов страхования и гарантирования США для дальнейшего укрепления механизмов финансовой поддержки и субсидирования СХК. Это связано с тем, что сильный страховой рынок позволяет частным фермерам пережить трудные времена кризиса и создать предпосылки для дальнейшего развития агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: субсидирование, сельскохозяйственные кооперативы, страхование, сельхозтоваропроизводители, формы хозяйства, опыт стран, показатели.

O.A. ALIPBEKI,¹

d.b.s., professor.

e-mail: oalipbeki@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6205-0490

D. ZHENSKHAN,^{*2}

c.e.s., associate professor.

*e-mail: azan_tanat@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2863-2611

A.ZH. NUKESHEVA,²

c.e.s., professor.

e-mail: annukesheva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3772-3213

B.U. ASILOV,²

c.e.s., acting associate professor.

e-mail: Asilov-67@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1286-3220

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

²S. Seifullin Kazakh Agro Technical

Research University,

Astana, Kazakhstan

ASSESSMENT OF MECHANISMS FOR SUBSIDIZING AGRICULTURAL COOPERATIVES

Abstract

The assessment of the effective indicators of subsidizing agricultural cooperatives in Kazakhstan is one of the little-studied topics. The purpose of the study is to assess the current state of subsidy mechanisms and their impact on the performance indicators of the agricultural cooperatives of Kazakhstan. The following methods were used: empirical, hypothetical, scientific abstract, dynamic analysis, synthesis, comparative analysis, systematic approach, monographic methods were used to assess the mechanisms of subsidizing agricultural cooperatives. The article demonstrated the experience of countries that have achieved high results using effective agricultural cooperative subsidy mechanisms, and assessed the current state of agricultural subsidy mechanisms in the country, including in the Zhambyl region. The impact of subsidies on the performance indicators of the agricultural cooperative for 2018–2022 is estimated. It is concluded that Kazakhstan is improving the mechanism of subsidizing the ASH industry, taking into account the experience of countries around the world. As a result, the number of agricultural cooperatives has increased and production volumes have increased. Nevertheless, the number of employees in it is decreasing every year. Therefore, in order to radically solve problems in rural areas, it is worth taking into account the experience of developed countries. Our study scientifically substantiates the importance of applying US insurance and guarantee approaches to further strengthen financial support and subsidy mechanisms for agricultural enterprises. This is due to the fact that a strong insurance market allows private farmers to survive the difficult times of the crisis and create prerequisites for further development of the agro-industrial complex.

Key words: subsidies, agricultural co-operatives, insurance, agricultural producers, farm forms, country experience, indicators.

IRSTI 06.71.07
UDC 338.23
JEL H61, O13, Q13

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-129-141>

M.A. SERIKOVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: madina2281@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9832-8885

M.A. ZHOLAYEVA,¹

PhD, associate professor.

e-mail: r.zholaeva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9981-704X

YE.S. PATASHKOVA,²

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: e.patashkova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1587-2050

A.K. ZHAKHMETOVA,¹

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: ainura_zhahmetova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6660-8110

¹Eurasian National University

named after L.N. Gumilyov,

Astana, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

THE EFFICIENCY ASSESSMENT OF BUDGETARY FUND IMPLEMENTATION IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Abstract

In recent years, the agro-industrial complex has emerged as a crucial sector in the Republic of Kazakhstan, playing a pivotal role in ensuring the nation's food security. State support for agriculture constitutes a multifaceted mechanism encompassing measures that influence the income of agricultural industries, the structure and scale of agricultural production, the agri-food market, and the social fabric of rural areas. Financial resources are allocated from budgets at various administrative levels to support the agricultural sector of Kazakhstan. The primary objective is to assess the efficient utilization of budget funds allocated to the agricultural sector of Kazakhstan. A combination of economic-statistical, estimated-comparative, logical, and analytical analysis methods was employed to achieve this goal. The results reveal that a targeted agricultural policy, coupled with effective state regulation mechanisms, enables the attainment of high levels of productivity and efficiency in this industry. Nevertheless, despite these successes, the current role of the agro-industrial complex in shaping the economy is deemed insufficient. This is evidenced by indicators assessing the sector's contribution to macroeconomic benchmarks. In conclusion, an evaluation of the current state of development in the Republic of Kazakhstan's agricultural industry reflects a positive growth trend in recent years. However, the agricultural sector continues to be among the less profitable segments of the domestic economy, grappling with persistent challenges that have yet to be fully overcome.

Key words: agriculture, subsidies, budget funds, agro-industrial complex, state audit, utilization of funds, investments, state support.

Introduction

The agricultural industry is a significant part of the economy of Kazakhstan. A distinctive feature of the national economy is the agricultural policy aimed at state support of agricultural processes. State support is complex and encompasses its provision from customs regulation of imported agricultural products to ensuring a minimum level of profitability for rural economic entities in the country. One of the main issues requiring constant modernization is the rational formation of the consumption of

funds allocated by the state, as well as proper control over compliance with their intended use in agriculture [1].

Annually, subsidies are allocated from the national budget to support the agricultural sector. These subsidies are provided in the budget by the administration of the budgetary program and the executive authorities of the regions. Meanwhile, state support for agriculture is a multifaceted mechanism that encompasses measures to influence the incomes of agricultural enterprises, the structure and size of agricultural production, the agri-food market, and public production in rural areas. This is achieved by allocating financial resources from budgets of various levels. Therefore, budget support aimed at the comprehensive development of agriculture is a crucial factor in the country's economic system.

Effective organization of public policy, regulation, and constant implementation of incentive measures by the government significantly improves the provision of state and its support, including budgetary funds [2]. Consequently, issues related to the management of public services in agriculture represent the main aspect of the search for real methods of solving problems to increase the competitiveness of local products and increase efficiency in the agricultural sector.

Literature review

Agriculture is a high-priority sector in the economy, with significant development potential. It presents opportunities for expanding sales markets and enhancing overall production [3]. The implementation of a targeted agricultural policy, combined with an effective government support mechanism, makes it possible to achieve impressive levels of productivity and efficiency in the agricultural sector. The mechanism of state support for the agricultural sector comprises a range of approaches and strategies, as well as various forms and methods of support that align with the country's national priorities [4, 5].

It is important to note that comprehensive research on investment subsidies specifically intended for agricultural subjects is also crucial. This issue has received little attention in domestic scientific literature due to the recent introduction of the investment subsidy program in Kazakhstan in 2014. To provide subsidies at the local level, it is necessary to establish appropriate and optimal conditions and financing mechanisms for farmers. Simultaneously, markets for the sale of agro-industrial products must be capable of satisfying any additional demand for production factors that subsidies may stimulate. Additionally, subsidized inputs must be utilized by farmers and not sold or otherwise diverted [6, 7, 8].

According to S.N. Nikulina, identifying additional sources of investment for the agricultural sector is of utmost importance. The state's investment policy aims to effectively utilize limited budget funds for industry development. Attracting investment in the processing industry can positively impact agricultural producers by providing necessary resources [9].

Gaisana Sh. argues that agriculture also receives significant support from the state due to the low tax burden compared to other industries.

Lechner A.M and Baumgart T. mention that foreign countries use the PSE indicator, or 'Producer Support Evaluation', to assess the level of support for agricultural producers. The PSE indicator reflects all transfers to agricultural producers, both from consumers and taxpayers, received as a result of government policies to support agriculture. It has two components: direct fiscal support and indirect, also called "market price support" MPS [10].

In many countries, performance audits have primarily focused on aspects such as value in use, product quality and quantity, efficiency, equity, and customer satisfaction. Researchers have developed a decision model, based on a modified strategic balanced scorecard, for selecting sustainable technologies for enterprises in the supply chain [11].

Chen Y. notes that the increase in financial support and investment in agriculture has drawn public attention to the efficiency and effectiveness of government financial support for agriculture in achieving economic objectives. This has led to a call for audit institutions to move beyond verifying the authenticity and legality of financial funds to verifying the effectiveness of the implementation of government strategic plans and promoting performance audits of agricultural financial support, with a focus on economy, efficiency, and effectiveness [12].

Materials and methods

International and national statistical reports and official publications of international financial organizations are used as an information base for research of government programs and sustainable development goals. The main methods used in this study are economic-statistical, evaluative-comparative, logical and analytical.

To evaluate the level of modernization of the agro-industrial complex's infrastructure due to state support, it is necessary to assess the effectiveness of budget funds usage. The research methods are based on a literature review of scientific research by both domestic and foreign authors.

Main provisions

Based on a systematic approach to assessing the economic efficiency of the industry, it is important to consider the availability and use of resources in the production process. Moreover, the development of the industry directly affects the growth of GDP and other significant indicators of the country. Consequently, to perform the corresponding functions, the agro-industrial complex uses significant amounts of budget funds allocated for further development.

At the same time, it is necessary to determine the extent to which the agro-industrial complex fulfills its functional purpose for the efficient and effective use of allocated budget funds intended to finance activities that ensure their use by state regulation. Providing measures to support domestic producers, carrying out preparatory work for the sowing season, and increasing the level of sales of products to new markets through the formation of alternative routes for export destinations will increase the level of labor productivity.

Results and discussion

In recent years, the country's agro-industrial complex has experienced positive growth due to government support measures. The production of agricultural products and their processed goods has increased, and there has been a rise in the availability of modern, high-performance agricultural machinery. In a market economy, national competitive advantages and their development take priority within the framework of the global system of production and trade in agricultural products. The competitiveness of the agricultural sector is ensured through sustainable development, which is based on the industrialization of agricultural production and the growth of its efficiency (figure 1).

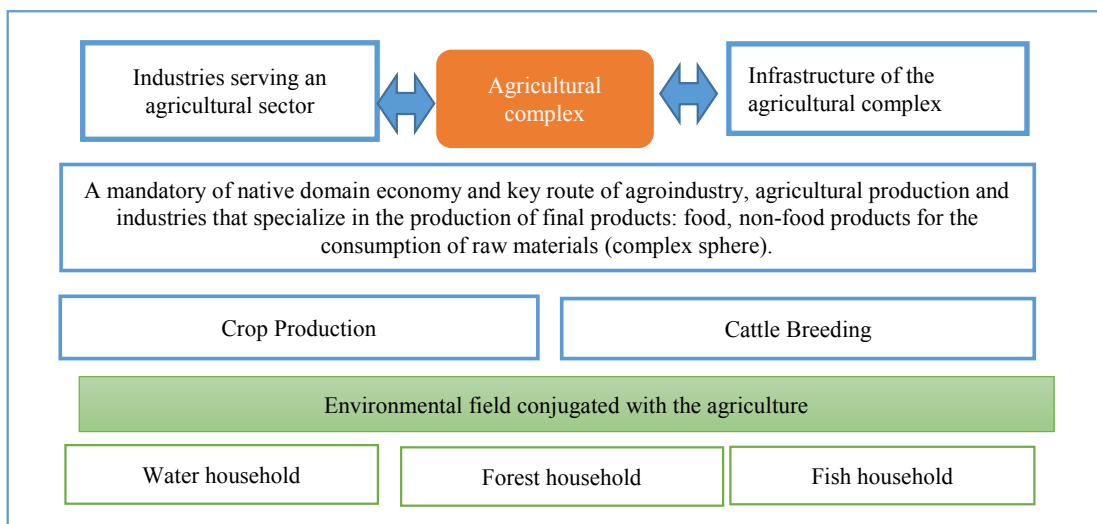

Figure 1– Directions of the agricultural complex system

Note: Compiled by authors based on the source [3].

The main resource for finding solutions to increase the competitiveness of domestic products and the efficiency of the agricultural sector are the problems associated with the organization of public services to agriculture.

The agricultural industry receives support from the government through subsidies and loans allocated from the Republican and local budgets. Budgetary subsidies are used to offset the costs of fuel, fertilizers, spare parts, and lubricants, while loans are provided for agricultural processes (figure 2).

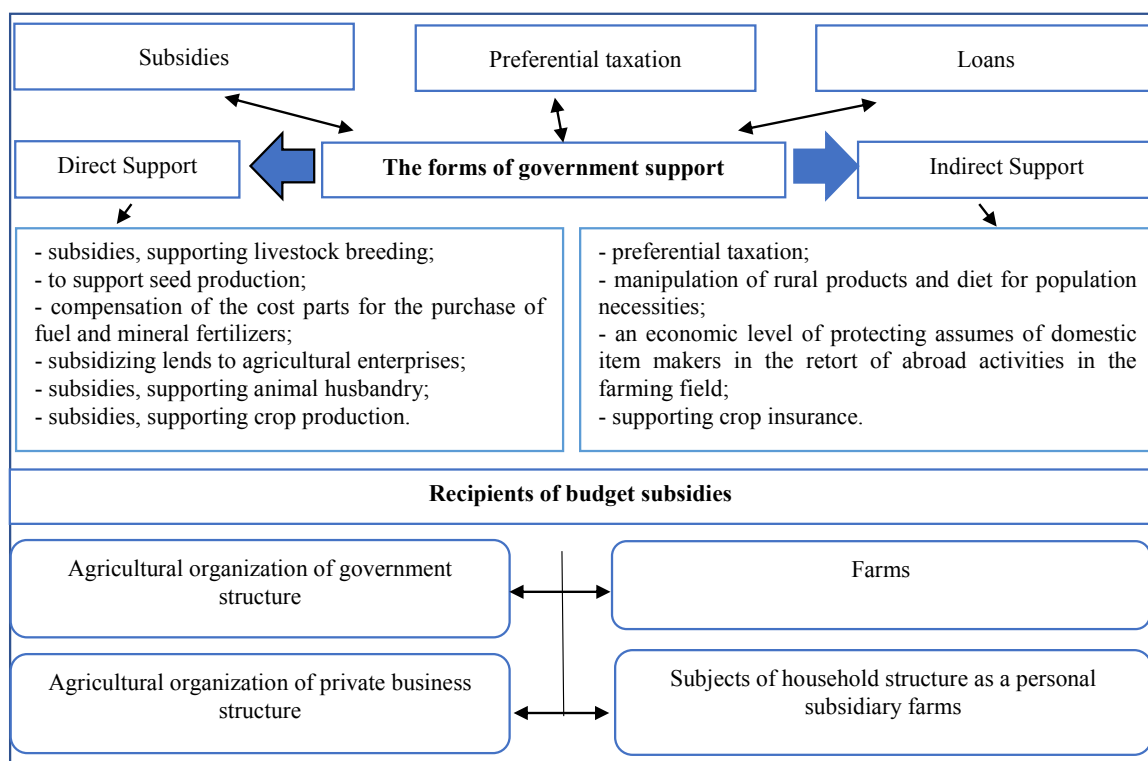

Figure 2 – The main forms of state support for agricultural producers categorized by types of management

Note: Compiled by authors based on the source [3].

The forms of support are divided into direct and indirect. Direct financing includes budgetary indicators that demonstrate impact, whether direct or indirect. The functional classification of budget expenditures is a grouping of expenditures at the state, regional, and local levels which plays a significant role in the field of management [13].

A specialized institutional system of financial support for the agro-industrial complex has been formed through organizations that were transferred to JSC National Management Holding Baiterek in 2021. The process of receiving subsidies is fully automated. A transition has been made from compulsory agricultural insurance to voluntary. However, there are still several issues. These include a low assessment of financial institutions for collateral security of small and medium-sized farmers, limited availability of credit and budget funds, incomplete internet coverage of rural areas throughout the republic, and subsidies in the agro-industrial complex being carried out in only 12 areas and 51 types.

The index of physical volume of gross output (services) of agriculture, and the share of agriculture in the country's GDP reflect the growth of the industry's share at low output volumes and its decrease at higher ones. So, in 1995, the share of agriculture was 12.3%, and in 2022 it decreased and amounted to 9.1%.

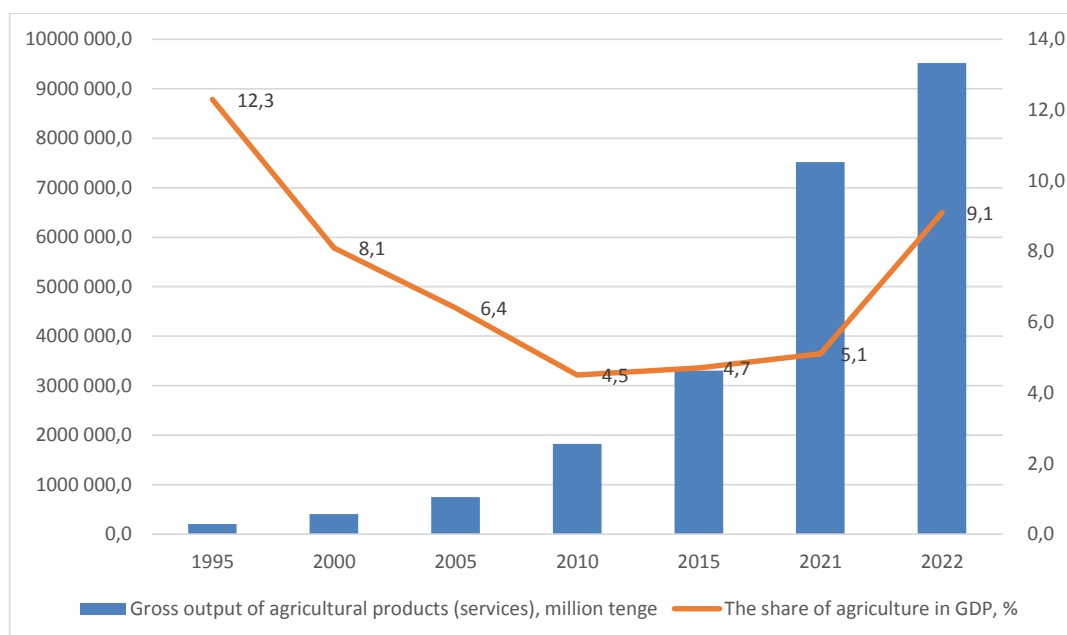

Figure 3 – Index of physical volume of gross output (services) of agriculture, and its share in the country’s GDP (%)

Note: Compiled by authors based on the source [17].

In 2021, the total value of agricultural, forestry, and fisheries products amounted to 7376 billion tenge, which is 2.5% less than the same period in 2020. The decrease in production is attributed to a 6.7% decline in crop production. The continuing trend of a low share of agriculture in the country’s GDP is due to the problems of the industry that have not been resolved at the proper level:

- ♦ low labor productivity (labor productivity per 1 employed in agriculture: 2015 – 1.2 million tenge, 2016 – 1.4 million tenge, 2017 – 1.7 million tenge, 2018 – 2.1 million tenge, 2019 – 2.4 million tenge) and a high share of employment (29.7% of those employed in rural areas work in agriculture, forestry, and fisheries);

- ♦ the predominance of extensive growth of the industry in comparison with intensive growth, depreciation of machinery and equipment;

- ♦ lack of competitiveness for certain types of products, where the share of imports and a low share of exports of processed products prevail (Export of processed products: 2015 – 945.1 million USD, 2017 – 1,081 million USD, 2018 – 1 \$133.5 million 2019 – \$1,107.1 million);

- ♦ underdevelopment of the trade and logistics infrastructure and the virtual absence of electronic commerce (only 21 transport and logistics centers operate in Kazakhstan, the concept of wholesale distribution centers is enshrined in the Law of the Republic of Kazakhstan “On the regulation of trading activities”, only in 2019);

- ♦ in the total volume of production, a high share (44%) is occupied by non-competitive products produced by personal subsidiary farms (personal and subsidiary farms produce 26.6% of all crop production and 65.8% of livestock products) [14].

The Republic of Kazakhstan completed the implementation of the State Program for the development of the agro-industrial complex for the period of 2017–2021. The program aimed to achieve a 2.5-fold increase in labor productivity within the agro-industrial complex and the export of processed agricultural products compared to 2017 over 5 years.

The program directed to increase the competitiveness of the agro-industrial complex by raising labor productivity from 1.2 million tenge per person employed in agriculture in 2015 to 3.7 million tenge by 2021. Additionally, the program aimed to increase the export of processed products from 945.1 million US dollars in 2015 to 2400 million US dollars in 2021.

Table 1 – Index of physical volume of gross output (services) of agriculture in the context of crop and livestock production from 2015 to 2022

Indicators	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Gross output of agricultural products (services)	3 307 009,6	3 684 393,2	4 070 916,8	4 474 088,1	5 151 163,0	6 334 668,8	7 515 433,5	9 481 179,8
Index of physical volume of gross output (services) of agriculture, in %	103,4	105,4	103,0	103,5	99,9	105,7	97,7	109,1
gross crop production								
million tenge	1 825 236,7	2 047 580,8	2 249 166,9	2 411 486,7	2 817 660,6	3 687 310,3	4 387 236,5	5 808 259,8
index of physical volume of gross crop production, in %	104,0	107,5	102,2	103,2	96,4	107,8	93,4	105,6
gross livestock production								
million tenge	1 469 923,0	1 621 541,4	1 810 914,1	2 050 455,8	2 319 496,7	2 637 460,7	3 116 973,5	3 658 757,6
index of the physical volume of gross livestock production, in %	102,7	102,8	103,9	103,9	104,0	103,1	103,6	105,1

Note: Compiled by authors based on the source [17].

To achieve this objective, the program outlines nine tasks that cover various aspects, including ensuring food security, improving financing accessibility for agribusiness entities, promoting scientific research, facilitating technology transfer, improving technical equipment, and intensifying the agro-industrial complex.

The financing of the planned goals and objectives under the state program is carried out using 63% of the republican budget and 37% of the local budget (figure 4).

Figure 4 – Funding volumes for 2017–2020

Note: Compiled by authors based on the source [17].

According to Figure 4, during the period of implementation of the State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex in 2017–2020, 1,658,212.9 million tenge were disbursed, of which 1,038,385.7 million tenge were from the republican budget and 619,827.1 from the local budget.

Almost 82 percent of the legislative violations are taken by financial violations. The second highest cause for concern is the inefficient allocation of budgetary funds in the agricultural sector,

accounting for just over 18%. These factors are commonly identified during audits, even when the state’s perspective is taken into account. Agricultural issues remain a significant concern. As legislative violations are often linked to financial misconduct and the misuse of budget funds, effective planning is crucial to ensure relevance with the data and documents of the sphere itself [15].

It is worth noting that there have been no other instances of violations in the past two years. The index for 2019 is particularly noteworthy as it accounts for over 99% of the total share, as shown in table 2.

Table 2 – Classification of violations of the codification of the RK in the use of budget funds in the agricultural sector during the period of 2017–2020

The sorts of violation, including:	2017		2018		2019		2020	
	thousand tenge	%	thousand tenge	%	thousand tenge	%	thousand tenge	%
financial violation	150	0.2	29 619,1	100	288 301,7	99,7	37 543,3	100
not effective planning	79 171	99,8	-	0	-	0	-	0
not effective using	-	0	-	0	671,8	0,2	-	0
Total:	79 321	100	29 619,1	100	288 973,5	100	37 543,3	100

Note: Made by the author on taken data from the Revision Commission RK.

The majority of violations of the country’s legislation are related to financial misconduct, followed by ineffective planning and inefficient use of resources. It is important to mention that the number of violations increased by 99% until 2019, but then sharply decreased in 2020.

The increase in violations of regulatory legal acts when using budget funds can be attributed to factors such as the insufficient competence of officials in state audit objects or illegal actions that do not comply with the norms of budget legislation during the implementation of budget programs or the strategic plan.

Therefore, the budget system failed to comply fully with the principle of validity due to the lack of a thorough analysis of the need for budget funds. Unjustified calculations and inefficient planning of budget funds were included in the budget application, resulting in the complete non-utilization of budget funds for several budget programs from 2017–2020, totaling 79,171.0 thousand tenge.

State support for the agro-industrial complex is mainly carried out through budget lending, participation in the formation or increase in the authorized capital of specialized organizations, subsidies, etc. The creation of agricultural cooperatives is aimed at satisfying the requirements of cooperative members, protecting their interests, increasing income, and creating a competitive environment in the areas of production, processing, marketing, and storage of agricultural products. These organizations are mainly involved in activities such as production, processing, marketing, and storage of agricultural products, including aquaculture products like fish farming. In addition, agricultural cooperatives provide inputs and various services to their members.

During the analyzed period, there was a significant increase in violations related to the use of budget funds in the subsidizing process, which accounted for a large portion of the total indicators when compared to the three base years and previous periods.

Additionally, violations of non-alienation of purchased equipment ranked second in the last period of the year, which is directly related to non-compliance with norms, laws, and legislation on the provision of subsidies in the agricultural sector. It should be noted that funds were not used for the purchase of modern equipment in accordance with subsidy rules.

Agriculture is traditionally represented by two main sectors:

The agricultural sector covers various areas of development, including livestock farming, which includes breeding cattle, sheep, horses, camels, pigs, goats, and poultry farming.

Crop production is the basis of the country’s agriculture, with spring wheat being the predominant crop. Other common crops include rice, buckwheat, barley, oats, millet, corn, sugar beets, and oilseeds such as sunflowers and canola. In addition, cotton, flax, potatoes, apples, melons, and grapes are grown.

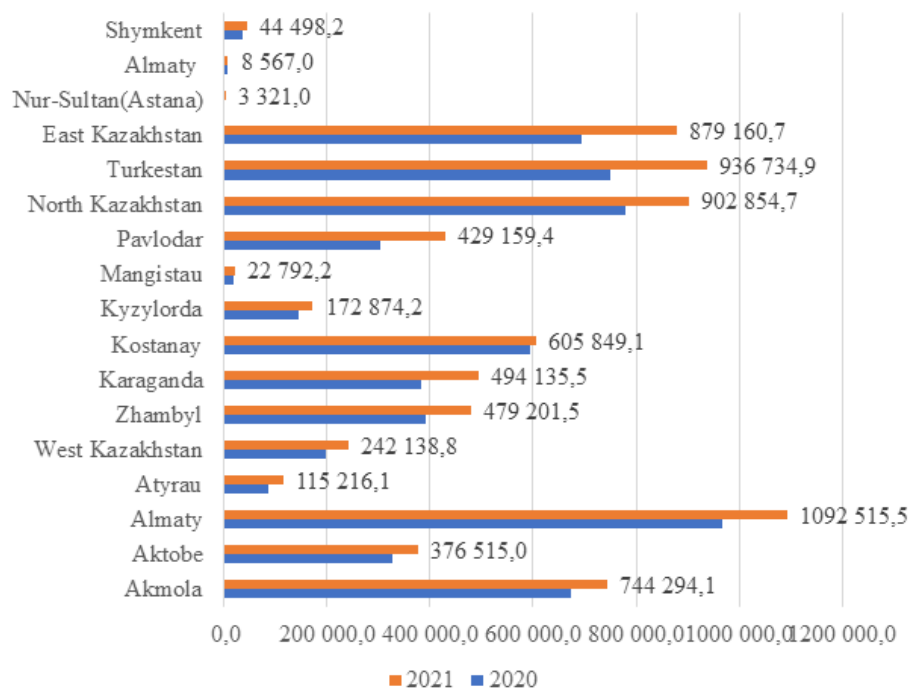

Figure 5 – Funding volumes for 2020–2021

Note: Compiled by authors based on the source [17].

In terms of the overall structure of gross agricultural output, crop production accounts for 68.7%, animal husbandry for 31.1%, and services for 0.2% (figure 6).

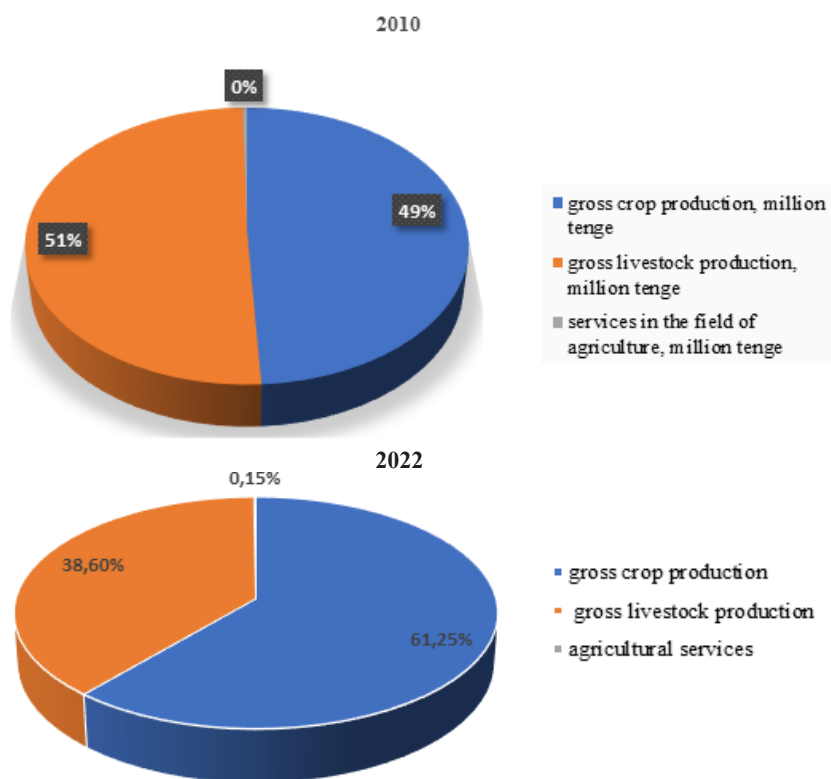

Figure 6 – Gross output volumes of agricultural products from 2010 to 2022

Note: Compiled by authors based on the source [17].

According to Figure 6, gross agricultural output in 2022 amounted to 5,808.6 billion tenge, with an annual increase in volume since 2010 of 4,512.6 billion tenge, compared to the same period last year – by 1,183.5 billion tenge.

Crop production increased by 9.1% in 2022 compared to 2010, amounting to 3,658.3 billion tenge, while livestock production increased by 3.1% to 2,637.5 billion tenge. However, their share in 2019 decreased from 52% to 44% compared to 2015. In 2019, the share of agricultural enterprises in gross output increased from 21% to 25%, while the share of individual entrepreneurs and peasant or farm enterprises increased from 27.2% to 31.1%.

To assess the dependence of the volume of products and services on inflation, GDP growth rates, unemployment rates, index, investments in fixed capital, physical volume of industrial production, and average annual exchange rate of the US dollar, a multifactor regression model was constructed. At the same time, factor variables were selected based on fundamental macroeconomic indicators (figure 7).

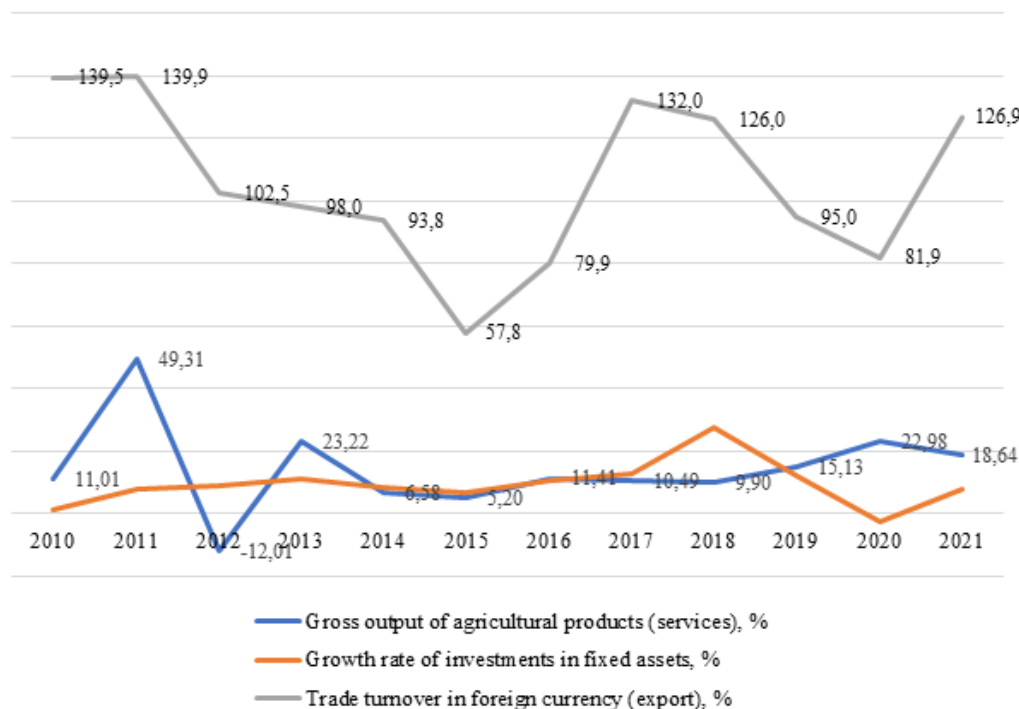

Figure 7 – The main indicators affecting the products and services

Note: Compiled by authors based on the source [17].

As a result of the regression analysis, it was revealed that the products and services are directly affected by the growth rate of investment in fixed capital and the volume of trade in foreign currency (export).

Regression equation:

$$Y = 5,884726 + 0,05 X \quad (1)$$

The physical volume index of agricultural production and the share of agriculture in the country’s GDP reflects the growth of the industry’s share at low output volumes and its decline at higher ones. In 1995, the share of agriculture was 12.3%, decreasing to 5.3% in 2020. Meanwhile, gross agricultural output increased from 75.3% to 105.6%.

An analysis of the financial and economic activity of state investment organizations in the industry revealed several violations, including inefficiency, decreased net profit, reduced dividends, and potential misuse of a budget loan from the republican budget. Furthermore, there is a failure to achieve results when using the approved budget funds, a lack of control over the intended use of loan funds by final borrowers, and insufficient monitoring of the harvest for which the lending was carried out.

Large farms are concentrated mainly in the northern regions of the country, where rain-fed agriculture is practiced. These regions primarily cultivate grains and oilseeds. Livestock farming has been developing in the northern regions with state support over the past 5–7 years. The breed composition of farm animals is being transformed. The subsidy covers 20% to 80% of the costs. An investment subsidy is available to partially compensate for investment costs in construction, installation work, machinery, and equipment in 49 areas. Large farms and agricultural holdings generally have a well-equipped production and material base, which enables them to introduce new technologies. They also own production facilities such as agricultural machinery, elevators, and warehouses, allowing for the timely implementation of new technologies. At the same time, small and medium-sized business representatives require state funding to sell export-oriented products, thereby increasing industry competitiveness in the regions.

Conclusion

Despite recent positive growth dynamics, the agricultural sector remains one of the low-profit sectors of the domestic economy in Kazakhstan, with many negative trends yet to be overcome. While the country has enormous potential in the agro-industrial complex, its current contribution to GDP is only 5% compared to almost a third in the 90s. Therefore, by making the most effective use of the existing potential, the country's agro-industrial complex has the opportunity to achieve the necessary scale of agricultural production. This will solve the problems of food security, create additional jobs, enable the country to take a leading position in the world market and increase its export potential. A targeted agricultural policy, combined with an effective government support mechanism, can ensure high productivity in this industry. The mechanism of state support includes various forms and methods of influencing the industry, mainly through budget lending, participation in the formation or increase of the authorized capital of specialized organizations, and subsidies. In the Republic of Kazakhstan, measures have been defined for state control and regulation of the development of the agro-industrial system in rural areas. To further support the agricultural sector, strengthening lending and subsidies are potential options.

REFERENCES

- 1 Карабаев Э. Методологические подходы к проведению аудита эффективности использования средств, направленных на развитие АПК // Мемлекеттік аудит–Государственный аудит. – 2022. – Т. 54. – № 1. – С. 23–28.
- 2 Antwi-Agyei P., Stringer L.C. Improving the effectiveness of agricultural extension services in supporting farmers to adapt to climate change: Insights from northeastern Ghana // *Climate Risk Management*. 2021. No. 32. P. 100304.
- 3 Клычова Г.С., Залялиева Р.И. Принципы и направления государственной поддержки в сельскохозяйственных предприятиях // *Вестник Казанского государственного аграрного университета*. – 2012. – Т. 7. – № 4. – С. 37–41.
- 4 Rijanto A. Business financing and blockchain technology adoption in agroindustry // *Journal of Science and Technology Policy Management*. 2021. Vol. 12. No. 2. P. 215–235.
- 5 Lechner A.M., Baumgartl T., Matthew P., Glenn V. The impact of underground longwall mining on prime agricultural land: a review and research agenda // *Land Degrad.* 2016. No. 27(6). P. 1650–1663.
- 6 Ikram M., Shen Y., Ferasso M., D'Adamo I. Intensifying effects of COVID-19 on economic growth, logistics performance, environmental sustainability and quality management: evidence from Asian countries // *Journal of Asia Business Studies*. 2022. Vol. 16. No. 3. P. 448–471.
- 7 On approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2025 Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. October 12, 2021. No. 73 URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (accessed: 20.12.2022)
- 8 Umar I.M., Mustafa H., Lau W.Y., Sidek S. Ninety-three years of agricultural accounting studies in Scopus journals: a bibliometric analysis from 1923 to 2020 // *Journal of Accounting in Emerging Economies*. 2022. Vol. 12. No. 5. P. 741–760.

- 9 Nikulina S.N., Butyugina A.A., Gorbunova E.E. Investment activity in conditions of automation use of budgeting system // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. IOP Publishing, 2019. Vol. 341. No. 1. P. 012217.
- 10 Dantsis T., Loumou A., Giourga C. Organic Agriculture's Approach towards Sustainability; Its Relationship with the Agro-Industrial Complex, A Case Study in Central Macedonia, Greece // *Agric Environ Ethics*. 2009. No. 22. P. 197–216.
- 11 Kuznetsov N.G., Bogoslavtseva L.V., Roshchina L.N., Rodionova N.D., Kilinkarova S.G. Priorities of Software Project Management Support of Agro-industrial Complex in Ensuring Food Security // Popkova E.G. (eds) *Business 4.0 as a Subject of the Digital Economy. Advances in Science, Technology & Innovation*. Springer, Cham. 2022. No. 4. P. 200–230.
- 12 Audit report on the results of the audit event “Interim assessment of the implementation of the State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021, as well as the effectiveness of the use of funds allocated for anti-crisis measures”. 2020.
- 13 Спатаева С.Б. Аналитические инструменты аудита эффективности бюджетных расходов направленных на развитие АПК в Республике Казахстан // *Вестник СамГУПС*. – 2021. – № 1. – С. 71–79.
- 14 Карыбаев А., Надиров Н. Некоторые аспекты аудита эффективности реализации экспортной стратегии Республики Казахстан // *Мемлекеттік аудит–Государственный аудит*. – 2022. – Т. 54. – № 1. – С. 53–61.
- 15 Сыздыкбаева Н.Б. и др. Факторы и ключевые направления модернизации агропромышленного комплекса Казахстана // *Economics: the strategy and practice*. – 2021. – Т. 16. – № 2. – С. 116–133.

REFERENCES

- 1 Karabaev Je. (2022) Metodologicheskie podhody k provedeniju audita jeffektivnosti ispol'zovanija sredstv, napravlennyh na razvitie APK // *Memleketik audit–Gosudarstvennyj audit*. V. 54. No. 1. P. 23–28. (In Russian).
- 2 Antwi-Agyei P., Stringer L.C. (2021) Improving the effectiveness of agricultural extension services in supporting farmers to adapt to climate change: Insights from northeastern Ghana // *Climate Risk Management*. No. 32. P. 100304. (In English).
- 3 Klychova G.S., Zaljalieva R.I. (2012) Principy i napravlenija gosudarstvennoj podderzhki v sel'skohozjajstvennyh predpriyatijah // *Vestnik Kazanskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*. T. 7. No. 4. P. 37–41. (In Russian).
- 4 Rijanto A. (2021) Business financing and blockchain technology adoption in agroindustry // *Journal of Science and Technology Policy Management*. Vol. 12. No. 2. P. 215–235. (In English).
- 5 Lechner A.M., Baumgartl T., Matthew P., Glenn V. (2016) The impact of underground longwall mining on prime agricultural land: a review and research agenda // *Land Degrad*. No. 27(6). P. 1650–1663. (In English).
- 6 Ikram M., Shen Y., Ferasso M., D'Adamo I. (2022) Intensifying effects of COVID-19 on economic growth, logistics performance, environmental sustainability and quality management: evidence from Asian countries // *Journal of Asia Business Studies*. Vol. 16. No. 3. P. 448–471. (In English).
- 7 On approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2025 Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. October 12, 2021. No. 73 URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000732> (accessed: 20.12.2022). (In English).
- 8 Umar I.M., Mustafa H., Lau W.Y., Sidek S. (2022) Ninety-three years of agricultural accounting studies in Scopus journals: a bibliometric analysis from 1923 to 2020 // *Journal of Accounting in Emerging Economies*. Vol. 12. No. 5. P. 741–760. (In English).
- 9 Nikulina S.N., Butyugina A.A., Gorbunova E.E. (2019) Investment activity in conditions of automation use of budgeting system // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. IOP Publishing. Vol. 341. No. 1. P. 012217. (In English).
- 10 Dantsis T., Loumou A., Giourga C. (2009) Organic Agriculture's Approach towards Sustainability; Its Relationship with the Agro-Industrial Complex, A Case Study in Central Macedonia, Greece // *Agric Environ Ethics*. No. 22. P. 197–216. (In English).
- 11 Kuznetsov N.G., Bogoslavtseva L.V., Roshchina L.N., Rodionova N.D., Kilinkarova S.G. (2022) Priorities of Software Project Management Support of Agro-industrial Complex in Ensuring Food Security // Popkova E.G. (eds) *Business 4.0 as a Subject of the Digital Economy. Advances in Science, Technology & Innovation*. Springer, Cham. No. 4. P. 200–230. (In English).

12 Audit report on the results of the audit event “Interim assessment of the implementation of the State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017–2021, as well as the effectiveness of the use of funds allocated for anti-crisis measures”. 2020. (In English).

13 Spataeva S.B. (2021) Analiticheskie instrumenty audita jeffektivnosti bjudzhetnyh rashodov napravlennyh na razvitie APK v Respublike Kazahstan // Vestnik SamGUPS. No. 1. P. 71–79. (In Russian).

14 Karybaev A., Nadirov N. (2022) Nekotorye aspekty audita jeffektivnosti realizacii jeksportnoj strategii Respubliki Kazahstan // Memlekettik audit–Gosudarstvennyj audit. V. 54. No. 1. P. 53–61. (In Russian).

15 Syzdykbaeva N.B. i dr. (2021) Faktory i kljuchevyje napravlenija modernizacii agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // Economics: the strategy and practice. V. 16. No. 2. P. 116–133. (In Russian).

М.А. СЕРИКОВА,*¹

PhD, доцент.

*e-mail: madina2281@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9832-8885

М.А. ЖОЛАЕВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: r.zholaeva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9981-704X

Е.С. ПАТАШКОВА,²

Э.Ф.М., сениор-лектор.

e-mail: e.patashkova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1587-2050

А.К. ЖАХМЕТОВА,¹

Э.Ф.М., аға оқытушы.

e-mail: ainura_zhahmetova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6660-8110

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия

ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан

²«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕ БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Соңғы жылдары агроөнеркәсіптік кешен еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаратын Қазақстан Республикасы экономикасының аса маңызды секторына айналды. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау – бұл ауыл шаруашылығы салаларының кірісіне, ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымы мен ауқымына, агроазық-түлік нарығына, ауылдың әлеуметтік құрылымына әсер ететін шараларды қамтитын көп қырлы механизм. Бұл қолдау әртүрлі әкімшілік деңгейдегі бюджеттерден қаржы ресурстарын бөлу арқылы жүзеге асырылады. Негізгі мақсат – Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласына бөлінген бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау. Бұл мақсатқа жету үшін талдаудың экономикалық-статистикалық, бағалау-салыстырмалы, логикалық және аналитикалық әдістерінің жиынтығы қолданылды. Нәтижелер мемлекеттік реттеудің тиімді тетіктерімен үйлесетін мақсатты аграрлық саясат саладағы өнімділік пен тиімділіктің жоғары деңгейіне қол жеткізе алатынын көрсетті. Алайда осы жетістіктерге қарамастан, агроөнеркәсіп кешенінің экономиканы қалыптастырудағы қазіргі рөлі жеткіліксіз деп саналады. Бұл саланың макроэкономикалық көрсеткіштерге қосқан үлесін бағалайтын көрсеткіштермен дәлелденеді. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің қазіргі даму жағдайын бағалау соңғы жылдардағы оң өсу үрдісін көрсетеді. Дегенмен аграрлық сектор әлі де толық еңсерілмейтін тұрақты қиындықтарға тап болып, отандық экономиканың рентабельділігі төмен сегменттерінің бірі болып қала береді.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, субсидиялар, бюджет қаражаты, агроөнеркәсіптік кешен, мемлекеттік аудит, қаражатты игеру, инвестициялар, мемлекеттік қолдау.

М.А. СЕРИКОВА,*¹

PhD, доцент.

*e-mail: madina2281@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9832-8885

М.А. ЖОЛАЕВА,¹

PhD, доцент.

e-mail: r.zholaeva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9981-704X

Е.С. ПАТАШКОВА,²

м.э.н., сениор-лектор.

e-mail: e.patashkova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-1587-2050

А.К. ЖАХМЕТОВА,¹

м.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: ainura_zhahmetova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-6660-8110

¹Евразийский национальный

университет им. Л.Н. Гумилева,

г. Астана, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Аннотация

В последние годы агропромышленный комплекс превратился в важнейший сектор экономики Республики Казахстан, играющий ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности страны. Государственная поддержка сельского хозяйства представляет собой многогранный механизм, включающий меры, влияющие на доходы сельскохозяйственных предприятий, структуру и масштабы сельскохозяйственного производства, агропродовольственный рынок, социальную обстановку в сельской местности. На поддержку агропромышленного комплекса Казахстана выделяются финансовые ресурсы из бюджетов различных административных уровней. Основная задача – оценить эффективность использования бюджетных средств, выделяемых на поддержку аграрного сектора Казахстана. Для достижения поставленной цели использовалось сочетание методов экономико-статистического, расчетно-сравнительного, логического и аналитического анализа. Полученные результаты свидетельствуют о том, что целенаправленная аграрная политика в сочетании с эффективными механизмами государственного регулирования позволяет достичь высокого уровня производительности и эффективности в данной отрасли. Тем не менее текущая роль агропромышленного комплекса в формировании экономики считается недостаточной. Об этом свидетельствуют показатели, оценивающие вклад отрасли в макроэкономические ориентиры. В заключение следует отметить, что оценка текущего состояния развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан отражает положительную тенденцию роста в последние годы. Аграрный сектор остается в числе менее прибыльных сегментов отечественной экономики, сталкиваясь с постоянными проблемами, которые еще предстоит полностью преодолеть.

Ключевые слова: сельское хозяйство, субсидии, бюджетные средства, агропромышленный комплекс, государственный аудит, освоение средств, инвестиции, государственная поддержка.

МРНТИ 06.71.07
УДК 338.436.33
JEL M21, Q12, Q13

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-142-155>

А.У. ТАТИКОВА,¹

докторант.

e-mail: asiya.tatikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5943-6576

А.А. ПЯГАЙ,^{*2}

д.э.н., профессор.

*e-mail: pyagay72@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

С.Т. ЖУМАШЕВА,³

к.э.н., доцент.

e-mail: torehanoba@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0003-0559-5608

¹Университет «Туран-Астана»,

г. Астана, Казахстан

²Казахский агротехнический университет

им. С. Сейфуллина,

г. Астана, Казахстан

³Казахский НИИ экономики АПК

и развития сельских территорий,

г. Алматы, Казахстан

КООПЕРАЦИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Процесс объединения малого и среднего бизнеса агропромышленного комплекса в сельскохозяйственные кооперативы весьма актуален для Республики Казахстан с учетом мелкотоварного характера сельскохозяйственного производства, высокой доли хозяйств населения в общем объеме валовой продукции сельского хозяйства и, соответственно, низкой производительности труда в сельском хозяйстве. Цель исследования – изучить развитие сельскохозяйственной кооперации в Казахстане и выявить проблемы, тормозящие развитие кооперативного движения, и предложить направления дальнейшего развития в сфере кооперации по стране. Для изучения процессов и явлений в сфере организационно-экономических отношений использованы разнообразные методы, такие как анализ и синтез, использован системный и логический подход к изучению тенденций развития сельскохозяйственной кооперации. Сформулирована сущность эффективности функционирования кооперативных образований. Изучен мировой и отечественный опыт развития сельскохозяйственной кооперации, что позволило выявить основные предпосылки развития малого и среднего бизнеса в агропромышленном комплексе Республики Казахстан. В статье представлены существующие проблемы, препятствующие их развитию. В заключение авторы предлагают рекомендации по мерам государственного регулирования и поддержки развития сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан. Необходимо прежде всего направить усилия на развитие производственной кооперации мелких и средних хозяйств, у которых имеются возможности для организации совместного производства сельхозпродукции, использования земельных ресурсов, сельхозтехники, внедрения прогрессивных технологий выращивания сельхозпродукции с целью сохранения плодородия сельхозугодий, использования единой научно обоснованной системы севооборотов. Все это в итоге позволит увеличить объемы производства сельхозпродукции, продуктивность животных, повысить урожайность сельхозкультур и производительность труда.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственная кооперация, малый и средний бизнес, продукция, агропромышленный комплекс, формы хозяйствования, прогрессивные технологии.

Введение

Кооперация (от латинского слова *socius* – «сотрудничество») – представляет собой форму организации труда, где значительное число людей вместе участвует в одном или разных, но связанных трудовых процессах. В экономике эти процессы называются трудовой кооперацией. Кооперация – это добровольное объединение людей – производителей, фермеров, собственников и т.д. для достижения определенных общих целей в разных сферах деятельности, основанное на долевом участии. Существует сельскохозяйственная, потребительская, кредитная, жилищная, строительная и другие виды кооперации. Сельскохозяйственная кооперация объединяет производителей сельскохозяйственной продукции для совместного производства продукции или осуществления иной деятельности по обеспечению экономических потребностей своего хозяйства (переработка, реализация продукции, поставка средств производства и др.) [1].

Процесс кооперации сельскохозяйственных товаропроизводителей с вовлечением мелких разрозненных хозяйств в различные формы кооперации зародился в конце XVIII – начале XIX в. с зарождением и развитием различных видов сельскохозяйственной кооперации. Как показал опыт развитых стран, кооперация сельского хозяйства трансформировалась в сложный социально-экономический механизм, включающий производство сельскохозяйственной продукции, обслуживающие сельскую отрасль соответствующие агросервисные предприятия; товарно-кредитные кооперативы, выполняющие наряду с финансовыми операциями все больше и больше торговых операций (продажа, снабжение). На протяжении многих десятилетий предпринимались попытки создания производства сельскохозяйственной кооперации. Они начались в конце XIX – начале XX в. Однако широкое распространение кооперация получила лишь в 60-е годы XX в. под воздействием научно-технического прогресса и попыток некоторых мелких и средних хозяйств совместными усилиями противостоять крупному капиталу [2].

«Кооперация играет важное значение при создании рабочих мест, снижении уровня бедности, а также в улучшении продовольственной безопасности, вносит большой вклад в ВВП многих странах. Она также играет первостепенную роль при реализации основных принципов» [3]. Кооперативные предприятия действуют во всех секторах экономики и представляют собой устойчивую и жизнеспособную организационную форму, которая позволяет их членам решать конкретные экономические, социальные и экологические потребности. Генеральная Ассамблея ООН определила 2012 г. как Международный год кооперативов в знак признания уникального вклада кооперативов в социально-экономическое развитие, в частности их влияния на сокращение бедности, создание рабочих мест и социальную интеграцию.

В отчете ООН «Десятилетия семейных фермерских хозяйств за 2019–2028 гг.» указано, что кооперация и развитие кооперативного дела играют огромную роль в поддержке семейных фермерских хозяйств, а также содействуют переходу к более инклюзивным и устойчивым агропродовольственным системам. Поэтому ФАО призывает правительства своих стран-членов к тому, чтобы они создали условия, которые позволили бы организациям производителей и кооперативам процветать» [4]. На сегодняшний день 12% населения мира являются представителями 3 млн кооперативов, предоставляющих почти 280 млн рабочих мест на всех континентах. В 2022 г. оборот 300 крупнейших мировых кооперативов составил порядка 2 трлн долларов США [4].

Тема взаимодействия кооперации и рынка сегодня очень актуальна. В условиях формирования аграрного рынка кооперационный процесс в республике носит характер разрозненных попыток налаживания кооперационных отношений между производителями и потребителями продукции. Отсюда следует, что для приспособления сельскохозяйственного производства к современным условиям особое значение имеют концептуальные основы организации производства сельхозпредприятий различных форм собственности на основе их кооперации.

Материалы и методы

Методологической основой является совокупность научных методов познания, в частности, использовался системный подход, методы сравнительного и экономико-статистическо-

го анализа, монографический и абстрактно-логический методы при характеристике динамики развития сельскохозяйственной кооперации.

Эффективность кооперативного образования следует оценивать с позиций временного и пространственного аспектов. Пространственные границы включают в себя анализ эффективности кооперативных структур в разрезе межрегиональных связей регионов и по каждому объекту наблюдения. Дается экономическая оценка функционирующих кооперативных образований во временном аспекте в зависимости от организационно-правовых и экономических условий, господствовавших в момент их создания или имеющих существенное значение в период деятельности. В обоих случаях определены влияние и роль кооперативных структур в повышении эффективности сельскохозяйственного производства. Анализ методологических и методических подходов эффективного функционирования сельскохозяйственных кооперативов, обобщение научных трудов экономистов-аграриев позволили сформулировать сущность эффективности функционирования кооперативных образований. То есть они создают условия для объединения людей, цель которых – улучшить экономическое и социальное положение кооператоров и способствовать развитию свободной предпринимательской деятельности и бизнеса, защите интересов производителей сельскохозяйственной продукции на разных уровнях управления [7, 8].

За счет сельскохозяйственной кооперации создается эффект сложения суммы усилий всех ее участников и переход его в некий опосредованный эффект, который часто можно измерить лишь косвенным путем. Поэтому определение синергетического эффекта возможно путем сравнения результатов работы сельскохозяйственных товаропроизводителей до и после вступления в сельскохозяйственные кооперативы, при этом экономическая эффективность деятельности кооперационных образований, как правило, несколько выше суммарного эффекта, полученного ранее самостоятельно.

Основные положения

Авторами рассмотрен ряд отдельных аспектов формирования и повышения эффективности развития сельскохозяйственной кооперации:

1. Сельское хозяйство играет важную роль в экономическом, социальном и экологическом развитии Казахстана. Производительность труда в сельском хозяйстве за последние два десятилетия выросла в три раза, но остается значительно ниже уровней, наблюдаемых в других развивающихся странах с формирующимся рынком.

Низкая производительность является отражением структурных недостатков, присущих сельскохозяйственному сектору Казахстана, таких как высокие операционные издержки и значительная пространственная рассредоточенность производства. В то время как крупные сельскохозяйственные предприятия производят большую часть пшеницы, ячменя, риса и масличных культур, на долю мелких сельских домохозяйств приходится более 50% производства картофеля, мяса, молока и шерсти. Мелкие производители часто сталкиваются со значительными трудностями при доступе к сельскохозяйственным рынкам и преодолении недостатков, связанных с их размерами.

2. Кооперация во всем многообразии ее видов и форм – важнейший элемент рыночной экономики. В основе кооперации лежит идея о потенциальных возможностях мелких и средних предпринимателей в самосовершенствовании, гибкости, выживаемости в самых сложных политических и экономических ситуациях, что в настоящее время крайне важно и актуально именно для товаропроизводителей сельскохозяйственной продукции.

3. На основе анализа мирового опыта развития малого и среднего предпринимательства можно констатировать, что особое внимание в настоящее время уделяется кооперации в системе малого и среднего бизнеса, а также модернизации материально-технической базы, технических ресурсов, что в итоге повышает эффективность работы агропромышленного комплекса в целом.

Сельскохозяйственные кооперативы могут помочь мелким производителям увеличить объем производства и производительность, получить доступ к сельскохозяйственным рынкам и преодолеть свои структурные недостатки, связанные с размером хозяйства. Благодаря коллективным действиям группы сельскохозяйственных производителей могут добиться эф-

фекта масштаба за счет снижения удельных затрат на вводимые ресурсы и услуги, объединения капитала и ресурсов, совместного использования сельскохозяйственной техники и транспортных средств, создания перерабатывающих мощностей и совместного сбыта своей сельскохозяйственной продукции.

Литературный обзор

Международный кооперативный альянс (ICA) определяет кооператив как «автономную ассоциацию лиц, добровольно объединившихся для удовлетворения своих общих экономических, социальных и культурных потребностей и устремлений через совместное и демократически контролируемое предприятие» [9]. Это определение было впервые сформулировано в Заявлении Международного кооперативного альянса в 1995 г. об идентичности кооперативов и впоследствии признано двумя основными международными документами: Руководящими принципами Организации Объединенных Наций 2001 г., направленными на создание благоприятной среды для развития кооперативов [10], и Рекомендациями о развитии кооперативов Международной организации труда (МОТ) 2002 г. [11].

Становление и развитие научных основ кооперации и кооперативного дела проходили под патронажем многих поколений ученых и кооператоров-практиков из многих стран. Широко известны их имена, особенно основоположников и популяризаторов теории кооперативов, такие как [12, 13, 14, 15]. Некоторые из них (Р. Оуэн, Ш. Фурье) были яркими представителями утопической кооперативной теории, суть которой сводится к созданию широкой сети обязательных бесприбыльных кооперативов (кооперация рассматривалась как антипод рыночной экономики), преобразованию общества на идеальном основании социальной справедливости. Другие (в частности, Ф. Райффайзен, А.В. Чаянов) представляли практическое направление теории кооперации.

Необходимо отметить, что основной ущерб сельскому хозяйству наносится из-за разрыва межпроизводственных связей между сельским хозяйством и перерабатывающими отраслями, реализацией продукции и агросервисом. Экономические взаимоотношения между сельскохозяйственными товаропроизводителями, обслуживающими и перерабатывающими предприятиями представляют собой сложную проблему. Она берет начало в период реформирования и приватизации в АПК, когда каждое хозяйство или предприятие агросектора, работая в рыночных условиях, стремилось к получению максимальной прибыли самостоятельно, независимо от общественных интересов [16]. В ходе структурных организационно-экономических преобразований за последние 30 лет интересы основных участников – сельхозпроизводителей во многом были ущемлены из-за принципиальных ошибок в области аграрной политики, монополистических действий перерабатывающих, сервисных и ресурсоснабжающих предприятий по отношению к сельскохозяйственной отрасли. Эти действия проявлялись прежде всего в диктате цен на закупаемую продукцию, предложение машин, ресурсов и услуг. Цена от реализации продукции не всегда покрывает возмещение производителю затрат на ее производство. Компенсация затрат (в случае ее возникновения) не превышает 6–10% от полученной прибыли. В таких условиях сельскохозяйственные производственные предприятия были вынуждены самостоятельно производить и реализовывать продукцию потребителям, а также начинать строительство собственных перерабатывающих цехов. Из-за отсутствия продуманной экономической политики в данном вопросе произошло отвлечение крупных средств сельхозпроизводителей на неэффективное производство. Так, во-первых, перерабатывающие предприятия лишились своих сырьевых зон, потеряв возможность полностью загрузить свои мощности. Во-вторых, строительство малых перерабатывающих мощностей внутри сельхозпредприятий задержало замену технологий на производство сырья из-за отсутствия средств на эти цели [17].

Резкий переход к рыночным условиям хозяйствования при недостаточном развитии рыночной инфраструктуры привел к усилению монополии перерабатывающих и торговых организаций, а также к появлению множества посредников, сокращению объемов производства практически всех видов сельскохозяйственной продукции.

Результаты и обсуждение

Произошли некоторые изменения в структуре валового выпуска сельскохозяйственной продукции по категориям хозяйств: в сельскохозяйственных предприятиях и крестьянских хозяйствах преимущественно развивалось растениеводство, а животноводство сосредоточено в хозяйствах населения.

Как показывает таблица 1, среднеудельный вес хозяйств населения республики в общем объеме валовой сельхозпродукции в 2022 г. составлял 38,0%, в том числе растениеводства – 20,8%, животноводства – 65,4%, а в 2012–2016 гг. этот показатель был еще выше – 53,8%. Доля фермерских хозяйств в 2022 г. также высока: 32,7%, в растениеводстве – 42,1, животноводстве – 17,9%.

Таблица 1 – Валовой выпуск сельскохозяйственной продукции по категориям хозяйств Республики Казахстан (млн тенге)

Индикатор	В общем на годы				2022	в %
	2012–2016	в %	2017–2021	в %		
Валовая продукция сельскохозяйственного производства						
Все категории хозяйств	15 478 185,0	100	27 546 270,0	100	9 481 179,8	100
Сельскохозяйственные предприятия	3 094 827,0	20,0	6 873 997,0	25,0	2 776 961,1	29,3
Крестьянские/фермерские хозяйства	4 059 124,0	26,2	8 531 390,0	31,0	3 104 280,8	32,7
Хозяйства населения	8 324 235,0	53,8	12 140 884,0	44,0	3 599 937,9	38,0
Валовая продукция растениеводства						
Все категории хозяйств	8 537 622,0	100	15 552 861,0	100	5 808 259,8	100
Сельскохозяйственные предприятия	2 282 715,0	26,7	4 934 950,0	31,7	2 152 686,2	37,1
Крестьянские/фермерские хозяйства	3 154 594,0	37,0	5 541 667,0	35,6	2 448 103,5	42,1
Хозяйства населения	3 100 313,0	36,3	5 085 786,0	32,7	1 207 470,1	20,8
Валовая продукция животноводства						
Все категории хозяйств	6 887 535,0	100	11 935 301,0	100	3 658 757,6	100
Сельскохозяйственные предприятия	759 084,4	11,0	1 880 939,0	15,8	610 112,5	16,7
Крестьянские/фермерские хозяйства	904 529,1	13,1	2 133 533,0	17,9	656 177,3	17,9
Хозяйства населения	5 223 922,0	75,9	7 920 830,0	66,3	2 392 467,8	65,4
Примечание: Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.						

Эта тенденция подтверждается высоким удельным весом данной категории хозяйств (крестьянских/фермерских хозяйств) в общей численности сельскохозяйственных формирований (85%), особенно в южных районах. Из рисунка 1 (стр. 147) видно, что 32% приходится на хозяйства Туркестанской области, 11,6% – Алматинской области к общему количеству крестьянских хозяйств Республики Казахстан. Кроме того, наблюдается тенденция к уменьшению наделов сельхозтоваропроизводителей: 58,6% хозяйств имеют земли до 50 га, средний объем землепользования сельхозпредприятий уменьшился, например, в южном регионе в 6 раз (рисунок 2, стр. 147). Все это подтверждает мелкотоварный характер сельскохозяйственного производства, что обосновывает необходимость объединения усилий малых форм хозяйствования.

Меры государственной поддержки в виде льготного кредитования или субсидирования недоступны большинству малых предприятий из-за несоответствия к предъявляемым требованиям, отсутствия ипотечного имущества и др. А низкий уровень доходности субъектов малых и средних форм хозяйствования не позволяет обеспечить первоначальный капитал для развития бизнеса в сельской местности [18].

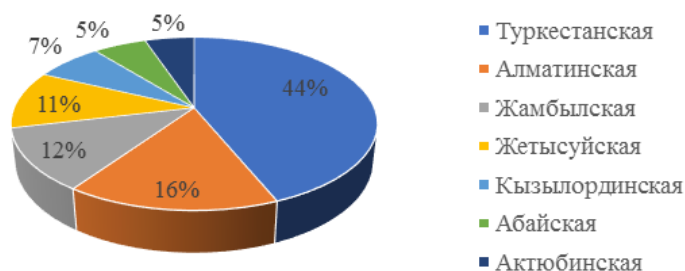

Рисунок 1 – Удельный вес крестьянских/фермерских хозяйств в разрезе регионов в их общем количестве по республике, %

Примечание: Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

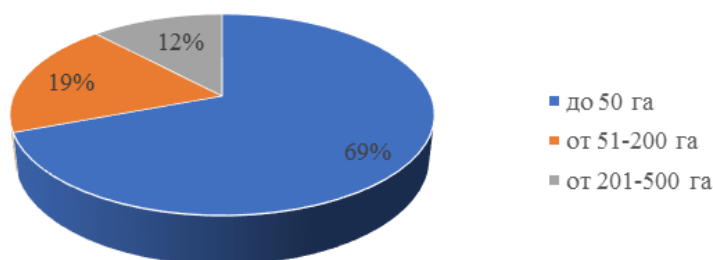

Рисунок 2 – Удельный вес наделов крестьянских/фермерских хозяйств от общего количества крестьянских/фермерских хозяйств, имеющих сельскохозяйственные угодья по республике, %

Примечание: Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Высокая доля малых и средних форм предпринимательства не только в сельской отрасли, где она составила 14,8%, но и в сфере оптовой и розничной торговли (35,6%) (рисунок 3).

Рисунок 3 – Структура малого и среднего предпринимательства Республики Казахстан, %

Примечание: Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Как видно из рисунка 4, в структуре субъектов малого и среднего бизнеса преобладают индивидуальные предприниматели, их доля составляет 68,6%. В основном это связано с упрощенной процедурой открытия индивидуального предпринимательства в стране и не требует большого первоначального капитала. По количеству предприятий на втором месте стоят КФХ, которые считаются одной из самых распространенных форм малого предпринимательства.

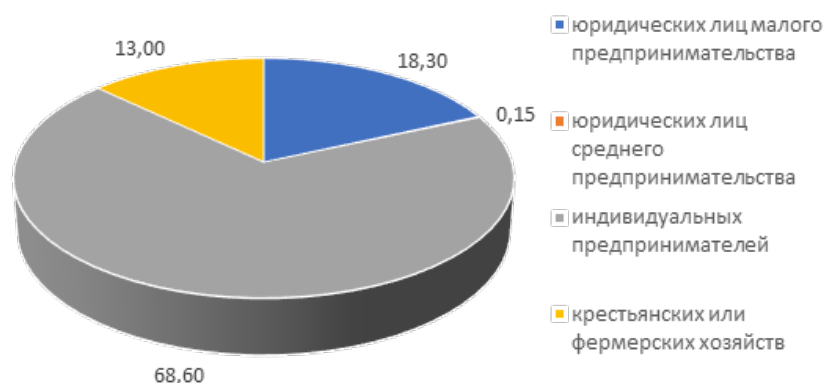

Рисунок 4 – Удельный вес форм малого и среднего предпринимательства РК, %

Примечание: Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

В таблице 2 представлены основные показатели деятельности сельскохозяйственных кооперативов.

Таблица 2 – Основные показатели деятельности сельскохозяйственных кооперативов

Показатели	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.
Количество действующих сельскохозяйственных кооперативов	2858,0	2840,0	2919,0	3147,0	3284,0
Выращивание сезонных культур	198,0	205,0	269,0	254,0	283,0
Выращивание многолетних культур	19,0	24,0	24,0	31,0	37,0
Производство продукции питомников	1,0	2,0	3,0	3,0	2,0
Животноводство	1179,0	1149,0	1193,0	1237,0	1255,0
Численность работников сельскохозяйственных кооперативов	8513,0	7591,0	7692,0	7529,0	7377,0
Объем оказанных услуг сельскохозяйственными кооперативами, тыс. тенге	1 041 411,7	1 152 849,0	1 521 598,3	1 119 584,0	1 484 158,3
Производство продукции сельскохозяйственными кооперативами, тонн/тыс. тенге					
Пшеница	7141,0/ 276 017,0	8305,0/ 340 124,6	12 732,0/ 820 216,5	10 802,9/ 747 770,8	32 691,8/ 1 990 925,0
Ячмень	4586,0/ 129 234,0	8817,0/ 277 157,0	8729,0/ 520 929,0	3236,4/ 249 177,2	17 790,3/ 1 164 836,2
Культуры кормовые	3039,0/ 3 1017,0	38 713,0/ 438 929,0	30 669,0/ 413 250,8	128 799,2/ 1 214 549,8	89 209,5/ 1 147 885,4
Картофель	5406,0/ 458 489,0	1308,0/ 53 943,0	2133,0/ 128 290,0	6527,8/ 423 368,0	11 091,1/ 753 111,0

Продолжение таблицы 2

КРС	11 125,0/ 10 677 681,9	10 776,0/ 10 858 907,9	15 030,0/ 17 337 057,8	16 979,3/ 18 857 298,7	7556,5/ 10 738 025,2
Овцы и козы	432,0/ 395 324,0	892,0/ 762 012,9	662,0/ 582 974,1	440,0/ 472 720,7	615,0/ 713 896,9
Лошади	392,0/ 433 543,6	1714,5/ 1 815 236,6	1467,0/ 1 994 901,4	1510,6/ 2 117 250,2	1218,5/ 1 9661 42,1
Посевная площадь основных сельскохозяйственных культур, га	589,0	293,0	759,0	838,0	1 294,0
Примечание: Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.					

Как видно из таблицы 2, количество кооперативов за анализируемый нами период несколько увеличилось: если в 2018 г. этот показатель составлял 2858, то в 2022 г. работало 3284 сельскохозяйственных кооператива, что составляет 14,9% по сравнению с 2018 г. и по сравнению с 2021 г. на 4,4% больше. За соответствующий период количество продукции, произведенной в сельскохозяйственных кооперативах, увеличилось до 4,5 раза по пшенице, до 3,9 раза по ячменю, до 29 раз по кормовым культурам, посевная площадь основных сельскохозяйственных культур увеличилась в 2,2 раза. Однако эти показатели не могут решить социальные проблемы (безработица). В частности, по итогам 2022 г. в сельскохозяйственных кооперативах работало более 7377 человек, что более чем на 1136 человек, или на 13, 3% меньше, чем в 2018 г., а количество сельскохозяйственных кооперативов и объемы производства за рассматриваемый период увеличились. Кроме того, объем оказанных услуг увеличился на 42,5%.

Рассмотрим распространенность сельскохозяйственных кооперативов по регионам (рисунок 5).

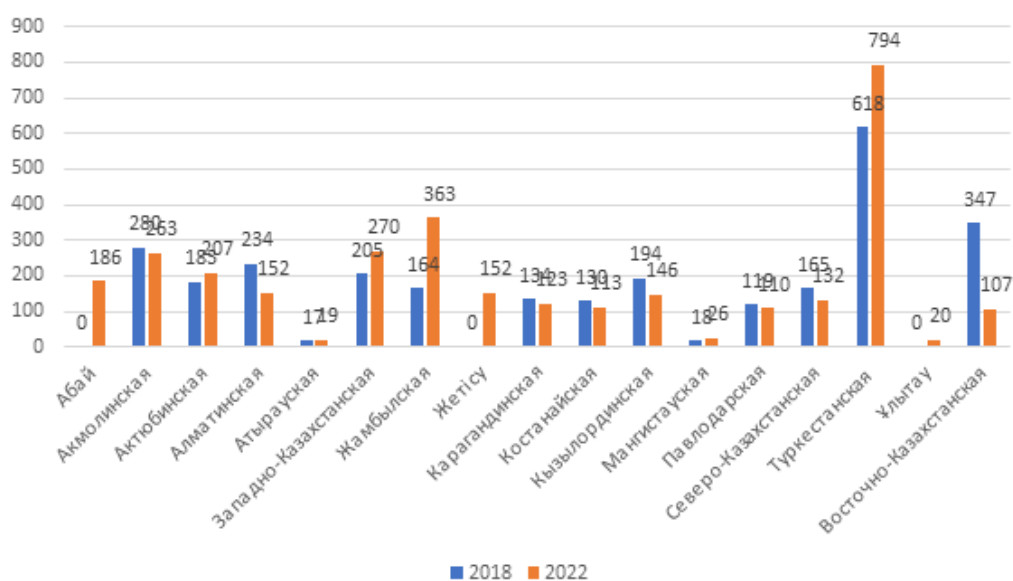

Рисунок 5 – Количество сельскохозяйственных кооперативов по регионам Республики Казахстан в 2022 г., ед.

Примечание: Составлено авторами по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

По данным на 2022 г. (рисунок 5) большая часть кооперативов находится в Туркестанской области (794 кооператива), далее следуют Жамбылская (363), Западно-Казахстанская (270), Акмолинская (263) и Актюбинская (207) области. Наименьшее количество сельскохозяйственных

кооперативов в Атырауской области – зарегистрировано 19. В 2022 г. по сравнению с 2018 г. количество сельскохозяйственных кооперативов увеличилось в 2,2 раза в Жамбылской области, на 44,4% в Мангистауской области. В ряде регионов республики количество сельскохозяйственных кооперативов сократилось: в Кызылординской (24,7%), Северо-Казахстанской (20,0%), Костанайской (13,1%) областях. В целом показатели, характеризующие общую ситуацию в деятельности сельскохозяйственных кооперативов, не сохранили устойчивого роста. Результаты исследования и анализа общего положения сельскохозяйственных кооперативов в Казахстане выявили, что, несмотря на наличие различных уровней государственных программ развития и поддержки кооперативов в стране, существуют негативные факторы, тормозящие кооперативный процесс.

Процессы объединения малых и средних форм хозяйствования в сельскохозяйственные объединения, в т.ч. и кооперативы, весьма актуальны для Республики Казахстан. Нужно учитывать мелкотоварный характер сельскохозяйственного производства и в то же время высокую долю личных подсобных хозяйств в общем объеме валовой сельхозпродукции и, как следствие, низкую производительность труда в сельской отрасли, конкурентоспособность выпускаемой отечественной сельскохозяйственной продукции АПК.

Таким образом, основными предпосылками развития кооперации малых форм хозяйствования в агропромышленном комплексе Республики Казахстан являются:

- ♦ необходимость восстановления разрушенных отношений между сельскими товаропроизводителями и предприятиями по заготовке, хранению, переработке и реализации готовой продукции;
- ♦ острая необходимость создания новой системы инвестирования сельского производителя;
- ♦ недостаток финансовых и инвестиционных ресурсов в республике;
- ♦ потеря значительной доли внутреннего товарного рынка из-за наличия на нем импортной продукции;
- ♦ решение вопросов, связанных с реализацией сельскохозяйственной продукции, материально-техническим обеспечением сельхозпроизводителей;
- ♦ создание стабильной сырьевой базы, улучшение качества и повышение конкурентоспособности отечественной сельхозпродукции. Нужно учесть, что мелкие и средние сельхозпроизводители являются основными поставщиками продовольственных товаров во многих странах мира. Они постоянно сталкиваются с проблемами ограничения доступа к рынкам сбыта, кредитам и финансовым ресурсам. Полагаем, что инструменты кооперации смогут помочь фермерам преодолеть эти трудности.

Как показывает зарубежный опыт, кооперативная форма взаимоотношений сельхозпроизводителей с предприятиями по переработке и реализации продукции обеспечивает более высокую эффективность, чем отдельные предприятия. При этом максимально используется существующая материально-техническая база сельхозпроизводителей и перерабатывающей сферы. Сельхозпроизводители имеют гарантированный рынок сбыта своей продукции, а мощности перерабатывающих предприятий максимально загружены.

В настоящее время одной из важнейших проблем развития аграрного сектора является неразвитая система купли-продажи сельскохозяйственной продукции. Современное состояние агропромышленного комплекса характеризуется отсутствием системности и стихийностью. Основной причиной является то, что вместо разрушенной системы купли-продажи не были сформированы рыночные логистические структуры по продвижению сельхозпродукции, необходимые для обеспечения товаропроизводителей гарантированным сбытом. Все это привело к усилению роли посредников в сбытовой сети, которые практически вытеснили заготовительную систему, при этом полностью исключается взаимосвязь производителей и переработчиков сырья. А закупочные цены ниже рыночных на сельскохозяйственную продукцию, успешно «диктуемые» перерабатывающими предприятиями, не стимулируют рост объемов их производства. Из-за потребности в качественной, доступной по цене и хорошо упакованной продукции малые и средние предприятия не в состоянии успешно конкурировать с постоянными поставщиками. Большинство хозяйств не имеют возможности организовать собственную переработку мяса, молока и другой продукции из-за отсутствия средств и квалифицированного персонала, необходимости соблюдения необходимых санитарных требований, исполнения жест-

ких налоговых условий и поддержания высоких удельных затрат, очень велики риски потерь при бартере.

Также это вызвано отсутствием собственной торговой сети, формирование и содержание которой доступно далеко не каждому предприятию. На сегодня в Республике Казахстан зарегистрировано 3284 действующих сельскохозяйственных кооператива. Однако в деятельности производственных кооперативов, функционирующих в настоящее время, наблюдается нарушение кооперативных принципов, в частности полная хозяйственная самостоятельность, право обращения за соответствующей долей коллективного имущества, в том числе земельного участка, добровольность членства в кооперативе, право выхода из кооператива со своей имущественной долей. Член любого кооператива должен получать экономическую выгоду от этого объединения за повышение своей хозяйственной деятельности, однако фактически сложилась ситуация, когда член сельскохозяйственного производственного кооператива в хозяйстве чувствует себя скорее наемным работником, чем хозяином-собственником. На наш взгляд, производственные кооперативы должны стать переходной формой на пути формирования обслуживающих кооперативов как господствующих и занимающих доминирующее положение в аграрной структуре. На современном этапе реформ одной из важнейших задач является воссоздание групп членов – собственников земельных и имущественных долей на базе действующих производственных сельскохозяйственных кооперативов.

Как показывает анализ хозяйственной деятельности сельскохозяйственных кооперативов, действующих на основании Закона РК «О производственных кооперативах» [19], их доля за последние 15 лет весьма незначительна в общей структуре всех посевных площадей (10,2%), в производстве пшеницы (4,1%, в поголовье крупного рогатого скота (6,4%), молока (21,5%) от произведенных всеми сельскохозяйственными предприятиями республики. Такая сложившаяся ситуация во многом объясняется отсутствием оборотных средств на расширение производства, наличием кредиторской задолженности и, как следствие, сокращением количества сельскохозяйственных производственных кооперативов почти в 2 раза за тот же период. Нужно отметить, что такая тенденция характерна для других форм сельскохозяйственных предприятий, что приводит к мелкотоварному характеру сельскохозяйственного производства, резкому сокращению крупных специализированных сельхозпредприятий и, соответственно, к увеличению малых и средних форм предпринимательства, таких как крестьянские и личные подсобные хозяйства, доля которых за последние 5 лет увеличилась в общем объеме производства всей сельскохозяйственной продукции.

Заключение

На основе анализа мирового и отечественного опыта развития сельскохозяйственной кооперации, существующих проблем, сдерживающих ее развитие, рекомендуются следующие меры государственного регулирования и поддержки развития сельскохозяйственной кооперации в РК:

- ♦ необходимо вернуть для сельскохозяйственных производственных кооперативов предоставление приоритетного права получения всего комплекса мер государственной поддержки, таких как субсидии, инвестиционные субсидии, льготное кредитование (без залога) и налогообложение. Полагаем, что необходимо предоставлять данный приоритет не только сельскохозяйственным кооперативам в животноводческой отрасли, но и тем хозяйствам, которые заняты в растениеводческой отрасли. Это особенно актуально для южных регионов республики (Туркестанской, Кызылординской, Жамбылской, Алматинской областей), где основное сосредоточение большинства мелких и средних хозяйств, основная специализация которых хлопководство, рисоводство, свекловодство, бахчеводство, овощеводство;

- ♦ кроме этого, меры государственной поддержки не должны быть направлены только на ЛПХ. Для этого всем формам хозяйствования должна быть гарантирована доступность получения адресной государственной поддержки;

- ♦ в целях достижения экономического эффекта за счет влияния процесса кооперации на развитие сельской отрасли и АПК в целом необходимо прежде всего направить усилия на развитие производственной кооперации у мелких и средних хозяйств, у которых имеются возможности для организации совместного производства сельхозпродукции, использования зе-

мельных ресурсов, сельхозтехники, внедрения прогрессивных технологий выращивания сельхозпродукции с целью сохранения плодородия сельхозугодий, использования единой научно обоснованной системы севооборотов. Все это в итоге позволит увеличить объемы производства сельхозпродукции, продуктивность животных, повысить урожайность сельхозкультур и производительность труда. Очень важно решить вопросы со сбытом произведенной кооперативами сельхозпродукции (молока, мяса, овощей, плодов и др.). Необходимо обеспечить сбыт за счет гарантированности создания кооперативных оптово-распределительных хабов в каждом районе, области страны, основной задачей которых становится формирование крупных партий товарной продукции, произведенных кооперативами для дальнейшего продвижения сельхозпродукции в крупные торговые центры или супермаркеты (такие как «Арзан», «Магнум», «Рамстор» и др.), в другие регионы республики, на экспорт или иные каналы реализации. Кроме этого, оптово-распределительные центры можно использовать для переработки продукции, поступающей от сельхозкооперативов, а также для реализации готовой молочной, мясной или иной продукции по вышеперечисленным каналам реализации;

♦ также необходимо задействовать специалистов центра обслуживания населения (ЦОН), органов юстиции и др. ответственных лиц, которые занимаются вопросами государственной регистрации сельскохозяйственных кооперативов, для разъяснения права выбора режима налогообложения в случае государственной регистрации сельскохозяйственного кооператива. С пояснением, что несоблюдение данных требований может привести к лишению права использования специального налогового режима (СНР) для сельхозкооперативов (-70%) и уведомить об их праве изменения режима налогообложения через подачу заявления в территориальные налоговые органы;

♦ рекомендуется изменить статью 36 пункт 1 Закона Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах», где указано об обязательном проведении ревизии финансово-хозяйственной деятельности сельскохозяйственных кооперативов путем вхождения в Ревизионный союз сельхозкооперативов. Это связано с тем, что у большинства сельхозтоваропроизводителей, в частности у мелких хозяйств (КХ, ЛПХ), отсутствуют знания по ведению первичного и хозяйственного учета сельхозкооператива, формированию уставного паевого фонда (УПФ), распределению чистого дохода (ЧД) между всеми членами кооператива и др. Данная мера, по нашему мнению, направлена на снижение рисков нарушения правовых норм и во избежание серьезных последствий со стороны налоговых органов (так как в действующем законе четко прописано, что «сельскохозяйственный кооператив вправе осуществлять ревизию своей финансово-хозяйственной деятельности», то есть данная норма закона не обязывает проводить сельхозкооперативу обязательную ревизию).

ЛИТЕРАТУРА

1 Дабылтаева Н.Е., Нуртаева А. Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперациясының жағдайы және даму перспективалары // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2022. – № 1(93). – 36–41 б. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41>

2 Kaldiyarov D.A. et al. Cooperation of small forms of managing in agro-industrial sector in the Republic of Kazakhstan // Revista ESPACIOS. 2017. Vol. 38. No. 62.

3 FAO&IFAD. Decade of Family Farming. 2019. URL: <https://www.fao.org/news/story/ru/item/1195941/icode/> (accessed: 15.06.2023)

4 FAO: cooperatives are key to sustainable development of the global agricultural sector. 2022. URL: <https://www.fao.org/russian-federation/news/detail/ru/c/1565361/> (accessed: 15.06.2023)

5 Baldwin J.R. et al. Productivity: concepts and trends. Productivity growth in Canada // Statistics Canada (catalogue 15-204-XIII). 2001. URL: <http://www.statcan.gc.ca/bsolc/olc-cel/olc-cel?catno=15-204-X&lang=eng> (accessed: 21.06.2023)

6 European agri-cooperatives (Cogeca). Development of agricultural cooperatives in the EU. 2014. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/_/2014_2019/documents/agri/dv/copa-cogecareport_/copa-cogecareport_en.pdf (accessed: 22.06.2023)

7 Harris A., Stefanson B., Fulton M.E. New generation cooperatives and cooperative theory // Journal of cooperatives. 1996. Vol. 11. No. 1142-2016-92720. P. 15–28.

8 Sobolev A., Kurakin A., Pakhomov V., Trotsuk I. Cooperation in Rural Russia: Past, Present and Future // Mir Rossii. 2018, vol. 27, no 1, pp. 65–89.

- 9 International Cooperative Alliance. Cooperative identity, values & principles. URL: <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> (accessed: 22.06.2023)
- 10 United Nations. Draft guidelines aimed at creating a supportive environment for the development of cooperatives. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/social/documents/AnnexE200168.pdf> (accessed: 22.06.2023)
- 11 International Labour Organization Promotion of Cooperatives Recommendation. 2002 (No. 193). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_code:R193 (accessed: 22.06.2023)
- 12 Андерсон К.М. Роберт Оуэн и зарождение доктрин кооперативизма // Русская политология. – 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/robert-ouen-i-i-zarozhdenie-doktrin-kooperativizma> 6 (дата обращения: 25.06.2023)
- 13 Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Глава XI «Кооперация», изд. 2, том 23. – Москва, 1960. – С. 333–347. URL: <http://www.uaio.ru/marx/23.htm#psoder> (дата обращения: 25.06.2023)
- 14 Туган-Барановский М.И. К лучшему будущему. Сборник социально-философских произведений. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 1996. – 528 с.
- 15 Чайнов А.В. Краткий курс кооперации // Крестьяноведение. – 2019. – Т. 4. – № 2. – С. 8–56.
- 16 Кусаинов Т.А. Сельскохозяйственная кооперация в историческом ракурсе // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 4(92). – С. 77–84. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-77-84>
- 17 Акимбекова Г.У., Егизбаева Г. Стратегия развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане // Проблемы агрорынка. – 2017. – № 1. – С. 92–96.
- 18 Егизбаева Г.К., Егизбаев Б.К., Карибаев М.Б., Жарылқасын Ж.Қ. Қазақстандағы аграрлық серіктестік жағдайы мен кооперацияның теориялық аспектілері // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2022. – № 2(94). – 117–124 б. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-117-124>
- 19 Закон Республики Казахстан от 5 октября 1995 года № 2486 «О производственном кооперативе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2021 г.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003955 (дата обращения: 30.06.2023)
- 20 Закон Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах» от 29 октября 2015 года № 372-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372> (дата обращения: 30.06.2023)

REFERENCES

- 1 Dabyltaeva N.E., Nurtaeva A. (2022) Qazaqstannyñ auył şaruasılyǵy kooperasiasynyñ jaǵdaiy jáne damu perspektivalary // «Tūran» universitetiniñ habarşysy. No. 1(93). 36–41 p. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41/> (In Kazakh).
- 2 Kaldiyarov D.A. et al. (2017) Cooperation of small forms of managing in agro-industrial sector in the Republic of Kazakhstan // Revista ESPACIOS. Vol. 38. No. 62. (In English).
- 3 FAO&IFAD. Decade of Family Farming. 2019. URL: <https://www.fao.org/news/story/ru/item/1195941/icode/> (accessed: 15.06.2023). (In English).
- 4 FAO: cooperatives are key to sustainable development of the global agricultural sector. 2022. URL: <https://www.fao.org/russian-federation/news/detail/ru/c/1565361/> (accessed: 15.06.2023). (In English).
- 5 Baldwin J.R. et al. (2001) Productivity: concepts and trends. Productivity growth in Canada // Statistics Canada (catalogue 15-204-XIII). URL: <http://www.statcan.gc.ca/bsolc/olc-cel/olc-cel?catno=15-204-X&lang=eng> (accessed: 21.06.2023). (In English).
- 6 European agri-cooperatives (Cogeca). Development of agricultural cooperatives in the EU. 2014. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/agri/dv/copa-cogecareport/_copa-cogecareport_en.pdf (accessed: 22.06.2023). (In English).
- 7 Harris A., Stefanson B., Fulton M.E. (1996) New generation cooperatives and cooperative theory // Journal of cooperatives. Vol. 11. No. 1142-2016-92720. P. 15–28. (In English).
- 8 Sobolev A., Kurakin A., Pakhomov V., Trotsuk I. Cooperation in Rural Russia: Past, Present and Future // Mir Rossii. 2018, vol. 27, no 1, pp. 65–89. (In English).
- 9 International Cooperative Alliance. Cooperative identity, values & principles. URL: <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity> (accessed: 22.06.2023). (In English).
- 10 United Nations. Draft guidelines aimed at creating a supportive environment for the development of cooperatives. URL: <https://www.un.org/esa/socdev/social/documents/AnnexE200168.pdf> (accessed: 22.06.2023). (In English).
- 11 International Labour Organization Promotion of Cooperatives Recommendation. 2002 (No. 193). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_code:R193 (accessed: 22.06.2023). (In English).

12 Anderson K.M. (2018) Robert Oujen i zarozhdenie doktrin kooperativizma // Russkaja politologija. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/robert-ouen-i-i-zarozhdenie-doktrin-kooperativizma> 6 (data obrashhenija: 25.06.2023). (In Russian).

13 Marks K., Jengel's F. (1960) Sochinenija. Glava XI «Kooperacija», izd. 2, v. 23. Moskva. P. 333–347. URL: <http://www.uaio.ru/marx/23.htm#psoder> (data obrashhenija: 25.06.2023). (In Russian).

14 Tugan-Baranovskij M.I. (1996) K luchshemu budushhemu. Sbornik social'no-filosofskih proizvedenij. M.: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija», 528 p. (In Russian).

15 Chajanov A.V. (2019) Kratkij kurs kooperacii // Krest'janovedenie. V. 4. No. 2. P. 8–56. (In Russian).

16 Kusainov T.A. (2021) Sel'skohozjajstvennaja kooperacija v istoricheskom rakurse // Vestnik universiteta «Turan». No. 4(92). P. 77–84. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-77-84>. (In Russian).

17 Akimbekova G.U., Egizbaeva G. (2017) Strategija razvitija sel'skohozjajstvennoj kooperacii v Kazahstane // Problemy agrorynka. No. 1. P. 92–96. (In Russian).

18 Egizbaeva G.K., Egizbaev B.K., Karibaev M.B., Jarylqasyn J.Q. (2022) Qazaqstandaǵy agrarlyq seriktetik jaǵdaiy men kooperasianyń teorialyq aspektleri // «Tūran» universitetiniń habarshysy. No. 2(94). 117–124 p. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-117-124/> (In Kazakh). (In English).

19 Zakon Respubliki Kazahstan ot 5 oktjabrja 1995 goda No. 2486 «O proizvodstvennom kooperative» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 24.11.2021 g.). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1003955 (data obrashhenija: 30.06.2023). (In Russian).

20 Zakon Respubliki Kazahstan «O sel'skohozjajstvennyh kooperativah» ot 29 oktjabrja 2015 goda No. 372-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372> (data obrashhenija: 30.06.2023). (In Russian).

А.У. ТАТИКОВА,¹

докторант.

e-mail: asiya.tatikova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5943-6576

А.А. ПЯГАЙ,^{*2}

э.ғ.д., профессор.

*e-mail: pyagay72@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

С.Т. ЖУМАШЕВА,³

э.ғ.к., доцент.

e-mail: torehanoba@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0003-0559-5608

¹«Тұран-Астана» университеті,

Астана қ., Қазақстан

²С. Сейфуллин атындағы қазақ

агротехникалық университеті,

Астана қ., Қазақстан

³Қазақ АӨК экономикасы

және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ,

Алматы қ., Қазақстан,

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Андатпа

Агроөнеркәсіптік кешеннің шағын және орта бизнесін Ауыл шаруашылығы кооперативтеріне біріктіру процесі ауыл шаруашылығы өндірісінің ұсақ тауарлы сипатын, ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің жалпы көлеміндегі халық шаруашылықтарының жоғары үлесін және тиісінше ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің төмендігін ескере отырып, Қазақстан Республикасы үшін өте өзекті. Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперациясының дамуын зерделеу және кооперативтік қозғалыстың дамуына кедергі келтіретін проблемаларды анықтау және елдегі кооперация саласындағы одан әрі даму бағыттарын ұсыну. Ұйымдастырушылық-экономикалық қатынастар саласындағы процестер мен құбылыстарды зерттеу үшін талдау және синтез сияқты әртүрлі әдістер қолданылды, ауылшаруашылық кооперациясының даму тенденцияларын зерттеуге жүйелі және логикалық тәсіл қолданылды. Кооперативтік құрылымдардың жұмыс істеу тиімділігінің мәні тұжырымдалған. Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытудың әлемдік және отандық тәжірибесі зерделенді, бұл Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік

кешенінде шағын және орта бизнесті дамытудың негізгі алғышарттарын анықтауға мүмкіндік берді. Мақалада олардың дамуына кедергі келтіретін проблемалар көрсетілген. Қорытындылай келе, авторлар Қазақстан Республикасында ауыл шаруашылығы кооперациясын дамытуды мемлекеттік реттеу және қолдау шаралары бойынша ұсынымдар ұсынады. Ең алдымен, ауыл шаруашылығы өнімінің бірлескен өндірісін ұйымдастыру, жер ресурстарын, ауыл шаруашылығы техникасын пайдалану, ауыл шаруашылығы алқаптарының құнарлылығын сақтау, ауыспалы егістердің бірыңғай ғылыми негізделген жүйесін пайдалану мақсатында ауыл шаруашылығы өнімін өсірудің прогрессивті технологияларын енгізу үшін мүмкіндіктері бар шағын және орта шаруашылықтардың өндірістік кооперациясын дамытуға күш салу қажет. Мұның бәрі, сайып келгенде, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемін, жануарлардың өнімділігін арттыруға, ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін және еңбек өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы кооперациясы, шағын және орта бизнес, өнім, агроөнеркәсіптік кешен, шаруашылық нысандары, прогрессивті технологиялар.

A.U. TATIKOVA,¹

PhD student.

e-mail: asiya.tatikova@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-5943-6576>

A. PYAGAY,^{*2}

d.e.s., professor.

*e-mail: pyagay72@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1590-872X

S.T. ZHUMASHEVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: torehanoba@mail.ru,

ORCID ID: 0000-0003-0559-5608

¹Turan-Astana University,

Astana, Kazakhstan,

²Kazakh Agrotechnical University

named after S. Seifullin,

Astana, Kazakhstan

³Kazakh Research Institute of Agricultural

Economics and Rural Development,

Almaty, Kazakhstan

COOPERATION OF SMALL AND MEDIUM IN AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The process of uniting small and medium-sized businesses in the agro-industrial complex into agricultural cooperatives is very relevant for the Republic of Kazakhstan, given the small-scale nature of agricultural production and the high share of households in the total volume of agricultural production. gross agricultural output and, accordingly, low labor productivity in agriculture. The purpose of the study is to study the development of agricultural cooperation in Kazakhstan and identify problems hindering the development of the cooperative movement, and suggest directions for further development in the field of cooperation in the country. To study processes and phenomena in the field of organizational and economic relations, various methods were used, such as analysis and synthesis, the use of systematic and logical approaches to the study of trends in the development of agricultural cooperation. The essence of the efficiency of cooperative formations functioning is formulated. The world and domestic experience of agricultural cooperation development has been studied, which allowed to identify the main prerequisites for the development of small and medium-sized business in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan. The article presents existing problems that impede their development, and in conclusion, the authors offer recommendations on measures of state regulation and support for the development of agricultural cooperation in the Republic of Kazakhstan. It is necessary, first of all, to direct efforts to the development of production cooperation of small and medium-sized farms, which have the opportunity to organize joint production of agricultural products, use of land resources, agricultural machinery, and introduce advanced growing technologies. agricultural products in order to preserve the fertility of agricultural land and use a unified scientifically based crop rotation system. All this will ultimately increase the volume of agricultural production, animal productivity, increase crop yields and labor productivity.

Key words: agriculture, agricultural cooperation, small and medium business, products, agro-industrial complex, forms of management, advanced technologies.

МРНТИ 06.71.07
УДК 004.33
JEL Q19

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-156-169>

А.С. ШАЙНУРОВ,*¹

к.э.н., ст. преподаватель.

*e-mail: kaup@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2009-9151

Ж.Б. СМАГУЛОВА,¹

магистр экономики, ст. преподаватель.

e-mail: zchanna_555@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3800-7983

¹Кызылординский университет им. Коркыт Ата,
г. Кызылорда, Казахстан

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПРОБЛЕМЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ АПК КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы внедрения инновационных технологий и цифровизации в агропромышленном комплексе Казахстана. Кратко описаны предпосылки цифровизации отраслей агропромышленного комплекса (территориальные, юридические, институциональные, структурные, информационные, ресурсные). На основе анализа различных государственных программ определены основные проблемы в сфере АПК и возможный эффект от внедрения цифровизации. Кратко приведены результаты внедрения инновационной технологии и цифровизации агропромышленного комплекса республики (дифференцированное внесение семян, электронные карты полей, агрометеосервис для пяти регионов страны с прогнозом до трех дней более чем по 10 метеопараметрам, цифровизация 26 млн га посевных площадей, 56,5 млн га пастбищных площадей, наличие 30 цифровых ферм). На основе проведенного анализа проблемы развития цифровизации в агропромышленном комплексе республики объединены в отдельные направления (финансовая неустойчивость хозяйствующих субъектов; недостаток финансовых ресурсов для цифровизации отрасли; отсутствие рыночной и цифровой экосистем в отрасли; низкая цифровая грамотность пользователей; недостаток квалифицированных кадров в области разработки и внедрения цифровых проектов и другое). В заключение приведены рекомендации по дальнейшему повышению научно-инновационного потенциала сельхозпроизводителей страны, включая меры государственной и институциональной поддержки инновационных процессов.

Ключевые слова: цифровизация, агропромышленный комплекс, сельское хозяйство, инновационное развитие, сельхозпроизводители, цифровые фермы, наукоемкие технологии.

Введение

Агропромышленный комплекс Республики Казахстан, наибольший удельный вес которого представлен сельскохозяйственным производством, критически нуждается в инновационных наукоемких технологиях. Предпосылками такой потребности явились такие факторы, как низкие показатели производительности труда в сельскохозяйственном производстве, а также отсутствие критической массы наукоемких инноваций, разработанных и внедренных отечественными учеными.

Данный вопрос усложняется еще и тем, что в республике последние два десятилетия интенсивно группировалась и активно действует специализированная научно-инновационная инфраструктура. Основной задачей этой инфраструктуры является активизация инновационной деятельности в агропромышленном комплексе страны. В связи с этим отсутствие в сельскохозяйственной отрасли значимых результатов, проявляющихся в виде массовых разработанных и внедренных научных разработок казахстанских ученых, предопределило поиск факторов, тормозящих вышеописанные процессы не только в инновационной системе агропромышленного комплекса [1].

Материалы и методы

В качестве источников были изучены исследования различных государственных программ Казахстана, предназначенных для поддержки и регулирования агропромышленного комплекса нашей страны, статистические данные и аналитические материалы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК и др.

В ходе изучения и обработки подобранных материалов и проведения исследования был проведен тщательный анализ научной литературы, применены различные методы исследования, в частности сравнение и мониторинг. Помимо этого, в ходе проведенного анализа научной литературы по вопросам исследования использовались такие методы, как систематизация и обобщение информации.

В результате обзора научной литературы и новостей различных стран мира были выявлены некоторые тенденции, касающиеся принятия и влияния цифровых технологий на сельскохозяйственное производство.

Население Земли растет быстрыми темпами и, по оценкам, к 2050 г. достигнет 10 млрд человек. Это возлагает огромную ответственность на сельскохозяйственный сектор за расширение производства сельскохозяйственных культур и увеличение урожайности с гектара (ФАО, 2017). Несколько болевых точек для фермеров, таких как небольшие земельные владения, нехватка рабочей силы, изменение климата, экстремальные погодные условия, снижение плодородия почвы и т.д., делают сельское хозяйство менее прибыльным. В течение последних нескольких лет сельскому хозяйству постоянно бросают вызов изменение климата и другие экологические проблемы, они создают огромное препятствие на пути к повышению производительности. Два возможных варианта решения проблемы нехватки продовольствия – это увеличение землепользования и практика ведения сельского хозяйства на больших площадях или адаптация передовой практики и технологическая поддержка для повышения производительности [2].

Агропродовольственная промышленность вносит один из ключевых вкладов в экономику любой страны и жизненно важна для благосостояния граждан. Несмотря на свою важность, этот сектор сталкивается с рядом проблем, вызванных изменением климата, беспрецедентными технологическими инновациями и возросшими требованиями к устойчивости, отслеживаемости и прозрачности. Понятие устойчивости становится критически важным в агропродовольственной промышленности в связи с растущими потребностями в качестве и безопасности пищевых продуктов, в эффективном использовании природных ресурсов и сбалансированных экономических, экологических и социальных показателях агропродовольственного бизнеса. Одним из способов произвести революцию в агропродовольственном секторе и повысить устойчивость является использование приложений с искусственным интеллектом (ИИ). Искусственный интеллект – это наука о программировании компьютеров для имитации задач человеческого поведения, требующих интеллекта, суждений и опыта. В сочетании с высокопроизводительными вычислениями и технологиями больших данных методы искусственного интеллекта, такие как глубокое обучение, машинное обучение и искусственные нейронные сети, представляют значительный потенциал для науки, основанной на данных, в сельском хозяйстве. Искусственный интеллект может помочь операторам теплиц, озабоченным экологическими показателями, в прогнозировании воздействия их систем выращивания на окружающую среду и обосновании претензий к их продукции. Искусственный интеллект может быть применен для понимания реакции урожайности на переменные почвы, выявления факторов, ответственных за изменение урожайности и качества, и определения целевых урожаев. Искусственный интеллект подталкивает традиционные сельскохозяйственные практики и методы к умному земледелию, устойчивому подходу, который помогает сократить растрату ресурсов (например, удобрений, пестицидов) и обеспечивает устойчивое развитие. Сочетание искусственного интеллекта и машинного зрения помогает достичь разумного ведения сельского хозяйства. Эти технологии способствуют раннему выявлению болезней растений, надлежащему контролю за растениями и минимизации потерь. Несколько моделей искусственного интеллекта могут обрабатывать данные, полученные из сельскохозяйственного Интернета вещей (IoT) и датчиков, чтобы обеспечить точное ведение сельского хозяйства с учетом плодородия почвы, болезней, орошения и правил

борьбы с вредителями. Искусственный интеллект также делает роботов хорошо оснащенными для оптимизации производительности, повышения эффективности работы и улучшения качества свежих продуктов. Использование данных может улучшить методы ведения сельского хозяйства и операции, поскольку агропродовольственные предприятия могут извлекать из этого выгоду, полагаясь на способность искусственного интеллекта управлять совместным использованием данных и контролем доступа. Таким образом, искусственный интеллект может удовлетворить потребности сельскохозяйственных предприятий в знаниях и повысить их способность выявлять болезни, контролировать орошение, сокращать человеческие усилия и максимизировать урожайность [3].

Сельскохозяйственный Интернет вещей (IoT) представляет собой сеть, в которой различные физические компоненты – животные и растения, элементы окружающей среды, производственные инструменты и различные виртуальные «объекты» сельскохозяйственной системы – подключаются к Интернету через сельскохозяйственное оборудование для восприятия информации по определенным протоколам для осуществления обмена информацией и коммуникации. Он предназначен для реализации интеллектуальной идентификации, позиционирования, отслеживания, мониторинга и управления сельскохозяйственными объектами и процессами. Взаимосвязь «человек – машина – вещи» в сельскохозяйственном IoT может помочь людям распознавать, управлять и контролировать различные сельскохозяйственные элементы, процессы и системы более совершенным и динамичным способом. Это также может значительно улучшить понимание человеком важнейших аспектов жизни сельскохозяйственных животных и растений, помочь в управлении сложными сельскохозяйственными системами и помочь в преодолении чрезвычайных ситуаций в сельском хозяйстве [4].

Вследствие влияния различных цифровых технологий, например компьютеры, мобильные устройства, имеющие выход в Интернет, облачные технологии, большие данные и искусственный интеллект, львиная доля отраслей экономики подвержена серьезным изменениям, которые заменяют человеческий труд и приводят к экономии времени. Все это привело к повышению эффективности и производительности труда. Агропромышленный комплекс различных государств в мире не стал исключением в этой тенденции инновационных изменений. Тому можно привести большое количество примеров на различных стадиях агропродовольственной производственно-сбытовой цепочки:

- ♦ во-первых, цифровизация сельскохозяйственной техники позволяет настроить вводимые ресурсы и сократить необходимость в ручном труде;
- ♦ во-вторых, использование спутниковых данных и датчиков на местах в растениеводческой и животноводческой отраслях дают возможность фермерам получить более значимые результаты деятельности;
- ♦ в-третьих, технологическая система отслеживания и цифровая логистика дают возможность оптимизации цепочки поставок агропродовольственной продукции и обеспечивают потребителей достоверной информацией.

Агропромышленный комплекс Казахстана является одним из важнейших направлений экономического развития страны и основным источником продовольственной безопасности населения нашей республики. Для изучения традиционных секторов агропромышленного комплекса необходимо сосредоточиться на новых перспективных отраслевых и межотраслевых направлениях развития «зеленой» экономики. В современных условиях такая тенденция при должном развитии может преобразоваться в отдельный сектор, перспектива которого зависит от многих внутренних и внешних факторов.

Среди наиболее широко используемых технологий можно отметить:

- ♦ картографирование урожайности и почв и автоматизированное управление посевами пропашных культур;
- ♦ технологии мониторинга в животноводстве (к примеру, точное взвешивание, камеры и приложения для управления);
- ♦ точная борьба с вредителями специальных культур.

Ряд инструментов находится на этапе разработки, в том числе инструменты для принятия решений и автоматизации на основе алгоритмов [5].

В 2021 г. объем валовой продукции в сельском хозяйстве составил 7 515 433,5 млн тенге, увеличившись на 18,64% по сравнению с 2020 г. [6]. Государство прилагает значительные усилия к развитию секторов агропромышленного комплекса, улучшению инфраструктуры, созданию условий для аграриев и фермеров. Несмотря на это, проблемы в региональных и отраслевых аспектах еще остались. Большого внимания заслуживают негативные климатические и экологические аспекты, оказывающие влияние на сельское хозяйство [5].

Основные положения

Цифровизация и информационная инфраструктура в современных условиях стали одними из основных тенденций развития экономики, и Казахстан не исключение. В последние годы Республика Казахстан активно внедряет процесс цифровизации во все сферы социально-экономической деятельности, в том числе в сельское хозяйство [7]. В рамках внедрения цифровых технологий разработана государственная программа «Цифровой Казахстан», приоритетом которой является ускорение развития экономики нашей страны, улучшение качества жизни населения, а также создание предпосылок для перехода экономики на принципиально новую траекторию – цифровую экономику будущего [8].

Решающее значение играют информационно-технологические решения, направленные на повышение уровня производительности труда и повышение не только качества производимой продукции (работ, услуг), но и интеллектуального потенциала. И малые предприятия, и крупные агрохолдинги заинтересованы в повышении эффективности бизнеса [7].

Литературный обзор

Впервые о термине «цифровизация» стало известно в конце девяностых годов двадцатого столетия наряду с такими новыми терминами, как «технология IoT» (Internet of Things) и «цифровая экономика». В числе иностранных исследователей, сформулировавших теорию информационной экономики, можно выделить И. Масуда (Y. Masuda). По мнению ученого, информационный сектор экономики превратится в доминирующий, «четвертый сектор», который будет следовать за такими отраслями, как сельское хозяйство, промышленность и экономика услуг [9]. В научных трудах Клейтона Кристенсена явно доминирует влияние цифровых технологий на темпы развития промышленного сектора [10].

Проблемы развития инновационных технологий в агропромышленном комплексе, в том числе в сельском хозяйстве, были отражены в огромном количестве научных исследований, среди которых следует отметить труды Л. Абалкина [11] и М. Бунина [12]. В этих трудах потребность развития инновационных технологий в сельском хозяйстве обосновывается как с точки зрения обеспечения конкурентоспособности отрасли и повышения производительности труда, так и с точки зрения обеспечения экономической и продовольственной безопасности национальной экономики ввиду того, что именно сфера агропромышленного комплекса и ее продукция удовлетворяют первичные потребности населения страны и от уровня развития инновационного потенциала данной отрасли зависит потенциал устойчивого развития агропромышленного комплекса и в целом национальной экономики.

Такие казахстанские авторы, как Сапарова Г.К., Сапарова Д.А., Сагинова С.А. [5], в своих исследованиях провели анализ проблем АПК и возможного эффекта от внедрения цифровизации, Абылкасимова Ж.А., Байжолова Р.А., Амангельдиева Ж.А. рассмотрели предпосылки, проблемы цифровой трансформации АПК [7].

В настоящее время в странах ЕАЭС обостряется рыночная конкуренция, вследствие чего совершенствование способов решения вопросов инновационного развития АПК является одной из фундаментальных предпосылок модернизированного подхода к совершенствованию системы менеджмента такими глобальными экономическими системами, как агропромышленный комплекс.

В современных условиях предприятиям, функционирующим в сфере агропромышленного комплекса РК, все чаще приходится полагаться на собственные силы. Несмотря на это, большое количество исследователей и представителей бизнеса полагают невозможным обеспече-

ние рентабельности функционирующих предприятий АПК без значительной государственной поддержки их оперативной и инновационной деятельности. В последние годы зачастую происходит снижение инвестиционного потенциала в агропромышленном комплексе, что вместе с инфляцией, повышением цен на различные виды ресурсов (например, кредитные), снижением уровня покупательной способности населения, скорее всего, отрицательно повлияло на инновационное развитие компаний, действующих в сфере АПК Казахстана. Сельскохозяйственная отрасль в нашей стране является недостаточно привлекательной для исследователей и инноваторов, несмотря на то что в республике налицо отдельные точечные результаты разработок и внедрения инновационных технологий. Современные вопросы отечественных инновационных разработок направлены прежде всего на промышленную сферу, в частности на обрабатывающую промышленность. В настоящее время одним из приоритетных направлений является сельское хозяйство вследствие того, что в Казахстане показатель производительности сельскохозяйственного производства один из самых низких – в 5–10 раз ниже в сравнении с развитыми экономиками. В нашей республике очень маленькое количество стартапов (научных и инновационных), берущих начало в сельскохозяйственной отрасли в целом (растениеводство и животноводство, а также переработка сельскохозяйственной продукции).

В целом действующая национальная инновационная система республики рассматривает инновационную инфраструктуру АПК в качестве одного из основных элементов развития сельскохозяйственной науки и внедрения инновационных наукоемких технологий казахстанских исследователей [13].

Результаты и обсуждение

Нельзя сказать, что в республике не предпринимались попытки создания инновационных технологий. Например, в 90-е годы была задействована государственная программа по форсированному индустриально-инновационному развитию, действовала программа международного образования «Болашак», в 2005 г. началось формирование «электронного правительства». Помимо всего прочего, в стране уже функционируют отдельные элементы инновационной экосистемы, ведут свою деятельность специальные экономические зоны «ПИТ «Алатау», АОО «Назарбаев университет», начал функционировать международный технопарк Astana hub. Больше половины взрослого населения нашей страны имеет базовый уровень цифровой грамотности, более 3/4 населения имеют доступ к глобальной сети. Важным этапом создания предпосылок для перехода к информационному обществу явилась государственная программа «Информационный Казахстан –2020», принятая в 2013 г. Как основа цифровой трансформации казахстанской экономики вышеуказанная программа содействовала продвижению таких факторов, как:

- ◆ переход к информационному обществу;
- ◆ формирование институтов «открытого и мобильного правительства»;
- ◆ улучшение доступности информационной инфраструктуры как для корпоративных структур, так и для граждан государства и др. [8].

С целью государственной поддержки и регулирования агропромышленного комплекса, а также для развития цифровизации в республике действуют такие государственные программные документы, как «Казахстан–2050» от 2012 г.; «Стратегический план развития РК до 2025 года» от 2018 г.; «Государственная программа развития агропромышленного комплекса РК на период 2021–2025 гг.» от 2021 г. и др.

Агропромышленный комплекс республики является одной из важнейших отраслей экономики, формирующих продовольственную и экономическую безопасность страны и ее трудовой потенциал. Этому способствуют такие факторы, как рост населения, урбанизация, интерес к здоровым органическим продуктам, развитие сегмента услуг и каналов продвижения к потреблению произведенной продукции, конкуренция на внешних рынках с высоким уровнем цифровизации.

Модернизация информационной инфраструктуры агропромышленного комплекса в настоящее время является элементом стратегического развития данной отрасли. Для дальнейшего развития агропромышленного комплекса есть хорошие перспективы: укрепляются экспортные

позиции масличных и мясных секторов, по зерну и муке Казахстан входит в число крупнейших экспортно-товарных стран мира. Можно выделить следующие предпосылки внедрения цифровых технологий в аграрную секцию (таблица 1).

В 2021 г. начата реализация национального проекта развития агропромышленного комплекса на 2021–2025 гг. Основными задачами предприятия являются: повышение производительности труда в сельском хозяйстве в 2,5 раза; самостоятельное обеспечение страны основными видами продовольственной продукции отечественного производства, увеличение экспорта сельхозпродукции в 2 раза, при этом доля обрабатываемых продуктов составляет 70%; формирование 7 крупных экосистем и увеличение доходов 1 млн сельских жителей за счет реализации инвестиционных проектов.

По импортозамещению и развитию экспорта сельскохозяйственной продукции планируется реализация 582 инвестиционных проектов на сумму 4,1 трлн тенге. Также утверждена Концепция развития агропромышленного комплекса на 2021–2030 гг. с учетом глобальных вызовов и глобальных тенденций развития агропромышленного комплекса [7].

Таблица 1 – Предпосылки цифровизации отраслей агропромышленного комплекса

Типы	Содержание
Территориальные	Климатические и ресурсные условия производства сельскохозяйственной продукции, кругозор многих работников аграрного сектора
Юридические	Отсутствие нормативных правовых актов и правовых актов, касающихся трансферта инновационных разработок в агропромышленном комплексе, отсутствие адекватных стандартов в области цифровизации агропромышленного комплекса
Институциональные	Отсутствие ситуационного центра, изучающего, внедряющего и контролирующего мероприятия по цифровой трансформации в аграрном секторе
Структурные	Отсутствие эффективной государственной поддержки в сфере создания логистической инфраструктуры в аграрном секторе; неэффективная цифровая экосистема для безопасности и качества продукции агропромышленного комплекса по всей производственной цепочке
Информационные	Отсутствие достоверной информации о ситуации в агропромышленном комплексе и на продовольственном рынке и, как следствие, необоснованное планирование, развитие отечественных разработок в области цифровизации сельского хозяйства и недостаточное количество и качество исследований
Ресурсные	Отток населения из сельской местности в города или соседние города, низкий уровень квалификации отечественных специалистов в агропромышленном комплексе, недостаточное развитие центров компетенций в области цифровой экономики сельского хозяйства в регионах республики и отсутствие научно-исследовательского института мирового уровня и др.
Примечание: Составлено авторами на основе источника [7].	

Влияние внедрения инструментов цифровой экономики в агропромышленный комплекс позволит повысить производительность труда в 3–5 раз, снизить затраты на 23% и повысить маржинальность АПК [7].

В современных условиях развития информационного общества, инновационных технологий, систем электронного правительства развитие цифровых технологий является неременным условием и одновременно предпосылкой модернизации информационной инфраструктуры.

Цифровизация агропромышленного комплекса, в частности сельского хозяйства, стала сегодня признанной необходимостью, поскольку внедрение цифровых технологий на всех уровнях (промышленном, региональном, национальном) позволяет собирать и объединять данные, прогнозировать производство продукции агропромышленного комплекса.

Готовность индустрии субъектов реального сектора экономики Республики Казахстан к внедрению 4.0 представлена следующим образом.

Производственные предприятия: индустрия 2.0 – 80%; индустрия 3.0 – 3%; индустрия 4.0 – 9%; предприятия горнодобывающей промышленности – индустрия 2.0 – 60%; индустрия 3.0 – 21%; индустрия 4.0 – 9%.

В сельском хозяйстве экологически безопасные технологии заменяются машинным обучением и «умными» агротехнологиями, обеспечиваемыми нейронными сетями, цифровыми платформами, 3D-печатью, робототехникой, биосенсорами и большими данными. Интеллектуальные цифровые решения должны способствовать решению вопросов повышения производительности труда в сельском хозяйстве страны и ее устойчивого развития.

В современных хозяйствах состояние почвы и растений контролируется и анализируется с помощью «умных» датчиков, а такие процессы в сельском хозяйстве, как орошение сельскохозяйственных культур, подкормка почвы удобрениями, автоматически выполняются с помощью систем. Кроме того, стало проще контролировать расходы и доходы, поголовье скота и птицы, эти и другие процессы автоматизированы. Есть возможность учиться онлайн. Сегодня в стране есть трехуровневые фермы: цифровые фермы (23), передовые (171) и основные [7].

Одним из механизмов цифровизации агропромышленного комплекса и земельных отношений является государственно-частное партнерство. Большое значение имеет роль такого партнерства в условиях неопределенности внешней и внутренней среды и наличия различных рисков. За 5 лет в рамках государственно-частного партнерства будет инвестировано 50 млрд тенге в цифровизацию более 100 млн га сельскохозяйственных угодий. Цифровизация растениеводства и животноводства позволит получить до 20% больше продукции растениеводства и животноводства. При этом расходы крестьянина сократятся более чем на 15%.

Только благодаря цифровизации в будущем урожай зерна увеличится до 25 млн тонн в год. На основе государственно-частного партнерства планируется создание вертикально интегрированных структур, объединяющих единые технологические процессы по производству сельскохозяйственной продукции, ее переработке, а также реализации готовой продукции через розничные торговые сети. В таблице 2 представлены направления государственно-частного партнерства для обеспечения устойчивого развития аграрного сектора [7].

Таблица 2 – Направления и результаты государственно-частного партнерства

Направления	Результаты
Глубокая переработка сельскохозяйственного сырья	Технология безотходного производства
Внедрение модели лизинга ГЧП	Объединение мелких товаропроизводителей в кооперативы
Использование элементов управления проектами	Оптимизация всего производственного процесса, выявление сильных и слабых сторон и снижение рисков
Реализация принципов ГЧП в социально-экономических отношениях	Повышение объемов и эффективности сельскохозяйственного производства, улучшение продовольственной безопасности, снижение затрат
Примечание: Составлено авторами на основании источника [7].	

В последние годы наблюдается положительная тенденция в реализации проектов ГЧП. Вместе с тем существенные сроки рассмотрения процедур по рассматриваемым проектам ГЧП являются одним из факторов, ограничивающих их развитие и снижение привлекательности проектов ГЧП для бизнеса. В связи с изменением условий необходимо совершенствование законодательства и развитие стимулов для привлечения инвесторов.

Так, в регионах Казахстана в настоящее время ведется достаточно активная работа по применению цифровых технологий в агропромышленном комплексе. В перспективе интенсивное внедрение цифровых технологий обещает повысить производительность труда, инвестиционную привлекательность отраслей, позволит объединить производственные и маркетинговые логистические цепочки и в конечном счете адаптировать продукцию к конечному потребителю.

Анализ вышеуказанных государственных программ выявил ключевые проблемы развития агропромышленного комплекса и возможный эффект от внедрения цифровизации (таблица 3, стр. 163).

Таблица 3 – Анализ ключевых проблем АПК и возможного эффекта от внедрения цифровизации

Проблемы агропромышленного комплекса	Возможные эффекты от внедрения цифровых новшеств
Климатические риски	Благодаря использованию цифровых датчиков контроля реакции на климатические изменения и изменения структуры почвы снижается уровень климатических рисков
Использование устаревших механизмов и систем в сельскохозяйственных процессах	Применение цифровых систем и технических устройств с цифровым интерфейсом даст возможность полноценного контроля за всеми циклами технологического процесса и вовремя обнаружить неполадки технических устройств и заменять нужные части, обрабатывать большое количество данных за короткие сроки
Иррациональное использование различных видов ресурсов (земельных, водных и др.)	Использование цифровых карт, навигаторов и аналитических программ предоставит возможность рационального использования ресурсного потенциала
Нехватка квалифицированных кадров в сельскохозяйственной сфере	В результате хранения данных в цифровом виде и благодаря использованию интегрированных систем, сократится время на получение знаний и повысится качество полученного образования
Дефицит обеспечения внутреннего рынка переработанными товарами	Цифровой онлайн-портал окажет содействие своевременному обеспечению нужной информацией сельских товаропроизводителей, приведет к снижению транзакционных издержек, даст возможность активизировать цепочку поставок продукции до потребителя
Низкий уровень производительности труда	Внедрение цифровых технологий в производственные процессы в итоге позволит повысить производительность труда, по мере возможности заменить механические процессы, а также будет содействовать прозрачности отчетных данных
Примечание: Составлено авторами на основе источника [5].	

Как видно из таблицы 4, инновационные технологии, активно применяемые во многих отраслях, все еще обходят стороной сельскохозяйственную отрасль. В частности, из 109 млрд тенге, выделенных на научные исследования в республике в 2021 г., лишь 14 млрд тенге, что составляет 13,48% от общей суммы финансирования, были направлены на сельскохозяйственную науку (таблица 4).

Таблица 4 – Внутренние затраты на НИОКР по отраслям науки

Всего	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
	68 884,2	72 224,6	82 333,1	89 028,7	109 332,7
естественные науки	22 428,3	21 083,9	20 971,3	25 228,7	31 707,0
инженерные разработки и технологии	31 459,4	35 596,8	41 795,9	40 915,9	43 732,1
медицинские науки	3278,3	2207,7	2787,4	2742,1	8822,2
сельскохозяйственные науки	6528,0	7953,5	10 831,6	12 313,1	14 734,3
социальные науки	1650,8	1586,9	2275,1	2653,0	3037,1
гуманитарные науки	3539,4	3795,8	3671,8	5175,9	7300,1
Примечание: Составлено по данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [14]. (Данные за 2022 г. еще не предоставлены).					

В работе Таубаева А.А., Жукенова Б.М., Борисовой Е.И., Сайфуллиной Ю.М. представлены результаты исследования, задачей которого было определить причину непривлекательности сельскохозяйственной отрасли для ученых и инноваторов, несмотря на то, что в республике имеются точечные результаты разработки и внедрения инновационных технологий.

В настоящее время все казахстанские инновации направлены на промышленную сферу, в частности на обрабатывающую промышленность. Одним из приоритетных направлений внедрения инноваций является сельскохозяйственная отрасль. Это связано с тем, что производительность труда в данной отрасли в республике является одной из самых низких – по сравнению с развитыми странами производительность труда в сельском хозяйстве ниже в 5–10 раз.

Количество научных и инновационных стартапов, работающих в растениеводстве, животноводстве и в сфере переработки сельскохозяйственной продукции, невелико.

Целью вышеуказанного исследования было выявление потребностей отечественных сельскохозяйственных производителей в инновационных технологиях и отношении предпринимателей к ним, установление основных направлений необходимой государственной поддержки этих процессов на основе соответствующего социологического опроса [1]. В ходе описываемого исследования изучались различные аспекты деятельности предприятий, функционирующих в сфере агропромышленного комплекса. Большое внимание на себя обратили следующие вопросы:

- 1) какие финансовые ресурсы производители планируют привлечь для внедрения инновационных технологий и расширения производственного процесса;
- 2) основные проблемы, оказывающие препятствие инновационному развитию бизнеса;
- 3) нуждаются ли производители в государственной поддержке для дальнейшего инновационного развития бизнеса.

Ответы, полученные на данные вопросы, проиллюстрировали следующее:

- 1) более 20% ответивших на вопросы обращаются за заемными финансовыми ресурсами и только 14,3% рассчитывают на собственные средства;
- 2) большая половина производителей (71%) неудовлетворена высокими ставками на заемные кредитные ресурсы, свыше 47% обратили внимание на высокую конкуренцию в агропромышленном секторе, а также 25% подчеркнули слабость системы государственной поддержки;
- 3) 89% производителей отметили необходимость в полной или частичной государственной поддержке и только 8% опрошенных отказываются от системы государственной поддержки.

В целом результаты социологического исследования проиллюстрировали наличие значительных проблем, касающихся ресурсного обеспечения инновационных планов предпринимателей, работающих в сфере АПК. Было выявлено, что для решения этих проблем опрошенные предприниматели ориентируются в первую очередь на кредитные ресурсы и рассчитывают на государственную поддержку [1].

Совершенствование управления агропроизводством предполагает тщательное изучение рисков, которые возникают на всех этапах производства, переработки и сбыта продукции [15]. Для каждого из этих этапов присущи свои виды рисков, связанные с цифровизацией и оказывающие влияние на формирование бизнес-процессов.

В современных условиях цифровую трансформацию определяют не как самостоятельное развитие технологичной отрасли, а в качестве платформы, которая дает возможность оптимизировать производственные процессы, следовательно, эффективно управлять различными ресурсами. Смысл распространенного понятия «цифровая экосистема» заключается в оптимизации бизнес-процессов с помощью цифровых технологий.

По мнению аналитиков, изменения в цифровизации аграрного сектора напрямую связаны с анализом данных, полученных во внутренней и внешней среде. Если к концу 2020 г. на планете насчитывалось 75 млн устройств сельскохозяйственного Интернета вещей (агро IoT), то к 2050 г. он будет генерировать 4,1 млн единиц данных в течение одного дня.

Тем временем в нашей республике лишь пятая часть из 70 тысяч хозяйств имеет доступ к Интернету. По этой причине в рамках Нацпроекта по цифровизации до 2025 г. были определены меры по обеспечению доступом к Интернету около двухсот сельских населенных пунктов с ежегодным подключением до восьмидесяти единиц.

Статистические данные, представленные на национальном уровне, демонстрируют, что аграрный сектор цифровые тренды использует недостаточно, а в разрезе отрасли выделить данные практически невозможно в связи с тем, что основные показатели использования информационных компьютерных технологий представлены по сельскому, лесному и рыбному хозяйству и обрабатывающей промышленности. Обособление затрат в агросекторе ИКТ в разрезе отдельных регионов и по формам хозяйствования, в том числе получение бюджетных ресурсов, также вызывает затруднение.

Из почти 7,5 тыс. предприятий, занятых в сельском, лесном и рыбном хозяйстве, чуть более 50% используют компьютерные технологии и имеют доступ к Интернету, лишь 0,2% используют возможности Big Data и 4,7% используют облачные технологии.

В итоге есть возможность объединить вопросы развития цифровизации в агропромышленном секторе нашей страны в отдельные направления, каждое из этих направлений предполагает принятие комплексного решения с выделением роли цифровизации в них. К проблемам развития цифровизации агропромышленного сектора можно отнести финансовую неустойчивость хозяйствующих субъектов; недостаток финансовых ресурсов для цифровизации отрасли; отсутствие рыночной и цифровой экосистем в отрасли; низкую цифровую грамотность пользователей, а также нехватку квалифицированных специалистов в области разработки и внедрения цифровых проектов [15].

Заключение

В заключение хотелось бы подчеркнуть уже имеющиеся достижения в области цифровизации агропромышленного комплекса Республики Казахстан: на базе четырех полигонов и девяти опытных хозяйств осуществлено дифференцированное внесение семян, проведен агрохимический анализ почвы, использовались электронные карты полей, были установлены 15 агрометеостанций.

Наряду с этим в республике разработан агрометеосервис для пяти регионов страны с прогнозом до трех дней более чем по 10 метеопараметрам. По итогам внедрения новых технологий агрономии удалось достичь позитивных результатов, в частности получить прирост урожая зерна, сократить затраты фермеров на 20%. В результате создания электронных карт полей в данное время оцифровано 26 млн га посевных площадей (100% от общей посевной площади) и 56,5 млн га пастбищных площадей, что составляет 78,5% от общей площади. В настоящее время в нашей республике функционируют тридцать цифровых ферм [16].

В целом результаты исследований, проведенных отечественными учеными, подтверждают факт существования значительных проблем ресурсного обеспечения инновационных планов предпринимателей, занятых в сфере АПК Казахстана. Было выявлено, что для решения этих проблем предприниматели прежде всего обращаются к кредитным ресурсам и надеются на получение государственной поддержки [1].

Вышеобозначенные проблемы развития цифровизации в агропромышленном секторе можно решить, если учитывать при внедрении цифровых технологий глобальные тренды при планировании сельхозпроизводства, уровень развития цифровизации отрасли. Наряду с этим необходимо оказывать содействие развитию национальных диджитал-продуктов на этапах производства и управления, контролировать достоверность данных, тиражировать эффективные кейсы и расширять меры господдержки.

Цифровое неравенство, связанное с устойчивым предоставлением интернет-связи, является основным генерирующим риск-фактором.

Риски процесса цифровизации аграрного сектора можно разделить на три группы: недостаточное развитие цифровой экосистемы, отсутствие цифровой зрелости хозяйствующих субъектов и мер государственной поддержки.

Влияние на уровень цифровизации оказывают и такие факторы, как рост цен на продовольствие, сокращение поставок и потребления отдельных видов продукции, снижение доходов, явившихся результатом коронакризиса, охватившего весь мир в 2019 г., санкции против России,

которые также послужили причиной высокой совокупной стоимости внедрения цифровых технологий и проблем отечественного агросектора.

Цифровизация отрасли является основным двигателем роста ее производительности и имеет огромный потенциал развития. Такие факторы, как отсутствие обмена опытом, ограниченная область применения диджитал-сервисов, предполагают недостаточность системных мер, способных в комплексе обеспечить охват сельскохозяйственных товаропроизводителей и их эффективное применение.

Основным участником в процессе внедрения смарт-технологий является государство, которое с помощью применения прямых и косвенных стимулов должно сформировать предложение на рынке. Цифровизация аграриев за счет развития инфраструктуры с привлечением бизнеса должна быть направлена на реализацию стимулирующей части государственной поддержки и вовлечение участников.

Подготовка кадров также является стимулирующей составляющей. IT-направление в агросекторе так же важно, как и в других отраслях народного хозяйства. При этом базовые знания применения цифровых устройств должны быть у всех товаропроизводителей [15].

ЛИТЕРАТУРА

1 Таубаев А.А., Жукенов Б.М., Борисова Е.И., Сайфуллина Ю.М. Проблемы и перспективы внедрения наукоемких инновационных технологий в агропромышленном комплексе Казахстана // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2020. – № 3. – С. 106–113.

2 Subeesh A., Mehta C.R. Automation and digitization of agriculture using artificial intelligence and internet of things // Artificial Intelligence in Agriculture. 2021. Volume 5. P. 278–291

3 Rejeb A., Rejeb K., Zailani S., Keogh J.G., Appolloni A. Examining the interplay between artificial intelligence and the agri-food industry // Artificial Intelligence in Agriculture. 2022. Volume 6. P. 111–128.

4 Jinyuan Xu, Baoxing Gu, Guangzhao Tian. Review of agricultural IoT technology // Artificial Intelligence in Agriculture. 2022. Volume 6. P. 10–22.

5 Сапарова Г.К., Сапарова Д.А., Сагинова С.А. Цифровизация АПК Казахстана в условиях перехода к «зеленой экономике» // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 3(95). – С. 175–186. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186>

6 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Валовой выпуск продукции (услуг) сельского хозяйства. – 2023. URL: [https://new.stat.gov.kz/ru/search/index.php?q=%D0%B2%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA+%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8+%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D1%85%D0%BE%D0%B7%D1%8F%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0&s=\(дата обращения 05.07.2023\)](https://new.stat.gov.kz/ru/search/index.php?q=%D0%B2%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA+%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8+%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D1%85%D0%BE%D0%B7%D1%8F%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0&s=(дата%20обращения%2005.07.2023))

7 Абылкасимова Ж.А., Байжолова Р.А., Амангельдиева Ж.А. Цифровая трансформация АПК: проблемы и их решение // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 3. – С. 21–28. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.02>

8 Государственная программа «Цифровой Казахстан». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. – 2017. URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 07.02.2023)

9 Masuda Y. The information society as Post Industrial Society. World Printing Society. Washington D.C. 1980. No. 2. P. 3–12.

10 Кристенсен К.М. Дилемма инноватора. – 2004. – № 3. – С. 239.

11 Абалкин Л. Аграрная трагедия России // Вопросы экономики. – 2009. – № 9. – С. 4–15.

12 Бунин М. Инновационные технологии в сельском хозяйстве России // Экономика сельского хозяйства России. – 2004. – № 7. – С. 7.

13 Талимова Л.А., Жукенов Б.М., Аkenов С.Ш., Сайфуллина Ю.М. Приоритетные направления инновационно-технологического развития агропромышленного комплекса Казахстана // Вестник университета «Туран». 2020. – № 4(88). – С. 219–225. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-219-225>

14 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Внутренние затраты на НИОКР по отраслям науки. – 2023. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/search/index.php?q=%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B5+%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8B+%D0%BD%D0%B0+%D0%9D%D0%98%D0%9E%D0%9A%D0%A0&s=> (дата обращения 05.10.2023) Может, сократить ссылку?

15 Людмила М. Исключить риски. Цифровизация АПК должна быть понятной и доступной. – 2023. URL: <https://ztgzt.kz/isklyuchit-riski-cifrovizaciya-apk-dolzha-byt-ponyatnoj-i-dostupnoj/> (дата обращения: 10.08.2023)

16 Галушко М. Цифровой Казахстан: что изменилось в стране за год. Общий экономический эффект от программы составил 714,3 млрд тенге. – 2023. URL: <https://kapital.kz/tehnology/83781/tsifrovoy-kazakhstan-chto-izmenilos-v-strane-za-god.html> (дата обращения: 05.02.2023)

REFERENCES

1 Taubaev A.A., Zhukenov B.M., Borisova E.I., Sajfullina Ju.M. (2020) Problemy i perspektivy vnedrenija naukoemkih innovacionnyh tehnologij v agropromyshlennom komplekse Kazahstana // Korporativnoe upravlenie i innovacionnoe razvitie jekonomiki Severa: Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo centra korporativnogo prava, upravlenija i venchurnogo investirovanija Syktyvkar'skogo gosudarstvennogo universiteta. No. 3. P. 106–113. (In Russian).

2 Subeesh A., Mehta C.R. (2021) Automation and digitization of agriculture using artificial intelligence and internet of things // Artificial Intelligence in Agriculture. Volume 5. P. 278–291. (In English).

3 Rejeb A., Rejeb K., Zailani S., Keogh J.G., Appolloni A. (2022) Examining the interplay between artificial intelligence and the agri-food industry // Artificial Intelligence in Agriculture. Volume 6. P. 111–128. (In English).

4 Jinyuan Xu, Baoxing Gu, Guangzhao Tian. (2022) Review of agricultural IoT technology // Artificial Intelligence in Agriculture. Volume 6. P. 10–22. (In English).

5 Saparova G.K., Saparova D.A., Saginova, S.A. (2022) Cifrovizacija APK Kazahstana v uslovijah perehoda k «zelenoj jekonomike» // Vestnik universiteta «Turan». No. 3(95). P. 175–186. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-175-186>. (In Russian).

6 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Valovyy vypusk produkcii (uslug) sel'skogo hozjajstva. – 2023. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/search/index.php?q=%D0%B2%D1%8B%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA+%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8+%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE+%D1%85%D0%BE%D0%B7%D1%8F%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0&s=> (data obrashhenija 05.07.2023) Mozhet, sokratit' sslyku? (In Russian).

7 Abylkasimova Zh.A., Bajzholova R.A., Amangel'dieva Zh.A. (2022) Cifrovaja transformacija APK: problemy i ih reshenie // Problemy agrorynka. – . – No. 3. – P. 21–28. URL: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.02>. (In Russian).

8 Gosudarstvennaja programma «Cifrovoy Kazahstan». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 dekabrja 2017 goda No. 827. 2017. URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (data obrashhenija: 07.02.2023). (In Russian).

9 Masuda Y. (1980) The information society as Post Industrial Society. World Printing Society. Washington D.C. No. 2. P. 3–12. (In English).

10 Kristensen K.M. (2004) Dilemma innovatora. No. 3. P. 239. (In Russian).

11 Abalkin L. (2009) Agrarnaja tragedija Rossii // Voprosy jekonomiki. No. 9. P. 4–15. (In Russian).

12 Bunin M. (2004) Innovacionnye tehnologii v sel'skom hozjajstve Rossii // Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii. No. 7. P. 7. (In Russian).

13 Talimova L.A., Zhukenov B.M., Akenov S.Sh., Sajfullina Ju.M. (2020) Prioritetnye napravlenija innovacionno-tehnologicheskogo razvitija agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana // Vestnik universiteta «Turan». No. 4(88). P. 219–225. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-219-225>. (In Russian).

14 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Vnutrennie zatraty na NIOKR po otrasljam nauki. 2023. URL: <https://new.stat.gov.kz/ru/search/index.php?q=%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B5+%D0%B7%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8B+%D0%BD%D0%B0+%D0%9D%D0%98%D0%9E%D0%9A%D0%A0&s=> (data obrashhenija 05.10.2023) Mozhet, sokratit' sslyku? (In Russian).

15 Ljudmila M. (2023) Iskljuchit' riski. Cifrovizacija APK dolzhna byt' ponjatnoj i dostupnoj. URL: <https://ztgzt.kz/isklyuchit-riski-cifrovizaciya-apk-dolzhna-byt-ponyatnoj-i-dostupnoj/> (data obrashhenija: 10.08.2023). (In Russian).

16 Galushko M. (2023) Cifrovoj Kazahstan: chto izmenilos' v strane za god. Obshhij jekonomicheskij jeffekt ot programmy sostavil 714,3 mlrd tenge. URL: <https://kapital.kz/tehnology/83781/tsifrovoy-kazahstan-chto-izmenilos-v-strane-za-god.html> (data obrashhenija: 05.02.2023). (In Russian).

А.С. ШАЙНУРОВ,*¹

э.ғ.к., аға оқытушы.

*e-mail: kaup@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2009-9151

Ж.Б. СМАГУЛОВА,¹

экономика магистрі, аға оқытушы.

e-mail: zchanna_555@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3800-7983

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АӨК ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінде инновациялық технологияларды енгізу және цифрландыру мәселелері қарастырылған. Агроөнеркәсіптік кешен салаларын цифрландырудың алғышарттары (аумақтық, заңдық, институционалдық, құрылымдық, ақпараттық, ресурстық) қысқаша сипатталған. Түрлі мемлекеттік бағдарламаларды талдау негізінде АӨК саласындағы негізгі проблемалар мен цифрландыруды енгізудің ықтимал әсері айқындалған. Республиканың агроөнеркәсіптік кешенін инновациялық технологияларды енгізу және цифрландыру нәтижелері қысқаша келтірілген (тұқымдарды сараланған қолдану, электрондық өріс карталары, 10 метеопараметрлер бойынша 3 күнге дейінгі болжаммен елдің 5 өңіріне арналған агро метео сервис, 26 млн га егіс алқабын, 56,5 млн га жайылымдық алқапты цифрландыру, 30 сандық ферманың болуы). Жүргізілген талдау негізінде республиканың агроөнеркәсіптік кешенінде цифрландыруды дамыту проблемалары жекелеген бағыттарға біріктірілді (шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық тұрақсыздығы; саланы цифрландыру үшін қаржы ресурстарының жетіспеушілігі; салада нарықтық және цифрлық экожүйелердің болмауы; пайдаланушылардың цифрлық сауаттылығының төмендігі, цифрлық жобаларды әзірлеу және енгізу саласында білікті кадрлардың жетіспеушілігі және басқалар). Қорытындылай келе, инновациялық процестерді мемлекеттік және институционалдық қолдау шараларын қоса алғанда, елдің ауыл шаруашылығы өндірушілерінің ғылыми-инновациялық әлеуетін одан әрі арттыру бойынша ұсыныстар берілген.

Тірек сөздер: цифрландыру, агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, инновациялық даму, ауыл шаруашылығы өндірушілері, цифрлық фермалар, ғылымды қажетсінетін технологиялар.

A.S. SHINUROV,*¹

c.e.s., senior lecturer.

*e-mail: kaup@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2009-9151,

ZH.B. SMAGULOVA,¹

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: zchanna_555@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-3800-7983

¹Korkyt Ata Kyzylorda University,
Kyzylorda, Kazakhstan

PREREQUISITES AND PROBLEMS OF DIGITALIZATION OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article discusses the issues of the introduction of innovative technologies and digitalization in the Kazakhstan's agro-industrial complex. The prerequisites for digitalization of agro-industrial complex branches (territorial, legal,

institutional, structural, informational, resource) are briefly described. Based on analysis of various state programs, the main problems in the agriculture and possible effect of digitalization's introduction are identified. The results of introduction of innovative technologies and digitalization of republic's agro-industrial complex (differentiated seed application, electronic field maps, agrometeoservice for 5 regions of the country with a forecast of up to 3 days, more than 10 meteorological parameters, digitalization of 26 million hectares of acreage, 56.5 million hectares of pasture areas, the presence of 30 digital farms) are briefly presented. Based on analysis, the problems of digitalization development in the agro-industrial complex are combined into separate areas (financial instability of economic entities; lack of financial resources for industry's digitalization; lack of market and digital ecosystems in the industry; low digital literacy of users, lack of qualified personnel in development and implementation of digital projects, etc.). In conclusion, recommendations are given for further improving the scientific and innovative potential of agricultural producers of the country, including measures of state and institutional support for innovation processes.

Key words: digitalization, agro-industrial complex, agriculture, innovative development, agricultural producers, digital farms, knowledge-intensive technologies.

IRSTI 06.51.02
UDC 339.96(574+575.1)
JEL F02, F15, O10

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-170-186>

T.A. AIDAROV,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: tofik-750908@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-8404-9535

A.N. RAMASHOVA,^{*1}

PhD, associate professor.

*e-mail: r.aissulu87@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7370-563X

M.O. DAURBAYEVA,¹

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: daurbaeva71@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5503-641X

V.I. MUSTAFAYEVA,¹

m.e.s., lecturer.

e-mail: mustafaeva_valida97@mail.ru

ORCID ID: 0009-0007-2128-3889

¹M. Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Kazakhstan

PERSPECTIVE DIRECTIONS OF ECONOMIC COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN IN THE VEGETABLE OILS SEGMENT

Abstract

The main purpose of this article is to demonstrate mutually beneficial cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan in order to increase the competitiveness of products and improve the position of these countries in the world market of vegetable oils. During the study, factors and conditions of cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan in the vegetable oil sector were considered. Concepts related to modernization were analyzed. Investment cooperation opportunities in the field of joint cultivation of crops in Kazakhstan for further export to Uzbekistan, the conclusion of a forward-looking agreement for the sale of early varieties of vegetables and potatoes to Kazakhstan was studied. Proposals for the creation of grain processing clusters for deep processing of Kazakh grains in Uzbekistan are given. Mutually beneficial nature of this cooperation as well as the importance of modernization of economic relations at all stages of the technical value chain are demonstrated, the main directions of scientific, technical and innovative modernization of the provincial and oil industries ensuring cost reduction, improvement of product quality, expansion and renewal of the product range are identified. The mechanism of joint efforts on the basis of creation of clusters of vegetable oils at the interstate level is proposed. The formation of clusters solves several systematic problems of industry and economy of both countries, increasing the volume of exports and the level of localization of products, improving infrastructure for storage, optimizing the transport of raw materials and products, the movement of goods and logistics processes, improving the quality of partner countries population life. The creation of clusters contributes to the formation of new industrial potential, the modernization and development of innovations in oil and local industries, the improvement of the quality of life of the population of both countries.

Key words: modernization, oil and fat industry, modernization of economic systems, world market, vegetable oils, cooperation between countries, cluster.

Introduction

In modern conditions, when Kazakhstan is developing in a crisis, the question has arisen about the priority development of certain sectors of the national economy.

Currently, the oil and fat industry of the Republic of Kazakhstan is not in the best condition, especially considering that most of the time the domestic giants in this area are idle or operate at 1/3

of their planned volume, which cannot but affect the price of the products sold. Oil and fat enterprises and enterprises consuming oilseed products, which previously brought large incomes to the economy of Kazakhstan, have reached a critical state and cannot, ensure the normal activities of their work collectives. They are forced to reduce production, leaving skilled workers and specialists without work.

In turn, after the collapse of the union and the transition to a market economy, it was necessary to restructure existing ones and create new economic ties, add to this the wholesale privatization of everything. As a result, a situation has developed where many (if not all) business leaders not only did nothing to create new ones, but also to maintain existing connections! This oversight led to a decrease in production volumes and loss of market share. Foreign producers of not only vegetable oil took advantage of the current situation

Only in the 90s, the area under ether bears decreased from 10.3 thousand to 5.3 thousand hectares. At the same time, the indifferent attitude on the part of government bodies allowed the domestic market to be saturated with low-quality, cheap oilseed products. If this trend is not stopped, then in the near future the state will lose the opportunity to replenish the list of products for export and to satisfy domestic demand for spicy and aromatic products.

Kazakhstan has strong potential for scientific support of the oilseed industry.

Since 1965, the Institute of Oilseeds and Medicinal Plants (formerly scientific and production association “Efirmaslo”) has been created here and successfully maintains the scientific and technical base, which is the only institution in the oilseed industry of the former Soviet Union and provides full scientific and technical support to all farms involved in the cultivation of oilseeds, its processing and production of vegetable oils: from selection and agricultural technology for cultivating crops to mechanization of cultivation, harvesting and processing technology.

The soil and climatic resources of Kazakhstan and southern Kazakhstan meet the biological and environmental requirements of oilseeds; ensure high yields and stable collection of raw materials.

However, Kazakhstan’s rich natural resources are not always used economically. Thus, due to careless, if not barbaric, treatment of land resources in Maktaral and some other areas of the region, the problem of salinization of soil and climatic resources arose. Warm-season oilseeds have recently been replaced by crops that could have been grown in other regions that are unsuitable or unsuitable for typical southern crops. The potentially great efficiency of cultivating essential oils is evidenced by the fact that when comparing the profitability of oilseeds and the main food crop – wheat – it was revealed that wheat from an area of 1 hectare gives a profit six times less than, for example, fennel.

There have been fundamental changes in the nature of global trade and global food demand in recent years. These changes cover both developed countries and countries that are developing, and are closely related to the increase in the world’s purchasing power of the population, increasing demand for quality food products, and increasing quality requirements.

The increase in consumer demand in most developed countries of the world is accompanied by an increase in production and an expansion of the range of oil and fat complex products. With the observed increase in the world share of trade in finished products, which are aimed at the end consumer: meat products, confectionery, drinks, ready-made meals, the share of trade in vegetable fats are increasing.

The greatest increase in the production of 17 types of vegetable oils and fats is observed in China – 1.6 million tons, or 13%. In the USA, Japan, and EU countries, the production rate of oils and fats is estimated from 0.4 to 1.9%. The population’s need for vegetable fats increased in the USA by 4.4%, in the EU countries by 4.6%.

The rapid growth rate of demand for vegetable oils and fats is largely explained by their increasingly expanding use in the food, pharmaceutical, chemical industries, and perfumes.

In this regard, oilseed products become an important factor in the export of countries producing them, because in some developed countries with limited natural resources, reducing product prices while simultaneously increasing consumer demand is achieved by importing them from other countries.

Against the backdrop of the emerging consumer demand of the population, the market for the production of oilseed products is currently still not stable.

The consequences of the reduction in the volume of global export resources of sunflower seeds will be most noticeable for the largest importers, primarily for the EU and Turkey.

It is possible that very soon EU countries will already depend on Argentine exports of sunflower oil seeds, and the size of Argentine exports, in turn, will depend on the actual volume of production. The prospects for the new harvest in South America remain unclear; however, this factor may play a decisive role.

The countries of the Near and Middle East can have a significant impact on the market not only for sunflower oil, but also for other oils in Europe. European vegetable oil exporters have expressed concern about the expansion of oilseed processing capacity in these countries, which are traditional importers of oil from Europe. Currently, it is planned to build 10 powerful processing plants in the countries of the Near and Middle East. When these enterprises reach their designed capacity, they may significantly undermine the position of European suppliers of edible vegetable oil in the future.

The oilseed market is closely interconnected. The decline in prices for oilseeds and their processed products has led to a reduction in Europe not only in the area under sunflower, but also in the area under rapeseed. As a result, the total global production of sunflower and rapeseed decreased by more than 5 million tones.

In Europe, this led to a decrease in processing volume and accordingly led to a decrease in the production of rapeseed oil and meal, and this in turn led to a reduction in export resources. Reducing carryover stocks of rapeseed will support and stabilize the situation for oilseeds and vegetable oils of other oilseeds, as these markets will lead to a partial shift in demand for soybeans and their products, as well as palm oil.

In developed countries, the efficiency of traditional production technologies and global trade models has been approaching its breaking point in recent years, which is reflected in the rapid rise in food costs. Due to the Covid-19 pandemic and the Russian-Ukrainian conflict, food security problems are worsening in the world, and annual productivity growth rates are declining. At the end of 2022, World Bank analysts expect food prices to rise by 22.9 percent. The most significant growth is expected in the vegetable oils segment – 29.7% [1].

The current circumstances on the world food market necessitate the adoption of measures to localize imported food products to Uzbekistan. At the same time, for Kazakhstan, filling emerging gaps in world markets and increasing export volumes, in particular fat and oil products, is a pressing issue. This fact determines the importance of studying the factors and conditions for sharing the potential of both countries in order to achieve a synergistic effect in increasing the competitiveness of the production of fat and oil products. This becomes even more important in the context of the transition of the development of New Uzbekistan and Kazakhstan to the path of innovation, defined as the most important goal of countries' policies in the field of technology and science development, the achievement of which becomes a necessary condition for the modernization of national economies.

Materials and methods

The article used general scientific methods of theoretical generalization, synthesis and analysis. Various literary sources, scientific articles and reference and analytical reports were studied on the topic of the study.

Main provision

In the modern world, economic modernization is of a model nature, and it is based on a model of innovative and technological development. Its extension to developing countries is related to the economic policies, priorities, needs and capabilities of each country. Today, new opportunities have opened up for the countries of Central Asia to take their place in the global vegetable oils market due to food shortages. Consequently, there is a need for scientific and technological modernization of the oil and fat industry at the interstate level, based on the modernization of economic cooperation and mechanisms of mutually beneficial cooperation. The purpose of this article is to substantiate the mutual benefit of this cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan in order to increase the competitiveness of products and improve the positions of these countries in the global vegetable oils market.

In this case, we are talking about the modernization of economic relations between enterprises of Kazakhstan and Uzbekistan in the technological chain of creating added value for oil and fat industry products. There has been insufficient scientific research in this direction, both from Kazakh and Uzbek scientists.

Literature review

The south of North America is considered the homeland of sunflower, where it was domesticated approximately 4–5 thousand years ago. The Hopi and other local peoples used the seeds and the oil obtained from them for food, they also lubricated their hair and body with oil, paint was obtained from the husks and “petals,” and some parts of the plant were used for medical and ritual purposes. In 1510, sunflower was exported to Spain and quickly spread throughout European gardens as an ornamental and medicinal plant, and in the time of Peter the Great it reached Russia. Attempts to use annual sunflower as an oilseed crop have been made at least since the beginning of the 18th century: for example, in 1716 in England, Arthur Bunyan was issued a patent for squeezing from its seeds “a good sweet oil, useful to all persons engaged in the production of wool, artists, tanners etc.” [2]. There is also information about its breeding in this capacity in France, but there it gradually died out. In 1771, I.I. Lepyokhin pointed out that “sunflower seeds produce a fair amount of oil, the benefits of which are well known in Sardinia.” In 1779, in the journal “Academic News”, among the reports on the works of the “scientific Philadelphia Society” for 1769–1770, it was briefly mentioned about the possibility of obtaining oil “in an ordinary way” from sunflower seeds [3].

Although sunflower gradually spread in the south of Russia as a garden crop, its industrial processing into oil began only in the second quarter of the 19th century. In 1827, a certain Teves opened an oil mill in the Nizhny Novgorod province, but subsequently nothing was reported about it. In 1829, a peasant from the Voronezh province, Daniil Bokarev, noticed the similarity of the seeds in taste with pine nuts, from which oil was already extracted, sowed them in his settlement of Alekseevka and soon received the first oil from a handicraft press, which turned out to be pure and tasty. Fellow villagers immediately took over the initiative from Bokarev and began growing and processing sunflowers themselves. Already in 1841, more than 2,000 pounds of sunflower oil were exported, and the total production volume in Alekseevka by the mid-1840s reached 30 thousand pounds (about 500 tons). Sunflower culture quickly spread to neighboring counties, as well as to the Saratov province. In addition to food, the oil was used for lighting and for dyeing fabrics. In the mid-1860s. Voronezh province alone produced up to 920 thousand pounds of sunflower oil per year (15 thousand tons), Saratov – another 300 thousand pounds.

At the end of the 1860s the production of sunflower oil fell sharply due to massive damage to plants by the rust fungus *Puccinia helianthi*. Cultivated areas were reduced, factories were closed. In 1873, M. S. Voronin proposed effective measures to combat rust, which helped gradually restore oil production, but the “rust” level could not be achieved until the end of the 19th century. Then varieties resistant to rust and insects were developed, and production increased sharply: in 1913, Russia produced 11 million poods (180 thousand tons) of sunflower oil [4]. In 1912, V.S. Pustovoit organized the Kruglik experimental selection field in the Kuban region, which in 1932 was transformed into the All-Russian Research Institute of Oilseeds. Other breeding centers appeared in Saratov and Kharkov. Such popular sunflower varieties in the mid-20th century as “Peredovik”, “VNIIMK 8931”, “Zhdanovsky 8281” and others were developed. The oil content in seeds increased from 28–33% to 42–44%. One of the most pressing breeding problems at that time was resistance to broomrape.

With the growing popularity of sunflower oil, sunflower culture began to spread to other countries. Thus, in 1875, it was introduced by Mennonite immigrants to Canada, although it began to be grown there on a noticeable scale only in the middle of the 20th century; soon penetrated into the United States, but was used for a long time as a fodder plant. In the 1890s, Jewish immigrants from the Russian Empire brought sunflowers to Argentina, but even there the oil’s economic importance was not recognized until 1941. However, over the last quarter of the 20th century, thanks to the expansion of cultivated areas and intensive development of hybrids, as well as due to the economic recession in the former USSR, Argentina became the world leader in its production and export. In the United

States, the rise of the sunflower in the 1960s was largely due to the rise of synthetic textiles, which led to a decline in the demand for cotton and, consequently, in the supply of cottonseed.

Currently, the issues of vegetable oil production are discussed in articles by foreign scientists like Noemí Echegaray, Mirian Pateiro, Gema Nieto, Marcelo R. Rosmini, Paulo Eduardo, Sichetti Munekata, María Elena Sosa-Morales, José M. Lorenzo and are one of the most dynamically developing sectors of world agriculture [5].

According to Chaoting Wen, Mengyu Shen, Guoyan Liu, Xiaofang Liu, Li Liang, Youdong Li, Jixian: vegetable oil is widely used, in particular, in cooking, food, pharmaceutical and cosmetic industries. The annual growth rate of global demand for vegetable oil from 2020 to 2025 was 5.14%. Compared with animal oils, vegetable oils are more popular with consumers due to their renewable use, good quality and lack of cholesterol [6].

The issues of competitiveness of the country's agricultural products are highlighted in the works of the foreign author Long Y, which depends not only on its ability to export agricultural goods, but also on the resilience of the agricultural sector itself. In the case of a country with a significant agricultural segment, it is important to determine the balance between increasing the international competitiveness of agricultural products and ensuring the sustainability of the agricultural sector [7].

In the publication of Kazakhstani authors Sh. Kantarbayeva, A. Kairbayeva, G. Rakhimzhanova, M. Mukhubayeva presented the results of a study of the development of the economy of Kazakhstan related to the level of production and economic growth in the agricultural sector. This attracts the attention of countries wishing to invest in the agro-industrial sector of the republic [8].

At the same time, it should be understood that much depends on the conditions that have developed in the production and export of agricultural products and provisions.

Results and discussion

An analysis of the cost of oil and fat complex enterprises has shown that almost all of them are extremely material-intensive. Based on significant production volumes, even a small reduction in the cost of raw materials per unit of production can have a tangible economic effect. This goal can be achieved only if there is an effectively established cost accounting and control system. One of the solutions to this problem, and not only, may be a change in the management concept. A transition to a non-linear concept is proposed, for example, "Lean Manufacturing" (LM). The advantage of this method is that the system consists of 80% of organizational measures and only 20% of investments in technology.

Lean manufacturing is a logistics management concept focused on optimizing business processes with maximum market orientation and taking into account the motivation of each employee. Lean manufacturing forms the basis of a new management philosophy and is one of the forms of non-linear management.

The main principles of LM are:

- ◆ excellent quality (delivery from the first presentation, zero defects system, detection and solution of problems at the origins of their occurrence);
- ◆ minimizing losses by eliminating all types of activities that do not bring added value to the customer, maximizing the use of all resources (capital, people, land);
- ◆ flexibility;
- ◆ establishing long-term relationships with the customer (by dividing risks, costs and information);
- ◆ self-organization, evolution, adaptation.

The objectives of the implementation of the Lean Manufacturing system are:

- ◆ minimization of labor costs;
- ◆ minimization of the timing of the creation of new products;
- ◆ guarantee of delivery of products to the customer;
- ◆ maximum quality at minimum cost.

The main tools of the Lean Manufacturing system are:

- ◆ visualization and standardization of the workplace;
- ◆ diagnostics of the production process;
- ◆ flow control;

- ♦ reduction of interoperable stocks;
- ♦ universal equipment maintenance;
- ♦ fast changeover technology;
- ♦ Built-in quality system.

The company under study currently does not have sufficient resources to carry out full-fledged work on the implementation of the proposed concept. Therefore, at the initial stage, we suggest using alternative tools within the framework of the Lean Manufacturing system. Such tools will be “Targeted Cost Planning” and “Operationally oriented cost calculation method”.

The LM concept is aimed at reducing seven types of losses, which partially fall on the cost of production:

- ♦ overproduction of goods, i.e. the production of goods for which there has not yet been a demand;
- ♦ waiting for the next production stage;
- ♦ unnecessary transportation;
- ♦ unnecessary processing steps required due to lack of equipment, imperfection of the project, unnecessary initiative;
- ♦ availability of any but the minimum necessary supplies;
- ♦ unnecessary movements of people during work (in search of parts, tools);
- ♦ production of defects.

To implement the concept of lean manufacturing, it is necessary to establish effective analytical work. At Kazakh oil and fat enterprises, the department of planning and economic analysis is traditionally engaged in analytics. However, this work is not a priority, and most of the department’s time is spent on solving current issues. At the same time, in addition to analyzing and stating the current state of affairs at the enterprise, continuous work should be carried out to improve economic activity.

The information prepared by the controlling service is intended for the Deputy Director for Economics and Finance, as well as for the General Director. We consider it advisable to subordinate it directly to the Deputy Director for Economics and Finance, since the heads of the finance department and the Department of Planning and Economic analysis are directly subordinate to him. Thus, the head of the controlling service will receive a fairly high status and independence from the heads of other financial and economic services.

The projected controlling service consists of five employees (controllers) with certain job responsibilities. We think that the following composition of the service will be optimal:

- a) head of the controlling service;

The head of the controlling service is responsible for outgoing documents, analytical calculations and forecasts to his immediate supervisor, the Deputy Director for Economics and Finance.

- b) controller – supervisor of workshops.

Due to the large amounts of information, two specialists should work in this position. One will be responsible for the workshops of the main production, the other – auxiliary. The duties of the workshop supervisor controller include:

- ♦ development of forms for collecting analytical information on workshops;
 - ♦ collection of analytical (planned and actual) information from workshops (responsibility centers);
 - ♦ processing and analysis of the data obtained, development of cost standards for workshops and maintaining their relevance;
 - ♦ calculation of analytical indicators of the work of workshops and the enterprise as a whole;
 - ♦ analysis of deviations of the actual data from the planned ones, identification of the reasons for the deviation;
 - ♦ preparation of analytical reports for the Deputy Director General for Economics and Finance;
 - ♦ expertise of management decisions related to the costs of supervised workshops.
- c) the controller is a specialist in management accounting.

The field of activity of this specialist includes working with accounting and obtaining analytical data from accounting registers.

Responsibilities of the controller – specialist in management accounting:

- ♦ development of procedures for transferring data from accounting to the controlling service;

- ♦ control over the collection and analysis of actual accounting information;
- ♦ development of proposals to optimize the accounting process in accounting from the position of the analytical service;

- ♦ economic expertise of management decisions.

d) the controller is an information systems specialist.

Responsibilities of the controller – information systems specialist:

- ♦ assessment of the feasibility of automating controlling work at individual stages;
- ♦ evaluation of options and suggestions for automation of controlling work;
- ♦ calculations and justification of costs for automation of controlling work;
- ♦ development of forms for automated information collection;
- ♦ optimization of document flow in the enterprise;
- ♦ coordination of the work of the automation department in the field of automation of controlling work;

- ♦ assessment of the quality of automation systems for financial and economic activities and development of proposals to improve their work.

The positions presented are quite specialized. It is advisable to invite shop economists, economists of the planning and economic department, and the finance department to the position of curator of workshops. The main requirement for a management accounting specialist is theoretical and practical knowledge of accounting, the features and disadvantages of accounting in a given enterprise. It is advisable to entrust this work to a specialist from the accounting department. The controller is an information systems specialist – a qualified employee from the information technology department, the general office management department who knows in detail the workflow at the enterprise and is able to set the task of automating controlling work.

It is this division that will be the “guide” in the process of implementing LM.

Typical tasks of the controlling service are:

- ♦ organization, coordination and methodological support of planning and budgeting processes in the enterprise;

- ♦ organization, coordination and methodological support of the cost and income accounting system at the enterprise.

Obviously, a department specializing in cost management should have a modern methodological apparatus to perform its tasks. In this regard, we suggest using the “target costing” system as the main cost management tool.

The postoperative method eliminates the two biggest drawbacks of traditional accounting methods:

- ♦ lack of focus on cost savings and business process reengineering;
- ♦ the inability to accurately calculate the total production costs of an individual product.

The basic principle of cost calculation is the division of costs into direct and indirect (overhead) and the attribution of both types of costs to finished products. As a rule, in practice, there are no problems with the allocation of direct costs, since they can be directly attributed to the cost of a specific cost object.

Indirect costs are traditionally transferred to cost objects in proportion to the amount of labor, machine time, production volume, and sales. If the share of indirect costs in the cost of products (works, services) is small, the use of the traditional approach to cost justifies itself due to its simplicity and a slight error in the result. However, in modern conditions, with the improvement of production technology, reduction of its labor intensity and material intensity, as well as automation of processes, the share of direct costs decreases, and the share of indirect costs (for general management, marketing, financial management, personnel management) increases. Products that consume the least of the resource, in proportion to which indirect costs are distributed, will appear more cost-effective in calculations compared to products that consume more resources. Using an operational methodology for allocating indirect costs allows you to avoid these errors.

In order to more deeply determine the content of the process that ensures the development and effective growth of the economic complex, in our study we analyzed the concepts associated with modernization. Many scientific works of foreign and domestic economists are devoted to the study of the dialectical development of the concept of modernization. The approaches interpreted in them, depending on the research task we set, were combined into the following groups (table 1, p. 177).

Table 1 – Approaches defining the concept of modernization

№	Grouping of approaches	Contents of the approach
1	Modernization as a progressive change in economic and social relations	Modernization is a fundamental change in social relations, a radical institutional transformation of the production potential of society. Modernization consists of economic progress that leads to changes in society.
		The result of modernization should be the transformation of agrarian, traditional societies into industrialized, modern.
2	Modernization as a change in thinking	Modernization is characterized as a process of change in human consciousness, expressed in an unconditional belief in progress, a propensity for economic growth and the achievement of a worldview that characterizes readiness for change.
		Modernization is the process of realizing the potential of knowledge, which develops in accordance with the constantly improving world.
		Modernization is accompanied by giving priority to such values as science, knowledge, and achievements.
3	Modernization as improvement and development	Modernization changes will lead to the renewal and improvement of facilities taking into account today's standards and requirements.
Note: Compiled by the authors based on the sources [9, 10].		

The analysis given in the table of approaches shows that modernization is associated with the development of society, social, political and economic relations, a change in thinking in society towards the improvement and improvement of objects in accordance with the realities of the time. The above grouping of approaches confirms the possibility of modernizing the economic system and the resulting relations at the interstate level, which allows us to consider the modernization of economic relations between Kazakhstan and Uzbekistan in the segment of vegetable oils.

As part of the state visit of the President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev in December 2022 to Uzbekistan, a business forum with the participation of entrepreneurs from Uzbekistan and Kazakhstan started in Tashkent, where contracts and agreements worth more than \$3 billion have already been signed. Particular attention was paid to cooperation in the field of agriculture; as a result, a substantial package was signed between the agro-industrial complexes of the two countries worth more than \$1.3 billion [11]. This fact indicates the growing nature of innovative, scientific, investment, trade and industrial cooperation between Uzbekistan and Kazakhstan and the active implementation of the untapped potential of cooperation in the field of agriculture.

The possibilities of investment cooperation in the field of joint cultivation of agricultural crops in Kazakhstan for further export to Uzbekistan, the conclusion of forward contracts for the sale of early varieties of vegetables, herbs and potatoes to Kazakhstan, the creation of a grain processing cluster for the deep processing of Kazakh grain in Uzbekistan are being actively explored.

In 2022, the volume of mutual trade between these countries amounted to \$1.7 billion, including exports – \$241.4 million, imports – \$1.47 billion. Main exports of Uzbekistan: vegetables, fruits, grapes, melons, legumes, eggs, confectionery, tourist services. The main import items of Uzbekistan are: grain products, fat and oil products, animal feed, food products, meat, seeds, confectionery, dairy products, tobacco products. Kazakhstan ranks first, with an indicator of 38.2%, among countries importing food products to Uzbekistan. Imports of vegetable oil in 2021 compared to 2020 increased by 2.6 times, margarine and margarine products by 16 times [12]. However, in 2022 there was a decrease in the export of sunflower oil by 6.26 thousand tons than in 2021.

The noted reduction in supplies to Uzbekistan is associated with an increase in purchases from Tajikistan. In total, during this period, of the 34.1 thousand tons of Kazakh sunflower oil exported, the two countries accounted for about 98%, while in the previous year this figure was estimated at 71%. According to experts, a decrease in supplies to Central Asian countries was caused by restrictions on the export of sunflower seeds and vegetable oil from Kazakhstan, which, in turn, stimulated the smuggling of raw oil [13]. The figure 1 (p. 178) shows a diagram of sunflower oil exports from Kazakhstan to Uzbekistan, thousand tons in the period from 2019 to 2022.

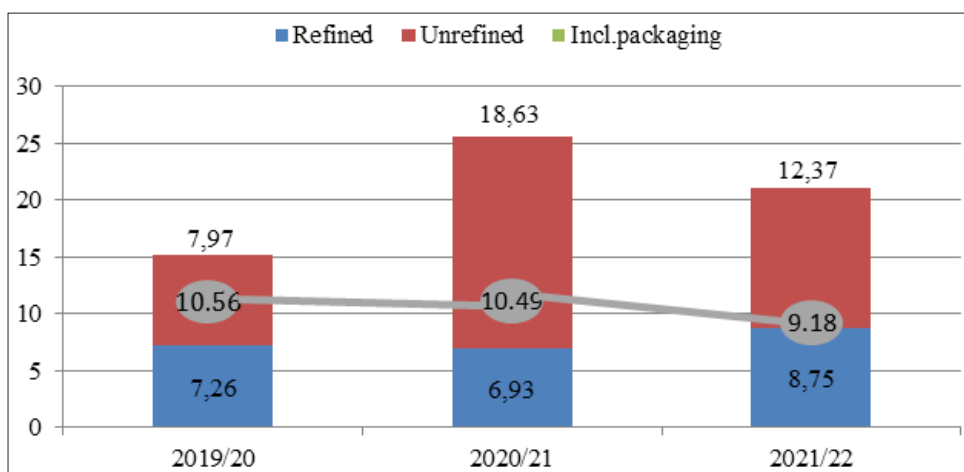

Figure 1 – Export of sunflower oil from Kazakhstan to Uzbekistan, thousand tons.

Note: Compiled from source [14].

Now what is exported is not the more expensive refined sunflower oil, which is subject to quotas, but a cheap semi-finished product that is not subject to restrictions – product code 1517909100 “Other fixed vegetable oils, liquid, mixed.” Thus, using the example of Uzbekistan, it is especially clear how in September–December 2021 there was an uncharacteristic and inexplicable increase in the volume of supplies of products under this code; they grew from almost zero to 4,661.6 thousand tons from Kazakhstan. The expert believes that, with a high degree of probability, the goods exported under the code 1517909100 hide not a semi-finished product, but just ordinary vegetable oil [15]. This fact once again demonstrates the need to improve cooperation mechanisms between countries in the vegetable oil segment in order to prevent smuggling operations and its consequences. The state budget of Kazakhstan also suffers from this, because customs payments from the export of cheap products are much lower and farmers, since purchase prices for sunflower within the country decreased from 250 thousand tenge per ton in November 2021 to 180–185 thousand tenge per ton in March 2022. In addition, the current restrictions have led to farmers planning to reduce the area under sunflower, fearing that they will not be able to sell the new crop at a fair price.

As is known, the development of the oil and fat industry of the Republic of Uzbekistan was aimed at processing cotton seeds. The total production capacity was 3.6 million tons of raw materials per year. In recent years, as part of the program to ensure food independence, the oil and fat industry of Uzbekistan has undergone significant changes, both in terms of modernization of production facilities and technologies aimed at processing local non-traditional oilseeds – safflower, sunflower, flax, sesame and stone fruits. On a national scale, they began importing soybeans and mastered soybean processing technology.

The domestic consumer market of oil and fat products of the Republic of Uzbekistan is classified today as capacious and dynamically growing. Market development is determined by the annually growing volumes of consumption of oil and fat products, both by households and corporate food producers, as well as by the steady increase in the country’s population. The average rate of vegetable oil consumption in the state consumer market alone is at least 14 kg per capita per year. In addition, the annual demand of the processing industry is about 250 thousand tons. Basically, these are the rapidly growing margarine production, culinary and processing industries. Annual population growth of more than 3% predetermines an increase in the growth of consumption of vegetable oils and the expansion of the geography of its production.

Today, there are more than 240 oil and fat enterprises operating in the Republic of Uzbekistan. It should be noted that the processing capacity of sunflower seeds by 2022 amounted to almost 1.1 million tons per year [16].

The head of state held a meeting on September 5, 2022, at which new opportunities for providing the population with food were identified. In particular, at the meeting it was noted that the annual demand for vegetable oil is 515 thousand tons, 46% of this volume is imported. To prevent a sharp rise in food prices, by order of the President, customs duties on the import of 22 types of food products, including vegetable oil, have been reset to zero until January 1, 2023. In addition, until the end of this year, mandatory labeling of imported food products in the state language is temporarily suspended, and the restriction on the participation of imported food in government procurement is lifted. The task has also been set to increase the area for growing food crops to 300 thousand hectares. and rationally place crops based on an analysis of population demand and imports.

Today, the biggest problem of oil and fat enterprises in Uzbekistan is the lack of raw materials. Because some large enterprises in the industry are not operating at full capacity, and the total processing capacity of non-traditional oil seeds is about 1 million tons. In Kazakhstan, on the contrary, the production capacity is 1.5 million tons, and the volume of raw materials is 6 million tons. Therefore, it is advisable to form oil and fat industry clusters, taking into account the complementarities of economies and the use of the resource base available in countries.

The analysis substantiates the mutual benefit of cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan in developing their positions in the vegetable oils segment. In this vein, the partnership between Uzbekistan and Kazakhstan is reaching a qualitatively new level of development, opening up new horizons of interaction, and also making a significant contribution to the development of the economies of the two fraternal countries.

In this context, it should be noted that issues of food security and cooperation in the agricultural sector are gaining increasing priority within the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO), at the summit of which, in September 2022 in Samarkand, it was noted that the key role in ensuring uninterrupted food supplies is transport system and logistics play a role. In this regard, the development of a network of used transport corridors, as well as the implementation of joint projects to create logistics centers for storage, processing and delivery of agricultural products to consumers, were discussed as one of the important areas of cooperation between the SCO countries. A promising direction is the further development of rail transportation of food to Uzbekistan (as well as to the CIS countries and China) within the framework of the specialized project of Russian Railways “Agroexpress” using accelerated container trips. This project is designed to speed up the passage of important, primarily food, cargo through the territory of Uzbekistan, Kazakhstan, Russia, as well as the return movement of trains with products [17].

Thus, we can confidently say that there are all the necessary conditions in both countries for the transition to a new level of cooperation and development of economic relations in the oil and fat industry based on the formation of joint clusters and agro-parks of vegetable oils.

The main goal of creating clusters of vegetable oils is the joint cultivation of oilseeds in Kazakhstan for further export to Uzbekistan, as well as their joint processing based on scientific and technological modernization. This provides for the modernization of economic relations, all processes along the technological chain of value creation, a mechanism for maximizing the opportunities and advantages of both parties to achieve a synergistic effect of production and increase competitiveness in the global vegetable oil market.

The consequence of combining efforts and resources will be a reduction in the cost of goods and an increase in the income of cluster enterprises, product quality, an increase in export volumes and the level of localized products, improvement of the storage infrastructure, transportation of raw materials and products, optimization of the process of goods distribution and logistics, ensuring comprehensive processing of raw materials and production of secondary products, which leads to a reduction in losses and environmental protection. As a result of clustering, based on studying the parameters of external consumer demand and scientific and technological modernization of production, it is expected to master the production of new types of products of a wide range, taking into account the growing need for an adapted (customized) product in the world market. The production of products based on vegetable oils (margarines, fats for special purposes (confectionery, baking, culinary), vegetable oils of pharmacological and cosmetological nature, dietary and therapeutic and prophylactic purposes, milk fat substitutes, cocoa butter substitutes and equivalents) is one of the most dynamically developing segments of the fat and oil industry [18, 19].

Most of the waste from oil and fat enterprises arises from the refining of raw vegetable oils. The main waste to be disposed of is stream, which is widely used in soap production. The creation of new cost-effective technologies is necessary to increase the level of waste utilization from oil and fat production, which will reduce the negative impact on the environment, reduce energy consumption, and increase production profitability.

As part of the clustering of interactions in the area of agricultural science, it is necessary to consider the issue of establishing scientific and technical cooperation between the Research Institute of Plant Production of Uzbekistan and the Laboratory of Oilseed Crops Breeding of the Kazakhstan Research Institute named after A. Barayev.

In the global market, the vegetable oil market is expected to grow from USD 358.14 billion in 2023 to USD 513.44 billion by 2028, with an average annual growth rate of 7.47% during the forecast period (2023–2028) (figure 2).

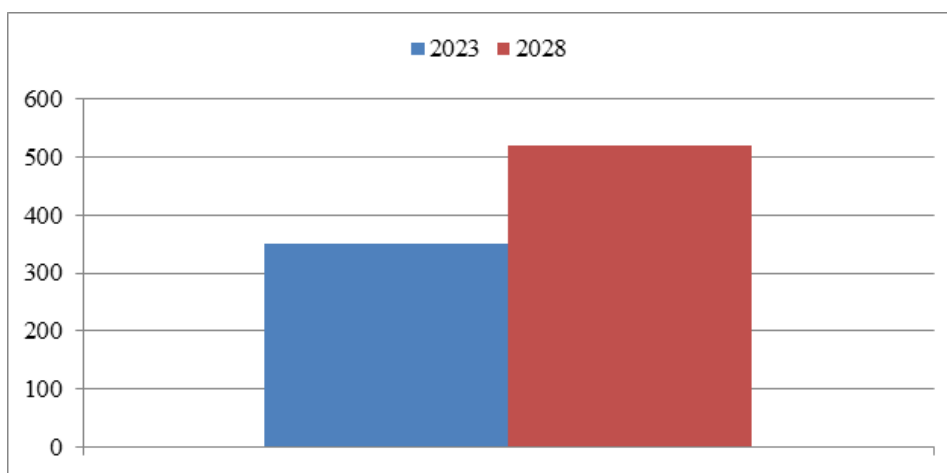

Figure 2 – Global vegetable oil market volume

Note: Compiled from source [20].

In the short term, the industry will depend on people’s growing awareness of the health benefits of consuming vegetable oils, such as heart health control. Monounsaturated fats in foods such as olive oil, rapeseed oil, sunflower oil, hazelnut oil and almond oil have been proven to increase good cholesterol levels and minimize the risk of heart and cardiovascular diseases.

The Asia-Pacific region is the dominant region for the vegetable oil market worldwide, and in the Asia-Pacific region, China holds the largest share of vegetable oil consumption and production.

The Chinese vegetable oil market mainly includes palm, soybean, rapeseed, peanut, sunflower and olive oil. Over the past five years, soybean and palm oil have occupied the largest shares in the Chinese vegetable oil market. Wilmar International Ltd (Yihai Kerry), Cofco Corporation and Xiwang Food are among the largest edible vegetable oil companies operating in the Chinese and Asian markets.

Japan is another major player in the industry. Japan imports most of its olive oil from Southern Europe, which is used for cooking and non-food purposes. According to the U.S. Department of Agriculture, the volume of olive oil consumption in Japan amounted to about 75 thousand metric tons in 2021, compared with 69 thousand metric tons in 2020. Similarly, India is also taking flexible measures to be self-sufficient in edible oil. In August 2021, the government announced the establishment of the National Mission for the Production of Edible Oils for the Oil Palm to increase domestic production of oilseeds and achieve national self-sufficiency in vegetable oils [20].

The war between Russia and Ukraine has pushed vegetable oil prices to record high levels. The countries of the Black Sea region are significant exporters of sunflower oil. Thus, this military problem caused a sharp rise in the price of vegetable oil, and also caused a reaction from trade policies around the world, which further limited supplies and additional costs. According to the International Food Policy Research Institute, sunflower oil has increased by 40% since the invasion (tables 2 and 3, p. 181).

Table 2 – Production (1000 MT), Oilseeds, All countries. Forecast for 2023/2024. January 2024

Season 2023/2024	Harvesting area (1000 ГК)	Yield (tons/hectare)	Import (1000 MT)	Export (1000 MT)	Final stocks (1000 MT)	Balance
Assessment January 2024	269824	2.45	192972	197352	131336	13.49%
Changes	-869 (-0.32%)	+0.01 (+0.41%)	+629 (+0.33%)	+552 (+0.28%)	-356 (-0.27%)	
Assessment December 2023	270693	2.44	192343	196800	131692	13.53%
Changes to 2022/2023	+3363 (+1.26%)	+0.07 (+2.94%)	-1540 (-0.79%)	-5254 (-2.59%)	+11227 (+9.35%)	

Note: Compiled by the authors based on the sources [21].

Table 3 – Indicators of research results oilseed production in dynamics 2015–2023 (years)

Season 2023/2024	Harvesting area (1000 ГК)	Yield (tons/hectare)	Import (1000 MT)	Export (1000 MT)	Final stocks (1000 MT)	Balance
2022/2023	266461	2.38	194512	202606	120109	12.69%
2021/2022	260923	2.34	178442	179455	117468	12.96%
2020/2021	252693	2.41	190276	192395	116033	12.71%
2019/2020	246410	2.36	189927	191768	112670	12.43%
2018/2019	248485	2.42	168110	172085	134460	15.14%
2017/2018	247970	2.35	176512	177498	118691	13.63%
2016/2017	237384	2.43	167859	171608	110679	13.2%
2015/2016	233615	2.25	154315	153931	93375	12.05%
2014/2015	236883	2.28	143593	147524	95958	12.55%

Note: Compiled by the authors based on the sources [21].

The largest buyer of coconut oil is the United States – \$1.2 billion or 20% of all global supplies. In second place is China, whose share of purchases is 13%. Coconut oil supplies are mainly carried out by Indonesia, which controls almost 45% of the market. Olive oil on the world market is supplied mainly to Italy and the United States – \$2 billion and \$1.2 billion, respectively, which corresponds to 25% and 15% of the market. At the same time, Italy is also one of the major suppliers of olive oil, exporting \$1.6 billion worth of these products. Other major olive oil suppliers are Spain (\$3 billion) and Tunisia (almost \$1 billion). Rapeseed oil is mainly purchased by the United States (\$1.45 billion or 25% of global supplies), and Canada supplies \$3 billion or 30% of the market). Palm and soybean oil (the largest in terms of trade volumes on the world market) are exchange-traded commodities. In the period 2013–2015, palm oil prices fell from \$857 to \$623 per ton. Starting in 2016, prices resumed their growth. Experts expect that in 2025 the price of palm oil will be \$800 per ton. A similar pattern is observed for soybean oil – in the period 2013–2015, prices decreased from \$1,057 to \$757 per ton, and by 2025, the price is projected to rise to \$1,000 per ton. In general, both production and global trade in oilseeds are expected to grow in the long term.

In January–March of this year, 171.4 thousand tons of refined and unrefined vegetable oil was produced in Kazakhstan – immediately 23.7% more than a year earlier.

Refined oil production decreased by 8.1% over the year, to 36.1 thousand tons; unrefined oil output, on the contrary, increased by 36.3%, to 135.3 thousand tons.

Regionally, most of the oil was produced in the East Kazakhstan region: 17.3 thousand tons of refined and 46.1 thousand tons of unrefined. Abai region and Almaty are on the second and third lines for the production of unrefined oil, Almaty and Shymkent are on the production of refined oil.

The production of such types of vegetable oil as refined and unrefined soybean (an increase of 4.7 times per year, up to 6.8 thousand tons), safflower (an annual increase of 4.1 times, up to 1.5 thousand tons), rapeseed (3.2 times, up to 22.2 thousand tons), unrefined sunflower (plus 40% per year year, up to 102.2 thousand tons).

The production of refined sunflower oil (by 22.2%, to 27.5 thousand tons) and cotton oil (by 24.9% per year, to 3 thousand tons) has significantly decreased.

According to the results of January-February of this year, local companies provided demand (sales in the domestic market plus exports) for vegetable oil by 79.7%, against 82.6% a year earlier.

Local production in the corresponding period increased by 28% over the year, to 111.8 thousand tons. The volume of imports increased by 54.3%, to 28.4 thousand tons. The share of imports, respectively, amounted to 20.3% of resources, compared to 17.4% a year earlier.

Oil exports immediately increased by 43.4% over the year, to 53.5 thousand tons, or 38.2% of available resources. The sale of vegetable oil in the domestic market of the country amounted to 86.7 thousand tons – 26.7% more than a year earlier.

Local companies provided demand for sunflower oil directly by 83.7%, compared to 81.8% a year earlier. 41.7 thousand tons of sunflower oil was exported – 1.9 times more than a year earlier. Sales in the domestic market increased by 0.4% to 61.1 thousand tons.

By the end of April this year, the cost of vegetable oil increased by 8.6% over the year. Including sunflower oil rose in price by 8.3%, olive oil – by 20.6%.

Regionally, vegetable oil prices increased the most in the Karaganda region: by 17.9% over the year. Astana and Mangystau region were also among the three anti-leader regions. The lowest annual growth was recorded in the Almaty region: by 3.2%.

Sunflower oil has raised in price the most in Karaganda, olive oil – in Pavlodar region. The lowest increase in prices for sunflower oil was recorded in the Almaty region, for olive oil – in Ulytau [22].

Conclusion

Based on the above, we can conclude that the formation of a cluster of vegetable oils at the level of two countries will allow solving the main systemic problems characteristic of the economy of the oil and fat industry of partner countries. Clusters are assigned to solve the following important tasks:

- ♦ optimization of the industry's supply of raw materials and the use of production capacity;
- ♦ construction of oil extraction plants with modern equipment and infrastructure;
- ♦ reconstruction and modernization of existing oil and fat plants in order to equip them with modern lines (transesterification and fractionation) for deep processing of vegetable oils and fats, production of milk fat substitutes, solid fats with a low content of trans acids;
- ♦ creation of enterprises for the production of high-protein food products and feed for livestock, poultry and fish farming;
- ♦ creation of enterprises for the production of oils for the pharmaceutical and perfumery and cosmetics industries;
- ♦ creation of a large logistics network and provision of oilseed raw materials to existing enterprises in the oil and fat industry;
- ♦ cooperation in the implementation of international product quality standards;
- ♦ cooperation in the field of seed production and cultivation of oilseeds in the difficult climatic conditions of the republics.

The creation of clusters contributes to the formation of new industrial potential, modernization and development of innovations in the oil and fat industry, and improving the quality of life of the population of the two countries.

REFERENCES

1 Шоки цен на продовольствие и энергоносители, вызванные войной на территории Украины, могут сохраняться на протяжении ряда лет. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2022/04/26/food-and-energy-price-shocks-from-ukraine-war> (дата обращения: 26.11.2023)

2 Хатнянский В.И. История селекции подсолнечника в России на устойчивость к заразихе (обзор) // Масличные культуры. – 2020. – № 3(183). – С. 147–156.

- 3 Sunflower. The Canadian Encyclopedia URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sunflower> (eccessed: 23.10.2023)
- 4 Fernando D. Castaño. The sunflower crop in Argentina: past, present and potential future // OCL. 2018. Vol. 25. No. 1. P. 105.
- 5 Chew S.C., Nyam K.L. Refining of edible oils // Lipids and edible oils. Academic Press. 2020. P. 213–241.
- 6 Echegaray N., Pateiro M., Nieto G., Rosmini M.R., Eduardo P., Munekata S., Sosa-Morales M.-E., Lorenzo J.M. Lipid oxidation of vegetable oils // Food Lipids: Sources, Health Implications, and Future Trends. 2022. Chapter 7. P. 127–152. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-823371-9.00009-5>
- 7 Wen C., Shen M., Liu G., Liu X., Liang L., Li Y., Zhang J. Edible vegetable oils from oil crops: Preparation, refining, authenticity identification and application // Process Biochemistry. 2023. Vol. 124, P. 168–179. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procbio.2022.11.017>
- 8 Long Y. Export competitiveness of agricultural products and agricultural sustainability in China. Regional Sustainability. 2021. Vol. 2. No. 3. P. 203–210. URL: <https://orcid.org/10.1016/j.regsus.2021.09.001>
- 9 Kantarbayeva S., Kaiyrbayeva A., Rakhimzhanova G., Mykhybayev M. On the Development Perspectives of the Kazakhstan Agro-sector // Journal Of Advanced Research In Law And Economics. 2020. Vol. 11. No. 2. P. 410 – 419. URL: [https://orcid.org/10.14505/jarle.v11.2\(48\).14](https://orcid.org/10.14505/jarle.v11.2(48).14)
- 10 Пардаев М.К., Мамасоатов Т.Х., Пардаев О.М. Модернизация, диверсификация, инновация – иктисодий ўсишининг муҳим омиллари. Монография. – Т.: “Навруз”, 2014. – 104 б.
- 11 Хакимова Н., Низамов А., Мухаммадиева Л. Ёғ-мой саноатини илмий-технологик модернизациялаш омиллари ва йўналишлари // Развитие науки и технологий. Научно – технический журнал. – 2023. – № 1. – С. 248–257.
- 12 Сабиров А. Узбекистан и Казахстан: перспективы развития сотрудничества в области сельского хозяйства // Uzdaily.uz. Новости Узбекистана: бизнес, финансы. URL: <https://www.uzdaily.uz/ru/post/74352> (дата обращения: 15.11.2023)
- 13 Узбекистан продолжает наращивать импорт продовольствия. URL: <https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/06/import/> (дата обращения: 06.06.2023)
- 14 В \$8 млн оценили контрабанду масла из Казахстана // Официальный сайт медиа холдинга «Atameken Bussiness». URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/v-8-mln-ocenili-kontrabandu-masla-iz-kazahstana/> (дата обращения: 28.09.2023)
- 15 Карабанов Е. Узбекистан сократил закупки растительного масла из Казахстана // Spot.uz. URL: <https://www.spot.uz/ru/2022/03/28/oil-kazakhstan/> (дата обращения: 28.03.2023)
- 16 Узбекистан в 2022 году намерен импортировать 324,5 тыс. тонн растительных масел // Официальный сайт компании «Uzbekistan Newslines». URL: <https://newslinesuz.com/ru/article/1074484/> (дата обращения: 21.07.2023)
- 17 Без дефицита и резкого роста цен. Как Узбекистан намерен обеспечить стабильные поставки продовольствия при помощи ШОС. URL: <https://podrobno.uz/cat/politic/bez-defitsita-i-rezkogo-rosta-tsen-kak-uzbekistan-nameren-obespechit-stabilnye-postavki-prodovolstvi/> (дата обращения: 12.09.2023)
- 18 Перспективы сотрудничества масложировой промышленности Республики Узбекистан со странами СНГ и ближнего зарубежья // Официальная страница сайта «Все масла мира». URL: <https://www.oilworld.ru/news/cat26/319482> (дата обращения: 19.01.2023)
- 19 McLaren S. and et al. Integration of environment and nutrition in life cycle assessment of food items: opportunities and challenges. Rome, 2021. 164 p. URL: <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/b22921a8-80f0-4817-8576-fcd453ead403/content> (eccessed: 18.01.2023)
- 20 Анализ размера и доли рынка растительных масел – тенденции роста и прогнозы (2023–2028 гг.) // Официальный сайт компании «Mordor Intelligence». URL: <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/vegetable-oil-market> (дата обращения: 05.12.2023)
- 21 Промышленный спрос на пальмовое масло, вероятно, останется неизменным – прогноз // Официальная страница сайта «Все масла мира». URL: <https://www.oilworld.ru/balance/> 09/02/2024 (дата обращения: 10.02.2024)
- 22 Рынок растительных масел в Казахстане: анализ производства и спроса // Официальный сайт международного информационного агентства «DKNews». URL: <https://dknews.kz/ru/biznes/289546-gynok-rastitelnyh-masel-v-kazahstane-analiz19/05/2023> (дата обращения: 20.06.2023).

REFERENCES

- 1 Shoki cen na prodovol'stvie i jenergonositeli, vyzvannye vojnoj na territorii Ukrainy, mogut sohranjat'sja na protjazhenii rjada let. URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2022/04/26/food-and-energy-price-shocks-from-ukraine-war> (data obrashhenija: 26.11.2023). (In Russian).
- 2 Hatnjanskij V.I. (2020) Istorija selekcii podsolnechnika v Rossii na ustojchivost' k zarazihe (obzor) // Maslichnye kul'tury. No. 3(183). P. 147–156. (In Russian).
- 3 Sunflower. The Canadian Encyclopedia URL: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sunflower> (eccessed: 23.10.2023). (In English).
- 4 Fernando D. (2018) Castaño. The sunflower crop in Argentina: past, present and potential future // OCL. Vol. 25. No. 1. P. 105. (In English).
- 5 Chew S.C., Nyam K.L. (2020) Refining of edible oils // Lipids and edible oils. Academic Press. P. 213–241. (In English).
- 6 Echegaray N., Pateiro M., Nieto G., Rosmini M.R., Eduardo P., Munekata S., Sosa-Morales M.-E., Lorenzo J.M. (2022) Lipid oxidation of vegetable oils // Food Lipids: Sources, Health Implications, and Future Trends. Chapter 7. P. 127–152. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-823371-9.00009-5>. (In English).
- 7 Wen C., Shen M., Liu G., Liu X., Liang L., Li Y., Zhang J. (2023) Edible vegetable oils from oil crops: Preparation, refining, authenticity identification and application // Process Biochemistry. Vol. 124, P. 168–179. URL: <https://doi.org/10.1016/j.procbio.2022.11.017>. (In English).
- 8 Long Y. (2021) Export competitiveness of agricultural products and agricultural sustainability in China. Regional Sustainability. Vol. 2. No. 3. P. 203–210. URL: <https://orcid.org/10.1016/j.regsus.2021.09.001>. (In English).
- 9 Kantarbayeva S., Kaiyrbayeva A., Rakhimzhanova G., Mykhybayev M. (2020) On the Development Perspectives of the Kazakhstan Agro-sector // Journal Of Advanced Research In Law And Economics. Vol. 11. No. 2. P. 410–419. URL: [https://orcid.org/10.14505/jarle.v11.2\(48\).14](https://orcid.org/10.14505/jarle.v11.2(48).14). (In English).
- 10 Pardaev M.K., Mamasoatov T.H., Pardaev O.M. (2014) Modernizacija, diversifikacija, innovacija – iktisodij ýsishning muxim omillari. Monografija. T.: “Navruz”, 104 p. (In Russian).
- 11 Hakimova N., Nizamov A., Muhammadijeva L. (2023) JoF-moj sanoatini ilmiy-tehnologik modernizacijalash omillari va jýnalishlari // Razvitie nauki i tehnologij. Nauchno – tehničeskij zhurnal. No. 1. P. 248–257. (In Russian).
- 12 Sabirov A. Uzbekistan i Kazahstan: perspektivy razvitija sotrudnichestva v oblasti sel'skogo hozjajstva // Uzdaily.uz. Novosti Uzbekistana: biznes, finansy. URL: <https://www.uzdaily.uz/ru/post/74352> (data obrashhenija: 15.11.2023). (In Russian).
- 13 Uzbekistan prodolzhaet narashhivat' import prodovol'stvija. URL: <https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/06/import/> (data obrashhenija: 06.06.2023). (In Russian).
- 14 V \$8 mln ocenili kontrabandu masla iz Kazahstana // Oficial'nyj sajt media holdinga «Atameken Bussiness». URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/v-8-mln-ocenili-kontrabandu-masla-iz-kazahstana/> (data obrashhenija: 28.09.2023). (In Russian).
- 15 Karabanov E. Uzbekistan sokratil zakupki rastitel'nogo masla iz Kazahstana // Spot.uz. URL: <https://www.spot.uz/ru/2022/03/28/oil-kazahstan/> (data obrashhenija: 28.03.2023). (In Russian).
- 16 Uzbekistan v 2022 godu nameren importirovat' 324,5 tys. tonn rastitel'nyh masel // Oficial'nyj sajt kompanii «Uzbekistan Newsline». URL: <https://newslineuz.com/ru/article/1074484/> (data obrashhenija: 21.07.2023). (In Russian).
- 17 Bez deficita i rezkogo rosta cen. Kak Uzbekistan nameren obespechit' stabil'nye postavki prodovol'stvija pri pomoshhi ShOS. URL: <https://podrobno.uz/cat/politic/bez-defitsita-i-rezkogo-rosta-tsen-kak-uzbekistan-nameren-obespechit-stabilnye-postavki-prodovol'stvi/> (data obrashhenija: 12.09.2023). (In Russian).
- 18 Perspektivy sotrudnichestva maslozhirovoj promyshlennosti Respubliki Uzbekistan so stranami SNG i blizhnego zarubezh'ja // Oficial'naja stranica sajta «Vse masla mira». URL: <https://www.oilworld.ru/news/cat26/319482> (data obrashhenija: 19.01.2023). (In Russian).
- 19 McLaren S. and et al. (2021) Integration of environment and nutrition in life cycle assessment of food items: opportunities and challenges. Rome, 164 p. URL: <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/b22921a8-80f0-4817-8576-fcd453ead403/content> (eccessed: 18.01.2023). (In English).
- 20 Analiz razmera i doli rynka rastitel'nyh masel – tendencii rosta i prognozy (2023–2028 gg.) // Oficial'nyj sajt kompanii «Mordor Intelligence». URL: <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/vegetable-oil-market> (data obrashhenija: 05.12.2023). (In Russian).

21 Promyshlennyj spros na pal'movoe maslo, verojatno, ostanetsja neizmennym – prognoz // Oficial'naja stranica sajta «Vse masla mira». URL: <https://www.oilworld.ru/balance/09/02/2024> (data obrashhenija: 10.02.2024). (In Russian).

22 Rynok rastitel'nyh masel v Kazahstane: analiz proizvodstva i sprosa // Oficial'nyj sajt mezhdunarodnogo informacionnogo agentstva «DKNews». URL: <https://dknews.kz/ru/biznes/289546-rynok-rastitelnyh-masel-v-kazahstane-analiz19/05/2023> (data obrashhenija: 20.06.2023). (In Russian).

Т.А. АЙДАРОВ,¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор.

e-mail: tofik-750908@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-8404-9535

А.Н. РАМАШОВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: r.aissulu87@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7370-563X

М.О. ДАУРБАЕВА,¹

Э.Ф.К., аға оқытушы.

e-mail: daurbaeva71@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5503-641X

В.И. МУСТАФАЕВА,¹

Э.Ф.М., оқытушы.

e-mail: mustafaeva_valida97@mail.ru

ORCID ID: 0009-0007-2128-3889

¹М. Әуезов атындағы Оңтүстік

Қазақстан университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

ӨСІМДІК МАЙЛАРЫ СЕГМЕНТІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ

Андатпа

Мақаланың негізгі мақсаты өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және осы елдердің өсімдік майларының әлемдік нарығындағы позицияларын жақсарту мақсатында Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы ынтымақтастықтың өзара тиімділігінің негіздемесі. Зерттеу барысында өсімдік майлары сегментіндегі Қазақстан мен Өзбекстан ынтымақтастығының факторлары мен шарттары қаралды; жаңғыртуға байланысты тұжырымдамалық ұғымдар талданды; Өзбекстанға одан әрі экспорттау үшін Қазақстанда ауыл шаруашылығы дақылдарын бірлесіп өсіру саласындағы инвестициялық ынтымақтастық мүмкіндіктері пысықталуда, көкөністердің, көк және картоптың ерте сорттарын Қазақстанға өткізу үшін форвардтық келісімшарттар жасасу; ұсыныстар берілді Өзбекстан аумағында қазақстандық астықты терең өңдеу бойынша астық өңдеу кластерін құру бойынша; осы ынтымақтастықтың өзара тиімді сипаты, құн жасаудың технологиялық тізбегінің барлық кезеңдерінде экономикалық қатынастарды жаңғыртудың маңыздылығы негізделген; өзіндік құнын төмендетуді, өнім сапасын арттыруды, ассортиментті кеңейту мен жаңартуды қамтамасыз ететін май-май саласын ғылыми, технологиялық және инновациялық жаңғыртудың негізгі бағыттары айқындалған; мемлекетаралық деңгейде өсімдік майлары кластерлерін құру негізінде күш-жігерді біріктіру тетігі ұсынылған. Кластерлерді қалыптастыру екі елдің саласы мен экономикасының бірқатар жүйелік проблемаларын шешуге мүмкіндік береді, нәтижесінде өнімнің экспорты мен локализация деңгейінің ұлғаюына, шикізат пен өнімді сақтау, тасымалдау инфрақұрылымын жақсартуға, тауар қозғалысы мен логистика процестерін оңтайландыруға, серіктес елдер халқының өмір сүру сапасын жақсартуға қол жеткізіледі. Кластерлер құру жаңа өнеркәсіптік әлеуетті қалыптастыруға, май өнеркәсібі салаларындағы инновацияларды жаңғыртуға және дамытуға, екі ел халқының өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: жаңғырту, май өнеркәсібі, экономикалық жүйелерді жаңғырту, әлемдік нарық, өсімдік майлары, елдердің ынтымақтастығы, кластер.

Т.А. АЙДАРОВ,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: tofik-750908@mail.ru

ORCID ID: 0009-0001-8404-9535

А.Н. РАМАШОВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: r.aissulu87@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7370-563X

М.О. ДАУРБАЕВА,¹

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: daurbaeva71@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-5503-641X

В.И. МУСТАФАЕВА,¹

м.э.н., преподаватель.

e-mail: mustafaeva_valida97@mail.ru

ORCID ID: 0009-0007-2128-3889

¹Южно-Казахстанский
университет им. М. Ауэзова,
г. Шымкент, Казахстан

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА И УЗБЕКИСТАНА В СЕГМЕНТЕ РАСТИТЕЛЬНЫХ МАСЕЛ

Аннотация

Основной целью статьи является обоснование взаимовыгодности сотрудничества между Казахстаном и Узбекистаном в целях повышения конкурентоспособности продукции и улучшения позиций этих стран на мировом рынке растительных масел. В ходе исследования рассмотрены факторы и условия сотрудничества Казахстана и Узбекистана в сегменте растительных масел. Проанализированы концептуальные понятия, связанные с модернизацией. Прорабатываются возможности инвестиционного сотрудничества в области совместного выращивания сельхозкультур в Казахстане для дальнейшего экспорта в Узбекистан, заключение форвардных контрактов для реализации ранних сортов овощей, зелени и картофеля в Казахстан. Даны предложения по созданию зерноперерабатывающего кластера по глубокой переработке казахстанского зерна на территории Узбекистана. Обоснован взаимовыгодный характер сотрудничества, важность модернизации экономических отношений на всех этапах технологической цепочки создания стоимости. Определены основные направления научной, технологической и инновационной модернизации масложировой отрасли, обеспечивающие снижение себестоимости, повышение качества продукции, расширение и обновление ассортимента. Предложен механизм объединения усилий на основе создания кластеров растительных масел на межгосударственном уровне. Формирование кластеров позволит решить ряд системных проблем отрасли и экономики обеих стран, в результате чего достигается увеличение объемов экспорта и уровня локализации продукции, улучшение инфраструктуры хранения, транспортировки сырья и продукции при оптимизации процессов товародвижения и логистики и улучшения качества жизни населения стран-партнеров. Создание кластеров способствует формированию нового промышленного потенциала, модернизации и развитию инноваций в отраслях масложировой промышленности, повышению качества жизни населения двух стран.

Ключевые слова: модернизация, масложировая промышленность, модернизация экономических систем, мировой рынок, растительные масла, сотрудничество стран, кластер.

IRSTI 06.81.12
UDC 338.3.01
JEL C15

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-187-200>

Z.ZH. BERMUKHAMETOVA,*¹

PhD, associate professor.

*e-mail: zarina_dosmuhamedova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3406-5665

A.K. KURMANGALIYEVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: bektau@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8175-969X

ZH.A. TASTEMIROVA,¹

m.e.s., senior lecturer.

e-mail: azalia-zhanara@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0038-7228

¹A. Baitursynuly Kostanay Regional University,
Kostanay, Kazakhstan

ECONOMIC AND STATISTICAL METHODS OF ESTIMATING AND FORECASTING THE ENTERPRISE PRODUCTION ACTIVITY AND REALIZATION OF OILSEED CROPS

Abstract

Enhancing food security of Kazakhstan, increasing food products is one of the priority tasks of the country's economic policy. The processing industry is one of the most important links of the agro-industrial complex as a whole, being an integral part of the country's food security. The processing industry provides the population with quality food products, income from the sale of products, as well as jobs. Therefore, it is necessary to pay special attention to its qualitative development and efficiency improvement by means of economic and statistical methods of evaluation and forecasting of enterprise activity. The research was performed at the micro level in the districts of Kostanay region. A number of typical farms of the region engaged in production of grain legumes and oilseed crops, processing of oilseed crops and sale of finished products were involved. The article considers economic and statistical methods of estimating the change in cash flows from the sale of oilseed linen, as well as forecasting the transformation of sales revenue up to 2026. The work presents several new aspects of the study, including adaptation to government subsidies and market demand, characterisation of the life cycle stage of the company, application of statistical analysis, and a detailed economic sense and methodological calculation of the company's financial health. The following research methods were applied in the article: statistical method of dynamic series, interval level of the series of dynamics of cash receipts, absolute growth at prices and base values, considered the impact of unaccounted factors, growth and acceleration rates by chain and base method. As a result, the data of the study showed the instability of changes in cash from the sale of oilseed linen.

Key words: economic and statistical methods, production, agro-industrial complex, implementation, estimation, forecasting, processing industry.

Introduction

Processing of oilseed crops is a priority in the agro-industrial complex of the state, which provides the population of the country with quality food products, plant oils, making a special contribution to the food security of the country. It should be taken into account that sunflower oil is included in the List of socially important food products [1].

In the last 25 years, the world production of oilseeds has doubled due to the increase in demand for plant oils caused by such factors as increased food consumption in developing countries, industrial use of vegetable oils, dietary changes in favour of vegetable oils and the introduction of biofuels. Oilseeds are not only important for human nutrition but also crucial for animal nutrition [2].

In order to fully provide the population of the country with socially important food products, it is necessary to create specialised processing plants in district centres and monotowns according to the map of village location in accordance with the level of specialization of regions [3].

Kostanay region is an agrarian-industrial region of the republic, and the specialised industries are mining, food industry, manufacturing of automobiles, production of agricultural machinery, as well as intensive grain production and meat and dairy cattle breeding.

Materials and methods

The research was performed at the micro level in the districts of Kostanay region. A number of typical farms of the region engaged in the production of grain legumes and oilseed crops, processing of oilseed crops and sale of finished products were involved. Since the financial activity of any enterprise is a commercial secret, average data of the enterprises were used in the work.

The following research methods were applied in the article: the statistical method of dynamic series, interval level of the series of dynamics of cash receipts, absolute growth at prices and base values, the influence of unaccounted factors was taken into account, growth and growth rates by chain and base method. As a result, the data of the study showed the instability of changes in cash from the sale of oilseed linen, but there are no obvious pronounced changes and the graph can be said to determine the trend. There is no regularity and general tendency in the dynamics of the cost of sales of 1 tonne of linen. A detailed study of the cost of sales of 1 ton of linen is required, for this purpose the method of series equalisation was used. The method of calculating the moving average found the established trend of transformation of the selling price of 1 tonne of linen, there is an increase in each period commensurately. The method of moving average determined the tendency of modification of the selling price of 1 tonne of linen, which data showed a constant increase, however, in the increase is observed oscillatory changes. The next step performed analytical alignment and identified the found trend line of the formation of the selling price of 1 tonne of linen. This methodology is quite reliable, as it uses the equations of the straight line, reflecting the processes of further development of society most accurately.

Main provisions

The specialisation of the studied enterprises is focused on production of vegetable oil of high quality on the basis of German technology of cold pressing, linseed oil is produced under the brand. The enterprises are among the main companies of food industry of Kostanay region fulfils specialised orders in the republic. All manufactured products are obtained from raw materials of ecologically clean, grown on the land in the Northern region of Kazakhstan. Production is carried out under strict control of high-class specialists with the use of innovative technology and modern technical means from Germany, without using various types of chemical fertilisers. The enterprises conduct wholesale and retail trade of unrefined linseed oil, as well as products are exported. The products have a certificate and licence.

Main type of activity:

- ◆ production of grain – legumes, oil crops;
- ◆ processing of oil crops;
- ◆ processing of grain crops;
- ◆ storage of finished products;
- ◆ realisation of finished products.

Today the main large consumers of the plant are partners from China, they buy up to a thousand tonnes of oil per year from the surveyed enterprises.

In general, the growth of mutual trade between Kazakhstan and China for 2022 reached 23.6%. The active dynamics of the rise in mutual trade is mainly due to the increase in exports from Kazakhstan to China in the following direction: agricultural products – by 133.7 %, raw materials of the energy industry – 58%, chemical products – 25.2% [4].

The quality and competitiveness of agricultural products processed in production does not meet the needs of the market. These problems indicate the need to consider effective and rational ways to manage agricultural production.

Improving the efficiency of agricultural production management is very important for the agricultural sector of the country, and in the process of finding its rational ways we must determine our place in the world market [5].

Literature review

To select research methods, foreign and domestic literature for the last five years was investigated. The article by Kashtyakov Ye. [2] indicates factors affecting competitiveness in the market of oilseeds, understanding of which will facilitate strategic decision-making by industry participants. The paper by Zhenskhan D. [3] presents an analysis of the current state of development of food processing enterprises in Kazakhstan and identifies ways of its further development. The authors noted that in 2020 due to the pandemic COVID-19 prices for imported products increased. In addition, production costs in agriculture have increased. Prices for sunflower oil increased by 20%. The article by Abildayev S.T. makes a number of conclusions about how the geopolitical situation affects the global food market and the extent of its impact. The authors note that for 2019–2021, when analysing the structure of changes in exports of agricultural goods, it can be noted that the growth of demand occurred in raw materials, while the demand for finished products decreased.

Economic-statistical modelling helps to analyse complex systems and processes, find optimal solutions and predict results [6]. The article [7] uses a mathematical programming method known as data envelopment analysis, the software develops a code to decompose economic efficiency taking into account alternative definitions: profit, profitability, cost and revenue. In article [8] This work aims to systematically apply an updated review to critically assess the agricultural research articles' contributions among the assessment of those methods, models or tools, as well as a quantitative and qualitative in-depth analysis review to classify them, according to their mapping, functions, strengths, weaknesses, and logical relationships for the evaluation in the crop agricultural sector.

The authors explored the experience of foreign countries in the organisation of the processing industry, which are engaged in the production of oilseed crops [9], the benefits of flax for human health [10, 11]. Producers of flax products need to know how profitable this crop is, and how the crop can behave when organisms or populations of the same species influence each other; what is the interaction of individuals or populations of different species, etc. [12].

The author Zhailaubayeva Sh.D. [13] analysed the oilseed production and oil-fat industry for the last 5 years, which are located in the territory of East Kazakhstan region. The authors proposed conclusions that are applicable to the enterprises of Kostanay region, namely: the need for a set of measures to stabilise the market of oilseeds and processed products, providing the agricultural sector with state support in the form of subsidies and loans without collateral at low interest rates.

When studying the domestic literature, the sources can be divided into two groups: scientific works on the study and analysis of the agro-industrial complex, in particular, the processing industry [14, 15]. The second group is represented by works devoted to the methods of evaluation and forecasting of the enterprise [16, 17].

The work also used official information posted on the website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.

Results and discussion

Agriculture is significantly dependent on natural and climatic conditions, especially in the zone of sharply continental climate of Kazakhstan. Since raw materials for the processing industry are products of agriculture, the enterprises are also always in search of solutions to their problems related to risky farming. From 2019–2020, due to dry summers and low yields, there was a shortage of demand and output to the world market. This problem coincided with the COVID-19 pandemic, which intensified a number of problems, such as transporting produce to railway stations at the border, related to the tightening of quarantine measures and limiting the importation of produce from Kazakhstan.

Processing enterprises work in harsh conditions, testing themselves for strength. But then the issues of subsidies for the production of oilseeds began to be resolved at the state level. Domestic enterprises will sell their products to local processing plants receiving a subsidy from the state,

which will affect the stabilization of the cost. It was exactly during this period that the plant promptly decided to temporarily retrain to the production of sunflower oil, which is in great demand among the population, in order to somehow stay afloat.

The plant of has been on the market of oilseed crops not so long ago, but has already achieved concrete results in the competition for the production of oilseed products. If we consider the stages of the life cycle, then we can characterize it as a stage of formation. The company is characterized by constant solutions to problems.

Disadvantages still exist at the company. These are the departments of elaboration a planned strategy for the development of the enterprise for short and long-term periods, the overload of the management staff, the increased dependence of the results of the company’s activities on the professionalism of own and business qualities of the top management.

Let’s consider the cash proceeds from the sale of enterprise in dynamics based on accounting data using the statistical method of a time series (table 1).

The analysis should begin with the search for an indicator of the average value of the sold products, and we use a number of other analytical values.

Table 1 – Indicators of cash proceeds from the sale of oilseed crops in enterprise for the period from 2017 to 2022

Name	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6
Revenue from the sale of oilseed linen, thousand tenge	5716,38	15616,1	13746,8	16974,2	27207,95	53441,3
The amount of oilseed linen sold, tons	101,500	163,000	168,000	174,000	185,000	242,000
The selling price of 1 ton of oilseed crops, tenge	56319	95804	81826	97553	147070	220832
Note: Compiled by authors based on the source [18].						

The application of the method of statistical analysis of the time series will allow us to determine the following indicators of cash proceeds in Kostanay region: the average growth rate, the absolute increase, the growth rate, the increase rate, the absolute value of 1% increase and the average absolute increase.

Let’s consider the interval levels of the time series of cash proceeds and the amount of linen oilseed crop sold, designated (Y1, Y2, Y3... Yn), which are located in time and are comparable to each other. The individual level Y describes a variety of processes occurring in the life of society over a certain period of time, however, there is often a need to determine the volume of the process under study as a whole over a certain period of time. Formula for calculating the average level of the time series of (1):

$$\bar{Y} = \frac{Y_1+Y_2+Y_3+...+Y_n}{n}, \tag{1}$$

where \bar{Y} is the level of dynamics of cash proceeds on average, thousand tenge;

$Y_1, Y_2, Y_3, \dots, Y_n$ – cash proceeds for the sale of linen, thousand tenge;

n – the number of units of time of the studied interval.

Thus, during the study period, the average cash proceeds from the sale of linen amounted to 22,117,119 thousand tenge.

$$\bar{Y} = \frac{5716,38 + 15616,05 + 13746,77 + 16974,22 + 27207,95 + 53441,34}{6} = \frac{132702,71}{6} = 22117,12$$

Thus, on average for 6 years, the value of cash proceeds amounted to 22,117.12 thousand tenge.

Next, using the data in Table 1, we will consider the economic sense, and the methodical calculation of these values. These levels of cash proceeds series from 2017 to 2022, indicated by the

following type Y1-2017, Y2-2018, Y1-2019, Y2-2020, Y1-2021, Y2-2022 are observed. To identify the dynamics of revenue (table 2).

During the study period, the average amount of oilseed linen sold amounted to 172250 thousand tenge.

$$\bar{Y} = \frac{101500 + 163000 + 168000 + 174000 + 185000 + 242000}{6} = \frac{1033500}{6} = 172250$$

Table 2 – Analysis of cash proceeds dynamics for the period from 2017–2022 enterprise

Name	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Cash proceeds for the sale of oilseed linen, thousand tenge	5716,4	15616,1	13746,8	16974,2	27207,95	53441,34
The amount of oilseed linen sold, tons	101500	163000	168000	174000	185000	242000
The selling price of 1 ton of oilseed crops, tenge	56319	95804	81826	97553	147070	220832
Absolute increase in cash proceeds, (chain) thousand tenge		9899,67	-1869,28	3227,45	10233,73	26233,39
Absolute increase in cash proceeds, (basic) thousand tenge		9899,67	8030,39	11257,84	21491,57	47724,97
Cash proceeds growth rate, (chain) %		273,181	88,030	123,478	160,290	196,418
Cash proceeds growth rate, (basic) %		273,181	240,480	296,940	475,965	934,881
Cash proceeds increase rate, (chain) %		173,181	-11,970	23,478	60,290	96,418
Cash proceeds increase rate, (basic) %		173,181	140,480	196,940	375,965	834,881
Absolute increase in the sold oilseed linen, (chain) tons		61500	5000	6000	11000	57000
Absolute increase in the sold oilseed linen, (basic) tons		61500	66500	72500	83500	140500
Growth rate of oilseed linen sold, (chain) %		160,591	103,067	103,571	106,322	130,811
Growth rate of oilseed linen sold, (basic) %		160,591	165,517	171,429	182,266	238,424
Increase rate of oilseed linen sold, (chain) %		60,591	3,067	3,571	6,322	30,811
Increase rate of oilseed linen sold, (basic) %		60,591	65,517	71,429	82,266	138,424
1% of the absolute increase in cash proceeds		57,16	156,16	137,47	169,74	272,08
1% of the absolute increase, the amount of linen sold		1015	1630	1680	1740	1850

Note: Compiled by authors based on the source [18].

According to table 2, the calculated values of the absolute increase in chain and basic values are shown, this indicator determines in absolute terms, by what number of units the value under study has decreased or increased, formula 2.

$$\text{By chain} - \Delta_{20NNz} = Y_n - Y_{n-1}, \text{ by basic} - \Delta_{20NNz} = Y_n - Y_1 \tag{2}$$

The results of the absolute increase values by the chain method, where the comparison is the next year to the previous one, change significantly and it is impossible to determine what the trend of the company’s revenue is (figure 1, p. 192).

Next, let’s look at the calculation of the absolute increase according to the basic method, when the difference of each subsequent one with the beginning or base of comparison is found.

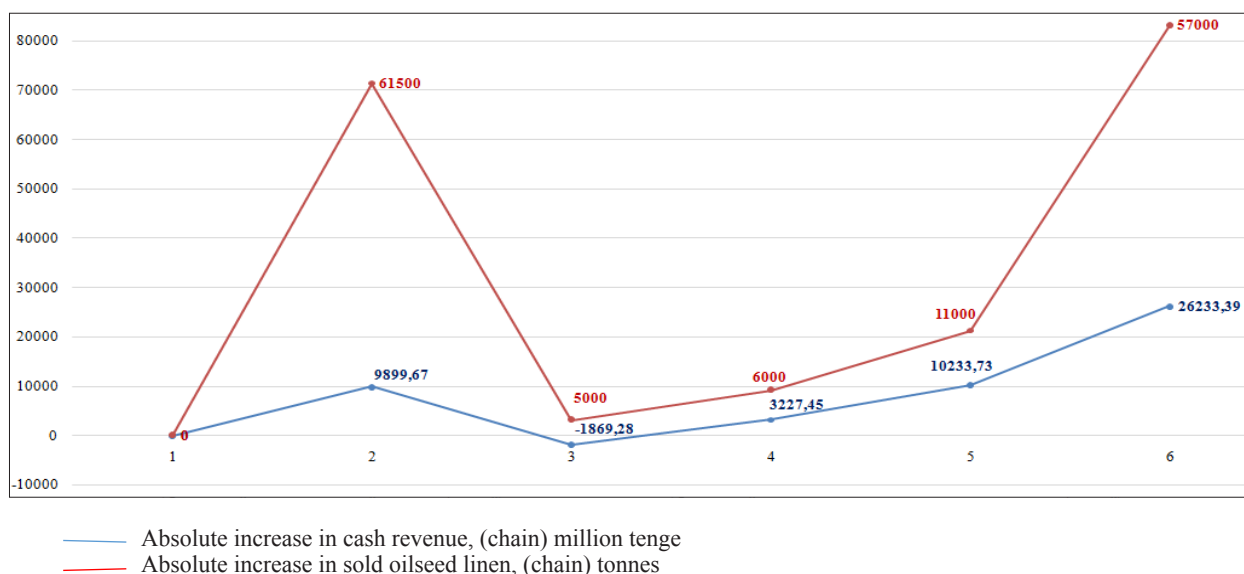

Figure 1 – Cash proceeds from the sale of linen in dynamics from 2017–2022 in enterprise, thousand tenge

Note: Compiled by authors based on the source [18].

Thus, undoubtedly, we see a trend of growth in cash proceeds from the sale of the linen oilseed crop in the enterprise under study, the overall picture is positive in comparison with the base period of 2017. However, this method does not specify, quite accurately, the dynamics of the stability of the cash proceeds from the sale of the company, so it is necessary to consider the impact of other factors that have not been taken into account.

We will conduct an analysis of social phenomena, which determines the key role in the study of growth and increase rates indicators. We will calculate this value by chain and basic methods.

The calculated values have a positive dynamics, but there is no identified trend, the values have significant differences among themselves from year to year, for example, in 2018 – 273.18%, and in 2019 – 88.03%. In this case, it is necessary to use more accurate research methods in order to identify the pattern of cash flow.

The basic method is calculated as the ratio of each subsequent level of the series to the comparison base, and multiplied by 100%. Calculations show that before 2018, the indicators decreased and by 2019 began to gain growth, the analysis of dynamics also revealed no changes in cash from sales.

The following indicator, the increase rate, is calculated as the difference between the growth rate and 100% in two ways, basic and chain, and represents how much % the value under study has decreased or increased.

Let's consider the final indicator, which serves as an indirect measurement of the basic level of the absolute value of 1% increase. This value is calculated only by the chain method and determines one hundredth of the basic level, and also acts as the ratio of absolute increase to the corresponding increase rate in %. The formula for the calculation is presented (3).

$$1\% \Delta Y = \frac{\Delta Y}{\Delta T} \Rightarrow 1\% \Delta Y = \frac{\Delta Y_{n-1}}{100\%} \quad (3)$$

where $1\% \Delta Y$ is the absolute value of 1% increase;
 ΔY – absolute level increase;
 ΔY_{n-1} – absolute increase of the previous level;
 ΔT – increase rate in %.

Thus, the calculations show that the absolute value of a 1% decrease or increase is 0.01 of the previous level.

The considered values of indicators in a chain method in a time series demonstrate that in dynamics the cash received from the sale of oilseed linen is unstable. This is traced by a rather sharp decrease in cash in 2019 to the amount of 1869.28 thousand tenge, and in 2020 the indicator has an increase to 3227.45 thousand tenge, then in 2021 a fairly large increase to 10233.73 thousand tenge, in 2022 also a significant increase to 26233.39 thousand tenge.

As for the study of the absolute increase in the basic method, there is also an unstable nature of the dynamics of cash from the sale of linen. In 2019, it decreased to 8030.39 thousand tenge compared to 2018, and the indicators of subsequent years in 2020, 2021 and 2022 show a growth. Of special interest is the indicator, the absolute value of 1% increase.

To prove the described conclusions, we will graphically show in the form of a linear graph the dynamics of the cash proceeds of enterprise, thousand tenge (figure 2).

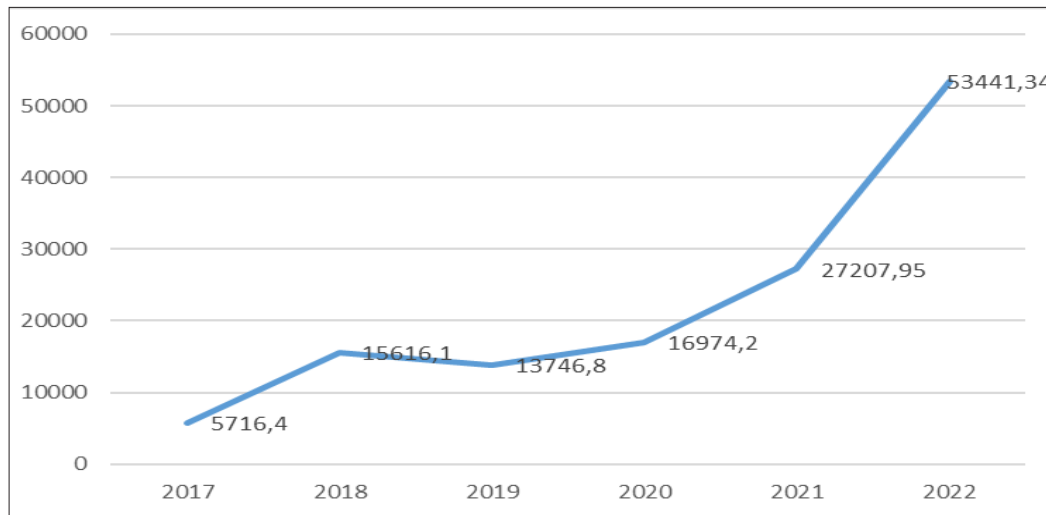

Figure 2 – Dynamics of cash proceeds in enterprise, thousand tenge

Note: Compiled by authors based on the source [18].

In 2018, the indicator of the absolute value of 1% increase is traced by a decrease of 57.16 thousand tenge of cash from sales. In 2019, we observe a growth in the indicator by 156.16 thousand tenge and in 2020 a decrease by 137.47 thousand tenge, and the next two years positive shifts by 169.74 thousand tenge and 272.08 thousand tenge, respectively, by year.

Thus, in 2018, the growth of cash from sales by 1% means an increase of 57.16 thousand tenge, then in 2021 this increase amounted to 272.08 thousand tenge. All this indicates the instability of the change in cash from the sale of linen, but there are no pronounced changes and the graph can be said to determine the trend.

Let's turn to the consideration of generalizing indicators, such as the average absolute increase and the average growth rate, according to the data we calculate the first indicator under study by formula (4).

$$\Delta \bar{Y} = \frac{Y_k - Y_n}{n - 1}, \quad (4)$$

where Y_k is the final value of the level of the time series, thousand tenge, Y_n is the initial value of the level of the time series, thousand tenge, n – the number of years studied.

$$\Delta \bar{Y} = \frac{53441,34 - 5716,38}{6 - 1} = \frac{47724,97}{5} = 9544,99 \text{ тыс. тенге}$$

Let's calculate the average growth rate of cash from sales according to the formula (5).

$$\bar{K} = \sqrt[n-1]{\frac{Y_k}{Y_n}} \quad (5)$$

where \bar{K} is the average growth rate of cash from sales, thousand tenge; Y_k - the final value of the level of a time series, thousand tenge; Y_n – the initial value of the level of a time series, thousand tenge.

$$\bar{K} = \sqrt[5]{\frac{53441,34}{5716,38}} = \sqrt[5]{9,35} = 1,5637 \text{ или } 156,37\%$$

Thus, cash proceeds at the enterprise increased by 156.37% every year, which is a positive thing. With the help of calculated values it is impossible to determine a pattern of decrease or increase in cash proceeds from sales (in our situation of increase).

Let’s consider the content of qualitative values, which are established by the following factors of a natural and economic origin, as a result, the analysis of the dynamics of these values is considered for a long time. In this situation, the time interval should be at least 9 years (from 2014 to 2022).

Indicators of the growth rate of the sale price of 1 ton of linen will be considered in two ways: basic and chain. The obtained data will be placed in table 3.

Table 3 – Growth rates of the sale price of 1 ton of linen from 2014 to 2022 for the calculation of enterprise

Years	The sale price for 1 ton of oilseed crops (linen), tenge	Growth rates, % by chain	Growth rate, % by basis
2014	41787	-	-
2015	44435	106,34	106,34
2016	46552	104,76	111,40
2017	56319	120,98	134,78
2018	95804	170,11	229,27
2019	81826	85,41	195,82
2020	97553	119,22	233,45
2021	147070	150,76	351,95
2022	220832	150,15	528,47

Note: Compiled by authors based on the source [18].

The calculated chain values of the indicators of the growth in the cost of selling 1 ton of oilseed linen indicate an unstable trend of cost development. A sharp increase in the cost occurs in 2018 (95,804 tenge), the chain growth rate was 170.11%, and in 2019 the indicator decreases to the amount of 81,826 tenge, the growth rate is 85.41%, it is below 100%. During this period of time from 2014 to 2022, there is an uneven growth rate, there is no development trend.

In comparison with the baseline (2014), the dynamics of the cost of selling 1 ton of oilseed linen is presented positively. Observation says that the growth rate for the study period is more than 100%, although there were small jumps in 2019. In 2017, the growth rate was 134.78%, and in 2018 it was already 229.27%, we see a sharp jump to increase; and from 2017 to 2020, we also see abrupt movements in growth rates – 195,82%, 223,45%, 351,95%, 528,47% respectively by year. In the reporting year, compared with the base year, we note a good growth of almost 5.3 times, which is relatively high growth rates of the sale price of 1 ton of linen.

Summing up, we note that there is no pattern and general trend in the dynamics of the cost of selling 1 ton of linen. A more detailed study of the sale cost of 1 ton of linen is required, for this we will align the row.

The method of calculating the moving average revealed the established trend of transformation of the sale price of 1 ton of linen, there is an increase in each period proportionally. But it’s still worth considering other methods of price research in dynamics. The calculations made are shown in table 4 (p. 195).

Considering the calculated indicators of table 4, it should be noted that there is the established trends in the transformation of the sale price of 1 ton of linen in enterprise in merging periods and moving average columns for the period from 2014 to 2022. There is a steady proportional increase in the sale price for the period under study. The moving average method has determined the trend of modification of the sale price of 1 ton of linen; we see a constant increase, however, there are

fluctuating changes in the increase. The next step is to perform an analytical alignment and identify the trend line found of the formation of the sale price of 1 ton of linen. This technique is quite reliable, the equations of the straight line are used here, it reflects the processes of further development of society most accurately.

Table 4 – Identification of trends in the change in the price of linen sales of enterprise, tenge

Years	Merging periods		Moving average	
	Amount for 3 years, tenge	Average sale price of 1 ton of linen for 3 years, tenge	Amount for 3 years, tenge	Average sale price of 1 ton for 3 years, tenge
2014	132774	44258	-	-
2015			132774	44258
2016			147306	49102
2017	233949	77983	198675	66225
2018			233949	77983
2019			275183	91727,7
2020	833357	277786	326449	108816,3
2021			465455	155151,7
2022			-	-

Note: Compiled by authors based on the source [18].

The dynamics of studying the sale price of 1 ton of linen will be depicted by a graph (figure 3):

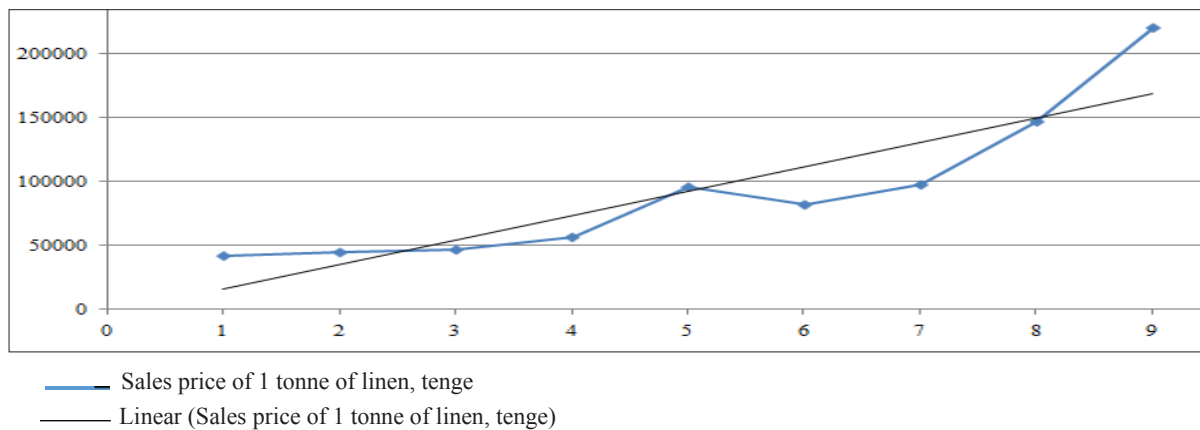

Figure 3 – Analytical alignment of the dynamics of the sale price of 1 ton of linen enterprise, tenge

Note: Compiled by authors based on the source [18].

The analyzed statistical methods for detecting the general orientation of the modification of the time series do not provide an image of a smooth trend formation line in this series. The use of analytical alignment, which consists in finding an equation showing the pattern of changes in processes as $y = f(t)$ – a function in time. This is the type of equation that establishes the peculiarities of the development of a certain process in dynamics. The logic of the analysis is the selectivity of the equation type and it will be based on the calculations of the dynamics indicators performed.

Assuming that in the conditional sample the absolute increases in the sale price of 1 ton of linen are relatively stable, now we will perform the analytical alignment of a time series along a straight line, and use the analytical equation of the following type:

$$Y_t = a_0 + a_1 \times t, \tag{6}$$

where: Y_t – equalization of the sum of the price every year, tenge,
 t – the convention of marking stages of time,
 a_0, a_1 – unknown parameter values.

Let's simplify the search for equation parameters. To do this, we can count the t-time so that the sum of the time value of the studied time series is equal to (t = 0). Here it is necessary to note an odd number of levels of the time series and the level coming to the middle of the series is denoted as zero 0. Then the time level above will be indicated with negative signs, for example (-1, -2, -3,...), and standing numbers with a positive sign (+1, +2, +3, ...). The initial and calculated indicators for the operation of the system are given in table 5.

Table 5 – Initial data for solving the system of equations

Years	The sale price of 1 ton of linen, Y	t	t ²	Yt	Y _t
2014	41787	-4	16	-167148	15691,29
2015	44435	-3	9	-133305	34884,52
2016	46552	-2	4	-93104	54077,76
2017	56319	-1	1	-56319	73270,99
2018	95804	0	0	0	92464,22
2019	81826	1	1	81826	111657,46
2020	97553	2	4	195106	130850,69
2021	147070	3	9	441210	150043,92
2022	220832	4	16	883328	169237,16
$\sum = 9$	$\sum = 832178$	$\sum = 0$	$\sum = 60$	$\sum = 1151594$	$\sum = 832178$

Note: Compiled by authors based on the source [18].

The parameters of the equation system are calculated using the least squares (OLS) method and we make a model of the line expressed by the equation:

$$Y_t = 92464,22 + 19193,23 \cdot t$$

Thus, parameter a 1 represents the annual increase or decrease in the process under study, in our example is the sale cost of 1 ton of linen, tenge. Approximately, every year during the studied period of time, the average sale price of 1 ton of linen increased by 19193.23 tenge.

Substituting the value “t” into the compiled model, we can set the annual estimated revenue values:

$$Y_t = 92464,22 + 19193,23 \cdot t$$

Therefore, we get the alignment of the linen sale price series, which confirmed by a systematic increase in this indicator in annual revenue increment. The obtained theoretical values of the sales prices are presented in the form of a graph, an aligned outline Y t is created (figure 4). From the presented theoretical and forecast graph, it can be noted that there is a positive trend in the dynamics of linen sales prices at the company.

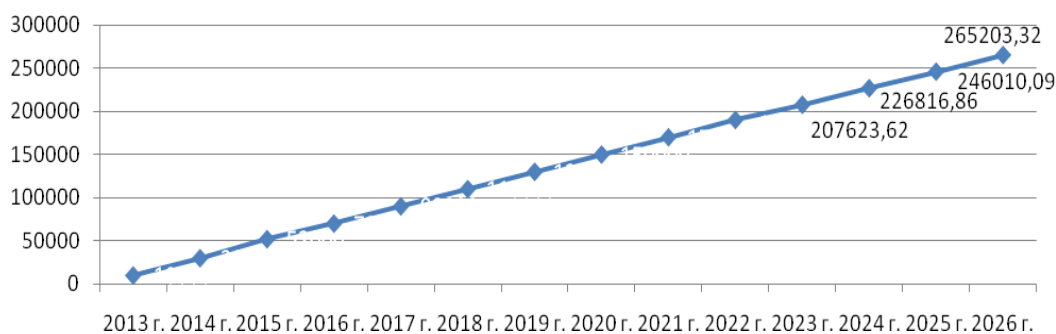

Figure 4 – Theoretical and forecast values of the linen sale price of enterprise LLP, tenge

Note: Compiled by authors based on the source [18].

Keeping the trend shown, we can make a forecast of the transformation of sales revenue until 2026, tenge.

Conclusion

Summing up, it is worth noting that the sale price of 1 ton of linen is steadily increasing and makes linen production more profitable for the company. For a complete study of the effective activity of the company, it is necessary to study the reserve structure of increasing production inside and revenue from the sale of linen. For these purposes, special software products are needed to work with large arrays of numbers, where not only a linear function will be considered, but other types of functions, such as parabolic, power, exponential, logarithmic.

REFERENCES

- 1 Об утверждении перечня социально значимых продовольственных товаров. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000145> (дата обращения: 26.10.2023)
- 2 Каштыкова Е., Батьо В., Дубенева Д. Конкурентоспособность на мировом рынке масличных семян // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2023. – № 2. – С. 3–13.
- 3 Женсхан Д., Альпеисова Ш.Е., Шайкенова Н.Т. Оптимизация деятельности предприятий по переработке продуктов питания в Казахстане // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия экономическая. – 2022. – № 4. – С. 65–72.
- 4 Абилдаев С.Т., Исакова Г.К., Шалдарбеков К.Б. Оценка экспорта сельскохозяйственной продукции Казахстана в Китай: состояние и перспективы развития // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия экономическая. – 2023. – № 3. – С. 122–137.
- 5 Юксел К., Нурсой М., Жумаксанова К.М. Оценка эффективности агропромышленного комплекса в экономике страны // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 1(97). – С. 196–211.
- 6 Kurakova O. Methodological aspects of applying mathematical modeling in making managerial decisions // Web of Conferences. 2023, pp. 389–402.
- 7 Barbero J., Zofio J.L. The measurement of profit, profitability, cost and revenue efficiency through data envelopment analysis: A comparison of models using Benchmarking Economic Efficiency.jl // Socio-Economic Planning Sciences. 2023, no. 89, pp. 282–295.
- 8 Taoumi H., Lahrech K. Economic, environmental and social efficiency and effectiveness development in the sustainable crop agricultural sector: A systematic in-depth analysis review // Science of the Total Environment. 2023, pp. 901–912.
- 9 Hadidi M., Aghababaei F., McClements D.J. Sunflower meal/cake as a sustainable protein source for global food demand: Towards a zero-hunger world // Food Hydrocolloids. 2023, pp. 147–156.
- 10 Shim Y.Y., Kim J.H., Cho J.Y., Reaney M.J.T. Health benefits of flaxseed and its peptides (linusorbs) // Critical Reviews in Food Science and Nutrition. 2022, pp. 105–118.
- 11 Bobo G., Nicolau-lapeña I., Aguiló-aguayo I. Conventional Oils and Oilseeds: Composition and Nutritional Importance // Oil and Oilseed Processing: Opportunities and Challenges. 2021, pp. 23–40.
- 12 Карпов G.G., Порсев I.N., Карпова M.V., Рознина N.V., Лапина E.N., Покреннова E.M. Efficiency of cultivation of oil flax varieties in the conditions of the southern Trans-Urals // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 2021, pp. 659–672.
- 13 Жайлаубаева Ш.Д., Кажиева Ж.Х., Мухамадиева А.А. Масложировая промышленность Восточно-Казахстанской области: резервы роста // Проблемы агрорынка. – 2023. – № 3. – С. 149–158.
- 14 Мисник О.В., Кучукова Н.К., Алибекова А.Б. Состояние развития малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве Казахстана // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия экономическая. – 2023. – № 3. – С. 55–66.
- 15 Сиксибаева Г.Т., Укибаева Г.К., Азатбек Т.А. Оценка состояния сельского хозяйства Казахстана за период реализации Государственной программы агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017–2021 годы // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия экономическая. – 2023. – № 1. – С. 11–24.
- 16 Канашаев Д.Е., Саханова Г.Б., Есболова А.Е. Математические методы оценки инновационной активности предприятий овровой промышленности // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 3(95). – С. 235–246.

17 Омарова А.И., Ибраева Л.М., Аманиязова Г.Д., Тасқинбайқызы. Оценка финансового потенциала компании // Вестник ниверситета «Тұран». – 2023. – № 2(98). – С. 11–25.

18 Справочно-информационная система. Зерновой союз Казахстана. URL: <https://www.grainunion.kz/ru/info-system> (дата обращения: 26.10.2023)

REFERENCES

1 Ob utverzhdenii perechnja social'no znachimyh prodovol'stvennyh tovarov. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P100000145> (data obrashhenija: 26.10.2023). (In Russian).

2 Kashtjakova E., Bat'o V., Dubeneva D. (2023) Konkurentosposobnost' na mirovom rynke maslichnyh semjan // Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja. No. 2. P. 3–13. (In Russian).

3 Zhenshan D., Al'peisova Sh.E., Shajkenova N.T. (2022) Optimizacija dejatel'nosti predpriyatij po pererabotke produktov pitaniya v Kazahstane // Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Serija jekonomicheskaja. No. 4. P. 65–72. (In Russian).

4 Abildaev S.T., Iskakova G.K., Shaldarbekov K.B. (2023) Ocenka jeksporta sel'skohozjajstvennoj produkcii Kazahstana v Kitaj: sostojanie i perspektivy razvitija // Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Serija jekonomicheskaja. No. 3. P. 122–137. (In Russian).

5 Juksel K., Nursoj M., Zhumaksanova K.M. (2023) Ocenka jeffektivnosti agropromyshlennogo kompleksa v jekonomike strany // Vestnik universiteta «Turan». No. 1(97). P. 196–211. (In Russian).

6 Kurakova O. (2023) Methodological aspects of applying mathematical modeling in making managerial decisions // Web of Conferences, pp. 389–402. (In English).

7 Barbero J., Zofio J.L. (2023) The measurement of profit, profitability, cost and revenue efficiency through data envelopment analysis: A comparison of models using Benchmarking Economic Efficiency.jl // Socio-Economic Planning Sciences, no. 89, pp. 282–295. (In English).

8 Taoumi H., Lahrech K. (2023) Economic, environmental and social efficiency and effectiveness development in the sustainable crop agricultural sector: A systematic in-depth analysis review // Science of the Total Environment, pp. 901–912. (In English).

9 Hadidi M., Aghababaei F., McClements D.J. (2023) Sunflower meal/cake as a sustainable protein source for global food demand: Towards a zero-hunger world // Food Hydrocolloids, pp. 147–156. (In English).

10 Shim Y.Y., Kim J.H., Cho J.Y., Reaney M.J.T. (2022) Health benefits of flaxseed and its peptides (linusorbs) // Critical Reviews in Food Science and Nutrition, pp. 105–118. (In English).

11 Bobo G., Nicolau-lapeña I., Aguiló-aguayo I. (2021) Conventional Oils and Oilseeds: Composition and Nutritional Importance // Oil and Oilseed Processing: Opportunities and Challenges, pp. 23–40. (In English).

12 Karpov G.G., Porsev I.N., Karpova M.V., Roznina N.V., Lapina E.N., Poverenova E.M. (2021) Efficiency of cultivation of oil flax varieties in the conditions of the southern Trans-Urals // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, pp. 659–672. (In English).

13 Zhajlaubaeva Sh.D., Kazhieva Zh.H., Muhamadieva A.A. (2023) Maslozhirovaja promyshlennost' Vostochno-Kazahstanskoj oblasti: rezervy rosta // Problemy agrorynka. No. 3. P. 149–158. (In Russian).

14 Misnik O.V., Kuchukova N.K., Alibekova A.B. (2023) Sostojanie razvitija malogo i srednego predprinimatel'stva v sel'skom hozjajstve Kazahstana // Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Serija jekonomicheskaja. No. 3. P. 55–66. (In Russian).

15 Siksibaeva G.T., Ukibaeva G.K., Azatbek T.A. (2023) Ocenka sostojanija sel'skogo hozjajstva Kazahstana za period realizacii Gosudarstvennoj programmy agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2017–2021 gody // Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Serija jekonomicheskaja. No. 1. P. 11–24. (In Russian).

16 Kanashaev D.E., Sahanova G.B., Esbolova A.E. (2022) Matematicheskie metody ocenki innovacionnoj aktivnosti predpriyatij ovrovoj promyshlennosti // Vestnik universiteta «Turan». No. 3(95). P. 235–246. (In Russian).

17 Omarova A.I., Ibraeva L.M., Amanijazova G.D., Tasqinbajkyzy. (2023) Ocenka finansovogo potenciala kompanii // Vestnik niversiteta «Turan». No. 2(98). P. 11–25. (In Russian).

18 Spravochno-informacionnaja sistema. Zernovoj sojuz Kazahstana. URL: <https://www.grainunion.kz/ru/info-system> (data obrashhenija: 26.10.2023). (In Russian).

З.Ж. БЕРМУХАМЕТОВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: zarina_dosmuhamedova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-3406-5665

А.К. КУРМАНГАЛИЕВА,¹

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: bektau@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8175-969X

Ж.А. ТАСТЕМИРОВА,¹

Э.ғ.м., аға оқытушы.

e-mail: azalia-zhanara@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0038-7228

¹А. Байтұрсынұлы атындағы

Қостанай өңірлік университеті,

Қостанай қ., Қазақстан

МАЙЛЫ ДАҚЫЛДАРДЫ ӨНДІРУШІ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУШЫ КӘСІПОРЫННЫҢ ҚЫЗМЕТІН БАҒАЛАУДЫҢ ЖӘНЕ БОЛЖАУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ СТАТИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Андатпа

Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін нығайту және азық-түлік өнімдерін көбейту еліміздің экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады. Өңдеу өнеркәсібі елдің азық-түлік қауіпсіздігінің құрамдас бөлігі бола отырып, жалпы агроөнеркәсіп кешенінің маңызды бөліктерінің бірі болып табылады. Өңдеу өнеркәсібі халықты сапалы азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етіп, жұмыспен қамтамасыз етіп, өнімді өткізуден түсетін кірісті қамтамасыз етеді. Демек, кәсіпорынның қызметін бағалау мен болжаудың экономикалық-статистикалық әдістері арқылы оның сапалы дамуына және тиімділігін арттыруға ерекше назар аудару қажет. Зерттеу Қостанай облысының аудандарында микродеңгейде жүргізілді. Бұған облыстағы дәнді бұршақ және майлы дақылдар өндірумен, майлы дақылдарды өңдеумен және дайын өнімді өткізумен айналысатын бірқатар типтік шаруашылықтар тартылды. Мақалада майлы зығыр дақылын сатудан түскен қаражаттың өзгеруін бағалаудың экономикалық-статистикалық әдістері, сондай-ақ сатудан түскен кірістің 2026 жылға дейін өзгеруін болжау қарастырылады. Жұмыста зерттеудің бірнеше жаңа аспектілері, соның ішінде мемлекеттік субсидияларға және нарықтық сұранысқа бейімделу, компанияның өмірлік циклінің кезеңінің сипаттамасы, статистикалық талдауды қолдану және егжей-тегжейлі экономикалық салдарлар мен компанияның қаржылық жағдайының әдістемелік есебі қарастырылған. Мақалада келесі зерттеу әдістері қолданылды: динамикалық сериялардың статистикалық әдісі, ақша түсімдерінің динамикасының аралық деңгейі, бағалар мен базалық шамалар бойынша абсолютті өсім, есепке алынбаған факторлардың әсері, өсу мен өсу қарқыны тізбекті және негізді түрде қарастырылды. Нәтижесінде, бұл зерттеулер майлы зығыр дақылын сатудан түскен ақша қаражаттарының өзгеруінің тұрақсыздығын көрсетті.

Тірек сөздер: экономикалық-статистикалық әдістер, өндіріс, агроөнеркәсіптік кешен, іске асыру, бағалау, болжау, өңдеу саласы.

З.Ж. БЕРМУХАМЕТОВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.
*e-mail: zarina_dosmuhamedova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-3406-5665

А.К. КУРМАНГАЛИЕВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.
e-mail: bektau@mail.ru
ORCID ID: 0000-0001-8175-969X

Ж.А. ТАСТЕМИРОВА,¹

м.э.н., ст. преподаватель.
e-mail: azalia-zhanara@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0038-7228

¹Костанайский региональный
университет им. А. Байтұрсынұлы,
г. Костанай, Казахстан

ЭКОНОМИКО-СТАТИСТИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ ПРОИЗВОДСТВА И РЕАЛИЗАЦИИ МАСЛЕНИЧНЫХ КУЛЬТУР

Аннотация

Укрепление продовольственной безопасности Казахстана, увеличение продовольственных товаров является одной из приоритетных задач экономической политики страны. Перерабатывающая отрасль является важнейшим звеном агропромышленного комплекса, являясь неотъемлемой частью продовольственной безопасности страны. Перерабатывающая отрасль обеспечивает население качественными продуктами питания, доходом от реализации продукции, а также рабочими местами. Следовательно, необходимо уделить особое внимание ее качественному развитию и повышению эффективности путем экономико-статистических методов оценки и прогнозирования деятельности предприятия. Исследование проводилось по данным районов Костанайской области. Были привлечены типичные хозяйства области, занимающиеся производством зернобобовых и масленичных культур, переработкой масленичных культур и реализацией готовой продукции. В статье рассматриваются экономико-статистические методы оценки изменения денежных средств от реализации масленичного льна, а также прогнозирование трансформации выручки от реализации до 2026 г. В работе представлено несколько новых аспектов исследования, включая адаптацию к государственным субсидиям и рыночному спросу, характеристику стадии жизненного цикла компании, применение статистического анализа, а также подробный экономический смысл и методологический расчет финансового состояния компании. Применены следующие методы исследования: статистический метод динамического ряда, интервальный уровень ряда динамики денежной выручки, абсолютный прирост по ценам и базисным величинам, рассмотрены формы воздействия неучтенных факторов, темпы роста и прироста цепным и базисным способом. Результаты исследования показали неустойчивость изменения денежных средств от реализации масленичного льна.

Ключевые слова: экономико-статистические методы, производство, агропромышленный комплекс, реализация, оценка, прогнозирование, перерабатывающая отрасль.

FTAXP 65.33.29
ЭОЖ 29.64
JEL L69

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-201-212>

Ж.С. МУХАМЕТЖАНОВА,*¹

PhD, ассистент-профессор.

*e-mail: Jadira-76@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1340-3672

А.Н. ДАУРЕНБЕКОВА,²

Э.Ф.Д., профессор.

e-mail: a.daurenbekova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-3221-7824

Д.О. ОНАЛТАЕВ,³

Э.Ф.К., профессор.

e-mail: darkhano@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0002-4247-5288

А.С. АСИЛОВА,³

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: aijan1910@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4267-5439

¹Нархоз университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²«Туран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Әл-Фараби атындағы Қазақ

ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

САПА МЕН АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН АРТТЫРУ ҮШІН НАН ӨНІМДЕРІН БАҚЫЛАУ ЖҮЙЕСІН БАҒАЛАУ

Андатпа

Қазіргі уақытта әлемде кеңінен талқыланып жатқан мәселелердің бірі азық-түлік қауіпсіздігі. Еліміздегі ірі өндірісі бар нан-тоқаш өнеркәсібі тамақ өнеркәсібінің жетекші орынды алатын салаларының бірі. Нан өнімдері күнделікті тұтынатын азық-түлік өнімі болғандықтан, халықты адам өміріне қауіпті емес нан тағамдарымен қамтамасыз етуі тиіс. Ол үшін нан өнімінің сапалылығы жоғары, қауіпсіз, құрамы табиғи және бағасы қолжетімді болуы керек. Нан-тоқаш өнімдерінің сапасын жоғарылату бүгінде күрделі және өзекті мәселеге жатады. Нан өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін арттыруда азық-түлік өнімдерінің халықаралық стандарттарға, ХАССП жүйесі талаптарына сәйкестігі негізінде нан-тоқаш өнімдерін бақылау жүйесін бағалау мәселесі бүгінде зерделеуді талап етеді. 2018–2022 жж. Қазақстандағы нан және нан-тоқаш өнімдерінің нарығына талдау жүргізіліп, қазіргі өзекті мәселелер айқындалды. Мемлекетіміздің бас қалалары Астана мен Алматының респонденттерінен сауалнама алу арқылы нан-тоқаш өнімдерін таңдауда ұстанатын негізгі критерийлер, себептер тұтынушылардың сенімі мен қанағаттануын қамтамасыз ететіні анықталды. Мақалада еліміздің нан өнімдерінің қауіпсіздігі мәселелерін мониторингтеу және бағалау негізінде нан өнімдерінің қауіпсіздігін арттыру және жетілдіру мәселелері айқындалды. Отандық кәсіпорындарда азық-түлік өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін арттыру және дайындау, сақтау, тасымалдау мен сату жұмыстарын басқару бойынша ХАССП жүйесін енгізу ұсынылады.

Тірек сөздер: тамақ өнеркәсібі, нан өнімдері, Тамақ өнімдері, өндіріс, басқару жүйесі, сауалнама, сапа.

Кіріспе

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін (АӨК) дамытудың 2021–2030 жж. кезеңіндегі тұжырымдамасының негізгі міндеттерінің бірі [1].

Нан өнімдерінің қауіпсіздігі мен сапасын бақылау, тағамдық құндылығын жақсарту, ас-сортимент түрлерін кеңейту нан пісіру кәсіпорындарының маңызды және өзекті мәселелеріне жатады. Бүгінгі күні нан-тоқаш өнімдерін өндіруде антисептикалық әсері бар шикізаттың дәстүрлі емес түрлерін пайдалану тағам өнімдерінің қауіпсіздігін, сапасын және тағамдық құндылығын арттыру үшін ерекше қызығушылықты тудырады.

Мемлекетімізде азық-түлік өнімдерінің ЕАЭО (Еуразиялық экономикалық одақ) талаптарына сәйкес еместігі және өндірушілердің осы талаптарды орындау жауапкершілігінің төмен деңгейін көрсетті. Сондай ақ, халықаралық деңгейде мойындалған ХАССП жүйесін енгізген тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарының төмен пайызы азық-түлік қауіпсіздігін жақсарту шараларын күшейту қажеттігін айқындап берді.

Тамақ өнімдерін және нан-тоқаш өнімдерін тұтынуда өнімнің сапалы және қауіпсіз болуы жылдан жылға арта түсті. Өйткені азық-түлік өнімдерін өндіруде пайдаланатын шикізаттың қауіпсіздігі және өндірісті басқаруды сапа жүйесін енгізу арқылы жүргізу мәселесі халықтың денсаулығы үшін де маңызды.

Қазіргі тұтынушылардың денсаулығын қорғау үшін заңды түрде анықталған және тиімді тамақ өнімдерін бақылау жүйелерін құру үшін бағытталады. Сондай-ақ елдердің әлемдік деңгейдегі нарыққа ұсынатын азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігі мен сапа кепілдігіне, елімізге импортталатын тауардың стандарт талаптарына сәйкестігін тексеретін ортаны құру үшін өте маңызды.

Әдебиетке шолу

Отандық және шетелдік ғалымдардың бірқатар ғылыми еңбектері азық-түлік қауіпсіздігі мен оның сапасын қамтамасыз ету мәселелеріне арналған. Атап айтқанда, Джеймс М. Джей, Н.В. Heslop, Мартин Дж. Леснер, Н.И. Донченко, С.В. Киселев, Л.В. Антипова, У.К. Керимова, А.Б. Молдашев және тағы басқа авторлардың еңбектерінде көрініс тапты.

Бірқатар ғалымдардың пікірінше, өнім сапасының көрсеткіші әртүрлі бірліктер түрінде (құндылықпен, пайызбен, балмен және т.б.) көрсетілуі немесе өлшемсіз болуы да мүмкін. Сапа көрсеткішін қарастырғанда бір жағынан көрсеткіштің аталуын (ылғалдылық, күлділік, тығыздығы, созылмалығы және т.б.), ал екінші жағынан – өзгеруі мүмкін есептеп табылған мәнін ажыратуға болады [2].

Өнімнің қауіпсіздігі мен сапасының барынша жоғары деңгейі кәсіпорынның табыстылығы артатынын және одан әрі елдің ілгерілеуі үшін материалдық мүмкіндіктері көп болатынын көрсетеді. Осы ерекшеліктеріне байланысты өнімнің қауіпсіздігі мен сапасы тамақ өнеркәсібінде және өндірісті ұйымдастыруда негізгі орындарды алады.

Мемлекетіміздің Дүниежүзілік сауда ұйымына енуі өнімнің қауіпсіздігі мен сапасын арттыруда еңбек өнімділігінің, шикізаттардың және экспорттық мүмкіндіктерді кеңейтудің негізгі көздері екендігін зерттеуші Тұңғышбаева атап өтті [3].

Г. Жалғабекова, П. Емелин ғылыми еңбектерінде бұл мәселелерді шешу жолында елімізде өндірілетін тауарлар өндірісінің барлық кезеңінде жоғары сапа мен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін халықаралық стандарттар белгіленген. Осыған байланысты отандық кәсіпорындарда азық-түлік өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау, дайындау, сақтау, тасымалдау мен сату жұмыстарын басқаруды сапа жүйесін енгізу арқылы жүргізу керектігін айты [4].

ХАССП жүйесі тамақ өнімдеріне бағытталған сапа кепілдігі жүйесі ретінде қарастырылады. Сондықтан бұл жүйенің маңыздылығы адамның денсаулығына кері әсер беруі мүмкін қоспаларды жою негізінде шараларды тиімді пайдалану болып табылады [5, 6].

Зерттеушілердің әдебиеттеріне шолу мен эксперттердің пікірлері азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігін бақылау, яғни халықаралық деңгейде қолданылады. ХАССП жүйесін енгізудің отандық кәсіпорындар үшін бәсекелестік артықшылыққа қол жеткізу және табысқа жету үшін маңыздылығын көрсетіп берді.

Материалдар мен әдістер

Мақалада заманауи талдау әдістері, оның ішінде сандық талдау және сауалнама жүргізу қолданылды. Зерттеу мақсатына жету үшін жұмыста кешенді экономикалық, салыстырмалы талдау әдістері және жалпылау, қорытындылар мен нәтижелерді талдау әдістері пайдаланылды.

Зерттеу материалдары аясында шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері, аналитикалық талдаулар туралы мәліметтерді ұсынатын интернет-ресурстарын зерделеу мақаланың негізгі дереккөздері болды.

ХАССП – ғылыми зерттеулерге негізделген жүйе болғандықтан, бағалау нәтижесінде ХАССП жүйесінің артықшылықтары анықталды.

ХАССП – азық-түлік өндірісіндегі қауіпті талдау, сыни бақылау нүктелерін анықтау және қауіптерді жою негізінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталады. Сондай-ақ азық-түлік өнімдерін сертификаттау, тамақ өнімдерінің сапа кепілдігі мен қауіпсіздігі жүйесі. Қауіптің алдын алу негізінде тамақ өнімдерінің шикізаттан тұтынуға дейінгі қауіп туғызатын әр тармақты анықтау зерттеу арқылы қол жеткізіледі [7].

Негізгі ережелер

Азық-түлік өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігінің көрсеткіштері техникалық, ұйымдық, экономикалық және әлеуметтік деп төрт категорияға бөлінеді.

Бұл көрсеткіштердің техникалық түрі өндіріс процесінде қалыптасады және өнімнің техникалық деңгейін сипаттайды. Оларға өнімділік, ұзақ мерзімділік, сенімділік, эстетикалық және тағы басқалар жатады. Әлеуметтік түрі азық-түлік өнімдерінің бағасымен, тұтыну бағасымен, пайдалану тиімділігімен сипатталады [8].

Ұйымдық жағына еңбектің ғылыми ұйымдастырылуы, жеткізушілермен жұмыстың ұйымдастырылуы және жұмыстың жоспарлығы мен ырғақтылығы, өндіру мәдениеті жатады. Экономикалық түрге еңбекті төлеу формасы және жалақы көлемі, өнім сапасы, өзіндік құндылығы және бағасы арасындағы қатынастар жатады.

Сонымен өнім сапасы мен қауіпсіздігінің көрсеткіштері өнімнің, қызметтің бәсекеге қабілеттіліктің, өндіріс шығындары мен бағасының, өндіріс тиімділігінің артуына ықпалын тигізеді.

Жалпы өнімнің қажетті сапасын қамтамасыз етуде өнімді өндірудің бастапқы және соңғы кезеңдері: өнімді дайындау немесе құрастыру, өндіру және тұтыну сапаны бақылаудың маңыздылығы ерекше. Бұл кезеңдерде дайындалатын немесе құрастырылатын, тұтынылатын және қолданылатын өнімнің параметрлерінің бекітілген талаптарға сәйкестігі тексеріледі.

ХАССП (қауіптерді талдау және сыни бақылау нүктелері) – өнімнің қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер ететін қауіптерді жүйелі түрде анықтауды, бағалауды және басқаруды қамтамасыз ететін тұжырымдама. Тамақ өнеркәсібіндегі қауіп-қатерді талдау ретінде сипатталған ХАССП «қауіпті талдау және сыни бақылау нүктелері» деп аталады [9].

ХАССП жүйесі химиялық және физикалық, микробиологиялық қауіптерді жою арқылы қауіпсіз табиғи тамақ өнімдерін өндіруді қамтамасыз етеді. ХАССП жүйесінің мақсаты – адам денсаулығына зиян келтіретін қоспаларды болдырмау шараларын қабылдау.

Процедуралары мен ережелері математикалық статистика заңдарына негізделген таңдап бақылау өнім сапасын статистикалық бақылау деп аталады. Аз шығындар мен нәтижелердің жоғары дәрежедегі сенімділігіне байланысты статистикалық бақылау өнім сапасын қамтамасыз етудің тиімді құралы болып табылады [2, 11 б.]. Сондықтан математикалық статистика заңдары мен құралдарына негізделмей жүргізілген бақылаулар қате шешімдерге алып келеді деуге болады.

Нәтижелер мен талқылау

Елімізде нан – бұл негізгі тамақ өнімдерінің бірі болғандықтан, нан-тоқаш өндірісі саласын дамытудың басым бағыты – сапа кепілдігі мен өнімнің тағамдық құндылығын жақсарту болып табылады. Еліміздегі наубайханашылар өнім түрлерін кеңейтіп, әр түрлі тиімді қоспалармен ас атасының дәмін, түрін өзгертуге басымдық берген [10].

Қазақстанда соңғы жылдары нан өнімдерін шығаратын кәсіпорындар саны шамамен 800-ге жеткен, соның ішінде 452-і белсенді қызметтегі нан және нан-тоқаш өнімдерін өндіруші кәсіпорындар құраған. Олардың 8 ірі және 23 шағын кәсіпорындар, қалғаны кіші наубайханалар. Нан өнімдері жұртшылық үшін әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімі болып

табылатындықтан, өнімнің бұл түріне деген сұраныс тұрақты болып қалады. Сондықтан елдің нан өндірісі нарығындағы нан өндіруші кәсіпорындардың саны соңғы жылдары арта түскен, осыдан тамақ өндірісінің бұл саласында бәсекелестік күшейе түсті.

2018–2022 жж. аралығында еліміздің нан өнімдерінің нарығында жалпы 2018 жылмен салыстырғанда жылдан-жылға төмендеу қарқыны байқалғанын көреміз (1-сурет).

Сурет 1 – 2018–2022 жж. кезеңіндегі нан өнімінің өндірісі

Ескертпе: [11] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды.

ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтеріне сәйкес, 2022 ж. жаңа піскен нан өндірісі 518626 тоннаны құрады, бұл 2021 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 1,6 пайызға төмендегенін көрсетеді.

Халықтың көпшілігі дұрыс тамақтануды, диетаны сақтауды және салауатты өмір салтын ұстануды ескеріп, соңғы жылдары нан өнімдерін тұтынуды азайтқан және диеталық нан өнімдерін тұтына бастады [12].

Сонымен қатар COVID-19 пандемиясы әсерінің саланың дамуына кері әсерін тигізгенін байқаймыз. Жалпы нан және нан-тоқаш өнімдерін өндіру саласы елімізде өзінің шикізаты мен өндірісі арқылы жұртшылықты толығымен қамтамасыз ететін салаларының бірі.

Нан және нан-тоқаш өнімдері саласында еңбек ететін мамандардың пікірінше, осы күні жұртшылық кеңес дәуіріндегі ақ, батон және бародинский нандарын көп тұтына қоймайды. Олар жаңа немесе жетілдірілген өнімдерді тұтынуға көбірек ниет танытқан. Атап айтсақ, диеталық және тұтастай дәнді дақыл қосылған нан өнімдері жоғары сұранысқа ие. Сонымен қатар халықтың әр түрлі топтарының сұранысы мен қажеттілігін де ескеру қажет. Нан және нан өнімдерін тұтыну көлемін арттыруда ерекше көзқарасты және өнімнің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау жүйесін арттырудың маңыздылығы арта түскені байқалады.

Жалпы азық-түлік өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі көрсеткіштерінің техникалық және әлеуметтік жағы бар. Бұл көрсеткіштердің техникалық жағы өндіріс үрдісінде қалыптасады және өнімнің техникалық деңгейін сипаттайды: атап айтқанда, өнімділік пен ұзақ мерзімділік, сенімділік және т.б. Әлеуметтік жағы бұл азық-түлік өнімдерінің бағасы, тұтыну бағасы және пайдалану тиімділігімен сипатталады.

1-ші кестеде (205 б.) нан-тоқаш өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін бағалау көрсеткіштері мен оның нормалары көрсетілген. Нан өнімінің құрамында адамның организміне қажетті витаминдер мен минералдар, белоктар, көмірсулар және тағамдық талшықтар сияқты маңызды қоректік заттар бар.

Бүгінгі күні қоршаған ортаның ластануы және физикалық шығындардың төмендеуі, адам ағзасының зиянды әсерлерге төзімділігі көптеген маңызды қоректік заттардың теңгерімсіздігіне әкеледі. Осыған байланысты, су көздері мен топырағы ластанған, радиоактивті ластануға ұшыраған және экологиялық жағдайы қолайсыз аймақтарда дәмді нанның қабығын, алейрон қабатын және эмбрионын тазартпай өндіреді. Мұндай өнімді тұтыну ерекше қызығушылық тудырып отыр [13, 14].

Өнімнің сапасын бағалау үшін әр түрлі сапа көрсеткіштері қолданылады. 1-ші кестеде нан-тоқаш өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін бағалау көрсеткіштері сипатталған. Бұл көрсеткіштер кестеде көрсетілген нормадан аспауы тиіс.

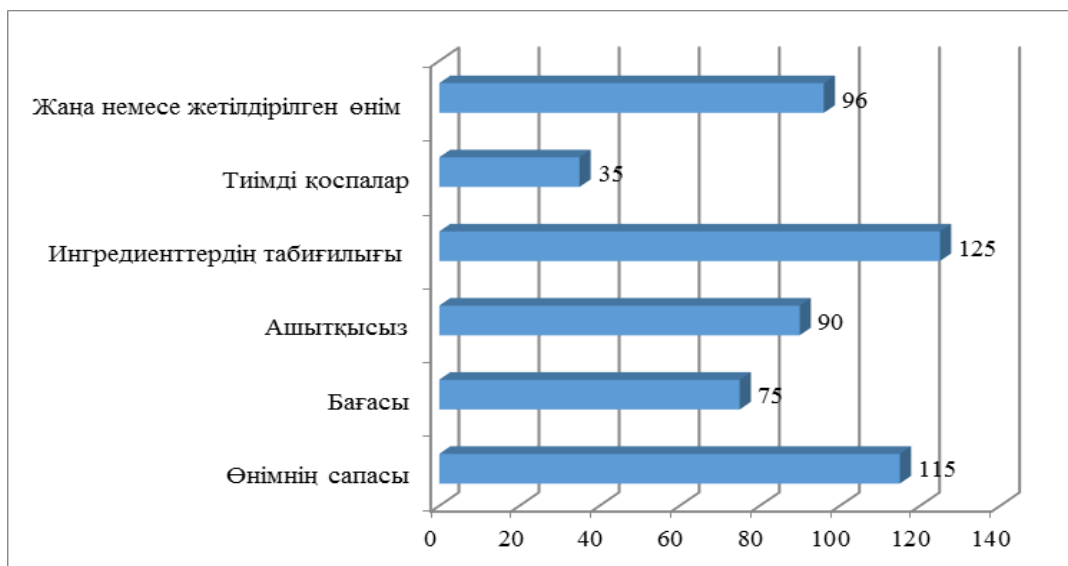
Кесте 1 – Нан-тоқаш өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі көрсеткіштері

Аты	Көрсеткіштер	Нормасы
Органолептикалық	Сыртқы түрі	
	Беті	
	Үгіндісінің күйі	
	Дәмі мен хош иісі	
Физикалық-химиялық	Ылғалдылық	
	Қышқылдық	
	Кеуектілік	
Улы элементтер	Қорғасын	0,35 мг/кг, артық емес
	Мышьяк	0,15 мг/кг, артық емес
	Кадмий	0,07 мг/кг, артық емес
	Сынап	0,015 мг/кг, артық емес
Микотоксиндер	Дезоксиниваленол	0,7 мг/кг, артық емес
	T-2 токсині	0,1 мг/кг, артық емес
	Зеараленон	0,2 мг/кг, артық емес
	Охротоксин А	A-0,005 мг/кг, артық емес
Пестицидтер	Гексахлорциклогексан (α, β, γ-изомерлер)	0,5 мг/кг, артық емес
	Гексахлорбензол	0,01 мг/кг, артық емес
	Сынап	Органикалық пестицидтерге жол берілмейді
	2-4-Д қышқылы, оның тұздары	Күрделі эфирлері рұқсат етілмейді
	ДДТ және оның метаболиттері	0,02 мг/кг, артық емес
Микробиологиялық көрсеткіштер	Coliforms (coliforms)	1,0 г – рұқсат етілмейді
	St. aureus	1,0 г – рұқсат етілмейді
	Патогендік, соның ішінде сальмонелла	25 г – рұқсат етілмейді
	Зең	50 КҚБ/г, артық емес
Ескертпе: [15, 16] дереккөздер негізінде авторлармен құрастырылды.		

Тұтынушылық тәуекелдер тағамның микробиологиялық, химиялық немесе физикалық әсеріне байланысты болады. Орта жастағы адамдар тағам рационына ақ наннан гөрі қара бидай ұнынан пісірілген немесе тұтастай дәмді дақыл қосылған нанды қолдану қажет. Қазір кәсіпорындардан сатылымға шығатын өнімнің 80% қара бидай ұнынан пісірілген нан өнімдері, себебі денсаулыққа пайдалылығына байланысты.

Адамның жасы ұлғайған сайын организмде зат алмасу тежеледі – деген пікірде Қазақ ұлттық тағамтану академиясының ғылыми қызметкері Сауле Таджибаева.

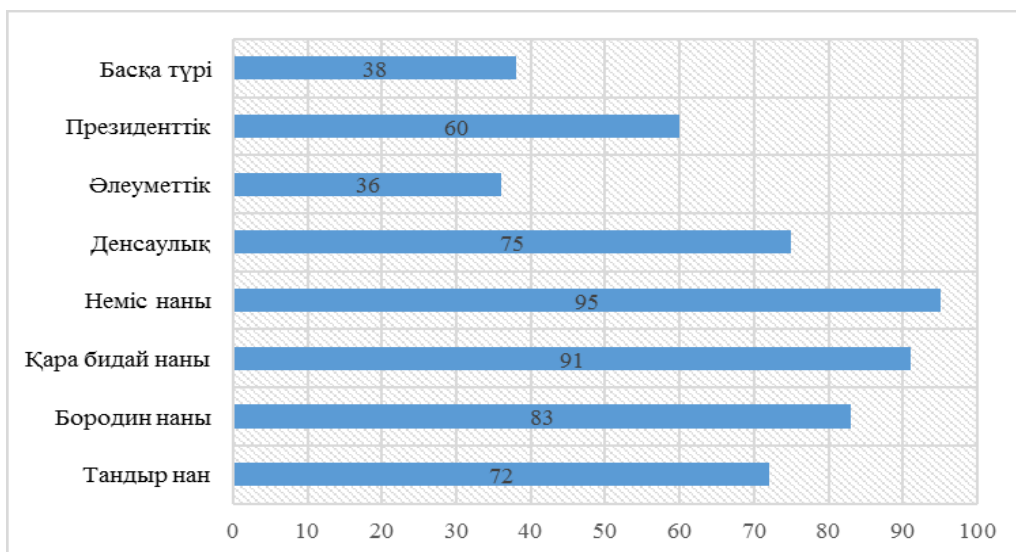
Енді Астана және Алматы қалаларының тұтынушыларының сауалнама нәтижелерін талдай отырып, нан өнімдерін тұтынуға таңдауын келесі 2-ші суреттен (206 б.) көруге болады.

Сурет 2 – Тұтынушылардың нан өнімдерін таңдауы

Ескертпе: Сауалнама нәтижелері негізінде авторлармен құрылды

Бүгінгі таңда тұтынушылардың нан өнімдерін таңдау кезінде анықталған басты критерийлері – өнімнің жоғары сапасы, ашытқысыз нан өнімдері, жаңа немесе жетілдірілген өнімдер, ингредиенттердің табиғилығы, қауіпсіздігі болып табылады. Одан кейін өнімдердің жаңа піскеніне, нанның сұрыпына және өндірушісіне, бағасына назар аударады.

Сурет 3 – Нан өнімдерінің тұтынылуы

Ескертпе: Сауалнама нәтижелері бойынша авторлармен құрастырылған.

Сауалнама нәтижелері бойынша нан өнімдерінің ең көп тұтынылатын түрлерін 3-ші суреттен байқаймыз. Сауалнама нәтижелеріне сүйеніп, ең көп тұтынатын нан-тоқаш өнімдеріне бидай мен қара бидай ұнынан жасалған және тұтастай дәнді дақыл қосылған нан өнімдері жататындығын көреміз.

Әрбір тұтынушының тұтынатын «өз» нан өнімі бар, өнімді атынан, өндірушісінен және сыртқы қаптамасынан ойланбастан танып, сатып алады. Сондай-ақ сауалнама жүргізу бары-

сында респонденттердің нан өнімін таңдау және ұсыну барысында, ең алдымен, өнімнің дәміне, сапасына, ингредиенттердің табиғилығына ерекше назар аударып, басшылыққа алатыны анықталды. Одан кейін өнімнің жаңа піскеніне, нанның сұрпына және өндірушісіне, бағасына назар аударады.

Тұтынушылардың басым көпшілігі санитарлық-гигиеналық талаптарға жауап беретін және өнімнің сапасы мен қауіпсіздігіне, өндіру мерзіміне сенімділікті арттыратындықтан, қаптамадағы нан өнімдерін қолайлы деп санайды. Сондықтан барлық респонденттер сақталу мерзімі туралы ақпаратты арнайы жапсырмада емес, қаптамада басып шығарылуы тиіс деп санайды. Тұтынушылардың өндірушілерді таңдауын және ұсынуын келесі 2-ші кестеден көреміз.

Кесте 2 – Респонденттердің өндірушілерді таңдауы және ұсынуы

Респонденттердің өндірушілерді таңдауы және ұсынуы			
	Жауаптары		Бақылаулар пайызы
	N	Пайызы	
«Ақсай нан» НТК	175	28,2%	70,7%
«Алматы нан» НТК	132	21,3%	20,2%
«Алмалы нан» НТК	98	15,9%	19,4%
ЖШС «Санжар»	55	8,9%	12%
«Gold Сапа» НТК	73	11,8%	7,0%
ЖШС «Алтын емел»	33	5,3%	7,0%
«Брод мастер» НТК	39	6,3%	6,3%
Басқа өндірушілер	15	2,3%	8,4%
Барлығы	620	100,0%	150,0%

Ескертпе: Сауалнама нәтижелері бойынша SPSS-те авторлармен құрылған.

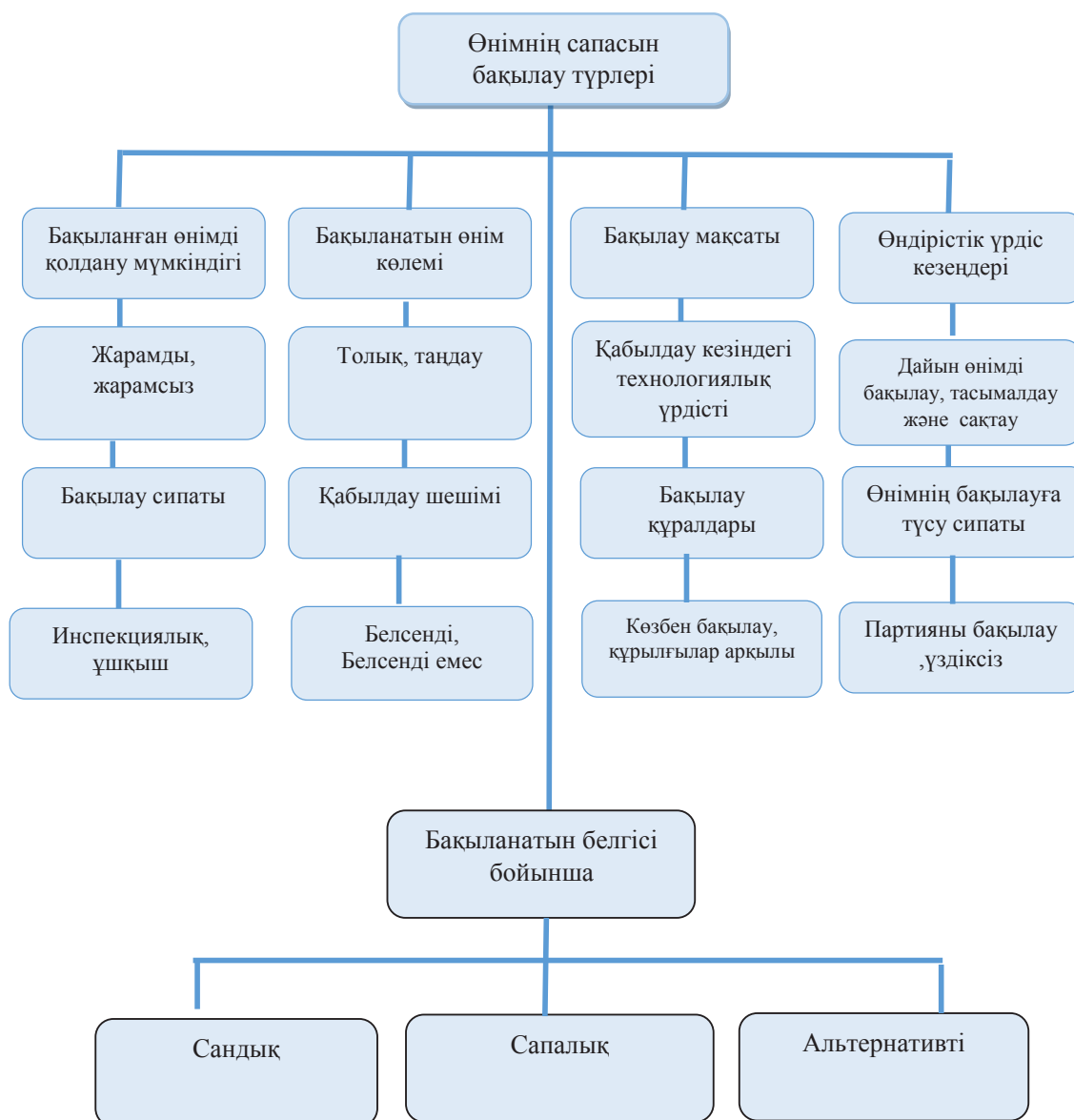
Респонденттердің таңдауы бойынша ең танымал, жетекші нан және нан-тоқаш өнімдерін өндірушілерді ұсынады. Оларға: «Ақсай» НТК ЖШС 175 респондент (28,2%), «Алматы нан» ЖШС 132 тұтынушы (21,3%), «Алмалы нан» ЖШС 98 респондент (15,9%) жатады. Одан кейін «Gold Сапа» 73 тұтынушы (11,8%) мен ЖШС «Санжар» 55 респондент (8,9%), «Брод мастер» 39 респондент (6,3%) таңдаған. «Алтын емел» 33 тұтынушы (5,3%) және басқалары 15 респондент (2,3%) құрады.

Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, өндірістің тиімділігін арттыру ең алдымен нан өнімдерінің тұтынушылар арасында танымалдылығына байланысты. Нан өнімінің классикалық түрін жаңа немесе жетілдірілген өнімдерді жетілдіруге назар аудару қажет. Нан өнімдері нарығында тұтынушылардың негізгі үлесі көпшілігі өздері таңдаған нақты өндірушілеріне адал. Сондықтан, жаңа тұтынушыларды көбейту және ескі тұтынушыларды жоғалтпау үшін бар өнімдерді жетілдіру қажет.

Өндірісті дамыту және өнім сапасы мен қауіпсіздігін, ХАССП жүйесінің талаптарының орындалуының тиісті деңгейін сақтау қажет. Респонденттердің пікірі бойынша, қазіргі уақытта нан өнімдерін тұтынушылар үшін өнімнің сапасы мен қауіпсіздігі өнімнің бағасынан маңыздырақ. Бұл тұтынушылардың өнімнің сапасы мен қауіпсіздігі жоғары болған жағдайда қаражатты көбірек төлеуге дайын екенін білдіреді.

Дәстүрлі емес нан өнімдеріне деген қызығушылықтың арта түскенін ерекше атап өтуге болады. Алайда тұтынушылардың өнімнің пайдалы қасиеттері туралы хабардарлығы төмендеу. Өндірушілер сапалы және қауіпсіз дәстүрлі емес нан сұрыптарын, жаңа немесе жетілдірілген өнімдер өндіруге және орналастыруға шоғырлануы керек. Бұл өндірістің тиімділігін сол деңгейде ұстап қана қоймай, сату көлемін және өз кезегінде өндірушілердің табыстылығын арттырады.

Өнімнің сапасын бақылау түрінің әр түрлілігі оларды ерекше белгілері бойынша жіктеу мен жүйелеуге әкеледі. Сапаны бақылау түрлерінің жіктелуін 4-ші суреттен (208 б.) көреміз.

Сурет 4 – Өнім сапасының бақылау түрлерінің жіктелуі

Ескертпе: [2] дереккөз бойынша авторлармен құрылды.

Азық-түлік кәсіпорындары үшін ХАССП жүйесін енгізуді ынталандыру экспорттық әлеуетті арттыру болып табылады. Еуропалық Одақтың нарығына шығу әлем елдерінің тамақ өндіруші кәсіпорындарының тартымдылығын арттырады. Себебі ЕО-тың азық-түлік заңнамасы талаптарын ескере отырып нарыққа сәтті шығуының маңызды факторы болары сөзсіз.

Қорытынды

2018–2022 жж. мерзімінде еліміздің нан және нан-тоқаш өнімдерінің нарығына талдау жүргізілді. Астана және Алматы қалаларының нан-тоқаш өнімдерін тұтынушыларына сауалнама жүргізіліп, нәтижесінде нан-тоқаш өнімдерін таңдауда ұстанатын негізгі критерийлері мен себептері анықталды. Тұтынушылардың сауалнама нәтижелері негізінде SPSS пакеті арқылы кестелер мен графиктер құрылды. Сондай-ақ респонденттердің нан өнімдеріндегі шикізаттың

табиғилығы, өнімнің сапасы мен қауіпсіздігі, қаптамасының маңыздылығына ерекше назар аударатыны белгілі болды.

Нан-тоқаш өнімдерін өндіру тізбегіндегі барлық кезеңдер: өнімді дайындау мен өндіру, сақтау және тасымалдау, буып-түю, санитарлық-гигиеналық ережелерді сақтау, өнімнің сапасын қадағалап бақылау әр кезеңдеде маңызды. Өнімнің сапасын бақылау түрлерінің жіктелу сызбасы тұрғызылды.

Нан-тоқаш өнімдеріне ХАССП жүйесін енгізу негізінде келесідей артықшылықтарды беретіндігі бағаланып айқындалды:

- ◆ азық-түлік қауіпсіздігін қолданудың тиімді тәсілдері;
- ◆ химиялық, физикалық және биологиялық қауіптерді жою арқылы қауіпті емес тағам өнімдерін өндіруді қамтиды;
- ◆ азық-түлік қауіпсіздігінің күрделі проблемаларын шешуде қаражатты үнемдеуге алып келеді;
- ◆ қауіпі бар нан-тоқаш өнімдерін шығару қаупін төмендетеді, себебі бұл тауарды өндіру үрдісінің негізгі кезеңдерін бағалауға мүмкіндік туғызады;
- ◆ тұтынушылардың сенімділігі мен қанағаттанушылығына кепіл бола алады;
- ◆ кәсіпорынның нарықтағы үлесі мен табысын, бәсекелестігін арттырады.

Қорытындылай отырып, нан-тоқаш өнімдерін тұтытуда өнімнің сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін мониторингтеу және бағалау негізінде елімізде бірқатар мәселелерді жетілдіру керектігі ұсынылды.

Сонымен қатар нан-тоқаш өнімдерін өндіруде сапа кепілдігі ретінде ХАССП жүйесін енгізу ұсынылады. Сондай-ақ нан-тоқаш өнімдерін өндіруде ХАССП жүйесінің артықшылықтары зерделеніп бағаланды.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Астана, 12 шілде 2018 жыл. URL: <https://adilet.zan.kz>. (өтініш берілген күн: 20.11.2023)
- 2 Диханбаева Ф.Т., Джетписбаева Б.Ш., Матибаева А.И. Азық-түлік өнімдерінің сапасын бақылау және ұйымдастыру. Оқу құралы. – Алматы: АТУ, 2014. – Б. 110.
- 3 Тунгышбаева У.О., Уажанова Р.У., Серикқызы М.С., Манап К.Р. Основные направления развития современного международного менеджмента в области качества и безопасности пищевых продуктов. Практика применения данных стандартов в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. – 2019. – № 4(134). – С. 323–328.
- 4 Жалғабекова Г., Емелин П. Тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету негіздері // ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия, педагогика, юриспруденция. – 2017. – № 2(45). – Б. 29–33.
- 5 Marianne A. Anandappa Quantifying haccp training durability // Animal and Food Sciences. 2013, p. 36.
- 6 Kazhymurat A., Uazhanova R., Tlevlesova D., Zhexenbay N., Tungyshbayeva U., Mannino S. Optimization of the HACCP safety control system for collagen hydrolysate production by implementing the FMEA model // Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2021, no. 11(110), pp. 50–60. URL: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.230318>
- 7 Anandappa, Marianne A. Evaluating food safety systems development and implementation by quantifying haccp training durability // Animal and Food Sciences. 2013, p. 19.
- 8 Тунгышбаева У.О., Уажанова Р.У., Серикқызы М.С., Манап К.Р. Основные проблемы в системе качества и безопасности производства хлебобулочных изделий. Факторы, влияющие на ценообразование // Вестник КазНУ. – 2019. – № 4(134). – С. 319–323.
- 9 Википедия. ХАССП. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%90%D0%A1%D0%A1%D0%9F> (дата обращения: 03.12.2023)
- 10 Батурина Н.А., Лукомская Ю.И. Современные тенденции развития рынка хлебобулочных изделий // Вестник Орел ГИЭТ. – 2012. – № 1. – С. 55–57.

- 11 Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы. 2022. URL: <https://www.stat.gov.kz>. (өтініш берілген күн: 01.12.2023)
- 12 Черных В., Цэцгээ Д. Улучшение качества национальных мучных изделий // Хлебопекарные производство. – 2010. – № 10. – С. 22–24.
- 13 Шатнюк Л.Н., Коденцева В.М., Вржесинская О.А. Хлеб и хлебобулочные изделия как источник и носитель микронутриентов в питании россиян // Хлебопечение России. – 2012. – № 3. – С. 20.
- 14 Капрельянц Л.В., Иоргачёва Е.Г. Зерновые многокомпонентные ингредиенты для функционального питания // Пищевая промышленность. – 2003. – № 3. – С. 22–23.
- 15 Санина Т.В. Медико-биологическая оценка хлеба из биоактивированного зерна пшеницы // Вопросы питания. – 2004. – № 2. – С. 25–28.
- 16 Пригарина О.М. Разработка способов повышения безопасности хлеба из цельного зерна пшеницы и ржи / Дис. канд.техн. наук: 05.18.01. – Орел: Орловский государственный технический университет, 2006. – 227 с.

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ agroönerkäsiptik keşenin damytudyñ 2017-2021 jyldarğa arnalğan memleketтік baғdarlamasy. Astana, 12 şilde 2018 jyl. URL: <https://adilet.zan.kz>. (ötiniş berilgen күn: 20.11.2023). (In Kazakh).
- 2 Dihanbaeva F.T., Jetpisbaeva B.Ş., Matibaeva A.İ. (2014) Azyq-tүlik önimderiniñ sapasyn baqylau және üiymdastyru. Oqu qūraly. Almaty: ATU, P. 110. (In Kazakh).
- 3 Tungyshbaeva U.O., Uazhanova R.U., Serikkyzy M.S., Manap K.R. (2019) Osnovnye napravleniya razvitija sovremennogo mezhdunarodnogo menedzhmenta v oblasti kachestva i bezopasnosti pishhevyyh produktov. Praktika primeniya dannyh standartov v Respublike Kazahstan // Vestnik KazNITU. No. 4(134). P. 323–328. (In Russian).
- 4 Jalғabekova G., Emelin P. (2017) Tamaq önimderiniñ sapasy men qauipsızdıgyn qamtamasyz etu negizderi // QEU Jarşysy: ekonomika, filosofia, pedagogika, iurisprudensia. No. 2(45). P. 29–33. (In Kazakh).
- 5 Marianne A. (2013) Anandappa Quantifying haccp training durability // Animal and Food Sciences, p. 36. (In English).
- 6 Kazhymurat A., Uazhanova R., Tlevlesova D., Zhexenbay N., Tungyshbayeva U., Mannino S. (2021) Optimization of the HACCP safety control system for collagen hydrolysate production by implementing the FMEA model // Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, no. 11(110), pp. 50–60. URL: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.230318>. (In English).
- 7 Anandappa, Marianne A. Evaluating food safety systems development and implementation by quantifying haccp training durability // Animal and Food Sciences. 2013, p. 19. (In English).
- 8 Tungyshbaeva U.O., Uazhanova R.U., Serikkyzy M.S., Manap K.R. (2019) Osnovnye problemy v sisteme kachestva i bezopasnosti proizvodstva hlebobulochnyyh izdelij. Faktory, vlijajushhie na cenoobrazovanie // Vestnik KazNITU. No. 4(134). P. 319–323. (In Russian).
- 9 Vikipediya. HASSP. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%90%D0%A1%D0%A1%D0%9F> (data obrashheniya: 03.12.2023). (In Russian).
- 10 Baturina N.A., Lukomskaja Ju.I. (2012) Sovremennye tendencii razvitija rynka hlebobulochnyyh izdelij // Vestnik Orel GIJeT. No. 1. P. 55–57. (In Russian).
- 11 Qazaqstan Respublikasy strategialyq josparlau және reformalar jönindegi agenttiğiniñ ұлттық статистика бюросы. 2022. URL: <https://www.stat.gov.kz>. (ötiniş berilgen күn: 01.12.2023). (In Kazakh).
- 12 Chernyy V., Cjcegjeje D. (2010) Uluchshenie kachestva nacional'nyh muchnyh izdelij // Hlebopekarnyye proizvodstvo. No. 10. P. 22–24. (In Russian).
- 13 Shatnjuk L.N., Kodenceva V.M., Vrzhesinskaja O.A. (2012) Hleb i hlebobulochnyye izdelija kak istochnik i nositel' mikronutrientov v pitanii rossijan // Hlebopechenie Rossii. No. 3. P. 20. (In Russian).
- 14 Kaprel'janc JI.V., Iorgachjova E.G. (2003) Zernovyye mnogokomponentnyye ingredyenty dlja funkcional'nogo pitaniya // Pishhevaya promyshlennost'. No. 3. P. 22–23. (In Russian).
- 15 Sanina T.V. (2004) Mediko-biologicheskaja ocenka hleba iz bioaktivirovannogo zerna pshenicy // Voprosy pitaniya. No. 2. P. 25–28. (In Russian).
- 16 Prigarina O.M. Razrabotka sposobov povysheniya bezopasnosti hleba iz cel'nogo zerna pshenicy i rzhi / Dis. kand.tehn. nauk: 05.18.01. Orel: Orlovskij gosudarstvennyj tehničeskij universitet, 2006. 227 p. (In Russian).

Ж.С. МУХАМЕТЖАНОВА,*¹

PhD, ассистент-профессор.

*e-mail: Jadira-76@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1340-3672

А.Н. ДАУРЕНБЕКОВА,²

д.э.н., профессор.

e-mail: a.daurenbekova@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-3221-7824

Д.О. ОНАЛТАЕВ,³

к.э.н., профессор.

e-mail: darkhano@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0002-4247-5288

А.С. АСИЛОВА,³

к.э.н., доцент.

e-mail: aijan1910@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4267-5439

¹Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

²Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

³Казахский национальный

университет им. аль-Фараби,

г. Алматы, Казахстан

ОЦЕНКА СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ХЛЕБОПЕКАРНЕЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА И БЕЗОПАСНОСТИ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

Аннотация

Безопасность пищевых продуктов сегодня является одной из наиболее широко обсуждаемых проблем в мире. Хлебобулочная промышленность с крупным производством в нашей стране является одной из ведущих отраслей пищевой промышленности. Поскольку хлебные изделия являются продуктом повседневного питания, чтобы обеспечить население хлебобулочными изделиями, безопасными для жизни человека, они должны быть качественными, безопасными, натуральными и доступными. Повышение качества хлебобулочных изделий сегодня является серьезной и актуальной проблемой. В целях повышения качества и безопасности хлебобулочных изделий сегодня требует изучения проблема оценки системы контроля хлебобулочных изделий на основе соответствия пищевой продукции международным стандартам и системе НАССР. Проведен анализ рынка хлеба и хлебобулочных изделий Казахстана за период 2018–2022 гг. и выявлены актуальные проблемы. Путем проведения опроса респондентов столиц нашей страны г. Астаны и г. Алматы установлено, что основные критерии и причины выбора хлебобулочных изделий обеспечивают доверие и удовлетворенность потребителей. В статье определяются проблемы повышения и улучшения безопасности хлебопродуктов на основе мониторинга и оценки вопросов безопасности хлебопродуктов страны. Рекомендовано повысить качество и безопасность пищевой продукции на отечественных предприятиях и внедрить систему НАССР в управление приготовлением, хранением, транспортировкой и реализацией.

Ключевые слова: пищевая промышленность, хлебобулочные изделия, пищевые продукты, производство, система управления, анкетирование, качество.

ZH.S. MUKHAMETZHANOVA,*¹

PhD, assistant professor.

*e-mail: Jadira-76@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1340-3672

A.N. DAURENBEKOVA,²

d.e.s., professor.

e-mail: a.daurenbekova@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-3221-7824

D.O. ONALTAYEV,³

c.e.s., professor.

e-mail: darkhano@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0002-4247-5288

A.S. ASILOVA,³

c.e.s., professor.

e-mail: aijan1910@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4267-5439

¹Narxoz University,

Almaty, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

³Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

EVALUATION OF A BAKERY CONTROL SYSTEM TO ENHANCE QUALITY AND FOOD SAFETY

Abstract

Food safety is one of the most widely discussed issues in the world today. The baking industry with large production in our country is one of the leading areas of the food industry. Since bread products are a daily food product, in order to provide people with bread products that are safe for human life, they should be of high quality, safe, natural and affordable. Improving the quality of bakery products is a serious and urgent problem today. In order to increase the quality and safety of bakery products, the problem of evaluating the control system of bakery products based on the compliance of food products with international standards and HACCP system demands to be studied today. The analysis of the market of bakery products in Kazakhstan for the period of 2018–2022 was carried out, and current issues were identified. By conducting a survey of the respondents of Astana and Almaty, the capital cities of our country, it was determined that the main criteria and reasons for choosing bakery products ensure the trust and satisfaction of consumers. In the article, the problems of increasing and improving the safety of bread products are determined based on the monitoring and assessment of the safety issues of the country's bread products. It is recommended to improve the quality and safety of food products in domestic enterprises and implement the HACCP system in the management of preparation, storage, transportation and sales.

Key words: food industry, bakery products, food products, production, management system, survey, quality.

ТУРИЗМ: ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ
ТУРИЗМ: МИРОВОЙ ОПЫТ
TOURISM: WORLD EXPERIENCE

МРНТИ 06.52.17
УДК 339.138:338.48 (574)
JEL Z33·Z32·M31·O14

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-213-226>

Ж.С. РАХИМБЕКОВА,*¹

к.э.н., ассоциированный профессор.
*e-mail: zh.rahimbekova@almu.edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-5726-1426

Д.И. РАЗАКОВА,²

к.э.н., PhD, ассоциированный профессор.
e-mail: d.razakova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

Т.Б. КЛИМОВА,³

к.э.н., доцент.
e-mail: tklimova@bsu.edu.ru
ORCID ID: 0000-0001-6329-8404

¹Алматы Менеджмент университет,
г. Алматы, Казахстан

²Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан

³Белгородский государственный национальный
исследовательский университет,
г. Белгород, Россия

**ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ КАЧЕСТВА ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ
НА УРОВЕНЬ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ
В ПОСТКОВИДНЫЙ ПЕРИОД**

Аннотация

Восстановление гостиничного сектора страны после COVID-19 требует достаточно многих усилий, включая качество предоставляемых услуг, которое имеет прямое влияние на уровень удовлетворенности потребителей и формирование лояльности у них. Несомненно, своевременно были предприняты меры по поддержанию и восстановлению уровня качества гостиничных услуг, тем не менее для сектора это вызов, который имеет свои последствия, усиливает это воздействие текущее положение и сложности новых реалий мировых экономических отношений. Совокупность этих последствий оказывает наибольшую нагрузку на персонал и менеджеров индустрии гостеприимства, а потребители после карантинных ограничений жаждут ярких эмоций, путешествий, качественных услуг, добродушного и компетентного отношения к себе. Уровень удовлетворенности во многом зависит от качества оказываемых услуг, начиная от регистрации гостя до его выезда. Несмотря на то что постковидный период является малоизученным, процесс восстановления идет достаточно быстро, требуя новых подходов и эффективных решений, особенно в свете удовлетворенности потребностей современных гостей, а последние меняются. Постановка проблемы исследования заключается в определении уровня удовлетворенности гостиничными услугами у потребителей после снятия ограничений. Как известно, удовлетворенный гость оставит больше денег в туристской отрасли, что даст положительный

импульс развитию туризма страны, региона, туристской дестинации. Обсуждение включало следующие методы исследования: литературный обзор, опрос потребителей, осуществивших поездки и проживавших в гостиничных предприятиях. В опросе принял участие 181 респондент. С использованием результатов анализа сформулированы практические рекомендации для управленцев гостиничных предприятий и персонала, которые позволят обеспечить устойчивость и полезные решения для реализации. Научное исследование предлагает эмпирический вклад, основанный на реальных мнениях потребителей предприятий гостеприимства.

Ключевые слова: качество обслуживания, гостиничные услуги, гостеприимство, удовлетворенность потребителей, сервис, постковидный период, предприятия гостеприимства.

Введение

Учитывая состояние мира, большие потребности и желание населения после пандемии путешествовать, проживать в отелях, получать гостиничные услуги, которые будут соответствовать высоким ожиданиям с точки зрения и качества, остаются, и спрос увеличивается. Самыми значимыми критериями для формирования лояльности потребителей гостеприимства являются качество предоставляемых гостиничных услуг, степень удовлетворенности гостей. Международные системы бронирования ежедневно представляют актуальный рейтинг по критериям, формирующим ожидаемое качество, что служит средством обратной связи, неким «ключом» для потенциальных потребителей и их выбора.

Отельный бизнес во всем мире претерпел форс-мажорные обстоятельства, так как из-за коронавирусной инфекции предприятия были вынуждены пойти на один из двух вариантов: полное закрытие или функционирование на самых низких показателях загрузки номерного фонда. Первый вариант, как и второй, на протяжении года имел негативные последствия: резкий спад рентабельности предприятий, снижение качества предоставления гостиничных услуг, отсутствие регулярной «заботы» о материально-технической базе (МТБ) отеля, уход в другие отрасли ключевого среднего и технического персонала. Как результат – снижение качества подготовки персонала после снятия режима ограничений. Все это усугубляют мировые тенденции: общая инфляция (рост цен на авиаперелеты, проживание, питание, трансферы, досуг, товары и услуги), геополитическая обстановка в отдельных регионах, землетрясения последних двух лет.

Несмотря на изученность вопросов влияния качества гостиничного обслуживания на удовлетворенность потребителей, этот аспект недостаточно изучен с упором на казахстанский опыт развития гостиничного сектора, особенно после эпидемиологических ограничений COVID-19 (SARS-CoV).

Цель исследования – проанализировать влияние качества гостиничных услуг на уровень удовлетворенности гостей в постковидный период. Посредством переменных исследований и результатов будут разработаны практические рекомендации для управленцев предприятий гостеприимства, которые позволят повысить качество предоставляемых услуг, как следствие – увеличение лояльности потребителей и, соответственно, повышение устойчивости предприятий в условиях конкуренции.

Материалы и методы

Исследовательская стратегия научной работы построена на следующем алгоритме: определение исследовательского вопроса, проблематики, выбора методов сбора доступных данных, демонстрации – известное о феномене, что может составить новое знание, формулирование практических подходов на основе полученных данных и их верификации.

Методы исследования: критический литературный обзор периодических актуальных исследований, сравнение, индукция и дедукция, анкетирование (количественный метод), статистический метод.

Критический анализ литературы произведен посредством обзора с применением библиометрического анализа текущего состояния исследований. Поиск проводился по базам данных Scopus, ResearchGate и др.

Структурированный опрос проводился среди 181 респондента на основе разработанной авторской методики определения степени удовлетворенности гостей с применением семи кри-

териев. Процесс исследования включал: определение цели, задач, объема выборки, разработку анкеты, тестирование, запуск и сбор данных, анализ и обоснование результатов. Надежность и валидность результатов анкетирования обеспечивается посредством данных google forms. Участникам опроса были пояснены информированные условия согласия добровольного участия, анонимности и конфиденциальности, цель исследования и способ распространения результатов, об ответственных лицах и их контактных данных.

Основные положения

Анализ состояния гостиничного сектора, отрасли туризма страны позволяет выявить тренды периода до и после COVID-19 посредством статистических данных Бюро национальной статистики АСПиР РК (таблица 1), которые демонстрируют туристские потоки в местах размещения внутри страны.

Таблица 1 – Динамика основных показателей гостиничного сектора Республики Казахстан за 2018–2022 гг.

Показатели	Годы					2021 к 2018, в %
	2018	2019	2020	2021	2022*	
Количество гостей в местах размещения	5 526 864	6 266 563	3 581 340	5 474 971	5 468 054	-4,7
Обслужено гостей местами размещения по внутреннему туризму	46 955 942	5 286 782	3 328 614	5 145 217	4 858 251	+10,9
Обслужено гостей местами размещения по въездному туризму	830 922	979 781	252 726	329 754	609 803	-60,3
Объем предоставленных услуг	103 948 256,9	120 527 162,1	66 860 328,5	109 027 262,7	129 183 176,7	+4,9
Предоставлено койко-суток	9 602 762	10 520 133	5 679 651	8 981 131	8 853 468	-6,5
Примечание: Составлено авторами на основании источника [1].						
* неполный год, данные по результатам третьего квартала 2022 г.						

Динамика данных показывает, что резкое снижение туристского потока почти в два раза по показателям 2019–2020 гг. вызвано ограничениями во время пандемии и постковидного периода, закрытием границ, необходимостью наличия паспорта вакцинации и ПЦР-тестов. Несмотря на негативные последствия, после ослабления режима предприятия гостиничного сектора восстановились и объем предоставляемых услуг не только достиг прежнего уровня, но и по итогам неполного 2022 г. увеличился на 8,4%. По количеству обслуженных гостей в индустрии гостеприимства для нерезидентов отмечается положительная тенденция, однако показателей 2018 г. еще не достигли. Что касается внутреннего туризма, то ситуация характеризуется не только восполнением, но и положительной тенденцией, рост составил 11% по сравнению с 2018 г.

Динамика по въездному туризму позитивная, но восстановление идет гораздо медленнее в сравнении с внутренним туризмом. За два года постковидного периода поток иностранных гостей (нерезидентов) в 2,4 раза вырос. Однако еще не достиг состояния до пандемии. Если провести сравнение неполного 2022 г. с 2019 г., видно, что отрасль недосчиталась порядка 37,8% гостей в местах размещения.

Для улучшения привлекательности казахстанской туристской дестинации со стороны государства приняты меры по визовым режимам для нерезидентов. По состоянию на 2023 г. не-

резиденты 79 стран могут въезжать в республику без визы [2], с июня 2022 г. согласно постановлению главного санитарного врача отменено обязательное требование о предоставлении паспорта вакцинации и справки ПЦР на COVID при пересечении границы [3].

Авторов статьи интересовали исследования относительно уровня удовлетворенности внутренних посетителей гостиничного сектора с применением критериев: размещение, питание, досуг, экскурсионное обслуживание и восприятие в целом поездки. Учитывая цель исследования, интерес представляют данные опроса, проведенного Бюро национальной статистики АСПиР РК [4] в постковидный период, отдельные результаты представлены на рисунке 1.

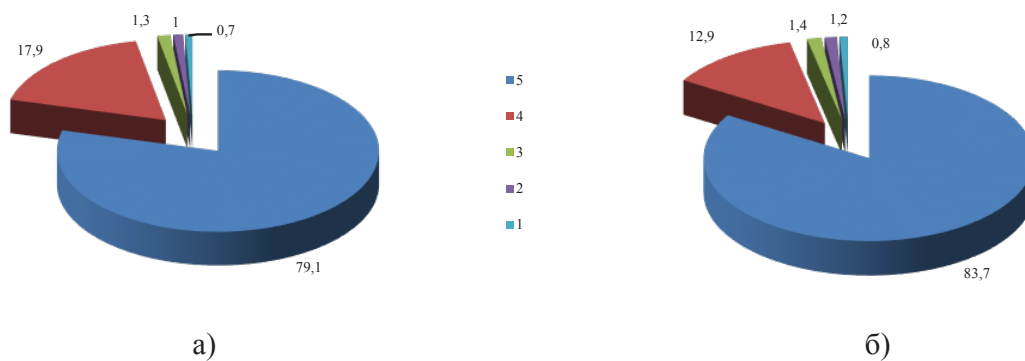

Рисунок 1 – Удовлетворенность резидентов:
а) услугами размещения; б) в целом поездкой на 2022 г., в %

Примечание: Составлено авторами на основании источника [4].

По результатам опроса видно, что уровень удовлетворенности качеством услуг размещения резидентов достаточно высок, об этом свидетельствуют ответы с оценкой «отлично» (79,1%); 17,9% выставили «хорошо»; 1,3% опрошенных оценили услуги размещения на «удовлетворительно», низкие оценки выставили 1,7% из общего числа опрошенных.

Опрос по уровню удовлетворенности в целом поездкой, который формируется на основе восприятия совокупности факторов: размещения, питания, развлечения и прочего, показал, что удовлетворены 98% опрошенных, лишь 2% не удовлетворены в целом поездкой.

Итак, результаты показателей отрасли в целом позволяют сделать вывод, что, несмотря на сложную эпидемиологическую ситуацию во время коронавирусной инфекции и возникший разрыв в постоянном предоставлении услуг, предприятия гостеприимства возобновили свою деятельность за короткий постковидный период. Положительное влияние оказала частичная мобилизация, объявленная в соседнем государстве России в сентябре 2022 г., которая способствовала увеличению спроса, резкому повышению стоимости в местах размещения и, как следствие, повышению коэффициента загрузки, особенно в городах республиканского значения. Однократное анкетирование показало, что респонденты, осуществившие поездки в 2021–2022 гг., в целом удовлетворены качеством мест размещения и поездкой.

Значимость данного исследования усиливается на национальном уровне и соответствует задачам принятой «Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023–2029 годы» от 28 марта 2023 г. № 262 [2], где подчеркивается необходимость повышения качества предоставляемых услуг предприятиями гостеприимства, достижения равенства и устойчивости, сохранения и продвижения туристской дестинации страны.

Тем не менее на удовлетворенность услугами гостеприимства потребителей оказывают влияние различные факторы, которые складываются из свойств самой услуги и качества предоставления обслуживания. Представленное исследование направлено на раскрытие исследовательских вопросов: какие критерии качества оказывают влияние на уровень удовлетворенности гостей с учетом восприятия современного гостя? какое качество обслуживания предоставляют гостиничные предприятия в постковидный период?

Литературный обзор

В современных условиях формирование лояльных потенциальных потребителей и удержание постоянных гостей являются самыми первоочередными мерами в конкурентной борьбе на рынке гостеприимства, основу которого, несомненно, формирует качество гостиничных услуг (Ajaу et al.) [5]. В работе Wang et al. подчеркивают важность предоставления высококачественных услуг, а также оказание безупречного сервиса [6].

Han et al. утверждают, что ценность предоставления качественных услуг состоит в улучшении общего впечатления гостей [7]. Tsai et al. при исследовании используют поведенческие намерения, которые оказывают позитивное влияние и в итоге приводят к более высокой удовлетворенности услугами [8]. Park et al. считают, что для повышения лояльности гостей к определенному отелю важно оказывать высококачественные гостиничные услуги, причем это включает как комплексную, так и поведенческую лояльность [9]. Это может формироваться как в процессе получения гостиничных услуг, так и постфактум. Исследование Wang et al. показывает, что само качество сервиса в отелях оказывает несомненное влияние на восприятие, а обратная связь необходима при формировании рейтинга в системах международного бронирования, что тем самым напрямую или косвенно оказывает влияние на настроение и мнение потенциальных потребителей [10].

Изучая труды различных авторов, можно заключить, что на уровень удовлетворенности потребителей индустрии гостеприимства влияют аспекты качества через различные комбинации факторов, на которых необходимо акцентировать свое внимание не только управленцам, но и персоналу, который непосредственно входит в контактную зону с гостем.

Так, Mukherjee & Kumar, проводя исследование, используют такие критерии качества обслуживания, как материальные ценности, надежность, оперативность, уверенность и сочувствие персонала [11]. Kandampully et al. применяют следующие параметры: качество сервиса, удовлетворенность гостей, а также психологические и поведенческие [12]. Kim et al., Wang et al. [13, 14] качество обслуживания рассматривают через материальные ценности, надежность, оперативность, уверенность и сочувствие. Özdemir & Arslan утверждают, что при формировании качества обслуживания следует уделять внимание осязаемости надежности, оперативности, уверенности и сочувствия [15].

Интерес вызывает мнение Al-Ababneh & Khattab, где авторы в результате исследований показывают, что удовольствие, полученное гостем, смягчает связь между качеством обслуживания и лояльностью [16]. Более того, они утверждают, что важно оказывать превосходный сервис для повышения уровня удовлетворенности гостей и залог будущего – лояльные гости. По их мнению, формирование лояльности является медленным фактором.

Вопросы качества гостиничного сервиса и уровня удовлетворенности гостей до пандемии являлись, несомненно, актуальными. С одной стороны, ограничения, связанные с коронавирусной инфекцией, привели к отложенному спросу, что выразилось в повышенном интересе к путешествиям, услугам размещения во всем мире. Усилила это воздействие и высокая скорость развития сервисов передачи информации, а также развитие каналов дистрибуции. С другой стороны, растущая конкуренция среди предприятий гостеприимства, представляющих международные сети и местные МСБ, задает новый уровень предоставления качества услуг и стимул к их восстановлению, что позволит добиться не только прежнего уровня загрузки, но и увеличивать ее на перспективу, достигая финансовой стабильности и устойчивости. Несомненно, вопросы качества предоставления услуг и уровня удовлетворенности становятся важными, так как именно они позволят сформировать лояльность гостей после GАР и удержать их.

Методов оценки качества уровня гостиничного сервиса разработано множество, они существенно отличаются как концептуально, так и методологически, выделим немногие:

- ♦ Grönroos Ch., основа три элемента: организационный имидж (Corporate Image), техническое качество (Technical Quality) и функциональное качество (Functional Quality) [17];

- ♦ Parasuraman A., Leonard L. Berry, Valarie A. Zeithaml, метод SERVQUAL, основа – пять факторов: материальность, надежность, отзывчивость персонала, компетентность персонала и эмпатия (22 вопроса) [18]. Под качеством гостиничной услуги понимается отклонение между ожиданиями (Expected Quality) потенциальных гостей и восприятием (Perceived Quality) их после получения услуги размещения;

♦ Cronin & Taylor, метод SERVPERF (22 вопроса). Качество гостиничной услуги определяется как функция восприятия (Perceived Quality) [19].

♦ Fogarty G. et al., метод SERVPERF-M, три фактора [20].

В данном исследовании будет применен опрос среди потребителей, осуществивших поездку с получением гостиничных услуг в постковидный период, который направлен на измерение восприятия гостей качества обслуживания, исключая при этом стадию измерения ожиданий потребителей [21].

Результаты и обсуждение

Дизайн исследования построен на количественных методах, исследование строилось на первичных данных и выстроено на целенаправленном выборе опроса, разработанной анкете по шкале Лайкерта (5 = отлично, 1 = плохо). В результате было разослано 200 анкет, из которых 19 имели незавершенные ответы. В результате в обработку принята 181 анкета. Применена описательная статистика с уровнем надежности.

Важными параметрами стали: качество основных гостиничных услуг, дополнительных услуг; чистота, своевременность уборки номера; комфорт, атмосфера и уют номера; состояние нежилых помещений, включая лобби и входную группу; компетентность и доброжелательность персонала во время проживания гостей; качество безопасности и противоэпидемиологические меры, принятые в отеле. Замыкающими вопросами стали: пол и возраст респондентов, образование.

Самыми значимыми критериями исследования являются два ключевых вопроса по качеству основных и дополнительных услуг (рисунки 2, 3).

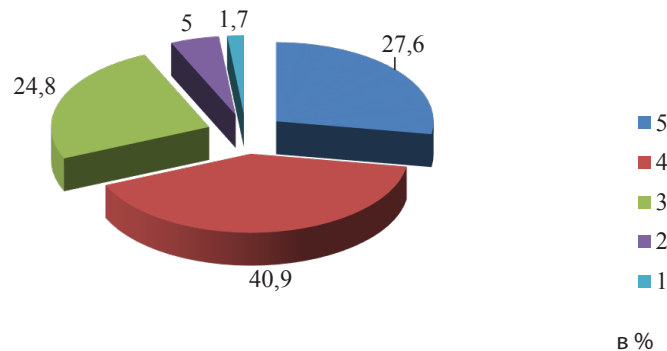

Рисунок 2 – Качество основных гостиничных услуг – размещения

Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.

Из рисунка 2 видно, что 41% респондентов оценили полученные гостиничные услуги на «хорошо»; 27,6% дали высокую оценку; 24,8% считают, что получили «удовлетворительные» услуги; 5% и 1,7% опрошенных отметили некачественные услуги. Теоретически гостиничные услуги делятся на основные, дополнительные и сопутствующие [22]. Для полноты исследования был задан вопрос по оценке качества дополнительных услуг (рисунок 3).

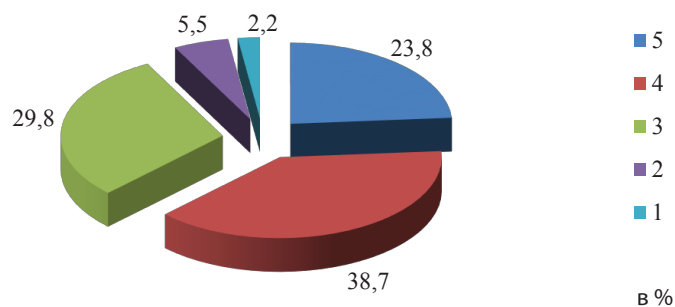

Рисунок 3 – Качество дополнительных (платных) гостиничных услуг

Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.

При оценке качества дополнительных услуг наблюдается неравномерность, которая выглядит следующим образом: 23,8% считают, что полученные дополнительные услуги выполнены отлично; 38,7% опрошенных оценили их на «хорошо»; 29,8% – «удовлетворительно»; 7,7% респондентов выставили отрицательные оценки.

Потенциальному гостю необходимо понимать, какое качество чистоты и уборки предоставляет отель, так как именно они в совокупности с персоналом формируют ожидаемое качество (рисунок 4).

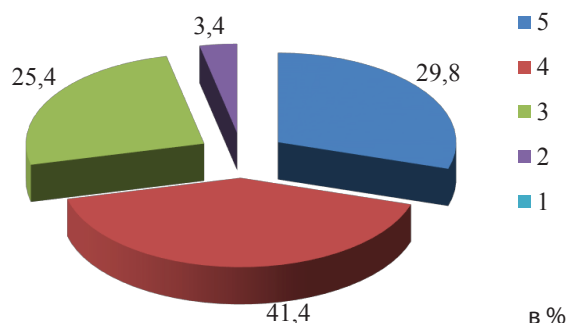

Рисунок 4 – Чистота, своевременность уборки номера

Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.

Из рисунка 4 видно, что большинство респондентов (71,2%) высоко оценили чистоту и своевременность уборки гостиничных номеров; 25,4% дали оценку «удовлетворительно»; 3,4% отметили неудовлетворительное и плохое качество уборки номера. Для полноты понимания необходимо провести анализ качества комфорта, уюта и атмосферы в номерах (рисунок 5).

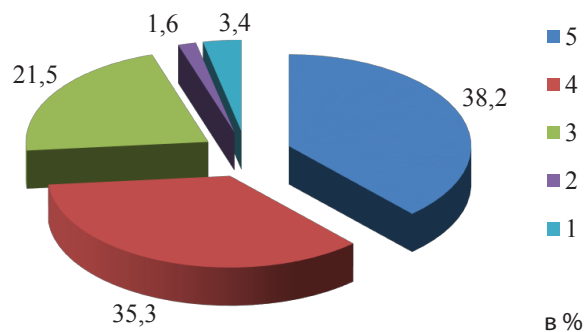

Рисунок 5 – Комфорт, уют и атмосфера номеров

Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.

Из общего числа опрашиваемых 38,2% оценили данный показатель на «отлично»; 35,3% респондентов выставили «хорошо»; 21,5% – «удовлетворительно»; 1,6% – «неудовлетворительно»; 3,4% – «плохо».

Несомненно, номерной фонд является основной гостиничной услугой размещения, но при формировании качества неотъемлемой частью являются нежилые помещения, их чистота, функционал, удобство и комфорт (рисунок 6, стр. 220).

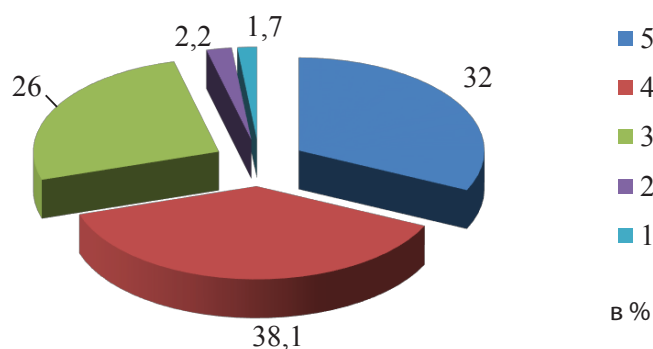

Рисунок 6 – Состояние нежилых помещений, включая лобби и входную группу

Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.

Внешний вид входной группы, включая рецепцию и лобби, оборудование, средства связи формируют первое визуальное восприятие, в том числе и ожидания от услуги. Так 70,1% респондентов оценили их достаточно высоко; 26% опрошиваемых дали нейтральную оценку; 3,9% считают, что качество их состояния было весьма низким.

Как сказано выше, качество гостиничных услуг и удовлетворенность гостей складываются, по крайней мере, из оценки качества номерного фонда плюс нежилых помещений (контактной зоны), компетентности персонала контактной зоны (рисунок 7) и безопасности, включая меры профилактики по COVID-19 (рисунок 8, стр. 221).

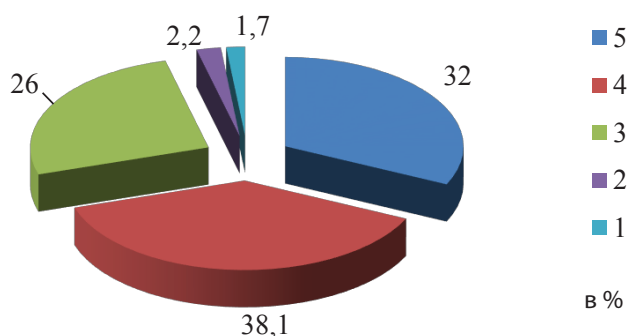

Рисунок 7 – Компетентность и доброжелательность персонала во время проживания

Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.

Особенностью гостиничных услуг является не только предоставление всех видов услуг, но прежде всего это само отношение работников контактной зоны, которое складывается из компетентности, радушия, дружелюбности и вежливости работников, способности выражать доверие и уверенность. 34,8% опрошенных выставили наивысшую оценку компетентности и доброжелательности персонала; 43,1% оценили их на «хорошо». Однако 18,8% респондентов считают, что работники данных контактных зон не смогли расположить к себе, их поведение не вызвало взаимного доверия; 3,3% посчитали, что отсутствует гармоничное, коммуникативное, толерантное поведение у работников данных служб. При этом ни один респондент не выставил оценку «плохо».

Согласно поставленной цели исследования, для оценки влияния качества гостиничных услуг на уровень удовлетворенности гостей в постковидный период был задан вопрос, касающийся оценки безопасности отеля и безопасности здоровья гостей во время нахождения их в отеле.

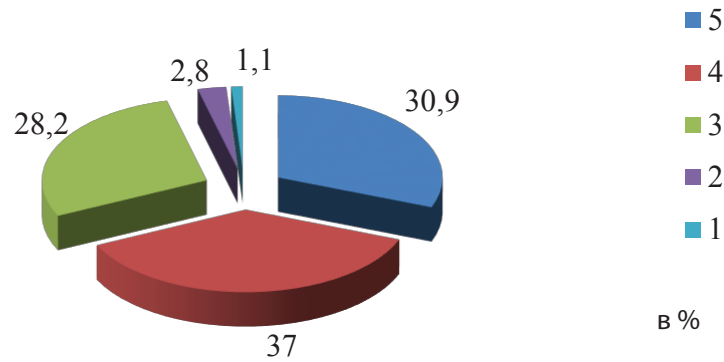

Рисунок 8 – Безопасность отеля, включая профилактику COVID-19

Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.

Высокие риски, связанные с распространением коронавирусной инфекции, особенно в местах скопления людей, не самым лучшим образом повлияли на отели и другие места размещения. Предоставление услуг питания, особенно завтраки, места регистрации и заселения гостей, лифты представляют неоднозначное отношение с точки зрения безопасности здоровья и проживания гостей. Эти опасения подлежали обсуждению с точки зрения возможности проведения конструктивных мер по их преодолению со стороны предприятий, предоставляющих гостиничные услуги. Тем не менее респонденты весьма положительно оценили усилия отельеров: 30,9% выставили наивысшие оценки; 37% опрошенных считают, что меры хорошо соблюдались; 28,2% высказались нейтрально; 3,9% посчитали, что были соблюдены не все меры, качество безопасности здоровья во время нахождения признали небезопасным.

В опросе приняли участие 80,7% женщин и 19,3% мужчин. 71% респондентов, совершивших поездки, в возрасте от 18 до 44 лет, считают, что соответствует рекомендациям во время пандемии. Из общего числа опрошенных 65% составили гости, имеющие высшее образование; 28,7% с незаконченным высшим образованием; по 3,3% респондентов распределились в каждой из категорий: средне-специальное и среднее образование.

На основании данных опроса рассчитаем среднее арифметическое значение по восприятию гостей по всем критериям анкеты, для этого будет применена следующая формула (1) [23]:

$$\bar{A} = \frac{K_{u(i)} * t + K_{u(i-1)} * (t - 1) + K_{u(i-2)} * (t - 2) + K_{u(i-3)} * (t - 3) + K_{u(i-4)} * (t - 4)}{n} \quad (1)$$

где \bar{A} –

\bar{A} – среднеарифметическое значение;

K_{i} – количество респондентов, которые оценили качество услуги по i критерию и выставили t оценку (в баллах);

t – количество баллов (от единицы до пяти);

n – количество всех респондентов.

Восприятие гостей работы мест размещения в постковидный период представлено в таблице 2 (стр. 222).

При оценке результатов примем условное отклонение от среднего значения. Полученный уровень удовлетворенности гостей в целом позитивный, и респонденты удовлетворены, особенно выделим такие критерии, как компетентность персонала и его доброжелательность, комфорт и уют в жилых номерах, чистота и своевременность уборки как в номерах, так и в нежилых помещениях. Тем не менее определены критерии, где выявлены разрывы и имеется неудовлетворенность потребителей, а именно они формируют основные и дополнительные гостиничные услуги. Гостиничным предприятиям стоит обратить внимание на них, предпринять меры для восполнения качества предоставляемых услуг и особо уделить внимание дополнительным услугам, учитывая, что они, как правило, предоставляются за дополнительную плату

и их потребителями могут выступать не только гости, проживающие в гостинице, но и местное население. Практика показывает, что многие предприятия получают больше прибыли именно благодаря им.

Таблица 2 – Уровень удовлетворенности качеством гостиничных услуг в постковидный период (восприятие)

Критерии качества гостиничных услуг	Полученные баллы					Ср. оценка
	5	4	3	2	1	
Качество основных гостиничных услуг (размещение)	50	74	45	9	3	3,88
Качество дополнительных гостиничных услуг (платных)	43	70	54	10	4	3,76
Чистота, своевременность уборки номера	54	75	46	6	0	3,98
Комфорт, уют и атмосфера номеров	70	64	39	6	2	4,07
Состояние нежилых помещений, включая лобби и входную группу	58	69	47	4	3	3,97
Компетентность и доброжелательность персонала во время проживания	63	78	34	6	0	4,09
Безопасность отеля, включая профилактику COVID-19	56	67	51	5	2	3,94
Среднее значение						3,96
Примечание: Составлено авторами на основании проведенных исследований.						

Критерий безопасности находится в пределах сомнительного уровня удовлетворенности, а учитывая исследуемый период, да и в целом вопросы безопасности проживающих, рекомендуется предпринять усилия для его повышения, так как, учитывая результаты ранних исследований, фактор безопасности является одним из самых важных при выборе отеля, имеет значимую роль, так же как и месторасположение отеля.

Заключение

Гостиничный сектор является многогранным явлением, он представлен предприятиями от высококлассных до бюджетных, различными наборами основных, дополнительных и сопутствующих услуг, численностью персонала, месторасположением, ценовыми решениями, сервисом и пр. Однако единое восприятие предоставления и поддержания качества, оказание безупречного сервиса, персонализация формируют ценность для потребителя, а удовлетворенность гостей, их лояльность являются важным объектом эффективного управления предприятием и получения устойчивого дохода.

Несомненно, постковидный период является для гостиничного бизнеса неким вызовом, поскольку не только необходимо восстановить деятельность предприятий, достичь как минимум прежнего уровня, но и нацелить персонал на предоставление качественных гостиничных услуг, которые удовлетворяли бы все потребности гостей. Потребители, в свою очередь, после ограничений имеют желания и повышенный интерес к поездкам, размещению, открытию новых направлений, новым впечатлениям, но при условии их безопасного пребывания.

Обзор современного состояния индустрии гостеприимства страны показал, что динамика в постковидный период свидетельствует о позитивных тенденциях, сектор в короткие сроки идет к восстановлению и движется на опережение. Этому способствуют государственные меры по развитию туризма, значимая из которых – принятая в 2023 г. новая Концепция, ориентированная на повышение качества предоставляемых услуг, гостиничного обслуживания, продвижение туристской дестинации. В целом исследования качества предоставляемых гостиничных услуг среди внутренних потребителей, проведенные Бюро национальной статистики АСПиР РК, показали, что уровень удовлетворенности посетителей выше среднего.

С целью углубленного изучения авторами была разработана собственная методика оценки качества предоставляемых гостиничных услуг предприятиями, посредством которой определены положительные тренды, а также выявлены разрывы в обслуживании, требующие определенного внимания, корректирующих мер с целью их повышения. К ним относятся основные и

дополнительные услуги, безопасность проживающих, что позволит стремиться к предоставлению безупречного сервиса. Особое значение имеют дополнительные гостиничные услуги, их качеству стоит уделить особое внимание и внести изменения в построение бизнес-процессов и обучение персонала, помня, что дополнительные услуги – это дополнительная плата со стороны гостя, а следовательно, дополнительный доход, который зачастую перевешивает основной. Менеджерам отельного бизнеса рекомендуется уделить внимание персоналу и его профессиональным навыкам, коммуникациям и деловому этикету.

В целом оценка качества гостиничных услуг – это живая система, требующая постоянного внимания, от которой зависит не только уровень удовлетворенности, но и лояльность потребителей. Регулярный мониторинг качества гостиничных услуг на основе предложенной методики позволит идентифицировать имеющиеся практические «разрывы», своевременно внести изменения в бизнес-процессы и принять решения по повышению качества обслуживания.

ЛИТЕРАТУРА

1 Статистика туризма Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7>

2 Концепция развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023–2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 262. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262>

3 Постановление Главного государственного санитарного врача Республики Казахстан от 7 июня 2022 года № 27 «О снятии ограничительных мероприятий в пунктах пропуска через Государственную границу Республики Казахстан». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34778588

4 О расходах домашних хозяйств на поездки в Республике Казахстан. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. 2022. URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7>

5 Ajay S. Budke, Harshal S. Athnikar. Impact of health wellness amenities on customer satisfaction of 5-star hotels in Mumbai // *A Journal of Historical Research*. 2023. Vol. 52. Issue 2. P. 42–51.

6 Wang D., Li X., Liang X. How does hotel service quality affect online reviews? Evidence from TripAdvisor // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2019, vol. 31, no. 4, pp. 1733–1750.

7 Han H., Hyun S.S., Lee S. Impact of hotel service quality on perceived value, customer satisfaction, and behavioral intentions among foreign guests // *Journal of Travel & Tourism Marketing*. 2018, vol. 35, no. 4, pp. 431–449.

8 Tsai H.T., Wang S.Y., Tsai M.T. The Impact of Service Quality on Customer Satisfaction and Behavioral Intention in Upscale Hotels: The Mediating Role of Perceived Value // *Journal of Hospitality Marketing & Management*. 2021, vol. 30, no. 1, pp. 1–23.

9 Park J., Robertson R., Wu C.L. The influence of hotel service quality on hotel loyalty // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2019, vol. 31, no. 4, pp. 1723–1740.

10 Wang D., Li X., Liang X. How does hotel service quality affect online reviews? Evidence from TripAdvisor // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 2019, vol. 31, no. 4, pp. 1733–1750.

11 Mukherjee A., Kumar A. Impact of Service Quality on Customer Satisfaction: A Comparative Study of Business and Leisure Hotels // *International Journal of Hospitality Management*. 2022. vol. 99.

12 Kandampully J., Zhang T., Bilgihan A. Customer loyalty: a review and future directions with a special focus on the hospitality industry // *Int. J. Contemp. Hosp. Manag.* 2015, vol. 27, no. 3, pp. 379–414.

13 Kim D., Kim W.G., An J.A. The role of hotel service quality in the formation of travelers' behavioral intentions // *International Journal of Hospitality Management*. 2017, vol. 62, pp. 84–94.

14 Wang D., Li X., Liang X. Understanding the impact of hotel service quality on tourist satisfaction and loyalty // *Journal of Sustainable Tourism*. 2020, vol. 28, no. 5, pp. 669–687.

15 Özdemir S., Arslan H. Effects of Service Quality on Customer Satisfaction and Behavioral Intentions in the Hotel Industry // *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*. 2022, vol. 23, no. 2, pp. 133–155.

16 Al-Ababneh M., Khattab S.A. Service quality, customer satisfaction, and loyalty in an emerging market: Testing the mediator role of satisfaction // *Journal of Hospitality Marketing & Management*. 2018, vol. 27, no. 7, pp. 711–728.

17 Grönroos C. An Applied Service Marketing Theory // *European Journal of Marketing*. 1982, no. 16(7), pp. 30–41.

18 Parasuraman A., Zeithaml V., Berry L.L. SERVQUAL: Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality // *Journal of Retailing*. 1988. Vol. 64. No. 1.5.

19 Cronin Jr.J.J., Taylor S.A. Measuring service quality: a reexamination and extension // *The journal of marketing*. 1992. pp. 55–68.

20 Fogarty G., Catts R., Forlin C. Identifying shortcomings in the measurement of service quality // *Journal of Outcome Measurement*. 2000, no. 4(1), pp. 425–447.

21 Белобжецкий В. Методы оценки качества услуг // РИСК: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2012. – № 1. – С. 374–379. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17805347>

22 Джанджугазова Е.А. Маркетинг в индустрии гостеприимства. Учеб.пособие для студ. высш. учеб.заведений. 2 изд. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 224 с.

23 Никулина Ю.Н. Современные технологии обеспечения и оценки качества услуг в туризме // Экономика, предпринимательство и право. – 2022. – Т. 12. – № 7. – С. 1901–1918. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49298215>

REFERENCES

1 Statistika turizma Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7>. (In Russian).

2 Konceptsiya razvitiya turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023–2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda No. 262. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262>. (In Russian).

3 Postanovlenie Glavnogo gosudarstvennogo sanitarnogo vracha Respubliki Kazahstan ot 7 iyunja 2022 goda No. 27 «O snjatii ogranichitel'nyh meroprijatij v punktah propuska cherez Gosudarstvennuju granicu Respubliki Kazahstan». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34778588. (In Russian).

4 O rashodah domashnih hozjajstv na poezdki v Respublike Kazahstan. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. 2022. URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7>. (In Russian).

5 Ajay S. Budke, Harshal S. (2023) Athnikar. Impact of health wellness amenities on customer satisfaction of 5-star hotels in Mumbai // *A Journal of Historical Research*. Vol. 52. Issue 2. P. 42–51. (In English).

6 Wang D., Li X., Liang X. (2019) How does hotel service quality affect online reviews? Evidence from TripAdvisor // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, vol. 31, no. 4, pp. 1733–1750. (In English).

7 Han H., Hyun S.S., Lee S. (2018) Impact of hotel service quality on perceived value, customer satisfaction, and behavioral intentions among foreign guests // *Journal of Travel & Tourism Marketing*, vol. 35, no. 4, pp. 431–449. (In English).

8 Tsai H.T., Wang S.Y., Tsai M.T. (2021) The Impact of Service Quality on Customer Satisfaction and Behavioral Intention in Upscale Hotels: The Mediating Role of Perceived Value // *Journal of Hospitality Marketing & Management*, vol. 30, no. 1, pp. 1–23. (In English).

9 Park J., Robertson R., Wu C.L. (2019) The influence of hotel service quality on hotel loyalty // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, vol. 31, no. 4, pp. 1723–1740. (In English).

10 Wang D., Li X., Liang X. (2019) How does hotel service quality affect online reviews? Evidence from TripAdvisor // *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, vol. 31, no. 4, pp. 1733–1750. (In English).

11 Mukherjee A., Kumar A. (2022) Impact of Service Quality on Customer Satisfaction: A Comparative Study of Business and Leisure Hotels // *International Journal of Hospitality Management*, vol. 99. (In English).

12 Kandampully J., Zhang T., Bilgihan A. (2015) Customer loyalty: a review and future directions with a special focus on the hospitality industry // *Int. J. Contemp. Hosp. Manag*, vol. 27, no. 3, pp. 379–414. (In English).

13 Kim D., Kim W.G., An J.A. (2017) The role of hotel service quality in the formation of travelers' behavioral intentions // *International Journal of Hospitality Management*, vol. 62, pp. 84–94. (In English).

14 Wang D., Li X., Liang X. (2020) Understanding the impact of hotel service quality on tourist satisfaction and loyalty // *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 28, no. 5, pp. 669–687. (In English).

15 Özdemir S., Arslan H. (2022) Effects of Service Quality on Customer Satisfaction and Behavioral Intentions in the Hotel Industry // *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, vol. 23, no. 2, pp. 133–155. (In English).

16 Al-Ababneh M., Khattab S.A. (2018) Service quality, customer satisfaction, and loyalty in an emerging market: Testing the mediator role of satisfaction // Journal of Hospitality Marketing & Management, vol. 27, no. 7, pp. 711–728. (In English).

17 Grönroos C. (1982) An Applied Service Marketing Theory // European Journal of Marketing, no. 16(7), pp. 30–41. (In English).

18 Parasuraman A., Zeithaml V., Berry L.L. (1988) SERVQUAL: Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality // Journal of Retailing. Vol. 64. No. 1.5. (In English). (In English).

19 Cronin Jr.J.J., Taylor S.A. (1992) Measuring service quality: a reexamination and extension // The journal of marketing, pp. 55–68. (In English).

20 Fogarty G., Catts R., Forlin C. (2000) Identifying shortcomings in the measurement of service quality // Journal of Outcome Measurement, no. 4(1), pp. 425–447. (In English).

21 Belobzhechij V. (2012) Metody ocenki kachestva uslug // RISK: resursy, informacija, snabzhenie, konkurencija. No. 1. P. 374–379. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=17805347>. (In Russian).

22 Dzhandzhugazova E.A. (2005) Marketing v industrii gostepriimstva. Ucheb.posobie dlja stud. vyssh. ucheb.zavedenij. 2 izd. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 224 p. (In Russian).

23 Nikulina Ju.N. (2022) Sovremennye tehnologii obespechenija i ocenki kachestva uslug v turizme // Jekonomika, predprinimatel'stvo i pravo. V. 12. No. 7. P. 1901–1918. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49298215>. (In Russian).

Ж.С. РАХИМБЕКОВА,^{*1}

э.ф.к., қауымдастырылған профессор.

*e-mail: zh.rahimbekova@almu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5726-1426

Д.И. РАЗАКОВА,²

э.ф.к., PhD, қауымдастырылған профессор.

e-mail: d.razakova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

Т.Б. КЛИМОВА,³

э.ф.к., доцент.

e-mail: tklimova@bsu.edu.ru

ORCID ID: 0000-0001-6329-8404

¹Алматы менеджмент университеті,

Алматы қ., Қазақстан,

²«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Белгород мемлекеттік

ұлттық зерттеу университеті,

Белгород қ., Ресей

ПОСТКОВИДТІК КЕЗЕҢДЕГІ ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚАНАҒАТТАНУ ДЕҢГЕЙІНЕ ҚОНАҚ ҮЙ ҚЫЗМЕТТЕРІ САПАСЫНЫҢ ӘСЕРІН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

COVID-19-дан кейін елдің қонақ үй секторын қалпына келтіру көптеген күш-жігерді қажет етеді, соның ішінде тұтынушылардың қанағаттану деңгейіне тікелей әсер ететін және оларда адалдықты қалыптастыратын көрсетілетін қызметтердің сапасы маңызды. Қонақ үй қызметтерінің сапа деңгейін сақтау және қалпына келтіру бойынша уақтылы шаралар қабылданғаны сөзсіз, дегенмен сектор үшін бұл өз салдары бар сынақ, бұл әсерді әлемдік экономикалық қатынастардың қазіргі жағдайы мен жаңа шындықтарының күрделілігі күшейтеді. Осы салдарлардың үйлесімі қонақжайлылық индустриясының қызметкерлері мен менеджерлеріне ең үлкен салмақты жүктейді, ал тұтынушылар карантиндік шектеулерден кейін жарқын эмоцияларды, саяхаттарды, сапалы қызмет көрсетуді және өзіне деген мейірімді және сауатты қатынасты қалайды. Қанағаттану деңгейі тіркеуден бастап кетуге дейінгі көрсетілетін қызметтердің сапасына байланысты. Постковидтік кезең аз зерттелгеніне қарамастан, қалпына келтіру процесі тез жүреді, жаңа тәсілдер мен тиімді шешімдерді қажет етеді, әсіресе қазіргі қонақтардың қанағаттанушылығына байланысты, ал соңғысы өзгереді. Зерттеу мәселесін анықтау шектеулерді алып тастағаннан кейін тұтынушылардың қонақ үй қызметтеріне қанағаттану деңгейін

анықтау. Өздеріңіз білетіндей, қанағаттанған қонақ туристік салада көбірек ақша қалдырады, бұл елдің аймақтың, туристік дестинацияның дамуына оң серпін береді. Талқылау келесі зерттеу әдістерін қамтыды: әдеби шолу, сапарларды жүзеге асырған және қонақ үй бизнесінде тұратын тұтынушылардан сауалнама. Талдау нәтижелерін пайдалана отырып, тұрақтылық пен іске асыру үшін пайдалы шешімдерді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қонақ үй кәсіпорындары мен персонал менеджерлеріне арналған практикалық ұсыныстар тұжырымдалды. Ғылыми зерттеу қонақжайлылық кәсіпорындары тұтынушыларының нақты пікірлеріне негізделген эмпирикалық үлесті ұсынады.

Тірек сөздер: қызмет көрсету сапасы, қонақ үй қызметтері, қонақжайлылық, тұтынушылардың қанағаттануы, қызмет көрсету, постковидтік кезең, қонақжайлылық кәсіпорындары.

ZH.S. RAKHIMBEKOVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: zh.rahimbekova@almau.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-5726-1426

D.I. RAZAKOVA,²

c.e.s, PhD, associate professor

e-mail: d.razakova@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2595-8971

T.B. KLIMOVA,³

c.e.s., associate professor

e-mail: tklimova@bsu.edu.ru

ORCID ID: 0000-0001-6329-8404

¹Almaty Management University,

Almaty, Kazakhstan

²Turan University,

Almaty, Kazakhstan

³Belgorod State

National Research University,

Belgorod, Russia

THE RESEARCH OF THE INFLUENCE OF HOTEL SERVICE QUALITY ON THE CUSTOMER SATISFACTION LEVEL IN THE POST-COVID PERIOD

Abstract

Restoring the country's hotel sector after COVID-19 requires comprehensive efforts, including service quality that impacts customer satisfaction and loyalty. Undoubtedly, measures were taken timely to maintain and restore the quality level. Nevertheless, this is a challenge for the sector with its consequences. Additionally, the current situation and the complexity of the new global economic relations have increased that impact. The combination of these consequences has the most significant burden on the personnel and managers of the hospitality industry. After quarantine restrictions, consumers crave vivid emotions, traveling, high-quality services, and good-natured and competent attitudes toward them. The level of satisfaction largely depends on service quality provided from registration to departure. The post-COVID period is poorly studied, the recovery process is proceeding quite quickly, requires new approaches and effective solutions, especially in light of the satisfaction of the contemporary guests' needs and the latter are changing. The problem of the study is to determine the level of consumers' satisfaction with hotel services after the lifting of restrictions, and, as it is known a satisfied guest leaves more money in the tourism industry, which gives a positive impetus to the tourism development in the country, region, and district. The discussion included the following research methods: a literature review and a survey of consumers who traveled and lived in hotel enterprises among 181 respondents. Using the analysis results, practical recommendations were formulated for hotel managers and staff, which would ensure sustainability and valuable solutions for implementation. The scientific study offers an empirical contribution based on the consumers' opinions regarding hospitality enterprises.

Key words: service quality, hotel services, hospitality, customer satisfaction, service, post-COVID period, hospitality enterprises.

**ЖАС ЗЕРТТЕУШІНІҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЯ
PLATFORM OF YOUNG RESEARCHER**

MPHTI 06.54.31
УДК 338.583.07
JEL I23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-227-240>

Л.Т. КОПБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: zhanbyrbaeva2022@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-7505-2405

Л.С. НУРПЕЙСОВА,²

к.э.н., профессор.

e-mail: leila_1410@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-8777-6222

Г.А. САЙМАГАМБЕТОВА,³

к.э.н., доцент.

e-mail: gaukhar.saimagambetova@yu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7634-5166

А.И. ЕСТУРЛИЕВА,³

к.э.н., доцент.

e-mail: aigul.yesturliyeva@yu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5632-8134

¹Алматы Менеджмент университет,

г. Алматы, Казахстан

²Казахский университет международных отношений

и мировых языков им. Абылай хана,

г. Алматы, Казахстан

³Каспийский государственный университет технологий

и инжиниринга имени Ш. Есенова,

г. Актау, Казахстан

**ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ФИНАНСОВОЙ
СФЕРЕ КАЗАХСТАНА**

Аннотация

Цифровые системы играют важную роль в деятельности различных сфер, включая задачи финансового сектора. Одновременно с инновационным развитием банковской системы в области использования информационных технологий для дальнейшего совершенствования процессов предоставления услуг происходят существенные шаги в сторону улучшения качества предоставляемых услуг, а также в организации бизнес-процессов банков второго уровня. Авторами исследуются крупные финансовые учреждения на уровень развития цифровых технологий: АО «Kaspi Bank» и Фридом Банк. В статье объектом исследования являются принципы и модели действия, попытка найти ответ на вопрос, как и на основе чего работают данные цифровые экосистемы. Исследуются способы их выработки и функционирования в деятельности двух коммерческих банков. Данное исследование является актуальным в связи с тем, что в контексте внедрения новых технологий, например цифровизации, а также в целом преодолеваются рамки, границы услуг, предлагаемых крупнейшими игроками рынка, что создает потенциал для ускорения развития конкурентного и безопасного

цифрового финансового рынка нового поколения. В данной статье авторы определяют сущность экосистемы банков и проводят анализ крупных казахстанских финансовых учреждений, основанных на их финансовом сервисе. На основе анализа данных предлагается главный вывод, который определяет основное направление развития финансовых цифровых экосистем. В настоящее время в Казахстане активно развиваются экосистемы двух типов. В первой из них банк является ядром экосистемы нефинансовых сервисов, в которых выступает оператором расчетов. Во втором случае крупная нефинансовая компания начинает строить собственную экосистему lifestyle-сервисов и со временем задумывается о создании своего расчетного центра. При этом цифровая экосистема однозначно ограничивается не только собственными сервисами, но и интегрируется с решениями партнеров. Вместе с тем экосистема предполагает прежде всего трансформацию человеческих ресурсов, их вовлеченность в процесс.

Ключевые слова: цифровые экосистемы, инновации, финансовые рынки, цифровые технологии, трансформация, цифровой банкинг, банковское дело, банковские продукты и услуги.

Введение

В последнее время все больше финансовых компаний Казахстана переходят на цифровые экосистемы, чтобы повысить свою конкурентоспособность на рынке. Цифровые экосистемы – комплексная система, которая включает в себя различные цифровые технологии, приложения и услуги, которые связаны между собой для упрощения процессов бизнеса. Развитие технологий в значительной степени определяет происходящую глобальную трансформацию финансовых рынков. Подходы регуляторов в отношении применения новых технологий, открытости к появлению альтернативных бизнес-моделей и новых игроков, участия в построении инфраструктуры формируют различия в сценариях эволюции финансового сектора в разных странах. Казахстанский финансовый рынок уже сейчас демонстрирует высокий уровень проникновения финансовых технологий. В то же время идет активное построение новой цифровой инфраструктуры финансового рынка: системы быстрых платежей (СБП), цифрового профиля, единой биометрической системы (ЕБС), TELCO верификации и других инициатив, что открывает новые возможности для дальнейшего развития отрасли [1]. Одним из основных преимуществ цифровых экосистем является их способность создавать персонализированные предложения для каждого клиента. Например, цифровые системы могут анализировать историю транзакций клиента, его поведение и предпочтения, чтобы предложить ему наиболее подходящие продукты и услуги. Это позволяет финансовым компаниям улучшить опыт клиента и повысить уровень удовлетворенности.

Научная новизна темы статьи заключается в клиентоориентированном мышлении. Ключевым фактором можно назвать формирование специального типа мышления, ориентированного на клиента на каждом уровне, в том числе в операционных и стратегических процессах, при этом обеспечение соответствия финансовых решений потребностям и ожиданиям пользователей. Исходя из этого цель нашего исследования – показать место технологического прогресса, основанного на использовании кейс-метода или методики моделирования развития человеческого капитала в казахстанской экономике; трансформацию бизнес-процессов на основе современных финансовых технологий, создающих новые перспективные возможности и отвечающих на вызовы, связанные с исследованием перспектив развития финансовых технологий в отечественной практике и возможностями их адаптации в деятельности казахстанских финансовых организаций. Использованы методы: сравнительных исследований, эмпирический, логический, графический, анализа, интерпретации и сопоставления. Авторы оценили рост роли финансовых технологий в экономике, выявили основные проблемы и обозначили перспективы развития на основе интеграции традиционных институтов и финтех-компаний для воспроизводства финансовых инноваций в будущем. С помощью кейс-метода был осуществлен анализ двух цифровых экосистем для анализа и интерпретации полученной информации об экосистемах, определены их основные характеристики с целью найти ответ, как и на основе чего они работают.

Глобальное распространение цифровых технологий и цифровизация бизнес-процессов приводят к кардинальным изменениям в мировой и национальной экономике. Особую роль в изменении экономической деятельности организации играют цифровые платформы и базирующиеся на них цифровые экосистемы, которые формируют принципиально новые технологии взаимодействия всех участников экономического рынка. Новые технологии в значительной

степени влияют на изменение парадигмы деятельности уже устоявшихся традиционных предприятий, возникновение новых моделей формирования и ведения бизнеса и трансформацию существующих моделей развития хозяйствующих субъектов. Одной из таких моделей развития является «экосистема». Во время панельной сессии «Цифровые экосистемы: инновации или must have лидеров» на Digital Bridge–2022 лидеры рынка обсудили развитие цифровых экосистем в течение последних двух лет и попытались определить, где его грани. Особый интерес вызвала полемика о том, кто находится в более выигрышных условиях при развитии цифровых сервисов – банки или нефинансовые компании. «На примере Halyk Bank мы видим, что при экосистемном подходе границы размываются и у наших клиентов появляется возможность получить все товары и услуги, условно говоря, в одном месте в один клик. Потребители используют приложение Halyk Homebank, чтобы заказать продукты, купить билеты на самолет или в кино, прописаться, получить цифровые документы или справки, которые раньше можно было взять только в ЦОНах».

Соответственно, актуальность определяется интересом приоритетных направлений развития финансовых технологий и потенциальными инициативами для ускорения высокотехнологичного развития конкурентного и безопасного цифрового финансового рынка нового поколения. В свою очередь, экосистема банков, строящих стратегию по принципу финтех-компаний, не может существовать без govtech [2]. Несмотря на все преимущества цифровых экосистем, внедрение таких систем в финансовой индустрии Казахстана все еще сталкивается с некоторыми проблемами. Одна из основных проблем заключается в том, что не все клиенты готовы использовать цифровые технологии в своих финансовых операциях. Некоторые клиенты предпочитают традиционные методы банковского обслуживания, такие как общение с персоналом банка и заполнение бумажных форм.

Кроме того, внедрение цифровых экосистем требует значительных финансовых вложений и времени на обучение сотрудников. Не все финансовые компании готовы предложить широкий спектр цифровых продуктов, также обеспечить надежную и безопасную инфраструктуру для хранения и обработки данных клиентов.

Расширение цифровых перспектив представило дополнительные аспекты развития финансовой сферы. Более двух третей потребителей ждут новостей от банков для реализации всех видов сервиса. Но благодаря пандемии обнажился факт, что к внедрению новых технологий банковская сфера не совсем готова. Различные технологии, связанные с финансами, внедряются в разных секторах финансовой индустрии.

Рассмотрим классификации дерева финансовых технологий, к ним мы можем отнести применение цифрового банкинга, финансовую подпитку финтех-платформы, широкое использование физическими и юридическими лицами электронных денег, оказание услуг по цифровым платежам, технологии страхования, финансовое обеспечение операций с криптоактивами. Цифровые технологии стремительно проникают на финансовый рынок, в частности в банковский сектор, делая его более гибким, мобильным и способным удовлетворить меняющиеся под воздействием цифровой трансформации экономики потребности и предпочтения клиентов. В сложившейся ситуации банкам приходится инвестировать значительный объем средств в развитие инноваций, чтобы оставаться востребованными на рынке. Это требует от банков не только преобразований в способах предоставления услуг и выстраивании коммуникаций с клиентами, но и качественной перестройки непосредственно бизнес-процессов, методов и подходов к их управлению.

Исходя из этого тема цифровых экосистем требует дополнительных исследований, глубокого изучения процесса интеграции для того, чтобы значительно повысить эффективность и производительность финансовых компаний и позволить предлагать более конкурентные услуги всем участникам на рынке. Кроме того, цифровые экосистемы также помогают финансовым компаниям снизить риски, связанные с мошенничеством и кибератаками.

Цифровые технологии позволяют мониторить и анализировать транзакции в режиме реального времени, выявлять аномальные операции и принимать меры для предотвращения потенциальных угроз. Также стоит отметить, что цифровые экосистемы могут стать ключевым фактором в дальнейшем развитии финансовой индустрии Казахстана. Внедрение новых технологий и развитие цифровой инфраструктуры могут привести к созданию новых рабочих мест, увеличению объема инвестиций и повышению качества жизни населения.

Материалы и методы

В данном исследовании используется кейс-метод двух цифровых экосистем крупных финансовых институтов, таких как АО «Kaspi Bank» и АО «Банк Фридом Финанс Казахстан» (далее – Фридом Банк). Кейс-метод или методика моделирования каких-либо условий [3].

Основные положения

Казахстанские банки активно включились в гонку платформенных сервисов, объединенных в единые экосистемы. Последние дают возможность клиентам получить новый потребительский опыт, а самим БВУ (банк второго уровня) – расширить клиентскую базу. Совместив цифровые сервисы с традиционным офлайном, банк закрывает растущий запрос клиента на оперативность, охват и прозрачность операций. Потребитель больше не тратит время на ввод личных данных, посещая банковский сервис, – экосистема использует единый сквозной идентификатор. Если к тому же сервис встроен в мобильное приложение, переход с одной услуги на другую максимально упрощается.

Экосистемы как таковые состоят из нескольких платформ, предлагающих различные продукты и услуги, и могут выстраиваться вокруг якорного продукта. Например, экосистема сферы недвижимости может включать строительство дома, управление его эксплуатацией, предложение услуг по поиску аренды (покупки, продажи), ремонту, дизайну и клинингу. Основная задача экосистемы – предложить клиенту максимальный ассортимент и вытеснить конкурентов из его жизни. Поэтому важным свойством экосистемы является составление потребительского портрета клиента и использование его цифрового следа для адресного предложения, что способствует удержанию клиента. Монополия на потребителя цементирует позиции компании на обслуживаемом рынке и повышает роль экосистем в перераспределении ресурсов экономики, считают авторы доклада «О конкуренции в цифровой экономике», подготовленном Европейским союзом. В Казахстане первую экосистему создала группа Kaspi. Классические банковские услуги (платежи, кредиты и депозиты) от АО «Kaspi Bank» дополнили различные потребительские сервисы, в частности покупка товаров и услуг онлайн, в том числе в рассрочку и в кредит, у «дочек» и партнеров. К слову, дочерняя страховая компания, основной портфель которой состоял из договоров страхования автокредитов банка, в систему не вошла: этот бизнес был продан в 2020 г. До этого, в 2013 г., казахстанские владельцы группы купили популярные ресурсы объявлений – «Колеса» и «Крыша», подключив к системе новые рынки. Сегодня Kaspi позиционирует себя как финтех-компания и строит экосистему потребительского типа, наращивая нефинансовые услуги и сервисы. Банк в ней выполняет функцию провайдера платежей и кредитования.

Занятая АО «Kaspi Bank» ниша подвигла другие банки к поиску иных моделей экосистем. Считается, что каждый банк должен иметь ключевые продукты и экосистема должна строиться под конкретную аудиторию. У крупных игроков в орбиту системы может попасть огромное число неспециализированных сервисов, удобных для потребителя.

С помощью кейс-метода был осуществлен анализ двух цифровых экосистем для анализа и интерпретации полученной информации об экосистемах и определены их основные характеристики.

АО «Kaspi Bank» – один из крупнейших банков в Казахстане, который внедрил собственную цифровую экосистему валюты. Эта экосистема включает в себя множество различных инструментов и сервисов для удобного и эффективного обмена валюты как внутри страны, так и за ее пределами.

Одной из ключевых особенностей цифровой экосистемы валюты АО «Kaspi Bank» является возможность бесплатного обмена валюты через мобильное приложение банка без необходимости посещения банка или обменного пункта. Клиенты могут легко купить или продать валюту по текущему курсу, получить информацию о курсе и остатке валюты на своих счетах.

Кроме того, цифровая экосистема валюты АО «Kaspi Bank» предоставляет своим клиентам доступ к онлайн-курсам по валютной тематике, что позволяет улучшить их знания и навыки в этой области. Также клиенты могут подключить специальный сервис, который позволяет автоматически конвертировать средства на своих счетах в нужную валюту при определенных условиях, что может существенно упростить их финансовые операции.

Перспективное направление банковской деятельности предполагает обновление различных идей и поиск подходящих стратегий развития в банковской сфере. Но банки обычно придерживаются старых традиций и их деятельность может быть обычной, технологические организации быстрее могут найти пути интеграции ноу-хау и традиционной системы для их применения и получения выхода к финансовой структуре.

Внедрение цифровой экосистемы валюты позволило банку значительно повысить качество обслуживания клиентов, улучшить процессы обмена валюты и повысить конкурентоспособность на рынке. Кроме того, цифровая экосистема валюты является одним из ключевых элементов стратегии АО «Kaspi Bank» в развитии цифровых технологий и повышении эффективности бизнес-процессов.

Фридом Банк – это один из первых банков в Казахстане, который внедрил цифровую ипотеку. Цифровая ипотека – это процесс получения ипотечного кредита, осуществляемый полностью через цифровые каналы, без необходимости посещения банка и подписания бумажных документов.

Одной из особенностей цифровой ипотеки в Фридом Банке является возможность получения кредита на покупку готового жилья или на строительство нового дома, а также на рефинансирование существующего ипотечного кредита в другом банке. Клиенты могут подать заявку на ипотечный кредит через сайт банка или мобильное приложение, а также узнать о статусе рассмотрения заявки в режиме онлайн.

Фридом Банк также предоставляет своим клиентам возможность оформления ипотечного кредита с помощью цифровой подписи, что упрощает и ускоряет процесс получения кредита.

Цифровая ипотека в Фридом Банке позволяет клиентам получить кредит быстрее и удобнее, минимизируя необходимость посещения банка и заполнения бумажных документов. Кроме того, цифровая ипотека позволяет улучшить качество обслуживания клиентов и повысить конкурентоспособность банка на рынке.

Литературный обзор

Одновременно система «больших данных» дает возможность проанализировать эти огромные, сложные и быстро растущие наборы данных из нескольких источников.

1. Подтверждение соответствия требованиям (нормативных документов, спецификациям и пр.). Во многих процессах деятельности организации необходимо подтверждение объективности полученных свидетельств.

2. Трансформация позволяет решить данную проблему за счет применения прогнозной аналитики [4].

Фундаментальные аспекты процесса становления и развития рынка в разрезе банковских продуктов и услуг, кредитных институтов и их инфраструктуры широко исследованы в трудах отечественных и зарубежных ученых, таких как Саркисянц А., Синки Дж., Семенюта О., Мазняк В. и другие. Теоретическая и практическая деятельность по разработке продуктовой линейки в банковском бизнесе освещена в работах Борисова А., Гусева А., Господарчук Г., Друкера П., Жукова Е., Зубкова С., Иванова А. и других [5]. Ими подчеркивается необходимость постоянного совершенствования качества и развития банковских продуктов.

На протяжении долгого времени экономисты особое внимание уделяют усовершенствованию деятельности коммерческого банка и разработке банковских продуктовых стратегий, формированию клиентоориентированного подхода, что нашло отражение в работах Алехина В., Артеменко Д., Архипова А., Ананьича Б., Бабичевой Ю., Балабанова И., Белоглазовой Г., Портера М., Кроливецкой Л., Усоскина В., Ширинской Е., Коробова Ю., Пановой Г., Рубина Ю., Свиридова О., Сиговой М., Сорос Дж., Шамгунова Р. и других [6].

Цифровизацией в области банковского дела и применением инновационных технологий клиентского обслуживания занимались следующие российские и зарубежные ученые: Авдеева И., Зенченко С., Николетти Б., Паеч Ф., Радковская Н., Фомичева О. и другие [7].

В то же время, несмотря на всю глубину проведенных исследований, вопросы разработки цифровых банковских продуктов и услуг, создания каналов их распространения, построение экосистем как наиболее эффективного комплекса продвижения банковских и околобанковских услуг с использованием цифровых технологий имеют огромный научный и практический ин-

терес. Недостаточно изучены и освещены в экономической литературе методы и инструменты формирования продуктового предложения, построения мотивационных механизмов формирования отношения клиента к цифровым банковским продуктам.

Таким образом, исследование новых подходов по созданию цифровых экосистем, инструментария эффективного их продвижения с использованием банковских экосистем, обеспечивающих наиболее полное удовлетворение нужд клиентов в различных областях, обуславливает актуальность исследования.

Результаты и обсуждение

Для анализа успешности каждой из цифровых экосистем можно выделить как минимум 6 характеристик, которым она должна соответствовать.

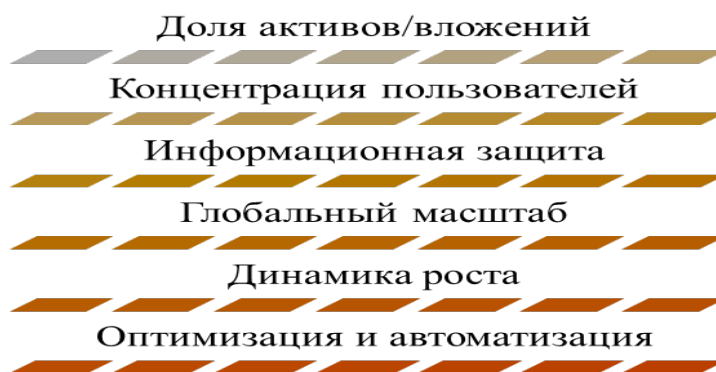

Рисунок 1 – Факторы цифровой экосистемы

Примечание: Составлено на основе данных источника [8].

Исходя из приведенной информации, становится ясным, что улучшения в экосистеме нуждаются в дополнительном финансировании. Доля активов показывает доверие клиентов и партнеров и предопределяет будущую динамику роста, а также возможность будущей оптимизации и автоматизации процессов. Поэтому одними из главных показателей, способствующих развитию экосистем, являются доля активов банка и динамика роста.

Оценка доли активов показывает и доверие клиентов и партнеров и предопределяет будущую динамику роста, а также возможность будущей оптимизации и автоматизации процессов. С увеличением прибыли банка улучшается все финансовое состояние любой компании в различных сферах услуг.

Рисунок 2 – Финансовые показатели Фридом Банка за 2022 г. и I квартал 2023 г, млн тенге

Примечание: Составлено на основе данных источника [9].

Таким образом, совершенствование управления активами банков становится одной из важнейших задач в их деятельности повсеместно и во всех экономических условиях развития общества.

Рисунок 3 – Финансовые показатели АО «Kaspi Bank» за 2022 г. и I квартал 2023 г., млн тенге

Примечание: Составлено на основе данных источника [9].

По анализу активов банков видно, что лидирующую позицию среди двух финтех-институтов занимает АО «Kaspi Bank». Это хорошо заметно при сравнении показателей совокупных активов и чистой прибыли. Данное заключение обуславливается тем, что Каспи ведет свою деятельность с 1991 г., в то время как Банк Фридом Финанс Казахстан начал функционировать с августа 2020 г., когда Freedom Holding Corp. решил взять в свои руки банки Казахстана банк Kassa Nova. Соответственно, Фридом Банк еще не успел нарастить свою долю собственного капитала и активов.

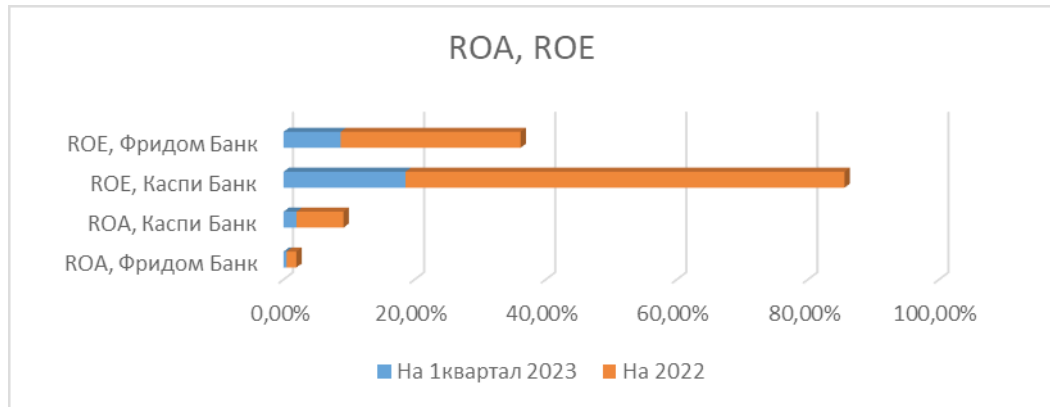

Рисунок 4 – Показатели ROA и ROE АО «Kaspi Bank» и Фридом Банка за 2022 г. и I квартал 2023 г., %

Примечание: Составлено на основе данных источника [9].

Хотя АО «Kaspi Bank» только в 2017 г. совершил стремительный скачок в цифровом развитии и стал одним из мировых лидеров по росту. По финансовому коэффициенту ROE АО «Kaspi Bank» опережает Фридом Банк на 39% в 2022 г. и 10% в I квартале 2021 г. Это показывает, что Фридом Банк уже эффективнее управляет своими вложениями. Также уставной капитал Фридом Банка на 25,257 млн тенге больше, чем у Каспи Банка, что дает больше возможностей для развития своей экосистемы.

Показатель ROA у АО «Kaspi Bank» значительно выше, что констатирует факт того, что банк более эффективно использует активы компании для генерации выручки.

Таким образом, цифровые экосистемы обоих банков очень динамичны, меняются так, как того требует рынок. Они адаптируются под новые требования клиента. Хотя ожидаемой функциональности часто бывает недостаточно.

Для устойчивого развития банка его услуги должны превосходить ожидания пользователей. Поэтому эффективное использование активов, а также их наращивание превосходят будущую динамику роста.

О многом может сказать такой фактор, как концентрация пользователей экосистемы, что предопределяет ориентир банков на пользователя.

Инструментами достижения такой ценности становятся сервисы, интегрированные друг с другом. При этом их связь работает как вовне – их может видеть и применять пользователь, так и изнутри компании – в этом случае объединенные приложения позволяют выстраивать максимально удобную, слаженную и быструю работу сотрудников с клиентскими запросами и ожиданиями.

За последние годы АО «Kaspi Bank» осуществило следующие инновационные проекты: интернет-отделение kaspi.kz, терминальная сеть kaspi.kz, программа «Kaspi Бонус», «Kaspi Магазин», «Kaspi Red», «Kaspi Gold». Kaspi Gold стала самой популярной картой в Казахстане, ее используют более 9 млн человек. В 2022 г. Kaspi.kz запустил сервис «Госуслуги».

На сегодня свыше 7 млн человек посещают раздел государственных услуг в суперприложении Kaspi.kz [10]. Из них 6,5 млн заходят в приложение ежедневно. Касательно концентрации пользователей Фридом Банка показатель составляет менее 1,5 млн клиентов.

Несмотря на это, успех Фридом Банка бесспорен, ведь в перспективах банка сбор компаний группы в единую экосистему. Фридом Банк является лишь частью одной бизнес-экосистемы Freedom.

Сейчас к этой экосистеме относятся 8 организаций. Это следующие компании:

- ♦ Freedom Broker;
- ♦ цифровой банк Freedom Bank;
- ♦ страховая компания «Freedom Insurance», являющаяся в данный момент крупным лидером автострахования;
- ♦ Freedom Life, специализирующаяся в основном на страховании жизни граждан.

На рисунке 5 представлена продуктовая линейка группы по состоянию на 2023 г.

Одно из предприятий группы компаний Freedom Insurance уже создало «индустриальный стандарт», став лидером онлайн-страхования и заняв почти половину рынка, а Freedom Finance Life входит в первую тройку по размерам активов и первой разработала полис страхования от коронавируса.

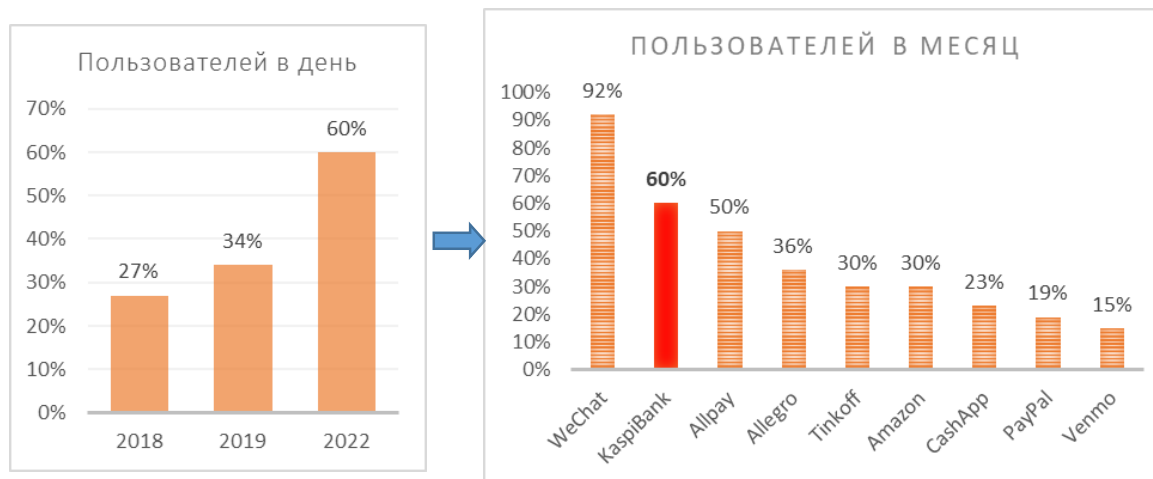

Рисунок 5 – Уровень вовлеченности пользователей суперприложением Kaspi.kz

Примечание: Составлено на основе данных источника [10].

Широкий спектр услуг и развитие финансовых технологий predisполагают к следующему немаловажному фактору развития экосистемы – глобальному масштабированию.

Масштабирование цифровых экосистем подразумевает наличие потенциальных инициатив для ускорения высокотехнологичного развития конкурентного и безопасного цифрового финансового рынка нового поколения.

Уже в момент создания цифровая экосистема строится как платформа, которая предполагает масштабирование бизнеса. Чем выше потенциал развития компании, тем меньше должно быть инфраструктурных и организационных ограничений. В то же время для масштабирования системы необходимо иметь стабильную устойчивость финансового института.

Рисунок 6 – Продуктовая линейка бизнес-экосистемы Freedom Holding Corp

Примечание: Составлено на основе данных источника [11].

Подтверждением устойчивости финтех-компаний является высокая оценка международных экспертов. Так, в конце марта 2023 г. агентство S&P Global Ratings подтвердило рейтинги семи казахстанских финорганизаций и отметило повышение устойчивости банковской системы в Казахстане в целом, прогноз – «Стабильный». В этом списке можно также отметить два финтеха – АО «Kaspi Bank» и Фридом Банк, помимо других крупнейших банков в секторе банков второго уровня: Halyk Bank, Банк ЦентрКредит, ForteBank, Нурбанк.

Рисунок 7 – S&P Global Ratings. Подтверждение долгосрочного и краткосрочного кредитного рейтинга эмитента

Примечание: Составлено на основе данных источника [12].

Последним фактором из данного исследования является информационная защита. Основной показатель данной характеристики в банковском секторе – это уровень кибербезопасности экосистем, который должен быть приравнен к безопасности самих банков. Для сравнительного анализа за основу было взято исследование ЦАРКА, которое проводилось за период с января 2020 г. по май 2021 г. по всем БВУ Казахстана. ЦАРКА является компанией, обеспечивающей информационную защиту в странах Центрально-Азиатского региона. Данная организация была создана восемь лет назад и уже сейчас признана специалистами, обеспечивающими информационную безопасность, как лучшая в мире.

На рисунке 8 приведены основные показатели банков и результаты их деятельности.

URL	2020	2021	Delta	2022	Delta
alfabank.kz	65	85	20	86	1
bankrbk.kz	60	83	23	87	4
citibank.com	20	81	61	83	2
halykbank.kz	80	81	1	85	4
bankffin.kz	80	80	0	83	3
jysanbank.kz	55	79	24	81	2
kaspi.kz	70	78	8	80	2
hcsbk.kz	45	77	32	78	1
bcc.kz	50	75	25	83	8
kzibank.kz	55	75	20	78	3
altyn-i.kz	65	75	10	79	4
sberbank.kz	40	74	34	76	2
homecredit.kz	65	73	8	75	2
forte.kz	45	72	27	78	6
freedombank.kz	80	84	9	87	3

Рисунок 8 – Уровень защищенности web-ресурсов банков второго уровня за период с января 2020 г. по май 2022 г.

Примечание: Составлено автором на основе данных отчетности [12].

Исходя из данных видно, что Фридом Банк имеет стабильный уровень безопасности, а также отмечается, что показатель был на 10% лучше, чем у АО «Kaspi Bank» в 2020 г., что практически не изменилось и по отношению к 2021 г. По результатам банка с 2020 г. уровень кибербезопасности в Каспи Банке значительно вырос – на 8 пунктов, в следующем году данный показатель также незначительно вырос. Следовательно, что у Каспи и Фридом Банка в области кибербезопасности нет несущественных уязвимостей. В частности, это связано с тем, что банки уделяют достаточно внимания обеспечению безопасности своих цифровых экосистем. Значительный рост защищенности в период с 2020 по 2021 гг. по сравнению с последующим периодом можно связать с активным внедрением разработок по обеспечению безопасности данных в 2020 г., толчок которым дала пандемия COVID-19 [13].

Таким образом, данное исследование вносит свой вклад в изучение теоретических основ цифровых экосистем. По проведенному исследованию можно сказать, что в современном секторе финансовых услуг финтех-компании предлагают только ориентированный на потребителя широкий спектр качественных услуг для повышения своей конкурентоспособности на рынке. Они являются ключевым двигателем инноваций на финансовом рынке, тем самым обеспечивая многообещающее будущее.

В финансовой сфере не только банковские услуги осуществляется через Интернет. Появились онлайн-услуги в страховом секторе. Используется цифровизация на фондовом рынке [14].

Банк с достаточным потоком клиентов, налаженной системой взаимодействия с партнерами, высокой оценкой устойчивости, а также с безопасными современными цифровыми техно-

логиями сможет создать свою конкурентоспособную экосистему. В июле 2023 г. президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев назвал в числе пяти ключевых приоритетов в цифровой трансформации страны изменение экосистемы Казахстана.

Все это в совокупности увеличит конкурентоспособность банка, а также увеличит количество потребителей [15].

Заключение

В результате роста важности цифровых экосистем для финансового сектора в рамках проведенного исследования оценены нефункциональные характеристики ориентированных на конкурентоспособность финтех-компаний. Рассмотрение на основе метода кейс-стади внесло свой вклад в описательные знания о финтех-компаниях, что отразилось в определении основных характеристик цифровых банковских экосистем.

Цифровые экосистемы сильно изменили конкурентный ландшафт на финансовом рынке. В настоящее время уже тяжело найти грань между банковскими продуктами и цифровыми сервисами. В ближайшие годы на рынке будет стремительно обостряться конкуренция не между специализированными игроками, а между финансовыми цифровыми системами. Нишевые игроки будут безнадежно проигрывать конкуренцию с финтех-компаниями [16].

Банки, которые теперь уместнее называть цифровыми системами в связи с их интеграцией своих сервисов для снижения стоимости привлечения клиента и расширения воронки продаж. Они обладают колоссальным объемом информации, где персональные данные уже давно секрет Полишинеля.

Крупные финансовые экосистемы содержат информации больше, чем любые крупные поисковые системы, совершив, по сути, платежную революцию. На рынке начинается ожесточенная конкуренция за те несколько десятков миллионов платежеспособных клиентов, о которых теперь финтехи знают все: где и какие покупки они делают, сколько стоит их недвижимость, что и где у них застраховано, каков размер их депозита и инвестиционный потенциал. Более того, теперь данные компании знают даже те потребности, о которых потребитель еще и не подозревает. И, надо признать, финтехи намерены сделать все, чтобы юзеры воспользовались этими возможностями с максимальным комфортом и в кратчайшие сроки, нажав на несколько кнопок в своем смартфоне.

Таким образом, в настоящее время развитие двух конкурирующих экосистем – АО «Kaspi Bank» и Фридом Банк – входит в активную фазу. Два данных игрока на рынке смогут предопределить совершенно новый феномен цифровых экосистем в целом финансовом рынке, перевернув традиционные взгляды на финансовую систему.

Возможно, очень разные на первый взгляд экосистемы, имея конкурентные преимущества по созданию внутренних экосистем внутри своей же группы, порождают феномен одной из самых передовых финтехсистем в мире, изучение которых, бесспорно, внесет огромный вклад в изучение теоретических основ цифровых экосистем.

ЛИТЕРАТУРА

1 Бакулина А.А. Влияние финтеха на безопасность банковского сектора // Экономика. Налоги. Право. – 2020. – № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-finteha-na-bezopasnost-bankovskogo-sektora> (дата обращения: 21.09.2023)

2 Волгина Н.А. Рынок труда и доходы населения. Учебное пособие. – М.: Издательство «Филин», 2018. – 278 с.

3 Канардов И.В. Кейс-тестинг: практика использования и перспективы // Кадры предприятия. – 2021. – № 12. – С. 19–26.

4 Гозман О., Жаворонкова А., Рубальская А. Путеводитель по MBA в России и за рубежом. – Москва: Begin Group, 2022. – 408 с.

5 Вдовин В.М., Суркова Л.Е. Информационные технологии в финансово-банковской сфере. Учебное пособие. – М.: Дашков и К., 2021. – 304 с.

6 Венделева М.А., Вертакова Ю.В. Информационные технологии в управлении. Учебное пособие для бакалавров. – Люберцы: Юрайт, 2020. – 462 с.

- 7 Авдеева И.Л. Развитие цифровых технологий в экономике и управлении: Российский и зарубежный опыт // Вопросы управления. – 2021. – № 6(49). – С. 46–53.
- 8 Hawley A.H. Tansley A.G. Hawley A.H. The use and abuse of vegetational concepts and terms. Ecology 16. 2021. 307 p.
- 9 Показатели ROA и ROE банков второго уровня. Сайт Казахстанской Фондовой Биржи. 2023. URL: <https://kase.kz/ru/membership> (дата обращения: 24.09.2023)
- 10 Ломтадзе М. Kaspi.kz – компания, созданная в Казахстане. Это источник огромной гордости для всех нас! 2022. URL: <https://kazpravda.kz/n/mihail-lomtadze-kaspikz-kompaniya-sozdannaya-v-kazahstane-eto-istochnik-ogromnoy-gordosti-dlya-vseh-nas/>.2022. (дата обращения: 15.09.2023)
- 11 Website Freedom Holding Corp. 2021. URL: <https://freedompay.money/kz/eco-system.2021> (accessed: 19.09.2023)
- 12 Отчет агентства Webtotem AI: результаты анализа защищенности веб-ресурсов банков второго уровня Республики Казахстан. 2021. URL: <https://cert.kz/files/reports/bank-security-report-webtotem-2021.pdf> (дата обращения: 20.09.2023)
- 13 Семенов А.Л. Современные информационные технологии и перевод. – М.: Academia, 2021. – 188 с.
- 14 Hawley A.H. Human ecology: a theoretical essay. University of Chicago Press, London. 2020. 176 p.
- 15 Ломтадзе М. Мы очень гордимся тем, что Kaspi.kz создана в Казахстане. 2021. URL: <https://tengrinews.kz/money/mihail-lomtadze-myi-ochen-gordimsya-tem-kaspikz-sozdana-457571/2021> (дата обращения: 18.09.2023)
- 16 Крылов И.А. Какие банки в лидерах и что говорят международные эксперты? 2022. URL: <https://kapital.kz/finance/115191/sobstvennyu-kapital-bankov-sostavil-6-3-trln-tenge.html> (дата обращения: 23.09.2023)

REFERENCES

- 1 Bakulina A.A. (2020) Vliyanie finteha na bezopasnost' bankovskogo sektora // Jekonomika. Nalogi. Pravo. No. 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-finteha-na-bezopasnost-bankovskogo-sektora> (data obrashhenija: 21.09.2023). (In Russian).
- 2 Volgina N.A. (2018) Rynok truda i dohody naselenija. Uchebnoe posobie. M.: Izdatel'stvo «Filin», 278 p. (In Russian).
- 3 Kanardov I.V. (2021) Kejs-testing: praktika ispol'zovanija i perspektivy // Kadry predpriyatija. No. 12. – P. 19–26. (In Russian).
- 4 Gozman O., Zhavoronkova A., Rubal'skaja A. (2022) Putevoditel' po MBA v Rossii i za rubezhom. Moskva: Begin Group, 408 p. (In Russian).
- 5 Vdovin V.M., Surkova L.E. (2021) Informacionnye tehnologii v finansovo-bankovskoj sfere. Uchebnoe posobie. M.: Dashkov i K., 304 p. (In Russian).
- 6 Vendeleva M.A., Vertakova Ju.V. (2020) Informacionnye tehnologii v upravlenii. Uchebnoe posobie dlja bakalavrov. Ljubercy: Jurajt, 462 p. (In Russian).
- 7 Avdeeva I.L. (2021) Razvitie cifrovyh tehnologij v jekonomike i upravlenii: Rossijskij i zarubezhnyj opyt // Voprosy upravlenija. No. 6(49). P. 46–53. (In Russian).
- 8 Hawley A.H. Tansley A.G. Hawley A.H. (2021) The use and abuse of vegetational concepts and terms. Ecology 16. 307 p. (In English).
- 9 Pokazатели ROA i ROE bankov vtorigo urovnja. Sajt Kazhstanskoj Fondovoj Birzhi. 2023. URL: <https://kase.kz/ru/membership> (data obrashhenija: 24.09.2023). (In Russian).
- 10 Lomtadze M. Kaspi.kz – kompanija, sozdannaja v Kazahstane. Jeto istochnik ogromnoj gordosti dlja vseh nas! 2022. URL: <https://kazpravda.kz/n/mihail-lomtadze-kaspikz-kompaniya-sozdannaya-v-kazahstane-eto-istochnik-ogromnoy-gordosti-dlya-vseh-nas/>.2022. (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).
- 11 Website Freedom Holding Corp. 2021. URL: <https://freedompay.money/kz/eco-system.2021> (accessed: 19.09.2023). (In English).
- 12 Otchet agentstva Webtotem AI: rezul'taty analiza zashhishhennosti veb-resursov bankov vtorigo urovnja Respubliki Kazahstan. 2021. URL: <https://cert.kz/files/reports/bank-security-report-webtotem-2021.pdf> (data obrashhenija: 20.09.2023). (In Russian).
- 13 Semenov A.L. (2021) Sovremennye informacionnye tehnologii i perevod. M.: Academia, 188 p. (In Russian).
- 14 Hawley A.H. (2020) Human ecology: a theoretical essay. University of Chicago Press, London. 176 p. (In English).
- 15 Lomtadze M. My ochen' gordimsja tem, chto Kaspi.kz sozdana v Kazahstane. 2021. URL: <https://tengrinews.kz/money/mihail-lomtadze-myi-ochen-gordimsya-tem-kaspikz-sozdana-457571/2021> (data obrashhenija: 18.09.2023). (In Russian).

16 Krylov I.A. Kakie banki v liderah i chto govoryat mezhdunarodnye jeksperty? 2022. URL: <https://kapital.kz/finance/115191/sobstvennyy-kapital-bankov-sostavil-6-3-trln-tenge.html> (data obrashheniya: 23.09.2023). (In Russian).

Л.Т. КОПБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: zhanbyrbaeva2022@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-7505-2405

Л.С. НУРПЕЙСОВА,²

э.ф.к, профессор.

e-mail: leila_1410@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-8777-6222

Г.А. САЙМАГАМБЕТОВА,³

э.ф.к, доцент.

e-mail: gaukhar.saimagambetova@yu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7634-5166

А.И. ЕСТУРЛИЕВА,³

э.ф.к, доцент.

e-mail: aigul.yesturliyeva@yu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5632-8134

¹Алматы менеджмент университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Абылай хан ат. Қазақ халықаралық қатынастар

және әлем тілдері университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік

технологиялар және инжиниринг университеті,

Ақтау қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫ САЛАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Андатпа

Цифрлық жүйелер қаржы секторының міндеттерін қоса алғанда, әртүрлі салалардың қызметінде маңызды рөл атқарады. Ақпараттық технологияларды пайдалану саласындағы банк жүйесінің инновациялық дамуымен бір мезгілде қызмет көрсету процестерін одан әрі жетілдіру үшін көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсартуға, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктердің бизнес-процестерін ұйымдастыруға елеулі қадамдар жасалуда. Авторлар ірі қаржы институттарын цифрлық технологиялардың даму деңгейін зерттейді: «Каспий банк» АҚ және Фридом Банк. Мақалада зерттеу нысаны – әрекет ету принциптері мен үлгілері, осы цифрлық экожүйелер қалай және қандай негізде жұмыс істейді деген сұраққа жауап іздеу әрекеті. Екі коммерциялық банктің қызметінде оларды әзірлеу және жұмыс істеу тәсілдері зерттеледі. Бұл зерттеу жаңа технологияларды енгізу контекстінде, мысалы: цифрландыру, сондай-ақ, тұтастай алғанда, нарықтың ірі ойыншылары ұсынатын қызметтердің шеңбері, шекаралары еңсерілетіндігіне байланысты өзекті және жаңа буынның бәсекеге қабілетті және қауіпсіз цифрлық қаржы нарығын дамытуды жеделдету үшін әлеует туғызады. Бұл мақалада авторлар банктердің экожүйесі ұғымын анықтайды және олардың қаржылық қызметтеріне негізделген ірі қазақстандық қаржы мекемелеріне талдау жүргізеді. Деректерді талдау негізінде қорытынды жасалып, қаржылық цифрлық экожүйелерді дамытудың негізгі бағытын анықтайтын негізгі қорытынды ұсынылады. Қазіргі уақытта Қазақстанда екі типті экожүйелер белсенді дамып келеді. Олардың біріншісінде банк есеп айырысу операторы болатын қаржылық емес қызметтер экожүйесінің өзегі. Екінші жағдайда, ірі қаржылық емес компания өзінің lifestyle қызметтерінің экожүйесін құра бастайды және уақыт өте келе өзінің есеп айырысу орталығын құру туралы ойлайды. Сонымен қатар цифрлық экожүйе тек өз қызметтерімен ғана шектелмейді, сондай-ақ серіктестердің шешімдерімен біріктіріледі. Сонымен бірге экожүйе, ең алдымен, адам ресурстарының өзгеруін, олардың процеске қатысуын болжайды.

Тірек сөздер: цифрлық экожүйелер, инновациялар, қаржы нарықтары, цифрлық технологиялар, трансформация, цифрлық банкинг, банк дело, банк өнімдері мен қызметтері.

L.T. KOPBAYEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: zhanbyrbaeva2022@mail.ru

ORCID ID: 0009-0006-7505-2405

L.S. NURPEISOVA,²

c.e.s., professor.

e-mail: leila_1410@mail.ru

ORCID ID: 0009-0003-8777-6222

G.A. SAIMAGAMBETOVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: gaukhar.saimagambetova@yu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7634-5166

A.I. YESTURLIYEVA,³

c.e.s., associate professor.

e-mail: aigul.yesturliyeva@yu.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-5632-8134

¹Almaty Management University,

Almaty, Kazakhstan

²Kazakh Ablai Khan University
of International Relations and World Languages,

Almaty, Kazakhstan

³Sh. Yessenov Caspian State University
of Technology and Engineering,

Aktau, Kazakhstan

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FINANCIAL SECTOR OF KAZAKHSTAN

Abstract

Digital systems play an important role in the activities of various fields, including the tasks of the financial sector. Simultaneously with the innovative development of the banking system in the field of information technology, in order to further improve the processes of providing services, significant steps are being taken towards improving the quality of services provided, as well as in the organization of business processes of second-tier banks. The authors investigate the impact of large financial institutions on the level of digital technology development: Kaspi Bank and Freedom Bank. The object of the article is to study the principles and models of action on the basis of which these digital ecosystems work. The ways of their development and functioning in the activities of two commercial banks are being investigated. This research is relevant due to the fact that in the context of the introduction of new technologies, for example: digitalization, as well as, in general, the limits and boundaries of services offered by the largest market players are being overcome, which creates the potential to accelerate the development of a competitive and secure digital financial market of a new generation. In this article, the authors define the concept of the ecosystem of banks and analyze large Kazakhstani financial institutions based on their financial services. Based on the data analysis, conclusions are drawn and the main conclusion is proposed, which determines the main direction of development for the development of financial digital ecosystems. Currently, two types of ecosystems are actively developing in Kazakhstan. In the first of them, the bank is the core of the ecosystem of non-financial services, in which it acts as a settlement operator. In the second case, a large non-financial company begins to build its own ecosystem of lifestyle services and eventually thinks about creating its own settlement center. At the same time, the digital ecosystem is definitely not limited only to its own services, but also integrates with partner solutions. At the same time, the ecosystem assumes, first of all, the transformation of human resources, their involvement in the process.

Key words: digital ecosystems, innovations, financial markets, digital technologies, transformation, digital banking, banking, banking products and services.

МРНТИ 06.73.21
УДК 330.322.16
JEL E22, F21, G23, H54

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-241-255>

А.А. НАЙЗАБЕКОВА,*¹

докторант.

*e-mail: aiigevra@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5355-3768

З.Д. ИСКАКОВА,¹

д.э.н., профессор,

e-mail: izd1944@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7827-2407

¹Евразийский национальный
университет имени Л.Н. Гумилева,
г. Астана, Казахстан

РОЛЬ ИНВЕСТИРОВАНИЯ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Аннотация

В условиях глобальной экономической нестабильности и турбулентности, также во время такого биологического шока, как COVID-19, перед мировым сообществом стоят новые вызовы по обеспечению населения планеты достаточным количеством продуктов питания. Исторически основным элементом экономической спецификации Казахстана является сельское хозяйство. Несмотря на то что Казахстан обладает значительным производственно-ресурсным и экспортным потенциалом агропромышленного комплекса, текущий тренд развития сельскохозяйственной отрасли не является полной мощью страны по обеспечению экономической доступности продовольствия и его физической доступности не только для удовлетворения внутреннего спроса, но и для экспорта в ближние и дальние страны. Весомой причиной этого явления служит объем выделяемых государственных средств для данной социально значимой отрасли, который является недостаточным, несмотря на ежегодное его возрастание. В связи с этим усиливается роль как иностранных, так и внутренних инвестиций в агропромышленный комплекс. В настоящей статье представлен анализ доли сельского хозяйства в структуре экономики Казахстана и выявлена его незначительная доля. В этой связи предложены пути решения данной проблемы путем расширения объемов сельского хозяйства через применение инновационных и высокотехнологичных методов производства и привлечение для этой цели иностранных инвесторов в данную отрасль, что в итоге обеспечит увеличение темпов роста сельского хозяйства и устойчивый рост экономики страны. В ходе исследования выявлены основные сдерживающие факторы роста иностранных вложений в аграрный сектор экономики Республики Казахстан в условиях новой экономической реальности.

Ключевые слова: экономика страны, агропромышленный комплекс, инвестиции, продукты питания, производственно-ресурсный потенциал, инвестиционный процесс, инновационные технологии.

Введение

Актуальность и практическая значимость темы исследования определяется тем, что важнейшим приоритетом любого суверенного государства в современном мире является его безопасность, в том числе продовольственная. Нестабильность, турбулентность в условиях новой экономической реальности, деглобализация во всех сферах экономики обостряют важность сельского хозяйства как основного звена для развития мирохозяйственных связей, поскольку около миллиарда человек в мире голодает. Казахстан, обладающий девятой по величине в мире территорией с благоприятными климатическими условиями для выращивания практически всех видов экологически чистой сельскохозяйственной продукции, может обеспечить решение этой важной международной проблемы.

Целью данного исследования является решение проблемы финансово-инвестиционного обеспечения ускоренного развития сельского хозяйства Республики Казахстан путем диверсификации механизма финансирования данного процесса.

Предметом исследования выступают финансовые отношения и механизмы, сопровождающие процесс реализации инвестирования в развитие сельского хозяйства и в целом агропромышленного комплекса страны.

Объектом исследования являются данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам (БНС АСПиР РК).

Агропромышленный комплекс любой развитой страны является одним из ключевых секторов экономики, обеспечивающих продовольственную и экономическую безопасность страны. Одним из эффективных путей создания конкурентоспособного АПК Казахстана является привлечение иностранных инвестиций в данную отрасль.

Первостепенной и главной движущей силой совершенствования сельского хозяйства выступает активная деятельность инвесторов. Наряду с регулированием инвестиционных процессов важно привлечение масштабных капиталовложений в аграрную отрасль с ориентацией на результат.

В данное время капиталовложение требуется во всех аспектах деятельности АПК Республики Казахстан. В этой связи в ведении государственной политики по аграрным вопросам возрастает важность притока средств в аграрную отрасль [1].

Глава государства К. Токаев в своем Послании народу Казахстана от 4 сентября 2023 года еще раз особо подчеркнул проблему развития сельского хозяйства в качестве ключевой: «Определена конкретная задача перед Казахстаном – преуспеть в агропромышленной отрасли. Сегодня мы не в состоянии применять все возможности сельскохозяйственного сектора страны». Была также отмечена необходимость системной работы по привлечению инвестиций. Это приоритетная задача Правительства [2].

Материалы и методы

В представленной научной статье методологической основой выступают методы теоретического обобщения и системного логического анализа, в результате чего были рассмотрены понятие инвестиций в сельское хозяйство, выявлены сильные и слабые стороны привлечения инвестиций в сельское хозяйство Республики Казахстан.

Проведен анализ текущего состояния развития сельского хозяйства в структуре экономики Республики Казахстан, обозначена доля привлекаемых инвестиций в сельское хозяйство страны, показан приток инвестиций по регионам республики, определена доля ВВП сельского хозяйства Республики Казахстан в общем объеме ВВП стран Азии на основе официальных данных за ряд лет Бюро национальной статистики АСПиР РК и сайта ru.theglobaleconomy.com.

Проведенный нами аналитический обзор научной литературы и статистического материала позволил использовать для исследования экономические методы мониторинга и сравнения. Вместе с тем в процессе исследования нами были применены такие научные методы, как систематизация и обобщение аналитических данных.

Наш анализ показал, что, несмотря на умеренный рост темпов инвестиций в сельское хозяйство страны, доля инвестиций в данную отрасль остается незначительной.

Новизна исследования определяется тем, что проблемы привлечения иностранных и отечественных инвестиций в развитие аграрного сектора и его главного звена – сельского хозяйства пока недостаточно исследованы в научной литературе в новых условиях экономической и глобальной реальности. В Республике Казахстан ставится задача реализации новой модели экономического роста и формирования ее нового качества, предполагающей развитие сельскохозяйственной отрасли экономики как драйвера экономического роста страны. В этих условиях новизна и практическая значимость данного исследования многократно возрастают.

Перспективность исследования определяется нацеленностью ее результатов на реализацию долгосрочных приоритетов Стратегии «Казахстан-2050» – войти в тридцать самых развитых стран мира.

Основные положения

Инвестиции – это многоаспектная экономическая категория, являющаяся важнейшим компонентом механизма функционирования аграрного сектора экономики, определяющая степень экономического развития страны и напрямую влияющая на развитие современной финансовой сферы и инструментов ее регулирования. Важно обеспечить реализацию сбалансированной инвестиционной и инновационной политики в аграрном секторе экономики и в ее главном звене, поскольку отрасль сельского хозяйства является одной из важнейших предпосылок обеспечения экономической и продовольственной безопасности страны [3].

По оценкам, в 2019 г. во всем мире недоедали более 650 млн человек. В 2020 г. число голодающих в мире увеличилось до 720–811 млн человек, что усугубилось воздействием COVID-19.

В 2020 г. число недоедающих людей увеличилось примерно на 118 млн человек по сравнению с уровнем 2019 г., поскольку COVID-19 подорвал экономику, рынки труда и цепочки поставок, а также взвинтил цены на продукты питания. Также ожидается, что пандемия будет иметь долгосрочные последствия после 2020 г., увеличив общее число недоедающих в мире примерно на 30 млн человек к 2030 г.

Для искоренения голода к 2030 г. потребуются ежегодные инвестиции в размере от 39 до 50 млрд долларов США до 2030 г. [4].

Литературный обзор

Инвестиции, рассматривая в целом динамичный экономический рост, включают в действие сущностные основы экономической деятельности. В нынешних реалиях в обеспечении возможностей экономического роста, решении кризисных вопросов они играют ключевую роль. В вопросах социально-экономического роста страны инвестиционный процесс выдвигается в роли ключевого механизма [5].

Вместе с тем в процессе реализации инвестиционной деятельности методичность шагов и операций определяется в качестве инвестиционного процесса [6].

Согласно Р. Солоу, «инвестиции – это в лучшем случае необходимое условие роста, но уж точно не достаточное условие». Для сельскохозяйственных ферм уровень капитала (который зависит от прошлых инвестиционных решений) определяет текущее и будущее производство фермы, экономические показатели, уровень жизни и условия труда. Инвестиции относятся к любой ситуации, в которой капитал намеренно используется для увеличения своих ресурсов и, как следствие, для увеличения доходов. В долгосрочной перспективе инвестиции должны быть экономически эффективными, что означает достижение адекватных уровней экономической эффективности в виде прибыли или доходов, превышающих инвестиционные расходы. Низкий уровень инвестиций способствует высоким затратам и низкой эффективности производства, что в итоге приводит к неконкурентоспособной системе сельскохозяйственного производства. Страны с высоким уровнем использования основных средств в сельском хозяйстве, скорее всего, будут более продуктивными.

Принимая во внимание все производственные факторы, наиболее важным аспектом с точки зрения оценки инвестиционного процесса является то, что только комплексные инвестиции позволяют обновлять фонды и поддерживать их на относительно стабильном уровне [7].

Теория инвестиций пережила несколько стадий развития. Первоначальный смысл инвестиций в работах австрийской школы экономики сформулирован Ойгеном фон Бен Баверком: обмен сегодняшних потребностей на будущие с целью их удовлетворения [8].

Дж. М. Кейнс был одним из тех экономистов, кто впервые сформулировал термин «инвестиции». Согласно его мнению, прирост национального дохода может увеличить размер инвестиций. Размер инвестиций является важнейшим фактором роста доходов государства. Об этом написано в его работе «Общая теория занятости процента и денег».

Дж. М. Кейнс затрагивает проблему денег в своей работе «Трактат о деньгах». Что под ситуацией, когда прибыль предпринимателей формируется на их капитальном оборудовании и не превышает нормативную. Кейнс имел в виду то, что «при таких объемах производства ситуация с превышением сбережений над инвестициями имеет место быть» [9].

Как говорят сами исследователи, при небольшом отличии в толкованиях Дж. Кейнса и Пьера Массе они имеют общую методологическую платформу. Согласно П. Массе наиболее распространенное определение, которое характеризует акт инвестирования капитала, можно сформулировать следующим образом: «Инвестиции – это обмен отплаты текущей необходимости на ожидаемое возмездие в будущем посредством инвестиционных товаров» [10].

По определению К.Д. Кэмпбелла и его коллеги Э.Ж. Долана, инвестиция включает два компонента. К первому относятся инвестиции в основные капиталы, такие как оборудование и компьютеры, а также производственные здания. Накопления запасов сырьевых материалов, которые могут быть использованы в производстве, представляют собой вторую составляющую [11].

Этот научный подход к инвестированию вполне актуален для современной ситуации в Казахстане, когда прибыль сокращается при недоступности инвестиций.

Высокоморный В.И. трактует инвестиции в качестве любых имущественных и неимущественных прав, которые вкладывает инвестор. Объекты инвестиционного назначения могут быть вложены в целях получения дохода или иного результата [12].

Теория инвестирования в агропромышленный комплекс включает в себя множество аспектов, связанных с выбором объектов инвестирования, оценкой рисков и возможностей, анализом финансовых показателей и прочими аспектами.

Указать одного основоположника теории инвестиции в агропромышленный комплекс сложно, так как этот вопрос неоднозначный и подвержен дискуссиям. Многие экономисты, ученые и практики внесли свой вклад в развитие теории инвестирования в агропромышленный комплекс.

Среди российских ученых, изучивших инвестиции наряду с инвестиционной деятельностью и инвестиционным процессом, можно назвать Колесникова В.И., Слепова В.А., Бадалова Л.М., Воронову Т.А., Багриновского К.А., Соколовского К.К. и других. Регулирование со стороны государства инвестиционной деятельности рассматривалось такими авторами, как Шеремет А.Д., Епифанова В.А., Морозова В.В., Чайковская Л.А., Сергеева И.Г., Ковалев В.В. и др.

Среди отечественных ученых можно отметить Ашимбаева Т.А., Абыкаева Н.А., Аубакирова Я.У., Мамырова Н.М., Шаденова У.К., Темирханова Е.У., Кирееву К.А., Баймуратова У.Б., Сатубалдина С.С.

Однако в настоящее время проблема инвестиционной активности, регулирования инвестиционного процесса недостаточно изучена. Особенно это касается развивающегося в Казахстане финансового рынка, его отдельных сегментов. В частности, не установлены принципы и особенности формирования и регулирования инвестиционной деятельности, процесса инвестирования, нет четкой методики определения и оценки инвестиционной привлекательности объектов для индивидуального или институционального участника рынка инвестиции.

Вместе с тем мы рассматриваем инвестицию как эффективный финансовый инструмент в процессе создания конкурентоспособной сельскохозяйственной экосистемы и расширения текущих ее показателей, а агропромышленный комплекс рассматривается как одна из крупнейших отраслей экономики Казахстана. Следовательно, государство является самой крупной заинтересованной стороной в сельском хозяйстве. Оно выступает в качестве регулятора, разработчика стратегий, землевладельца и основной финансирующей стороной.

Ключевой ролью сельского хозяйства на ранних этапах развития экономики является влияние развития отрасли на рост остальных секторов экономики страны путем укрепления факторов производства (рабочая сила, сбережение капитала, обеспечение сырья и привлечение иностранной валюты).

С другой стороны, повышение производительности труда в сельском хозяйстве помогает прокормить растущее население, занятое в несельскохозяйственной деятельности, и способствует росту численности городского населения.

Другим важным фактором является прямая связь между сельским хозяйством и промышленностью, когда сельское хозяйство поставяет сырье для перерабатывающей промышленности. Кроме того, так называемый финансовый профицит сельского хозяйства, т.е. денежные потоки от сельского хозяйства, может быть инвестирован в другие отрасли экономики, поддерживая их рост.

Сельское хозяйство нуждается в промышленной продукции (удобрениях, инструментах и машинах) для производства сельскохозяйственной продукции, а сельские жители – в потребительских товарах, поскольку рост их доходов создает спрос на товары, производимые другими отраслями. Таким образом, рост доходов сельского хозяйства стимулирует индустриализацию [13].

Поэтому использование потенциала сельского хозяйства для экономического развития и роста благосостояния населения, выбор более эффективных подходов к его использованию и освоение инструментов эффективного использования сельскохозяйственных ресурсов в целях развития являются важнейшими задачами государственной политики Казахстана.

Таким образом, сельскохозяйственный рост, в свою очередь, может иметь большой мультипликативный эффект на стимулирование экономики Республики Казахстан.

Следовательно, задачу обеспечения устойчивого и сбалансированного экономического роста Республики Казахстан на основе диверсификации экономики и повышения ее конкурентоспособности в условиях ограниченности внутренних финансовых ресурсов невозможно осуществить без реализации стимулирующей политики привлечения инвестиций.

Из-за нехватки финансовых ресурсов с каждым годом ухудшается материально-техническая база, основные средства сельскохозяйственного производства в значительной мере изношены. В этой связи в Республике Казахстан в 2021 г. утвержден Национальный проект по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан, способствующий повышению эффективности развития сельского хозяйства. Большинство инвестиций в сельское хозяйство являются жизнеспособными только в том случае, если они соотносятся с достаточно большим размером хозяйства.

Результаты и обсуждение

В настоящее время государство оказывает финансовую поддержку развития предпринимательства в сфере агропромышленного комплекса через:

- ♦ введение льготного налогообложения субъектов АПК;
- ♦ предоставление субсидий;
- ♦ предоставление льготного кредита [14].

Министр сельского хозяйства РК Е. Карашукеев на расширенном заседании Правительства Республики Казахстан отметил, что в целях обеспечения продовольственной безопасности в 2022 г. реализовано 227 инвестиционных проектов в сфере агропромышленного комплекса на сумму 214 млрд тенге. До 2025 г. планируется к реализации 800 инвестиционных проектов в данной отрасли на общую сумму 2,6 трлн тенге [15].

Однако несмотря на действующие преференции со стороны государства инвесторам, все еще превалирует целый ряд финансовых, организационно-экономических и правовых проблем, сдерживающих привлечение инвестиций в агропромышленный комплекс Казахстана. Согласно данным Всемирного банка, Казахстан по эффективности государственного регулирования занимает неплохие позиции – 57,2% (Government Effectiveness) – после таких стран, как США – 88,5%, Великобритания – 86,5%, Германия – 88%, Норвегия – 98,1%, и лидирует среди стран Содружества Независимых Государств, таких как Россия – 45,5%, Беларусь – 31,2%, Узбекистан – 44,7%, Кыргызская Республика – 26%, а по роли законодательства в стране (Rule of Law) Казахстан занимает более низкие показатели – 34,1%, что значительно ниже уровня таких стран, как США – 89,4%, Великобритания – 90%, Германия – 91,8%, Норвегия – 99,5%, но выше, чем в России – 20,2%, Беларуси – 13%, Узбекистане – 19,7%, Кыргызской Республике – 14,4%. Именно поэтому иностранные инвесторы предпочитают в большей мере Казахстан для своих инвестиций, чем другие страны Содружества Независимых Государств [16].

Вместе с тем объем государственного долга Казахстана растет с каждым годом. Согласно данным Национального банка Республики Казахстан, на 1 января 2023 г. общая сумма внешнего долга Республики Казахстан составляет 160,5 млрд долл. США (73 трлн тенге), что на 17% больше, чем на 1 января 2013 г. (139 млрд долл. США). Увеличение государственных обязательств перед внешними кредиторами значительно снижает потенциал привлечения инвестиций для покрытия финансовых потребностей в сфере агропромышленного комплекса [17].

Несмотря на политическую стабильность на территории Республики Казахстан, геополитическая турбулентность вокруг территории Украины и России как близлежащих соседних стран может иметь косвенное влияние на настрой инвесторов. Также последующие санкции против России, тесные экономические связи с соседней державой могут отпугнуть инвесторов, в то время как некоторые западные инвесторы могут рассмотреть Казахстан как альтернативу России.

Во многих развитых странах показатель доли сельского хозяйства в ВВП занимает значительную часть производства, что доказывает важность сельского хозяйства как фактора обеспечения продовольственной безопасности страны. На рисунке 1 представлена первая десятка лидеров среди стран Азии по показателю доли сельского хозяйства в ВВП (Казахстан занимает 21-е место). В целом во всем мире средний показатель доли сельскохозяйственного производства в ВВП за 2022 г. составил 9,91% [18].

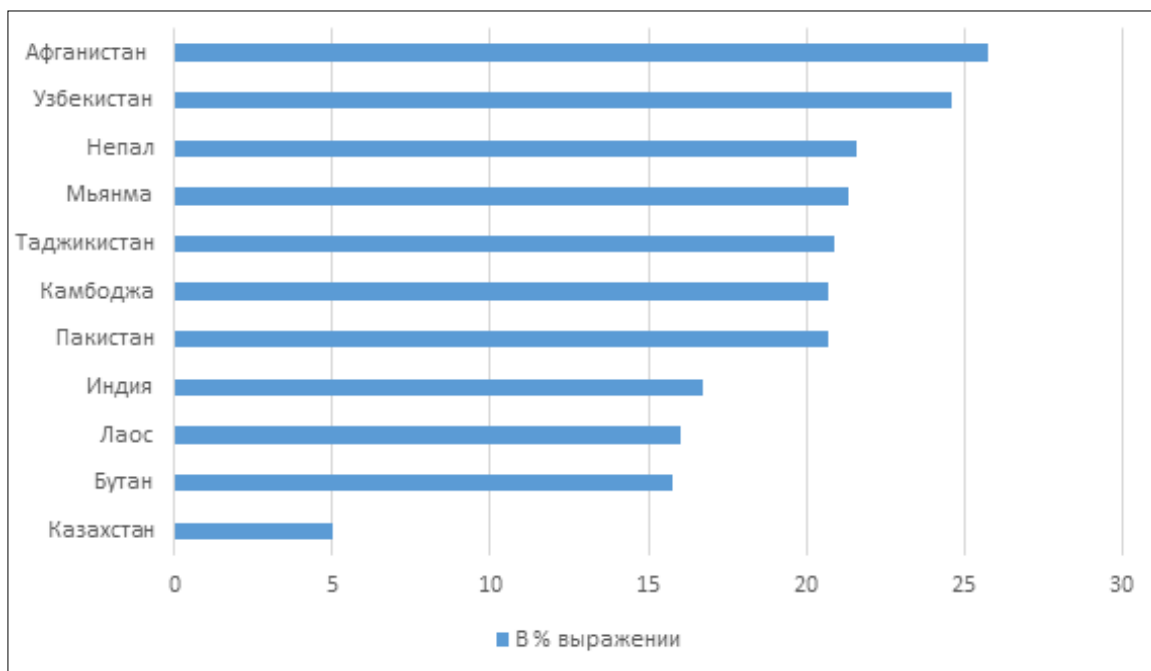

Рисунок 1 – Доля сельского хозяйства в ВВП среди стран Азии

Примечание: График сформирован авторами на основе данных [18].

По сравнению со странами Азии доля сельского хозяйства в ВВП Казахстана в 2022 г. составила всего лишь 5,2% (5,4 трлн тенге), что подтверждает очень слабую позицию сельского хозяйства страны при возможном огромном потенциале в данной отрасли.

Как свидетельствуют данные рисунка 2 (стр. 247), инвестиционная поддержка сельского, лесного и рыбного хозяйства растет из года в год в течение восьми последних лет. За 2022 г. инвестиции в основной капитал сельского хозяйства Республики Казахстан составили 853 млрд тенге, что в 6 раз больше, чем инвестиции в данную отрасль за 2013 г.

Следует отметить, что значительная часть инвесторов заинтересована во вложении инвестиций в растениеводство и животноводство Республики Казахстан.

Данная заинтересованность имеет тенденцию к росту: если в 2013 г. инвестиции в растениеводство и животноводство составляли 136 млрд тенге, то уже в 2022 г. данный сектор сельскохозяйственного производства привлек денежных средств инвесторов на сумму 846 млрд тенге, что в 6 раз больше, чем в 2013 г. В 2022 г. на лесоводство и лесозаготовки направлены средства в сумме 256 млн тенге. Остальные 6,4 млрд тенге распределились между рыболовством и рыбноводством, данная сумма больше в 6,7 раза, чем за предыдущий год (рисунок 3, стр. 247).

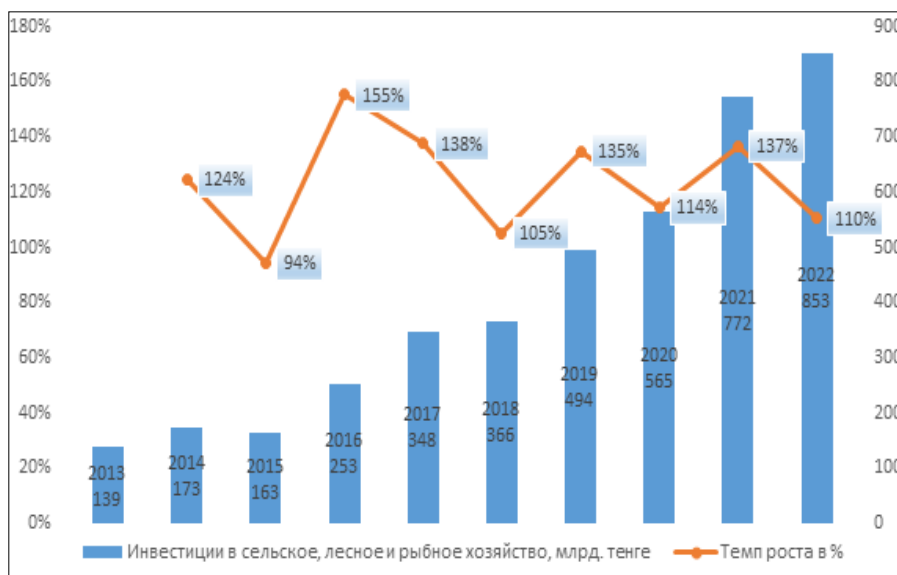

Рисунок 2 – Инвестиции в основной капитал по направлению «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» 2013–2022 гг.

Примечание: Составлен авторами на основе данных [19].

Рисунок 3 – Инвестиции в основной капитал сельского хозяйства в разрезе отраслей

Примечание: Составлен авторами на основе данных [19].

В разрезе регионов наибольшие объемы инвестиционных вложений в сельское, лесное и рыбное хозяйство в 2022 г. распределились в следующем порядке: Северо-Казахстанская область – 19,5%, Павлодарская область – 16,1%, Акмолинская область – 11,7%, Костанайская область – 10,9%, Туркестанская область – 8,6% и Восточно-Казахстанская область – 7,6%. Вышеупомянутые регионы занимают 74,4% всех инвестиций в сельское хозяйство (рисунок 4, стр. 248).

Согласно Докладу Евразийского банка развития по продовольственной безопасности и раскрытию агропромышленного потенциала Евразийского региона, в регионе, в том числе и в Казахстане, уровень самообеспеченности по продовольствию за счет собственного производства превышает 80–95% (таблица 1, стр. 248).

Рисунок 4 – Удельный вес регионов в республиканском объеме инвестиций в основной капитал в сельское хозяйство

Примечание: Сформирован авторами на основе данных [19].

В совокупности в Казахстане уровень самообеспеченности в 2022 г. составил:

- ♦ 151% по растительным маслам;
- ♦ 125% по зерну;
- ♦ 108% по овощам и бахчевым;
- ♦ 82% по мясу;
- ♦ 91% по растительным маслам;
- ♦ 100% по яйцам;
- ♦ 93% по молоку и продуктам его переработки;
- ♦ 104% по картофелю.

Обращает на себя внимание лишь довольно низкий уровень самообеспеченности на рынке фруктов и ягод – 65% и сахара – 8%. Важно отметить, что высокая дифференциация показателей самообеспеченности вышеперечисленных продуктов обуславливается особенностями природно-климатических условий.

Таким образом, самообеспеченность базовыми видами продуктов питания позволяет производить на экспорт инвестиционную продукцию, что делает Казахстан привлекательнее для инвесторов. Этот тренд может выступить существенным фактором в плане инвестиционной привлекательности и экспортного потенциала агросектора страны.

Таблица 1 – Уровень самообеспеченности по базовым видам продукции АПК в Евразийском регионе в 2022 г. (%)

	Армения	Беларусь	Казахстан	Кыргыз-стан	Россия	Таджи-кистан	Узбе-кистан	Евразийский регион
Зерно	20	90	125	62	150	61	73	132
Картофель	101	100	104	99	88	96	88	92
Овощи и бахчевые	102	103	108	96	87	102	129	103
Фрукты и ягоды	103	57	38	111	44	96	122	65

Продолжение таблицы 1

Мясо всех видов	61	134	82	87	101	92	96	100
Молоко и молокопродукты	83	263	93	110	84	99	99	97
Яйцо	100	128	100	90	98	98	100	99
Сахар	12	141	8	68	100	0	0	84
Растительные масла	1	220	91	11	117	24	44	151
Примечание: Таблица сформирована авторами на основе данных [20].								

На основе проведенного анализа выявлен ряд проблем вложения инвестиций в агропромышленный комплекс Республики Казахстан: во-первых, несовершенство законодательства в инвестиционной сфере Республики Казахстан; во-вторых, незначительная доля сельского хозяйства в валовом внутреннем продукте Республики Казахстан; в-третьих, незначительная доля инвестиций в сельское хозяйство и, в-четвертых, неравномерный удельный вес регионов в республиканском объеме инвестиций в основной капитал в сельское хозяйство.

Несмотря на ряд существующих проблем в сфере инвестирования в сектор АПК, Казахстан имеет масштабные ресурсы в обеспечении продовольственной безопасности за счет следующих факторов, выступающих существенными в плане инвестиционной привлекательности и экспортного потенциала страны:

- ◆ историческая специализация страны на АПК;
- ◆ потенциал увеличения урожайности;
- ◆ благоприятные природно-климатические и географические особенности территории страны;
- ◆ значительные трудовые ресурсы;
- ◆ близость перспективных рынков сбыта.

Перед нашей страной стоят задачи обеспечения продовольственной безопасности и реализации огромного производственно-ресурсного и экспортного потенциала АПК с помощью увеличения объема инвестирования в представленный сектор, в том числе посредством активизации международного сотрудничества. Этот потенциал обусловлен недостаточным объемом инвестиций, поступающих в АПК, и значительным нереализованным потенциалом АПК страны.

Таким образом, Казахстан активно работает по целому ряду направлений в обеспечении продовольственной безопасности, в том числе по вопросам привлечения инвестиций в данный сектор, стремясь улучшить деловой климат и повысить конкурентоспособность, а также достичь своей цели и войти в число 30 наиболее развитых стран мира к 2050 г.

Принимая во внимание тот факт, что в инвестиционной политике в сфере агропромышленного комплекса проводится довольно большое количество мероприятий, важно не только расставить приоритеты, но и обеспечить им надлежащую институциональную основу. Успешная работа в привлечении инвесторов в отрасль сельского хозяйства позволит развитию конкурентоспособной и открытой экономики, так как важнейшим элементом экономической безопасности выступает продовольственная безопасность и предполагает состояние защищенности экономики. Грамотные экономические меры в этом направлении помогут повысить конкурентоспособность казахстанской экономики и благосостояние граждан Казахстана.

Заключение

Анализ, проведенный нами, позволяет сделать следующие выводы: недостаточность объема сельского хозяйства в общей структуре экономики Республики Казахстан; недостаточность инвестиционных вложений как иностранных, так и отечественных инвесторов в развитие сельского хозяйства.

Решение этих проблем следует осуществить путем:

- ♦ формирования сети независимых частных институтов финансирования, кредитования, страхования (инвестиционных, инновационных и венчурных коммерческих фондов, страховых компаний);

- ♦ предоставления гарантий государства отечественным и иностранным инвесторам, которые готовы вложить собственные средства в развитие АПК, через предоставление им налоговых льгот, инвестиционных налоговых кредитов при реализации проектов, связанных с развитием агропромышленного комплекса как стратегического сектора экономики Казахстана;

- ♦ компенсации части процентной ставки по кредитам;
- ♦ частичного софинансирования инвестпроектов в сфере сельского хозяйства;
- ♦ минимальных арендных плат;
- ♦ кредитования и страхования при неблагоприятных погодных условиях;
- ♦ лизинга сельхозтехники;
- ♦ выпуска ценных бумаг;

- ♦ смягчения визовой политики Казахстана, включающей в себя критерии, установленные рынком труда для иностранных менеджеров и специалистов, нанятых в Казахстане в рамках внутрикорпоративного перевода.

Кроме того, более эффективное государственное управление, акцентирующее внимание на защите прав собственности и обеспечении исполнения договоров, помогает создать конкурентоспособную сельскохозяйственную экосистему, что стимулирует внедрение инноваций, способствует внедрению новых технологий и увеличивает инвестиции в сельское хозяйство.

Вместе с тем следует отметить, что в 1992 г. (в первый год после обретения независимости Республики Казахстан) доля сельского хозяйства в валовом внутреннем продукте составляла 23,34%, почти одну четверть всей экономики республики. За тридцать лет (за период с 1992 г. по 2022 г.) среднее значение доли сельского хозяйства в ВВП страны составило 7,79% при минимальном значении в 2012 г., что свидетельствует о наличии большого потенциала для ускоренного развития сельского хозяйства в Республике Казахстан [21].

Согласно официальному информационному ресурсу Премьер-Министра Республики Казахстан, Казахстан является ведущей зерновой державой во всем мире, вместе с тем он намерен увеличить свой экспортный потенциал, полностью обеспечивая внутренний рынок зерном [22].

Для повышения роли иностранных и отечественных инвесторов как эффективного финансового инструмента роста доли сельского хозяйства в экономике Республики Казахстан предлагаем следующие рекомендации:

- ♦ совершенствовать правовые основы законодательства по привлечению инвесторов в аграрный сектор в части предоставления более гибких преференций со стороны государства инвесторам в отличие от других сфер экономики;

- ♦ поощрять крупных и средних предпринимателей в сфере сельского хозяйства, привлекающих инвестиции с применением инновационных и современных технологий в процесс производства сельхозпродуктов;

- ♦ вовлекать самих инвесторов в процесс рассмотрения и разработки законопроектов в части инвестиций в сельское хозяйство;

- ♦ позиционировать Республику Казахстан как аграрную страну на мировой арене со всеми ее привлекательными возможностями;

- ♦ пересмотреть действующие соглашения по инвестициям с учетом новой экономической и глобальной реальности;

- ♦ создать центры передачи технологий, информационных систем обмена проектами и поиска партнеров для реализации совместных проектов на основе доступа к банкам данных по проектам, инвесторам, рынкам сбыта;

- ♦ учредить специализированную судебную коллегия при Верховном суде для рассмотрения споров, связанных с выполнением взаимных обязательств по инвестиционным контрактам, между крупными инвесторами и государственными органами (такая мера со стороны государства способствует созданию более открытой и прозрачной среды для деятельности иностранных инвесторов);

- ♦ повысить открытость лесного хозяйства и сельскохозяйственных земель для иностранных инвестиций, так как это может способствовать развитию сельского хозяйства и диверсификации экономики;
- ♦ сделать борьбу с коррупцией одним из государственных приоритетов как один из наиболее проблемных факторов с точки зрения ведения бизнеса в Казахстане;
- ♦ разработать и внедрить программу оценки и выявления компаний с экспортным потенциалом с дальнейшей целью способствовать наращиванию инвестиционного потенциала;
- ♦ апробировать меры по стимулированию поддержки местных представителей малого и среднего бизнеса, благодаря которой они смогут понимать требования к работе с иностранными инвесторами и получать соответствующее содействие в повышении качества своих продуктов и процессов.

Сопутствующие эффекты решения существующих проблем и недостатков могут сыграть важную роль в стимулировании инвестиций и роста производительности среди отечественных сельскохозяйственных предприятий.

В новых условиях способность рассматривать множество альтернатив становится все более важной. Форсайт-подходы, будь то количественные модели, качественные процессы участия или их комбинация, позволяют нам исследовать большое количество сценариев и оценивать результаты на предмет специфичности, окупаемости, справедливости инвестиций и т.д.

Экономический рост Казахстана за последние годы был преимущественно связан с конъюнктурными поступлениями от добычи сырья. На долю добывающего сектора приходится около 30% от общей структуры ВВП, две трети экспорта и половина государственного дохода. Как и другие страны с низкой диверсификацией экономики, наша страна чувствительна к волатильности цен на сырьевые товары и остальным вопросам сырьевой модели развития. Для поддержания роста экономики и производительности в долгосрочной перспективе Казахстану требуется осуществить масштабные меры отступления от зависимости цен на сырье, что выдвигает на первый план роль других секторов экономики, и в первую очередь сельского хозяйства [23].

Республика Казахстан, как аграрная страна, очень заинтересована в реализации инвестиционных проектов в сельском хозяйстве с наилучшими инновациями и с применением новых научных открытий и технологий. Для этого государство обладает необходимой инфраструктурой, финансовыми ресурсами, соответствующими институтами развития и готово не только исполнить роль бенефициара инвестиционных вложений, но и выступить активным равноправным партнером, оказывающим со своей стороны государственную поддержку инвестициям. Государственная поддержка, в свою очередь, согласно Предпринимательскому кодексу РК, заключается в предоставлении государственных преференций, а также в предоставлении инвестиционных преференций и (или) предоставлении гарантий стабильности [24].

Увеличение темпов роста производства в сельском хозяйстве невозможно без дополнительных финансовых вложений, стимулирующих внедрение инноваций. В рыночной системе управления инвестиции в производство осуществляются в основном за счет собственных средств, то есть за счет доходов сельскохозяйственных предприятий. Однако в условиях, когда большинство предприятий низкодоходны и часто убыточны, возможности самофинансирования воспроизводственных процессов ограничены.

В этой связи возрастает актуальность и практическая значимость вопросов привлечения дополнительных финансовых ресурсов отечественных и зарубежных инвесторов.

К сожалению, низкая эффективность аграрного бизнеса делает его непривлекательным для инвесторов, особенно иностранных, чей вклад может быть выражен не только в деньгах, но и в виде ультрасовременных машин, оборудования и новых технологий. Поэтому предложенные нами в статье рекомендации нацелены на решение проблемы привлечения как отечественных, так и иностранных инвесторов для развития сельского хозяйства Республики Казахстан.

В то же время агропромышленное производство представляет собой вероятностную систему экзогенного характера как на макроэкономическом, так и на микроэкономическом уровне.

Поэтому наряду с существующими проблемами управления инвестициями возникают также проблемы регулирования и контроля уровня риска, которые в условиях новой глобальной реальности становятся особо актуальными с учетом возросшего требования к качеству управления инвестиционной деятельностью в агропромышленном бизнесе, что требует проведения дальнейших научных исследований.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Буржаева Д.Х. Эффективность инвестиций в сельском хозяйстве РК. – Москва, 2014.
- 2 Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс справедливого Казахстана» от 4 сентября 2023 года.
- 3 Prodanova O., Zinchenko L., Buriak O., Gavrylovskiy I., Khoroshun Y. Improving investment management in agribusiness // *Studies of Applied Economics*. 10.25115/eea.v39i5.4981.
- 4 Bezawit B.C., Maksud B., Joachimvon B., Maximo T. The global cost of reaching a world without hunger: Investment costs and policy action opportunities // *Food Policy*. 2021. Vol. 104. P. 102151. URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102151>
- 5 Ермилова М.И., Лещинская А.Ф., Грызунова Н.В., Лаптев С.В., Алтухова Е.В., Косов М.Е., Церцейл Ю.С., Тепман Л.Н., Эриашвили Н.Д. Инвестиционная деятельность. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2020. – С. 4.
- 6 Адриянов А.Ю. и др. Инвестиция в вопросах и ответах. – М.: Изд. «Проспент», 2014. – 56 с.
- 7 Wawrzyniec S., Krzysztof P.P., Arkadiusz S. Outcomes of farm investment in Central and Eastern Europe: The role of financial public support and investment scale // *Land Use Policy*. 2021. Volume 108. P. 105655. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105655>
- 8 Бем-Баверк Е. Основы теории ценностей хозяйственных благ. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 196 с.
- 9 Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Прогресс, 1978. – 444 с.
- 10 Массе П. Критерии и методы оптимального определения капиталовложений. – М., 1971. – 27 с.
- 11 Касл Э. Эффективное фермерское хозяйствование. – М.: Агропромиздат, 1991. – 496 с.
- 12 Высокоморный В.И., Тоболич З.А. Экономика агропромышленного комплекса. – М.: Рипо, 2020. – 333 с.
- 13 Janvry A., Sadoulet E. Agricultural growth and poverty reduction: Additional evidence // *World Bank Research*. 2010. Observer 25. P. 1–20. URL: <http://dx.doi.org/10.1093/wbro/lkp015>
- 14 Меры государственной поддержки. Агропромышленный комплекс. Официальный сайт Национальной компании «Kazakh Invest». URL: <https://invest.gov.kz/ru/invest-guide/support/apk/> (дата обращения: 01.10.2023)
- 15 План действий: как МСХ будет исполнять поручения Президента. Официальный сайт МСХ РК. 14.12.2022. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/plan-deystviy-kak-sh-budet-ispolnyat-porucheniya-prezidenta?lang=ru> (дата обращения: 01.10.2023)
- 16 Мировые показатели управления. Всемирный Банк. URL: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#> (дата обращения: 01.10.2023)
- 17 Статистика внешнего сектора. Внешний долг. Официальный сайт Национального Банка РК. URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/vneshniy-dolg> (дата обращения: 02.10.2023)
- 18 Доля сельского хозяйства ВВП. Классификация стран. URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/Share_of_agriculture/Asia/ (дата обращения: 02.10.2023)
- 19 Отраслевая статистика. Статистика инвестиций. Официальный сайт БНС АСПиР РК. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/publications/5216> (дата обращения: 02.10.2023)
- 20 Продовольственная безопасность и раскрытие агропромышленного потенциала Евразийского региона. Доклад Евразийского Банка Развития. URL: https://eabr.org/upload/iblock/8b7/EDB_2023_Report-1_Food-Security_rus.pdf
- 21 Доля сельского хозяйства в ВВП (Казахстан). URL: https://ru.theglobaleconomy.com/Kazakhstan/share_of_agriculture/ (дата обращения: 02.10.2023)
- 22 Сохранение позиции зерновой державы, ориентир на импортозамещение и возможности агропромышленного комплекса – итоги прошлого года и планы на 2021 год. Официальный информационный ресурс Премьер Министра РК. URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/sohranenie-pozicii-zernovoy-derzhavy-orientir-na-importozameshchenie-i-vozmozhnosti-agropromyshlennogo-kompleksa-itogi-proshlogo-goda-i-plany-na-2021-god-1015314> (дата обращения: 02.10.2023)
- 23 Реформы в Казахстане: успехи, задачи и перспективы. Аналитический доклад ОЭСР. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf> (дата обращения: 02.10.2023)
- 24 Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.11.2022 г.)

REFERENCES

- 1 Burzhaeva D.H. (2014) Jeffektivnost' investicij v sel'skom hozjajstve RK. Moskva. (In Russian).
- 2 Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Jekonomicheskij kurs spravedlivogo Kazahstana» ot 4 sentjabrja 2023 goda. (In Russian).
- 3 Prodanova O., Zinchenko L., Buriak O., Gavrylovskiy I., Khoroshun Y. Improving investment management in agribusiness // Studies of Applied Economics. 10.25115/eea.v39i5.4981.
- 4 Bezawit B.C., Maksud B., Joachimvon B., Maximo T. (2021) The global cost of reaching a world without hunger: Investment costs and policy action opportunities // Food Policy. Vol. 104. P. 102151. URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102151>. (In English).
- 5 Ermilova M.I., Leshhinskaja A.F., Gryzunova N.V., Laptev S.V., Altuhova E.V., Kosov M.E., Cerceil Ju.S., Tepman L.N., Jeriashvili N.D. (2020) Investicionnaja dejatel'nost'. M.: JuNITI-DANA. P. 4. (In Russian).
- 6 Adrijanov A.Ju. i dr. (2014) Investicija v voprosah i otvetah. – M.: Izd. «Prospent», 56 p. (In Russian).
- 7 Wawrzyniec C., Krzysztof P.P., Arkadiusz S. (2021) Outcomes of farm investment in Central and Eastern Europe: The role of financial public support and investment scale // Land Use Policy. Volume 108. P. 105655. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105655>. (In English).
- 8 Bem-Baverk E. (2008) Osnovy teorii cennostej hozjajstvennyh blag. M.: Direktmedija Publishing, 196 p. (In Russian).
- 9 Kejns Dzh.M. (1978) Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg. M.: Progress, 444 p. (In Russian).
- 10 Masse P. (1971) Kriterii i metody optimal'nogo opredelenija kapitalovlozhenij. M., 27 p. (In Russian).
- 11 Kasl Je. Jefferktivnoe fermerskoe hozjajstvovanie. – M.: Agropromizdat, 1991. – 496 p. (In Russian).
- 12 Vysokomornyj V.I., Tobolich Z.A. (2020) Jekonomika agropromyshlennogo kompleksa. M.: Ripo, 333 p. (In Russian).
- 13 Janvry A., Sadoulet E. (2010) Agricultural growth and poverty reduction: Additional evidence // World Bank Research. Observer 25. P. 1–20. URL: <http://dx.doi.org/10.1093/wbro/lkp015>. (In English).
- 14 Mery gosudarstvennoj podderzhki. Agropromyshlennyj kompleks. Oficial'nyj sajt Nacional'noj kompanii «Kazakh Invest». URL: <https://invest.gov.kz/ru/invest-guide/support/apk/> (data obrashhenija: 01.10.2023). (In Russian).
- 15 Plan dejstvij: kak MSH budet ispolnjat' poruchenija Prezidenta. Oficial'nyj sajt MSH RK. 14.12.2022. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/plan-deystviy-kak-sh-budet-ispolnyat-poruchenija-prezidenta?lang=ru> (data obrashhenija: 01.10.2023). (In Russian).
- 16 Mirovyje pokazateli upravlenija. Vsemirnyj Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#> (data obrashhenija: 01.10.2023). (In Russian).
- 17 Statistika vneshnego sektora. Vneshnij dolg. Oficial'nyj sajt Nacional'nogo Banka RK. URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/vneshnij-dolg> (data obrashhenija: 02.10.2023). (In Russian).
- 18 Dolja sel'skogo hozjajstva VVP. Klassifikacija stran. URL: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/Share_of_agriculture/Asia/ (data obrashhenija: 02.10.2023). (In Russian).
- 19 Otraselevaja statistika. Statistika investicij. Oficial'nyj sajt BNS ASPiR RK. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/publications/5216> (data obrashhenija: 02.10.2023). (In Russian).
- 20 Prodovol'stvennaja bezopasnost' i raskrytie agropromyshlennogo potenciala Evrazijskogo regiona. Doklad Evrazijskogo Banka Razvitija. URL: https://eabr.org/upload/iblock/8b7/EDB_2023_Report-1_Food-Security_rus.pdf. (In Russian).
- 21 Dolja sel'skogo hozjajstva v VVP (Kazahstan). URL: https://ru.theglobaleconomy.com/Kazakhstan/share_of_agriculture/ (data obrashhenija: 02.10.2023). (In Russian).
- 22 Sohranenie pozicii zernovoj derzhavy, orientir na importozameshhenie i vozmozhnosti agropromyshlennogo kompleksa – itogi proshlogo goda i plany na 2021 god. Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er Ministra RK. URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/sohranenie-pozicii-zernovoy-derzhavy-orientir-na-importozameshchenie-i-vozmozhnosti-agropromyshlennogo-kompleksa-itogi-proshlogo-goda-i-plany-na-2021-god-1015314> (data obrashhenija: 02.10.2023). (In Russian).
- 23 Reformy v Kazahstane: uspehi, zadachi i perspektivy. Analiticheskij doklad OJeSR. URL: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/Eurasia-Reforming-Kazakhstan-Progress-Challenges-Opport.pdf> (data obrashhenija: 02.10.2023). (In Russian).
- 24 Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktjabrja 2015 goda No. 375-V «Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 18.11.2022 g.). (In Russian).

А.А. НАЙЗАБЕКОВА,*¹

докторант.

*e-mail: aiigevra@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5355-3768

З.Д. ЫСҚАҚОВА,¹

э.ғ.д., профессор.

e-mail: izd1944@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7827-2407

¹Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразиялық ұлттық университеті,

Астана қ., Қазақстан

ЭКОНОМИКАНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНА ИНВЕСТИЦИЯЛАУДЫҢ РӨЛІ

Андатпа

Жаһандық экономикалық тұрақсыздық пен турбуленттілік жағдайында, сондай-ақ COVID-19 сияқты биологиялық дүмпу кезінде әлемдік қоғамдастықтың алдында ғаламшар халқын жеткілікті азық-түлікпен қамтамасыз ету сияқты жаңа міндеттер тұр. Тарихи тұрғыдан Қазақстанның экономикалық спецификациясының негізгі элементі – ауыл шаруашылығы. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешеннің елеулі өндірістік-ресурстық және экспорттық әлеуетіне ие болғанына қарамастан, ауыл шаруашылығы саласын дамытудың ағымдағы тренді азық-түліктің экономикалық қолжетімділігін және оның ішкі сұранысты қанағаттандыру үшін ғана емес, сонымен қатар таяу және алыс елдерге экспорт үшін де оның физикалық қолжетімділігін қамтамасыз ету жөніндегі елдің толық күші болып табылмайды. Бұл құбылыстың елеулі себебі, әлеуметтік маңызы бар салаға бөлінетін мемлекеттік қаражат көлемі жыл сайын артып келе жатқанымен, жеткіліксіз. Осыған байланысты агроөнеркәсіптік кешенге шетелдік және ішкі инвестициялардың рөлі күшейтілуде. Бұл мақалада Қазақстан экономикасының құрылымындағы ауыл шаруашылығының үлесіне талдау жасалып, оның елеусіз үлесі ашылған. Осыған байланысты, инновациялық және жоғары технологиялық өндіріс әдістерін қолдану арқылы ауыл шаруашылығының көлемін кеңейту және осы мақсат үшін осы салаға шетелдік инвесторларды тарту арқылы бұл мәселені шешудің жолдары ұсынылды, бұл түптеп келгенде өсу қарқынын арттыруды қамтамасыз етеді. ауыл шаруашылығы мен ел экономикасының тұрақты өсуі. Зерттеу барысында жаңа экономикалық шындық жағдайында Қазақстан Республикасы экономикасының аграрлық секторына шетелдік инвестициялардың өсуінің негізгі шектеуші факторлары анықталды.

Тірек сөздер: ел экономикасы, агроөнеркәсіптік кешен, инвестициялар, тамақ өнімдері, өндірістік-ресурстық әлеует, инвестициялық процесс, инновациялық технологиялар.

A.A. NAIZABEKOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: aiigevra@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5355-3768

Z.D. ISKAKOVA,¹

d.e.s., professor,

e-mail: izd1944@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-7827-2407

¹Eurasian National University

named after L.N. Gumilyov,

Astana, Kazakhstan

THE ROLE OF INVESTING IN AGRICULTURE FOR SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

In conditions of global economic instability, as well as during a shock such as COVID-19, the world faces challenges to provide the planet with food. Historically, the main element of Kazakhstan economic specification is agriculture. Despite that Kazakhstan has resource and export potential, the current trend in the agricultural industry

is not the country's full power to ensure the economic accessibility of food and its physical availability not only to satisfy domestic demand, but also for export. A reason for this is that the amount of state funds allocated to this industry is insufficient despite its annual growth. In this regard, the role of investments in the agro-industrial complex is increasing in the country's economy. This article presents an analysis of the share of agriculture in the structure of the economy of Kazakhstan and reveals its insignificant share. In this regard, ways to solve this problem have been proposed by expanding the volume of agriculture through the use of innovative methods and attracting investors to this industry for this purpose, which will ensure an increase in the growth rate of agriculture and sustainable growth of the country's economy. The study identified the limiting factors for the growth of investment in the agricultural sector in the conditions of the new reality.

Key words: economy of the country, agro-industrial complex, investments, food products, production and resource potential, investment process, innovative technologies.

IRSTI 06.35.31

UDC 338.2

JEL M41

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-256-266>

A.A. NAURUZBAYEV,*¹

PhD student.

*e-mail: alibek.nauruzbayev@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0008-1233-4127

M.ZH. BERNIYAZOVA,¹

PhD student.

e-mail: marzhan@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0000-8107-9969

¹KIMEP University,

Almaty, Kazakhstan

EARNINGS QUALITY AND NATIONAL IPO: AEM PRACTICES OF CENTRALASIA

Abstract

Once the key insights of corporate finance quality in Kazakhstani listed state SOEs are obtained, it is time to turn to separate strategies of corporate reporting manipulations. The purpose of this research is to look at accrual-based AEM strategies that adjust real activity REM practices at year-end. We follow Kasznik cash flow model for accrual-based earnings management as a best practice methodology and apply it to 572 unbalanced panel firm-year non-financial observations over 13-year time horizon. To strengthen our analysis, we compare main results with another popular measurement of accrual-based Earnings management based on the Shivakumar 1996 model. We also winsorised key investment indicators to reduce the impact of outliers on the main results. The results answer major questions: 1) what AEM strategies state SOEs prefer; 2) how accrual-based manipulations affect the choice of investment indicators; and 3) whether partially-privatized state SOEs under/over perform private POEs in Kazakhstan. In terms of theoretical and practical implications, our research findings could be useful to analysts of various strategies in the AEM/REM dimensions, academic scientists and advocates of partial privatization of state companies. We assure that theoretical gaps of corporate data manipulations in Central Asian context are to be reduced with increasing number of publications in the field of AEM practices.

Key words: Earnings quality, ownership structure, earnings management, Kazakhstan, National IPO/SPO, KASE.

Introduction

Earnings quality volatility is regarded one of important investment indicators that impact sustainability of companies. Preliminary analysis of Earnings quality in KASE-listed companies with different state control comes to conclusion that through-IPO partially privatized SOEs under 50–99% government holding become the best investment strategy based on criteria such as corporate earnings stability, cash generation, profitability and leverage risk.

Total Earnings quality composes of two manipulation practices, REM through real activities and AEM by means of accounting accruals. Most studies have been investigating AEM practices as a major Earnings management instrument in various academic papers though REM practices with direct cash effects have detrimental nature compared to accruals-reversals game in AEM practices. Accruals are extensively used and often act as a compensation instrument for cash-affecting REM distortions undertaken during operational period and before financial reporting adjustments. Purpose of this research is to look at accrual-based AEM strategies that adjust real activity REM practices at year-end, particularly in through-IPO partially privatized SOEs.

During our analysis we appeal to Brennan for earnings management academic definitions, explanations, interpretations [1]. Although some scholars insist on the existence of both «Good and Bad» earnings management, we emphasize on the opportunistic use of the financial reporting strategy that usually leads to the accounting manipulations with reference to Healy & Wahlen [2, 3].

«Earnings management occurs when managers use judgment in financial reporting and in structuring transactions to alter financial reports to either mislead some stakeholders about the underlying economic performance of the company or to influence contractual outcomes that depend on reported accounting numbers».

To deal with research problem of AEM practices' effects in privatized SOEs we raise the following research questions (or «RQ»). Research objective is to assess the direct and separate impact of AEM strategies on Earnings quality in KASE-listed companies and provide recommendations to investors and analysts.

RQ1: Do KASE-listed companies engage into AEM practices?

RQ2: Do AEM-practicing companies differ in ownership structure?

RQ3: What are key investment indicators in AEM-practicing companies?

Findings might be useful to analysts of various AEM strategies. Despite data collection and scarcity issues, research literature keeps expanding little by little. We believe that theoretical gaps of corporate distortions in Central Asian context are being reduced each year as more publications become available to researchers.

The rest of the paper is organized as follows. In the methodology section we describe KASE population and present earnings management models utilized. In the literature review we develop the research hypotheses. Then, we share readers with our empirical findings in Results part. Finally, we conclude.

Materials and methods

We collect data from annual yearly reports or audited financial reports whichever is available on the KASE electronic site and apply a 4-eyes review procedure to minimize errors.

Sample population attributes are described in table 1 below. We have 52 local SOE and POE companies across different industries excluding finance-related institutions totaling 572 unbalanced panel firm-year observations over 2009–2021 period. 46% and 54% of firm-year observations are SOEs and POEs respectively with 29% government involvement or control on average.

Table 1 – Descriptive statistics

variable	Mean	SD	IQ range	Max	P 50	Min
State dummy	.4667	.4993	1	1	0	0
State share avg	.2929	.4078	.5440	1	0	0
AEM practices	.0642	.0529	.0846	.2815	.0501	.0000
Roa	.1047	.2618	.1437	4.4579	.0605	-1.0537
CFOTA (cash)	.1300	.2074	.1531	1.0638	.1035	-1.5238
Lev	.6000	.4197	.3579	3.2685	.5120	.0586
Growth	.3578	3.0916	.3104	71.7272	.1166	-1
Liq	1.8774	1.9339	1.474	14.4545	1.3202	.0144
Size	4.3441	1.8607	2.486	9.5924	4.0943	.1823

Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.

To verify our raw data is stationary we conduct Fisher-type unit root tests designed for unbalanced panel data. According to the test, input data don't contain unit root with p-values = 0 at 1% significance level.

Testing for normality reveals high kurtosis indicating potential outlier presence. Following the rule of thumb, we apply winsorising major variables to deal with high kurtosis. Winsorising at 5% reaches kurtosis around 3–3.5 and skewness between -0.5 and 0.5 indicating that the distribution for residuals output fairly symmetrical.

To measure AEM or residuals output, we follow Kasznik cash flow, variation of Jones model [4, 5]:

$$TA_{i,t} / A_{i,t-1} = \alpha_0 / A_{i,t-1} + \alpha_1 (\Delta Rev_{i,t}) / A_{i,t-1} + \alpha_2 (PPE_{i,t}) / A_{i,t-1} + \alpha_3 (\Delta CFO_{i,t}) / A_{i,t-1} + \mu, \quad (1)$$

where,

TA (total accruals) – (EBIX-CFO) per cash flow approach,
EBIX – earnings before extraordinary items and discontinued operations,
A – total assets,
Rev – sales,
CFO – net operating cash flow,
PPE – gross fixed assets, and
 μ - AEM or residuals output.

Kasznik model is a popular widely-used Jones 1991 model variation along with Kothari performance-based 2005 model and Shivakumar cash flow 1996 model besides classical Jones 1991 and Modified Jones 1995 models.

Kasznik model exhibits relatively higher ranking based on F-statistics, adjusted R², individual model variable significance, yearly cross-sectional and industry-based time-series regression significance. Based on the results of Hausman test (F-test, LM-test), the presence of Autocorrelation, Heteroskedasticity, Cross-sectional dependence issues, and due to insufficient number of industry-year observations instead of cross-sectional regression we apply Random-effects GLS Regression with Driscoll-Kraay standard errors.

For robustness analysis to strengthen our results, Shivakumar 1996 cash flow model is utilized:

$$TA_{i,t} / A_{i,t-1} = \alpha_0 / A_{i,t-1} + \alpha_1 (\Delta Rev_{i,t}) / A_{i,t-1} + \alpha_2 (PPE_{i,t}) / A_{i,t-1} + \alpha_3 (CFO_{i,t}) / A_{i,t-1} + \mu, \quad (2)$$

Based on the results of Hausman test (F-test, LM-test) and the presence of Autocorrelation, Heteroskedasticity, Cross-sectional dependence issues, we apply Fixed-effects (within companies and with time effect) Regression with Driscoll-Kraay standard errors.

State ownership is expressed as % of total share owned by Government. For our analysis, we split KASE-listed companies into sub-groups depending on government control. Key investment indicators are measured as follows: CFOTA – net operating cash flow scaled by total assets, ROA – NI / Assets, Leverage (or lev) – Liabilities / Assets, Growth – Change % (Sales), Liquidity (or liq) – Current ratio, and Size – natural logarithm Ln (Assets). Next we discuss literature review and main provisions.

Main provisions

Transparent stable Earnings quality of SOEs is a key to long-term sustainability of companies and health of the Economy. The National or Peoples' IPO/SPO of key largest state companies under management of Samruk-Kazyna State Fund started in 2012 as a part of large state privatization program. We expect partial privatization of key large state-owned enterprises in various sectors of the economy of Kazakhstan through IPO on KASE/AIX Stock Exchanges. Earnings quality measures in academia, a few of which we discussed in Methods part, should be integrated into the National IPO/SPO process to attract citizens and serve as an additional comfort to investors. Today, shares of listed companies compose less than 5% among investment instruments. People still trust not enough and prefer deposits and real estate as major investment tool.

Placing shares of the key largest companies on national stock exchanges through People's IPO should help diversify risk, reduce burden on Samruk-Kazyna State Fund, increase efficiency and effectiveness of SOEs, and continue raising investment culture among citizens. Willingness of people to become owners should be dependent on dividends and sustainability of enterprises which can be determined using several market and academic instruments so that investors could evaluate quality of corporate information in yearly reports. In the message to the People dated September 1, 2020,

President of the Republic of Kazakhstan Mr. Tokayev K.K. emphasized on fair competition and new privatization plan of fully state-owned enterprises (or «SOE») including continuation of People's IPO Program of large companies under control by Samruk-Kazyna State Fund. The National IPO/SPO program started more than 10 years ago with several local IPO launches: KazTransOil joint-stock company (hereinafter JSC) and Kcell JSC IPO in 2012, KEGOC JSC IPO in 2014 and SPO in 2023, Kazatomprom JSC IPO in 2018 and SPO in 2019-2020, KazMunayGas JSC IPO in 2022, and Air Astana JSC IPO in 2024. According to the development plan for 2023–2032, Samruk-Kazyna State Fund is going to launch another few major to meet KPI of less than 5% own share in the economy.

Last but not the least: recent IPO of Air Astana JSC: In February 15 2024, initial public offering of Air Astana JSC has become an important milestone in the development of the stock market in Kazakhstan, particularly this is the first IPO held simultaneously on 3 stock exchanges: Kazakhstan Stock Exchange (KASE), Astana International Exchange (AIX) and London Stock Exchange. The launch of the trades was held the AIX office in Astana, and the KASE office in Almaty (zakon.kz).

Air Astana JSC is the largest airline group in Central Asia and the Caucasus by revenue and fleet size, announces completion of its IPO in amount of USD 370 mln, the most substantial privatization in Kazakhstan to date with majority participation (58%) by local investors. The share of Samruk-Kazyna State Fund is reduced from 51% to 41%. Total demand on the local market exceeded USD 483 mln (kase.kz).

Interim results during last 3 years show growing interest among retail investors or ordinary people. Since 2021 citizens have opened more than 3.7 mln broker accounts against 0.2 mln at the beginning.

In the next section, we discuss examples of mixed-ownership reforms. We shall investigate Earnings quality in different ownership structures so that our results could support the National IPO/SPO and Kazakhstani economic reforms.

Literature review

Classic papers on Earnings management strategies – In well-known paper on REM strategies, Roychowdhury finds evidence consistent with managers manipulating operational real activities to avoid reporting annual losses suggesting price discounts to temporarily increase sales, overproduction to lower cost of goods sold, and reduction of discretionary expenditures to improve earnings margins. Roychowdhury believes that managers manipulate not only abnormal accruals and real activities through investment activities, but also engage into operational real activities [6]. Later Cohen and Zang discuss substitution and relative costs relating REM and AEM strategies together [7, 8]. Ding investigates the role played by a firm's ownership structure in earnings management in China and finds that the relationship might exhibit a statistically significant non-linear, inverted U-shape behavior named as the «entrenchment versus alignment» effect [9].

Using research engines (Ebscohost, Proquest, Emerald, Wiley, Jstor, Mendeley etc.) we list 18 peer-reviewed contemporaneous articles published in high-quality Scopus-indexed journals. Articles discuss AEM practices (6 jointly with REM strategies) mostly covering China on the basis of popular Jones and Modified Jones models. For example, Lu using 11,905 A-share listed Chinese firm-year observations on the Shanghai and Shenzhen Stock Exchanges, investigated effects of State ownership on management's decision to select REM/AEM earnings management strategies. Authors found that state-owned enterprises tend to favor REM over AEM earnings management strategies more than private [10]. However, SOEs could have different level of government engagement, and privatized SOEs might look more similar to POEs instead.

Among other studies on Earnings quality and ownership structure reforms we'd like to mention Pramusti in Indonesian market and Gong & Choi in Chinese one. In Indonesia Pramusti analyzes state-owned enterprises listed on the IDX Stock Exchange during 2015–2020 period. The findings reveal that Government ownership has no effect on Earnings management as well as audit quality has no effect on accrual-based Earnings management in state enterprises [11]. Absence of AEM practices doesn't necessarily mean that companies don't engage into REM manipulations.

In China Gong and Choi investigate the effect of State ownership on Accounting quality, using the samples of state-owned enterprises (8,115 observations) listed in the A-share during 2009–2017 period, authors conclude that there is a significantly positive relationship between State ownership

and Earnings management and it has been declining which refers to ineffective mixed-ownership reform [12]. However, such tendency might indicate the trade-off between AEM and REM strategies and need further exploration.

Recent paper by Orazalin discusses the existence of Earnings management in Kazakhstan and states that companies with larger boards adopt a more restrained approach to earnings management [13]. Based on the scarce local literature review we hypothesize association between ownership structure and Earnings quality in the form of AEM practices in the context of Kazakhstan as a key player of Central Asia.

Table 2 – Summary of hypotheses

Hypothesis	Description	Expected	Actual
H1	KASE-listed companies engage into AEM practices	+	
H2	State ownership is correlated with AEM practices	-	
H3	Partially privatized SOEs differ from other SOEs in AEM use	+	
H4	High and low AEM practices are different in key investment indicators	+ or -	

Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.

Results and discussion

Following our methodology we measure AEM practices based on Kasznik 1995 cash flow model (AEM_KS), Kothari 2005 performance-based model (AEM_KT) and Shivakumar 1996 cash flow model (AEM_SV). AEM+/- values determine income-increasing (+) and income-decreasing (-) strategies. AEM_KS is an absolute value of accrual-based manipulations according to Kasznik model (table 3). Other two models are to be used for robustness analysis. State ownership is expressed as % of total share owned by Government and divided into sub-groups depending on government control. Out of 572 unbalanced panel firm-years, 54% are POEs and 46% - SOEs with 62% state control on average. 50–99% SOEs constitutes 25% of the total SOEs group.

Table 3 – Characteristics of SOE vs POE (by mean values)

POE/SOE	AEM+/-	AEM_KS	ROA	CFO / TA	LEV	Growth	LIQ	SIZE
0%	-.0026	.0683	.1243	.1460	.6193	.5367	2.0576	3.4186
0-49%	.0000	.0596	.0834	.1299	.6513	.1376	1.7294	4.4032
50-99%	-.0076	.0457	.1608	.1782	.3942	.1296	1.6669	5.8298
100%	.0144	.0680	.0353	.0559	.6196	.1818	1.6220	6.0537
Total	.0004	.0642	.1047	.1300	.6000	.3578	1.8774	4.3441
POE 0%	-.0026	.0683	.1243	.1460	.6193	.5367	2.0576	3.4186
SOE 62%	.0038	.0596	.0824	.1116	.5779	.1535	1.6716	5.4013

Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.

Past analysis found that privatized SOEs with 50–99% state control have a mixed ownership of 69% owned by State and 31% by Private holders, and are characterized by relatively higher ROA (0.16), cash generation (0.17), and lower leverage (0.39) compared to other SOEs and POEs. Overall SOEs prefer upward real manipulations; however, 50–99% SOEs as well as POEs on average have lowest real manipulations.

Concerning AEM strategies, income-decreasing practices are mostly preferred by POEs (-0.0026) whereas SOEs choose mainly income-increasing manipulations (0.0038). Absolute corporate distortions according to Kasznik model are relatively higher in POEs (0.0683) and 100% state control SOEs (0.0680) indicating a U-shape relation to ownership structure. Thus, we accept hypothesis H3 in full based on Kasznik model and conclude that partially privatized SOEs differ in AEM levels (0.0457 vs 0.0642 total mean).

To test hypothesis H1: «KASE-listed companies engage into AEM practices» and to statistically re-confirm hypothesis H3 above, T-student statistic is utilized for within-group and between-group comparisons. We apply one-sample t-test separately by group, period and industry and two-sample t-test with unequal variances for group comparison.

In table 4 below we display results of t-test. Means for each group of ownership structure, for each year during 2009–2021 and 4 industries (untabulated) appear to be statistically different from zero at 1% significance level. Total number of observations is cut to 520 due to lags in Kasznik model. T-statistics for total population mean (0.0642) is 27.64 at 1% significance. So we accept hypothesis H1 and conclude the presence of accruals manipulations in KASE-listed enterprises.

Mean difference in two-sample t-test for POE vs SOE comparison is statistically significant at 10% sig.level meaning SOEs prefer AEM practices to a lesser extent. To conclude, we fully accept both hypotheses H1 and H3.

To remind, 50–99% state control SOEs on average have lowest real manipulations plus AEM levels are relatively low too which makes overall earnings quality be highest.

Table 4 – T-statistics for AEM_KS

POE/SOE	Obs	mean	SD	t-stat	p-value
0%	272	.0683	.0547	20.57***	.0000
0-49%	93	.0596	.0513	11.20***	.0000
50-99%	58	.0457	.0411	8.47***	.0000
100%	97	.0680	.0536	12.49***	.0000
Total	520	.0642	.0529	27.64***	.0000
POE 0%	272	.0683	.0547	20.57***	.0000
SOE 62%	248	.0596	.0506	18.56***	.0000
Diff in means of POE vs SOE		.0086		1.87*	.0615
***at 1% significance level					
Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.					

Hypothesis H2 states «State ownership is correlated with AEM practices» and to test it we apply Spearman rank correlation analysis at 10% significance level (table 5). Spearman rank describes the monotonic association between 2 variables and is useful for nonnormally distributed continuous data and relatively robust to outliers. Since we failed to meet normality assumption due to high kurtosis, the Spearman rank correlation is preferred and can increase power while maintaining a low Type I error [14, 15].

Table 5 – Spearman rank correlation

	AEM+/-	AEM_KS	ROA	CFO /TA	LEV	Growth	LIQ
AEM practices		1.000					
ROA	.146*		1.000				
CFOTA (cash)	-.435*		.622*	1.000			
Lev	-.241*	.150*	-.491*	-.208*	1.000		
Growth			.196*	.129*	.072*	1.000	
Liq	.294*		.349*	.115*	-.540*		1.000
Size		-.075*					
State dummy		-.084*					
State shares avg							
*at 10% significance level							
Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.							

Correlation between ownership structure variable (State dummy) and AEM_KS Kasznik-based absolute measure of distortions is at negative 8.4% rate. Absence of association with strategy direction measure (AEM+/-) implies potential U-shaped relation which re-confirms hypothesis H3 regarding

the differences in AEM practices by SOEs. To remind, absolute corporate distortions according to Kasznik model are relatively higher in POEs (0.0683) and 100% state control SOEs (0.0680). Looking at separate strategies, we note that cash generation and leverage levels are larger in companies with income-decreasing strategies whereas profitability and liquidity – in income-increasing ones. To sum up, we partially accept hypothesis H2 at 10% level of significance and assert that SOEs practice AEM strategies to a lesser extent compared to POEs which supports mean difference two-sample t-test in hypothesis H3 above.

Last important hypothesis H4 that allows splitting AEM strategies into high (income increasing) / low (income-decreasing) levels depending on extent of aggressiveness and analyzing relevant investment indicators is presented in table 6.

Table 6 – AEM strategies (by mean values)

High/Low	State %	AEM+/-	AEM_KS	ROA	CFO /TA	LEV	Growth	LIQ
Very low	42%	-.1047	.1047	.0737	.2429	.8752	.2073	1.3547
Low (<0)	50%	-.0228	.0228	.1288	.1580	.5237	.2031	1.6517
High (>0)	50%	.0197	.0197	.0934	.0894	.5068	.2095	1.7626
Very High	47%	.1093	.1093	.1391	.0513	.5115	.7470	2.8741
Total	47%	.0004	.0642	.1086	.1353	.6043	.3417	1.9110
Low	46%	-.0639	.0639	.1011	.2006	.7001	.2052	1.5026
High	49%	.0644	.0644	.1161	.0704	.5091	.4772	2.3163

Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.

To remind, very high/low AEM values imply above average aggressive accruals manipulations. First, we split populations into High (>0) and Low (<0) groups according to income manipulation strategy. Next each group is divided into two equal sub-groups to identify firm-year observations with more aggressive manipulative behavior. The level of aggressiveness lowers from very high/ low sub-groups closer to zero.

In the past REM strategies analysis 59% of the companies that practice high upward REM strategies are SOEs whereas 71% that prefer low REM levels are POEs. In case with AEM practices, the distribution is more or less equal. 46% SOEs practice income-decreasing and 49% SOEs utilize income-increasing AEM strategies. Comparing high is low groups, we conclude that strategies do differ particularly in terms of cash generation, leverage, and growth. If an investor is interested in cash generation, one had better look at an income-decreasing aggressive AEM strategy though at cost of high leverage and low accruals-based earnings quality. Going through table 6 in details, we'd recommend considering not aggressive income-decreasing AEM companies with balanced investment indicators (ROA, cash and leverage) and better earnings quality though REM analysis should be taken into account before the decision-making. In sum, we partially accept H4 saying that AEM strategies do differ and impact investment indicators, though we admit that joint analysis of table 3 and table 6 required to get more thorough comprehension of SOEs with partial state control. In future research joint AEM/REM dimensions could bring light on the nature of strategies as compensating or complementing mechanism of manipulations.

Table 7 – Summary of hypotheses

Hypothesis	Description	Expected	Actual
H1	KASE-listed companies engage into AEM practices	+	Accept
H2	State ownership is correlated with AEM practices	-	Partially accept
H3	Partially privatized SOEs differ from other SOEs in AEM use	+	Accept
H4	High and low AEM practices are different in key investment indicators	+ or -	Partially accept

Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.

Robustness analysis

To strengthen our analysis, we compare main results (AEM_KS vs AEM_SV)) with another popular measurement of accrual-based Earnings management based on the Shivakumar 1996 model (table 8). To compare and discuss key points Shivakumar model has over Kasznik model, we look at their regressions, main and separate time-series and cross-sectional (omitted but available upon request).

Our panel data has over 500 firm-year observations with 52 companies across 4 industries during 2009–2021 (13 years) period. Shivakumar has all 13 time-series and 4 cross-sectional significant whereas Kasznik loses insignificant 2017 time period and 2009 last year due to model specifics (1st difference in CFO variable). Shivakumar exhibit higher R-squared (0.39), larger data pool (572 firm-years) but loses in terms of individual variable significance (PPE variable). Which model has lower Standard Errors is hard to determine. To sum, we cannot state that certain model outperforms the other in all key criteria. Next, we compare two models in terms of AEM-based Earnings quality.

We re-tested hypotheses H1 – H3 using AEM_SV and received more pronounced results in favor of privatized SOEs. Correlation with ownership variables improved and mean differences in two-sample t-tests for POE vs SOE comparison became more statistically significant. So, we reached the same but more pronounced conclusions for our hypotheses in table 7.

Table 8 – Shivakumar (1996) vs Kasznik (1999) model comparison

variable / model	Kasznik	Shivakumar
Regression (Coef (S.E.))	RE GLS (Coef (Drisc/Kraay))	FE with Time (Coef Drisc/Kraay)
$1 / A_{i,t-1}$.0830 (.0337)**	-.1479 (.0701)*
$(\Delta Rev_{i,t}) / A_{i,t-1}$.0727 (.0246)**	.0507 (.0146)***
$(PPE_{i,t}) / A_{i,t-1}$	-.0002 (.0000)***	-.0001 (.0000)
$(\Delta CFO_{i,t}) / A_{i,t-1}$	-.2007 (.0295)***	
$(CFO_{i,t}) / A_{i,t-1}$		-.3366 (.0324)***
FE Time		YES
constant	-.0604 (.0114)***	-.0038 (.0077)
N obs	520	572
N groups	52	52
Prob > F	0.0000	0.0000
R-squared	0.20	0.39
* at 10% significance level ** at 5% significance level *** at 1% significance level Note: Authors' calculation using Stata15.1 tool.		

Kothari model exhibit weak separate time-series and cross-sectional regressions losing in total five, 4 year-wise and 1 industry-wise. Plus, main regression with random effects has relatively lower R-squared (0.04) and insignificant individual variables such as Change in Sales / Accounts receivables and ROA. In the future research, we plan to extend analysis and include comparisons of classical Jones and Modified Jones models plus other popular variations of Jones model. Some studies suggest construction of composite AEM variable applying weights to AEM results of various models.

Conclusion

Highlights: The National IPO/SPO of Kazakhstan, the economy leader in Central Asia, creates partially privatized enterprises and improves their key indicators. SOEs under 50–99% state control are a product of a large privatization economic reform held since 2012 year. Research objective aims at assessment of the impact of AEM strategies on Earnings quality in KASE-listed SOEs under various government control levels. Following best-practice methodology we measure and compare accruals-

based corporate distortions based on Kasznik 1995 cash flow model, Kothari 2005 performance-based model and Shivakumar 1996 cash flow model. Kothari model, though very well-known and effective in some studies, don't perform well in Kazakhstani case whereas Shivakumar model bring more pronounced results. Following research objective we hypothesize association between state ownership structure and AEM practices being part of overall Earnings quality strategies.

H1: KASE-listed companies engage into AEM practices;

H2: State ownership is correlated with AEM practices;

H3: Partially privatized SOEs differ from other SOEs in AEM use; and

H4: High and low AEM practices are different in key investment indicators.

Concerning AEM strategies, income-decreasing practices are mostly preferred by POEs whereas SOEs choose mainly income-increasing manipulations. Absolute corporate distortions according to Kasznik model are relatively higher in POEs and 100% state control SOEs indicating a U-shape relation to ownership structure.

Regarding extent of aggressiveness, we would consider unaggressive income-decreasing AEM companies with balanced investment indicators (ROA, cash and leverage) and better earnings quality.

Future research: REM analysis should be taken into account before investment decision-making. Some studies suggest construction of composite AEM variable applying weights to several models like Jones, Modified Jones etc. In future research, joint AEM/REM dimensions could bring light on the nature of strategies as compensating or complementing mechanism of manipulations. We suggest the following cube matrix framework for strategies' consideration with 3 dimensions: X-axis for REM, Y-axis for AEM, and vertical Z-axis for state ownership structure. For example for POEs and each SOEs we split data pool into combined overall strategies:

- ◆ Aggressive both AEM and REM,
- ◆ Unaggressive both AEM and REM,
- ◆ Aggressive AEM and unaggressive REM, and
- ◆ Aggressive REM and unaggressive AEM.

We also take into account directions. REM is upward, so we assume income-increasing AEM to complement REM whereas income-decreasing AEM to compensate.

Contributions and limitations: Findings might be useful to analysts of various AEM strategies. Due to issues with manual data collection, we admit some limitations we encounter during research. Research literature on Kazakhstani data is still scarce but expanding from year to year. We truly believe that theoretical gaps of corporate distortions in Central Asian context are being reduced each year as more publications become available to researchers.

REFERENCES

- 1 Brennan N.M. Connecting earnings management to the real World: What happens in the black box of the boardroom? // *British Accounting Review*. 2021, no. 53(6).
- 2 Parfet W.U. Accounting subjectivity and earnings management: A preparer perspective // *Accounting Horizons*. 2000, no. 14(4), pp. 481–488.
- 3 Healy P., Wahlen J. A Review of the Earnings Management Literature and Its Implications for Standard Setting // *Accounting Horizons*. 1999, no. 13(4), pp. 365–383.
- 4 Kasznik R. On the Association between Voluntary Disclosure and Earnings Management // *Journal of Accounting Research*. 1999, no. 37(1), 57 p.
- 5 Jones J.J. Earnings Management During Import Relief Investigations // *Journal of Accounting Research*. 1991, no. 29(2), 193 p.
- 6 Roychowdhury S. Earnings management through real activities manipulation // *Journal of Accounting and Economics*. 2006, no. 42(3), pp. 335–370.
- 7 Cohen D.A., Dey A., Lys T.Z. Real and accrual- based earnings management in the pre- and post-Sarbanes- Oxley periods // *The accounting review*. 2008, no. 83(3), pp. 757–787.
- 8 Zang A.Y. Evidence on the trade-off between real activities manipulation and accrual-based earnings management // *Accounting Review*. 2012, no. 87(2), pp. 675–703.

- 9 Ding Y., Zhang H., Zhang J. Private vs state ownership and earnings management: Evidence from Chinese listed companies // *Corporate Governance: An International Review*. 2007, no. 15(2), pp. 223–238.
- 10 Lu S., Wu P., Gao L., Gifford R. Are State-Owned Enterprises Equally Reliable Information Suppliers? // *An Examination of the Impacts of State Ownership on Earnings Management Strategies of Chinese Enterprises*. Mathematics. 2023, no. 11(4).
- 11 Pramusti W.C., Nuraina E., Yusdita E.E. Why State-Owned Enterprises Often Do Earnings Management? // *AKRUAL: Journal Akuntansi*. 2022. no. 14(1). pp. 106–121.
- 12 Gong Y., Choi S.U. State ownership and accounting quality: Evidence from state-owned enterprises in China // *Sustainability (Switzerland)*. 2021, no. 13(15).
- 13 Orazalin N. Board gender diversity, corporate governance, and earnings management: Evidence from an emerging market. *Gender in Management*. 2020, no. 35(1). pp. 37–60.
- 14 Fowler R.L. Power and Robustness in Product-Moment Correlation // *Applied Psychological Measurement*. 1987, no. 11(4), pp. 419–428.
- 15 Zimmerman D.W., Zumbo B.D. Rank transformations and the power of the Student t test and Welch t² test for non-normal populations with unequal variances // *Canadian Journal of Experimental Psychology. Revue Canadienne de Psychologie Expérimentale*. 1993, no. 47(3), pp. 523–539.

А.А. НАУРУЗБАЕВ,*¹

докторант.

*e-mail: alibek.nauruzbayev@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0008-1233-4127

М.Ж. БЕРНИЯЗОВА,¹

докторант.

e-mail: marzhan@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0000-8107-9969

¹КИМЭП университеті,

Алматы қ., Қазақстан

КОРПОРАТИВТІК ҚАРЖЫ МЕН ХАЛЫҚТЫҚ ІРО САПАСЫ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯДА АЕМ-ДІ ҚОЛДАНУ ТӘЖІРИБЕСІ

Аңдатпа

Листингке енгізілген Қазақстандық мемлекеттік компанияларда (SOE) корпоративтік қаржылық деректердің сапасы туралы негізгі нәтижелерді алғаннан кейін, корпоративтік есептілікті манипуляциялаудың жекелеген стратегияларын талдауға көшу қажет. Бұл зерттеудің мақсаты – есептеуге негізделген манипуляция стратегияларын (АЕМ) қарастыру, олар өз кезегінде қаржы жылының соңында нақты қызмет құралдары (REM) бойынша манипуляцияларды түзетеді. Ақша ағындарының моделі (Kasznik, 1999) саладағы ең жақсы әдістемелердің бірі ретінде есептеу әдісі негізінде деректерді манипуляциялауды есептеу үшін пайдаланылды және 13 жылдық кезеңдегі 572 теңгерімсіз панельдік қаржылық емес бақылауларға қолданылды. Талдауды күшейту үшін біз негізгі нәтижелерді басқа танымал есептеу моделімен салыстырамыз (Shivakumar, 1996). Біз сондай-ақ статистикалық шығындардың негізгі нәтижелерге әсерін азайту үшін негізгі инвестициялық көрсеткіштерді винсоризацияладық. Нәтижелер келесі сұрақтарға жауап береді: 1) Мемлекеттік SOE қандай АЕМ стратегияларын қолдайды; 2) есептеу манипуляциясы инвестиция көрсеткіштерін таңдауға қалай әсер етеді; 3) ішінара жекешелендірілген мемлекеттік SOE Қазақстандағы жеке компаниялармен (POE) салыстырғанда тиімді ме? Теориялық және практикалық ұсыныстар тұрғысынан біздің зерттеу нәтижелеріміз АЕМ/REM салаларындағы әртүрлі стратегияларды талдаушыларға, академиялық ортадағы ғалымдарға және мемлекеттік компанияларды ішінара жекешелендіруді жақтаушыларға пайдалы болуы мүмкін. Біз Орталық Азия контекстіндегі корпоративтік деректерді манипуляциялау саласындағы теориялық олқылықтар АЕМ практикасы саласындағы басылымдар саны артқан сайын азаятынына сенімдіміз.

Тірек сөздер: қаржылық деректер, меншік құрылымы, деректерді манипуляциялау, компаниялар, ақша ағындарының моделі, инвестициялық көрсеткіштер, корпоративтік есеп беру.

А.А. НАУРУЗБАЕВ,*¹

докторант.

*e-mail: alibek.nauruzbayev@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0008-1233-4127

М.Ж. БЕРНИЯЗОВА,¹

докторант.

e-mail: marzhan@kimep.kz

ORCID ID: 0009-0000-8107-9969

¹Университет КИМЭП,

г. Алматы, Казахстан

КАЧЕСТВО КОРПОРАТИВНЫХ ФИНАНСОВ И НАРОДНОГО ПРО: ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ АЕМ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

После получения ключевых результатов о качестве корпоративных финансовых данных в казахстанских государственных компаниях (SOE), включенных в листинг, необходимо перейти к анализу отдельных стратегий манипулирования корпоративной отчетностью. Целью данного исследования является рассмотрение стратегий манипулирования (АЕМ), основанных на начислении, которые, в свою очередь, корректируют манипуляции по средствам реальной деятельности (REM) в конце финансового года. Использована модель денежных потоков (Kaszniak, 1999) для расчета манипуляций данных на основе метода начислений как одна из лучших методологий в области и применена к 572 несбалансированным панельным нефинансовым наблюдениям за 13-летний период. Чтобы усилить анализ, авторы сравнивают основные результаты с другой популярной моделью по методу начисления (Shivakumar, 1996). Также провели винксоризацию ключевых инвестиционных показателей, чтобы уменьшить влияние статистических выбросов на основные результаты. Полученные результаты отвечают на следующие вопросы: 1) какие стратегии АЕМ предпочитают государственные SOE; 2) как манипуляции с начислениями влияют на выбор инвестиционных показателей; 3) являются ли частично приватизированные государственные SOE эффективными в сравнении с частными компаниями (POE) в Казахстане. С точки зрения теоретических и практических рекомендаций результаты исследования могут быть полезны аналитикам различных стратегий в областях АЕМ/REM, ученым в академической среде и сторонникам частичной приватизации государственных компаний. Авторы уверены, что теоретические пробелы в области манипулирования корпоративными данными в центральноазиатском контексте будут сокращаться по мере увеличения числа публикаций в области практик АЕМ.

Ключевые слова: финансовые данные, структура собственности, манипуляции данными, компании, модель денежных потоков, инвестиционные показатели, корпоративная отчетность.

IRSTI 06.73.21
UDC 330.322.011
JEL D53, D14, D33

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-267-279>

L.E. KAN,*¹

PhD student.

*e-mail: 21220835@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8551-0573

T.T. MUKHAMEDYAROVA-LEVINA,¹

c.e.s, professor.

e-mail: t.mukhamedyarova-levina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-0223-8242

A.S. BEKBOSSINOVA,²

postdoctoral student.

e-mail: assel.bekbossinova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-1054-6640

A.A. KREDINA,³

postdoctoral student.

e-mail: anna.kredina@uib.kz

ORCID ID: 0000-0002-7682-2727

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²University of International Business

named after K.Sagadiyev,

Almaty, Kazakhstan

³Eurasian Technological University,

Almaty, Kazakhstan

THE INFLUENCE OF PENSION SAVINGS AND ECONOMY DEVELOPMENT ON THE DYNAMICS OF BANK DEPOSITS

Abstract

This article presents a comprehensive methodological framework designed to explore the complex relationships among pension savings, economic growth, and bank deposits over the period spanning from 2014 to 2022. The objective of this study is to illuminate the intricate dynamics that influence household financial behavior and decisions. Through rigorous statistical analyses, the research seeks to uncover nuanced patterns and trends within these interactions. The confirmed findings of the study provide substantial support for Hypothesis 1. This underscores the significant impact of pension savings on the increase in bank deposits. This finding not only highlights the importance of understanding these dynamics within the context of contemporary financial landscapes but also carries implications for strategic financial planning. The recognition of the link between pension savings and the escalation of bank deposits suggests potential avenues for optimizing financial strategies and policies. Conversely, the rejection of Hypothesis 2 indicates that GDP (Gross Domestic Product) exerts an insignificant influence on the growth of bank deposits. This emphasizes the intricate and multifaceted nature of the current interplay between economic growth and individual banking preferences. The insights gained from this rejection contribute to a nuanced understanding of the factors shaping financial decisions, offering valuable perspectives for navigating the evolving financial terrain. In conclusion, the article contributes to a deeper understanding of the multifaceted factors that shape financial decisions. The identified relationships between pension savings, economic growth, and bank deposits provide valuable insights for policymakers, financial institutions, and individuals alike, offering a foundation for informed decision-making in the ever-changing financial landscape.

Key words: economy, bank deposits, bank preferences, economic growth, financial behaviour, pension savings, market.

Introduction

Kazakhstan's existing pension system is multifaceted. It's important to note that Kazakhstan pioneered pension reform among the Commonwealth of Independent States in 1998. Before this reform, Kazakhstan operated under a solidarity-based pension system inherited from the Soviet Union, where the working population supported retirees.

However, following the Soviet Union's collapse, the solidarity model of the pension system suffered due to the new state's economic challenges. Essential goods were scarce, widespread closure of businesses and industries, delayed salary payments for months, and a surge in unemployment. In 1992, hyperinflation hit the country, reaching 2960.8%, according to the Republic of Kazakhstan Statistics Agency. It wasn't until 1995 that inflation was brought down to 60.3%. Furthermore, like many former Soviet republics, including Kazakhstan, there was a decline in birth rates alongside an increase in the number of retirees. The effects of these trends persist today and will continue, particularly in the anticipated second wave of the demographic echo, which could see another decline in young age groups due to a significant decrease in the birth rate among their parents' generation. However, maintaining current birth rate coefficients could mitigate the extent of this decline.

These factors led to the need for transforming the current pension system: gradually shifting away from a distributive social security system, which relied on intergenerational solidarity, towards an accumulative pension system. The 20th-anniversary celebration of Kazakhstan's accumulative pension system in 2018 marked halfway through its development. It's widely acknowledged that the complete cycle of the system spans 40 years, allowing at least one generation to participate. In the present scenario, the strategy of diversifying pension payment sources ensures the financial stability of Kazakhstan's pension system and facilitates a higher level of pension income.

In modern research, we are witnessing the impact of pension savings, collective investment, and gross domestic product (GDP) on the dynamics of deposits in banking institutions of the Republic of Kazakhstan. Past trends contribute to stable economic growth, and this year, the issues of pension funds, investments, and national production have become especially relevant. Financial development is vital for creating institutions and markets that support growth. However, although favorable for growth, financial activity also carries risks, especially in mid-market economies. Generally, a deeper financial system is associated with increased productivity and income. However, the new model of financial structure in North America is causing debate, especially in the "Ten savings" principles, investment, and macroeconomic instability, saying that the basis for investing is the availability of capital, which is often formed through personnel savings. This can serve as the basis for forming initial capital, which can then be invested through "Investment Collective Finance" [1]. They examine the following criteria: fiscal discipline, public expenditure priorities, tax reforms, financial sector resilience, competitive exchange rates, trade liberalization, openness to foreign investment, privatization efforts, deregulation, and property rights reinforcement.

Experience in various countries of maintaining economic growth shows that a key condition for economic growth is the ability to effectively attract and accumulate labor funds and then use them as investments for the development of the manufacturing and economic sectors. In general, household savings should be the principal investment.

First, there are observations that foreign investment is mainly speculative. Although some of these investments are directed to quickly purchased industries (for example, oil refining, and mining), a massive investment of foreign capital in the economic sector of the economy is unlikely soon. In addition, speculative capital, which can influence the stock market and bring destabilization into a disaster, not only does not lead to results but can also be harmful to the country.

Secondly, despite the relatively weak economy, the global economy accumulates significant yearly savings. This amount of savings amounts to a significant amount, which expands and even exceeds the possibilities of investment from abroad.

Second-tier banks of the Republic of Kazakhstan used an increase in the deposit base by 3.5 percent in August 2023. At the end of June, long-term population deposits in the national currency reached 5.6 trillion tenge. It shows that the indicators reflect data from banks participating in the Kazakhstan Deposit Guarantee Fund (KDGF) collective insurance and protection system. Long-term tenge deposits of the population are placed in 15 of 19 banks participating in the collective insurance system. Among these 15 banks, 7 showed growth dynamics, the other seven financial institutions were in the red during the reporting period, and one bank showed neither positive nor negative dynamics [2].

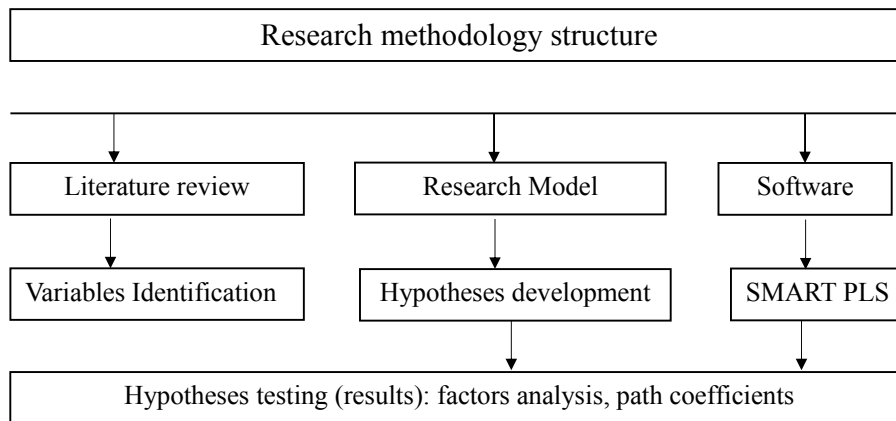
Pensions and deposits are two different forms of financial instruments, but they can interact and influence each other in specific contexts. Pension savings can be directed to various investment instruments, including deposits. If an investor (in this case, a pension fund, or an individual pensioner) decides to invest part of his pension savings in deposits, this can be a source of funding for the bank that provides deposit services.

As of June 1, 2022, pension savings amounting to 12.8 trillion tenge were formed in the accounts of depositors of the Unified Accumulative Pension Fund. The principal amount of pension savings was formed through mandatory pension contributions (MPC) and amounted to 12.4 trillion tenge. The pension savings for compulsory professional pension contributions (CPPP) amounted to 374.5 billion tenge, and the pension savings for voluntary pension contributions (VPC) was about 2.6 billion tenge.

This study examines the complex relationships between pension savings, economic growth, and bank deposits. Given the significant economic changes from 2014 to 2022, identifying the impact of these factors can provide valuable forecasts for the formation of more effective financial and resource management strategies. It is expected that high levels of reliability and validity of the model will allow a more accurate assessment of the impact of pension savings and economic growth on the level of bank deposits, which, in turn, contributes to more informed decision-making in the field of financial planning and management. Thus, the purpose of the study becomes of crucial importance in providing a deeper understanding and defining strategic approaches to financial management in a changing economic environment.

Materials and methods

The research methodology of this work is based on the conducted literature review and consists of the following stages.

First, the main variables for analysis were identified. These indicators were chosen due to their crucial role in assessing and understanding the relationship between economic processes, financial markets and investment activity based on the provided literature review. Next, table 1 shows the dependent and independent variables.

Table 1 – Variables used in the model

No	Indicators	SPSS coding	Variable
1	Individual deposit	Corporate_Deposites_Bln	Independent
2	Corporate deposit	Individuals_Deposites_Bln	Independent
3	Pension Savings	Pension_Savings	Dependent
	Gross domestic product	GDP	Dependent

Note: Compiled by the authors.

Individual deposits. This indicator reflects the financial behavior of the population. The level of individual bank deposits is often related to the level of well-being of citizens, their financial stability and the level of trust in financial institutions. High or low levels of individual deposits may also indicate the presence or absence of additional funds for investment or consumption.

Corporate deposits. The level of corporate deposits can indicate the financial health of enterprises and the business sector. High corporate deposits can indicate companies' stability and confidence in the economic outlook, as well as their willingness to invest and expand.

Pension savings. This indicator is related to the future financial needs of the population. The level of pension savings may indicate the level of readiness of society for old age and, accordingly, the level of financial security in retirement. This is important for assessing long-term financial sustainability and social well-being.

Gross Domestic Product (GDP). This indicator is a critical macroeconomic indicator that reflects the total value of goods and services produced in a country. GDP is widely used to measure economic growth and overall economic well-being. In the context of influencing the dynamics of deposits, GDP can serve as an essential indicator for assessing the general state of the economy and its potential for attracting investment and forming financial reserves.

These indicators were chosen because their analysis provides a complete picture of the financial system, including individual and corporate aspects, and also takes into account long-term financial plans through pension savings. GDP provides an overview of the economic context. Such an integrated approach allows us to more deeply understand the influence of various factors on the dynamics of deposits in banking institutions.

Secondly, research hypotheses were developed and hypotheses testing approach was identified / Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM), particularly using SMART PLS software, offers a flexible, distribution-free methodology ideal for scenarios with small sample sizes, limited theory, emphasis on predictive accuracy, or uncertain model specification. It excels where traditional SEM approaches may falter, particularly in exploratory or predictive research settings. In this context, we apply PLS-SEM to test two hypotheses. The use of SMART PLS software in this methodology enables a detailed analysis of these hypotheses:

Hypothesis 1 (H1): Pension savings significantly impact the increase in bank deposits. This hypothesis suggests a direct relationship between the volume of pension savings and the growth of deposits in banks, positing that an increase in the former leads to an increase in the latter.

Hypothesis 2 (H2): Economic growth significantly impacts the increase in bank deposits. This implies that a thriving economy contributes to the augmentation of deposits in banks, reflecting the broader economic conditions' influence on individual saving behaviors.

The last stage of the research analysis includes factor analysis and path coefficients.

Main provisions

The study aims to examine the complex relationships between pension savings, economic growth, and bank deposits, focusing on the period from 2014 to 2022. It seeks to understand how pension savings and economic growth impact the level of bank deposits. The research is crucial in understanding the dynamics of banking deposits in relation to pension savings and GDP. This is particularly relevant given the significant economic changes observed during the study period. The study is set against the backdrop of recent debates on the financial structure in North America, particularly concerning savings, investment, and macroeconomic instability. It also considers the global economic scenario and its influence on the financial behavior of populations and businesses.

Literature review

Athukorala and Tsai [3] emphasized the need to consider various factors, such as youth and old age dependency when analyzing national savings. It is shown that income growth plays a decisive role in the formation of high levels of savings. The impact of population ageing, changes in social contributions and credit availability also significantly impact savings dynamics. The results highlight the need to consider various factors, such as youth and old age dependency when analyzing national

savings. Additionally, the study suggests that the decline in Taiwan's savings rate since 1987 is not due to cyclical factors but to long-term trends such as slowing income growth and financial liberalization. Moreover, long-term economic growth depends on efficient physical and human capital accumulation, supported by financial intermediation. These activities mobilize savings for firms' investments, productively allocate funds, and provide liquidity, facilitating the efficient exploitation of new opportunities [4, 5, 6].

Ang J.B. [7] discusses the importance of a developed financial system for economic development using Malaysia as a case study. The work emphasizes that an efficient financial system contributes to GDP growth, while insufficient regulation can cause crises. The article analyzes the evolution of the Malaysian financial sector, considering rapid economic growth and reforms in the financial sector. The main goal is to understand the relationship between financial development and economic growth, looking at quantitative (capital accumulation) and qualitative (technology adoption) mechanisms. The findings of the analysis indicate that financial liberalization has a negative impact on financial sector development, casting doubt on the idea that less severe financial repression promotes stable economic growth. However, financial institutions in developing countries need more criticism and clarity in achieving the goals of stimulating savings and investment, increasing growth rates, and reducing macroeconomic instability [8, 9, 10, 11]. Thus, assets and deposits have been found to have a negligible impact on economic growth in Nigeria, while loans and advances have a significant impact [12]. Babajide et al. [13] showed that Nigeria's economic growth in terms of GDP does not generate shared prosperity due to unequal income distribution. This results in a large portion of the population being excluded from formal financial services, including bank deposits. In the context of the financial inclusion strategy, it is argued that access to pension savings and collective investments, especially for medium and small enterprises, can stimulate sustainable economic growth by improving the dynamics of deposits in banking institutions. Grassa and Gazdar [14] highlight the assets of depository banks as one of the key indicators of financial development. Individual savings are another significant indicator of financial development and stability. However, studies focus on aggregate indicators, mainly due to the lack of consistent information on individuals' saving behavior, which is especially important in the context of developing countries [15]. For example, banks provide loans to businesses to expand production, develop new products and create jobs. Banking institutions also provide access to finance for individuals, which contributes to increased consumer demand and investment. Overall, banks act as an important catalyst for economic progress, creating the conditions for sustainable growth and prosperity in society [16]. The relationship between the development of the banking system and economic growth does not have a clear direction and can be interpreted in different ways. This uncertainty depends on the choice of indicators (outputs: broad money supply, loans provided by the banking sector, and loans to the private sector; inputs: the share of the banking system in GDP, the number of banks and branches per capita, and the share of employees in the banking system) and the context of each country. For example, for some countries, the development of the banking sector precedes economic growth, while in other countries the opposite trend occurs [17].

In the context of the impact of collective investments, such as pension savings and GDP, on the increase in bank deposits, it should be noted that the household savings generated through collective investments influence the dynamics of bank deposits [18, 19]. Economic growth, represented by GDP, can also influence households' decisions to place their funds in banks. Thus, the results of the study can highlight the relationship between pension savings, economic growth, and bank deposit dynamics, which is essential for understanding the factors influencing household financial behavior and decisions.

Results and discussion

Conducted literature review showed that majority of the studies in order to assess the relationship between economic growth and the dynamics of bank deposits provided preliminary analysis of the financial structure environment. The indicators varied from demographic to financial and technological tools. Thus, scientists usually used aggregated indicators. Scientists also, concluded that social well-being of the population has impact on the level of the access to financial tools and the opportunity to improve the level of financial literacy, which affects the dynamics of bank deposits.

Therefore, the dependent variable in current study is bank deposit, which is an aggregated variable, consisting of individual and corporate deposits. The economic growth is measured as the dynamics of GDP. Unlike existing studies, which used aggregated variables to measure the willingness of the population to provide pension contributions current research is considering the dynamics of pension savings.

The purpose of this study is to examine the impact of pension savings and economic growth on the level of deposits in banks during the period from 2014 to 2022. To achieve this goal, data on pension savings, individual and corporate deposits, and GDP are used. The analysis is carried out using regression analysis in SPSS.

Next in the figure 1, there is provided the model for the research.

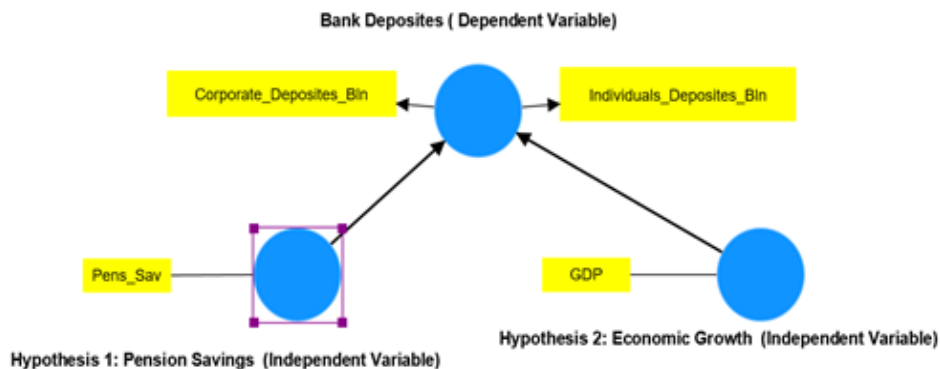

Figure 1 – Research model

Note: Complied by the authors.

Thus, the following hypotheses were developed:

Hypothesis 1: Pension savings have a significant impact on the increase in Deposits in Banks.

Hypothesis 2: Economic growth has a significant impact on the increase in Deposits in Banks.

The first stage of the study is to assess the reliability and validity of the variables used. For this purpose, statistical indicators such as Composite Reliability, Average Variance Extracted (AVE) and Cronbach’s Alpha are used. Next, a regression analysis is carried out, including the assessment of Path coefficients, correlations between variables, and the significance of these effects, expressed through p-value.

There was observed a dynamic development of the deposit market in the Republic of Kazakhstan, reflecting a wide range of economic and financial events from 2014 to 2022 saw. Deposit data, divided into individual deposits and corporate deposits, provides an interesting overview of the financial behavior of households and businesses.

Next in the figure 2, there is provided the dynamics for bank deposits.

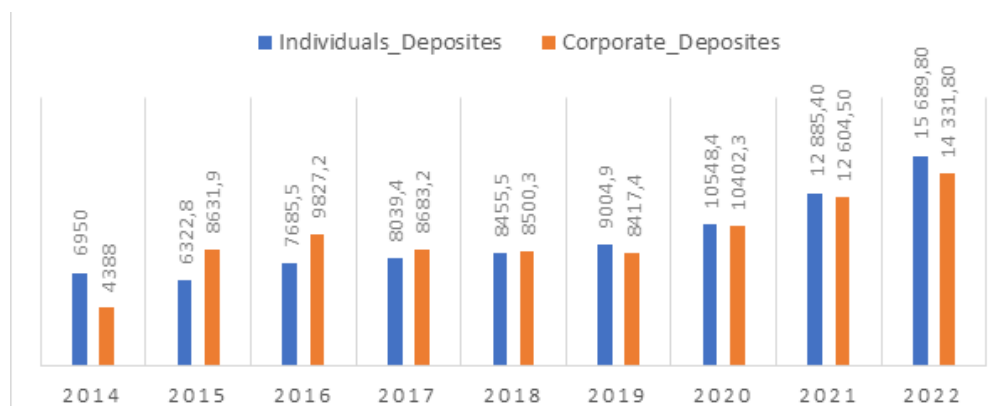

Figure 2 – Bank deposits, Republic of Kazakhstan, (bln., KZT)

Note: Complied based on the source [19].

From the data provided, it is possible to conduct some analysis of trends in household deposits and corporate deposits from 2014 to 2022. There has been a positive trend in both categories of deposits (individuals and corporates) since 2014. Individuals have more stable and gradual deposit growth throughout the period, while corporate deposits are subject to more significant fluctuations.

Between 2014 and 2016, the growth rate of deposits in both categories was relatively low. However, since 2017, there has been accelerated growth, especially in 2020 and 2021. This may be due to various economic factors such as changes in interest rates, inflation, etc.

The difference in deposit volumes between the two categories is decreasing, which may indicate that the corporate sectors are also actively using deposits to store their funds. Thus, deposits remain a significant and stable financial instrument, attractive to individuals and businesses, especially during periods of economic uncertainty.

Table 2 – Factor Analysis

Reliability and validity			
Average variance extracted	Composite reliability rho_a	Cronbach's alpha	Composite reliability rho_c
0.979	0,983	0,978	0,989
Path coefficients			
GDP -> Bank_Deposites	-0.057		
Pension Savings -> Bank_Deposites	0.948		
Correlation			
	Corporate Deposite	Individual deposite	Pension Savings
Pension Savings	0.897	0.963	1
GDP	-0,035	0.141	0.120.
Individual deposite	0.957	1	0.963
Note: Complied based on the calculations.			

Composite Reliability (Rho_a and Rho_c) is 0.983. This indicator indicates a high degree of model reliability, meaning that the variables used reasonably measure their respective constructs. Composite Reliability Rho_c has a value of 0.989, which also confirms the high reliability of the model. High values of Rho_a and Rho_c indicate that the selected variables are interrelated and demonstrate consistency in measurement. The average variance extracted (0.979) indicates that the variables included in the model explain most of the variance in their respective constructs, indicating high model validity. Cronbach's Alpha value is 0.978. This ratio is used to assess the internal consistency of questions in a study. A high level of Cronbach's Alpha indicates that the selected variables correlate well and measure the same constructs. Overall, high values of Rho_a, Rho_c, AVE and Cronbach's Alpha indicate that the model is reliable and valid for economic analysis.

Path coefficients analysis was conducted to determine the strength and direction of influence between the independent and dependent variables in the model. The path coefficient from GDP to Bank_Deposites is negative and amounts to -0.057. This indicates a weak negative relationship between GDP and the level of bank deposits. Thus, an increase in GDP may be accompanied by a slight decrease in bank deposits.

The path coefficient from Pension_Savings to Bank_Deposites is strongly positive at 0.948. This indicates a high positive relationship between savings in pension funds and the level of bank deposits. Thus, with an increase in savings in pension funds, a significant increase in bank deposits is expected.

The negative correlation between corporate deposits and GDP (-0.035) may indicate a downward trend in corporate deposits as overall output and economic activity increase. The strong positive correlation between corporate deposits and savings in pension funds (0.897) and individual deposits (0.957) suggests that companies prefer to invest in banks, especially if they have high pension savings and individual deposits. Also, a strong positive correlation between individual deposits and savings in pension funds (0.963) indicates the tendency of individuals to invest their funds in banks in the presence of high pension savings. The weak positive correlation between GDP and individual deposits

(0.141) and savings in pension funds (0.120) may indicate that as economic activity increases, the level of individual deposits and pension savings may increase slightly.

Next, in the figure 3 there are illustrated path coefficients results.

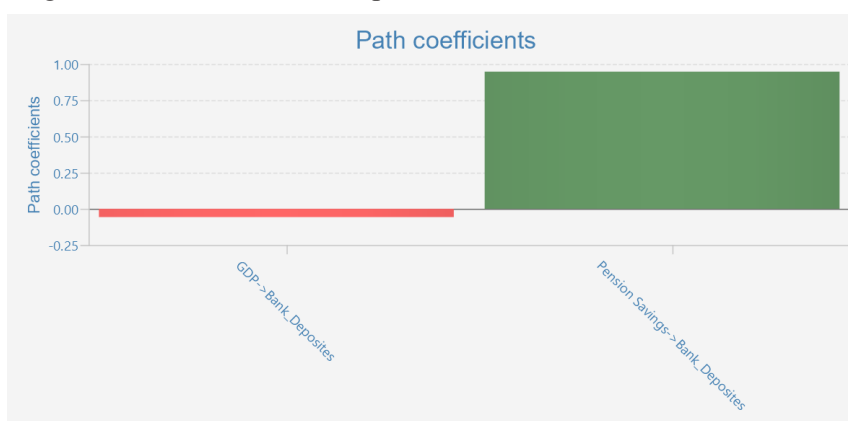

Figure 3 – Path coefficients

Note: Compiled based on the calculations.

The effect of GDP on the level of bank deposits is negative, which can be interpreted as a possible decrease in the preference of people and companies to keep money in banks during periods of higher economic growth.

The effect of pension fund savings on the level of bank deposits is strong and positive, indicating that the level of bank deposits is highly dependent on the level of pension savings. It is possible that investing in bank deposits is seen as a safe and stable strategy for preserving retirement funds.

Next in the figure 4 there is illustrated the research model.

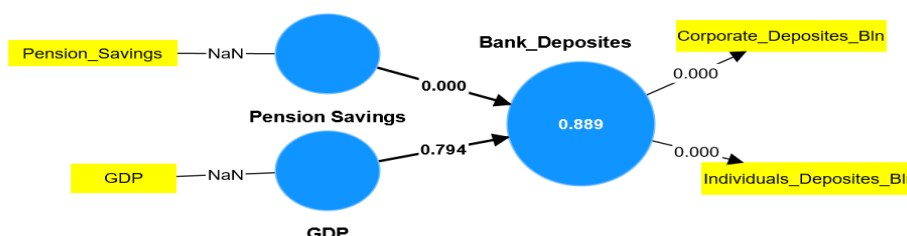

Figure 4 – Research model

Note: Compiled based on the calculations.

The coefficient of determination (R-squared) of 0.889 indicates that the proposed model well explains the variability of the dependent variable. This means that 88.9% of the variation in banks' deposit levels can be explained by the selected independent variables (GDP and Pension_Savings).

GDP -> Bank_Deposites (p-value: 0.794). The p-value for the impact of GDP on the level of bank deposits is 0.794. This is a high value, exceeding the generally accepted significance level of 0.05. Thus, there is no statistically significant evidence of the effect of GDP on bank deposits in this model.

Pension_Savings -> Bank_Deposites (p-value: 0.000). The p-value for the impact of savings in pension funds on the level of bank deposits is 0.000, less than the generally accepted significance level 0.05. Thus, there is statistically significant evidence of the impact of pension fund savings on bank deposits.

The effect of GDP on the level of bank deposits is statistically insignificant at the significance level of 0.05. This may mean that GDP plays a minor role in explaining the variability in the level of bank deposits.

For the Pension_Savings variable, there is a statistically significant effect on the level of Bank_Deposits. This confirms the importance of considering savings in pension funds when analyzing factors affecting bank deposits.

Next, in the table 3 there is provided a summary of achieved results.

Table 3 – Hypotheses

No	Hypotheses	P- Value	Result
1	Pension savings have a significant impact on the increase in Deposits in Banks.	0.000	Supported
2	Economic growth has a significant impact on the increase in Deposits in Banks.	0.794	Rejected
Note: Complied based on the calculations.			

The data provided in the path coefficients and p-value analysis confirm the strong positive impact of savings in pension funds on the level of bank deposits. Thus, Hypothesis 1 is confirmed based on the presented results. The results show that pension savings significantly impact the increase in bank deposits. This is confirmed by the high path coefficient (0.948), statistically significant p-value (0.000) and strong positive correlation (0.948). This may mean that people and companies with considerable pension savings prefer to invest their funds in bank deposits.

Hypothesis 2 suggests that economic growth significantly affects the increase in bank deposits. However, in this model, the path coefficient for GDP (GDP -> Bank_Deposits) is -0.057, and the p-value is 0.794, above the significance level of 0.05. These values do not support the statistical significance of the effect of GDP on the level of bank deposits. Therefore, Hypothesis 2 does not receive statistical support based on the data provided. Contrary to expectations, the results do not support the statistical significance of the impact of economic growth on the increase in bank deposits. The path coefficient from GDP to bank deposits has a low value (-0.057), and the p-value is 0.794, which does not reach the significance level of 0.05. This may indicate that economic growth under the current model does not significantly influence banking preferences.

The relationship between pension savings and bank deposits is usually strengthened by the system of public and private pensions, as well as the culture of savings in the country. The absence of a direct correlation between economic growth and an increase in bank deposits may reflect preferences for alternative forms of savings or investments, such as real estate, stocks, or even cryptocurrencies, depending on the country.

Conclusion

This study, spanning from 2014 to 2022, examined the intricate dynamics between pension savings, economic development, and bank deposits in Kazakhstan, shedding light on the factors influencing household financial behaviors and decisions. The research has significantly contributed to understanding how pension savings impact the banking sector, particularly with bank deposits, while also revealing the nuanced role of economic growth in this context.

The research results showed that the effect of GDP on bank deposits is statistically insignificant, while savings in pension funds significantly affect bank deposits. Thus, Hypothesis 1, stating the positive impact of pension savings on bank deposits, is supported, consistent with a high path coefficient, a statistically significant p-value and a strong positive correlation. This suggests that pension savings are a critical driver of bank deposit levels. This outcome indicates a preference among individuals and corporations with substantial pension savings to allocate these funds into bank deposits. Such behavior could reflect a risk-averse stance towards savings, favoring the perceived safety of banks over potentially higher-yielding investment avenues. Given the active development of the mandatory social insurance system and pension savings in the country, the results indicate significant potential for the banking sector to attract public funds into deposits. This scenario may encourage Kazakhstani banks to develop innovative banking products targeted at retirees and individuals actively accumulating pension funds, offering them favorable conditions for placing their funds.

In contrast, Hypothesis 2, which hypothesized the effect of economic growth on the increase in bank deposits, did not receive statistical support. The low path coefficient and high p-value for GDP indicate that economic growth in this model does not have a significant impact on banking preferences. The lack of statistically significant association between economic growth and an increase in bank deposits in Kazakhstan might point to specific investment behaviors. Typically, one might expect economic growth to bolster consumer confidence and disposable income, subsequently increasing bank deposits. However, the current findings suggest that other factors, possibly including alternative investment opportunities, inflation expectations, or changes in consumption patterns during periods of economic growth, may offset or overshadow the direct impact of GDP growth on bank deposits. During periods of economic upturn, the population and businesses might prefer investing in real estate, gold, or foreign currency rather than increasing bank deposits. This necessitates a reevaluation of savings stimulation strategies by government bodies and financial institutions, including the possibility of introducing tax incentives or deposit guarantees to make bank savings more attractive.

Overall, the research offers profound implications for a wide array of stakeholders, including policymakers, financial planners, and individuals. For policymakers, understanding the negligible impact of GDP growth on bank deposits could inform the development of more targeted financial policies that address the underlying factors influencing banking behaviors. Financial institutions might leverage these insights to tailor their services and products more effectively to meet the needs of savers, particularly those with pension savings. By establishing a clear link between pension savings and bank deposit growth, the study paves the way for financial institutions and policymakers to optimize strategies and policies aimed at encouraging savings and bolstering financial stability.

Moreover, the findings underscore the significance of pension savings as a stable and critical source of funds for banks, highlighting the need for policies that support and encourage the accumulation of pension assets. This could, in turn, contribute to the overall stability and resilience of the financial sector.

In conclusion, this study contributes valuable insights into the multifaceted relationship between pension savings, economic development, and bank deposits, offering a solid foundation for informed decision-making and strategic planning in the financial landscape. The complex interactions among these factors highlight the necessity for wide-ranging strategies that take into account the wider financial behaviors and inclinations of households, moving past conventional indicators of economic growth.

REFERENCES

- 1 Goldfajn I., Martínez L., Valdés R.O. Washington Consensus in Latin America: From raw model to straw man // *Journal of Economic Perspectives*. 2021, no. 35(3), pp. 109–132.
- 2 Vinokurov E., Kuznetsov A., Berdigulova A., Fedorov K., Babajanyan V. EDB Macroeconomic Outlook 2023. 2023.
- 3 Athukorala P.C., Tsai P.L. Determinants of Household Saving in Taiwan: Growth, Demography and Public Policy // *Journal of Development Studies*. 2003, vol. 39. no. 5, pp. 65–88.
- 4 FitzGerald V. Financial development and economic growth: a critical view // *Background Paper for World Economic and Social Survey*. 2006.
- 5 Ahmed F., Hossain M.J., Tareque M. Investigating the roles of physical infrastructure, financial development and human capital on economic growth in Bangladesh // *Journal of Infrastructure Development*. 2020, vol. 12, no. 2, pp. 154–175.
- 6 Qamruzzaman M., Jianguo W., Jahan S., Yingjun Z. Financial innovation, human capital development, and economic growth of selected South Asian countries: An application of ARDL approach // *International Journal of Finance & Economics*. 2021, vol. 26, no. 3, pp. 4032–4053.
- 7 Ang J.B. What are the mechanisms linking financial development and economic growth in Malaysia? // *Economic Modelling*. 2008, vol. 25, no. 1, pp. 38–53.
- 8 Naveed S., Mahmood Z. Impact of domestic financial liberalization on economic growth in Pakistan // *Journal of Economic Policy Reform*. 2019, vol. 22, no. 1, pp. 16–34.
- 9 Farzanegan M.R., Hassan M., Badreldin A.M. Economic liberalization in Egypt: A way to reduce the shadow economy? // *Journal of Policy Modeling*. 2020, vol. 42, no. 2, pp. 307–327.

- 10 Nasreen S., Mahalik M.K., Shahbaz M., Abbas Q. How do financial globalization, institutions and economic growth impact financial sector development in European countries? // *Research in International Business and Finance*. 2020, vol. 54, no. 101247.
- 11 Destek M.A., Sinha A., Sarkodie S.A. The relationship between financial development and income inequality in Turkey // *Journal of Economic Structures*. 2020, vol. 9, no. 1, pp. 1–14.
- 12 Ayodele A.E., Arogundade K. The impact of microfinance on economic growth in Nigeria // *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*. 2014, vol. 5, no. 5, pp. 397–405.
- 13 Babajide A.A., Adegboye F.B., Omankhanlen A.E. Financial inclusion and economic growth in Nigeria // *International Journal of economics and financial issues*. 2015, vol. 5, no. 3, pp. 629–637.
- 14 Grassa R., Gazdar K. Financial development and economic growth in GCC countries // *International Journal of Social Economics*. 2014, vol. 41, no. 6, pp. 493–514.
- 15 Hussein K., Mohieldin M., Rostom A. Savings, financial development, and economic growth in the Arab Republic of Egypt revisited // *World Bank Policy Research Working Paper*. 2017, p. 8020.
- 16 Igwe G.U., Magaji S., Darma N.A. Analysis of the impact of financial development indicators of the banking, insurance and pension sectors on economic growth in Nigeria // *Focus on Research in Contemporary Economics*. 2021, vol. 2, no. 2, pp. 140–156.
- 17 Mhadhbi K., Terzi C., Bouchrika A. Banking sector development and economic growth in developing countries: a bootstrap panel Granger causality analysis // *Empirical Economics*. 2019.
- 18 Kozlovskiy S., Mazur H., Zemliakova O. Households as a Potential Source of Investment National Economy // *Ekonomika ta derzhava*. 2020, vol. 4, pp. 44–50.
- 19 Вклады населения в банках Казахстана: URL: <https://nationalbank.kz/ru/depositpopulation/vklady-naseleniya-v-bankah-kazahstana>

REFERENCES

- 1 Goldfajn I., Martínez L., Valdés R.O. (2021) Washington Consensus in Latin America: From raw model to straw man // *Journal of economic perspectives*, no. 35(3), pp. 109–132. (In English).
- 2 Vinokurov E., Kuznetsov A., Berdigulova A., Fedorov K., Babajanyan V. (2023) EDB Macroeconomic Outlook 2023. (In English).
- 3 Athukorala P.C., Tsai P.L. (2003) Determinants of Household Saving in Taiwan: Growth, Demography and Public Policy // *Journal of Development Studies*, vol. 39, no. 5, pp. 65–88. (In English).
- 4 FitzGerald V. Financial development and economic growth: a critical view // *Background Paper for World Economic and Social Survey*. 2006. (In English).
- 5 Ahmed F., Hossain M.J., Tareque M. (2020) Investigating the roles of physical infrastructure, financial development and human capital on economic growth in Bangladesh // *Journal of Infrastructure Development*, vol. 12, no. 2, pp. 154–175. (In English).
- 6 Qamruzzaman M., Jianguo W., Jahan S., Yingjun Z. (2021) Financial innovation, human capital development, and economic growth of selected South Asian countries: An application of ARDL approach // *International Journal of Finance & Economics*, vol. 26, no. 3, pp. 4032–4053. (In English).
- 7 Ang J.B. (2008) What are the mechanisms linking financial development and economic growth in Malaysia? // *Economic Modelling*, vol. 25, no. 1, pp. 38–53. (In English).
- 8 Naveed S., Mahmood Z. (2019) Impact of domestic financial liberalization on economic growth in Pakistan // *Journal of Economic Policy Reform*, vol. 22, no. 1, pp. 16–34. (In English).
- 9 Farzanegan M.R., Hassan M., Badreldin A.M. (2020) Economic liberalization in Egypt: A way to reduce the shadow economy? // *Journal of Policy Modeling*, vol. 42, no. 2, pp. 307–327. (In English).
- 10 Nasreen S., Mahalik M.K., Shahbaz M., Abbas Q. (2020) How do financial globalization, institutions and economic growth impact financial sector development in European countries? // *Research in International Business and Finance*, vol. 54, no. 101247. (In English).
- 11 Destek M.A., Sinha A., Sarkodie S.A. (2020) The relationship between financial development and income inequality in Turkey // *Journal of Economic Structures*, vol. 9, no. 1, pp. 1–14. (In English).
- 12 Ayodele A.E., Arogundade K. (2014) The impact of microfinance on economic growth in Nigeria // *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, vol. 5, no. 5, pp. 397–405. (In English).
- 13 Babajide A.A., Adegboye F.B., Omankhanlen A.E. (2015) Financial inclusion and economic growth in Nigeria // *International Journal of economics and financial issues*, vol. 5, no. 3, pp. 629–637. (In English).
- 14 Grassa R., Gazdar K. (2014) Financial development and economic growth in GCC countries // *International Journal of Social Economics*, vol. 41, no. 6, pp. 493–514. (In English).
- 15 Hussein K., Mohieldin M., Rostom A. (2017) Savings, financial development, and economic growth in the Arab Republic of Egypt revisited // *World Bank Policy Research Working Paper*, p. 8020. (In English).

16 Igwe G.U., Magaji S., Darma N.A. (2021) Analysis of the impact of financial development indicators of the banking, insurance and pension sectors on economic growth in Nigeria // Focus on Research in Contemporary Economics, vol. 2, no. 2, pp. 140–156. (In English).

17 Mhadhbi K., Terzi C., Bouchrika A. (2019) Banking sector development and economic growth in developing countries: a bootstrap panel Granger causality analysis // Empirical Economics. (In English).

18 Kozlovskiy S., Mazur H., Zemliakova O. (2020) Households as a Potential Source of Investment National Economy // Ekonomika ta derzhava, vol. 4, pp. 44–50. (In English).

19 Vklady naseleniya v bankah Kazahstana: URL: <https://nationalbank.kz/ru/depositspopulation/vklady-naseleniya-v-bankah-kazahstana>. (In Russian).

Л.Е. КАН,*¹

докторант.

*e-mail: 21220835@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8551-0573

Т.Т. МУХАМЕДЬЯРОВА-ЛЕВИНА,¹

э.ғ.к., профессор.

e-mail: t.mukhamedyarova-levina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-0223-8242

А.С. БЕКБОСИНОВА,²

постдокторант.

e-mail: assel.bekbossinova@narхоз.kz

ORCID ID: 0000-0003-1054-6640

А.А. КРЕДИНА,³

постдокторант.

e-mail: anna.kredina@uib.kz

ORCID ID: 0000-0002-7682-2727

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық

бизнес университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³Еуразия технологиялық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ЗЕЙНЕТАҚЫ ЖИНАҚТАРЫ МЕН ЭКОНОМИКАНЫҢ ДАМУЫНЫҢ БАНКТІК ДЕПОЗИТТЕРДІҢ ДИНАМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада 2014 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңдегі зейнетақы жинақтары, экономикалық өсу және банктік депозиттер арасындағы күрделі қатынастарды зерттеуге арналған кешенді әдіснамалық база ұсынылған. Бұл зерттеудің мақсаты үй шаруашылықтарының қаржылық мінез-құлқына және шешімдеріне әсер ететін күрделі динамиканы көрсету. Қатаң статистикалық талдаулар арқылы зерттеу осы өзара әрекеттесулердегі нюанстық үлгілер мен тенденцияларды ашуға тырысады. Зерттеудің расталған тұжырымдары 1-гипотезаны айтарлықтай қолдайды. Бұл зейнетақы жинақтарының банктік депозиттердің ұлғаюына әсерін көрсетеді. Бұл тұжырым қазіргі қаржылық жағдай контекстінде осы динамикаларды түсінудің маңыздылығын көрсетіп қана қоймайды, сонымен қатар стратегиялық қаржылық жоспарлауға да әсер етеді. Зейнетақы жинақтары мен банктік депозиттердің ұлғаюы арасындағы байланысты мойындау қаржылық стратегиялар мен саясаттарды оңтайландырудың әлеуетті жолдарын ұсынады. Керісінше, 2-гипотезаны жоққа шығару ЖІӨ (жалпы ішкі өнім) банктік депозиттердің өсуіне шамалы әсер ететінін көрсетеді. Бұл экономикалық өсу мен жеке банктік преференциялар арасындағы ағымдағы өзара әрекеттесудің күрделі және көп қырлы сипатын көрсетеді. Бұл бас тартудан алынған түсініктер қаржылық шешімдерді қалыптастыратын факторларды терең түсінуге ықпал етеді, дамып келе жатқан қаржылық рельефті шарлау үшін құнды перспективаларды ұсынады. Қорытындылай келе, мақала қаржылық шешімдерді қалыптастыратын көп қырлы факторларды тереңірек түсінуге ықпал етеді. Зейнетақы жинақтары, экономикалық өсу және банктік депозиттер арасындағы анықталған қатынастар саясаткерлерге, қаржы институттарына және жеке тұлғаларға құнды түсініктер береді және үнемі өзгеріп отыратын қаржылық ландшафтта саналы шешім қабылдау үшін негіз бола алады.

Тірек сөздер: экономика, банктік депозиттер, банктік преференциялар, экономикалық өсу, қаржылық мінез-құлық, зейнетақы жинақтары, нарық.

Л.Е. КАН,*¹

докторант.

*e-mail: 21220835@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-8551-0573

Т.Т. МУХАМЕДЬЯРОВА-ЛЕВИНА,¹

к.э.н., профессор.

e-mail: t.mukhamedyarova-levina@turana-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-0223-8242

А.С. БЕКБОСИНОВА,²

постдокторант.

e-mail: assel.bekbossinova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-1054-6640

А.А. КРЕДИНА,³

постдокторант.

e-mail: anna.kredina@uib.kz

ORCID ID: 0000-0002-7682-2727

¹Университет Туран,

г. Алматы, Казахстан

²Университет международного

бизнеса им. К. Сагадиева,

г. Алматы, Казахстан

³Евразийский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ПЕНСИОННЫХ НАКОПЛЕНИЙ И РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ НА ДИНАМИКУ БАНКОВСКИХ ДЕПОЗИТОВ

Аннотация

В этой статье представлена комплексная методологическая основа, предназначенная для изучения сложных взаимосвязей между пенсионными накоплениями, экономическим ростом и банковскими депозитами за период с 2014 по 2022 гг. Целью данного исследования является освещение сложной динамики, влияющей на финансовое поведение и решения домохозяйств. Посредством тщательного статистического анализа исследование направлено на раскрытие нюансов закономерностей и тенденций в этих взаимодействиях. Результаты исследования существенно подтверждают гипотезу 1. Это подчеркивает существенное влияние пенсионных накоплений на увеличение банковских депозитов. Этот вывод не только подчеркивает важность понимания этой динамики в контексте современной финансовой ситуации, но также имеет значение для стратегического финансового планирования. Признание связи между пенсионными накоплениями и ростом банковских депозитов предполагает потенциальные возможности для оптимизации финансовых стратегий и политики. И наоборот, отказ от гипотезы 2 указывает на то, что ВВП (валовой внутренний продукт) оказывает незначительное влияние на рост банковских депозитов. Это подчеркивает сложную и многогранную природу нынешнего взаимодействия между экономическим ростом и индивидуальными банковскими предпочтениями. Понимание, полученное в результате этого отказа, способствует более тонкому пониманию факторов, влияющих на финансовые решения, предлагая ценные перспективы для навигации по развивающейся финансовой сфере. Проведенное исследование способствует более глубокому пониманию многогранных факторов, которые формируют финансовые решения. Выявленные взаимосвязи между пенсионными накоплениями, экономическим ростом и банковскими депозитами дают ценную информацию как политикам, финансовым учреждениям, так и частным лицам, предлагая основу для принятия обоснованных решений на постоянно меняющемся финансовом рынке.

Ключевые слова: экономика, банковские депозиты, банковские предпочтения, экономический рост, финансовое поведение, пенсионные накопления, рынок.

FTAXP 06.77.59

ӘОЖ 331.1

JEL O15, J2

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-280-295>

А.Е. БЕЙСЕБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: 22231149@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7204-1181

Г.К. НИЕТАЛИНА,¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор.

e-mail: g.niyetalina@turand.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2004-0603

А.Н. ИСАХМЕТОВА,²

э.ғ.к., доцент.

e-mail: i_a_n@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0001-7417-3789

А.О. ДЕМЕУБАЕВА,²

э.ғ.к., доцент.

e-mail: axma75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0217-7689

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Орталық Азия инновациялық университеті,

Шымкент қ., Қазақстан

«ТҰРАҚТЫ ДАМУ МАҚСАТТАРЫНА» ҚОЛ ЖЕТКІЗУ КОНТЕКСТІНДЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАЛАРЫН ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Қазіргі уақытта денсаулық сақтау қызметтері саласын дамытуды басқару БҰҰ-ның Тұрақты даму саласындағы мақсаттарына объективті түрде бағдарлануы тиіс. Денсаулық сақтау саласындағы Тұрақты даму мақсаттарына сәйкес қызметтерді алу құқықтарын қамтамасыз ету, қызметтерді алушының әлеуметтік мәртебесіне және оның тұрғылықты жеріне қарамастан олардың қолжетімділігін қамтамасыз ету негізгі міндет. Бірқатар кешенді іс-шараларға қарамастан, бүгінгі таңда бұл шаралар жеткіліксіз. Мақалада Қазақстан Республикасының «Тұрақты даму мақсаттарына» қол жеткізу контекстінде ұлт денсаулығын қамтамасыз етудің маңыздылығы айқындалған. Зерттеулер кешенін жүргізуді көздейтін жағдай мен сапалық өзгерістерді көрсететін Қазақстан халқының денсаулық рейтингін қалыптастыру қажеттілігі дәлелденген. Зерттеудің осы кезеңінде 2018–2022 жж. көрсеткіштер негізінде Қазақстанда денсаулық сақтау қызметтерінің қолжетімділігіне «негіздеме» талдау жүргізілді, зерттеу кірістерге байланысты медициналық қызметтердің қолжетімділігін сипаттайтын көрсеткіштердің көпшілігінің жақсаруының оң үрдістерін де, сондай-ақ аса күшті теңгерімсіздіктердің болуын да анықтауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер негізінде денсаулық сақтау жүйесін одан әрі жетілдіру мақсатында Қазақстан үшін тұрақты дамудың үшінші мақсатына қол жеткізуді көрсететін рейтингті қалыптастыру бойынша зерттеудің өзге де бағыттары айқындалды.

Тірек сөздер: тұрақты даму, мақсаттар, денсаулық сақтау саласы, денсаулық сақтау жүйелері, шарттар, экономикалық көрсеткіштер, денсаулық көрсеткіштері, сапалы медицина.

Кіріспе

Адам денсаулығын сақтау мәселелері Тұрақты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізуді қамтамасыз ету, сондай-ақ денсаулық сақтау саласында адам мен мемлекеттің қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді қалыптастыруды тежеудің тиімді шараларын әзірлеу контекстінде

Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) мамандандырылған мекемелерінің және басқа да халықаралық үкіметаралық ұйымдардың күн тәртібіне біртіндеп интеграцияланды. Осы тенденциялардың әсерінен және денсаулық сақтау мәселелерін реттейтін халықаралық қатынастар

акторлерінің барлық алуан түрлілігінің қызметін үйлестіру үшін жүйелік шешімдерді іздеудің маңыздылығын мойындай отырып, біртіндеп шетелдік ғылыми әдебиеттерде «денсаулық сақтауды жаһандық басқару» тұжырымдамасы қалыптасты [1, 1–17 б.].

Денсаулық сақтау саласын реттеуді дамыту жұқпалы аурулардың таралуына қарсы іс-қимылдың тиімді тәсілдерін әзірлеу үшін мемлекеттер ынтымақтастығының ықпалымен бас-талды. [2, 66–73 б.].

Франция үкіметінің бастамасымен 1851 ж. Үндістан аумағынан тырысқақтың бүкіл әлемге таралуын тежеу шараларын әзірлеу үшін 1-ші халықаралық санитарлық конференция ұйымдастырылды. Барлығы 1851–1938 жж. аралығында санитария бойынша 14 халықаралық конференция өтті, кейбіреулерінің қорытындысы бойынша денсаулық сақтау саласындағы әмбебап сипаттағы алғашқы нормативтік-құқықтық актілерге айналған халықаралық санитарлық конвенциялар қабылданды [3].

1907 ж. желтоқсанда Римде 12 елдің өкілдері қол қойған келісімді басшылыққа ала отырып, Халықаралық қоғамдық гигиена бюросын (ХҚГБ) құру туралы шешім қабылданды. Алайда ХҚГБ ұзақ уақыт бойы денсаулық сақтау саласындағы жалғыз халықаралық ұйым болып қала бермеді. 1913 ж. маусымда Рокфеллер қоры медициналық ғылымның жетістіктерін тарату және бүкіл әлем бойынша санитарлық жүйелерді дамыту мақсатында Халықаралық денсаулық сақтау комиссиясын құрды [4, 129–140 б.]. 1919 ж. табиғи апаттардан, эпидемиядан зардап шеккендерге, сондай-ақ босқындарға және әскери қақтығыс аймақтарынан тыс адамдарға көмек көрсетуді үйлестіретін Қызыл Крест лигасы құрылды.

Денсаулық сақтау мәселелерін реттейтін халықаралық ұйымдар санының ұлғаюы денсаулық сақтау саласындағы қауіптер мен жаһандық сипаттағы сын-қатерлер ауқымы контекстінде қарқынды күшейіп келе жатқан институционалдық плюрализмде көрініс табатын денсаулық сақтау саласын реттеудің тағы бір тән үрдісін айқындады.

Соңғы онжылдықтарда жаһандану процестерінің, әлеуметтік-экономикалық сілкіністердің әсерінен халықаралық деңгейде адам денсаулығын сақтау саласындағы бірқатар жүйелік проблемалар қалыптасты, бұл халықаралық қауіпсіздіктің жан-жақты жүйесіндегі денсаулық сақтаудың рөлін қайта қарастыруды анықтады.

Антибиотикалық терапия мен вакциналарға қол жетімділікті қамтамасыз ететін технологиялық прогресс көптеген жұқпалы аурулардың таралуын тежеп, нәресте өлімін едәуір төмендетіп, халықтың өмір сүру ұзақтығын ұзартты. Алайда Н1N1 тұмауы, Эбола вирусы, Таяу Шығыстағы жедел респираторлық синдром, сондай-ақ Covid-19 коронавирустық инфекциясы пандемиясы олардың таралуының әлеуметтік-экономикалық әсерін төмендететін тиімді шешімдерді табу қажеттілігін қайта жандандырды [5, 1449–1454 б.].

Халықаралық ұйымдардың қызметіндегі жаһандық денсаулық сақтаудың кешенді күн тәртібін түпкілікті бекітудің маңызды қадамы 2015 ж. БҰҰ ТДМ бекіту болды, онда 17 ТДМ-нің бірі «кез келген жастағы барлық адамдар үшін салауатты өмір салтын қамтамасыз ету және әлауқатқа жәрдемдесу» деп анықталды [6]. Денсаулық сақтау саласындағы ТДМ-нің қалыптасуы осы саладағы адам қауіпсіздігіне аса маңызды қатерлердің тізбесін қорытуға және БҰҰ жүйесі ұйымдарының, сондай-ақ халықаралық қатынастардың өзге де акторларының оларды шешуге қатысу қажеттілігін айқындауға мүмкіндік берді.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу тұрақты дамуға байланысты қызмет шеңберінде отандық және шетелдік ғалымдар жасаған және жүргізген ғылыми нәтижелер мен қорытындыларды ескере отырып жасалды. Тұрақты даму саласындағы жетістіктер, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың ғылыми есептері мен жарияланымдары және тиісті зерттеулер осы зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін құрайды.

Бұл зерттеуде ғылыми топтар мен ұйымдар әзірлеген тұрақты дамудың өзекті мәселелері бойынша монографиялар, ғылыми мақалалар және жағдайлық зерттеулер сияқты көптеген дереккөздер пайдаланылды.

Зерттеу әдістемесі тұрақты даму тұжырымдамасын зерттеудің жүйелік тәсіліне негізделгенін де ескеру қажет. Іс жүзінде жалпылау, топтастыру, жіктеу, салыстырмалы статистикалық талдау сияқты ғылыми әдістер қолданылды.

Негізгі ережелер

Қазіргі заманғы денсаулық сақтау жүйесінің дамуын өте жағымды емес деп бағалауға болады, өйткені ХХ ғасырдың 90-жылдарында медициналық персонал саны мен медициналық мекемелер санының жалпы азаюымен қазіргі уақытта бұл үрдіс неғұрлым тегістелген болса да сақталады. Денсаулық сақтау жүйесін дамытудағы ортақ орын ақылы медициналық қызметтердің өсуі және мемлекеттік биліктің салалық органдарының жеке сектордың рөлін күшейте отырып, халыққа медициналық қызмет көрсету нарығын дамыту бағытына бағдарлануы болып қала береді. Денсаулық сақтау жүйесі, бір жағынан, коронавирустық инфекциядан туындаған инвестициялық салымдардың өсуіне байланысты (онымен күресу үшін ғимараттар мен тұтас кешендер салынып, қайта тағайындалады), ал екінші жағынан, әсіресе «дәстүрлі» аурулар бойынша алдыңғы жылдары белгіленген үрдіс сақталуда.

Қазақстан Республикасының дамыған елдерден артта қалуының негізгі себептері:

1. Шығыс Еуропа елдерімен салыстырғанда Қазақстан азаматтарының табысының төмен деңгейі Қазақстандағы орташа жалақы деңгейі 40 %-ға төмен. Бұл ретте, соңғы екі жылда Қазақстанда халықтың нақты табысының деңгейі 6,5%-ға төмендегенін ескерген жөн.

2. Жан басына шаққандағы алкогольді айтарлықтай тұтыну және темекі шегушілердің көп саны. Алкогольді тұтыну бойынша Қазақстан АҚШ-тан 25%-ға, ал Канададан 33%-ға озып отыр. Темекі шегудің таралуы бойынша Қазақстан АҚШ-тан 2,5 есе озып отыр.

3. Денсаулық сақтауды қаржыландырудың төмен деңгейі. Мәселен, ҚР-да денсаулық сақтауды қаржыландыру Шығыс Еуропа елдеріне қарағанда жан басына шаққанда 1,8 есе төмен. Еуропа одағы (ЕО) елдерінде денсаулық сақтауды қаржыландыру Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) 5%-ды құрайды, ал ҚР-да бұл көрсеткіш небәрі 3,5%-ды құрайды.

Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесінің жай-күйін бағалай отырып, әртүрлі өңірлердегі әлеуметтік-экономикалық кіші жүйелердің біркелкі дамымауын ескеру қажет. Мәселен, мысалы, қаржылық, өнеркәсіптік-өндірістік және әлеуметтік-еңбек әлеуеті жоғары өңірлерде өңірлік денсаулық сақтау жүйесін дамытуда көбірек мүмкіндіктер бар.

Сондай-ақ қазақстандық денсаулық сақтау саласында басқару шығындары мен медициналық инфрақұрылымды ұстауға жұмсалатын жоғары шығындардан басқа, институционалдық құрылымға: мекемелерге, зертханаларға, басқару органдарына және денсаулық сақтау жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін көптеген мамандандырылған ұйымдарға қатысты көптеген проблемалар бар.

Денсаулық сақтау саласындағы ағымдағы сценарийді талдау және қазіргі жағдайды зерттеу арқылы ТДМ сәйкес тұрақты дамуды бағалаудың қол жетімді құралдарының негізгі шектеулерін түсінуге мүмкіндік туды. Ең айқын кемшіліктердің бірі-экономикалық және әлеуметтік аспектілерді жеткіліксіз өңдеуден айырмашылығы, экологиялық тұрақтылыққа шамадан тыс назар аудару.

Әдебиетке шолу

Н. Гражевская және А. Тынгишева, сондай-ақ В.Н. Девятко, М.К. Құлжанов және А.А. Ақанов сияқты бірқатар отандық авторлардың зерттеулері зерттелді және талданды.

Н. Гражевская мен А. Тынышева денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік саясатты қарастыру кезінде, басқалармен қатар, қоғамдық денсаулықты сақтауды қамтамасыз етумен байланысты оны іске асырудың маңызды басым бағыттарын бөліп көрсетеді [7].

Авторлар В.Н. Девятко, М.К. Құлжанов және А.А. Ақановтың еңбектерінде, бір жағынан, республиканың тәуелсіздігінен бастап, өзіндік ұлттық денсаулық сақтау жүйесін құруға байланысты Қазақстанның тәжірибесі, жүйенің қалыптасуының негізгі кезеңдері және т.б. қарастырылады. Сондай-ақ авторлар Қазақстан үшін сақтандыру медицинасын, азаматтардың денсаулығы үшін ортақ жауапкершілік қағидаттарын енгізумен байланысты дамудың перспективалық бағыттарын айқындай отырып, денсаулық сақтау жүйелерін дамытудың әлемдік тәжірибесіндегі табысты кейстермен параллельдер жүргізуде [8].

ДДҰ (Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы) тәсілдері зерттеліп, ДДҰ денсаулықты «толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқат жағдайы» деп анықтағаны анықталды [9].

Ресей, АҚШ, Ұлыбритания, Еуропалық Одақ елдері, Жапония, Қытай сияқты әр түрлі елдердің тәжірибесі көрсеткендей, әр елде денсаулық сақтау жүйесінің ортақ мақсаттары бар, олардың бастысы-әлеуметтік жағдайы мен табыс деңгейіне қарамастан қоғамның барлық азаматтарына қол жетімді медициналық көмек көрсету және халықты профилактикалық шараларға тарту [8, 10].

Қоғамдық денсаулық мәселелерінде авторларды да бөліп көрсетуге болады Х.Т. Дахкилгова [11]; К. Амлаев [8], олар денсаулық сақтау жүйесіндегі аурулардың алдын алудың рөлін зерттеді. Медициналық қамтамасыз ету және сақтандыру жүйесінің міндеттері Ю.П. Гришиннің еңбектерінде қамтылған [12].

Академиктер А.А. Акановтың [13] және А.Т. Шармановтың [14] еңбектерінде профилактикалық медицинаның маңыздылығы, мәселенің мемлекеттік деңгейдегі маңыздылығы туралы көптеген жылдар бойы жүргізілген әртүрлі зерттеулер көрсетілген және денсаулық пен демография жағдайын жақсартуға тезірек қол жеткізу үшін күш-жігерді тиімді қолдану және қаржылық инвестициялау үшін жедел араласуды қажет ететін негізделген қызмет векторлары келтірілген.

Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық базасын зерделеу Қоғамдық денсаулық сақтау қызметінің құқықтық мәртебесін, функциялары мен қағидаттарын айқындауға мүмкіндік берді. Бірінші кезекте – ҚР Конституциясы [15], «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР Кодексі [16], ҚР Заңы «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы» ҚР Заңы [17].

Нәтижелер және талқылау

Дамудың қазіргі кезеңінде Қазақстан Республикасы өзінің барлық азаматтарының тұрақты экономикалық дамуына, әл-ауқатына, денсаулығы мен әл-ауқатына ұмтылатын ел болып саналады. Себебі елдегі тұрақты даму ұрпақтан-ұрпаққа берілетін жағдайлар, ресурстар мен құралдар, адамдардың өмір сүру деңгейінің өсуі, әлеуметтік экономиканың дамуы, ауыл шаруашылығының табиғи әлеуеті, мәдени мұра және т.б. [18].

Қазіргі заманғы денсаулық сақтау әлеуметтік-экономикалық жүйенің ажырамас бөлігі болып табылады. Денсаулық сақтауды дамыту – бұл қоғамдастықтың тұрақтылығының және халықтың экономикалық белсенділігі мен еңбекке қабілеттілігінің қажетті деңгейін сақтаудың шарты [19, 20, 21]. Қазақстанда халықтың денсаулық деңгейін бағалаудың негізгі көрсеткіші өмір сүру ұзақтығы болып табылады. Бұл көрсеткіш Шығыс Еуропа елдеріне қарағанда орта есеппен 6 жылға төмен. Сонымен қатар Батыс Еуропа елдерімен айырмашылық одан да көп болды – 12 жыл, бұл 2021 ж. халықтың өлім-жітімінің өте жоғары болуына байланысты болды. Мәселен, 2019 жылмен салыстырғанда Қазақстанда өлім-жітім 37%-ға өсіп, 240 мың адамға өсімді қамтамасыз етті [22]. Көптеген аймақтар үшін жаңа коронавирустық инфекцияның дамуына байланысты жағдайдан басқа, қолайсыз өнеркәсіптік және өндірістік факторлар, сондай-ақ ластанған ауа мен су халықтың денсаулығына әсер ететін маңызды факторлар болып қала береді.

Денсаулық сақтау саласының басым қағидаттарының бірі – қалалық және ауылдық жерлердегі тұрғындардың қызмет алушыларына денсаулық сақтау қызметтерін көрсетуде бірлік пен сабақтастықты сақтау, қызмет көрсетушілердің құзыретті персоналының жедел қызмет көрсетуі, оларды алуға қолжетімділігі, қызмет көрсетуді күту уақытын қысқарту және олардың сапасына қанағаттануы үшін жағдайлар жасау.

Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі даму стратегиясында [23] негізгі басым бағыттардың бірі денсаулық сақтау саласын дамыту болып табылады, оның дамуы жаһандану және цифрлық экономиканың қалыптасуы аясында төртінші өнеркәсіптік революция дәуірінде денсаулық сақтау ұйымдарының нақты тиімділігі мен әлеуметтік рөлін қамтамасыз ету халыққа көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігін арттыру есебінен мүмкін болатындығында, осы саланың анықталған институционалдық аспектілерін ескере отырып, денсаулық сақтау қызметтері саласының үдемелі дамуын басқарудың барабар тетігін қалыптастыру негізінде елдің шалғай және қол жеткізу қиын аудандарында тұратын адамға.

Денсаулық уақыт өте келе кері пропорционалды түрде төмендейтін белгілі бір қауіпсіздік маржасына ие болғандықтан, адам өмірінің белгілі бір сапасын мүмкіндігінше ұзақ мерзімге ұзарту мақсатында денсаулық әлеуетін қайтарымсыз төмендету процесін тежеу үшін белгілі бір инвестициялар қажет, бұл өркениеттік дамуда белгілі бір, соның ішінде әлеуметтік, эталон болып табылады.

Қазақстан БҰҰ-ның Тұрақты дамудың негізгі факторы салауатты өмір салтын қолдау және адамзаттың, кез келген жастағы өркендеуіне жәрдемдесу болып табылатыны туралы анықтамасын қолдайды. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі орта мерзімді стратегиялық даму жоспарында Қазақстан Республикасының Үкіметі БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарының (ТДМ) мүддесі халықтың денсаулығы мен әл-ауқаты болып табылатын маңызды бағыт ретінде айқындады.

Мемлекеттің қызметі жалпы экономикаға қарағанда денсаулық сақтау саласында объективті түрде көбірек қатысады. Сонымен қатар бұл жағдай кез-келген елдің денсаулық сақтау жүйесі тартатын экономикалық модельге қарамастан әділ. Әдебиетте әлеуметтік саланы, атап айтқанда денсаулық сақтау жүйесін мемлекеттік реттеуге, осы саладағы проблемалар мен қайшылықтарға жеткілікті көңіл бөлінбейді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) жарғысында келесі анықтама берілген: «Денсаулық – бұл ауру мен физикалық ақаулардың болмауы ғана емес, толық физикалық, психикалық және әлеуметтік әл-ауқаттың жағдайы».

Қазіргі шындықтағы денсаулықтың экономикалық құрамдас бөлігі тұрғысынан әлеуметтік – экономикалық әл-ауқаттың себеп-салдарлық сипатының айқын факторы болып табылады, бұл осы игіліктің әлеуметтік эволюцияның белгілі бір әлеуметтік моделіне конвергенциясын анықтайды. Экономикалық теорияда денсаулықты белгілі бір тұтынушылық сипаттамалардың болуына байланысты сұранысқа ие игілік ретінде қарастыруға болады. Салауатты өмір салтын бағыттау екі түрлі болуы мүмкін: денсаулықты дамыту және оның ықтимал шығындарын азайту. Осы екі нұсқаның әрқайсысында жеке адам құндылық фокустарын белгілей алады, олардың орнатылуының маңызды шарттарын анықтайды.

Осылайша Қазақстан БҰҰ-ның Тұрақты дамудың негізгі элементтері-салауатты өмір салтын қамтамасыз ету және кез келген жастағы барлық адамдар үшін әл-ауқатқа жәрдемдесу екенін айқындауға өзінің бейілділігін растайды.

Тиімді дамудағы жоғарыда аталған барлық мақсатты қадамдарға қарамастан, қазақстандық денсаулық сақтау саласында басқару шығындары мен медициналық инфрақұрылымды ұстауға жұмсалатын жоғары шығындардан басқа, тікелей институционалдық құрылымға: мекемелерге, зертханаларға, басқару органдарына және денсаулық сақтау жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін көптеген мамандандырылған ұйымдарға қатысты көптеген проблемалар бар. Олардың көпшілігі ескірген және құлап кетеді, сондықтан олар халыққа тиімді қызмет көрсетуге кепілдік бере алмайды. Мәселелер тек қолданыстағы құрылымдарға ғана қатысты емес, олар жақында салынған болса да, жаңа ауруханалар мен мекемелерге де қатысты болуы мүмкін.

2019 ж. жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі рейтингінің нәтижелері бойынша Қазақстан өз позициясын 4 орынға (2018 ж. – 59-орын) жақсартып отырып, 55-орынға ие болды, оның ішінде «денсаулық» факторы бойынша, онда индикатор салауатты өмір сүру ұзақтығы болып табылады, 141 елден 95-орында (2018 ж. – 97-орын). 2023 ж. IMD 2023 теңіз бәсекеге қабілеттілігі рейтингінде 64 ел арасында 56-орынға ие болды (2022 ж. – 56-орын).

2020 ж. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтауды дамытудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру басталды [4], ол Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда іс-қимыл уақыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында берілген тапсырмаларын іске асыру шеңберінде әрбір азамат үшін «Сапалы және қолжетімді денсаулықты сақтау» 2021–2025 жж. арналған «Салауатты ұлт» ұлттық жобасына айналды [24].

2022 ж. жоспар бойынша 8149 уақытша жұмыс орны іс жүзінде 1276 уақытша жұмыс орны құрылды (жоспардың 15,7%). Көрсеткіштің қол жеткізілмеуі 2 ғылыми-инновациялық орталықтың, оның ішінде МЖӘ жобалары бойынша ұзақ уақыт сараптамадан өтуіне байланысты пайдалануға берілмегендігімен де байланысты. Қазақстанның Ұлттық статистика

агенттігінің статистикалық деректері негізінде [5] медициналық қызметтердің жай-күйіне талдау жасалды.

Жүргізілген талдау негізінде, БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттарына сәйкес денсаулық сақтау жүйесін жетілдіру жөніндегі кешенді іс-шараларды іске асыру, сондай-ақ Қазақстан халқының әлеуметтік деңгейін арттыру бойынша нәтижесінде 2015 ж. Экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының (ЭЫДҰ) елдері мен Қазақстан арасындағы өсу деңгейі бойынша алшақтық қысқарды, егер айырмашылық 8,7 жыл болса (ЭЫДҰ – 80,6 жыл; ҚР – 71,95 жыл), онда 2019 ж. алшақтық 7,5 жылға дейін қысқарды (ЭЫДҰ – 80,7 жыл; ҚР – 73,18 жас).

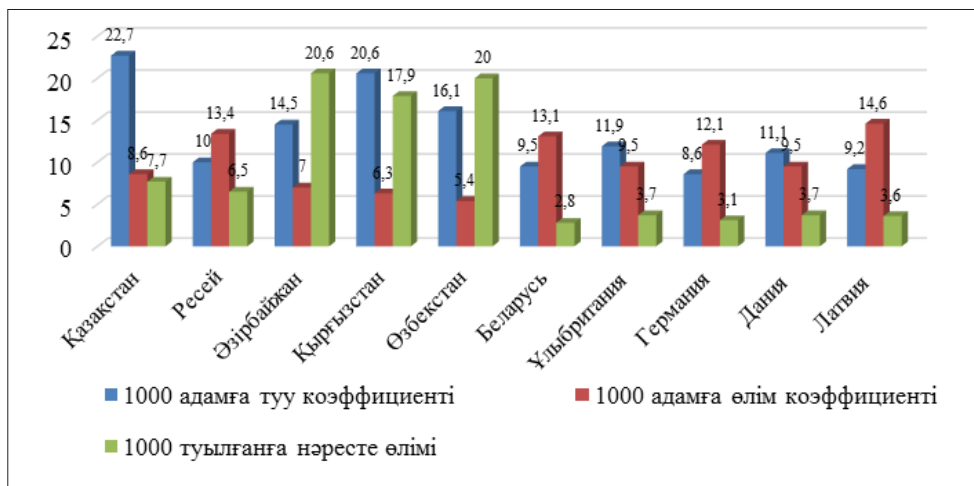
Алайда 2021 ж. КВИ-ға (коронавирустік инфекция) байланысты елдегі сырқаттанушылық пен өлім-жітім көрсеткіштерін арттыру есебінен орташа ӨСҰ көрсеткіші 70,23 жылға дейін (2020 ж. – 71,37 жас) нашарлады. Бұл ретте мужчин өмір сүру ұзақтығы 0,76 жылға (2021 ж. – 66,33 жас; 2020 ж. – 67,09 жас), әйелдердің өмір сүру ұзақтығы 1,5 жылға (2021 ж. – 74,03 жас; 2020 ж. – 75,53 жас) қысқарды. Соңғы 2 жылда ӨСҰ 2,95 жылға қысқарды, бұл елдің 2013 жылғы ӨСҰ деңгейіне сәйкес келеді.

Денсаулық сақтау жүйесінің тағы бір маңызды көрсеткіші – халықтың медициналық қызмет көрсету сапасына қанағаттануы. Бұл көрсеткіш 2018 жылғы 40%-дан 2022 ж. 53,3%-ға дейін өсті.

Өлім-жітім, туу коэффициенті, аурушаңдық және жетекші себептерден болатын өлім-жітім (жүрек-қан тамырлары, онкологиялық аурулар), өмір сүру ұзақтығы, ана мен бала өлімінің көрсеткіші сияқты қоғамдық денсаулық көрсеткіштері мемлекеттік аппараттың барлық тармақтарының бақылауында. Осы көрсеткіштердің динамикасын талдау негізгі медициналық-әлеуметтік мәселелерді бағалауға және денсаулық сақтау жүйесін дамытудың ең тиімді бағыттарын жасауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар емдеу-профилактикалық мекемелердің, алғашқы медициналық-санитарлық көмек ұйымдарының, ауруханалардың, диспансерлердің, жедел және шұғыл медициналық көмек станцияларының жұмысын сипаттайтын көрсеткіштер. Сондай-ақ кереуеттермен қамтамасыз ету, кадрлармен қамтамасыз ету, медициналық жабдықтармен жарақтандыру қойылған міндеттерді басқарушылық шешімдерді қабылдауда, денсаулық сақтау саласындағы инфрақұрылымды жақсартуда маңызды медициналық-статистикалық көрсеткіштер болып табылады, олардың түпкі мақсаты ел халқына медициналық көмектің қолжетімділігін қамтамасыз ету және сапалық көрсеткіштерін арттыру болуға тиіс.

1-суретте 2023 ж. әлемнің жекелеген елдеріндегі медициналық-демографиялық көрсеткіштерді салыстыру келтірілген.

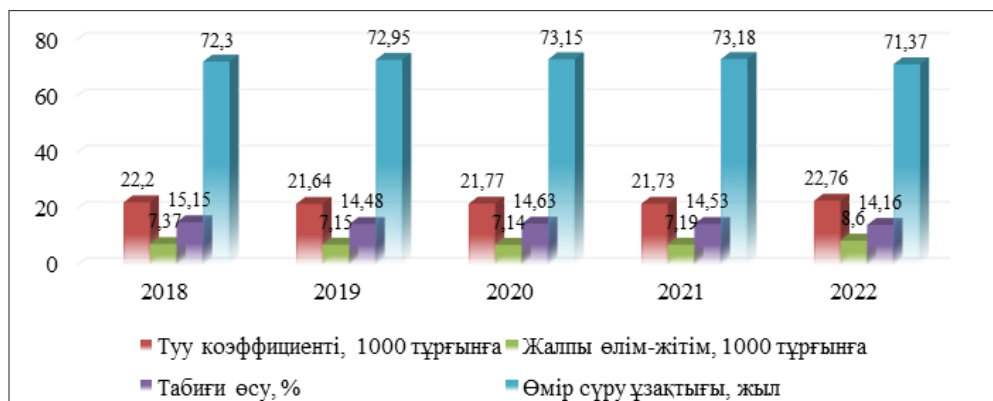
Сурет 1 – 2023 жылғы әлемнің жекелеген елдеріндегі медициналық-демографиялық көрсеткіштердің салыстырмалы кестесі (3-мақсаттың 3.2-міндетінің көрсеткіштері)

Ескертпе: Авторлар статистикалық мәліметтер негізінде дайындаған. «Қазақстан Республикасы халқының денсаулығы және денсаулық сақтау ұйымдарының қызметі» жинағы, [26].

Суретте ұсынылған деректерге сәйкес, ұсынылған елдер арасында Қазақстан Республикасы, Тәжікстан Республикасы, Қырғызстан Республикасы бойынша туу көрсеткіші жоғары. Сәбилер өлімінің көрсеткіші бойынша көшбасшы елдер – Тәжікстан, Әзірбайжан, Өзбекстан. Ана өлімінің деңгейі бойынша Қырғызстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасы жоғары көрсеткіштерге ие. Ана мен бала өлімі көрсеткіштерінің маңыздылығы олардың тұтастай алғанда денсаулық сақтау жүйесін дамытудың индикаторы болып табылатындығына және БҰҰ-ға мүше мемлекеттердің тұрақты дамуының III мақсаттарының индикаторларына кіретіндігіне байланысты.

2030 жылға қарай ана өлімінің жаһандық коэффициентін төмендету мақсаты 2030 жылға қарай 100 000 тірі туылғанға 3.1 немесе 70 ТДМ мақсаты ретінде қабылданды [27].

ҚР бойынша абсолютті көрсеткіштер 2-суретте ұсынылған.

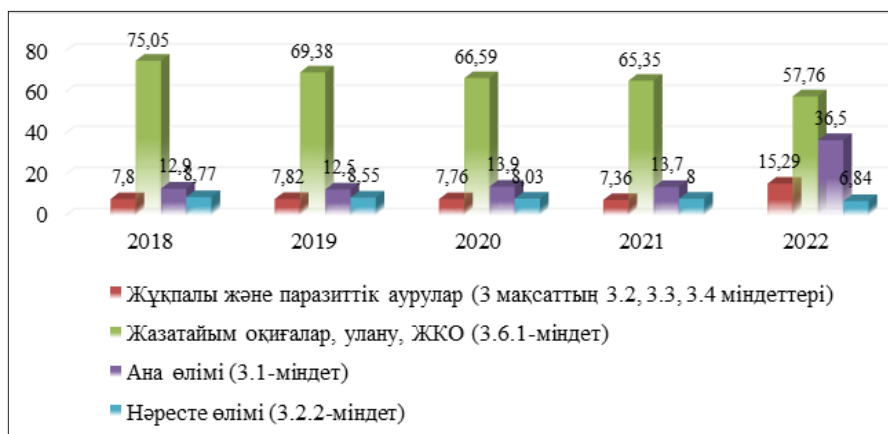
Сурет 2 – ҚР негізгі медициналық-демографиялық көрсеткіштері, 2018–2022 жж. кезеңінде (3-мақсат көрсеткіштері)

Ескертпе: Авторлар статистикалық мәліметтер негізінде дайындаған, [28].

2-суретте ұсынылғандай, Қазақстан Республикасының туу коэффициенті жоғары, өлім-жітімнің салыстырмалы орташа көрсеткіштері бар, сонымен бірге табиғи өсім бір деңгейде қалып отыр. Өмір сүру ұзақтығы сияқты индикаторды талдау кезінде цифрлардың өсу бағытында айтарлықтай өзгерістері байқалмайды.

Талдау үшін өлім себептері бойынша оның құрылымының көрсеткіші маңызды. Бұл өлім-жітімді төмендетудің басым бағыттарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ұсынылған кестеден көріп отырғанымыздай, қан айналымы органдарының ауруларынан, оның ішінде инфаркт пен инсульттан болатын өлім-жітім өлім-жітімде жетекші орын алады (3-сурет).

Сурет 3 – 2018–2022 жж. аралығындағы өлім-жітім сыныптары бойынша рейтинг

Ескертпе: Авторлар статистикалық мәліметтер негізінде дайындаған, [29].

Репродуктивті денсаулық қызметтерінің қолжетімділігі әйелдердің денсаулығына қауіп төндіретін жерде әлі де көп нәрсені қалайды. Кейбір аймақтардағы білікті медицина қызметкерлерінің қатысуымен босану 2003 жылмен салыстырғанда 2021 ж. 8%-ға өсті. Мақсатты көрсеткіштің осындай қарқынымен – 100 мың тірі туылғанға шаққанда 120 өлімге – 2030 жылға қарай қол жеткізу мүмкін емес. Мемлекеттік денсаулық сақтау бағдарламаларына кеңірек инвестициялау шеңберінде аналардың денсаулық сақтау қызметтерін, әсіресе қауіпсіз босануды қамтамасыз етуді барабар қаржыландыру шешуші мәнге ие.

Балалар өлімі, ең алдымен, пневмония, диарея, безгек және қызылша сияқты ауруларға байланысты, олар негізгі медициналық көмек пен құрылғыларды және арнайы өңделген москит торлары мен егу сияқты шараларды қарапайым жақсартулармен оңай алдын алуға болады. Балалар пневмониядан басқа ауруларға қарағанда жиі өледі, соған қарамастан дамушы елдерде тиісті медициналық мекемелерге жіберілген пневмонияға күдікті бес жасқа дейінгі балалардың үлесі төмен болып қалады. Бес жасқа дейінгі балалардың өлімінің 37%-ы өмірдің бірінші айында болады, сондықтан Ана күтімін жақсарту жаңа туған нәрестелердің үлкен санын құтқаруы мүмкін. Тамақтанудың жеткіліксіздігі бес жасқа дейінгі балалар арасындағы барлық өлім-жітімнің үштен бірінен астамының негізгі себебі болып табылады.

Адамның иммун тапшылығы вирусының (АИТВ) анадан балаға берілуінің алдын алу бойынша емделіп жатқан әйелдердің саны 2005 жылдан бастап үш есеге өсті: 15%-дан 45%-ға дейін. Алайда әзірге бұл прогресс эпидемияны тоқтата тұру үшін жеткіліксіз, өйткені профилактикалық және емдік шаралар көбінесе қажетті қамтуды қамтамасыз етпейді: антиретровирустық терапия курсы бастаған әрбір екі адам үшін АИТВ-инфекциясының бес жаңа жағдайы бар.

2021 ж. жүкті әйелдердің тек 21%-ы осы мәселелер бойынша кеңес алды, ал пренатальды патронаж кезінде АИТВ-инфекциясы бар әйелдердің үштен бірі ғана кейіннен антиретровирустық терапия курсынан өту мүмкіндігі тексерілді. АИТВ-мен өмір сүретін адамдардың отбасын ерікті жоспарлау саласындағы қызметтерге қажеттіліктерін және олардың мұндай қызметтерге қол жеткізу мүмкіндіктерін тұрақты бағалау жүргізілмейді.

ДДСҰ-ның Еуропалық өңірі бойынша маңызды көрсеткіштердің бірі-Қазақстанда ЖКО-дан қайтыс болғандардың саны.

Қазақстандағы негізгі проблемалық әлеуметтік аймақтардың бірі, жастар арасында суицидті тарату мәселесі өткір тұр. 15–17 жастағы жасөспірімдердің жас тобында аяқталған суицидтер саны 5 жылда 50,9%-ға және суицидтік әрекеттер 49,3%-ға төмендеді [26]. Сонымен қатар ол бір деңгейде қалады, төмендеу динамикасы байқалмайды. Сонымен қатар өлім-жітім себептері туралы деректерді тереңірек талдау, денсаулық сақтау мәселелерін ашады.

Міндеттерге сәйкес, «Денсаулық» МӨРТ [30] денсаулық сақтау ауруларды басқарудың интеграцияланған тәсілдерін қолдана отырып жүргізілді және бүгінгі таңда өзекті және сұранысқа ие салауатты өмір салты ережелерін қалыптастыруға бағытталған. Бағдарлама ғылыми-дәлелді медицинаның халықаралық тәжірибесі негізінде құрылған.

Созылмалы аурулардан мезгілсіз өлім-жітім, өздеріңіз білетіндей, еңбекке қабілетті халықтың жоғалуының, өмір сапасының төмендеуінің жиі кездесетін себептерінің бірі болып табылады. Сондай-ақ денсаулықтың төмен сапасы халықты емдеуге үлкен шығындар әкеледі. Осыған байланысты ауруларды басқару бағдарламасы (бұдан әрі – АББ) және оның мақсаттары бұрынғыдан да өзекті, оның ішінде:

- ◆ ұзақ мерзімді созылмалы инфекциялық емес аурулардың алдын алу және онымен күресу;
- ◆ ҚР-да сырқаттанушылықтың, асқынулардың, халық өлімінің төмендеуі;
- ◆ пациенттің өзін денсаулығы үшін жауапкершілікке тарту;
- ◆ созылмалы аурулары бар науқастың жағдайындағы жағымсыз салдардың алдын алу үшін мейірбике қызметкерлерінің және барлық қолда бар ресурстардың өзара іс-қимылы;
- ◆ жедел жәрдем шақыруларының санын азайту;
- ◆ созылмалы аурулары бар адамдардың өмір сүру сапасын жақсарту және денсаулық сақтау жүйесінің шығындарын азайту.

АББ медицина қызметкерлері, медициналық қызмет көрсетушілер және пациенттердің белгілі бір топтары арасында өздеріне қажетті уақытта көмек көрсете алатындай байланыс орнатуға арналған. Осылайша пациент асқынуларға жол бермей, өз ауруын басқаруды үйренеді. АББ бағдарламасы өзінің мақсаты медициналық қызметкерлер мен ауыр созылмалы жұқпалы

емес аурулардан зардап шегетін және үнемі қолдау мен көмекке мұқтаж пациенттер арасында сенімді қарым-қатынас орнату болып табылады.

Мәселен, мысалы, ҚР-да 01.01.2024 жылға жағдай бойынша 3 негізгі созылмалы аурулар бойынша 1 960 724 пациент динамикалық бақылаумен қамтылды:

- ♦ артериялық гипертензия (бұдан әрі – АГ) – 1484953;
- ♦ 2 типті қант диабеті (бұдан әрі – 2 типті ҚД) – 363767;
- ♦ созылмалы жүрек жеткіліксіздігі (бұдан әрі – СЖЖ) – 112004 пациент.

Оның ішінде 1083802 пациент АББ-ға тартылды және республика бойынша орташа қамту 55,3%-ды құрады, оның ішінде АГ 813331 немесе 54,8%, ҚД 217370 немесе 59,8% және СЖЖ 53101 немесе 47%.

2023 жылдың 12 айында республика бойынша енгізу мониторингінің нәтижелері бойынша АББ пациенттерін қамту бойынша нысаналы мәнге қол жеткізілді және динамикалық бақылауға жататын пациенттердің жалпы санының 55,3%-ды құрады.

Алайда АББ бағдарламасы түрінде мұндай инновациялық енгізу халық арасында кеңінен қамтылмаған.

Осылайша халық денсаулығының көрсеткіштері бойынша статистикалық деректерді талдау денсаулық сақтау жүйесінде бар проблемаларды көрсетеді.

Еліміздегі денсаулық сақтау жүйесіне арналған шығындарды қаржыландырудың негізгі көздері республикалық және жергілікті бюджеттердің қаражаты, міндетті медициналық сақтандыру қорының қаражаты болып табылады. Қазақстандағы денсаулық сақтау шығындары жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) 3,7% құрайды.

Қаржыландырудың негізгі бағыттары:

- ♦ денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру;
- ♦ қолданбалы ғылыми зерттеулер (3b.2 тапсырма);
- ♦ денсаулық сақтау жүйесін реформалау және инфрақұрылымды дамыту (9-мақсат 9.1-міндет);
- ♦ әлеуметтік медициналық сақтандыру (3.8.2-міндет);
- ♦ жоғары технологиялық медициналық қызметтерді дамыту (ағзаларды трансплантациялау, экстракорпоральды ұрықтандыру – 3.7-міндет).

2019–2023 жж. кезеңінде СӨС ілгерілету бойынша жұмыс шығындары тұрақты түрде төмендейді. Сондай-ақ 2017 ж. жергілікті бюджеттерде Тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі (ТМККБК) мақаласы болғанын, бірақ 2018 жылдан бастап Тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі ТМККБК Әлеуметтік медициналық сақтандыру қорына (ӘМСҚ) ауысқанын атап өткен жөн. Бұл ретте Салуатты өмір салты (СӨС) ілгерілетуге арналған шығындар әлі де жергілікті бюджеттерде, ал конкурс денсаулық сақтау басқармалары деңгейінде мемлекеттік сатып алу арқылы өткізіледі. Міндетті медициналық сақтандыру қорының қызметтер пакетінде, халық арасында ақпараттық-түсіндіру жұмыстарын жүргізу және медициналық сауаттылықты арттыру сияқты профилактикалық қызметтерді қаржыландыру жоқ.

Сонымен қатар ағзаларды трансплантациялау, экстракорпоральды ұрықтандыру, неонаталдық хирургия, кардиохирургиялық операциялар сияқты жоғары технологиялық қызметтер ел экономикасы үшін жоғары шығынды болып табылады.

Денсаулық сақтау жүйесінің негізгі элементтерінің бірі-халықты дәрі-дәрмектермен қамтамасыз ету. Өлімге әкелетін ауруларды емдеуде және алдын алуда қолданылатын дәрі-дәрмектер ерекше маңызды.

Фармацевтикалық компаниялар осындай сапалы, қауіпсіз және тиімді препараттарды әзірлеуге үлкен қаражат салады, зияткерлік меншік құқығын қорғау мәселесіне өте алаңдайды. Нәтижесінде, негізінен дамып келе жатқан көптеген елдер үшін балама пайда болады: құны патенттелгеннен бірнеше есе төмен жалпы дәрі-дәрмектерді шығаруға рұқсат беру немесе зияткерлік меншік саласындағы компаниялардың құқықтарын қорғау. Осылайша мәселені осы саладағы ұлттық заңнаманы және халықаралық шарттарды бұзбай шешу қажет. Бұл мәселені шешудің бір жолы-дамушы елдердегі соңғы тұтынушылар үшін дәрі-дәрмек құнының төмендеуіне әкелуі мүмкін фармацевтикалық компаниялар үшін экономикалық және құқықтық ынталандырулар жасау. Мысал ретінде салықтық жеңілдіктерді енгізу немесе осы сала-

да жұмыс істейтін компанияларды өз өндірістерінің бір бөлігін аз дамыған елдерге көшіруге заңнамалық мәжбүрлеу болып табылады. Тұтынушыларға жақындық және аз еңбек шығындары фармацевтикалық тауарлардың құнын төмендетуге мүмкіндік береді.

Нысаналы Мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде соңғы жеті жыл ішінде зерттеу нәтижелері бойынша жаңа жоғары технологиялық медициналық жабдықтармен жарактандыру, цифрлық және денсаулықты сақтайтын технологияларды енгізу, мемлекеттік-жекешелік әріптестік негізінде қызметтер көрсетудің сапалы жаңа ұйымын құру, сондай-ақ денсаулық сақтау қызметтерін ақпараттық-коммуникациялық қамтамасыз етуді ауқымды дамыту болды. Алайда нәтижелер көрсеткендей, бұл шаралар жеткіліксіз. Қазақстанда цифрлық технологияларды пайдалана отырып қызмет көрсету, құндық және сандық көрсеткіштерді талдауды қоса алғанда, оларды пайдалану практикасын қорыту тәжірибесі аз.

Қазіргі уақытта БҰҰДБ Қазақстанның төрт өңірінде ТДМ-ны оқшаулауды қолдайды, бұл ретте ТДМ міндеттерін жергілікті даму жоспарларына интеграциялау деңгейі осы өңірлерде 30%-дан аз, ал ұлттық деңгейде ол 80%-ға жетеді. Осыған байланысты Цюрихтің басым индикаторларын анықтау және қаржыландыруды қамтамасыз ету маңызды болып көрінеді.

Ұсынылған тұрақтылықты бағалау құралына енгізудің негізгі факторларын таңдау әр түрлі кезеңдерде жүзеге асырылды. Бастапқы нүкте әдебиеттерге шолу жасау және қазіргі жағдайды зерттеу, қазіргі уақытта денсаулық сақтау жүйелерін дамыту рейтингтері сияқты ауруханалардың тиімділігін бағалау үшін қолданылатын негізгі бағалау жүйелерін талдау болды.

Бұл құралдар денсаулық сақтау ұйымдарын негізінен құрылымдық тұрғыдан бағалауға бағытталған, мысалы, нақты көрсеткіштер мен балл жинау әдісі арқылы белгілі бір техникалық, дизайн және жүйелік аспектілердің болуы.

Қазіргі денсаулық сақтау сценарийін талдау және қазіргі жағдайды зерттеу арқылы қол жетімді тұрақтылықты бағалау құралдарының негізгі шектеулерін түсінуге мүмкіндік туды. Ең айқын кемшіліктердің бірі – экономикалық және әлеуметтік аспектілерді жеткіліксіз өңдеуден айырмашылығы, экологиялық тұрақтылыққа шамадан тыс назар аудару:

- ◆ Денсаулық сақтау саласы пациенттер үшін де, қызметкерлер үшін де мекемелердің ішіндегі ізгілендіру деңгейін арттыруды талап етеді, өйткені көп жағдайда медициналық көмекті тиімді көрсету ыңғайлы үй-жайларсыз және оң жұмыс ортасынсыз мүмкін емес;

- ◆ Денсаулық сақтау саласында қолда бар ресурстарға көбірек назар аудару қажет: медициналық ұйым жоғары энергия шығыны бар құрылым болып табылады және уақыт өте шектеулі және шектеулі ресурстардың едәуір көлемін тұтынады;

- ◆ Денсаулық сақтау саласында дамудың пәнаралық және тіпті кәсіпқойаралық тәсілін қамтамасыз ету қажет: бұл жағдайда медициналық персоналдың ғана емес, медициналық жабдықтар мен материалдарды өндіру саласындағы мамандардың, психология саласындағы мамандардың, әлеуметтік қызметкерлердің және т.б. күш-жігері қажет.

Осылайша заманауи шешімдердің бірі – денсаулық сақтау саласындағы сауаттылық пен хабардарлықты арттыруды қоса алғанда, дәрігер мен пациенттің өзара әрекеттесуін жақсарту үшін медициналық қызметтерді жақсырақ көрсету үшін мобильді қосымшаларды енгізу.

Жүргізілген талдауды қорытындылай келе, халықаралық деңгейде денсаулық сақтау мәселелерін реттеу саласындағы алғашқы бастамалар қалыптасқан сәттен бастап бүгінгі күнге дейін осы саладағы жаһандық сипаттағы адам қауіпсіздігіне төнетін қауіптер мен сын-қатерлердің тез артуы, осы саланы реттеуге тартылған халықаралық үкіметаралық ұйымдар санын кеңейту, сондай-ақ осы саланы реттеуге тартылған халықаралық үкіметаралық ұйымдардың санын ұлғайту арқылы көрініс табатын бірқатар тән үрдістер қалыптасты деген қорытындыға келу керек халықаралық құқық субъектілері болып табылмайтын Халықаралық қатынастардың әртүрлі актерлерінің рөлдері. Ұсынылған тенденциялардың әсерінен «денсаулық сақтауды жаһандық басқару» тұжырымдамасы қалыптасты, ол арқылы денсаулық сақтау саласындағы халықаралық қатынастардың барлық қатысушыларының қызметін тиімді үйлестіруді қамтамасыз етуге, келісілген жаһандық мақсаттарға қол жеткізуге, сондай-ақ денсаулық сақтау саласындағы төтенше жағдайлардың алдын алуға және оларға қарсы іс-қимылға бағытталған процестерді түсіну қажет.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандардың негізінде медициналық қызметтерге жалпыға бірдей қол жетімділік денсаулық сақтау жүйелерінің тұрақтылығының нәтижесі ғана емес деген қорытынды жасауға болады. Дамушы елдердің азаматтарына мұндай қолжетімділікті қамтамасыз ету ниеті денсаулық сақтау жүйесін, сондай-ақ басқа да мемлекеттік және тіпті мемлекетаралық институттарды реформалауға мәжбүр етеді. Атап айтқанда, экономикалық бастамалар халық үшін дәрілік препараттардың қолжетімділігін арттыруға, білім беру жүйелерін дамытуға – аурулардың алдын алу және алдын алу кезеңдеріндегі көрсеткіштерді жақсартуға, әлеуметтік реформалар – ерте жастағы аналар мен балалардың жағдайын жақсартуға қабілетті. Сонымен қатар ұсынылған бастамалар ең алдымен үш негізгі салаға бағытталуы керек: Жүре пайда болған иммун тапшылығы синдромы (ЖИТС) және басқа да өлімге әкелетін аурулармен күресу, аналықты қорғау, балалар өлімін азайту.

♦ Аналықты қорғау мәселесі бойынша: осы мақалада келтірілген статистикалық көрсеткіштер әйелдерде босану және босану жағдайларын жақсарту қажеттілігін көрсетеді. Әлеуметтік сенімсіздік-бұл көрсеткіштерге әсер ететін ең маңызды фактор. Сауатты әлеуметтік саясатты әзірлеу және уақтылы іске асыру денсаулық сақтаудың тұрақты жүйесін құру жөніндегі іс-қимылды білдіреді.

♦ Балалар өлімі мәселесі бойынша: жаңа туған нәрестелерді белгілі вирустық ауруларға қарсы жалпыға бірдей вакцинациялаудың маңыздылығын түсіндіру мәселелері бойынша арнайы бағдарламалар мен семинарларды дамыту маңызды қадам болар еді. Бұл аурулардың алдын алудың салыстырмалы жеңілдігіне қарамастан, балалар арасында одан болатын өлім-жітім айтарлықтай болып қала береді.

♦ АИТВ/ЖИТС-пен күрес: тұрақты денсаулық сақтау жүйесін құру, нәтижесінде халық медициналық қызметтерге кең қол жеткізе алады, тек адамзат үшін ең қауіпті аурулармен екі бағытта күрескен жағдайда ғана мүмкін болады. Олардың біріншісі-алдын-алу, оның ішінде медициналық мекемелерді, әсіресе қауіпті топтар арасында. Бұл бағыт ЖИТС сияқты аурулармен күресу үшін басымдыққа ие. Екінші бағыт-диагностды мүмкіндігінше тезірек анықтау және ауруларды емдеу шараларын бастау үшін жағдай жасау. Мұндай шаралар безгек ауруының проблемасын шешуде тиімді, оның өмірі көбінесе науқасқа көмек көрсету жылдамдығына байланысты.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде медициналық қызметтерге жалпыға бірдей қол жетімділік денсаулық сақтау жүйелерінің тұрақтылығының нәтижесі ғана емес деген қорытынды жасауға болады. Дамушы елдердің азаматтарына мұндай қолжетімділікті қамтамасыз ету ниеті денсаулық сақтау жүйесін, сондай-ақ басқа да мемлекеттік және тіпті мемлекетаралық институттарды реформалауға мәжбүр етеді. Атап айтқанда, экономикалық бастамалар халық үшін дәрілік препараттардың қолжетімділігін арттыруға, білім беру жүйелерін дамытуға – аурулардың алдын алу және алдын алу кезеңдеріндегі көрсеткіштерді жақсартуға, әлеуметтік реформалар – ерте жастағы аналар мен балалардың жағдайын жақсартуға қабілетті. Сонымен қатар ұсынылған бастамалар ең алдымен үш негізгі салаға бағытталуы керек: ЖИТС-мен және басқа да өлімге әкелетін аурулармен күресу, аналықты қорғау, балалар өлімін азайту.

Сонымен бірге, медициналық қызметтерге жалпыға бірдей қол жетімділік денсаулық сақтау жүйелерінің тұрақтылығының нәтижесі ғана емес деген қорытынды жасауға болады. Дамушы елдердің азаматтарына мұндай қолжетімділікті қамтамасыз ету ниеті денсаулық сақтау жүйесін, сондай-ақ басқа да мемлекеттік және тіпті мемлекетаралық институттарды реформалауға мәжбүр етеді. Атап айтқанда, экономикалық бастамалар халық үшін дәрілік препараттардың қолжетімділігін арттыруға, білім беру жүйелерін дамытуға – аурулардың алдын алу және алдын алу кезеңдеріндегі көрсеткіштерді жақсартуға, әлеуметтік реформалар – ерте жастағы аналар мен балалардың жағдайын жақсартуға қабілетті.

«Денсаулық сақтауды жаһандық басқару» тұжырымдамасын іске асыруды практикалық тұрғыдан түсінудегі негізгі мәселе ДДСҰ-ның халықаралық деңгейде денсаулық сақтау саласындағы мәселелерді реттейтін БҰҰ-ның мамандандырылған мекемесі ретіндегі рөлін түсіну болып табылады. Ғылыми әдебиеттерде ұсынылған ұйымның сынына сүйене отырып, сонымен қатар жаһандық денсаулық сақтаудың заманауи сын-қатерлерін басшылыққа ала оты-

рып, ДДСҰ қызметін жетілдіруге қатысты бірқатар ұсыныстар жасалды. Атап айтқанда, ДДСҰ ұйымы қызметінің келесі жалпы бағдарламалары шеңберінде норма шығару қызметінің жоспарын әзірлеу, әртүрлі халықаралық ұйымдармен және өзге де актерлермен өзара іс-қимылдың арнайы рәсімін енгізу, сондай-ақ қатысушылардың міндетті жарналарының неғұрлым жоғары пайызын белгілей отырып, ұйымның қызметін қаржыландыру жүйесін өзгерту ұсынылды.

Халықаралық ұйымдар мен өзге де халықаралық актерлердің қызметін жүйелеу және адамның денсаулыққа құқығын қамтамасыз етуге қатысты міндеттемелер тізбесін қалыптастыру қажеттілігі ұйым қызметінің мынадай жалпы бағдарламалары шеңберінде норма шығару қызметінің жоспарын әзірлеудің орындылығын айқындайды. Бұл тәсіл денсаулық сақтау технологияларына қол жеткізу, ғылыми-зерттеу қызметін жүзеге асыру, антибиотикалық терапияны ұтымды қолдану сияқты мәселелерді қозғайтын денсаулық сақтау саласындағы әмбебап сипаттағы нормативтік-құқықтық актілерді әзірлеу қажеттілігіне тиісті назар аударуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ТДМ-ге қол жеткізу өте маңызды, өйткені олар әмбебап адами құндылықтар мен құқықтарды, соның ішінде денсаулық сақтау құқығын көрсетеді.

Әлемдік қоғамдастық мыңжылдықтың мақсаттарына қол жеткізуде айтарлықтай прогреске қол жеткізді, бірақ оларды жан-жақты жүзеге асыру үшін әлі де көп нәрсе істеу керек.

Халықты медициналық қызметтермен қамтамасыз ету оның барлық топтары үшін үлкен маңызға ие. Жедел және тиімді емдеу қауіпті аурулардың алдын алу және науқастың қалпына келу мүмкіндігін арттыру үшін өте маңызды. Осылайша дамушы елдер халқының медициналық қызметтерге жалпыға бірдей қол жетімділігін қамтамасыз ету қажеттілігін әлемдік қоғамдастық өкілдері мен жергілікті билік жүзеге асырады және осы салада қойылған мақсаттарға, ең алдымен жоғарыда белгіленгендерге қол жеткізу бойынша шаралар қабылдануда.

Басқаша айтқанда, бұл дамушы елдердегі денсаулық сақтау жүйелерінің даму векторын анықтайтын осы үш мақсатқа жетуге деген ұмтылыс, бұл өз кезегінде олардың тұрақтылығының артуына және медициналық қызметтерге жалпыға бірдей қол жетімділікті қамтамасыз ету мүмкіндіктерінің артуына әкеледі.

Тұрақты даму проблемасы елу жылдан астам уақыт бойы әзірленіп, шешіліп келеді, алайда әлі де шешілмеген, даулы мәселелер көп. Бұл осы мәселенің жан-жақтылығы мен динамикасына байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Fidler D. Architecture amidst anarchy: global health's quest for governance // *Global Health Governance*. 2007. P. 1–17.
- 2 Bloom D., Cafiero E., Jané-Llopis E., Abrahams-Gessel S., Bloom L., Fathima S. et al. The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases // *Geneva: World Economic Forum*. 2011. 48 p.
- 3 Howard-Jones N. et al. The scientific background of the International Sanitary Conferences, 1851–1938. 1975. 108 p.
- 4 Farley J. To cast out disease: a history of the International Health Division of Rockefeller Foundation (1913–1951). Oxford University Press. 2004. P. 129–140.
- 5 Morens D.M., Taubenberger J.K. The mother of all pandemics is 100 years old (and going strong)! // *American journal of public health*. 2018. Vol. 108. No. 11. P. 1449–1454.
- 6 Цели устойчивого развития. URL: <https://egov.kz/cms/ru/zur> (дата обращения: 28.01.2022)
- 7 Гражевская Н., Тынгишева А. Приоритетные направления реализации государственной политики в области здравоохранения // *Вестник КЭУ*. – 2018. – С. 145–150.
- 8 Девятко В.Н., Кульжанов М.К., Аканов А.А. Здравоохранение мира: состояние, перспективы, развитие (опыт Казахстана). – Алматы, 2020. – 128 с.
- 9 Служба общественного здравоохранения / Официальный сайт Европейского регионального бюро ВОЗ. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/public-healthservices> (дата обращения: 10.04.2022)
- 10 Антипенко Э.С., Антипенко А.Э. Аспекты понятий и закономерностей формирования и развития системы здравоохранения (размышления). Моск. гос. медико-стоматол. ун-т им. А.И. Евдокимова МЗ РФ. Изд. 3-е, испр. и доп. – Москва: Спутник+, 2021. – 167 с.

- 11 Амлаев К.Р. Основные направления профилактической деятельности учреждений здравоохранения. URL: <https://present5.com/obshhie-voprosy-medicinskojprofilaktiki-amlaev-k-r-glavnyj/#:~:text=%> (дата обращения: 18.03.2022)
- 12 Гришан Ю.П. Система медицинского страхования и обеспечения зарубежных стран // Страховое дело. – 2019. – № 10. – С. 27–34.
- 13 Аканов А.А. Политика охраны здоровья населения в Казахстане: опыт разработки, реализации национальных программ здравоохранения и перспективы на 2010–2015 годы. – Астана, 2006. – 243 с.
- 14 Шарман А.Т. Что такое профилактика и профилактическая медицина? Академия профилактической медицины. URL: <https://academypm.org/language/ru/chto-takoe-profilaktika-i-profilakticheskaya-medicina> (дата обращения: 25.03.2022)
- 15 Конституция РК 2023. URL: <https://online.zakon.kz>
- 16 О здоровье народа и системе здравоохранения. Обновленный. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК.
- 17 Об обязательном социальном медицинском страховании. Обновленный. Закон Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 405-V ЗРК.
- 18 Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2006–2024 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2006 года № 981. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000981> (дата обращения: 15.01.2022)
- 19 Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636.
- 20 Grogan С.М. Diffusion of ACA policies across the American states // Journal of New Economy. 2017, vol. 23, no. 4, pp. 46–68.
- 21 Шарман А.Т. Что такое профилактика и профилактическая медицина? URL: Академия профилактической медицины. URL: <https://academypm.org/language/ru/chto-takoe-profilaktika-i-profilakticheskaya-medicina> (дата обращения: 25.03.2022)
- 22 Аканов А.А., Куракбаев К.К., Чен А.Н., Ахметов У.И. Организация здравоохранения Казахстана. – Алматы, 2016. – 231 с.
- 23 Стратегия «Казахстан–2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 г.
- 24 Об утверждении национального проекта «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 725. (Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 22 сентября 2023 года № 828)
- 25 Национальный проект «Здоровая нация» на 2021–2025 годы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725>
- 26 Статистический сборник «Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения». URL: <http://www.rcrz.kz/index.php/ru/statistika-zdravookhraneniya-2> (дата обращения: 17.03.2022)
- 27 Статистический сборник «Здоровье населения Республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения». URL: https://nrchd.kz/index.php/ru/?option=com_content&view=article&id=973
- 28 Продолжительность жизни – данные ВОЗ. URL: <https://www.who.int/ru/redirect-pages/megamenu/data/dashboards> (дата обращения: 17.03.2023)
- 29 Статистический сборник за 2022 год. URL: https://nrchd.kz/index.php/ru/?option=com_content&view=article&id=973
- 30 Бюро национальной статистики и реформам Республики Казахстан URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/>

REFERENCES

- 1 Fidler D. (2007) Architecture amidst anarchy: global health’s quest for governance // Global Health Governance. P. 1–17. (In English).
- 2 Bloom D., Cafiero E., Jané-Llopis E., Abrahams-Gessel S., Bloom L., Fathima S. et al. (2011) The Global Economic Burden of Non-communicable Diseases // Geneva: World Economic Forum. 48 p. (In English).

- 3 Howard-Jones N. et al. (1975) The scientific background of the International Sanitary Conferences, 1851–1938. 108 p. (In English).
- 4 Farley J. (2004) To cast out disease: a history of the International Health Division of Rockefeller Foundation (1913–1951). Oxford University Press. P. 129–140. (In English).
- 5 Morens D.M., Taubenberger J.K. (2018) The mother of all pandemics is 100 years old (and going strong)! // American journal of public health. Vol. 108. No. 11. P. 1449–1454. (In English).
- 6 Celi ustojchivogo razvitija. URL: <https://egov.kz/cms/ru/zur> (data obrashhenija: 28.01.2022). (In Russian).
- 7 Grazhevskaja N., Tyngisheva A. (2018) Prioritetnye napravlenija realizacii gosudarstvennoj politiki v oblasti zdravoohraneniya // Vestnik KJeU. P. 145–150. (In Russian).
- 8 Devjatko V.N., Kul'zhanov M.K., Akanov A.A. (2020) Zdravoohranenie mira: sostojanie, perspektivy, razvitie (opyt Kazahstana). Almaty, 128 p. (In Russian).
- 9 Sluzhba obshhestvennogo zdravoohraneniya / Oficial'nyj sajt Evropejskogo regional'nogo bjuro VOZ. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/Health-systems/public-healthservices> (data obrashhenija: 10.04.2022). (In Russian).
- 10 Antipenko Je.S., Antipenko A.Je. (2021) Aspekty ponjatij i zakonomernostej formirovaniya i razvitija sistemy zdravoohraneniya (razmyshlenija). Mosk. gos. mediko-stomatol. un-t im. A.I. Evdokimova MZ RF. Izd. 3-e, ispr. i dop. – Moskva: Sputnik+, 167 p. (In Russian).
- 11 Amlaev K.R. Osnovnye napravlenija profilakticheskoy dejatel'nosti uchrezhdenij zdravoohraneniya. URL: <https://present5.com/obshhie-voprosy-medicinskojprofilaktiki-amlaev-k-r-glavnyj/#:~:text=%> (data obrashhenija: 18.03.2022). (In Russian).
- 12 Grishan Ju.P. (2019) Sistema medicinskogo strahovaniya i obespecheniya zarubezhnyh stran // Strahovoe delo. No. 10. – P. 27–34. (In Russian).
- 13 Akanov A.A. (2006) Politika ohrany zdorov'ja naselenija v Kazahstane: opyt razrabotki, realizacii nacional'nyh programm zdravoohraneniya i perspektivy na 2010–2015 gody. Astana, 243 p. (In Russian).
- 14 Sharman A.T. Chto takoe profilaktika i profilakticheskaja medicina? Akademija profilakticheskoy mediciny. URL: <https://academypm.org/language/ru/chto-takoe-profilaktika-i-profilakticheskaya-medicina> (data obrashhenija: 25.03.2022). (In Russian).
- 15 Konstitucija RK 2023. URL: <https://online.zakon.kz>. (In Russian).
- 16 O zdorov'e naroda i sisteme zdravoohraneniya. Obnovlennyj. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 7 ijulja 2020 goda No.360-VI ZRK. (In Russian).
- 17 Ob objazatel'nom social'nom medicinskom strahovanii. Obnovlennyj. Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 nojabrja 2015 goda No. 405-V ZRK. (In Russian).
- 18 Koncepcija perehoda Respubliki Kazahstan k ustojchivomu razvitiju na 2006–2024 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktjabrja 2006 goda No. 981. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P060000981> (data obrashhenija: 15.01.2022). (In Russian).
- 19 Ob utverzhenii Nacional'nogo plana razvitija Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralja 2018 goda No. 636. (In Russian).
- 20 Grogan C.M. (2017) Diffusion of ACA policies across the American states // Journal of New Economy, vol. 23, no. 4, pp. 46–68. (In English).
- 21 Sharman A.T. Chto takoe profilaktika i profilakticheskaja medicina? URL: <https://academypm.org/language/ru/chto-takoe-profilaktika-i-profilakticheskaya-medicina> (data obrashhenija: 25.03.2022). (In Russian).
- 22 Akanov A.A., Kurakbaev K.K., Chen A.N., Ahmetov U.I. (2016) Organizacija zdravoohraneniya Kazahstana. Almaty, 231 p. (In Russian).
- 23 Strategija «Kazahstan–2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera Nacii N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana, g. Astana, 14 dekabrja 2012 g. (In Russian).
- 24 Ob utverzhenii nacional'nogo proekta «Kachestvennoe i dostupnoe zdravoohranenie dlja kazhdogo grazhdanina «Zdorovaja nacija». Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 12 oktjabrja 2021 goda No. 725. (Utratilo silu postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 22 sentjabrja 2023 goda No. 828). (In Russian).
- 25 Nacional'nyj proekt «Zdorovaja nacija» na 2021–2025 gody. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725>. (In Russian).

26 Statisticheskij sbornik «Zdorov'e naselenija Respubliki Kazahstan i dejatel'nost' organizacij zdavoohranenija». URL: <http://www.rcrz.kz/index.php/ru/statistika-zdravookhraneniya-2> (data obrashhenija: 17.03.2022). (In Russian).

27 Statisticheskij sbornik «Zdorov'e naselenija Respubliki Kazahstan i dejatel'nost' organizacij zdavoohranenija». URL: https://nrchd.kz/index.php/ru/?option=com_content&view=article&id=973. (In Russian).

28 Prodolzhitel'nost' zhizni – dannye VOZ. URL: <https://www.who.int/ru/redirect-pages/megamenu/data/dashboards> (data obrashhenija: 17.03.2023). (In Russian).

29 Statisticheskij sbornik za 2022 god. URL: https://nrchd.kz/index.php/ru/?option=com_content&view=article&id=973. (In Russian).

30 Bjuro nacional'noj statistiki i reformam Respubliki Kazahstan URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/>. (In Russian).

А.Е. БЕЙСЕБАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: 22231149@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7204-1181

Г.К. НИЕТАЛИНА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор

e-mail: g.niyetalina@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2004-0603

А.Н. ИСАХМЕТОВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: i_a_n@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0001-7417-3789

А.О. ДЕМЕУБАЕВА,²

к.э.н., доцент.

e-mail: axma75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0217-7689

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Центрально-Азиатский

инновационный университет,

г. Шымкент, Қазақстан

ИССЛЕДОВАНИЕ СФЕРЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ДОСТИЖЕНИЯ «ЦЕЛЕЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ»

Аннотация

В настоящее время управление развитием сферы услуг здравоохранения объективно должно ориентироваться на Цели в области устойчивого развития ООН. В соответствии с Целями устойчивого развития в сфере здравоохранения основополагающей задачей является обеспечение прав на получение услуг, обеспечение их доступности независимо от социального статуса получателя услуг и места его жительства. Несмотря на ряд комплексных мероприятий, на сегодня эти меры недостаточны. В статье определена значимость обеспечения здоровья нации в контексте достижения Республикой Казахстан «Целей устойчивого развития». Аргументирована необходимость формирования Рейтинга здоровья населения Казахстана, который бы отражал состояние и качественные изменения, что предполагает проведение комплекса исследований. На данном этапе исследования был проведен «рамочный» анализ доступности услуг здравоохранения в Казахстане на основе показателей за 2018–2022 гг. Исследование позволило выявить как позитивные тенденции улучшения большинства показателей, характеризующих доступность медицинских услуг в зависимости от доходов, так и наличие сильнейших дисбалансов. На основе полученных результатов определены дальнейшие направления исследования по формированию рейтинга, отражающего достижение третьей Цели устойчивого развития для Казахстана при дальнейшем совершенствовании системы здравоохранения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, цели, сфера здравоохранения, системы здравоохранения, условия, экономические показатели, индикаторы здоровья, качественная медицина.

A.E. BEISEBAYEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: 22231149@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7204-1181

G.K. NIETALINA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: g.niyetalina@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0002-2004-0603

A.N. ISSAKHMETOVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: i_a_n@inbox.ru

ORCID ID: 0000-0001-7417-3789

A.O. DEMEUBAYEVA,²

c.e.s., associate professor.

e-mail: axma75@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-0217-7689

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Central Asian Innovation University,

Shymkent, Kazakhstan

THE RESEARCH OF THE PUBLIC HEALTHCARE SECTOR IN THE CONTEXT OF ACHIEVING “SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS”

Abstract

Currently, the management of the development of the public healthcare sector should be objectively oriented towards the UN goals in the field of Sustainable Development. In accordance with the Sustainable Development Goals in the field of public healthcare, the main task is to ensure the rights to receive services, ensure their availability, regardless of the social status of the recipient of services and his place of residence. Despite a number of comprehensive measures, today these measures are not enough. The article defines the importance of ensuring the health of the nation in the context of achieving the Republic of Kazakhstan “Sustainable Development Goals”. The necessity of forming a health Rating of the population of Kazakhstan, which would reflect the state and qualitative changes, is argued, which implies conducting a set of studies. At the present stage of the study, the results of which are disclosed in this article, a “framework” analysis of the availability of health services in Kazakhstan was conducted, based on data for the period 2018–2022. The study revealed both positive trends in the improvement of most indicators characterizing the availability of medical services depending on income, and the presence of severe imbalances. Based on the results obtained, further directions of research on the formation of a rating reflecting the achievement of the third Sustainable Development Goal for Kazakhstan, with the aim of further improving the healthcare system, have been identified.

Key words: sustainable development, goals, healthcare, healthcare systems, conditions, economic indicators, health indicators, quality medicine.

IRSTI 06.39.41

UDC 65.014.12

JEL Codes: M 10, M 11, M 19

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-296-309>

S.S. ZHAXYLYK,*¹

PhD student.

*e-mail: saya.zhaxylyk@kimep.kz

ORCID ID: 0000-0003-4632-3043

¹KIMEP University,

Almaty, Kazakhstan

ORGANIZATIONAL AMBIDEXTERITY AND ITS PERFORMANCE IMPLICATIONS IN EMERGING ECONOMIES: EMPIRICAL STUDY FROM KAZAKHSTAN

Abstract

Today Kazakhstan enterprises are constantly challenged to become competitive in the domestic and foreign markets, adequately respond to an increasing number of changes and thus choose between innovations and efficiency. Earlier research proposed an ambidextrous strategy as a means of overcoming this challenge. However, previous literature mainly relies on data from developed economies. Few studies use the data from emerging economies, which includes Kazakhstan. Thus, the aim of this study is to empirically assess the effect of ambidexterity on firm performance and resilience. Following a quantitative method and using a multi-item survey instrument, a total of 323 questionnaires were distributed to 80 different organisations in Kazakhstan. SmartPLS 3 was used to investigate structural equation modelling (SEM) estimates. The results show statistically significant relationships between organisational ambidexterity and firm performance, and between ambidexterity and organisational resilience. The value of this paper lies in the following aspects. First, it extends the research on the impact of organisational ambidexterity on firm performance and the relevance of this relationship to emerging economies. Second, this study is, to the best of our knowledge, the first empirical investigation of the ambidexterity-performance and ambidexterity-resilience relationship in developing countries, particularly in Kazakhstan. An important practical relevance of this study is the finding that the application of organisational ambidexterity in the turbulent environment in which contemporary Kazakhstani firms operate can help transform organisations to respond to market uncertainty in a timely manner and remain competitive.

Key words: enterprises, ambidexterity, organisational effectiveness, developing economy, sustainability, research, exploitation.

Introduction

As a result of political and economic changes in Kazakhstan in 2019, the “The State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for the period 2020–2025” (SPIID) was approved. The goal of SPIID is to stimulate the international competitiveness of the industry. The main focus of SPIID is transferred from industries as a whole to the microeconomic aspect, that is, enterprises [1]. Namely, encouraging enterprises to become competitive in the domestic and foreign markets.

However, in the current volatile economic environment and times of rapid market and technological changes, it is extremely difficult for Kazakhstani firms to sustain an edge over their competitors [2]. Covid-19 pandemic has aggravated the situation and created new complexities that require quick solutions, including implementation of new strategic decisions. Thus, the era of realignment forces modern organizations to continuous changes. Whereas previously undeniable advantages of prosperous enterprises, namely, a stable organizational structure and established processes, which Kazakhstan inherited from the Soviet Union, now turn into a disadvantage. It is for the reason that rigid organization does not allow timely reaction to changing market requirements [3], thus, building innovative and flexible organizations becomes top priority to both survive and prosper. It follows that modern organizations in Kazakhstan are constantly challenged to choose between innovations

and efficiency. Earlier research proposed an ambidextrous strategy as a means of overcoming this challenge.

Organizational ambidexterity pertains to an organization's ability to effectively utilize both internal and external resources to address current business requirements while also remaining adaptable to future shifts in the market.

Tushman and O'Reilly were the first to empirically prove that ambidextrous companies are more resilient in the long run [4]. Examining further the connection between ambidexterity and firm survival, subsequent seminal studies were held on the analysis of the relationship between ambidexterity and organizational performance [5, 6].

However, previous literature empirically relies on the data from firms in developed economies. Few studies use the data from emerging economies and none of the quantitative research was done specifically for Kazakhstan. Therefore, this article aims to contribute to filling the gaps in the literature by empirically investigating the influence of organizational ambidexterity on the performance and resilience of Kazakhstani firms. Under the above research context, this study addresses the following questions:

RQ 1: Does organizational ambidexterity influence organizational performance?

RQ 2: Does organizational ambidexterity influence organizational resilience?

Important practical implications of this study are the conclusion that putting organizational ambidexterity in action in turbulent circumstances, in which modern Kazakhstani firms operate, can aid in the transformation of firms in order to adapt to market ambiguity and remain competitive. This research also extends the debate on effectiveness of ambidextrous capabilities among firms operation in high environmental uncertainty, which characterizes our country as well.

Materials and methods

Research approach

The present study used deductive research design using convenience-sampling methods. The deductive reasoning approach is suitable when the study's purpose is to test the theory rather than developing it. Multi-item questionnaire survey was used to administer the survey. The questionnaires were delivered through self-addressed envelopes, e-mail, and personal visits to the respondents as a self-completion method. We addressed the questionnaire to employees of different levels of organizational hierarchy.

Translation

Measurement instruments from earlier studies, which involved subjective measures for data collection and publication in English, were used in this research. Subsequently, following Brislin's approach [7], we adapted these tools to the Kazakhstani context through a back-translation approach. In this process survey questionnaires were translated into Russian and then back into English by a group of bilingual experts. The retranslated version was thoroughly examined to identify any substantial disparities from the original. This iterative retranslation process was repeated until no notable differences were observed between the original language and the native language of respondents.

Data collection procedure

We delivered 443 survey questionnaires through personal visits and received 343 replies. Finally, we used 323 replies after leaving defective responses with un-matched, missing, and outliers' issues. The response rate is 72.91 percent, which is found considerably higher than average response rate in the similar research [8]. The higher response is realized because we assured respondents' anonymity and confidentiality of the replies. Besides, it is noted in the study of Tomaskovic-Devey, Leiter, and Thompson that response rate between 30 percent to 35 percent is adequate when data is homogenous [9]. Thus, non-response is not a major concern.

Participants

Demographic profile of the respondents depicts that the percentage of females (62.5%) is higher than the percentage of the male (37.5%). Responses were collected from employees at different levels of organizational hierarchy. Other estimates of the demographic and economic variables, namely, ownership and nature of the organization are summarized in table 1 (p. 298), while size of the organization in terms of number of employees summarized in table 2 (p. 298), and years of operation summarized in table 3 (p. 298) below.

Table 1 – Estimates of the economic variables: ownership and nature of the organization (n=323)

Variables	Levels	Frequencies	Percentage
Ownership	Local	156	48.3
	Foreign	74	22.9
	Joint venture	93	28.8
Nature of the organization	Manufacturing	57	17.6
	Trade	78	24.1
	Service	188	58.2

Note: Compiled by the author.

Table 2 – Estimates of the demographic variables: number of employees (n=323)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	139	43.0	43.0	43.0
	2	26	8.0	8.0	51.1
	3	71	22.0	22.0	73.1
	4	87	26.9	26.9	100.0
	Total	323	100.0	100.0	

Note: Compiled by the author.

Table 3 – Estimates of the demographic variables: years of operations (n=323)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1	81	25.1	25.1	25.1
	2	95	29.4	29.4	54.5
	3	34	10.5	10.5	65.0
	4	113	35.0	35.0	100.0
	Total	323	100.0	100.0	

Note: Compiled by the author.

Measurement tools

Study included three sections. In section I, we added a short description about the study followed by the proposed title of the study. Furthermore, we gave a few suggestions on how to respond to the survey. In section II, we included all the items representing different variables, which was adopted from prior studies. Items were arranged in the form Likert scale 1 (strongly disagree) to 6 (strongly agree) and we exclude ‘neutral’ from the scale. Particularly, we excluded any identifiable clue of the respondents’ identity to ensure their accurate responses.

Exploration and exploitation variables were utilized to assess organizational ambidexterity. The operationalization of ambidexterity involved multiplying the exploration and exploitation factors. To address the risk of multicollinearity, the author mean-centered both exploration and exploitation variables before calculating their product. This measurement approach is derived from He and Wong (2004), Gibson Eurasian Journal of Economic and Business Studies, Volume 67, Issue 4, 2023, and Birkinshaw (2004), as well as Cao et al. (2009), aligning with commonly accepted practices in ambidexterity literature. Table 4 (p. 299) displays eight items employed to gauge ambidexterity.

Table 4 – Survey questions on organizational ambidexterity

No.	Survey questions
1	Our organization accepts consumer demand changes that go beyond our existing products and services
2	Our organization often uses new opportunities in new markets
3	Our organization regularly explores new technologies
4	Our organization is actively attracting new customers from new target groups
5	Our organization is constantly working to improve the efficiency of products and services production.
6	Our organization constantly improves the quality of existing products and services.
7	Our organization regularly raises the level of automation of its operational processes
8	Our organization regularly examines and takes action to meet the existing needs of its customers.
Note: Compiled by author.	

Table 5 displays eight items employed to assess employee performance.

Table 5 – Survey questions on employee performance

No.	Survey questions
1	Employee satisfaction level in our organization is higher than in competing / similar organizations
2	The level of motivation of our employees is higher compared to competing / similar organizations
3	Our employees' commitment/dedication is higher compare to our competing/similar firms/organizations
4	Our employees want to stay in our company for a longer period compare to competing / similar organizations.
Note: Compiled by author.	

Table 6, provided below, illustrates the items utilized to assess the four dimensions of organizational resilience.

Table 6 – Survey questions on organizational resilience

No.	Survey questions
	Our organization is able to successfully overcome the consequences of unforeseen events
	Our organization is able to withstand and resist external pressure
	Our organization is able to withstand stressful situations, while not losing the focus on priority (core) goals and needs of the company.
	Our organization does not refuse to follow its strategic course in case of difficulties and is able to preserve its positions.
Our organization adapts quickly to changing circumstances.	
	Our organization responds promptly to the destructive factors causing disruptions in the work of the organization
	Our organization restore services quickly during unexpected events
	Our organization is able to promptly develop and apply alternative scenarios to benefit from any negative circumstances.
	Our organization is able to use other facilities when its own facilities cannot be used
	Our organization employ alternative options to sustain operations during unexpected events
	Our organization is able to re-allocate resources (human, financial, etc.) within the company
	Our organization has a copy of company's most important files through backing up the database
	Our organization is able to prioritize the tasks in case of unexpected events. (RS)
	Our organization is capable of sustaining operations with limited funding.
	Our organization is able to mobilize internal resources in case of unforeseen situations.
	Our organization has sufficient reserve resources to support the company's operations during unforeseen situations.
Note: Compiled by author.	

The author devised a set of measurement items for robustness, redundancy, resourcefulness, and rapidity, as none were previously available for these characteristics proposed by Bruneau et al. (2003) (refer to Table 6: Survey questions on resilience). Utilizing Bruneau et al.'s (2003) operational definitions for each dimension, the author generated the corresponding items.

Finally, section III reported on respondents' demographic profile and economic variables.

Analytical tools

The present study used Microsoft Excel 2016, SPSS 25, and SmartPLS 3 for examining the results. Particularly, SmartPLS 3 is used for investing the estimates for structural equation modeling. Structural equation modeling is used over other regression techniques because it provides a holistic preview of the results in an integrated manner. Structural equation modeling is considered robust because it combines both measurement model via confirmatory factor analysis and cross-loading and structural model via path estimates and model fitness [8]. The present study chose PLS-based structural equation modeling (PLS-SEM) over covariates-based structural equation modeling because the PLS-SEM yields better results when the purpose of the study is prediction [10]. Thus, using PLS-SEM is justified.

Main provisions

In recent years Kazakhstan has made considerable progress in transforming its planned economy to a market economy. Despite these socio-economic changes, contemporary Kazakhstani organizations face many challenges in implementing effective and corresponding environmental management practices. The country's strategic approach towards economic growth, the government's attempts at diversifying the country's economy, increasing presence of international companies, and participation in international trade and economic alliances, such as WTO and EAEU, creates a high demand for establishing well-developed management practices that will be able to provide an impact on the ongoing changes and create a competitive advantage [11]. Above all, such features of post-Soviet Kazakhstan organizational culture as rigid vertical structures keep it in transition from the Soviet heritage to the existing practices of Western multinational companies. Realizing and transforming business strategies to make them more open, flexible, and effective will be required to realize all these priorities.

Thereby, the complexity of the problems that managers of firms operating in transition economies, including those of Kazakhstan, are facing nowadays, the need to take into account current trends in the formation and development of successful organizations make the issue of organizational ambidexterity urgent.

Ambidexterity and industrialization

The first industrialization in Kazakhstan took place during Soviet times. With a completely different economic situation, the main factor in the success of that program was the fact that the country was surrounded by fourteen partners and allies. Thus, this affected both the speed of modernization and competitiveness. Socialist management, with all its advantages and limitations, was giving significantly greater control over the situation than capitalist.

Modern Kazakhstan is no longer surrounded by allies, but competitors from all the sides. In the framework of the EAEU, Kazakhstani producers are faced with the fact that they cannot compete on their own territory with the flow of cheap imports from giants such as Russia and Belarus [12].

Thus, the inability of enterprises that grew in a planned economy to compete in free markets led to de-industrialization.

In this regard, Kazakhstan began to vigorously deploy the economy towards the industrial economy. The program includes following the policy of export-oriented industrialization based on the creation and development of new businesses oriented to the world market and viable in the conditions of global competition, which should be combined with reasonable protection and development of the domestic market. In studies of international entrepreneurship, scholars have admitted that "process of internationalization is an ambidexterity context" [13, p. 13], when firms should balance between exploration and exploitation to facilitate internationalization speed. Thus, the development of ambidextrous organizations will be certainly helpful for internationalization of industry and export-

oriented firm in Kazakhstan, trying to achieve at least similar competitive positions as their counterparts in developed countries.

Ambidexterity and Industry 4.0

As a part of industrialization, Kazakhstan is developing and adopting a set of measures for the technological re-equipment of basic industries, including elements of the fourth industrial revolution. Successful navigation and adaptation of Kazakhstan in the world of the fourth industrial revolution, which will help Kazakhstan to become one of the leaders of the new world, imply changes in business models and processes in global production networks. This, in turn, creates a need for a quick response to the rapidly changing cyber threat landscape. Empirically, previous research demonstrates evidence that organizational ambidexterity is one of the essential parts for successful implementation of Industry 4.0.

Ability of the organizations to counterbalance their exploitative and explorative activities internally and leverage their external network for collaboration and knowledge sharing, accelerated their progress in further implementation of Industry 4.0 related concepts. This is consistent with what has been found in previous study by Yoo and Kim, which stated that overall digitalization reinforces the need for an open innovation model, where organizations cannot rely solely on internal sources of knowledge and technology [14]. Therefore, the significance of both openness and capability to simultaneously explore and exploit become apparent in the adoption of Industry 4.0. This is particularly relevant for SMEs, as they often face constraints in resources for exploratory endeavors, which implies the active use of external sources.

Ambidexterity and environmental uncertainty

Basically, the idea of ambidexterity takes root from adaptive systems theory that claims that periods of environmental and technological change call for firms to adapt and change their structural alignments accordingly [15, 4]. Seminal studies on antecedents of organizational ambidexterity claim that the higher the environmental uncertainty, more and better positive outcomes can be expected from developing ambidexterity capabilities. Moreover, Raisch and Birkinshaw stated that “the level of dynamism and competitiveness in a business environment may be an important boundary condition for organizational ambidexterity” [16, p. 394]. Hence, the concept of organizational ambidexterity is especially relevant for transition economies, such as Kazakhstan in particular, that undergo a set of structural transformations.

Literature review

Organizational ambidexterity and firm performance

Term “ambidexterity” infers from psychophysiology meaning the capacity to utilize both hands similarly well. The representation of ambidexterity, initially linked to enterprises by Dunkan [17], has got consideration from scholastics, policymakers and specialists in management after March’s fundamental study on exploration and exploitation [15]. In a general sense, organizational ambidexterity alludes to an organization’s capacity to at the same time investigate and misuse their inside and outside assets to meet today’s commerce needs as well as being versatile to future advertise changes [4]. March distinguished two measurements of the organizational ambidexterity, investigation, which involves “search, variety, chance taking, experimentation, play, adaptability, discover”, and abuse, which includes “refinement, effectiveness, choice and implementation”, as two in a general sense distinctive, inconsistent forms [15]. Thus, one of the major challenges in organizational ambidexterity operationalization is the tensions between those two dimensions. However, despite the fact that capabilities, culture, structure and the processes required to ensure both exploitation and exploration are distinct and thus compete for limited resources of the firm, the data strongly indicates the need to strike a balance between these two for the prolonged survival of the firm and improved profitability.

The idea of organizational ambidexterity – firm performance linkage originated in the argument that maintaining the balance between exploitation and exploration activities is one of the primary factors in organizations long-term survival and prosperity.

Following Dunkan and March’s seminal articles, Tushman and O’Reilly explored in greater detail the phenomenon of ambidexterity and were the first to empirically prove that ambidextrous companies are more resilient in the long run [4]. Delving into the idea of ambidexterity – firm survival linkage,

subsequent seminal studies were held on the analysis of the relationship between ambidexterity and organizational performance [5, 6]. Results of these studies have reported positive effects. It also includes recent research employing extensive samples with longitudinal data, documenting the long-term impacts of ambidexterity [6, 18]. These findings point to the contingent nature of the ambidexterity–performance relationship. For instance, Geerts, Blindenbach-Driessen, and Gemmel [19] have conducted a study involving over 500 firms in a 4-year period. The results revealed that organizational ambidexterity positively influences firm growth.

Laplume and Dass demonstrated, over a span of 65 years, how a company successfully adapted through diverse forms of ambidexterity [20]. House and Price documented how Hewlett-Packard, yet another giant in an industry, managed to move from electronic instruments to mini-computers to printers to services [21]. Additional studies have depicted the adaptation processes in companies such as Polaroid, IBM, Oticon, URS, NCR, and others. The significance of these studies lies in their ability to capture the intricate nature of ambidexterity, grounding the phenomenon in practical reality.

Based on the preceding discussion, the following hypothesis is proposed:

H1: Organizational ambidexterity influences organizational performance

Organizational ambidexterity and resilience

Researchers stated that businesses, in order to succeed within the confront of a turbulent business environment, must drive home strong resilience figures. Organizational resilience alludes to the capability of the organization to react and recover from crisis situations, as well as adapt in the post-event phase through restructuring, change and knowledge acquisition in the face of a threat [22].

Similarly to Cutter [22], various researchers characterize resilience as more than survival and bounce back, recuperating rapidly and successfully taking after an occurrence, but almost turning challenges into openings and in this manner making a prevalent execution than some time recently, hence bouncing forward. Though ‘bouncing forward’ changes the primary noteworthiness of adaptability, it gives the assurance of a framework against which post-debacle measures have to be undertaken [23].

Moreover, it was stated that resilience refers not only to the post-event state, but also relevant to the capacity to foresee the occurrence of negative events. In line with this view, pre-event analysis and preparedness is central to the concept of resilience in disasters and crisis situations. Thus, the concept of organizational ambidexterity is especially relevant for uncertain times of Covid-19 pandemic and for efforts of organizations “to stabilize in the new environment and strategies for what’s next” [24], thus assisting companies in building resiliency.

Therefore, based on the previous literature review and assumptions, the study proposes the following hypotheses:

H2: Organizational ambidexterity influences organizational resilience

H3: Organizational resilience influences organizational performance

Results and discussion

Main results

Table 7 reported the estimates on direct effects. H1 predicted that there is an influence of organizational ambidexterity on organizational performance. Table 7 reported that the influence is significant ($\beta=0.325$, t -statistics=5.155, $p=0.000$). Thus, the result shows that H1 is supported. In H2, the present study hypothesized that organizational ambidexterity influenced organizational resilience. Results in table 7 (p. 303) showed that the influence is significant ($\beta=0.438$, t -statistics=8.710, $p=0.000$). Therefore, H2 is supported. Finally, in H3, it is hypothesized that, organizational resilience impacted organizational performance. Results revealed that influence is also positive and significant ($\beta=0.229$, t -statistics=3.400, $p=0.001$). Hence, H3 is also supported.

Discussions and analysis

This study aimed to examine whether engaging in both exploratory and exploitative activities concurrently, demonstrating ambidexterity, leads to increased levels of organizational performance and resilience in emerging economies.

Table 7 – Estimates on direct effects

Hypothesis	Path relations	β	STDEV	t-statistics	p-value	Decision
H1	OA \Rightarrow OP	0.325	0.063	5.155	0.000	Supported
H2	OA \Rightarrow OR	0.438	0.050	8.710	0.000	Supported
H3	OR \Rightarrow OP	0.229	0.067	3.400	0.001	Supported

Note: Compiled by the author.

β – Beta coefficient; STDEV – Standard deviation; OA – Organizational ambidexterity; OP – Organizational performance; OR- Organizational resilience.

The findings from our research supported the ambidexterity hypothesis, indicating that organizations practicing ambidexterity achieve elevated levels of organizational performance. Overall these findings are in accordance with empirical results reported in seminal articles by Tushman and O’Reilly [4], Lubatkin and colleagues [5], He and Wong [18]. All of them provided robust arguments that while it is challenging to simultaneously handle exploratory and exploitative activities within a single organization, becoming ambidextrous brings about numerous significant advantages for firm performance. This interrelation could be explained by the research findings of Clauss and colleagues [25] who stated that organizational ambidexterity provides a competitive advantage by enabling organizations to develop new products and services while maintaining the efficiency of existing operations. That explanation was supported by Kumkale’s finding that simultaneous exploration and exploitation leads to enhanced adaptation and foster innovation, which consequently lead to improved performance in a changing business environment [26].

Results of this research confirm that organizational ambidexterity is positively associated with resilience. Previous studies also proved that enterprises capable of concurrently engaging in exploratory and exploitative innovations can not only effectively leverage existing products, services and processes, but also foster the development of new frameworks, conduct experiments and create more radical products and services targeted at new customers and markets. This, in turn, leads to long-term viability of the firm [18, 24].

Interestingly, these results go beyond previous reports, revealing stronger connection between organizational ambidexterity and firm performance and resilience. It could be explained by the fact that data for this study was collected at times of Covid-19, which is characterized by an extremely turbulent business environment. This finding supports the notion of Raisch and Birkinshaw that organizational ambidexterity is more valuable during economic uncertainties [16].

Although the present results clearly support the interrelation between organizational ambidexterity, firm performance and resilience, it is appropriate to recognize that there are also studies that present rejecting perspectives or mixed findings. Hwang and colleagues suggested that the relationship between ambidexterity and performance is U-shaped [27]. They found that moderate levels of ambidexterity had a positive impact on performance, whereas extreme levels resulted in diminishing returns. One interpretation of these arguments is resource constraints which may limit the organization’s ability to allocate resources for exploratory activities or resilience strategy implementation. For instance, Zhang found that resource-constrained firms in developing countries struggle to achieve ambidextrous innovation due to limited resources [28].

Aslam and colleagues claim that promoting ambidexterity within an organization might lead to role conflict and ambiguity [29], hindering employee performance and subsequent organizational outcomes. The most compelling explanation to this limitation is that cultural, social and institutional factors prevalent in developing countries context may pose challenges to ambidexterity adoption [30]. These factors, including risk aversion that leads to high resistance to change, bureaucratic red tape and lack of managerial capabilities, can hinder the successful implementation and performance outcomes of ambidexterity. This idea is further supported by the finding that organizational resilience requires collaboration among several stakeholders, and inadequate support from governments, regulatory bodies can hinder organization’s ability to build resilience effectively. Developing countries may not have necessary infrastructure, systems and leadership skills to implement resilient strategies

effectively. Thus, lack of readiness at both individual and organizational levels can limit the positive impact of resilience on performance.

Differing perspectives emphasize the need for further research of cultural, institutional and resource-related challenges that could limit the positive influence. Nevertheless, the overarching conclusions seem evident: in uncertain environments, there is a positive correlation between organizational ambidexterity and improved performance as well as increased survival rates.

Conclusion

The main objective of the study is to empirically identify the direct influence of organizational ambidexterity on firm performance and resilience in emerging markets, specifically in Kazakhstan. According to the results of the study, the following conclusions can be suggested.

Firstly, given the environmental uncertainties and an increasing number of technological and market changes, modern organizations are constantly challenged to choose between innovations and efficiency. In this regard, the authors proposed a solution to this tension through the concept of organizational ambidexterity. Based on a synthesis of the ambidexterity literature, the author's formulation of the definition of organizational ambidexterity was provided:

Organizational ambidexterity pertains to an organization's ability to effectively utilize both internal and external resources to address current business requirements while also remaining adaptable to future shifts in the market.

Secondly, the concept of organizational ambidexterity involves two distinct dimensions: exploration, characterized by "search, variation, risk-taking, experimentation, play, flexibility, discover", and exploitation, which encompasses "refinement, efficiency, selection, and implementation" [15]. These are recognized as fundamentally different and incompatible processes. Despite the different skills, mindset, structures, and processes required for exploitation and exploration, the evidence strongly indicates the necessity of striking a balance between the two for long-term firm survival and organizational success. An under- or over-emphasis on ambidexterity or either of its components comes with a cost, potentially leading to the failure of the firm. Moreover, various solutions to the exploration/exploitation trade-off were discussed.

Thirdly, results of an empirical study, with respect to the first research question, revealed strong evidence of the influence of organizational ambidexterity on firm performance ($\beta=0.325$, t -statistics=5.155, $p=0.000$). Thus, the result shows that H1 is supported. The second major findings of this study is the strong correlation between organizational ambidexterity and organizational resilience ($\beta=0.438$, t -statistics=8.710, $p=0.000$). Therefore, H2 is supported. Finally, it was hypothesized that organizational resilience impacted organizational performance. Results revealed that influence is also positive and significant ($\beta=0.229$, t -statistics=3.400, $p=0.001$). Thereby H3 is also supported. Thus, we came up with the conclusion that ambidexterity is positively associated with firm performance and resilience.

Fourthly, numerous research investigations into the antecedents of organizational ambidexterity argue that the benefits derived from cultivating ambidextrous capabilities are particularly significant for firms operating in highly uncertain markets. Meanwhile, the degree of dynamism and competitiveness within a business environment may serve as a crucial boundary condition for the effectiveness of organizational ambidexterity.

Thus, the concept of organizational ambidexterity is especially relevant for transition economies, to which Kazakhstan belongs. Therefore, it can be inferred that implementing organizational ambidexterity in a volatile context, in which modern Kazakhstani firms operate, can aid in the transformation of firms in order to adapt to market ambiguity and remain competitive. This research also extends the debate on effectiveness of ambidextrous capabilities among firms operation in high environmental uncertainty, which characterizes our country as well.

Further research

The complexity of the problems that managers of firms operating in transition economies, including those of Kazakhstan, are facing nowadays, the need to take into account current trends in the formation and development of successful organizations make the issue of organizational ambidexterity urgent. However, previous literature mainly relies on the data from firms in developed economies.

Few studies use the data from emerging economies, which includes Kazakhstan. This needs further investigation and could be considered as a recommendation for further research.

Existing research on organizational ambidexterity falls into four main research areas such as conceptualization, dimensions, outcomes, and effect on firm performance and moderators. However, empirical studies on ambidexterity-performance linkage in developing countries remain scarce. Moreover, more complex relationships and potential moderating effects are the burning research questions that require further investigation to advance theory and practice on organizational ambidexterity.

REFERENCES

- 1 Official information source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. URL: <https://primeminister.kz/en/documents/gosprograms/industrial>
- 2 Кенжебаева Г. Экономическая оценка деятельности и конкурентоспособности предприятия // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 2(94). – С. 143–152. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-143-152>
- 3 Moradi E., Jafari S., Doorbash Z., Mirzaei A. Impact of organizational inertia on business model innovation, open innovation and corporate performance // *Asia Pacific Management Review*. 2021, no. 26(4), pp. 171–179.
- 4 Tushman M., O'Reilly C. Ambidextrous organizations: managing evolutionary and revolutionary change // *California management review*. 1996, no. 38(4), pp. 8–29. URL: <https://doi.org/10.2307%2F41165852>
- 5 Lubatkin M., Simsek Z., Ling Y., Veiga J. Ambidexterity and performance in small-to medium-sized firms: The pivotal role of top management team behavioral integration // *Journal of management*. 2006, no. 32(5), pp. 646–672.
- 6 Hughes M. Organizational ambidexterity and firm performance: burning research questions for marketing scholars // *Journal of Marketing Management*. 2018, no. 34(1–2), pp. 178–229. URL: <https://doi.org/10.1080/0267257X.2018.1441175>
- 7 Fan L., Mahmood M., Uddin M. Supportive Chinese supervisor, innovative international students: A social exchange theory perspective // *Asia Pacific Education Review*. 2019, no. 20(1), pp. 101–115.
- 8 Tomaskovic-Devey D., Leiter J., Thompson S. Organizational survey nonresponse // *Administrative science quarterly*. 1994, no. Sep 1, pp. 439–457. URL: <https://www.jstor.org/stable/2393298>
- 9 Brown T., Moore M. Confirmatory factor analysis. *Handbook of structural equation modeling*. 2012, pp. 361–379.
- 10 Hair J., Hollingsworth C., Randolph A., Chong A. An updated and expanded assessment of PLS-SEM in information systems research // *Industrial management & data systems*. 2017, no. Apr 10. URL: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IMDS-04-2016-0130/full/html?casa_token=2Sz_1wuSxZEA AAAA:wTm1GWquIdRYLwU6VqPgl5LrTZC4jHij8opMH1XnvYC0SLwPQ22m8UJ7QjZLoLFYmPkmU_Z0H7I_HP_gC5HLUB1bzbywL8EoPmNh5kbS-MaS6pKqic
- 11 Бактымбет С., Оспанов М., Бакирбекова А., Бактымбет Ә. Повышение конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 1(??). – С. 51–57. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-51-57>
- 12 Yarashevich V. Competitiveness through new industrialization in the EAEU // *Post-Communist Economies*. 2021, no. 33(2–3), pp. 305–330.
- 13 Lin S., Si S. The influence of exploration and exploitation on born globals' speed of internationalization // *Management Decision*. 2018, no. Aug 7. URL: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MD-08-2017-0735/full/html?casa_token=eFKLI4hGKzMAAAAA:IVxMTDzpTneDQI7wUvrgZkX8oexOpo-gkL1DWikQH_t8FFYRLvnSCg95rFmrBY1m9-WuMRHPPrWI_EXOccp14AkXJVb4INnOLJV5JETY2Qfws Хе6MTaI Может, сократить ссылку?
- 14 Yoo J., Kim J. The effects of entrepreneurial orientation and environmental uncertainty on Korean technology firms' R&D investment // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2019, no. 5(2), p. 29.
- 15 March J. Exploration and exploitation in organizational learning // *Organization science*. 1991, no. 2(1), pp. 71–87.
- 16 Raisch S., Birkinshaw J. Organizational ambidexterity: Antecedents, outcomes, and moderators // *Journal of management*. 2008, no. 34(3), pp. 375–409.
- 17 Duncan R. The ambidextrous organization: Designing dual structures for innovation. *The management of organization*. 1976, no. 1(1), pp. 167–188.

- 18 He Z., Wong P. Exploration vs. exploitation: An empirical test of the ambidexterity hypothesis // *Organization science*. 2004, no. 15(4), pp. 481–94.
- 19 Geerts A., Blindenbach-Driessen F., Gemmel P. Achieving a balance between exploration and exploitation in service firms: longitudinal study // *In Academy of Management Proceedings*. 2010, no. 1, pp. 1–6. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/ambpp.2010.54493894>
- 20 Laplume A., Dass P. Exploration and exploitation for various stages of firm growth through diversification. In *Annual meetings of the Academy of Management*. 2012. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/AMBPP.2012.11420abstract>
- 21 House C., Price R. *The HP phenomenon*. Stanford University Press. 2009.
- 22 Cutter S., Barnes L., Berry M., Burton C., Evans E., Tate E., Webb J. A place-based model for understanding community resilience to natural disasters // *Global environmental change*. 2008, no. 18(4), pp. 598–606. URL: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2008.07.013>
- 23 Manyena B., O'Brien G., O'Keefe P., Rose J. Disaster resilience: a bounce back or bounce forward ability? *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*. 2011, no. 16(5), pp. 417–424.
- 24 Pricewater house Coopers. Key success factors for operational resilience. 2020. URL: <https://www.pwc.com.au/assurance/digital-trust/July-COVID19-Operational-resilience.pdf>
- 25 Clauss T., Kraus S., Kallinger F., Bican P., Brem A., & Kailer N. Organizational ambidexterity and competitive advantage: The role of strategic agility in the exploration-exploitation paradox // *Journal of Innovation & Knowledge*. 2021, no. 6(4), pp. 203–213.
- 26 Kumkale İ. Organizational Ambidexterity. In *Organizational Mastery: The Impact of Strategic Leadership and Organizational Ambidexterity on Organizational Agility*. Singapore: Springer Nature Singapore. 2022, pp. 1–22.
- 27 Hwang B., Lai Y., Wang C. Open innovation and organizational ambidexterity // *European Journal of Innovation Management*. 2023, no. 26(3), pp. 862–884.
- 28 Zhang H. Does combining different types of innovation always improve SME performance? An analysis of innovation complementarity // *Journal of Innovation & Knowledge*. 2022, no. 7(3), pp. 100–192.
- 29 Aslam H., Syed T., Blome C., Ramish A., Ayaz K. The multifaceted role of social capital for achieving organizational ambidexterity and supply chain resilience. *IEEE Transactions on Engineering Management*. 2022.
- 30 Alshwayat D., Elrehail H., Shehadeh E., Alsalhi N., Shamout M., Rehman S. An exploratory examination of the barriers to innovation and change as perceived by senior management // *International Journal of Innovation Studies*. 2023, no. 7(2), pp. 159–170.

REFERENCES

- 1 Official information source of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan. URL: <https://primeminister.kz/en/documents/gosprogramps/industrial>. (In English).
- 2 Kenzhebaeva G. (2022) Jekonomicheskaja ocenka dejatel'nosti i konkurentosposobnosti predpriyatija // *Vestnik universiteta «Turan»*. № 2(94). P. 143–152. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-2-143-152>. (In Russian).
- 3 Moradi E., Jafari S., Doorbash Z., Mirzaei A. (2021) Impact of organizational inertia on business model innovation, open innovation and corporate performance // *Asia Pacific Management Review*, no. 26(4), pp. 171–179. (In English).
- 4 Tushman M., O'Reilly C. (1996) Ambidextrous organizations: managing evolutionary and revolutionary change // *California management review*, no. 38(4), pp. 8–29. URL: <https://doi.org/10.2307/2F41165852>. (In English).
- 5 Lubatkin M., Simsek Z., Ling Y., Veiga J. (2006) Ambidexterity and performance in small-to medium-sized firms: The pivotal role of top management team behavioral integration // *Journal of management*, no. 32(5), pp. 646–672. (In English).
- 6 Hughes M. (2018) Organizational ambidexterity and firm performance: burning research questions for marketing scholars // *Journal of Marketing Management*, no. 34(1–2), pp. 178–229. URL: <https://doi.org/10.1080/0267257X.2018.1441175>. (In English).
- 7 Fan L., Mahmood M., Uddin M. (2019) Supportive Chinese supervisor, innovative international students: A social exchange theory perspective // *Asia Pacific Education Review*, no. 20(1), pp. 101–115. (In English).

- 8 Tomaskovic-Devey D., Leiter J., Thompson S. (1994) Organizational survey nonresponse // *Administrative science quarterly*, no. Sep 1, pp. 439–457. URL: <https://www.jstor.org/stable/2393298>. (In English).
- 9 Brown T., Moore M. (2012) Confirmatory factor analysis. *Handbook of structural equation modeling*, pp. 361–379. (In English).
- 10 Hair J., Hollingsworth C., Randolph A., Chong A. (2017) An updated and expanded assessment of PLS-SEM in information systems research // *Industrial management & data systems*, no. Apr 10. URL: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IMDS-04-2016-0130/full/html?casa_token=2Sz_1wuSxZEA AAAA:wTm1GWquIdRYLwU6VqPg15LrTZC4jHij8opMH1XnvYC0SLwPQ22m8UJ7QjZLoLFYmPkmU_Z0H71_HP_gC5HLUB1bzbywL8EoPmNh5kbS-MaS6pKqic. (In English).
- 11 Baktymbet S., Ospanov M., Bakirbekova A., Baktymbet Ə. (2022) Povyszenie konkurentosposobnosti nacional'noj jekonomiki v uslovijah globalizacii // *Vestnik universiteta «Turan»*. No. 1(??&&&&). P. 51–57. URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-51-57>. (In Russian).
- 12 Yarashevich V. (2021) Competitiveness through new industrialization in the EAEU // *Post-Communist Economies*, no. 33(2–3), pp. 305–330. (In English).
- 13 Lin S., Si S. (2018) The influence of exploration and exploitation on born globals' speed of internationalization // *Management Decision*, no. Aug 7. URL: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MD-08-2017-0735/full/html?casa_token=eFKLI4hGKzMAAAAA:IVxMTDzpTneDQI7wUvrgZkX8oexOpo-gkL1DWikQH_t8FFYRLvnSCg95rFmrBY1m9-WuMRHPrWI_EXOocp14AkXJVb4INnOLJV5JETY2QfwsXe6MTalMozhet,sokratit'ssylku? (In English).
- 14 Yoo J., Kim J. (2019) The effects of entrepreneurial orientation and environmental uncertainty on Korean technology firms' R&D investment // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, no. 5(2), p. 29. (In English).
- 15 March J. (1991) Exploration and exploitation in organizational learning // *Organization science*, no. 2(1), pp. 71–87. (In English).
- 16 Raisch S., Birkinshaw J. (2008) Organizational ambidexterity: Antecedents, outcomes, and moderators // *Journal of management*, no. 34(3), pp. 375–409. (In English).
- 17 Duncan R. The ambidextrous organization: Designing dual structures for innovation. *The management of organization*. 1976, no. 1(1), pp. 167–188. (In English).
- 18 He Z., Wong P. (2004) Exploration vs. exploitation: An empirical test of the ambidexterity hypothesis // *Organization science*, no. 15(4), pp. 481–94. (In English).
- 19 Geerts A., Blindenbach-Driessen F., Gemmel P. (2010) Achieving a balance between exploration and exploitation in service firms: longitudinal study // *In Academy of Management Proceedings*, no. 1, pp. 1–6. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/ambpp.2010.54493894>. (In English).
- 20 Laplume A., Dass P. (2012) Exploration and exploitation for various stages of firm growth through diversification. In *Annual meetings of the Academy of Management*. URL: <https://journals.aom.org/doi/abs/10.5465/AMBPP.2012.11420abstract>. (In English).
- 21 House C., Price R. (2009) *The HP phenomenon*. Stanford University Press. (In English).
- 22 Cutter S., Barnes L., Berry M., Burton C., Evans E., Tate E., Webb J. (2008) A place-based model for understanding community resilience to natural disasters // *Global environmental change*, no. 18(4), pp. 598–606. URL: <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2008.07.013>. (In English).
- 23 Manyena B., O'Brien G., O'Keefe P., Rose J. (2011) Disaster resilience: a bounce back or bounce forward ability? *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, no. 16(5), pp. 417–424. (In English).
- 24 Pricewaterhouse Coopers. Key success factors for operational resilience. 2020. URL: <https://www.pwc.com.au/assurance/digital-trust/July-COVID19-Operational-resilience.pdf>. (In English).
- 25 Clauss T., Kraus S., Kallinger F., Bican P., Brem A., & Kailer N. (2021) Organizational ambidexterity and competitive advantage: The role of strategic agility in the exploration-exploitation paradox // *Journal of Innovation & Knowledge*, no. 6(4), pp. 203–213. (In English).
- 26 Kumkale İ. (2022) Organizational Ambidexterity. In *Organizational Mastery: The Impact of Strategic Leadership and Organizational Ambidexterity on Organizational Agility*. Singapore: Springer Nature Singapore, pp. 1–22. (In English).
- 27 Hwang B., Lai Y., Wang C. (2023) Open innovation and organizational ambidexterity // *European Journal of Innovation Management*, no. 26(3), pp. 862–884. (In English).
- 28 Zhang H. (2022) Does combining different types of innovation always improve SME performance? An analysis of innovation complementarity // *Journal of Innovation & Knowledge*, no. 7(3), pp. 100–192. (In English).

29 Aslam H., Syed T., Blome C., Ramish A., Ayaz K. (2022) The multifaceted role of social capital for achieving organizational ambidexterity and supply chain resilience. IEEE Transactions on Engineering Management. (In English).

30 Alshwayat D., Elrehail H., Shehadeh E., Alsalthi N., Shamout M., Rehman S. (2023) An exploratory examination of the barriers to innovation and change as perceived by senior management // International Journal of Innovation Studies, no. 7(2), pp. 159–170. (In English).

С.С. ЖАКСЫЛЫК,*¹

докторант.

*e-mail: saya.zhaxylyk@kimep.kz

ORCID ID: 0000-0003-4632-3043

¹КИМЭП университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ АМБИДЕКСТРИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫ ДАМУШЫ ЕЛДЕРДЕГІ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІНЕ ӘСЕРІ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Қазақстандық кәсіпорындар үнемі ішкі және сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті болу, нарықтағы өсіп келе жатқан өзгерістерге барабар жауап беру және осылайша инновациялар мен тиімділік арасында таңдау жауап міндетін қояды. Бұрынғы зерттеулер бұл қиындықты жеңу құралы ретінде екіжақты стратегияны ұсынды. Алайда алдыңғы ғылыми еңбектер дамыған елдердің деректеріне негізделген. Амбидекстрияның дамушы экономикалы соның ішінде Қазақстандық компаниялардың тиімділігіне әсері қосымша зерттеуді талап етеді. Осылайша, зерттеудің мақсаты – амбидекстрияның ұйымдық тиімділік пен тұрақтылыққа әсерін эмпирикалық түрде бағалау. Сандық әдіспен және көп тармақты сауалнама құралын пайдалана отырып, Қазақстандағы 80 түрлі ұйым арасында барлығы 323 сауалнама таратылды. Құрылымдық теңдеулерді модельдеу (SEM) бағаларын зерттеу үшін SmartPLS 3 пайдаланылды. Нәтижелер ұйымның әмбебаптығы және фирманың өнімділігі мен тұрақтылығы арасындағы статистикалық маңызды қатынастарды ұсынады. Бұл жұмыстың құндылығы келесі аспектілерде жатыр. Біріншіден, ол ұйымдық әмбебаптылықтың фирманың өнімділігіне әсері және осы қатынастың дамушы экономикаларға қатыстылығы туралы зерттеулерді кеңейтеді. Екіншіден, бұл зерттеу, біздің білуімізше, дамушы елдерде, атап айтқанда, Қазақстанда екі жақтылық-өнімділік және екі жақтылық-тұрақтылық байланысының алғашқы эмпирикалық сараптамасы. Осы зерттеудің маңызды практикалық салдары қазіргі қазақстандық фирмалар жұмыс істейтін турбулентті жағдайларда ұйымдық екіұштылықты іске асыру нарықтық белгісіздікке уақытында жауап беру және бәсекеге қабілетті болу үшін ұйымдардың өзгеруіне ықпал етуі мүмкін деген қорытынды.

Тірек сөздер: кәсіпорындар, амбидекстрия, ұйымдастырушылық тиімділік, дамып келе жатқан экономика, тұрақтылық, зерттеу, пайдалану.

С.С. ЖАКСЫЛЫК,*¹

докторант.

*e-mail: saya.zhaxylyk@kimep.kz

ORCID ID: 0000-0003-4632-3043

¹Университет КИМЭП,

г. Алматы, Казахстан

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ АМБИДЕКСТРИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЙ В СТРАНАХ С РАЗВИВАЮЩЕЙСЯ ЭКОНОМИКОЙ: ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Сегодня перед казахстанскими предприятиями стоит задача повышать уровень конкурентоспособности на внутреннем и внешнем рынках, адекватно реагировать на все большее количество изменений на рынке и, таким образом, выбирать между инновациями и эффективностью. Более ранние исследования предлагают

амбидекстральную стратегию как средство преодоления этой проблемы. Однако предыдущие научные труды опираются в основе своей на данные из развитых стран. В то время как влияние амбидекстрии на эффективность компаний из стран с развивающейся экономикой, включая Казахстан, требует дополнительного рассмотрения. Таким образом, цель исследования состоит в том, чтобы эмпирически оценить влияние амбидекстрии на организационную эффективность и устойчивость. В соответствии с количественным методом и с использованием инструмента многоэлементного опроса в общей сложности 323 анкеты были распространены среди 80 различных организаций в Казахстане. SmartPLS 3 использовался для исследования оценок моделирования структурных уравнений (SEM). Результаты показывают статистически значимые взаимосвязи между организационной амбидекстрией и эффективностью компаний, а также между амбидекстрией и организационной устойчивостью. Ценность данной работы заключается в следующих аспектах. Во-первых, она расширяет исследование влияния организационной амбидекстрии на производительность фирмы и актуальность этой взаимосвязи для стран с развивающейся экономикой. Во-вторых, это исследование, насколько нам известно, является первым эмпирическим исследованием связи амбидекстрии-эффективности и амбидекстрии-устойчивости в развивающихся странах, в частности в Казахстане. Важной практической значимостью данного исследования является вывод о том, что применение организационной амбидекстрии в турбулентных условиях, в которых работают современные казахстанские фирмы, может способствовать трансформации организаций, чтобы своевременно реагировать на рыночную неопределенность и оставаться конкурентоспособными.

Ключевые слова: предприятия, амбидекстрия, организационная эффективность, развивающаяся экономика, устойчивость, исследование, эксплуатация.

МРНТИ 10.55.31
УДК 332.37
JEL Q2, Q24 A.M.

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-310-322>

А.М. ТУЛЕНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: ainuwka_muhtarovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1539-5266

А.Е. БЕКТУРГАНОВА,¹

к.э.н., ст. преподаватель.

e-mail: a.bekturganova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8555-7139

Г.Т. АЙГАРИНОВА,¹

к.ю.н., доцент.

e-mail: gulnar_80@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9522-2460

Г.Б. РЫСМАХАН,¹

докторант.

e-mail: gauhar1208@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-4914-8272

¹Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

ПРОБЛЕМЫ И ЗАДАЧИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассматривается сфера управления земельными ресурсами в Республике Казахстан (РК). Цель исследования состоит в выявлении проблем системы управления земельными ресурсами в республике и задач ее совершенствования на перспективу. Методология исследования включает кабинетный метод сбора и анализа данных о деятельности органов управления земельными ресурсами. Выявление проблем осуществлялось по трем направлениям: законодательное регулирование землепользования; управление и контроль государственной собственности на землю; процесс цифровизации управления земельными ресурсами. Было установлено, что национальная система управления земельными ресурсами в настоящее время не отвечает потребностям современной экономики. В числе задач совершенствования системы управления земельными ресурсами предлагается провести полную оцифровку земельных угодий; сформировать интегрированную электронную систему управления земельными ресурсами; разработать и реализовать государственную программу «Цифровое землеустройство» до 2025 г. Полученные результаты исследования вносят вклад в разработку новой модели управления земельными ресурсами в Казахстане, направленной на побуждение национального правительства к разработке новой стратегии управления земельными ресурсами, повышения прозрачности системы управления и упрощения процесса администрирования в данной сфере.

Ключевые слова: современная экономика, земельные ресурсы, система управления, земельные угодья, национальное правительство, республика, процесс цифровизации.

Введение

Земельные ресурсы – это значительная часть национального богатства, обладающая особыми свойствами. К таким свойствам относятся недвижимость земли и природные условия; юридический статус; экономическое, социальное и экологическое значение земли (например, как основы производства продовольствия); правила землеустройства; территориальное планирование; кадастровый учет; земельный контроль; налогообложение владельцев и пользователей земли; воспроизводство земельных ресурсов; рыночная стоимость земли и т.д.

В разных странах системы управления земельными ресурсами (УЗР) действуют с различной степенью эффективности. В ряде развивающихся стран и стран с переходной экономикой системы управления земельными ресурсами в основном сосредоточены на кадастровом учете и передаче прав на землю [1, 2, 3], должного внимания интегрированной модели управления не уделяется. В результате управление земельными ресурсами превращается в «кусочный» и зачастую непрозрачный процесс, не способный обеспечить пользователей всеобъемлющей актуальной информацией об условиях окружающей среды в сочетании с другими данными, связанными с землей.

В Республике Казахстан управление земельными ресурсами относится к компетенции государства. Несмотря на запуск масштабного процесса цифровизации органов государственного управления, в настоящее время в Казахстане не существует эффективного институционального механизма для увязки планирования и контроля за землепользованием со стоимостью земли и функционированием рынка земли, что накладывает ограничения на использование земельных ресурсов в хозяйственном обороте.

Материалы и методы

Методология исследования включала кабинетный метод сбора и анализа данных: анализ научных публикаций, нормативных актов, статистической информации о земельных ресурсах РК, а также изучение баз данных информационных систем РК и материалов средств массовой информации о деятельности органов управления земельными ресурсами Казахстана.

Для цели исследования был осуществлен поиск академических трудов зарубежных и казахстанских авторов о системах управления земельными ресурсами с использованием баз научных публикаций и электронных библиотек: Elibrary, MDPI, ResearchGate, Web of Science; материалов Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), the UN ECE Bureau of the Working Party on Land Administration (WPLA) и других источников.

Информационной базой исследования послужили нормативные акты РК, материалы Министерства сельского хозяйства РК (МСХ РК), базы данных информационных систем республики: QOLDAU.KZ (цифровая платформа для бизнеса); ДКБ (электронный реестр заявок на предоставление мер государственной поддержки «Дорожная карта бизнеса – 2025»); SUBSIDIES (электронный реестр заявок на субсидирование агропромышленного комплекса), материалы СМИ и другие данные и материалы.

Основные положения

В XXI в. роль рационального управления земельными ресурсами приобретает особое значение в условиях экономического кризиса, затронувшего все мировое сообщество. Социально-экономические реформы, проводимые в нашей стране, являются тому подтверждением.

Земельные ресурсы Республики Казахстан являются важной частью земельного фонда, которая напрямую влияет на рыночные условия страны и уровень жизни народа. Совершенствования системы управления земельными ресурсами – актуальная проблема, стоящая на повестке дня государства. Вся система управления земельными ресурсами зависит от правильного применения земельного законодательства, а также от упорядоченной системы работы государственных и местных исполнительных органов, от инновации разработанных в сфере цифровизации земельных угодий.

Земельные ресурсы обеспечивают такие потребности общества, как пространственная основа жизни и средство производства. Сохранение состояния земельных ресурсов является приоритетом любой развитой страны. Поскольку земельные ресурсы являются невозобновляемыми, пространственно ограниченными ресурсами, формирование эффективной системы управления требует эффективных решений.

Эффективное управление земельными ресурсами обеспечивает устойчивое развитие страны. В частности, управление земельными ресурсами на землях сельскохозяйственного назначения направлено на получение максимального урожая. Однако многим странам не хватает знаний, инфраструктуры и необходимых ресурсов для эффективного управления земельными ресурсами.

Президент К.К. Токаев в своих посланиях народу регулярно поднимает вопросы правильного использования земельных ресурсов, внедрения передовых технологий, охраны окружающей среды и устойчивого развития землепользования.

По предварительной оценке, система УЗР остается недостаточно прозрачной, не способствует вовлечению земли в хозяйственный оборот, рациональному землепользованию и приверженности землепользователей экологическим требованиям.

Цель исследования состоит в выявлении проблем системы управления земельными ресурсами в Казахстане и задач ее совершенствования на перспективу. Исследование призвано внести вклад в разработку новой модели управления земельными ресурсами в РК, направленной на побуждение правительства Казахстана к разработке новой стратегии управления земельными ресурсами, повышение прозрачности системы управления и упрощение процесса администрирования в рассматриваемой сфере.

Литературный обзор

В научной литературе представлен широкий спектр подходов к УЗР и определений дефиниции «управление земельными ресурсами». На базовом уровне управление земельными ресурсами понимается как оперативный компонент управления; управление во исполнение целей, планов и стратегий национальной земельной политики, которое включает в себя процессы определения, регистрации и распространения информации об отношениях между людьми и землей [4].

UN ECE определила УЗР как процесс, включающий регистрацию и распространение информации о собственности, стоимости и использовании земли, а также связанных с ней ресурсов при реализации политики управления земельными ресурсами [5].

Функции современной системы УЗР основаны и поддерживаются соответствующей инфраструктурой земельной информации, которая включает кадастровые и топографические наборы данных и обеспечивает доступ к информации о застроенной и природной среде [6].

По мнению экспертов международных организаций и исследователей, одним из наиболее значимых факторов эффективности управления земельными ресурсами является прозрачность, которая позволяет землевладельцам и потенциальным покупателям знать точный статус своих земельных прав, а также отношения, которые они имеют с другими лицами в данной сфере. Отсутствие прозрачности в управлении земельными ресурсами порождает многочисленные земельные проблемы, в числе которых коррупция [7, 8, 9, 10], ненадежность землевладения, высокая стоимость сделок с землей из-за неофициальных платежей, сокращение инвестиций в землю, уменьшение доходов государства, усиление захвата земли чиновниками, усиление земельных конфликтов, безземелье и несправедливость в распределении земли [11].

Некоторые авторы [12] считают, что основными показателями эффективности системы управления земельными ресурсами должны являться объемы проводимых проверок, реальные устранения выявленных нарушений, а также размер площади и количество образованных в связи с этим земельных участков с последующим признанием права собственности.

Мировая практика в целом показывает, что система УЗР должна содержать несколько обязательных компонентов: законодательное регулирование, гарантирующее безопасное частное владение землей; эффективное налогообложение; мониторинг земельных ресурсов и рынков; защита и охрана государственной собственности на землю; производство статистических данных.

Результаты и обсуждение

Анализ научных публикаций, нормативных актов РК, информации государственной статистики, материалов МСХ РК и СМИ о практике управления земельными ресурсами со дня обретения независимости Республикой Казахстан показал, что основные проблемы сосредоточены по следующим направлениям: 1) законодательное регулирование землепользования; 2) управление и контроль государственной собственности на землю; 3) процесс цифровизации управления земельными ресурсами. Рассмотрим их подробнее.

1. Законодательное регулирование управления земельными ресурсами

Анализируя нормативно-правовую базу, регулирующую сферу управления земельными ресурсами как составляющую системы УЗР, следует отметить, что Земельный кодекс Казахской ССР 1990 г. [13], действовавший до 1995 г., допускал только владение и пользование землей. Понятие частной собственности в Кодексе отсутствовало. Как следовало из статьи 3 Кодекса, «земля в Казахской ССР находится в исключительной собственности республики». После обретения независимости в Казахстане была принята первая Конституция РК 1993 г., в соответствии с которой природные ресурсы, включая землю, находились в собственности государства. Согласно ныне действующей Конституции РК [14], «земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат народу».

Земельный кодекс 2003 г. (в редакции 2022 г.) [15] (ЗК РК) закрепил частную собственность на землю, при этом земельный фонд республики сохранил прежнюю классификацию земель на семь категорий (часть 1 статьи 1 ЗК РК).

Законодательство республики постоянно совершенствуется, дополняясь новеллами и изменениями в существующие нормы. Так, 13 мая 2021 г. после долгих общественных дебатов в земельное законодательство Казахстана были внесены изменения, запрещающие предоставление сельхозземель иностранцам и казахстанским компаниям с иностранным участием, а также кандасам [16].

Наряду с этим 30 июня 2021 г. были приняты изменения, согласно которым продлен срок действия моратория на предоставление частной собственности казахстанцам на земли сельскохозяйственного назначения до 31 декабря 2026 г.

3 января 2022 г. законодатель усилил государственный контроль за использованием и охраной земли путем передачи данной функции в компетенцию центрального государственного органа по управлению земельными ресурсами (КУЗР МСХ РК), в составе которого были созданы отдельные территориальные органы в виде департаментов по управлению земельными ресурсами, уточнены их функции соответственно с одновременным исключением из компетенции местных исполнительных органов функции государственного контроля за использованием и охраной земель на территории населенных пунктов (статья 147 ЗК РК).

В результате за период май 2021 – январь 2022 гг. были решены сразу три проблемных вопроса в сфере законодательного регулирования управления земельными ресурсами: запрет на предоставление земли иностранцам; усиление госконтроля за использованием земли; восстановление единой вертикали управления в сфере земельных отношений в РК.

2. Управление и контроль государственной собственности на землю

По информации Бюро национальной статистики РК на ноябрь 2022 г. [17], общая площадь земельных ресурсов страны составляла 272,5 млн га (2 724 902 км²), из них в пользовании находилось 262 918,4 тыс. га. Земли сельскохозяйственного назначения составляли 205 456,3 тыс. га (или 78,1%); земли населенных пунктов – 24 192,2 тыс. га (9,2%); земли лесного фонда – 22 398,3 тыс. га (8,5%); земли водного фонда – 4208,4 тыс. га (1,6%); земли особо охраняемых природных территорий – 7705,7 тыс. га (2,9%) (рисунок 1).

Рисунок 1 – Земельные ресурсы Республики Казахстан, %

Примечание: Составлено авторами на основании источника [18].

Вовлечение земель в хозяйственный оборот в республике происходит невысокими, но стабильными темпами. Например, в 2010 г. земли запаса составляли 41,8% (109 109,3 тыс. га) от размера всех земель, находящихся в пользовании, а в 2020 г. – 35,6% (93 642,1 тыс. га), в 2022 г. – 32,3% (85 114,6 тыс. га) (рисунок 2), соответственно, вовлечение земель в экономический хозяйственный оборот за 12 лет составило 9,5% (в структуре распределения земель), или в среднем на 0,79% в год сокращалась доля земель запаса в общем составе земель всех категорий. Земли запаса сократились по площади на 22% за 12 лет.

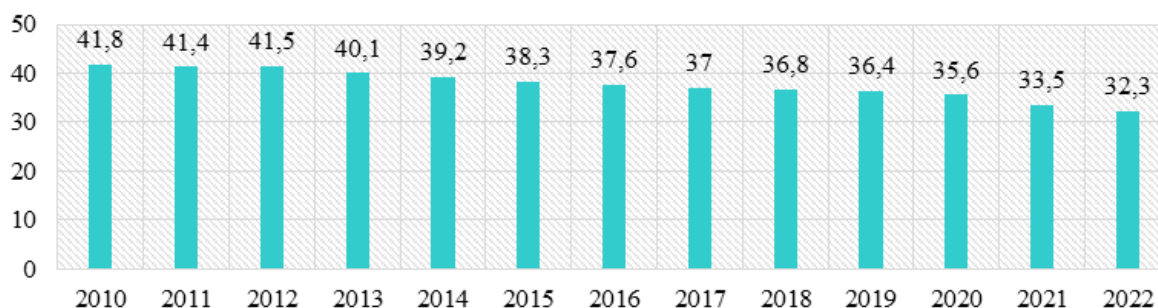

Рисунок 2 – Земли запаса Республики Казахстан, 2010–2022, %

Примечание: Составлено авторами на основании источника [18].

По состоянию на 1 ноября 2022 г. наибольшая доля земель сельскохозяйственного назначения в республике приходилась на Актюбинскую, Карагандинскую и Костанайскую области: 13 118,3 тыс. га, 11 960,1 тыс. га и 11 010,7 тыс. га соответственно (таблица 1).

Таблица 1 – Земли сельскохозяйственного назначения Республики Казахстан, 2020–2022 гг., тыс. га

Регион	2020 г.	2021 г.	2022 г.
Республика Казахстан	108 562,7	103 619,3	115 966,2
Акмолинская область	10 848,0	10 529,2	10 908,2
Актюбинская область	11 415,2	11 013,4	13 118,3
Алматинская область	8332,5	8122,5	4310,7
Атырауская область	2883,9	2732,9	3220,7
ВКО	11 957,0	11 623,6	3361,6*
ЗКО	3256,6	6755,4	7897,9
Жамбылская область	4705,3	4570,0	4675,8
Карагандинская область	16 341,2	15 694,3	11 960,1**
Костанайская область	10 440,8	10 214,9	11 010,7
Кызылординская область	2788,2	2205,0	2900,4
Мангистауская область	3349,7	2748,0	3030,2
Павлодарская область	6581,6	6290,1	7390,7
СКО	7342,3	7040,1	7271,2
Туркестанская область	4307,7	4079,4	4518,5
Абай			9068,6
Улытау			6688

*Земли ВКО сократились в результате отделения новой области Абай.
 **Земли Карагандинской области сократились в результате отделения новой области Улытау
 Примечание: Составлено авторами на основании источника [18].

Однако если анализировать темпы сельскохозяйственного производства, то можно видеть, что среди регионов по валовому производству продукции сельского хозяйства по итогам 2021 г. лидировали Алматинская, Туркестанская и Восточно-Казахстанская области (таблица 2, стр. 315).

Таблица 2 – Показатели валового выпуска продукции (услуг) сельского хозяйства по регионам РК, 2020–2021 г., млн тенге

Регион	2020 г.	2021 г.
Республика Казахстан	6 363 976,1	7 549 827,9
Акмолинская область	674 488,2	744 294,1
Актюбинская область	326 346,7	376 515,0
Алматинская область	968 192,9	1 092 515,5
Атырауская область	87 087,2	115 216,1
Восточно-Казахстанская область	694 132,1	879 160,7
Западно-Казахстанская область	197 539,7	242 138,8
Жамбылская область	392 217,0	479 201,5
Карагандинская область	384 397,1	494 135,5
Костанайская область	593 813,9	605 849,1
Кызылординская область	145 476,0	172 874,2
Мангистауская область	20 193,0	22 792,2
Павлодарская область	302 707,7	429 159,4
Северо-Казахстанская область	779 432,3	902 854,7
Туркестанская область	750 332,2	936 734,9
Примечание: Составлено авторами на основании источника [18].		

В среднем по республике уровень рентабельности сельскохозяйственного производства низкий, за период 2017–2021 гг. показатель варьировал от 31,6% (2017) до 39,6% (2020). Лишь в некоторых регионах (таблица 3) рентабельность производства достигла в 2021 г. значений выше среднего, это: Восточно-Казахстанская область – 58,3%, Северо-Казахстанская область – 49,4%, Карагандинская область – 49,3%, Костанайская область – 43,3%, Павлодарская область – 38,3%. Самый низкий показатель продемонстрировала Мангистауская область – минус 13,9% [18].

Таблица 3 – Динамика уровня рентабельности (убыточности) производства сельскохозяйственной продукции на сельскохозяйственных предприятиях в регионах РК, 2017–2021 гг., %

Регион	2017	2018	2019	2020	2021
Республика Казахстан	31,6	31,1	34,2	39,6	37,8
Акмолинская область	29,8	35,6	46,8	49,9	37,7
Актюбинская область	24,8	25,6	23,8	29,2	22,9
Алматинская область	21,2	23,2	13,9	22,5	17,3
Атырауская область	12,4	8,1	7,5	8,3	8,6
Восточно-Казахстанская область	30,0	31,2	42,7	38,2	58,3
Западно-Казахстанская область	36,1	35,5	43,8	36,0	27,0
Жамбылская область	26,6	17,6	49,4	22,9	2,8
Карагандинская область	25,3	18,4	23,7	39,4	49,3
Костанайская область	44,0	40,2	34,5	41,6	43,3
Кызылординская область	9,7	4,8	12,8	30,8	26,7

Продолжение таблицы 3

Регион	2017	2018	2019	2020	2021
Мангистауская область	-5,3	-7,1	0,7	15,9	13,9
Павлодарская область	36,9	41,2	37,6	39,6	38,3
Северо-Казахстанская область	37,4	33,3	37,5	46,3	49,9
Туркестанская область	16,1	16,7	15,1	17,0	19,2

Примечание: Составлено авторами на основании источника [19].

Наряду с низким уровнем рентабельности в сфере землепользования наблюдается множество нарушений.

В 2021 г. Счетным комитетом РК проводился аудит эффективности управления земельными ресурсами в сфере обеспечения рационального управления, использования и охраны земельных ресурсов, а также геодезии и картографии. Всего по итогам государственного аудита СК установил 337 процедурных нарушений, 291 системный недостаток и проблему, сумма финансовых нарушений составила 592,2 млн тенге, неэффективного планирования – 2640,9 млн тенге, неэффективного использования – 1968 млн тенге [19].

По информации МСХ РК, в 2021 г. из выявленных административных нарушений 65,7% приходилось на нарушение прав государственной собственности на землю, 1,9% – на уничтожение специальных знаков, 8,6% – на порчу земель, 5,3% – на нарушение установленных сроков, 18,5% – на нерациональное использование сельхозземель, а также на земли, используемые не по назначению.

В рамках проведенных работ акиматами (органы местного управления) с 2019 по 2021 гг. было выявлено 8,1 млн га (пашня – 1,3 млн га, пастбища – 6,8 млн га) неиспользуемых сельхозземель, по которым были приняты следующие меры: землепользователи начали осваивать свои земельные участки – 3,4 млн га, возвращены в государственную собственность 2,1 млн га, ведутся работы по возврату государству 2,6 млн га [20]. За 6 месяцев 2022 г. у собственников было изъято и национализировано 904 тыс. га земли. До 2023 г. планируется обеспечить возврат в госсобственность еще 5 млн га неиспользуемых сельскохозяйственных земель [21].

Между тем согласно анализу в последние годы в отдельных регионах усматривается значительное увеличение поголовья домашнего скота, и в этой связи имеются проблемы обеспечения их пастбищными угодьями.

3. Процесс цифровизации управления земельными ресурсами

Анализ практики цифровизации УЗР свидетельствует о разнонаправленных тенденциях. С одной стороны, с 2012 г. со стороны Правительства РК звучат обещания, что во всех регионах будет 100%-е обеспечение Интернетом. В рамках госпрограммы «Цифровой Казахстан» [22] планировалось поэтапно предоставить доступ к высокоскоростному Интернету жителям 1250 сельских населенных пунктов. На первом этапе в 2019 и 2020 гг. началось строительство волоконно-оптических линий. А на втором, с 2019 и по 2021 гг., было запланировано развитие сети мобильной связи LTE (4G). Но с другой стороны, по-прежнему 1200 сельских населенных пунктов не обеспечены качественной связью.

В настоящее время реализуется и успешно развивается проект QOLDAU.KZ (цифровая платформа для бизнеса), а также целый ряд электронных сервисов: AGRIBOND (реестры держателей аграрных и зерновых расписок); AgroCredit (сервисы по online-кредитованию); AGROCONSULTANT (статистика по агрохимическому обследованию почв); AgroAnimals (сервис слежения за скотом); ДКБ (электронный реестр заявок на предоставление мер государственной поддержки «Дорожная карта бизнеса–2025»); SUBSIDIES (электронный реестр заявок на субсидирование агропромышленного комплекса); AGROMONITOR (цифровой мониторинг земель), RPF (объединенный реестр объектов производства) и других. Вместе с тем некоторые значимые проекты цифровизации находятся лишь на начальной стадии, например, Единый государственный кадастр недвижимости (ЕГКН), AgroSaluq (система налогового администрирования), AgroAnalytics (аграрный ситуационный центр), AgroUber (транспортная логистика).

По состоянию на ноябрь 2022 г., по данным интернет-портала geo.goldau.kz (AGROMONITOR), доля оцифрованных угодий составляла в целом по республике 84%; оцифровано пашни – 97,8%; пастбищ – 79,8%, сенокосов – 69,7%. Динамика положительная. Но по регионам цифровизация идет неравномерно (рисунок 3), не позволяя осуществить полный переход сельхозпроизводителей к внедрению цифровых технологий.

Государственная поддержка землепользователей в отношении цифровизации недостаточна. Хотя на Национальный проект по развитию АПК на 2021–2025 гг. [23] запланировано выделение из республиканского бюджета 4,9 трлн тенге, на реализацию цифровизации предполагается выделение всего 0,9% (43,3 млрд) из запланированной суммы. При этом на закупку техники и технологий будет выделено 1,08 трлн тенге (21%), семян – 108,6 млрд (2,2%), минеральных удобрений – 180 млрд тенге (3,7%). Подобный диспаритет и неизбежная рассинхронизация интенсификационных процессов в аграрной экономике и их цифрового сопровождения ставят под угрозу плановое достижение индикативных показателей [24].

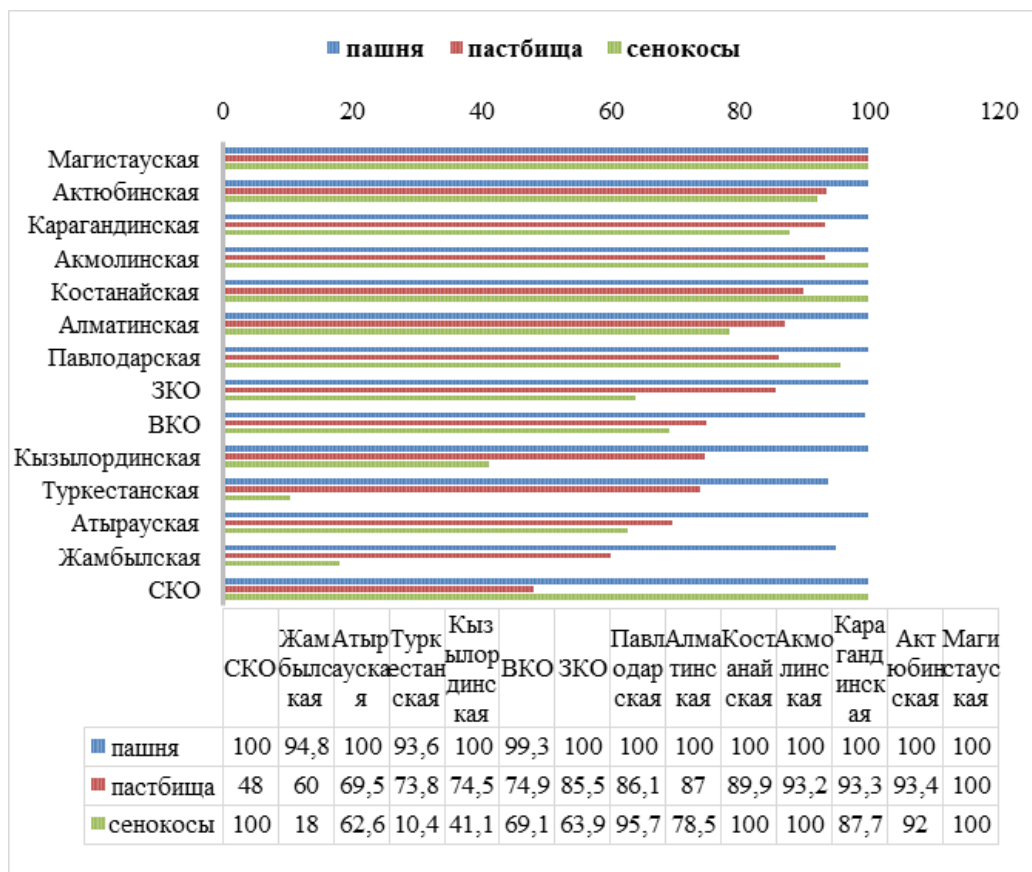

Рисунок 3 – Доля электронных полей в Казахстане, 2021 г., %

Примечание: Составлено авторами на основании источника [27].

По мнению казахстанских исследователей, слабая распространенность цифровых технологий в секторе АПК обусловлена рядом факторов, проблем и рисков [25, 26, 27, 28, 29]. Но даже имеющейся информации достаточно, чтобы сделать вывод, какими темпами идет цифровизация в отрасли: из отчитавшихся за 2021 г. почти 7,5 тыс. предприятий сельского, лесного и рыбного хозяйства только 50% пользуются компьютерной техникой и имеют доступ к сети, только 0,2% используют возможности Big Date и 4,7% – облачные технологии [27].

Можно согласиться с Б.Б. Уалиевой [29] в том, что АПК в Казахстане не является инновационным сектором экономики. Для развития цифровизации необходимо объединение всех заинтересованных лиц на базе единой интегрированной цифровой платформы.

Еще один проблемный вопрос – нерегулярное обновление информации о состоянии земельных ресурсов на цифровых сервисах. Например, в республике с июня 2022 г. прошла

административно-территориальная реформа, в результате которой были образованы три новые области: Абайская, Жетысуская и Улытауская; территория Восточно-Казахстанской области уменьшилась более чем в три раза. Однако на ноябрь 2022 г. информация на цифровых сервисах изменений не претерпела.

Завершая анализ проблем управления земельными ресурсами в Казахстане, можно утверждать, что данная сфера не отвечает потребностям современной экономики. Установлено, что в ряде регионов республики вовлечение сельхозземель в хозяйственный оборот отличается низкой эффективностью, как следствие – низкая рентабельность сельскохозяйственного производства (на 2021 г. 37,8%); нарушения в сфере УЗР приносят многомиллиардный ущерб бюджету; нарушения прав государственной собственности на землю составляют 65,7% от общего числа нарушений земельного законодательства; государственная поддержка землепользователей в отношении цифровизации недостаточна; есть проблемы с реализацией ряда государственных цифровых проектов и темпами оцифровки земельных угодий; информация о земельных ресурсах обновляется нерегулярно; кадровое обеспечение именно квалифицированными землеустроителями и кадастровиками не на должном уровне; система управления земельными ресурсами в целом находится в стадии становления.

4. Задачи совершенствования системы управления земельными ресурсами

С учетом того, что система УЗР в Казахстане имеет ряд проблем, предлагается провести полную оцифровку земельных угодий; сформировать интегрированную электронную систему управления земельными ресурсами с интеграцией данных из различных земельных реестров, цифровых систем и учреждений, специализирующихся на разрешении споров о праве собственности на землю; разработать и реализовать государственную программу «Цифровое землеустройство» до 2025 г.

Цифровое землеустройство предполагает актуальное и достоверное геоинформационное обеспечение сельскохозяйственных территорий, включающее не только online-обработку значительных геопространственных потоков информации (big geo data), но и обработку данных о структуре собственности на землю, территориальном развитии ведения хозяйств и другую аналитику.

Заключение

В статье исследована сфера управления земельными ресурсами в Республике Казахстан. Цель исследования состояла в выявлении проблем системы управления земельными ресурсами в республике и задач ее совершенствования на перспективу.

Выявление проблем управления осуществлялось по трем направлениям: 1) законодательное регулирование землепользования; 2) управление и контроль государственной собственности на землю; 3) процесс цифровизации управления земельными ресурсами.

В результате было установлено, что национальная система управления земельными ресурсами не отвечает потребностям современной экономики: в ряде регионов республики вовлечение сельхозземель в хозяйственный оборот отличается низкой эффективностью, как следствие – низкая рентабельность сельскохозяйственного производства (на 2021 г. 37,8%); нарушения в сфере УЗР приносят многомиллиардный ущерб бюджету; нарушения прав государственной собственности на землю составляют 65,7% от общего числа нарушений земельного законодательства; государственная поддержка землепользователей в отношении цифровизации недостаточна; есть проблемы с реализацией ряда государственных цифровых проектов и темпами оцифровки земельных угодий; информация о земельных ресурсах обновляется нерегулярно; система управления земельными ресурсами в целом находится в стадии становления.

ЛИТЕРАТУРА

1 Каракина Л.В., Смирнова Ю.О. Система управления земельными ресурсами. Образование и наука в современном мире // Инновации. – 2021. – № 2(33). – С. 143–149.

2 Кухтина П.В., Могтаева А.Б. Стратегия государственного управления собственностью: государственный и муниципальный аспект. – Москва: «ММТКСТРОЙ», 2015. – С. 366.

- 3 Коломыцева А.С., Черемисина Е.В., Корницкая О.В., Околелова Э.Ю. Система эффективного управления земельными ресурсами // Студент и наука. – 2019. – № 4(11). – С. 22–28.
- 4 Hull S., Kingwill R.A., Fokane T. An Introduction to Land Administration (Notes to accompany the video series produced for LandNNEs). 2020.
- 5 Dawidowicz A., Żróbek R. Land Administration System for Sustainable Development: Case Study of Poland // Real Estate Manag. 2017, no 4, pp. 112–122.
- 6 Махмадалиев М. Система управления земельными ресурсами // Сборник научных статей 10-й Международной молодежной научной конференции «Поколение будущего: взгляд молодых ученых». – Курск, 2021. – С. 221–223.
- 7 Anand A., McKibbin M., Pichel F. Colored Coins: Bitcoin, Blockchain, and Land Administration / In Annual World Bank Conference on Land and Poverty. 2016. URL: https://www.ubiquity.io/home/resources/worldbank_land_paper_ubiquity_march_2016.pdf
- 8 Jaitner A., Caldeira R., Koynova S. Transparency International-Land Corruption in Africa-Finding Evidence, Triggering Change / In Proceedings of the Annual World Bank Conference on Land and Poverty. Washington, DC, USA. 20 March 2017.
- 9 De Maria M., Howai N. The Role of Open Data in Fighting Land Corruption: Evidence, Opportunities and Challenges. 2021.
- 10 Mukhtarova A. Central Asia performance review in land governance indices and assessment frameworks // Central Asian Journal of Water Research. 2021, no. 7(2), pp. 74–96.
- 11 Ameyaw P.D., de Vries W.T. Transparency of Land Administration and the Role of Blockchain Technology, a Four-Dimensional Framework Analysis from the Ghanaian Land Perspective // Land Management and Land Tenure. 2020, no. 9(12), p. 491. URL: <https://doi.org/10.3390/land9120491>
- 12 Иванова Н.А. Повышение эффективности управления земельными ресурсами сельских поселений (на примере Московской области) / Автореферат диссертации кандидата экономических наук. – Москва, 2013.
- 13 Земельный кодекс Казахской ССР. – 1990. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K900000332_
- 14 Конституция Республики Казахстан (редакция от 17.09.2022) // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 1996. – № 4. – С. 217.
- 15 Земельный кодекс РК (редакция от 31.08.2022) // Ведомости Парламента Республики Казахстан. – 2003. – № 13. – С. 99.
- 16 Приказ Министра труда и социальной защиты населения РК № 329-Ө-М «Об утверждении Правил присвоения или продления статуса кандаса» // Егемен Қазақстан. – 2013. – № 198.
- 17 Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК: статистика окружающей среды // Земельные ресурсы. – 2022. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/157/statistic/7>
- 18 Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан // Статистический сборник. – 2022.
- 19 Нарушения на 5,2 млрд выявил аудит эффективности управления земресурсами в Казахстане. – 2021. URL: <https://zonakz.net/2021/09/09/narusheniya-na-t52-mlrd-vyyavil-audit-effektivnosti-upravleniya-zemresursami-v-kazakhstane/>
- 20 Минсельхоз: в 2022 году вернем государству пять миллионов гектаров земель. – 2022. URL: https://forbes.kz/process/resources/minselhoz_v_2022_godu_vernem_gosudarstvu_5_millionov_gektarov_zemel
- 21 Токаев затеял земельный передел в Казахстане: названы мотивы. – 2022. URL: <https://www.mk.ru/politics/2022/07/28/tokaev-zateyal-zemelnyy-peredel-v-kazakhstane-nazvany-motivy.html>
- 22 Государственная программа «Цифровой Казахстан». Утверждена постановлением Правительства РК. – 2017. – № 827. URL: https://primeminister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan#1
- 23 Постановление Правительства РК «Об утверждении национального проекта по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021–2025 годы» // САПП Республики Казахстан. – 2021. – № 48–49. – С. 308.
- 24 Пашков С.В., Мажитова Г.З. Цифровизация земледелия в Казахстане: региональный опыт // Серия география. – 2021. – № 4(59). – С. 27–41.
- 25 Жаутиков Б.А., Арыкбаев Р.К., Айтпаева А.А. Цифровизация АПК как современный тренд развития молочнотоварного производства России и Казахстана // Сборник трудов конференции «Региональная специфика и российский опыт развития бизнеса и экономики»: материалы XI Международной научно-практической конференции. – Астрахань, 2020. – С. 5–9.
- 26 Кантарбаева Ш.М., Сұлтанбайұлы С., Жумашева С.Т. Основные тренды цифровой экономики в аграрном секторе Казахстана // Проблемы агорынка. – 2021. – № 2. – С. 46–54.

27 Кантарбаева Ш.М., Жанбырбаева А.Н., Ибраев С.С. Цифровизация агропромышленного производства Республики Казахстан: риски и пути их преодоления // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 2. – С. 38–47.

28 Смагулова Ш.А., Ермуханбетова А.Е., Жакупова С.Т. Информационно-коммуникационные технологии в аграрном секторе // Проблемы агрорынка. – 2022. – № 2. – С. 26–37.

29 Уалиева Б.Б. Использование цифровых технологий в агропромышленном комплексе Казахстана // Науки Европы. – 2021. – № 77. – С. 14–15.

REFERENCES

1 Karakina L.V., Smirnova Ju.O. (2021) Sistema upravlenija zemel'nymi resursami. Obrazovanie i nauka v sovremennom mire // Innovacii. No. 2(33). P. 143–149. (In Russian).

2 Kuhtina P.V., Mottaeva A.B. (2015) Strategija gosudarstvennogo upravlenija sobstvennost'ju: gosudarstvennyj i municipal'nyj aspekt. – Moskva: «ММТКСТРОЈ», P. 366. (In Russian).

3 Kolomyceva A.S., Cheremisina E.V., Kornickaja O.V., Okolelova Je.Ju. (2019) Sistema jeffektivnogo upravlenija zemel'nymi resursami // Student i nauka. No. 4(11). P. 22–28. (In Russian).

4 Hull S., Kingwill R.A., Fokane T. (2020) An Introduction to Land Administration (Notes to accompany the video series produced for LandNNES). (In English).

5 Dawidowicz A., Żróbek R. (2017) Land Administration System for Sustainable Development: Case Study of Poland // Real Estate Manag, no 4, pp. 112–122. (In English).

6 Mahmadaliev M. (2021) Sistema upravlenija zemel'nymi resursami // Sbornik nauchnyh statej 10-j Mezhdunarodnoj molodezhnoj nauchnoj konferencii «Pokolenie budushhego: vzgljad molodyh uchenyh». Kursk. P. 221–223. (In Russian).

7 Anand A., McKibbin M., Pichel F. (2016) Colored Coins: Bitcoin, Blockchain, and Land Administration / In Annual World Bank Conference on Land and Poverty. URL: https://www.ubitquity.io/home/resources/worldbank_land_paper_ubitquity_march_2016.pdf. (In English).

8 Jaitner A., Caldeira R., Koynova S. (2017) Transparency International-Land Corruption in Africa-Finding Evidence, Triggering Change / In Proceedings of the Annual World Bank Conference on Land and Poverty. Washington, DC, USA. 20 March. (In English).

9 De Maria M., Howai N. (2021) The Role of Open Data in Fighting Land Corruption: Evidence, Opportunities and Challenges. (In English).

10 Mukhtarova A. (2021) Central Asia performance review in land governance indices and assessment frameworks // Central Asian Journal of Water Research, no. 7(2), pp. 74–96. (In English).

11 Ameyaw P.D., de Vries W.T. (2020) Transparency of Land Administration and the Role of Blockchain Technology, a Four-Dimensional Framework Analysis from the Ghanaian Land Perspective // Land Management and Land Tenure, no. 9(12), p. 491. URL: <https://doi.org/10.3390/land9120491>. (In English).

12 Ivanova N.A. (2013) Povyshenie jeffektivnosti upravlenija zemel'nymi resursami sel'skih poselenij (na primere Moskovskoj oblasti) / Avtoreferat dissertacii kandidata jekonomicheskikh nauk. Moskva, . (In Russian).

13 Zemel'nyj kodeks Kazahskoj SSR. – 1990. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K900000332_ (In Russian).

14 Konstitucija Respubliki Kazahstan (redakcija ot 17.09.2022) // Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazahstan. 1996. No. 4. P. 217. (In Russian).

15 Zemel'nyj kodeks RK (redakcija ot 31.08.2022) // Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazahstan. – 2003. No. 13. P. 99. (In Russian).

16 Prikaz Ministra truda i social'noj zashhity naselenija RK № 329-Ө-М «Ob utverzhenii Pravil prisvoenija ili prodlenija statusa kandasa» // Egemen Kazakstan. 2013. No. 198. (In Russian).

17 Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam RK: statistika okružhajushhej sredy // Zemel'nye resursy. 2022. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/157/statistic/7>. (In Russian).

18 Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozjajstvo v Respublike Kazahstan // Statisticheskij sbornik. 2022. (In Russian).

19 Narushenija na 5,2 mlrd vyjavil audit jeffektivnosti upravlenija zemresursami v Kazahstane. 2021. URL: <https://zonakz.net/2021/09/09/narusheniya-na-t52-mlrd-vyjavil-audit-effektivnosti-upravleniya-zemresursami-v-kazaxstane/>. (In Russian).

20 Minsel'hoz: v 2022 godu vernem gosudarstvu pjat' millionov gektarov zemel'. 2022. URL: https://forbes.kz/process/resources/minselhoz_v_2022_godu_vernem_gosudarstvu_5_millionov_gektarov_zemel. (In Russian).

21 Tokaev zatejal zemel'nyj peredel v Kazahstane: nazvany motivy. 2022. URL: <https://www.mk.ru/politics/2022/07/28/tokaev-zateyal-zemelnyy-peredel-v-kazahstane-nazvany-motivy.html>. (In Russian).

22 Gosudarstvennaja programma «Cifrovoy Kazahstan». Utverzhdena postanovleniem Pravitel'stva RK. 2017. No. 827. URL: https://primeminister.kz/ru/page/view/gosudarstvennaya_programma_digital_kazahstan#1. (In Russian).

23 Postanovlenie Pravitel'stva RK «Obutverzhdenii nacional'nogo proekta po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021–2025 gody» // SAPP Respubliki Kazahstan. 2021. No. 48–49. P. 308. (In Russian).

24 Pashkov S.V., Mazhitova G.Z. (2021) Cifrovizacija zemledelija v Kazahstane: regional'nyj opyt // Serija geografija. No. 4(59). P. 27–41. (In Russian).

25 Zhautikov B.A., Arykbaev R.K., Ajtpaeva A.A. (2020) Cifrovizacija APK kak sovremennyj trend razvitija molochnotovarnogo proizvodstva Rossii i Kazahstana // Sbornik trudov konferencii «Regional'naja specifika i rossijskij opyt razvitija biznesa i jekonomiki»: materialy XI Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. Astrahan', P. 5–9. (In Russian).

26 Kantarbaeva Sh.M., Syltanbajuly S., Zhumasheva S.T. (2021) Osnovnye trendy cifrovoy jekonomiki v agrarnom sektore Kazahstana // Problemy agrorynka. No. 2. P. 46–54. (In Russian).

27 Kantarbaeva Sh.M., Zhanbyrbaeva A.N., Ibraev S.S. (2022) Cifrovizacija agropromyshlennogo proizvodstva Respubliki Kazahstan: riski i puti ih preodolenija // Problemy agrorynka. No. 2. P. 38–47. (In Russian).

28 Smagulova Sh.A., Ermuhanbetova A.E., Zhakupova S.T. (2022) Informacionno-kommunikacionnye tehnologii v agrarnom sektore // Problemy agrorynka. No. 2. P. 26–37. (In Russian).

29 Ualieva B.B. (2021) Ispol'zovanie cifrovyh tehnologij v agropromyshlennom komplekse Kazahstana // Nauki Evropy. No. 77. P. 14–15. (In Russian).

А.М. ТУЛЕНОВА,*¹

докторант.

*e-mail: ainuwka_muhtarovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1539-5266

А.Е. БЕКТУРГАНОВА,¹

э.ф.к, аға оқытушы.

e-mail: a.bekturganova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8555-7139

Г.Т. АЙГАРИНОВА,¹

з.ф.к., доцент.

e-mail: gulnar_80@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9522-2460

Г.Б. РЫСМАХАН,¹

докторант.

e-mail: gauhar1208@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-4914-8272

¹әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚР ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы (ҚР) жер ресурстарын басқару саласы қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – республикадағы жер ресурстарын басқару жүйесінің мәселелерін және оны келешекте жетілдіру міндеттерін анықтау. Зерттеу әдістемесіне жер ресурстарын басқару органдарының қызметі туралы деректерді жинау мен талдаудың үстелдік әдісі қолданылды. Мәселелер үш бағыт бойынша анықталды: жерді пайдалануды заңнамалық реттеу; жерге мемлекеттік меншікті басқару және бақылау; жер ресурстарын басқарудағы цифрландыру процесі. Жер ресурстарын басқарудың ұлттық жүйесі қазіргі уақытта заманауи экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес келмейтіні анықталды. Жер ресурстарын басқару жүйесін жетілдіру міндеттерінің ішінде жерді толық цифрландыруды жүзеге асыру; біріктірілген электронды жер

ресурстарын басқару жүйесін қалыптастыру; 2025 жылға дейінгі «Цифрлық жерге орналастыру» мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу және іске асыру ұсынылады. Зерттеу нәтижелері ұлттық үкіметті жер ресурстарын басқару жүйесінің жаңа стратегиясын әзірлеуге ынталандыруға, басқару жүйесінің ашықтығын арттыруға және осы саладағы басқару процесін жеңілдетуге бағытталған Қазақстандағы жер ресурстарын басқарудың жаңа моделін дамытуға ықпал етеді.

Тірек сөздер: қазіргі экономика, жер ресурстары, басқару жүйесі, жер алқаптары, ұлттық үкімет, республика, цифрландыру процесі.

A.M. TULENOVA,*¹

PhD student.

*e-mail: ainuwka_muhtarovna@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-1539-5266

A.E. BEKTURGANOVA,²

c.e.s., senior lecturer.

e-mail: a.bekturganova@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-8555-7139

G.T. AIGARINOVA,¹

c.j.s., associate professor.

e-mail: gulnar_80@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9522-2460

G.B. RYSMAKHAN,¹

PhD student.

e-mail: gauhar1208@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-4914-8272

¹Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan

PROBLEMS AND TASKS OF IMPROVING LAND MANAGEMENT SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article considers the sphere of land management in the Republic of Kazakhstan. The purpose of the study is to determine problems of land management system in the republic and the tasks of its improvement in the future. The research methodology included a desk method for collecting and analyzing data on the activities of land administration authorities. The problems were identified in the following three areas: legislative regulation of land use, management and control of state ownership of land, the process of digitalization of land management. As a result, it was found that the national land administration system does not fully meet the needs of the modern economy. In order to improve the land management system, it is proposed to solve the following tasks: to improve the quality of legal regulation; carry out a complete digitization of land; form an integrated electronic land management system; develop and implement the state program “Digital Land Management” until 2025. The results of the study contribute to the development of a new land management model in Kazakhstan, aimed at encouraging the national government to develop a new land management strategy, increasing the transparency of the management system as well as simplifying the process of administration in this area.

Key words: modern economy, land resources, management system, land holdings, national government, republic, digitalisation process.

**БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ОҚЫТУ: ӘДІСТЕМЕ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ: МЕТОДОЛОГИЯ, ТЕОРИЯ, ТЕХНОЛОГИЯ
EDUCATION AND TRAINING: METHODOLOGY, THEORY, TECHNOLOGY**

МРНТИ 06.39.02
УДК 338.001.36
JEL I23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-323-336>

Б.А. БАЙТАНАЕВА,*¹

к.э.н., доцент.

*e-mail: baytanaevab@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2205-8428

С.Қ. ҚОНДЫБАЕВА,¹

PhD.

e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3496-3545

Г.К. АНДАБАЕВА,¹

к.э.н., доцент.

e-mail: gulmira.andabayeva@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7458-8711

А.А. САҒЫНБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: sagynbayevaa1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9910-7777

¹Казахский национальный
университет им. аль-Фараби,
г. Алматы, Қазақстан

**РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УНИВЕРСИТЕТОВ:
ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ**

Аннотация

В Республике Казахстан принята Государственная программа индустриально-инновационного развития на 2020–2025 гг., целью которой является достижение конкурентоспособности обрабатывающей промышленности на внутреннем и внешнем рынках. Успешность выполнения данной программы, на наш взгляд, во многом зависит от объединения усилий вузовской науки, потенциала научно-исследовательских институтов, бизнеса, от государственной поддержки в области бюджетного финансирования и в других направлениях. Целью исследования является определение задач, стоящих перед современной казахстанской системой высшего образования в контексте модернизации экономики для повышения ее устойчивости и конкурентоспособности. В этой связи особое внимание уделяется инновационной составляющей. В статье представлены результаты изучения опыта ведущих университетов мира в инновационной и научной деятельности для внедрения в казахстанскую практику. По мере ускорения темпов открытий и конкуренции на глобальном уровне университеты создают культуру, в которой поощряется предпринимательство, инновационное мышление. Студенты под руководством преподавателей активно разрабатывают стартапы, стремясь изменить общество к лучшему, участвуя в социальном предпринимательстве. Инновационная деятельность университетов сопровождается налаживанием партнерских отношений с ведущими компаниями, исследовательскими институтами. В статье

приводится опыт ведущих университетов США (Университета Джона Хопкинса, Стэнфордского университета и Массачусетского технологического университета), а также университетов Центральной и Восточной Европы, Токийского университета (Япония) для повышения инновационной активности казахстанских университетов. Для раскрытия исследуемых вопросов использованы традиционные методы анализа и синтеза, логического мышления, систематизации и обобщения накопленного материала, а также методы количественного и качественного анализа, экспертных оценок.

Ключевые слова: инновации, университеты, научно-исследовательская деятельность, финансирование, коммерциализация, государственная поддержка, предпринимательство.

Введение

В Послании Главы государства К. Токаева народу Казахстана 1 сентября 2023 г. отмечалась необходимость «формирования прочного промышленного каркаса страны» прежде всего за счет ускоренного развития обрабатывающего сектора. Ранее была поставлена среднесрочная цель – к 2025 г. увеличить экспорт обрабатывающей промышленности в 1,5 раза, а производительность труда – на 30%. Кроме того, в Послании отмечалось, что для Казахстана важно приоритетное развитие АПК с целью глубокой переработки мяса, молока, зерна на основе инновационных технологий, развития агронауки и практического применения ее результатов в сельском хозяйстве страны. Целью стратегии развития АПК является становление Казахстана центром Евразии, отметил Президент. Для этого стране нужны молодые, образованные, мотивированные кадры. Подготовка таких высококлассных специалистов требует модернизации казахстанской системы образования, в частности формирование новой модели университета, активно осуществляющего инновационную деятельность на основе проведения фундаментальных и прикладных научных исследований.

Четвертая промышленная революция (Индустрия 4.0) предполагает стремительную трансформацию миссии вузов от источников знаний в центры исследований, инноваций и технологического прогресса [6]. Вышеуказанное определяет актуальность темы исследования.

Объектом исследования являются казахстанские университеты и ведущие университеты мирового значения.

Предметом исследования – инновационная деятельность высших учебных заведений.

Целью исследования является изучение опыта ведущих университетов мира в инновационной и научной деятельности для внедрения в казахстанскую практику.

Для достижения цели в ходе исследования поставлены следующие задачи: изучение мирового опыта инновационной деятельности университетов в целом, а также ведущих университетов мира; систематизация и обобщение деятельности ведущих казахстанских вузов в инновационной деятельности и на этой основе выявление проблем, препятствующих разработке и внедрению инноваций в отечественных университетах.

Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций по активизации инновационной деятельности в казахстанских вузах.

В качестве гипотезы исследования можно высказать предположение, что тесное взаимодействие между университетами, промышленностью, государством и гражданским обществом будет способствовать внедрению наукоемких инноваций в экономику Казахстана.

Материалы и методы

Исследование опиралось на программные документы государственных органов, сайты и литературные источники о деятельности ведущих отечественных и мировых университетов.

Ознакомление с научной литературой зарубежных авторов по вопросам вузовской науки и ее вкладу в инновационное развитие стран позволило выявить основные тенденции в данной области ведущих университетов мира.

Использованы научные методы: анализ литературных источников, сравнительный анализ, систематизация, обобщение. Кроме того, применение количественного и качественного анализа позволило глубже изучить данную проблему.

Количественный анализ выражается в сборе данных о достижениях отечественных и зарубежных университетов в научно-исследовательской сфере. При количественном анализе ис-

пользовался метод обоснованной теории на основе сбора данных и последующего их анализа, систематизации.

Методы качественного анализа использовались для получения информации о мотивах преподавателей и их взглядах на научно-исследовательскую деятельность с вовлечением талантливых студентов для участия в проектах. В основном проводились беседы с преподавателями по данной проблеме.

Для обоснования выводов и рекомендаций на основе факторного анализа проблем, влияющих на развитие научно-исследовательской деятельности в высших учебных заведениях, использован метод экспертных оценок.

Основные положения

В настоящее время конкурентоспособность национальной экономики во многом определяется уровнем инновационной деятельности. Большое значение имеет вовлечение в данную сферу молодых, талантливых, квалифицированных кадров. Мировая тенденция свидетельствует о необходимости симбиоза, тесного сотрудничества высших учебных заведений с научно-исследовательскими институтами, предприятиями, бизнес-структурами.

В Казахстане ведущие университеты трансформируются в исследовательские: КазНУ имени аль-Фараби, Satbayev University, в ближайшем будущем планируется присвоить данный статус Евразийскому национальному университету имени Л.Н. Гумилева, Южно-Казахстанскому государственному университету имени М. Ауэзова.

В этой связи актуальность приобретают вопросы по источникам финансирования, направлений деятельности вузовской науки. К сожалению, публикаций в данной области недостаточно.

В ходе исследования изучен опыт ведущих университетов мира в инновационной и научной деятельности для внедрения в казахстанскую практику, в частности, американских: университета Джона Хопкинса, Мичиганского университета, Массачусетского технологического института, Стенфордского университета, а также Токийского университета (Япония) и вузов ряда европейских стран. При этом источники финансирования варьируются, но больше всего средств в странах выделяется из бюджета федерального правительства. В исследовании выявлены также основные направления научно-исследовательской деятельности университетов.

Литературный обзор

Построение нового Казахстана, объявленное Президентом Казахстана К. Токаевым в Послании к народу от 16 марта 2022 г., требует модернизации казахстанской системы образования с целью подготовки квалифицированных кадров, способных к инновационной деятельности в различных отраслях экономики.

Финансирование НИОКР в Казахстане осуществляется за счет частных инвестиций, а также используются инструменты государственно-частного партнерства [10]. К 2024 г. планируется полностью централизовать обязательные затраты недропользователей на НИОКР в республиканском бюджете, что позволит, по расчетам специалистов, увеличить ежегодное финансирование отечественной науки на 25%. Согласно проекту дорожной карты, планируется поэтапный переход к созданию отдельной бюджетной программы: в 2022 году – 50%, в 2023 году – 75%, в 2024 году – 100% [1].

В целях активизации и повышения уровня коммерциализации научно-исследовательской деятельности рассмотрен опыт ведущих университетов мира. На основе источника [2] определена тройка развитых стран мира с высоким уровнем расходов на научные исследования и разработки (R&D) – США, Китай, Япония. Кроме того, важное значение имеет изучение и сравнение различных источников финансирования вузовской науки. Наибольший удельный вес в структуре финансирования занимают Федеральное правительство и государственные, местные органы власти – около 60%, собственные источники – 25% [3]. Значительный объем литературных источников зарубежных авторов, касающихся основных источников финансирования научной и инновационной деятельности, представлен в данном исследовании [14, 15, 16,

17, 18]. Кроме того, большое внимание уделено актуальным сферам приложения инвестиций, в частности в связи с пандемией COVID-19 [19, 20].

Внедрение инноваций зависит от тесной взаимосвязи «тройной спирали инноваций» Ицковича [4, 5]. В исследованиях отмечаются также преимущества и недостатки «тройной спирали» [11, 21].

Четвертая промышленная революция (Индустрия 4.0) – это стремительная трансформация миссии вузов из источника знаний в центры исследований, инноваций и технологического прогресса [6].

Авторы данного исследования обобщили, систематизировали и проанализировали имеющиеся источники. Необходимо отметить крайнюю недостаточность научных статей о развитии вузовской науки. В основном публикации касаются анализа состояния научно-исследовательской деятельности в целом по странам.

Результаты и обсуждение

Одной из важных проблем, отмеченных выше, является практически изолированная друг от друга деятельность казахстанских научно-исследовательских институтов и вузов. Синергический эффект экономика получит только в случае объединения усилий научного потенциала специалистов, задействованных во всех сферах деятельности. Важный шаг в этом направлении сделан на Форуме вузов и научно-исследовательских институтов в г. Алматы, в ходе проведения которого была подчеркнута необходимость тесной и масштабной интеграции научной и образовательной деятельности по опыту стран-лидеров. Президент Ассоциации вузов Республики Казахстан отметил практическую значимость принятых на Форуме организационных и финансовых решений. В частности, для ведения занятий и чтения лекций студентам, рецензирования и руководства научными проектами, диссертациями будут привлечены более 300 ученых научно-исследовательских институтов (НИИ). Кроме того, планируется своевременная финансовая поддержка НИИ, будут повышены стипендии магистрантам и докторантам [7].

КазНУ имени аль-Фараби по праву считается ведущим университетом Казахстана. Важными показателями продвижения к созданию исследовательского университета мирового уровня являются глобальная конкурентоспособность, международная узнаваемость и мировое признание, отражающиеся в рейтингах вузов мира. В 2020 г. КазНУ имени аль-Фараби в рейтинге QS World University Rankings занял 165-е место, в 2021 г. университет сохранил данную позицию, а в 2022 г. значительно продвинулся и в настоящее время занимает 150-е место.

Таким образом, КазНУ – единственный среди вузов Республики Казахстан входит в топ-200 лучших вузов мира. Из стран СНГ в эту группу вошли только МГУ им. М. Ломоносова и КазНУ имени аль-Фараби.

В КазНУ имени аль-Фараби разработана модель вуза нового поколения – Университет 4.0, которая реализуется на основе концепции «al-Farabi University Smart City» и базируется на четырех важных миссиях: обучение, проведение исследований, внедрение инноваций в производство и духовно-нравственное воспитание высококвалифицированных специалистов как граждан страны и мира [8]. В университете проводится большая работа в области фундаментальных, прикладных наук и их коммерциализации. Особое внимание уделяется вовлечению в данную сферу талантливой молодежи. Так, например, университет оказывает поддержку Start-up-компаниям (более 20) через студенческие бизнес-инкубаторы на факультетах, а также общеуниверситетский бизнес-инкубатор и технопарк. Как известно, в Казахстане финансовая поддержка Start-up-компаний осуществляется через Инновационный кластер Tech Garden, исполнительным органом которого является Автономный кластерный фонд (АКФ). Средства данного фонда формируются в основном из отчислений недропользователей.

4 декабря 2018 г. состоялся запуск казахстанского университетского наноспутника «Al-Farabi-2» с космодрома в штате Калифорния (США) с военно-воздушной базы Vandenberg Air Force Base на ракетоносителе «Falcon 9». В рамках Международного проекта UNIFORM студенты КазНУ сконструировали наноспутники «Аль-Фараби-1» и «Аль-Фараби-2». Первый казахстанский наноспутник «Аль-Фараби-1» был запущен 15 февраля 2017 г. с космодрома в Индии. В конце сентября 2022 г. во Дворце школьников в г. Туркестане представительство Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) в Казахстане совместно с НАО «Казахский Национальный

университет имени аль-Фараби» и Дворцом школьников открыли образовательный хаб UniSat по космическим технологиям. Данная программа реализуется в партнерстве с КазНУ с 2020 г. В настоящее время запущено более 5 наноспутников в стратосферу [9].

На форуме вузов и НИИ в г. Алматы уделено внимание опыту работы КазНУ имени аль-Фараби с НИИ проблем биологической безопасности. Результатом данного тандема является обновленная программа «Вирусология» и открытие совместного диссертационного совета.

Таким образом, в вузах страны, осуществляющих подготовку будущих инженеров, физиков, химиков, биологов, математиков, достижения научно-технического прогресса в разных формах используются вузовскими учеными в исследованиях как при проведении учебных занятий, так и при проведении НИР по бюджетному финансированию или хоздоговорам с предприятиями и организациями. При этом уровень выполняемых научных исследований во многом определяется качественным составом преподавателей (ППС) кафедры, удельным весом профессоров и доцентов, а также преподавателей, имеющих практический опыт работы в реальном секторе экономики. Немаловажное значение, по мнению преподавателей, имеет планомерное снижение аудиторной нагрузки для проведения научных исследований. В то же время необходимо учитывать специфику вузовской деятельности, приоритетом которой является обучение студентов, а наука является средством осуществления данного процесса на современном уровне с учетом достижений научно-технического прогресса.

В Satbayev University в числе реализованных научных проектов – проект «Научно-техническое обеспечение энергоснабжения транспортировки нефти и нефтесмесей по нефтепроводным маршрутам АО «КазТрансОйл», выполненный совместно с данной организацией. Результатом проекта является Инновационный программный комплекс SmartTran, позволяющий минимизировать человеческий фактор, значительно повысить скорость и эффективность принятия решений, снизить эксплуатационные затраты на транспортировку. В целом научно-исследовательская деятельность в Satbayev University направлена на развитие фундаментальных и прикладных научных исследований в области наукоемких технологий в десяти научных направлениях в приоритетных отраслях экономики Казахстана. Финансирование НИОКР осуществляется за счет частных инвестиций, а также используются инструменты государственно-частного партнерства [10].

Для успешной реализации намеченных на форуме задач по активизации и повышению уровня коммерциализации научно-исследовательской деятельности целесообразно рассмотреть опыт ведущих университетов мира.

Необходимо отметить, что исследования и разработки (R&D) играют ведущую роль в странах с развитой экономикой в таких областях, как экономический рост, конкурентоспособность промышленности, сельского хозяйства, национальная безопасность, энергетика, транспорт, здравоохранение, благосостояние населения и охрана окружающей среды. Компании, правительства, университеты, некоммерческие организации вкладывают значительные средства в исследования и разработки (таблица 1).

Таблица 1 – Страны с высоким уровнем расходов на R&D в 2022 г., \$ млрд долл

	Страны	Сумма		Страны	Сумма
1	США	679,4	7	Индия	65,2
2	Китай	551,1	8	Великобритания	54,9
3	Япония	182,2	9	Россия	52,2
4	Германия	143,1	10	Бразилия	37,0
5	Южная Корея	106,1	11	Италия	35,6
6	Франция	68,5	12	Тайвань	38,8

Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].

После США на втором месте стабильно находится Китай. Это ближайший сосед Казахстана, поэтому необходимо более подробно остановиться на инновационной деятельности страны. По данным Национального бюро статистики, расходы Китая на НИОКР составили 2,55%

ВВП в 2022 г., что на 0,12% выше по сравнению с 2021 г. Таким образом, объем расходов на НИОКР близок к среднему показателю (2,67%) среди стран Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). По данному показателю Китай занимает 12-е место в мире, опередив Францию на 2,35% и Нидерланды на 2,32%.

Современные институты являются ядром общества знаний, важнейшим каналом трансфера технологий, выполняющим роль инновационных хабов в рамках национальной инновационной системы страны.

В таблице 2 приводятся данные о НИОКР (R&D) в вузах США (в целом) по источникам финансирования, позволяющие сделать вывод о затратах на научно-исследовательскую деятельность в разрезе 5 лет.

Таблица 2 – Затраты на R&D в вузах США по источникам финансирования за 2010–2021 гг., млн долл.

Источники финансирования	2010 г.	2015 г.	2021 г.		Темпы роста 2021 г. к 2010 г., %
			млн. долл.	%	
Федеральное правительство	37,478	37,911	48,082	53,5	128,3
Государственные и местные органы власти	3,887	3,864	4,763	5,3	122,5
Фонды учреждений (собственное финансирование)	11,943	16,638	22,917	25,5	191,9
Финансирует бизнес (предприятия)	3,202	4,009	5,842	6,5	182,4
Некоммерческие организации	3,730	4,236	5,572	6,2	149,4
Прочие источники	1,048	2,037	2,696	3,0	257,3
Итого расходы:	61,287	68,694	89,872	100	146,6

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

Таким образом, собственное финансирование учреждений составило вторую по величине долю финансирования НИОКР (25%).

По данным таблицы 2, крупнейшим федеральным источником расходов на НИОКР для вузов США является Министерство здравоохранения и социальных служб (HHS). Далее – Министерство обороны, Национальное управление по авиации и исследованию космического пространства, Министерство энергетики. В этой связи можно выявить приоритетные направления научных исследований: медицина, оборонная сфера, космические исследования, энергетика.

Экономический рост напрямую зависит от внедрения наукоемких инноваций и тесного взаимодействия между университетами, промышленностью и государством. Эта взаимосвязь представляет собой «тройную спираль инноваций» в работах Генри Ицковича (рисунок 1).

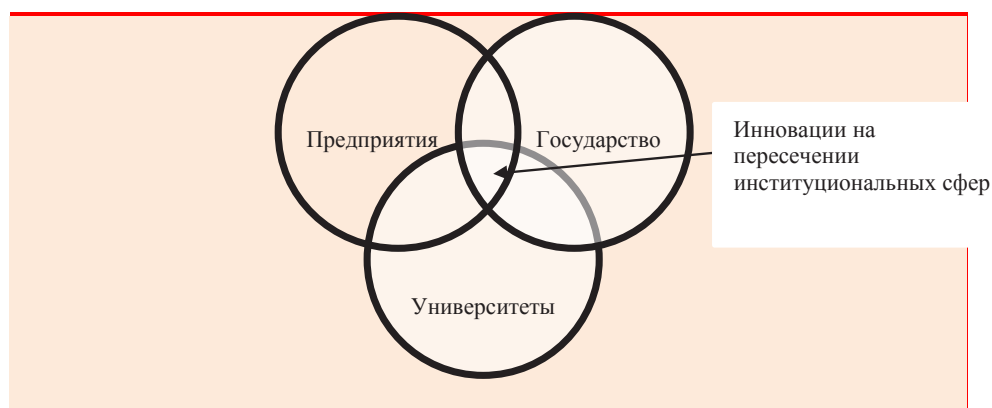

Рисунок 1 – Сбалансированная модель тройной спирали

Примечание: Составлено авторами на основе источника [4].

В таблице 3 представлены основные элементы модели «тройной спирали».

Таблица 3 – Основные элементы модели «тройной спирали» [11]

Тезис	Описание
Доминирующая роль отводится университетам	- Наука порождает все больше и больше синергических направлений, которые включают фундаментальные, а также прикладные исследования междисциплинарного характера и разработки. - Постоянный приток молодых людей, которые генерируют новые идеи. - Получение от государства и бизнеса дополнительных ресурсов для выполнения научно-исследовательских функций. - Создание на базе университетов бизнес-инкубаторов, исследовательских организаций и т.д.
Инновационный процесс регулируется наряду с государством представителями науки и бизнеса	Традиционно органы власти рассматривались как двигатели промышленной политики, но когда передовые знания стали быстрее реализовываться на практике, на передний план выходят представители бизнеса и науки.
Дополнение основных функций инновационного процесса функциями других элементов	При выполнении функций других институтов каждый институт сохраняет свою первичную роль. Университеты передают и сохраняют знания, государство выступает гарантом социальных устоев, бизнес остается производителем товаров и услуг
Примечание: Составлено авторами на основе источников [11, 12].	

Таким образом, модель «тройной спирали» эффективна для всех ее участников. В то же время специалисты отмечают как преимущества, так и недостатки данной спирали [11].

К преимуществам концепции «тройной спирали» относятся:

- ◆ уровень издержек и неопределенностей значительно снижается при создании нового продукта, так как все три института включены в инновационный процесс;
- ◆ инновационные продукты приобретают широкий ассортимент за счет соединения различных компетенций участников инновационного процесса;
- ◆ повышение экономической эффективности при взаимодействии трех участников инновационного процесса.

К недостаткам данной модели относятся следующие:

- ◆ не учитывается влияние различных социальных слоев на инновационный процесс;
- ◆ не используется творческий потенциал общества.

В этой связи в 2009 г. Элис Караяннис и Дэвид Кэмпбелл разработали «четвертую спираль». В предлагаемой теории подчеркивается роль различных социальных слоев, воздействующих на средства массовой информации, культуру, искусство, образ жизни и т.д. Таким образом, четырехзвенная спираль инноваций соединяет социальную экологию, производство знаний третьего вида и инновации. Гражданское общество становится важной подсистемой в данной четырехзвенной модели, включая средства массовой информации (СМИ) и культуру, образующие в совокупности две формы капитала: социальный и информационный. Пользователи инноваций становятся важным звеном и движущей силой инноваций [13] (рисунок 2).

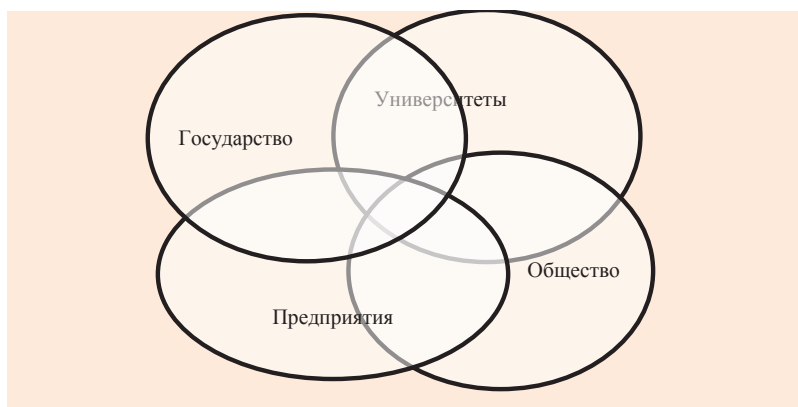

Рисунок 2 – Взаимодействие элементов инновационного процесса в модели «четвертая спираль»

Примечание: Составлено авторами на основании исследования [13].

Рассмотрим опыт университетов в странах – лидерах по расходам на R&D.

Общие расходы на НИОКР в академических институтах США увеличились на 4,0%, или на \$3,4 млрд долл. в 2021 г. по сравнению с предыдущим финансовым годом и достигли \$89,9 млрд долл.

Университет Джона Хопкинса (John Hopkins) лидирует в США по расходам на исследования 41-й год подряд. Например, в 2021 г., по данным ежегодного отчета Национального научного фонда о НИОКР в области высшего образования, университет потратил рекордные \$3,18 млрд, что почти на 15% больше по сравнению с 2018 г. Из общего объема расходов Джона Хопкинса на НИОКР около \$3 млрд долл. поступили из федеральных источников – Национального научного фонда (National Science Foundation) и Национальных институтов здравоохранения.

За Университетом Джона Хопкинса следуют Вашингтонский университет в Сент-Луисе (8,7%) и Йельский университет (8,3%).

Согласно опросу, в котором были ранжированы 913 учреждений, на долю 30 лучших учреждений приходится 42% от общего объема потраченных средств. Мичиганский университет, по данным вышеуказанного опроса, остался на втором месте (\$1,64 млрд долл.), а Калифорнийский университет в Сан-Франциско остался на третьем месте (\$1,71 млрд долл.) [14].

Массачусетский технологический институт (МТИ, Massachusetts Institute of Technology, MIT) – США тесно сотрудничает с промышленностью и правительством в поиске проблем, на решение которых инновации МТИ могут оказать влияние. В инновационную экосистему МТИ включены студенты, преподаватели, магистранты и выпускники, которые участвуют в специализированных занятиях, наставничестве и мероприятиях, предлагаемых более чем 80 организациями по инновациям и предпринимательству по всему кампусу. Исследования МИТ касаются важных сфер человечества: устойчивая энергетика, проблемы пресной воды, продовольствие в масштабе человечества, рак, болезнь Альцгеймера и инфекционные заболевания. Компании, созданные выпускниками МИТ, приносят годовой доход, равный ВВП 10-й по величине экономики мира. Офис инноваций МИТ – это команда одержимых, находящихся в постоянном поиске идей и путей их решения ученых, бизнесменов, военных, выпускников и общественных деятелей, которым президент МИТ поручил развивать и укреплять инновационное предпринимательское сообщество в кампусе и за его пределами (Massachusetts Institute of Technology Website). Выпускниками МТИ было основано 33,6 тыс. компаний, 76% которых успешно действуют на рынке и предоставляют 3,3 млн рабочих мест. Ежегодные затраты МТИ на исследования составляют около \$650 млн, количество получаемых патентов – более 300, доход от лицензионной деятельности – \$70–90 млн [15, 16].

Стенфорд (Stanford) – старейший американский исследовательский университет. Выпускниками данного университета созданы такие компании, как Hewlett-Packard, Yahoo, Google. В университете насчитывается более 7900 проектов, спонсируемых извне. Общий бюджет спонсируемых проектов – \$1,69 млрд на 2020–2021 гг., включая National Accelerator Laboratory (SLAC). Из общего количества данных проектов федеральное правительство спонсирует около 79%, включая SLAC.

В Стенфордском университете функционирует 19 независимых лабораторий, центров и институтов, обеспечивающих физическое и интеллектуальное взаимодействие, сотрудничество между школами и дисциплинами при выполнении международных исследований, а также исследований в области экономики, окружающей среды, энергетике и здравоохранения.

Управление по лицензированию технологий способствует передаче технологий Стэнфорда на благо общества, при этом получаемый доход направляется на поддержку исследований и образования. Так, например, с сентября 2020 г. по август 2021 г. Стэнфорд получил \$118 млн лицензионного дохода от 1077 технологий, 79 инноваций принесли роялти в размере \$100 000 и более, 12 изобретений принесли \$1 млн и более [17].

Рассмотрим сферу вложений в R&D университетов США [18]:

- ◆ Наука о здравоохранении – расходы составляют \$ 29,88 млрд долл.
- ◆ Биологические и биомедицинские науки – \$ 16,56 млрд долл.
- ◆ Машиностроение и другие инженерные отрасли – \$ 14,29 млрд долл.
- ◆ Сельскохозяйственные науки – \$ 3,55 млрд долл.
- ◆ Науки о Земле, атмосфере и океане – \$ 3,30 млрд долл.

- ◆ Компьютерные и информационные науки – \$ 2,95 млрд долл.
- ◆ Физика – \$ 2,46 млрд долл.
- ◆ Химия – \$ 2,0 млрд долл.
- ◆ Образование – \$ 1,62 млрд долл.
- ◆ Психология – \$ 1,33 млрд долл.

Таким образом, из общей суммы (около \$ 90 млрд долл.) более 50% было потрачено на науку о здравоохранении и биологические исследования. Большое влияние на структуру расходов оказала пандемия COVID-19.

Университеты как научно-исследовательские учреждения сыграли значительную роль в борьбе с пандемией COVID-19. В исследовании [19] рассматривается, как пандемия и связанные с ней потребности повлияли на объем и тип исследований, разработок и инноваций в университетах восьми стран Центральной и Восточной Европы (ЦВЕ). Информацией послужили сообщения Facebook с марта 2020 г. по июнь 2021 г. с использованием ключевых слов, связанных с пандемией. В ходе анализа полученных данных выявлено, что австрийские университеты продемонстрировали более высокий уровень межведомственных исследований и делового сотрудничества на национальном и международном уровнях. Метод развития взаимоотношений (Relation Development Intervention – RDI), разработанный в США (штат Техас) психологами, использовался для совместного сотрудничества, включая дочерние компании и частное финансирование исследований. Так, например, в Чешской Республике быстрое развитие получили средства защиты (вентиляторы, маски), предлагаемые населению посредством патентов с открытым доступом и сотрудничества с предприятиями. Польские и венгерские учреждения в основном сообщали об опубликованных на безвозмездной основе (без патентования) результатах исследований в области терапии. Ниже всех общий уровень коммуникаций (RDI) отмечался у хорватских, сербских, словацких и словенских учреждений, но они также были сосредоточены на исследовательских проектах и инновациях. Итоги данного исследования выявили масштабы и виды деятельности в области НИОКР в университетах восьми стран ЦВЕ, а также существенные различия между изучаемыми странами и университетами.

Токийский университет (University of Tokyo) основан в 1877 г. и является первым и самым известным национальным университетом в Японии.

Ежегодно Токийский университет создает более 500 изобретений и проводит 1600 совместных исследовательских проектов, что привело к созданию многочисленных стартапов. За поддержку инноваций в университете отвечает Отдел корпоративных отношений, состоящий из двух подразделений: Управления интеллектуальной собственности и Управления инноваций и предпринимательства. Управление интеллектуальной собственности передает обществу через Today TLO (дочернюю организацию) изобретения, технологии, интеллектуальную собственность университета по отраслевым сетям. Доходы от передачи технологий в Today TLO постоянно увеличиваются и делятся в процентах: 28% – изобретателям, 21% – факультету изобретателей университета, 21% – в пользу самого университета, 30% – Today TLO.

Доходы могут быть использованы для большинства видов финансирования в университете (заработная плата, эксплуатационные расходы, оборудование), но не в качестве венчурного или акционерного финансирования компаний.

Для коммерциализации университет использует различные инструменты в зависимости от конкретных случаев: лицензирование, продажа прав интеллектуальной собственности компаниям, открытие новых предприятий. При открытии нового бизнеса исследователям разрешается потратить некоторое время на деятельность, связанную со стартапом, и они могут владеть до 50% акций стартапов. Однако они не должны занимать должность генерального директора компании, чтобы свести к минимуму риск потенциального конфликта интересов [20].

Большой интерес для Казахстана, на наш взгляд, представляют университеты Китая. В настоящее время наблюдается взаимный обмен студентами, магистрантами, докторантами. Например, в КазНУ имени аль-Фараби значительная часть обучающихся – из КНР, причем языки обучения русский и английский.

Как отмечают специалисты, ключевые технические университеты Китая подверглись реформе, основное направление которой – изменение предлагаемых учебных программ с ориентацией на исследовательскую деятельность. Цель ведущих инженерно-технических универси-

тетов Китая – статья учебными заведениями мирового класса. Стратегия данных университетов направлена на преобразование их в комплексные университеты с интенсивными научными исследованиями. Таким образом, постепенно преодолевается проблема чрезмерно узких учебных планов, добавляются программы по смежным дисциплинам, поощряется разработка междисциплинарных программ. Большинство студентов университета являются выпускниками естественных и инженерных специальностей [21].

В настоящее время в топ-200 лучших университетов мира вошли 11 китайских университетов, среди которых университет Цинхуа в Пекине занял 1-е место (16-е место в мировом рейтинге). Среди выпускников университета – два лауреата Нобелевской премии (физики Цунг-Дао Ли и Чэнь Нин Ян).

Китайские ученые постоянно повышают качество своих исследований. Во многом это достигается сочетанием государственных и частных инвестиций. В стране хорошо задействована «четвертая спираль» инноваций – общественность, которая придает большое значение науке, технологиям и образованию [22]. Глобализация и открытые международные исследовательские системы также используются в своих интересах. Кроме того, Китай внедрил институциональные инновации для увеличения расходов на НИОКР, включая увеличение финансирования исследовательских проектов через Национальный фонд естественных наук. Финансирование предоставляется на основе тщательной экспертной оценки, как и в случае с западными аналогами.

В ходе проведенного исследования, на наш взгляд, представляют также интерес предложения, изложенные на ежегодной встрече Всемирного экономического форума в 2018 г., по расширению роли университетов в стимулировании инноваций и экономического развития. В частности, четыре направления, которые позволят университетам значительно продвинуться в области стимулирования инноваций [23]:

- ♦ поощрять предпринимательство и создавать культуру инновационного мышления;
- ♦ поощрять сотрудничество с частными компаниями, фондами и другими исследовательскими институтами;
- ♦ поощрять разнообразие и инклюзивность для обеспечения распределения экономических выгод по всей экономике;
- ♦ наличие этической связи между технологией и обществом для гарантии того, что данная технология принесет пользу человечеству.

В соответствии с данными направлениями в исследовании [24] определены 6 этапов вывода на рынок ранних технологий в университетах:

1. Генерация идеи;
2. Решение о коммерциализации;
3. Создание прототипа и установление коммерческой и технической жизнеспособности;
4. Формирование команды основателей;
5. Определение стратегии и процесса коммерциализации;
6. Сбор средств для поддержания деятельности с целью убеждения инвесторов в коммерческой и технической жизнеспособности новой технологии.

Таким образом, университеты играют ключевую роль в создании знаний в постиндустриальных экономиках и обществах. В этой связи из традиционных центров производства знаний они становятся своего рода хабами в организации инновационных сетей, объединяющих многие заинтересованные стороны. Кроме того, новые роли в организации инновационных процессов и мобилизации предпринимательской активности дают новую интерпретацию традиционным проблемам университетов, связанным с креативностью и реализацией творческого потенциала.

Заключение

Основными проблемами, препятствующими развитию инновационной деятельности в казахстанских вузах, на наш взгляд, являются:

- ♦ неспособность научно-исследовательских организаций и вузов предложить бизнесу собственные экономические и технологические конкурентоспособные разработки;

- ♦ избыточная подготовка специалистов в области бизнеса и права, недостаточная в области технических наук и инноваций;
- ♦ недофинансирование сферы образования;
- ♦ узкая направленность учебных программ; необходимо активно включать работодателей, бизнес в процесс формирования траектории обучения, контента учебных программ, включая междисциплинарные компоненты.

В этой связи практический интерес представляет изучение опыта ведущих вузов мира в научно-исследовательской и инновационной деятельности.

Наибольший удельный вес (не менее 50%) в финансировании инноваций составляют средства из бюджета государства. В этой связи планируемое отчисление 25% прибыли казахстанских нефтяных компаний на специальный счет правительства для финансирования инноваций является важным стимулом.

Необходимо в дальнейшем усиливать связь университетов с бизнесом. Государство должно более широко использовать инструменты государственно-частного партнерства в области финансирования инноваций. При этом должна быть взаимовыгодная заинтересованность всех сторон, вовлеченных в данный процесс.

Успешность выполнения данной программы, на наш взгляд, во многом зависит от объединения усилий вузовской науки, потенциала научно-исследовательских институтов, бизнеса, при государственной поддержке в области бюджетного финансирования и в других направлениях.

В современных условиях важная роль во внедрении инноваций отводится также гражданскому обществу, включая активное вовлечение средств массовой информации для освещения передового опыта, содействия привлечению инвестиций.

Таким образом, проведенное исследование подтверждает гипотезу авторов о необходимости тесного взаимодействия между университетами, промышленностью, государством и гражданским обществом для внедрения наукоемких инноваций в экономику Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 В Казахстане увеличится финансирование науки за счет недропользователей. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/press/news/details/206658?lang=ru> (дата обращения: 10.05.2022)
- 2 Leading countries by R&D spending worldwide. 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/732269/worldwide-research-and-development-share-of-gdp-top-countries/> (accessed: 05.05.2022)
- 3 National Center for Science and Engineering Statistics. URL: <https://nces.nsf.gov/surveys/higher-education-research-development/2021> (accessed: 05.01.2023)
- 4 Ицкович Г. Модель тройной спирали // Инновации. – 2011. – № 4. – С. 5–10.
- 5 Cai Y., Lattu A. Triple Helix or Quadruple Helix: Which Model of Innovation to Choose for Empirical Studies? // Springer. 2021. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11024-021-09453-6> (accessed: 05.01.2023)
- 6 Алмазов Р. Исследовательский университет – мировой тренд развития образования и науки // Казахстанская правда. – 2021. – № 15(14 июня). – С. 7–8.
- 7 Казахстанские вузы и НИИ будут совместно вести исследования и подготовку кадров. URL: https://www.inform.kz/ru/kazahstanskije-vuzy-i-nii-budut-sovmestno-vesti-issledovaniya-i-podgotovku-kadrov_a3894087 (дата обращения: 03.05.2022)
- 8 Байтанаева Б.А., Калиева А.Е., Сатылхан Б. КазНУ имени аль-Фараби – университет, устремленный в будущее // Qazaq bilimi. – 2023. – № 02(65). – С. 25–26.
- 9 Уникальный образовательный хаб по космическим технологиям открылся в Туркестане. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/166/page/> (дата обращения: 30.09.2022)
- 10 Научно-техническое обеспечение энергоснабжения транспортировки нефти и нефтесмесей по нефтепроводным маршрутам АО «КазТрансОйл». URL: <https://satbayev.university/ru/nauchnye-proekty> (дата обращения: 13.05.2022)
- 11 Антонов А.Г., Помогаева К.Ю. Инновационная спираль // Московский экономический журнал. – 2019. – № 5. – С. 136–142.
- 12 National Center for Science and Engineering Statistics. URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsf22311> (accessed: 05.01.2023)
- 13 Караяннис Э., Григорудис Э. Четырехзвенная спираль инноваций и «умная специализация»: производство знаний и национальная конкурентоспособность // Форсайт. – 2016. – Т. 10. – № 1. – С. 31–42.

14 Johns Hopkins leads nation in research spending for 41st consecutive year. URL: <https://hub.jhu.edu/2021/02/09/nsf-research-development-funding-rankings-2019/> (accessed: 13.05.2022)

15 The MIT community is driven by a shared purpose: to make a better world through education, research, and innovation. URL: <https://www.mit.edu/about/#:~:text=The%20MIT%20community%20is%20driven,of%20where%20they%20come%20from> (accessed: 10.05.2022)

16 Кузнецов Е.Б., Энгватова А.А. Университеты 4.0: точки роста экономики знаний в России // Инновации. – 2016. – № 5(211). – С. 3–7.

17 Stanford research is remarkable in both and depth. Science, Technology, Engineering and Math (STEM) // Research and innovation. URL: <https://facts.stanford.edu/research/> (accessed: 10.05.2022)

18 Michael T. Nietzel. Top 25 American Universities For R And D Spending; Johns Hopkins #1 Again. URL: <https://www.forbes.com/sites/michaelt Nietzel/2022/12/17/the-top-25-american-universities-based-on-r-and-d-spending-johns-hopkins-again-heads-the-list/?sh=4b950fb47a05> (accessed: 12.02.2023)

19 Bachmann P., Frutos-Bencze D. R&D innovation efforts during the COVID-19 pandemic: The role of universities // Journal of Innovation and Knowledge. 2022. Vol. 7. No. 4. P. 1–13. URL: 10.1016/j.jik.2022.100238

20 How the University of Tokyo supports startups. URL: https://www.u-tokyo.ac.jp/focus/en/features/z1304_00095.html (accessed: 10.05.2022)

21 Guangli Zhou, Qiang Zha. The Transformation of China's Key Science and Technology Universities in the Move to Mass Higher Education // Frontiers of Education in China. 2010. No. 5(4). P. 531–557. URL: <https://doi.org/10.1007/s11516-010-0115-x>

22 Cheng Yu, Hu Meidong. Spending on R&D in China hits new high // China Daily. 2023. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202301/21/WS63cb1f80a31057c47ebaaeed.html> (accessed: 12.02.2023)

23 Jahanian F. 4 ways universities are driving innovation. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/4-ways-universities-are-driving-innovation/> (accessed: 10.05.2022)

24 Boh W.F., De-Haan U., Strom R. University technology transfer through entrepreneurship: faculty and students in spinoffs // The Journal of Technology Transfer. 2016. No. 41(4). P. 661–669. URL: <https://doi.org/10.1007/s10961-015-9399-6>

REFERENCES

1 V Kazahstane uvelichitsja finansirovanie nauki za schet nedropol'zovatelej. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/energo/press/news/details/206658?lang=ru> (data obrashhenija: 10.05.2022). (In Russian).

2 Leading countries by R&D spending worldwide. 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/732269/worldwide-research-and-development-share-of-gdp-top-countries/> (accessed: 05.05.2022). (In English).

3 National Center for Science and Engineering Statistics. URL: <https://nces.nsf.gov/surveys/higher-education-research-development/2021> (accessed: 05.01.2023). (In English).

4 Ickovich G. (2011) Model' trojnoj spirali // Innovacii. No. 4. P. 5–10. (In Russian).

5 Cai Y., Lattu A. (2021) Triple Helix or Quadruple Helix: Which Model of Innovation to Choose for Empirical Studies? // Springer. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11024-021-09453-6> (accessed: 05.01.2023). (In English).

6 Almazov R. (2021) Issledovatel'skij universitet – mirovoj trend razvitija obrazovanija i nauki // Kazhstanskaja pravda. No. 15(14 ijunja). P. 7–8. (In Russian).

7 Kazhstanskije vuzy i NII budut sovместno vesti issledovaniya i podgotovku kadrov. URL: https://www.inform.kz/ru/kazhstanskije-vuzy-i-nii-budut-sovместno-vesti-issledovaniya-i-podgotovku-kadrov_a3894087 (data obrashhenija: 03.05.2022). (In Russian).

8 Bajtanaeva B.A., Kalieva A.E., Satylhan B. (2023) KazNU imeni al'-Farabi – universitet, ustremlyennyj v budushhee // Qazaq bilimi. No. 02(65). P. 25–26. (In Russian).

9 Unikal'nyj obrazovatel'nyj hab po kosmicheskim tehnologijam otkrylsja v Turkestane. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/166/page/> (data obrashhenija: 30.09.2022). (In Russian).

10 Nauchno-tehnicheskoe obespechenie jenergosnabzhenija transportirovki nefti i neftesmesej po nefteprovodnym marshrutam AO «KazTransOjl». URL: <https://satbayev.university/ru/nauchnye-proekty> (data obrashhenija: 13.05.2022). (In Russian).

11 Antonov A.G., Pomogaeva K.Ju. (2019) Innovacionnaja spiral' // Moskovskij jekonomicheskij zhurnal. No. 5. P. 136–142. (In Russian).

12 National Center for Science and Engineering Statistics. URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsf22311> (accessed: 05.01.2023). (In Russian).

13 Karajannis Je., Grigorudis Je. (2016) Chetyrehzvennaja spiral' innovacij i «umnaja specializacija»: proizvodstvo znaniy i nacional'naja konkurentosposobnost' // Forsajt. V. 10. No. 1. P. 31–42. (In English).

14 Johns Hopkins leads nation in research spending for 41st consecutive year. URL: <https://hub.jhu.edu/2021/02/09/nsf-research-development-funding-rankings-2019/> (accessed: 13.05.2022). (In English).

15 The MIT community is driven by a shared purpose: to make a better world through education, research, and innovation. URL: <https://www.mit.edu/about/#:~:text=The%20MIT%20community%20is%20driven,of%20where%20they%20come%20from> (accessed: 10.05.2022). (In English).

16 Kuznecov E.B., Jengovatova A.A. (2016) *Universitety 4.0: tochki rosta jekonomiki znanij v Rossii // Innovacii*. No. 5(211). P. 3–7. (In Russian).

17 Stanford research is remarkable in both and depth. Science, Technology, Engineering and Math (STEM) // Research and innovation. URL: <https://facts.stanford.edu/research/> (accessed: 10.05.2022). (In English).

18 Michael T. Nietzel. Top 25 American Universities For R And D Spending; Johns Hopkins #1 Again. URL: <https://www.forbes.com/sites/michaelt Nietzel/2022/12/17/the-top-25-american-universities-based-on-r-and-d-spending-johns-hopkins-again-heads-the-list/?sh=4b950fb47a05> (accessed: 12.02.2023). (In English).

19 Bachmann P., Frutos-Bencze D. (2022) R&D innovation efforts during the COVID-19 pandemic: The role of universities // *Journal of Innovation and Knowledge*. Vol. 7. No. 4. P. 1–13. URL: 10.1016/j.jik.2022.100238. (In English).

20 How the University of Tokyo supports startups. URL: https://www.u-tokyo.ac.jp/focus/en/features/z1304_00095.html (accessed: 10.05.2022). (In English).

21 Guangli Zhou, Qiang Zha. (2010) The Transformation of China's Key Science and Technology Universities in the Move to Mass Higher Education // *Frontiers of Education in China*. No. 5(4). P. 531–557. URL: <https://doi.org/10.1007/s11516-010-0115-x>. (In English).

22 Cheng Yu, Hu Meidong. Spending on R&D in China hits new high // *China Daily*. 2023. URL: <https://www.chinadaily.com.cn/a/202301/21/WS63cb1f80a31057c47ebaaeed.html> (accessed: 12.02.2023). (In English).

23 Jahanian F. 4 ways universities are driving innovation. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/4-ways-universities-are-driving-innovation/> (accessed: 10.05.2022). (In English).

24 Boh W.F., De-Haan U., Strom R. (2016) University technology transfer through entrepreneurship: faculty and students in spinoffs // *The Journal of Technology Transfer*. No. 41(4). P. 661–669. URL: <https://doi.org/10.1007/s10961-015-9399-6>. (In English).

Б.А. БАЙТАНАЕВА,*¹

Э.Ф.К., доцент.

*e-mail: baytanaevab@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2205-8428

С.Қ. ҚОНДЫБАЕВА,¹

PhD.

e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3496-3545

Г.К. АНДАБАЕВА,¹

Э.Ф.К., доцент.

e-mail: gulmira.andabayeva@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7458-8711

А.А. САҒЫНБАЕВА,¹

докторант.

e-mail: sagynbayeva1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9910-7777

¹әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ДАМУ: ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ

Андатпа

Қазақстан Республикасында индустриялық-инновациялық дамудың 2020–2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы қабылданды, оның мақсаты ішкі және сыртқы нарықтарда өңдеу өнеркәсібінің бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізу. Зерттеудің мақсаты экономиканы жаңғырту контекстінде оның тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қазіргі заманғы қазақстандық жоғары білім беру жүйесінің ал-

дында тұрған міндеттерді айқындау. Осыған байланысты инновациялық компонентке ерекше назар аударылады. Мақалада әлемдік тәжірибені зерттеу негізінде Қазақстан университеттеріндегі инновациялық қызметке кедергі келтіретін негізгі мәселелер анықталды және оларды жеңу бойынша ұсыныстар жасалды. Жаһандық деңгейде ашылулар мен бәсекелестіктің қарқыны күшейген сайын, университеттер кәсіпкерлікті, инновациялық ойлауды ынталандыратын мәдениетті қалыптастырады. Студенттер оқытушылардың жетекшілігімен әлеуметтік кәсіпкерлікке қатыса отырып, қоғамды жақсы жаққа өзгертуге ұмтыла отырып, стартаптарды белсенді дамытуда. Сонымен қатар университеттердің инновациялық қызметі жетекші компаниялармен, ғылыми-зерттеу институттарымен серіктестік орнатумен қатар жүреді. Мақалада АҚШ-тың жетекші университеттерінің (Джонс Хопкинс Университеті, Стэнфорд университеті және Массачусетс технологиялық университеті), сондай-ақ Қазақстан университеттерінің инновациялық белсенділігін арттыру үшін Орталық және Шығыс Еуропа, Токио (Жапония) университеттерінің тәжірибесі ұсынылған. Зерттелетін мәселелерді ашу үшін талдау мен синтездеудің, логикалық ойлаудың, жинақталған материалды жүйелеу мен жалпылаудың дәстүрлі әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: инновациялар, университеттер, ғылыми-зерттеу қызметі, қаржыландыру, коммерциализация, мемлекеттік қолдау, кәсіпкерлік.

B.A. BAITANAYEVA,*¹

c.e.s., associate professor.

*e-mail: baytanaevab@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-2205-8428

S.K. KONDYBAYEVA,¹

PhD.

e-mail: saltanat.kondybaeva@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0003-3496-3545

G.K. ANDABAYEVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: gulmira.andabayeva@kaznu.kz

ORCID ID: 0000-0002-7458-8711

A.A. SAGYNBAYEVA,¹

PhD student.

e-mail: sagynbayeva1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9910-7777

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITY OF UNIVERSITIES: DOMESTIC AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract

The Republic of Kazakhstan has adopted the State Program of Industrial and Innovative Development for 2020-2025, the purpose of which is to achieve the competitiveness of the manufacturing industry in the domestic and foreign markets. The success of the implementation of this program largely depends on the combined efforts of university science, the potential of research institutes, business, with state support in the field of budget financing and in other areas. The purpose of the study is to identify the challenges facing the modern Kazakh higher education system in the context of economic modernization to increase its sustainability and competitiveness. In this regard, special attention is paid to the innovative component of any field of activity. The article, based on the study of world experience, identifies the main problems that hinder innovation activity at universities in Kazakhstan and provides recommendations on how to overcome them. As the pace of discovery and competition accelerates at the global level, universities are creating a culture in which entrepreneurship and innovative thinking are encouraged. Students under the guidance of teachers actively develop startups, striving to change society for the better by participating in social entrepreneurship. Innovative activities of universities are accompanied by the establishment of partnerships with leading companies and research institutes. The article presents the experience of leading universities in the USA, as well as universities in Central and Eastern Europe, Tokyo University (Japan) to increase the innovation activity of Kazakhstani universities. Traditional methods of analysis and synthesis, logical thinking, systematization and generalization of accumulated material were used to uncover the issues under study.

Key words: innovation, universities, research activities, financing, commercialization, state support, entrepreneurship.

МРНТИ 06.81.55
УДК 339.187
JEL M31

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-337-354>

А.Д. ИСАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: aisulu.issayeva@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0002-4350-268X

Л.К. БАЙМАГАМБЕТОВА,¹

к.э.н., ассоциированный профессор.

e-mail: lyazzat.baimagambetova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-3472-2266

¹Университет Нархоз,

г. Алматы, Казахстан

КОМПЛЕКСНЫЙ ОТРАСЛЕВОЙ ОБЗОР РЫНКА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАЗАХСТАНА: ТРЕНДЫ И ВЫЗОВЫ

Аннотация

Высшее образование в Казахстане занимает центральное место в процессе социально-экономического прогресса страны. В последние десятилетия рынок высшего образования Казахстана претерпел значительные изменения. Стремительное развитие технологий, интеграция в мировое образовательное пространство и изменения в экономической и социальной сферах привели к пересмотру потребностей и ожиданий от высшего образования. В представленной статье осуществляется анализ системы высшего образования Республики Казахстан с акцентом на выделение ключевых трендов и вызовов. Основной фокус исследования направлен на изучение динамично развивающегося и высококонкурентного рынка высшего образования, в котором активно функционируют как государственные, так и частные образовательные учреждения. Основная цель данного исследования заключается в детальном освещении сложившихся условий и тенденций на рынке высшего образования в Казахстане. Для достижения этой цели были применены различные методы, включая контент-анализ, кабинетный метод сбора данных, сравнение и обобщение. Основой для анализа послужили вторичные данные: обзор актуальных источников и научных публикаций за последние пять лет из международных и местных баз данных, статистические данные и аналитические отчеты. Результаты исследования предоставляют объективный взгляд на текущее состояние, структуру, участников и направления развития рынка высшего образования в Казахстане в период 2017–2022 гг. Исследование подчеркивает важность вопросов регионального развития, обеспечения широкой доступности высшего образования, активной интеграции новейших технологий и обучающих методологий, а также формирования всеобъемлющего и инклюзивного образовательного пространства.

Ключевые слова: высшее образование, цифровизация, интернационализация, образовательные учреждения, доступность, конкурентоспособность, инклюзия.

Введение

Высшее образование является в современном цивилизованном обществе важнейшим компонентом развития и прогресса любой страны. Роль человеческого капитала, формируемого в высшей школе, в региональном и страновом развитии мира стала определяющей, т.к. инновационный потенциал знаний сегодня превосходит значимость средств производства и природных ресурсов. По оценкам Всемирного банка, физический капитал в современной экономике формирует в среднем 16% общего объема богатства каждой страны, природный – 20%, а человеческий капитал – 64%. В таких развитых странах, как Япония, Корея и Германия, доля человеческого капитала составляет 80% национального богатства [1].

В Казахстане в последние годы высшее образование претерпело значительные преобразования с фокусом на повышение качества, увеличение числа обучающихся и расширение доступа практически всех социальных слоев общества к образованию. Однако, как и любая отрасль,

сектор высшего образования в Казахстане не застрахован от вызовов и угроз, влияющих на его рост и устойчивость. Цель исследования состоит в том, чтобы получить фундаментальное представление об отрасли, ее среде, ее организациях, а также о современных трендах его развития и вызовах, группах и отдельных лицах, составляющих сектор высшей школы в Республике Казахстан. Понимание структуры отрасли имеет решающее значение для эффективного стратегического планирования и позиционирования, которое может помочь учреждениям защитить себя от конкурентного давления и сформировать их в своих интересах.

Казахстан уделяет большое внимание высшему образованию и на протяжении многих лет вкладывал значительные средства в свою систему высшего образования (таблица 1).

Таблица 1 – Расходы государственного бюджета Республики Казахстан на образование в 2018–2022 гг.

	2018 г.	2019 г.	2019 г. к 2018 г. в %	2020 г.	2020 г. к 2019 г. в %	2021 г.	2021 г. к 2020 г. в %	2022 г.	2022 г. к 2021 г. в %
Расходы на образование, млрд тг	1948,5	2332,0	119,2	3141,2	134,7	3681,9	117,2	4523,1	122,8
Бюджет, млрд. тг	10 120,9	12 019,9	118,8	14 234,2	117,6	15 207,2	106,8	18 532,5	121,9
ВВП РК, млрд тг	61 819,5	69 532,6	112,5	70 649,0	101,6	80 302,1	113,7	82 711,1	103,0
Расходы на высшее и послевузовское образование, млрд тг	206,4	238,9	115,7	287,3	120,3	345,4	120,2	387,3	112,1
Доля расходов на высшее и послевузовское образование от бюджета, %	2,04	1,99	-0,05	2,02	+0,03	2,27	+0,25	2,09	-0,18
Доля расходов на высшее и послевузовское образование от ВВП, %	0,33	0,34	+0,01	0,41	+0,07	0,43	+0,02	0,47	+0,04

Примечание: Составлено авторами на основе источника [2].

Анализ изменений расходов Республики Казахстана на образование в 2018–2022 гг. показывает, что они из года в год в указанном периоде существенно росли в среднем на 23,4%. Особо высокий рост был в 2020 г., что определено было, скорее всего, интенсивностью применения цифровых технологий. При этом это было осуществлено не за счет государственного бюджета, поскольку темпы его роста в 2018–2021 гг. снижались. Об этом свидетельствует и динамика доли расходов на высшее и послевузовское образование от бюджета в анализируемые годы. Их поддержка за счет бюджета выросла в 2021 г., но в 2022 г. опять снизилась.

В 2022 г. затраты государства на образование по сравнению с прошлым годом больше на 22,8%, но не вышли на среднегодовой темп периода. Расходы на высшее и послевузовское образование увеличились в 2022 г. на 12,1%, но тоже не достигли среднегодовых темпов роста в 117,0%. В динамике они показали устойчивое развитие в 2021 и 2020 гг. Доля расходов на образование в структуре ВВП РК достигала 5,47%, а доля расходов составила всего 0,47% [2]. Эти данные говорят о том, что расходы высших школ в стране не увязаны с изменениями ВВП и государственного бюджета. В свою очередь, это свидетельствует в большей степени о самофинансировании вузов и наличии в соответствующем секторе образования совершенной конкуренции.

Система высшего образования в Казахстане разнообразна: как государственные, так и частные учреждения предлагают студентам ряд образовательных программ. Анализ фирменной структуры рынка высшего образования показывает, что на нем доля государственных организаций ежегодно сокращается (рисунок 1).

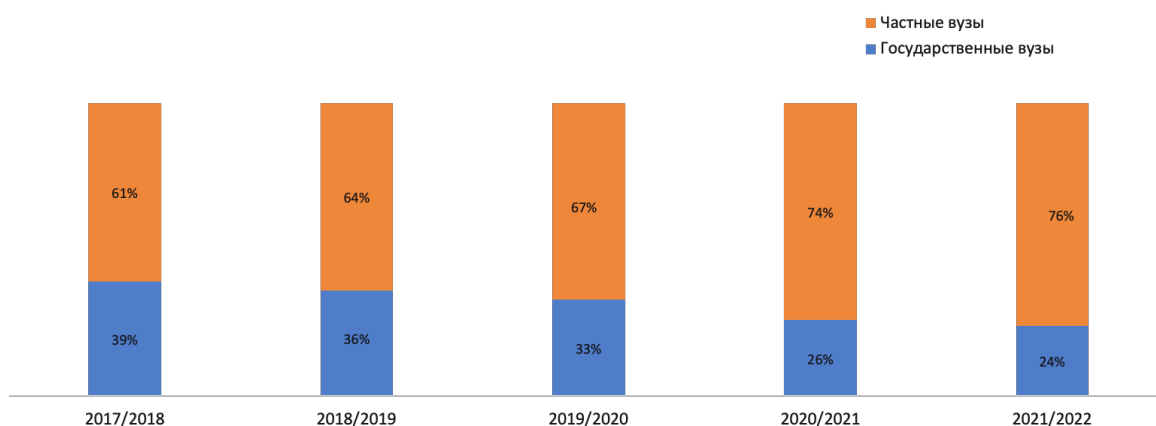

Рисунок 1 – Доля рынка организаций высшего и (или) послевузовского образования по формам собственности в 2017–2022 гг., в %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

В 2021–2022 учебном году 76% всех вузов в стране являлись частными и только 24% принадлежали государству. Но, пока здесь срабатывает правило Парето, госвузы являются определяющими, на них больше ориентируются республиканские ведомства. Возможно, это связано с превалированием грантников в них и размерами вузов, в том числе по охвату обучающихся.

При изучении результатов соответствующих исследований, академической работы и отчетов, связанных с высшим образованием в стране, становится очевидным, что существует необходимость всестороннего анализа перспектив отрасли. Наличие совершенной конкуренции на рынке образовательных услуг предусматривает постоянный мониторинг его изменений, трендов развития и возникающих вызовов стохастической среды с использованием маркетингового подхода. Поэтому можно рекомендовать проведение такой работы либо в рамках деятельности Министерства науки и высшего образования республики, либо в специализированном Центре с привлечением экспертов с необходимым уровнем подготовленности. Альтернативно эту работу проводит Ассоциация вузов Казахстана, но для придания ей масштабности можно предусмотреть выполнение ею проектов в этом направлении. Анализ может помочь выявить пробелы в знаниях тенденций и проблем, а также ключевых направлений и возможностей его дальнейшего развития.

Вышеизложенное определило объект исследования в настоящем научном труде, которым является высшее образование в Казахстане, а предметом исследования являются тенденции и вызовы в контексте его развития. Кроме того, выбор темы исследования отражает осознание существующей проблемы, что связано с отсутствием углубленных комплексных маркетинговых исследований некоторых аспектов развития и перспектив высшего образования в Казахстане, таких как влияние изменения демографической среды в сегментах абитуриентов и студентов высших учебных заведений (вузов), внедрение цифровых технологий в учебный процесс. Имеют место проблемы, с которыми сталкиваются казахстанские вузы при их адаптации к быстро меняющимся технологическим, социально-культурным, внутренним и геоэкономическим, а также геополитическим условиям.

Следовательно, актуальность темы исследования обусловлена тем, что изучение изменений, происходящих в маркетинговой среде сектора высшего образования страны, позволит понять, какие вызовы и возможности стоят перед его субъектами в новых условиях. Задачи данного исследования включают в себя изучение структуры высшего образования в Казахстане,

выявление ключевых трендов и вызовов, определение динамики развития государственных и частных вузов, а также доступности высшего образования и интеграции новых технологий. Практическая значимость заключается в предоставлении рекомендаций для дальнейшего развития вузовской образовательной системы и укрепления позиций Казахстана на мировом рынке высшего образования.

Материалы и методы

В данном исследовании были применены два основных метода:

- ♦ первый метод – контент-анализ литературы (международные исследовательские публикации из базы SCOPUS, концепция развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 гг.);
- ♦ второй метод – анализ статистических данных из открытых источников официальных органов (Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан и его Бюро национальной статистики, Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан).

Основные положения

Высшее образование в Казахстане играет ключевую роль в социально-экономическом развитии страны, в связи с чем эффективность изменений в нем, текущие вопросы и вызовы требуют серьезного изучения. Государственная политика и реформы оказывают влияние на развитие сектора. Растущие требования к качеству образования и аккредитации являются также его важными факторами.

С 2000 г. валовый охват высшим образованием в Казахстане постепенно увеличивался до максимального значения в 2019 г., достигнув 66,98%. Однако в последующие два года произошло снижение этого показателя. Эти колебания могут быть отражением различных факторов, включая экономическую конъюнктуру, изменения в образовательной политике и социально-демографические изменения (рисунок 2).

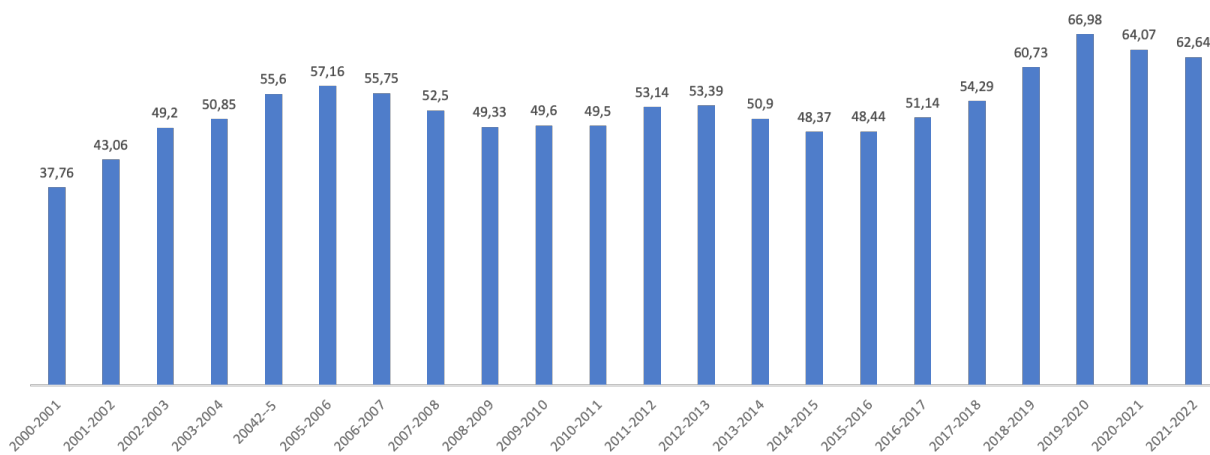

Рисунок 2 – Валовый охват высшим образованием населения в Казахстане за 2000–2022 гг., в %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

Валовый охват высшим образованием (% получающих высшее образование от общей численности населения пятилетней возрастной группы, следующей за окончанием средней школы) в 2021–2022 учебном году в Казахстане составил 62,64%. В динамике происходит снижение доли инклюзии населения страны в высшее образование. Причины его в накоплении проблем трудоустройства выпускниками вузов, росте цен на обучение в секторе, наличии альтернатив-

ных предложений получения искомого уровня образования, в том числе зарубежными образовательными учреждениями.

В последние десятилетия рынок высшего образования Казахстана претерпел значительные изменения. Стремительное развитие технологий, интеграция в мировое образовательное пространство и изменения в экономической и социальной сферах привели к пересмотру потребностей и ожиданий от высшего образования. На сегодняшний день казахстанское правительство и университеты уделяют значительное внимание своей позиции в глобальных университетских рейтингах, используя такие рейтинги, как QS WUR (ежегодно публикуемый рейтинг университетов, составляемый агентством Quacquarelli Symonds). На 2024 г. в глобальный рейтинг лучших университетов мира вошел 21 вуз из девяти регионов Казахстана, что составляет 18% от общего количества высших школ в стране (таблица 2).

Таблица 2 – Рейтинг казахстанских университетов мира согласно QS WUR на 2023 г. и стоимость обучения/год

№ п/п	Университет	Рейтинг	Стоимость обучения бакалавриата/ в год
1.	Казахский национальный университет имени аль-Фараби	230	от 1–1,6 млн тг
2.	Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева	355	от 1–1,2 млн тг
3.	Казахский национальный исследовательский технический университет имени К. И. Сатпаева	481	от 800 тыс. – 1 млн тг
4.	Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова	611–620	от 500 тыс. тг
5.	Казахский национальный аграрный университет	641–650	от 600 тыс. тг
6.	Казахский национальный педагогический университет	681–690	от 816 тыс. тг
7.	Международный казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмета Ясауи	781–790	от 600 тыс. тг
8.	Алматинский технологический университет	801–850	от 684 тыс. тг
9.	Карагандинский государственный технический университет	801–850	от 650 тыс. тг
10.	Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова	851–900	от 600 тыс. тг
11.	Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева	901–950	от 600 тыс. тг
12.	Казахский национальный медицинский университет	901–950	от 1,2 млн тг
13.	Университет КИМЭП	951–1000	от 4,1 млн тг
14.	Казахстанско-Британский технический университет	1001–1200	от 2,4 млн тг
15.	Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана	1001–1200	от 800 тыс. тг
16.	Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата	1201–1400	от 426 тыс. тг
17.	Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати	1201–1400	от 500 тыс. тг
18.	Университет Нархоз	1201–1400	от 1,5 млн тг – 1,8 млн тг
19.	Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина	1201–1400	от 496 тыс. тг
20.	Университет Сулеймана Демиреля	1201–1400	от 1,6 млн тг – 2 млн тг
21.	Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова	1201–1400	от 500 тыс. тг
Примечание: Составлено авторами на основе источников [4, 5].			

Согласно данным таблицы 2 на первый взгляд кажется, что более высокорейтинговые университеты (например, Казахский национальный университет имени аль-Фараби и Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева) имеют относительно высокую стоимость

обучения. Однако это не так, поскольку некоторые университеты с более низкими рейтингами также имеют высокую стоимость (например, Университет КИМЭП и Казахстанско-Британский технический университет). Несмотря на то что более высокий рейтинг университета должен соответствовать более высокой стоимости обучения (как отражение качества образования), на практике стоимость обучения зависит от множества других факторов. К таким факторам могут относиться местоположение университета, специализация образовательной программы, уровень исследовательской деятельности, инфраструктура и финансовая стратегия по привлечению определенного сегмента студентов и др.

Произошел рост числа казахстанских вузов, которые вошли в глобальный рейтинг лучших университетов мира, так как в 2022 г. в него вошло только 16 казахстанских университетов. Хотя рост числа университетов Казахстана в глобальном рейтинге является положительным индикатором для системы высшего образования страны, доля представленных вузов по-прежнему составляет чуть более 18% из 116 организаций в 2022–2023 учебном году в Казахстане [3].

Г. Садыханова, А. Абуова также отмечали в своей работе комплексность и многообразие конкурентной среды современного рынка высшего образования в Казахстане, которые определялись либерализацией, а также большим влиянием глобализации. В статье также было отмечено большое количество вузов в стране и их неравномерное распределение [6]. Более того, авторы определили, что наличие большого количества университетов в стране пока не означает качественные образовательные услуги, а также не приводит к стимулированию здоровой конкуренции [6].

Учитывая глобальные тренды и местные особенности, существует острая потребность в комплексном анализе рынка высшего образования Казахстана. Осознание текущих проблем и возможностей позволит правительству и учебным заведениям сориентировать стратегию развития на ближайшие годы.

Литературный обзор

Инвестирование в высшее образование играет ключевую роль в развитии общества, что подтверждается успехом таких стран, как «Азиатские тигры» [7]. Более того, развитие высшего образования способствует развитию человеческого капитала, что, в свою очередь, может привести к увеличению доходов граждан [8]. Вузы играли неотъемлемую роль и в централизованно планируемой командной экономике [9]. Промышленность и ее отраслевые министерства определяли количество специалистов, необходимых в конкретных областях занятости, и каким образом вузы должны готовить студентов по этим специальностям [10]. Согласно решениям Правительства Казахстан начал инвестирование в формирование человеческого капитала, и с этого времени были проведены многочисленные образовательные реформы [11].

С начала 1990-х в системе высшего и послевузовского образования желаемым результатом казахстанских реформ была заинтересованность в создании более автономных и инновационных институтов [12]. На следующем этапе с целью переориентации высшего образования на европейские и западные модели Казахстан в марте 2010 г. присоединился к Болонскому процессу. Была модернизирована система высшего образования, повысились ее качество и актуальность на основе принципов Европейского пространства высшего образования, включая трехуровневую систему получения степеней (бакалавр – магистр – доктор PhD), систему перевода и накопления кредитов (European Credit Transfer System), разработку образовательных программ и силлабусов в соответствии с Дублинскими дескрипторами и академическую мобильность [13]. В результате реформ была поставлена задача, что степени выпускников казахстанских вузов, предлагаемые в стране, будут сопоставимыми с аналогичными европейскими степенями [14].

За последние годы число высших школ в стране уменьшилось с 185 до 116, т.е. на 36% (рисунок 3, стр. 343). Эта тенденция началась еще до 2015 г., когда была проведена политика слияния, поглощения и ликвидации вузов [15].

Среди причин снижения числа вузов в Казахстане можно выделить как объективные, так и субъективные факторы. Объективные причины включали в себя низкую эффективность дочерних университетов, требования государственной политики к большему участию вузов в социально-экономическом развитии страны, а также адаптацию к стандартам Болонской декла-

рации. Субъективные причины связаны с межличностными отношениями, индивидуалистическим подходом к принятию решений, внутренней конкуренцией. Закрытие вузов в большинстве происходило в регионах Казахстана, где еще одной причиной этого являлось небольшое количество абитурантов в регионах, как результат – экономически невыгодное финансирование вузов [15].

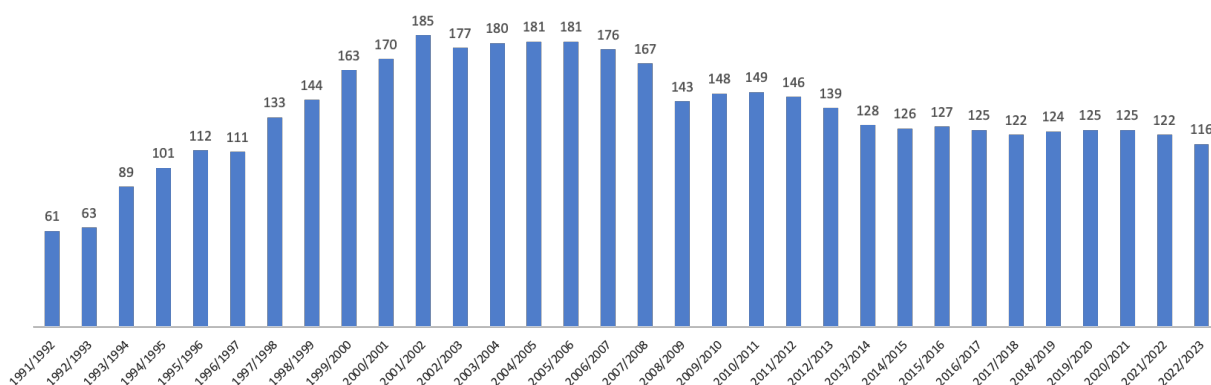

Рисунок 3 – Численность организаций высшего образования в Казахстане в 1991–2022 гг.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

В Центральной Азии международные тенденции больше всего повлияли на Казахстан [16]. В этом контексте глобальные рейтинги начали играть значительную роль в национальной политике в области высшего образования. В частности, Казахстан сделал включение своих университетов в список рейтингов QS WUR целевым показателем для своей политики в области высшего образования на 2016–2019 гг. [16]. Несмотря на то что такие рейтинги действительно усилили позиционирование казахстанских университетов в регионе, С. Анафинова отмечает, что исключительное уделение внимания им может исказить направление реформ в образовательной сфере страны [16].

В середине 2022 г. казахстанская система образования претерпела крупномасштабную структурную реформу. Теперь два министерства отвечают за управление образованием в стране, и высшие учебные заведения находятся под юрисдикцией одного из них. Министерство науки и высшего образования осуществляет руководство в области высшего и послевузовского образования, языковой политики, науки, цифровизации науки, высшего и послевузовского образования. Это требует особых подходов к управлению и взаимодействию с различными сторонами, включая иностранные организации и экспертов [17].

Несмотря на то что Казахстан продвинулся в направлении большей автономии в сфере высшего образования на основе реформ, проводимых с 2010 г., Министерство науки и высшего образования обладает значительным уровнем контроля над финансированием исследований, присвоением ученых степеней и другими функциями и успешно продвигает свою программу интернационализации исследований. Так, анализируя интернационализацию вузов в Казахстане, К.Б. Молдашев и А.М. Глеуов [18] отметили, что политика университетов сосредоточена главным образом на получении публикаций в международных рецензируемых журналах, которые индексируются в базах данных Scopus или WoS. Требования к публикациям часто вводятся как часть ключевых показателей эффективности (КПЭ) для профессорско-преподавательского состава [18].

М. Чанкселиани, И. Корабоев и Д. Гимранова рассмотрели концепцию «glonacal» (глобальный, национальный и местный уровни), проецируя ее на ландшафт высшего образования, и выявили, что казахстанские представители университетов обеспокоены скудным государственным финансированием образования, ограниченными возможностями для развития критического мышления, недостаточным использованием инновационных подходов к преподаванию и

ограниченной автономией университетов [19]. Большинство респондентов рассматривали исследовательскую роль высшего образования в решении важнейших задач развития с прикладной точки зрения. Также отмечалась необходимость развития исследовательского потенциала университетов и расширения источников финансирования исследований [19].

COVID-19 в Казахстане ускорил проникновение цифровизации в систему высшего образования [20]. Как и во многих других странах, вузам Казахстана пришлось очень быстро перейти на онлайн-образование из-за пандемии. Наиболее важным результатом пандемии стало то, что реакция высших школ на вызовы COVID-19 приобрела долгосрочный характер. В связи с этим они стали ориентировать свои стратегические цели развития на цифровизацию образовательного процесса и автоматизацию бизнес-процессов [21]. Однако в Казахстане по-прежнему существуют проблемы, связанные с цифровизацией высшего образования, такие как ограниченный доступ к надежному Интернету и технологиям в некоторых регионах, а также нехватка подготовленного персонала для поддержки цифрового обучения и оценивания [20].

Высшее образование Казахстана сталкивается с рядом вызовов, включая комплексную конкурентную среду, наличие большого числа вузов с разным уровнем качества образования и значительное влияние государственного контроля. Пандемия COVID-19 подчеркнула необходимость цифровизации и быстрого адаптивного реагирования на кризисные ситуации. В свете этой сложной и быстро меняющейся среды проведение глубокого маркетингового анализа рынка высшего образования Казахстана становится критически важным для получения объективной картины динамики спроса и предложения на образовательном рынке, определения трендов и вызовов, а также адаптации на нем стратегий к современным требованиям.

Результаты и обсуждение

Согласно данным UNESCO, в 2020 г. во всем мире было зачислено более 235 млн студентов в высшие учебные заведения, что более чем вдвое превышает 100 млн студентов, обучавшихся в 2000 г. [22]. В Казахстане также наблюдается положительная динамика численности студентов в высших учебных заведениях (рисунок 4).

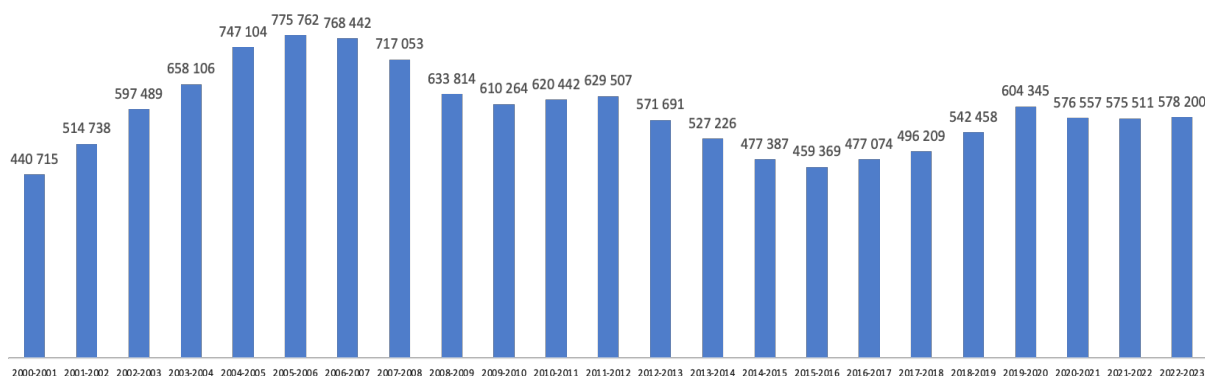

Рисунок 4 – Численность студентов организаций высшего образования в Казахстане за 2000–2022 гг. (2022 г. с января по сентябрь)

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

За два десятилетия число студентов в Казахстане увеличилось на 31% и в 2022–2023 учебном году составляло 578 200 человек. Однако в определенные периоды, в частности в 2009–2010 и 2015–2016 годах, наблюдалось сравнительно существенное сокращение количества студентов до 610 264 чел. и 459 369 чел. Это было связано в первую очередь с закрытием университетов (рисунок 2) и экономическими сложностями, включая девальвацию национальной валюты – тенге [23]. Обесценение тенге привело к тому, что из-за снижения покупательской способности граждане Казахстана не смогли финансировать получение высшего образования.

В стране наблюдается положительная динамика рождаемости населения (рисунок 5).

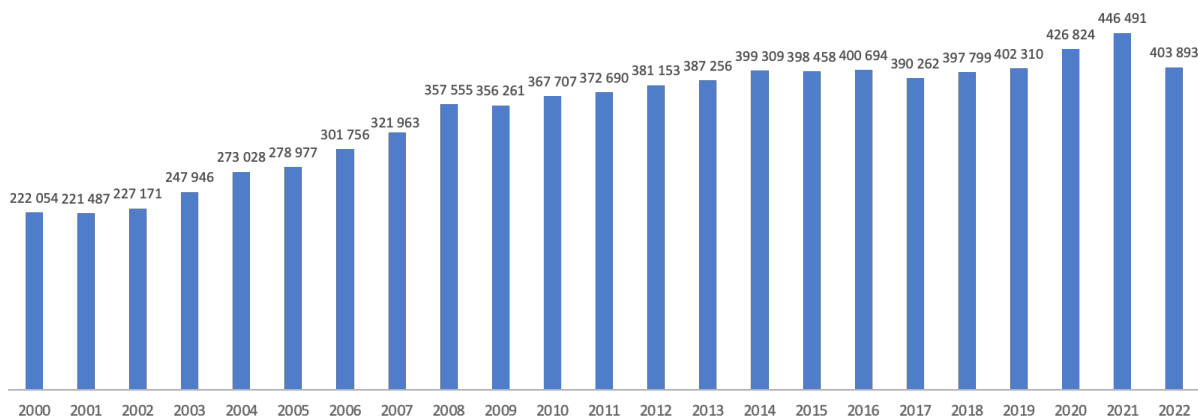

Рисунок 5 – Динамика численности родившихся с 2000 по 2022 гг. в Казахстане

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

В связи с высоким демографическим ростом с 2019 по 2021 гг. ожидается двукратный рост числа 18-летних детей к 2040 г. С одной стороны, демографическая нагрузка может стимулировать развитие образовательной инфраструктуры. С другой стороны, это также может означать необходимость более эффективного управления ресурсами, чтобы обеспечить качественное обучение для всех студентов и соответствовать растущему спросу на высшее образование.

В стране насчитывается 116 высших учебных заведений [3], включая как государственные, так и частные университеты. Их распределение по регионам весьма неоднородно (рисунок 6).

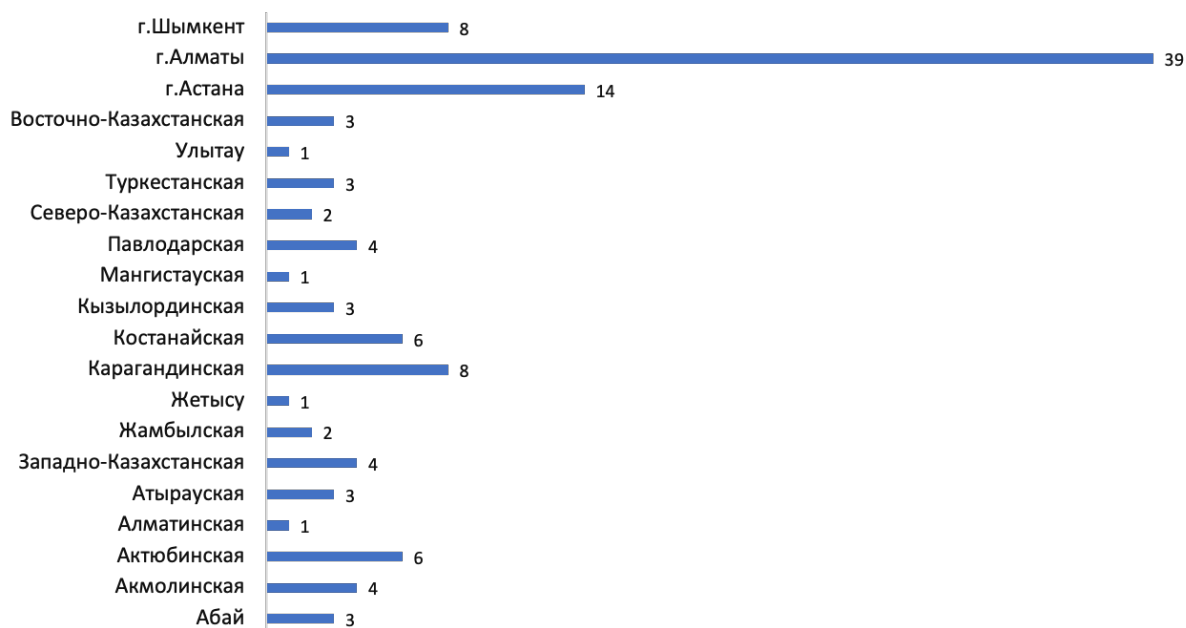

Рисунок 6 – Число организаций высшего образования в регионах Республики Казахстан на начало 2022–2023 учебного года, в ед.

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

Большинство высших учебных заведений сосредоточено в крупных городах страны, таких как г. Алматы (около 30% от общего числа студентов), г. Астана (11% от общего числа студентов) и г. Шымкент (около 14% от общего числа студентов). Из-за того что молодежь Казахстана предпочитает учиться в крупных городах, инфраструктура высшего образования в других городах и регионах Казахстана часто остается недостаточно развитой.

Таблица 3 – Численность студентов организаций высшего образования в Казахстане на начало учебного года в разрезе мегаполисов и областей

Области и мегаполисы	2017/ 2018	%	2018/ 2019	%	2019/ 2020	%	2020/ 2021	%	2021/ 2022	%
Акмолинск.	9441	2%	10 166	2%	11 994	2%	12 111	2%	12 044	2%
Актюбинск.	21 829	4%	24 459	5%	27 695	5%	27 090	5%	24 909	4%
Алматинск.	9342	2%	10 410	2%	11 201	2%	10 753	2%	11 572	2%
Атырауск.	12 046	2%	13 186	2%	13 177	2%	12 407	2%	11 775	2%
Западно- Казахст.	31 392	6%	30 663	6%	31 705	5%	27 121	5%	26 889	5%
Жамбылск.	20 874	4%	22 665	4%	25 103	4%	24 953	4%	22 443	4%
Караганд.	42 629	9%	44 549	8%	43 462	7%	41 650	7%	41 163	7%
Костанайск.	20 534	4%	21 169	4%	21 542	4%	19 574	3%	18 352	3%
Кызылорд.	9973	2%	10 660	2%	11 411	2%	11 169	2%	12 524	2%
Мангист.	5167	1%	6215	1%	10 036	2%	7574	1%	6553	1%
Павлодарск.	14 537	3%	15 892	3%	16 689	3%	17 144	3%	16 713	3%
Южно- Казахст.	6027	1%	7530	1%	7799	1%	8016	1%	7338	1%
Туркест.	8603	2%	9673	2%	11 614	2%	12 043	2%	13 173	2%
Восточно- Казахст.	29 334	6%	32 129	6%	31 560	5%	32 104	6%	32 211	6%
г. Астана	52 369	11%	54 419	10%	59 297	10%	59 425	10%	62 788	11%
г. Алматы	131 292	26%	143 860	27%	162 680	27%	163 357	28%	172 224	30%
г. Шымкент	70 820	14%	84 813	16%	107 380	18%	90 066	16%	82 840	14%
Казахстан (всего)	496 209	100%	542 458	100%	604 345	100%	576 557	100%	575 511	100%

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

Как видно по данным таблицы 3, неоднородность размещения вузов по стране имела место и ранее и усугубляется в г. Алматы. Согласно таблице 3, рисунку 6 в Алматы наблюдается гиперконцентрация университетов (42 университета из 120) и учащихся, в связи с чем сотни студентов часто оказываются в критической ситуации как по вопросам проживания, так и по вопросам транспортной мобильности [24]. Эти вызовы предложено решить переводом части их в г. Конаев [25].

Только 36% казахстанских абитуриентов получают государственные образовательные гранты (рисунок 7), что свидетельствует о недостатке грантов для всех желающих.

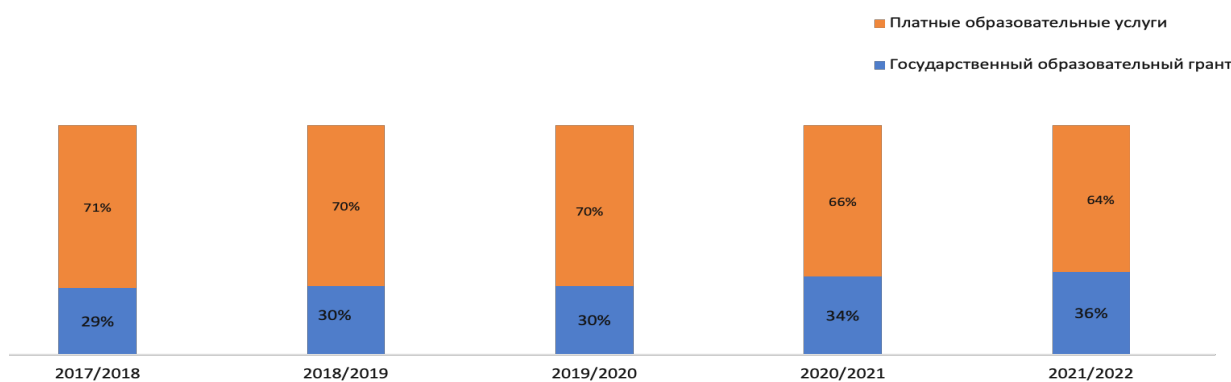

Рисунок 7 – Доля студентов в организациях высшего образования по видам финансирования в 2017–2022 гг., в %

Примечание: Составлено автором на основе источника [3].

С ростом демографической нагрузки и увеличением числа студентов конкуренция за государственные гранты может стать более жесткой, что может сделать доступ к высшему образованию сложнее для многих абитуриентов. Необходимо отметить, что государством с 2024 г. осуществляется внедрение накопительной системы «Келешек» с интеграцией льготного кредита и дифференцированного гранта [26].

В 2022–2023 учебном году численность студентов, обучающихся по направлению «Педагогические науки», составила 28,43% от общего числа. Это свидетельствует о значительном запросе на педагогическую подготовку и образование лиц с высшим образованием. Другие значительные сегменты включали направления «Бизнес, управление и право» (17,1%), «Инженерные, обрабатывающие и строительные отрасли» (16,8%). Направления подготовки, такие как «Здравоохранение и социальное обеспечение» (медицина) (8,4%), «Информационно-коммуникационные технологии» (8,1%), «Искусство и гуманитарные науки» (5,4%), имеют небольшие доли [3], хотя по их специальностям даже в мегаполисах отмечается неудовлетворенность потребностей.

В период с 2000 по 2020 гг. доступ к высшему образованию среди женщин расширялся более быстрыми темпами, чем среди мужчин (рисунок 8). Валовый охват высшим образованием в Казахстане с 2000 по 2022 гг. увеличился с 41% до 69% среди женщин, с 34% до 56% среди мужчин [3].

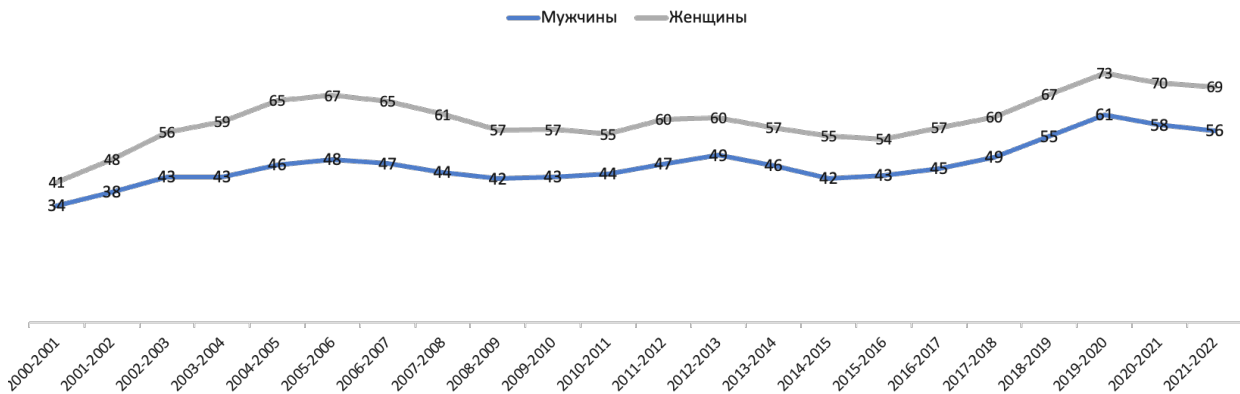

Рисунок 8 – Валовый охват высшим образованием среди женщин и мужчин, в %

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

Тренды рисунка 8 свидетельствуют о росте привлекательности высшего образования и среди женщин, и среди мужчин, что связано прежде всего с изменениями научно-технической среды в экономике Казахстана. Но отдельного исследования требуют вопросы колебаний его популярности в разрезе соседних периодов.

Важно отметить, что в Казахстане в области преподавательско-научной деятельности в высшем образовании преобладают женщины (порядка на 50%). Так, в 2021–2022 гг. численность женщин в составе профессорско-преподавательского состава (ППС) организаций высшего образования составила 23 851 чел. (65%), а мужчин – 12 527 чел. (35%) [3].

Рисунок 9 (стр. 348) свидетельствует о значительном присутствии женщин в педагогической и научной сферах.

В последние годы наблюдается стремительное развитие цифровизации в различных областях, в том числе появление виртуальных университетов и внедрение цифровых платформ. Одним из требований к вузам является переход к модели «smart-университетов» с цифровой экосистемой [26]. Также популярность набирает во многих областях искусственный интеллект. С одной стороны, студенты должны узнать, как искусственный интеллект изменит будущее рабочих мест, а также как применять его в обучении, не нанося при этом вреда образовательному процессу. Чтобы оставаться конкурентоспособными, университетам Казахстана необходимо не только изучать искусственный интеллект, но и быть центром преобразований, следуя примерам европейских стран, где искусственный интеллект находится в центре внимания в рамках концепции EDIH [27].

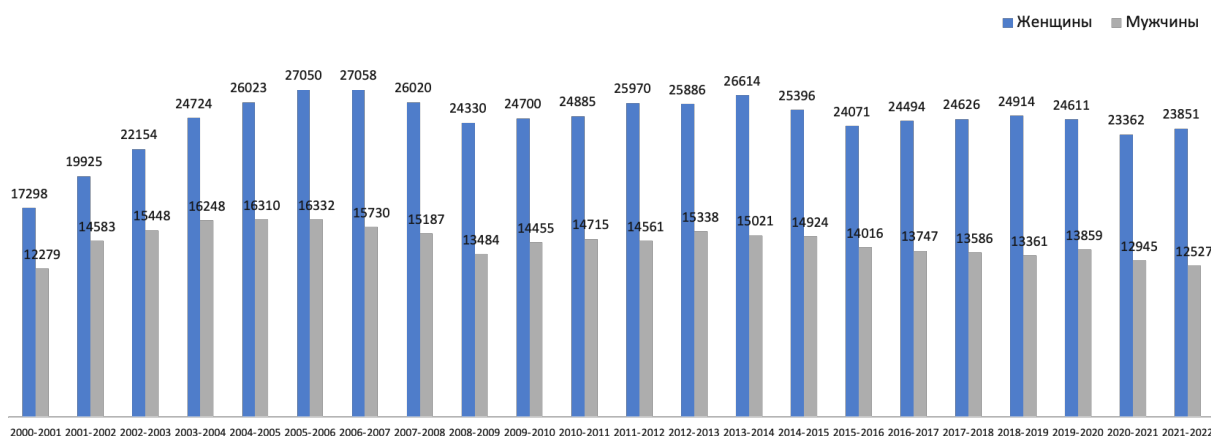

Рисунок 9 – Численность женщин и мужчин в профессорско-преподавательском составе вузов Казахстана

Примечание: Составлено авторами на основе источника [3].

Следующим немаловажным аспектом развития системы высшего образования является инклюзия. Потенциальному успеху в образовании людей с ограниченными возможностями препятствуют физическая доступность, ограничения в подготовке учителей и учебных материалов и финансовые ограничения [28]. В Казахстане министерством реализуется комплекс мер, направленных на поддержку студентов с особыми потребностями, таких как подготовка кадров для обучения и оказания помощи детям с особыми образовательными потребностями в 18 вузах, предоставление грантов и мест в общежитиях [29]. Общее количество обучающихся с инвалидностью составило в 2022–2023 гг. – 2131 чел., что составляет в среднем 0,3% от общего количества студентов (в 2021–2022 гг. – 2172 чел., в 2020–2021 гг. – 1940 чел.). Количество обучающихся с инвалидностью выросло по сравнению с 2020–2021 гг. на 8% [30]. Однако учитывая, что инклюзия достаточно новое явление для вузов, развитие инфраструктуры и адаптация учебных программ для работы со студентами с особыми потребностями являются вызовом.

Полученные результаты исследования рынка высшего образования в Казахстане показали следующие современные тренды и вызовы его развития:

1. Рост числа студентов: с увеличением демографической нагрузки и повышением интереса к высшему образованию в Казахстане наблюдается рост числа студентов в высших учебных заведениях. Это создает дополнительное давление на образовательную инфраструктуру и обуславливает необходимость более эффективного управления ресурсами для обеспечения качественного обучения для всех студентов.

2. Гиперконцентрация вузов в крупных городах: большинство высших учебных заведений сконцентрировано в крупных городах Казахстана, что ограничивает доступность высшего образования в региональных и удаленных районах. Для решения этой проблемы необходимо развивать инфраструктуру вузов в регионах и предоставлять студентам возможности для получения образования ближе к месту проживания.

3. Конкуренция и доступность образования для всего населения: значительная доля частных университетов (76%) и высокий процент студентов, учащихся на платной основе (64%), свидетельствуют о тенденции к коммерциализации образования. Это создает вызов в обеспечении доступности высшего образования для всех слоев населения.

4. Цифровизация образования и развитие искусственного интеллекта: трендом стало интенсивное внедрение цифровых технологий и платформ для обучения как в реакции на пандемию, так и в стремлении улучшить качество образования. Это создает возможности для более гибких образовательных моделей, но также вызывает проблемы, такие как недостаток доступа к Интернету в некоторых регионах и нехватка подготовленного персонала для цифрового обу-

чения. Университетам необходимо инвестировать в технологическую инфраструктуру и подготовку преподавателей для успешной цифровой трансформации образовательного процесса. С развитием технологий, цифровизация и внедрение искусственного интеллекта становятся все более значимыми в образовании. Университетам Казахстана необходимо адаптировать свои методы обучения, используя искусственный интеллект для оптимизации курсов, персонализации обучения и анализа успеваемости студентов. Вызовом является подготовка преподавателей к работе с искусственным интеллектом.

5. Инклюзивность: следующим важным трендом является усиление инклюзии, обеспечение доступности высшего образования для всех, включая лиц с ограниченными возможностями. Этот тренд поднимает вопросы физической доступности, качества обучения и адаптации учебных материалов, а также необходимости обучения педагогов для работы со студентами с особыми потребностями.

Заключение

В Казахстане сложилась комплексная маркетинговая среда в сфере высшего образования, которая характеризуется динамичностью и усиленной конкуренцией. На рынке высшего образования представлены как государственные, так и частные вузы, однако согласно представленным данным централизация учебных заведений в крупных городах сдерживает доступность образования в регионах.

Наличие совершенной конкуренции на рынке образовательных услуг высших школ предусматривает постоянный мониторинг его изменений, трендов развития и возникающих вызовов стохастической среды с использованием маркетингового подхода. Поэтому можно рекомендовать проведение такой работы либо в рамках деятельности Министерства науки и высшего образования республики, либо в специализированном центре с привлечением экспертов с необходимым уровнем подготовленности. Альтернативно эту работу проводит Ассоциация вузов Казахстана, но для придания ей масштабности можно предусмотреть выполнение ею проектов в этом направлении. Анализ может помочь выявить пробелы в знаниях тенденций и проблем, а также ключевых направлений и возможностей дальнейшего развития.

Исследование подтвердило, что хотя казахстанская система высшего образования демонстрирует прогресс в интеграции современных технологий и методик, перед ней стоят серьезные задачи в области региональной доступности и инклюзивности. Цифровизация и внедрение искусственного интеллекта предоставляют вузам инструменты для оптимизации и персонализации образовательного процесса, но в то же время ставят перед ними задачу подготовки преподавателей к работе с новыми технологиями. Инклюзивность в образовательной сфере требует от университетов пересмотра и адаптации учебных программ и методов обучения, чтобы соответствовать потребностям всех студентов. В динамике происходит снижение доли инклюзии населения страны в высшее образование. Причины его в накоплении проблем трудоустройства выпускниками вузов, росте цен на обучение в секторе, наличии альтернативных предложений получения искомого уровня образования, в том числе зарубежными образовательными учреждениями.

Расходы высших школ в стране не увязаны с изменениями ВВП и государственного бюджета. Это свидетельствует в большей степени о самофинансировании вузов и наличии в соответствующем секторе образования совершенной конкуренции. В дальнейшем рекомендован анализ влияния на казахстанский рынок образовательных услуг высшего образования предусмотренного открытия подразделений иностранных вузов.

Для дальнейшего развития системы высшего образования в Казахстане рекомендуется акцентировать внимание на региональное развитие, создавая филиалы университетов в отдаленных регионах; внедрять программы профессиональной переподготовки для преподавателей, чтобы адаптировать их к современным цифровым технологиям и инструментам обучения; создать специализированные центры и курсы для преподавателей по работе со студентами с особыми потребностями. Эффективное решение обозначенных проблем позволит Казахстану укрепить свои позиции на международной арене в сфере высшего образования и обеспечить наилучшие возможности для своего населения в будущем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 The Human Capital Index Update. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital> (accessed: 15.09.2023)
- 2 Топ вузов РК, больше всех заработавших на грантах от государства. URL: https://forbes.kz/actual/education/studencheskaya_dolya_1681179501/V%20минувшем%20году%20расходы%20государственного,увеличился%20на%2021%20С9%25 (дата обращения: 15.09.2023)
- 3 Материалы Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики. URL: stat.gov.kz/official/industry/17/statistic/6 (дата обращения: 15.09.2023)
- 4 QS WUR: в глобальный рейтинг вошли 21 вуз из Казахстана // Официальный веб-сайт Министерства науки и высшего образования. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/581099?lang=ru> (дата обращения: 15.09.2023)
- 5 Сколько стоит обучение в вузах РК в новом учебном году? URL: https://forbes.kz/actual/education/skolko_stoit_obuchenie_v_vuzah_rk_v_novom_uchebnom_godu/#:~:text=Расчетная%20стоимость%20обучения%20за%20весь,обучение%20составляет%201%20млн%20тенге.https://prodengi.kz/post/skolko-stoit-vyssee-obrazovanie-v-astane-i-almaty (дата обращения: 15.09.2023)
- 6 Садыханова Г., Абуова А. Казахстанский рынок услуг высшего образования: анализ конкурентной среды // *Central Asian Economic Review*. – 2019. – № 3. – С. 22–37.
- 7 Mughan S., Sherrod Hale J., Woronkowicz J. Build it and will they come?: the effect of investing in cultural consumption amenities in higher education on student-level outcomes // *Research in Higher Education*. 2022, pp. 60–91.
- 8 Thanassoulis E., Kortelainen M., Johnes G., Johnes J. Costs and efficiency of higher education institutions in England: A DEA analysis // *Journal of the Operational Research Society*. 2011, pp. 1282–1297.
- 9 Ahn E.S., Dixon J., Chekmareva L. Looking at Kazakhstan’s higher education landscape: From transition to transformation between 1920 and 2015 // *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries: Reform and Continuity*. 2018, pp. 199–227.
- 10 Jonbekova D. et al. Development of university–industry partnerships in Kazakhstan: Innovation under constraint // *International Journal of Educational Development*. 2020. T. 79. P. 1–10.
- 11 Sagintayeva A. et al. The road to autonomy: Governance reforms in Kazakhstan’s system of higher education since independence. Cambridge University Press, 2017.
- 12 Hartley M. et al. Learning autonomy: Higher education reform in Kazakhstan // *Higher Education*. 2016. Vol. 72. P. 277–289.
- 13 Независимое агентство по обеспечению качества в образовании. Болонский процесс в Казахстане URL: <https://iqaa.kz/vysshee-obrazovanie/bolonskij-protsess/bolonskij-protsess-v-kazakhstane> (дата обращения: 15.09.2023)
- 14 Kerimkulova S., Kuzhabekova A. Quality assurance in higher education of Kazakhstan: a review of the system and issues // *The Rise of Quality Assurance in Asian Higher Education*. 2017, pp. 87–108.
- 15 Saparova N., Kireyeva A., Orynbet P., Alimbekova G., Amirova A. Analysis of the development of higher educational institutions in the regions of Kazakhstan // *Problems and perspectives in Management*. 2023, pp. 244–256.
- 16 Anafinova S. The role of rankings in higher education policy: Coercive and normative isomorphism in Kazakhstani higher education // *International Journal of Educational Development*. 2020, pp. 1–13.
- 17 Образование в Казахстане // Официальный веб-сайт Министерства науки и высшего образования. URL: <https://www.gov.kz/article/128171?lang=ru> (дата обращения: 15.09.2023)
- 18 Moldashev K., Tleuov A. Response of Local Academia to the Internationalization of Research Policies in a Non-Anglophone Country // *Education Policy Analysis Archives*. 2022. Vol. 30. No. 56. P. 56.
- 19 Chankseliani M., Qoraboyev I., Gimranova D. Higher education contributing to local, national, and global development: new empirical and conceptual insights // *Higher Education*. 2021. Vol. 81. P. 109–127.
- 20 Bordiyanu I.V., Mambetkazyev A.E. Problems and prospects for the development of digitalization in the sphere of education and science in the universities of new generation // *Bulletin of Turan University*. 2022. P. 268–275.
- 21 Молдашев К.Б., Кучумова Г.Ж., Малгельдинов Н.С. Стратегические меры реагирования университетов на вызовы пандемии: систематический обзор литературы и кейс Казахстана // *Central Asian Economic Review*. 2023. No. 5. P. 127–141.

- 22 Unesco Higher Education Global Report. URL: https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/UNESCO_Higher%20Education%20Global%20Data%20Report_Working%20document_May2022_EN_0.pdf (accessed: 10.09.2023)
- 23 История трех девальваций: тенге подешевел к доллару в 80 раз. URL: <https://informburo.kz/stati/devalvaciy-tenge-tenge-podeshevel-k-dollaru-v-80-raz-.html> (дата обращения: 15.09.2023)
- 24 Миннауки: более 89 тысяч казахстанских студентов нуждаются в общежитии // Sputnik Kazakhstan. 2022. URL: <https://ru.sputnik.kz/20220816/bole-89-tysyach-kazahstanskikh-studentov-nuzhdayutsya-v-obschezhitii--minnauki-26750116.html> (дата обращения: 01.05.2023)
- 25 4 вуза перенесут в Конаев: стали известны подробности. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/4-vuza-pereenesut-v-konaev-stali-izvestnyi-podrobnosti-510329/ (дата обращения: 15.09.2023)
- 26 Концепция развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248> (дата обращения: 15.09.2023)
- 27 Vucea-Manea-Țoniș R. Artificial intelligence potential in higher education institutions enhanced learning environment in Romania and Serbia // Sustainability. 2022. Vol. 14. No. 10. P. 2–18.
- 28 Чукотаев М.Н., Нуртазина Е.М. Инклюзивное образование в Казахстане: проблемы и перспективы // Академия профессионального образования. – 2017. – № 1. – С. 31–38.
- 29 Для граждан с особыми потребностями разработали Концепцию высшего и послевузовского образования // Пресс-служба Министерства науки и высшего образования РК. Arna Press. URL: <https://www.arnapress.kz/nauka-i-obrazovanie/222821-dlya-grazhdan-s-osobymi-potrebnostyami-razrabotali-konceptsiyu-vysshego-i-poslevuzovskogo-obrazovaniya> (дата обращения: 01.05.2023)
- 30 Аналитический отчет о реализации параметров Болонского процесса в вузах Республики Казахстан // Национальный центр развития высшего образования. URL: <https://enic-kazakhstan.edu.kz/ru/analitika/otchety-1> (дата обращения: 15.09.2023)

REFERENCES

- 1 The Human Capital Index Update. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital> (accessed: 15.09.2023). (In English).
- 2 Top vuzov RK, bol'she vseh zarabotavshih na grantah ot gosudarstva. URL: https://forbes.kz/actual/education/studencheskaya_dolya_1681179501/V%20minuvshem%20godu%20rashody%20gosudarstvennogo, uvelichilsja%20na%2021%20C9%25 (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).
- 3 Materialy Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki. URL: stat.gov.kz/official/industry/17/statistic/6 (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).
- 4 QS WUR: v global'nyj rejting voshli 21 vuz iz Kazahstana // Oficial'nyj veb-sajt Ministerstva nauki i vysshego obrazovaniya. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/581099?lang=ru> (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).
- 5 Skol'ko stoit obuchenie v vuzah RK v novom uchebnom godu? URL: https://forbes.kz/actual/education/skolko_stoit_obuchenie_v_vuzah_rk_v_novom_uchebnom_godu/#:~:text=Raschetnaja%20stoimost%20obuchenija%20za%20ves',obuchenie%20sostavljaet%201%20mln%20tenge.https://prodengi.kz/post/skolko-stoit-vyssee-obrazovanie-v-astane-i-almaty (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).
- 6 Sadyhanova G., Abuova A. (2019) Kazahstanskij rynek uslug vysshego obrazovaniya: analiz konkurentnoj sredy // Central Asian Economic Review. No. 3. P. 22–37. (In Russian).
- 7 Mughan S., Sherrod Hale J., Woronkovicz J. (2022) Build it and will they come?: the effect of investing in cultural consumption amenities in higher education on student-level outcomes // Research in Higher Education, pp. 60–91. (In English).
- 8 Thanassoulis E., Kortelainen M., Johnes G., Johnes J. (2011) Costs and efficiency of higher education institutions in England: A DEA analysis // Journal of the Operational Research Society, pp. 1282–1297. (In English).
- 9 Ahn E.S., Dixon J., Chekmareva L. (2018) Looking at Kazakhstan's higher education landscape: From transition to transformation between 1920 and 2015 // 25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries: Reform and Continuity, pp. 199–227. (In English).
- 10 Jonbekova D. et al. (2020) Development of university–industry partnerships in Kazakhstan: Innovation under constraint // International Journal of Educational Development. V. 79. P. 1–10. (In English).
- 11 Sagintayeva A. et al. (2017) The road to autonomy: Governance reforms in Kazakhstan's system of higher education since independence. Cambridge University Press. (In English).

12 Hartley M. et al. (2016) Learning autonomy: Higher education reform in Kazakhstan // Higher Education. Vol. 72. P. 277–289. (In English).

13 Nezavisimoe agentstvo po obespecheniju kachestva v obrazovanii. Bolonskij process v Kazahstane URL: <https://iqa.kz/vysshee-obrazovanie/bolonskij-protsess/bolonskij-protsess-v-kazahstane> (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).

14 Kerimkulova S., Kuzhabekova A. (2017) Quality assurance in higher education of Kazakhstan: a review of the system and issues // The Rise of Quality Assurance in Asian Higher Education, pp. 87–108. (In English).

15 Saparova N., Kireyeva A., Orynbet P., Alimbekova G., Amirova A. (2023) Analysis of the development of higher educational institutions in the regions of Kazakhstan // Problems and perspectives in Management, pp. 244–256. (In English).

16 Anafinova S. (2020) The role of rankings in higher education policy: Coercive and normative isomorphism in Kazakhstani higher education // International Journal of Educational Development, pp. 1–13. (In English).

17 Obrazovanie v Kazahstane // Oficial'nyj veb-sajt Ministerstva nauki i vysshego obrazovanija. URL: <https://www.gov.kz/article/128171?lang=ru> (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian). (In English).

18 Moldashev K., Tleuov A. (2022) Response of Local Academia to the Internationalization of Research Policies in a Non-Anglophone Country // Education Policy Analysis Archives. Vol. 30. No. 56. P. 56. (In English).

19 Chankseliani M., Qoraboyev I., Gimranova D. (2021) Higher education contributing to local, national, and global development: new empirical and conceptual insights // Higher Education. Vol. 81. P. 109–127. (In English).

20 Bordiyanu I.V., Mambetkazyev A.E. (2022) Problems and prospects for the development of digitalization in the sphere of education and science in the universities of new generation // Bulletin of Turan University. P. 268–275. (In English).

21 Moldashev K.B., Kuchumova G.Zh., Malgel'dinov N.S. Strategicheskie mery reagirovaniya universitetov na vyzovy pandemii: sistematicheskij obzor literatury i kejs Kazahstana // Central Asian Economic Review. 2023. No. 5. P. 127–141. (In Russian).

22 Unesco Higher Education Global Report. URL: https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/UNESCO_Higher%20Education%20Global%20Data%20Report_Working%20document_May2022_EN_0.pdf (accessed: 10.09.2023). (In English).

23 Istorija treh deval'vacij: tenge podeshevel k dollaru v 80 raz. URL: <https://informburo.kz/stati/devalvaciy-tenge-tenge-podeshevel-k-dollaru-v-80-raz-.html> (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).

24 Minnauki: bolee 89 tysjach kazahstanskikh studentov nuzhdajutsja v obshhezhitii // Sputnik Kazahstan. 2022. URL: <https://ru.sputnik.kz/20220816/bolee-89-tysjach-kazahstanskikh-studentov-nuzhdayutsya-v-obshezhitii--minnauki-26750116.html> (data obrashhenija: 01.05.2023). (In Russian).

25 4 vuza perenesut v Konaev: stali izvestny podrobnosti. URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/4-vuza-perenesut-v-konaev-stali-izvestnyi-podrobnosti-510329/ (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).

26 Koncepcija razvitija vysshego obrazovanija i nauki v Respublike Kazahstan na 2023–2029 gody. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000248> (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).

27 Bucea-Manea-Țoniș R. (2022) Artificial intelligence potential in higher education institutions enhanced learning environment in Romania and Serbia // Sustainability. Vol. 14. No. 10. P. 2–18. (In English).

28 Chukotaev M.N., Nurtazina E.M. (2017) Inkljuzivnoe obrazovanie v Kazahstane: problemy i perspektivy // Akademija professional'nogo obrazovanija. No. 1. P. 31–38. (In Russian).

29 Dlja grazhdan s osobymi potrebnostjami razrabotali Koncepciju vysshego i poslevuzovskogo obrazovanija // Press-sluzhba Ministerstva nauki i vysshego obrazovanija RK. Arna Press. URL: <https://www.arnapress.kz/nauka-i-obrazovanie/222821-dlya-grazhdan-s-osobymi-potrebnostyami-razrabotali-konceptiyu-vysshego-i-poslevuzovskogo-obrazovanija> (data obrashhenija: 01.05.2023). (In Russian).

30 Analiticheskij otchet o realizacii parametrov Bolonskogo processa v vuzah Respubliki Kazahstan // Nacional'nyj centr razvitija vysshego obrazovanija. URL: <https://enic-kazakhstan.edu.kz/ru/analitika/otchety-1> (data obrashhenija: 15.09.2023). (In Russian).

А.Д. ИСАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: aisulu.issayeva@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0002-4350-268X

Л.К. БАЙМАГАМБЕТОВА,¹

э.ғ.к., қауымдыстырылған профессор.

e-mail: lyazzat.baimagambetova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-3472-2266

¹Нархоз университеті,

Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ НАРЫҒЫНА КЕШЕНДІ САЛАЛЫҚ ШОЛУ: ТРЕНДТЕР МЕН СЫН-ҚАТЕРЛЕР

Аңдатпа

Қазақстандағы жоғары білім елдің әлеуметтік-экономикалық прогресс үрдісінде орталық орынды алады. Соңғы онжылдықтарда Қазақстанның жоғары білім нарығы айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Технологиялардың қарқынды дамуы, әлемдік білім беру кеңістігіне интеграция және экономикалық және әлеуметтік салалардағы өзгерістер жоғары білімнің қажеттіліктері мен үміттерін қайта қарауға итермеледі. Ұсынылған мақалада негізгі трендтер мен қиындықтарды бөліп көрсетуге баса назар аударып, Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесіне талдау жүргізіледі. Зерттеудің негізгі бағыты мемлекеттік және жекеменшік білім беру мекемелері белсенді жұмыс істейтін жоғары білімнің қарқынды дамып келе жатқан және жоғары бәсекеге қабілетті нарығын зерттеуге бағытталған. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстандағы жоғары білім нарығындағы қалыптасқан жағдайлар мен үрдістерді егжей-тегжейлі зерттеп көрсету. Осы мақсатқа жету үшін әртүрлі әдістер қолданылды, соның ішінде мазмұнды талдау, деректерді жинаудың кабинеттік әдісі, салыстыру және жалпылау. Талдаудың негізі қосымша деректер болды: соңғы бес жылдағы халықаралық және жергілікті дерекқорлардан алынған өзекті дереккөздер мен ғылыми жарияланымдарға шолу, статистикалық деректер және аналитикалық есептер. Осы зерттеудің нәтижелері 2017–2022 жж. кезеңінде Қазақстандағы жоғары білім нарығының ағымдағы жай-күйіне, құрылымына, қатысушыларына және даму бағыттарына объективті көзқарасты ұсынады. Зерттеу өңірлік даму, жоғары білімнің кең қолжетімділігін қамтамасыз ету, жаңа технологиялар мен оқыту әдістемелерін белсенді интеграциялау, сондай-ақ жан-жақты және инклюзивті білім беру кеңістігін қалыптастыру мәселелерінің маңыздылығын атап көрсетеді.

Тірек сөздер: жоғары білім, цифрландыру, интернационалдандыру, білім беру мекемелері, қолжетімділік, бәсекеге қабілеттілік, инклюзия.

A.D. ISSAYEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: aisulu.issayeva@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0002-4350-268X

L.K. BAIMAGAMBETOVA,¹

c.e.s., associate professor.

e-mail: lyazzat.baimagambetova@narxoz.kz

ORCID ID: 0000-0003-3472-2266

¹Narxoz University,

Almaty, Kazakhstan

COMPREHENSIVE INDUSTRY REVIEW OF KAZAKHSTAN HIGHER EDUCATION MARKET: TRENDS AND CHALLENGES.

Abstract

Higher education in Kazakhstan occupies a central place in the process of socio-economic progress of the country. In recent decades, Kazakhstan's higher education market has undergone significant changes. The rapid development of technology, integration into the global educational space and changes in the economic and social

spheres have led to a revision of the needs and expectations of higher education. The article presents an analysis of the higher education system of the Republic of Kazakhstan with an emphasis on highlighting key trends and challenges. The main focus of the research is aimed at studying the dynamically developing and highly competitive higher education market, in which both public and private educational institutions are actively functioning. The main purpose of this study is to provide detailed coverage of the current conditions and trends in the higher education market in Kazakhstan. To achieve this goal, various methods were used, including content analysis, a desk method of data collection, comparison and generalization. The analysis was based on secondary data: a review of current sources and scientific publications over the past five years from international and local databases, statistical data and analytical reports. The results of this study provide an objective view of the current state, structure, participants and directions of development of the higher education market in Kazakhstan in the period 2017–2022. The study highlights the importance of regional development issues, ensuring broad accessibility of higher education, active integration of the latest technologies and teaching methodologies, as well as the formation of a comprehensive and inclusive educational space.

Key words: higher education, digitalization, internationalization, educational institutions, accessibility, competitiveness, inclusion.

МРНТИ 13.37
УДК 378:004.9
JEL I23

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-355-373>

Д.И. ЗАКИРОВА,*¹
PhD, профессор-исследователь.
*e-mail: ulasdila@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5161-959X
ПОЛ МИЛАН,²
PhD, профессор.
e-mail: pol@phil.muni.cz
ORCID ID: 0000-0002-5787-8610
¹Университет «Туран»,
г. Алматы, Казахстан
²Масариков университет,
г. Брно, Чехия

КОНТУРЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОЦЕНКА ЦИФРОВЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В современном информационном обществе цифровые навыки становятся все более важным элементом успешной адаптации молодежи к быстро меняющемуся миру. Оценка уровня цифровой грамотности студентов является ключевым аспектом для разработки эффективных образовательных программ и стратегий, направленных на подготовку специалистов к вызовам цифровой эпохи. Целью исследования является комплексная оценка цифровой грамотности студентов. Основные направления работы включают анализ существующих методов оценки цифровой грамотности и применение этих методов для получения конкретных данных по выбранной группе респондентов. Научная значимость данного исследования заключается в разработке комплексного подхода для оценки различных аспектов цифровой грамотности, а также в определении ключевых направлений для улучшения образовательных программ в контексте цифровизации общества. Практическая значимость исследования выражается в возможности использования полученных данных для совершенствования образовательных программ и курсов, направленных на развитие цифровых навыков студентов. Исследование проводилось путем анонимного опроса студентов с использованием облачного сервиса SurveyMonkey. В опросе использовались вопросы, направленные на оценку уровня информационной, компьютерной, коммуникативной грамотности, медиаграмотности и отношения к технологическим инновациям. Результаты исследования показывают, что средний уровень цифровой грамотности студентов составляет 79,7% с некоторыми различиями между языковыми отделениями. Анализ данных позволяет сформулировать рекомендации для повышения эффективности обучения в области цифровых технологий. Данное исследование вносит важный вклад в область знаний, предоставляя информацию о текущем уровне цифровой грамотности студентов и выявляя ключевые направления для улучшения образовательных программ в эпоху цифровизации. Полученные результаты могут быть использованы для разработки и совершенствования образовательных программ и курсов, направленных на развитие цифровых навыков, что способствует успешной адаптации молодежи к современным вызовам и повышает их конкурентоспособность на рынке труда.

Ключевые слова: высшее образование, подготовка специалистов, цифровая грамотность, информационная грамотность, компьютерная грамотность, медиаграмотность, коммуникативная грамотность.

Введение

Актуальность оценки цифровых навыков студентов сегодня обусловлена несколькими ключевыми факторами. Современный мир характеризуется бурным развитием технологий, что делает владение цифровыми навыками необходимым условием для успешной адаптации к новым условиям жизни и работы. Все больше профессий требуют от сотрудников умения работать с различными цифровыми инструментами и платформами. Оценка уровня цифровых навыков помогает студентам понять, насколько они готовы к будущей карьере. Понимание текущего

уровня цифровых навыков студентов позволяет образовательным учреждениям адаптировать и улучшать учебные программы, делая их более актуальными и востребованными.

В эпоху цифровой экономики важно, чтобы выпускники вузов были не только хорошо осведомлены в своей области, но и обладали компетенциями для работы с цифровыми технологиями. В мире, где информация распространяется с невероятной скоростью, важно уметь не только находить и обрабатывать информацию, но и критически к ней относиться.

Цифровые навыки способствуют социальному включению, давая возможность людям из разных слоев общества успешно интегрироваться в современное информационное общество. Студенты, владеющие цифровыми навыками, способны конкурировать на международном уровне, что способствует развитию экономики страны.

Таким образом, оценка цифровых навыков студентов является ключевым элементом в подготовке квалифицированных и конкурентоспособных специалистов, способных адаптироваться к постоянно меняющимся условиям современного мира.

Выбор данной темы исследования обусловлен рядом факторов. Прежде всего, в современном обществе цифровые навыки студентов приобретают преобладающее значение, учитывая быстрое технологическое развитие, которое делает необходимым адаптироваться к новым требованиям в области профессиональной деятельности. Кроме того, академическая среда активно реагирует на эти изменения, внедряя в учебные программы компоненты, связанные с цифровыми компетенциями. Студенты в свою очередь проявляют интерес к оценке своих цифровых навыков, осознавая их важность для дальнейшего успеха как в академической, так и в профессиональной сфере. Бурное развитие цифровых технологий и их влияние на различные аспекты жизни общества генерируют необходимость в регулярной оценке цифровых компетенций среди студентов. Кроме того, международный контекст и экономические аспекты также играют существенную роль, поскольку уровень цифровых навыков студентов может оказать влияние как на конкурентоспособность государства на мировой арене, так и на его экономическое развитие в целом. Таким образом, выбор данной темы исследования обусловлен ее социальной, образовательной, технологической и экономической значимостью.

Объектом исследования являются цифровые навыки студентов, а предметом исследования – процесс и методы их оценки. Целью исследования явилась комплексная оценка цифровых навыков студентов и их соответствия требованиям современного информационного общества. Для достижения этой цели был проведен анализ существующих методов оценки цифровых навыков, проведен анонимный опрос среди студентов для выявления уровня их цифровых компетенций, проанализированы полученные данные и сформулированы рекомендации по улучшению образовательных программ и подготовке студентов к современным требованиям рынка труда.

Методы исследования включают анализ литературных источников для оценки существующих методов оценки цифровых навыков, проведение анонимного опроса с использованием облачного сервиса SurveyMonkey.

Подходы к исследованию включают комплексный подход к оценке цифровых навыков, основанный на анализе различных аспектов информационной, компьютерной, коммуникативной грамотности, медиаграмотности и отношения к технологическим инновациям, а также эмпирический подход, основанный на сборе и анализе данных, полученных от студентов.

Практическая значимость результатов исследования заключается в возможности их использования для улучшения образовательных программ и курсов, направленных на развитие цифровых навыков студентов, что способствует их успешной адаптации к современным вызовам и повышению конкурентоспособности на рынке труда.

Материалы и методы

Данное исследование проводилось посредством контент-анализа с использованием открытых и подписных источников, анализа результатов социологического опроса по репрезентативной выборке, а также включенного наблюдения автора. Опрос был выполнен анонимно с использованием облачного сервиса SurveyMonkey и включал вопросы, которые применялись в предыдущих исследованиях [1].

В исследование было вовлечено 353 студента казахского и русского отделений дневной формы обучения одного из частных вузов страны. Итоговая выборка репрезентирует обучающихся социально-гуманитарного направления, поскольку их образовательные программы меньше всего фокусируются на IT-дисциплинах. Распределение респондентов по полу и возрасту представлено на рисунках 1 и 2.

Рисунок 1 – Распределение респондентов по полу, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

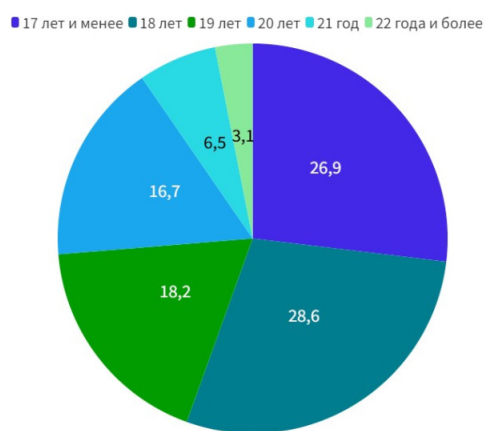

Рисунок 2 – Распределение респондентов по возрасту, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Таким образом, выборочная совокупность представлена в большей части обучающимися женского пола в возрасте от 17 до 20 лет.

Также для более широкого и глубокого понимания проблемы и выявления различных факторов, влияющих на уровень цифровой грамотности студентов, в ходе исследования были использованы метод кейс-стади для изучения практических примеров применения и восприятия цифровых навыков, а также сравнение результатов с данными, полученными в других странах для установления общих тенденций и отличий в уровне цифровой грамотности среди молодежи.

Основные положения

Цифровые навыки и компетенции начали приобретать актуальность еще в конце XX в., когда в период повсеместного распространения персональных компьютеров появилась необходимость базовых компьютерных навыков, таких как работа с текстовыми процессорами, электронными таблицами и базами данных. Позже, с распространением Интернета и быстрым ростом доступа к Всемирной паутине, потребовались навыки поиска информации, работы с электронной почтой и понимания основ работы Сети. Начало XXI в., ознаменованное началом эпохи мобильных устройств и социальных медиа, порождает необходимость навыков работы с мобильными устройствами, безопасного и осознанного взаимодействия в социальных сетях и понимания особенностей мобильного Интернета. В век больших данных, облачных технологий и искусственного интеллекта появляются новые профессии и необходимость специализированных навыков, связанных с анализом данных, машинным обучением и другими передовыми технологиями [2].

Если говорить о формальном образовании, то начиная с 1990-х годов многие образовательные системы в разных странах начали включать компьютерные науки и информационные технологии в учебные программы как отдельные предметы или как интегральную часть других дисциплин. Таким образом, актуальность цифровых навыков начала формироваться в 1980-х годах с появлением и распространением персональных компьютеров, но с каждым десятилетием эта актуальность только усиливалась из-за постоянного развития технологий.

В современном образовании произошли значительные изменения, которые способствовали усилению внимания к цифровым навыкам. Во-первых, широкое распространение и интеграция информационных технологий во все сферы жизни сделали владение цифровыми навыками ключевой компетенцией для студентов. Это отражается в появлении новых учебных курсов, посвященных программированию, цифровому дизайну, обработке данных и прочим ИТ-дисциплинам. Во-вторых, развитие Интернета и онлайн-платформ образования позволило студентам получать доступ к качественным образовательным ресурсам со всего мира, что способствует повышению цифровой грамотности.

Также важную роль играет изменение методик преподавания. Современное образование делает акцент на интерактивности, применении цифровых инструментов в учебном процессе, что требует от студентов умения работать с разнообразными цифровыми ресурсами и технологиями. Кроме того, растущее признание важности подготовки студентов к будущей карьере в условиях цифровой экономики стимулирует образовательные учреждения внедрять в программы обучения курсы по развитию цифровых навыков. Это не только подготавливает студентов к рынку труда, но и способствует развитию критического мышления и информационной грамотности.

Наконец, глобализация и международная интеграция также способствуют усилению внимания к цифровым навыкам. Взаимодействие с международными образовательными и исследовательскими учреждениями, участие в международных проектах и программах обмена предполагают наличие высокого уровня цифровой грамотности.

Таким образом, изменения в современном образовании, направленные на интеграцию цифровых технологий, развитие новых методик обучения и подготовку студентов к требованиям современного рынка труда, значительно усилили внимание к развитию цифровых навыков.

Литературный обзор

В 1997 г. Организация экономического сотрудничества и развития запустила проект DeSeCo – Определение и выбор ключевых компетенций [3] – с целью предложить теоретическую и концептуальную основу для определения ключевых компетенций для успешной жизни и общества, а также помочь определить общие цели для систем образования и обучения на протяжении всей жизни. Согласно этому документу людям необходимо освоить технологии, которые быстро и постоянно меняются, чтобы разобраться в большом объеме информации, доступной в настоящее время.

В 1998 г. Международное общество технологий в образовании запустило Национальные стандарты образовательных технологий (NETS), направленные на обучение студентов использованию технологий. Стандарты, ориентированные на использование технологий для трансформации обучения и инноваций, сегментированы для студентов, преподавателей, руководителей образовательных учреждений и инструкторов, представляя некоторые конкретные рекомендации в области развития компетенций вычислительного мышления [4, 5].

В 2005 г. Объединенный исследовательский центр (JRC) Европейской комиссии начал исследования обучения и навыков в эпоху цифровых технологий с целью предоставить доказательства использования потенциала цифровых технологий, стимулировать инновации в практике обучения и образования, улучшить доступ к обучению на протяжении всей жизни и развитие новых цифровых навыков и компетенций, необходимых для полной занятости, личностного развития и даже социальной интеграции [6].

В 2006 г. Европейский парламент и Совет Европейского союза перечислили восемь основных компетенций для обучения на протяжении всей жизни [7], включая цифровую компетентность, концепцию, которая после пересмотра в 2018 г. стала использоваться во множественном числе [8]. С этого момента цифровые навыки считаются сквозными для развития всех других навыков и необходимы для полной социальной интеграции, активного и сознательного гражданского участия в обществе и экономике, а также для конкурентоспособного, разумного и устойчивого социального роста.

Результаты и обсуждение

При проведении данного исследования был использован подход, оценивающий информационную, компьютерную, коммуникативную грамотность, медиаграмотность и отношение к технологическим инновациям, который впервые был предложен [9] в результате заявлений, озвученных в 2017 г. на Саммите G20 [10]. При этом каждый индикатор оценивается с позиции знаний, навыков и установок, то есть рассматривается через призму когнитивного, технического и этического аспектов. Так, информационная грамотность связана с пониманием и критическим анализом информации из различных источников. Компьютерная грамотность включает технические навыки использования компьютера и программного обеспечения. Медиаграмотность подразумевает понимание информации, распространяемой через СМИ, и способность критически оценивать ее. Коммуникативная грамотность охватывает умения эффективного общения и использования коммуникативных технологий. Отношение к технологическим инновациям отражает открытость и готовность к внедрению новых технологий (рисунок 3).

	Знания	Навыки	Установки
Информационная грамотность	понимание роли и степени влияния информации на жизнь человека	умение искать и находить информацию на разных ресурсах	понимание пользы и вреда информации
Компьютерная грамотность	понимание технических составляющих компьютера и принципов их взаимодействия	лёгкость в использовании цифровых устройств вне зависимости от платформы / интерфейса	понимание «предназначения» компьютера и целей его использования
Медиа грамотность	понимание многообразия источников информации, форм и каналов её распространения	умение искать новости в разных источниках, проверять их полноту и достоверность	критичное отношение к информационным сообщениям, новостям
Коммуникативная грамотность	понимание отличия цифровых коммуникаций от живого общения	умение использовать современные средства коммуникации (социальные сети, мессенджеры)	осознание наличия особой этики и норм общения в цифровой среде
Отношение к технологическим инновациям	понимание технологических трендов	готовность работать с новыми и современными технологиями (приложениями, гаджетами)	понимание пользы технологических инноваций как для развития общества, так и себя лично

Рисунок 3 – Подход к расчету индекса цифровой грамотности

Примечание: Составлено авторами на основании данных источника [11].

Информационная грамотность

В концепции информационной грамотности ключевым является развитие навыков точной формулировки необходимой информации для решения задач или принятия обоснованных решений. Это включает в себя способность организовывать и представлять информацию в удобном и подходящем формате для удовлетворения потребностей предполагаемых пользователей. Важно умение быстро и эффективно обмениваться информацией, правильно ее использовать, а также систематизировать и хранить для возможного будущего применения [12].

Информационная грамотность обеспечивает людям в различных аспектах жизни способность эффективно находить, анализировать, применять и создавать информацию для решения

личных, социальных, профессиональных и образовательных задач. Человек, обладающий информационной грамотностью, может правильно трактовать получаемую информацию, делать обоснованные выводы и самостоятельно создавать и распространять разнообразные виды сообщений. Также важным аспектом является наличие базовых компьютерных навыков. Все эти характеристики вместе позволяют определить информационно грамотного человека как успешно адаптированного к условиям цифрового общества.

Проведенный опрос демонстрирует спорное отношение студентов к вопросу анализа информации (рисунок 4). Только 56,5% студентов предпочитают пользоваться разными источниками, в то время как 43,5% доверяют одному источнику информации и делают выводы на его основе. При этом ответы студентов разных языковых отделений прямо противоположны.

Рисунок 4 – Знания в области работы с информацией, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Различия в ответах студентов разных языковых отделений могут быть обусловлены несколькими факторами вроде культурных различий, языковых особенностей, образовательных методов или личных стратегий обучения. Студенты из разных культурных контекстов могут иметь разные подходы к авторитету и достоверности информации. В некоторых культурах предпочтение может отдаваться авторитетным, традиционным источникам, в то время как в других больше ценится критический подход и сопоставление разных точек зрения. Языковые отделения могут иметь различный доступ к информационным ресурсам, что также может влиять на предпочтения студентов. Например, наличие большего количества ресурсов на одном языке может привести к более широкому использованию различных источников. Методы преподавания и акцент на критическое мышление также могут различаться на разных отделениях. На одном отделении могут активно поощрять анализ множества источников, в то время как другое может акцентировать важность глубокого понимания материала из одного основного источника. У студентов также могут быть сформированы индивидуальные стратегии обучения, влияющие на их предпочтения в использовании источников информации.

Более 85% опрошенных умеют искать и находить информацию на разных ресурсах (рисунок 5).

Рисунок 5 – Навыки в области работы с информацией, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Для сравнения: аналогичный показатель среди российской молодежи в возрасте от 18 до 24 лет составляет 94% [1, с. 19].

Студенты разных языковых отделений одинаково понимают пользу и вред информации (рисунок 6). 74,2% обучающихся отличают достоверную информацию от дезинформации, фальсификаций или слухов; понимают, что некоторая информация может быть предвзятой, неполной или искаженной. Здесь также важно понимать, как информация может формировать или изменять мнения, убеждения и поведение людей и как это может использоваться в положительных и негативных целях (например, в рекламе, пропаганде).

Рисунок 6 – Установки в области работы с информацией, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Таким образом, средний уровень информационной грамотности составил 72,1%, что может указывать на то, что в целом студенты достаточно компетентны в этой области, но все же есть пространство для улучшения и развития навыков.

Для повышения уровня информационной грамотности студентов важно применять комплексный подход, сочетающий теоретическое и практическое обучение. Это включает введение специализированных курсов и семинаров, направленных на развитие навыков критического анализа источников и оценку их достоверности. Преподаватели должны использовать активные методы обучения, такие как групповые дискуссии и проекты, для практического применения теоретических знаний. Обучение эффективным методам поиска информации и развитие технических навыков, включая работу с офисными приложениями и цифровой безопасностью, также являются ключевыми аспектами. Интеграция информационной грамотности во все аспекты учебного процесса поможет студентам глубже понять значимость работы с информацией, подготовив их к профессиональной деятельности.

Компьютерная грамотность

До 2022 г. в Казахстане велся мониторинг уровня компьютерной грамотности, под которой понимается способность эффективно пользоваться компьютером и связанными с ним технологиями. Это включает различные уровни владения навыками: от начального, когда пользователь только осваивает основы работы на компьютере, до продвинутого, включающего использование языков программирования в профессиональной сфере.

По итогам 2021 г. общий уровень компьютерной грамотности в стране был равен 93,9%, из которых начинающими пользователями были 21,4% населения, обычными – 64,7%, опытными – 7,8%. По г. Алматы показатель уровня компьютерной грамотности населения и вовсе был равен 96,3% [13].

Результаты опроса показывают, что более 70% студентов понимают технические составляющие компьютера и принципы их взаимодействия, при этом казахское отделение, по мнению обучающихся на нем, разбирается в компьютерах лучше (рисунок 7, стр. 362). Среди российских сверстников данный показатель равен 77% [1, с. 22].

Рисунок 7 – Знания в области компьютерной грамотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Помимо простого понимания, эти знания могут способствовать развитию навыков решения проблем и устранения неисправностей в компьютерных системах. Студенты, хорошо разбирающиеся в аппаратной части, способны лучше адаптироваться к новым технологиям и могут более эффективно использовать компьютерные ресурсы для достижения своих академических и профессиональных целей.

Больше 85% опрошенных легко используют цифровые устройства независимо от платформы и интерфейса (рисунок 8). В России этот показатель равен 90% [1, с. 22].

Рисунок 8 – Навыки в области компьютерной грамотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Это означает, что большинство студентов комфортно ориентируются в различных операционных системах и умеют работать с разнообразными программными обеспечениями и приложениями на разных устройствах, будь то компьютеры, планшеты, смартфоны или другие гаджеты. Такие навыки указывают на гибкость в обучении и приспособляемость к изменениям, которые являются критически важными в быстро меняющемся технологическом мире. Умение легко переходить с одного устройства на другое и эффективно использовать каждое из них может значительно повысить продуктивность и способствовать более успешной интеграции в современное информационное общество.

87% российских сверстников понимают предназначение компьютера и цели его использования [1, с. 22], в то время когда среди опрошенных студентов этот показатель равен 90,6% (рисунок 9, стр. 363). Это говорит о том, что они могут выполнять широкий спектр задач – от базовой обработки текстов и данных до сложных вычислений и дизайна, обучения и коммуникации.

Это понимание охватывает как практическое использование компьютеров для выполнения учебных заданий и проектов, так и более широкое применение в профессиональной деятельности и личных целях. Студенты, которые осознают цели использования компьютера, с большей вероятностью будут эффективно использовать технологии для достижения своих целей и решения проблем. Это также может отражать качество образовательной программы, в которой уделяется внимание развитию компьютерных навыков и их применению в различных контекстах.

стах. Наконец, такой высокий процент может указывать на то, что студенты готовы к более продвинутому обучению и специализированным технологическим курсам, а также к внедрению в свою будущую профессиональную деятельность.

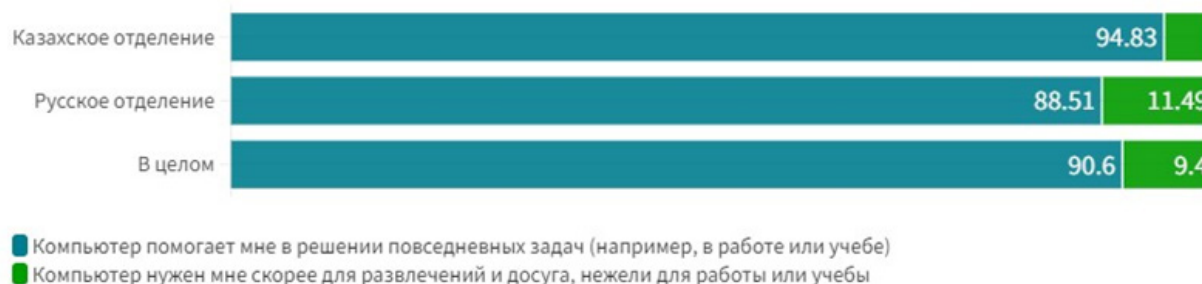

Рисунок 9 – Установки в области компьютерной грамотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Таким образом, средний уровень компьютерной грамотности по результатам опроса составил 80,2%, что может указывать на успешное включение компьютерных навыков в учебные планы и на то, что студенты хорошо подготовлены к использованию технологий в своей будущей карьере.

Медиаграмотность

Медиаграмотность – ключевой навык в эпоху цифровых технологий и социальных сетей, охватывающий анализ, оценку и создание медиасообщений. Она включает умение отличать факты от мнений, распознавать предвзятость и стереотипы, а также понимать влияние медиа на общество. Важность медиаграмотности возрастает в условиях быстрого распространения информации, помогая отличать достоверные новости от фейков и защищая от дезинформации. Этот навык способствует критическому мышлению, пониманию сложных социальных процессов и развитию цифровой гражданской культуры, обучая этичному и безопасному использованию интернет-ресурсов. Медиаграмотность необходима для адаптации в информационном обществе, позволяет пользователям активно участвовать в создании информационной среды.

Результаты опроса демонстрируют, что 84,3% студентов понимают многообразие источников информации, форм и каналов ее распространения (рисунок 10).

Это указывает на способность студентов оценивать информацию исходя из ее происхождения и контекста распространения, что крайне важно в современном мире, где объем информации огромен и разнообразен. Они могут понимать, что разные источники имеют различные цели, аудитории и степень надежности. Этот навык особенно важен для формирования критического мышления, он способствует развитию умения анализировать, сравнивать и синтезировать информацию из разных источников, а также позволяет более осознанно подходить к выбору источников информации и формированию собственного мнения.

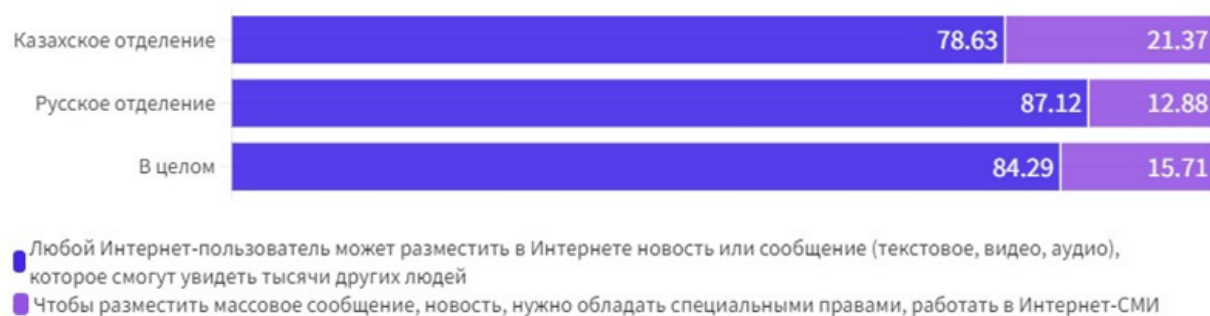

Рисунок 10 – Знания в области медиаграмотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

82,8% студентов умеют искать новости в разных источниках, проверяют их полноту и достоверность (рисунок 11). Это показывает, что студенты эффективно осваивают навыки, необходимые для навигации в современном информационном пространстве, что является ключевым для формирования образованных, информированных и ответственных граждан. В России этот показатель равен 87% [1, с. 28].

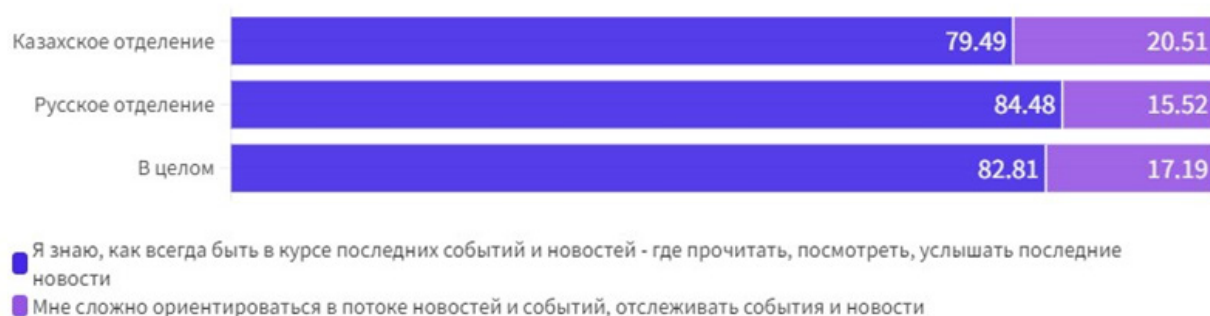

Рисунок 11 – Навыки в области медиаграмотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

76,35% опрошенных критически относятся к информационным сообщениям, новостям (рисунок 12), что говорит о способности анализировать и оценивать новости и информационные сообщения, не принимая их на веру без критического рассмотрения.

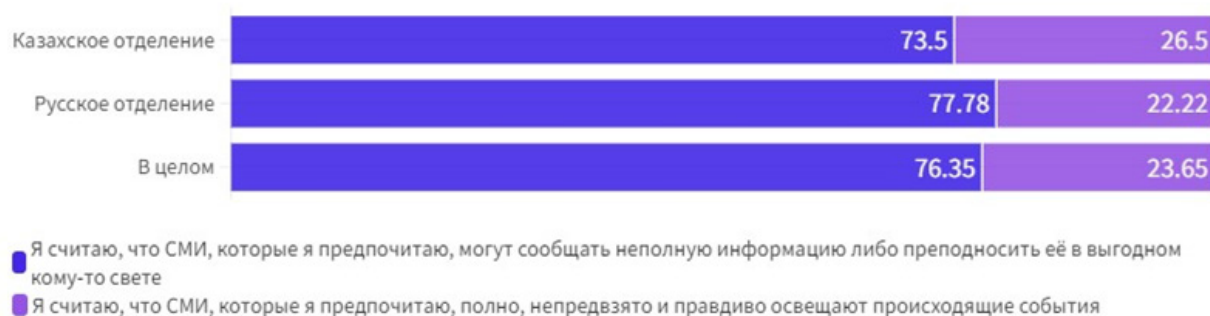

Рисунок 12 – Установки в области медиаграмотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Это также может указывать на то, что студенты осознают возможность существования предвзятости, манипуляции и ошибок в информационных материалах. Они могут искать дополнительные источники для подтверждения фактов или для получения более широкого взгляда на событие или тему. Также это свидетельствует о зрелости информационного восприятия и готовности к разумному анализу информационных потоков, что особенно ценно в эпоху цифровых технологий и социальных сетей.

Средний уровень медиаграмотности респондентов составил 81,2%, а значит, большинство студентов обладает достаточно высокими навыками в понимании, анализе и оценке медиаконтента. Этот показатель свидетельствует о том, что студенты в целом умеют критически относиться к медиасообщениям, различать предвзятость и манипулирование в информации и оценивать достоверность источников. Однако даже при таком среднем уровне всегда есть пространство для улучшения.

Учитывая особую актуальность медиаграмотности, можно рассмотреть интеграцию соответствующих курсов в учебный план, где студенты могут изучать теорию и практику медиаанализа; организовывать практические занятия, где они будут анализировать различные типы медиаконтента, включая новости, рекламу, фильмы и социальные сети. Можно проводить дис-

куссии и дебаты на актуальные медийные темы, способствующие развитию аналитических и ораторских навыков, приглашать журналистов, медиааналитиков и других специалистов для проведения гостевых лекций и мастер-классов. Такие меры не только повысят уровень медиаграмотности среди студентов, но и помогут им развить умение критически оценивать информацию.

Коммуникативная грамотность

В условиях цифровизации коммуникативная грамотность приобретает дополнительные измерения и становится еще более значимой. В эпоху, когда большая часть общения происходит через цифровые платформы, от социальных сетей до профессиональных коммуникационных инструментов, важность умения эффективно общаться в цифровом пространстве возрастает.

78,3% респондентов понимают отличия цифровых коммуникаций от живого общения (рисунок 13). При этом студенты русского отделения в большей степени осведомлены о наиболее распространенных мессенджерах и социальных сетях, нежели обучающиеся казахского отделения.

Рисунок 13 – Знания в области коммуникативной грамотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Коммуникативная грамотность в цифровую эпоху включает в себя умение эффективно использовать различные цифровые инструменты и платформы для обмена информацией, сотрудничества и взаимодействия. Это означает не только умение писать ясные и краткие электронные письма или сообщения в чатах, но и способность адекватно воспринимать и интерпретировать информацию, полученную в цифровом формате.

94% студентов умеют использовать современные средства коммуникации и владеют навыками эффективного использования различных цифровых и технологических инструментов для общения (рисунок 14).

Рисунок 14 – Навыки в области коммуникативной грамотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Это говорит о том, что студенты хорошо подготовлены к взаимодействию и эффективной работе в современном цифровом и глобализированном мире.

Важным аспектом здесь является понимание особенностей цифрового общения, таких как отсутствие невербальных сигналов, что требует более внимательного подхода к выбору слов и конструкций фраз. Также важно осознавать, что информация в цифровом пространстве может распространяться очень быстро и широко, что повышает значимость ответственного и осознанного подхода к коммуникации. Цифровая коммуникативная грамотность также включает в себя умение защищать свою личную информацию и уважать конфиденциальность других, а также понимание этических и правовых норм в цифровом общении.

По результатам опроса выяснилось, что более 15% студентов не осознают наличие особой этики и норм общения в цифровой среде (рисунок 15), то есть они не полностью понимают или не учитывают специфические правила и этические стандарты, которые применимы к общению в Интернете и при использовании цифровых технологий.

Рисунок 15 – Установки в области коммуникативной грамотности, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Это может включать в себя недостаточное осознание важности конфиденциальности и защиты личных данных в Интернете; незнание или игнорирование правил этикета при общении в социальных сетях, по электронной почте, в мессенджерах и на форумах; непонимание последствий распространения недостоверной информации, кибербуллинга или неуместных комментариев; недооценка значимости культурных различий в глобальной цифровой среде и необходимости уважения этих различий, а также неосведомленность о правилах использования чужого контента, включая изображения, тексты и видео.

В этом контексте ощущается потребность в более глубоком образовании и осведомленности в области цифровой этики и безопасности. Вузам и образовательным учреждениям следует акцентировать внимание на преподавании принципов безопасного и этичного поведения в Интернете, чтобы студенты могли более ответственно и осознанно взаимодействовать в цифровой среде. Такое образование важно не только для личной безопасности студентов, но и для формирования у них уважительного и ответственного подхода к цифровому общению.

Таким образом, средний уровень коммуникативной грамотности составил 85,6%. Это означает, что большинство студентов обладают высокими навыками эффективного общения в цифровом пространстве. Они умеют успешно использовать цифровые платформы для коммуникации и способны адекватно выражать свои мысли, эффективно взаимодействовать и правильно интерпретировать информацию в этих средах.

Отношение к технологическим инновациям

Технологические инновации включают разработку новых устройств, методов и процессов, а также усовершенствование существующих технологий, способствующих улучшению качества жизни и повышению эффективности. Они могут охватывать от небольших улучшений до радикальных прорывов, влияющих на выполнение различных задач. Исследования и разработки в области технологий играют ключевую роль в экономическом развитии, способствуя созданию новых рынков и отраслей, а также повышению конкурентоспособности предприятий.

Результаты опроса продемонстрировали, что только 65% обучающихся понимают технологические тренды и следят за новейшими разработками в области информационных технологий, искусственного интеллекта, робототехники, биотехнологий, цифровой трансформации и других важных областях (рисунок 16, стр. 367).

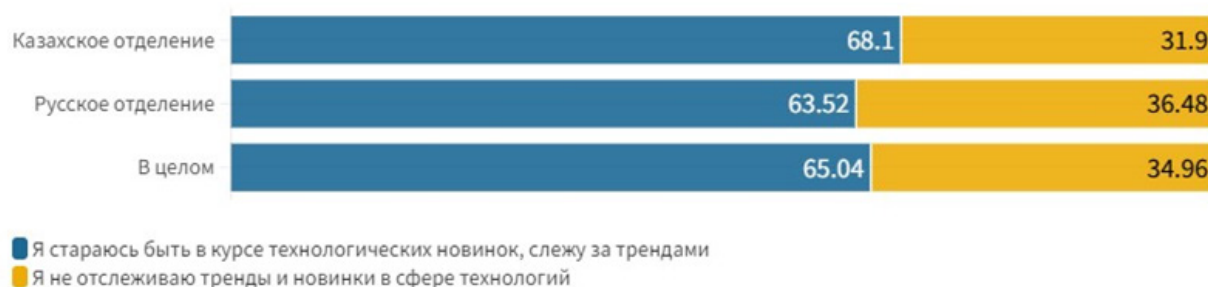

Рисунок 16 – Знания о технологических инновациях, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Для сравнения: в России наблюдается похожая ситуация, 68% сверстников знают о технологических инновациях [1, с. 34].

Подавляющее большинство участников опроса выразили интерес и энтузиазм к изучению и применению новейших технологических достижений в своей работе или области деятельности. 89,4% респондентов продемонстрировали готовность работать с новыми и современными технологиями (рисунок 17).

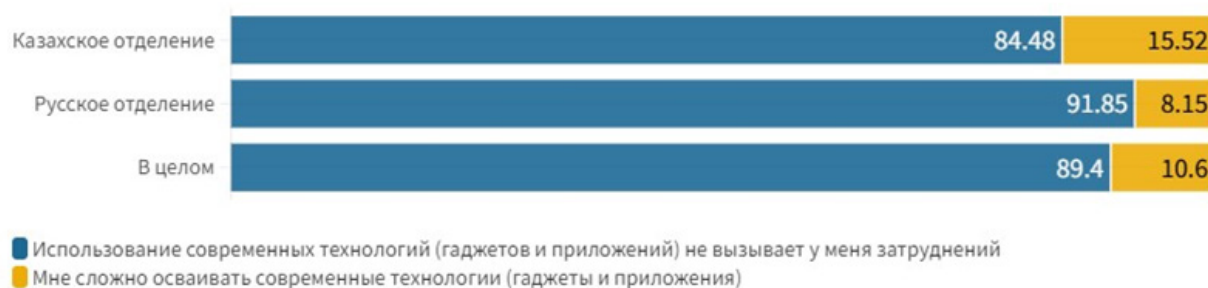

Рисунок 17 – Навыки использования технологических инноваций, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Вот только не все понимают пользу технологических инноваций. 84,4% обучающихся осознают важность и влияние технологического прогресса не только в масштабах общества в целом, но и в контексте своего личного и профессионального развития (рисунок 18).

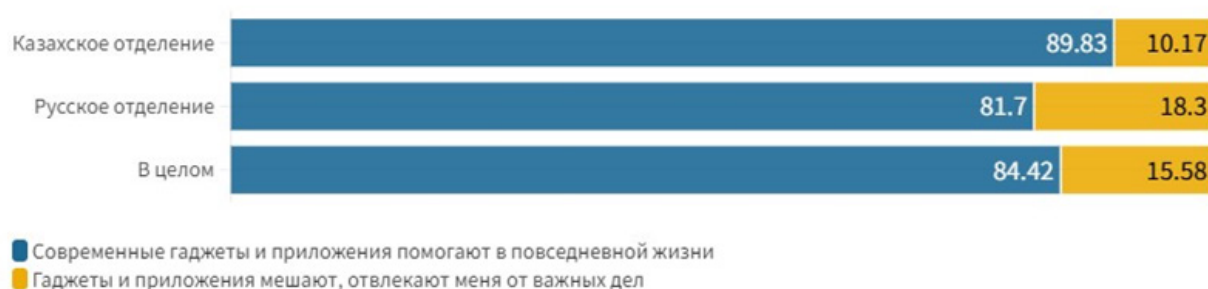

Рисунок 18 – Отношение и установки к технологическим инновациям, %

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Студенты понимают, что технологические инновации являются ключевым фактором в улучшении качества жизни, ускорении научного и технологического прогресса и стимулирова-

нии экономического роста. Они осознают, как технологические разработки влияют на социальные процессы, такие как образование, здравоохранение, экология, и как они могут способствовать решению глобальных проблем, например, изменению климата или неравенству. Студенты видят, как технологические инновации могут способствовать их личному росту, обучению и карьерным перспективам – например, через доступ к новым инструментам обучения, – улучшению навыков и расширению профессиональных возможностей. Это понимание может мотивировать их к дальнейшему обучению и исследованиям в области новых технологий, а также к применению этих знаний в практической деятельности. Осознание пользы технологических инноваций свидетельствует об их информированности, прогрессивном мышлении и готовности к участию в динамичном и инновационном будущем.

Положительное отношение студентов к технологическим инновациям в среднем оценивается на уровне 79,6%.

Цифровая грамотность

Пять вышеупомянутых видов грамотности в совокупности определяют уровень цифровой грамотности. Для вычисления общего уровня цифровой грамотности используется среднее значение по всем ее составляющим компонентам [1, с. 41].

Таким образом, результаты проведенного опроса показали, что цифровая грамотность студентов находится на уровне 79,7% (рисунок 19), при этом имеется некоторая разница данного показателя в зависимости от языкового отделения: русское отделение – 81,2%, казахское отделение – 76,7%.

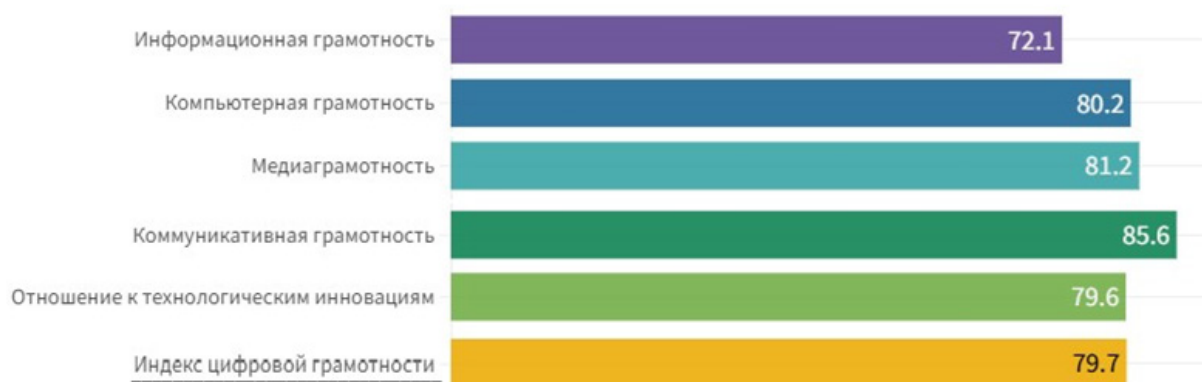

Рисунок 19 – Значения индекса цифровой грамотности по видам

Примечание: Составлено авторами на основе результатов проведенного исследования.

Для сравнения: в России уровень цифровой грамотности среди молодых людей в возрасте от 18 до 24 лет значительно превышает общенациональный показатель (51,6%), достигая 77%. С увеличением возраста наблюдается заметное снижение этого индекса: среди возрастной группы 35–44 он составляет 62%, среди людей в возрасте 45–54 лет показатель снижается до 47%. В группе лиц старше 55 лет индекс цифровой грамотности падает до 28%, что в три раза меньше, чем у самых молодых участников опроса [1, с. 41].

Уровень цифровой грамотности в Республике Казахстан из года в год увеличивается. В 2022 г. уровень цифровой грамотности населения в возрасте от 16 до 74 лет составил 91% [14]. Особо следует отметить, что под уровнем цифровой грамотности населения статистическими органами подразумевается «доля пользователей, владеющих навыками использования персонального компьютера, смартфона, планшета, ноутбука; стандартных программ; получения услуг и сервисов через сеть Интернет» [14], что не в полной мере соответствует пониманию данного термина в мировой практике.

По данным ООН [15], Интернетом пользуются более 86% людей в мире, при этом многие не обладают необходимыми цифровыми навыками, чтобы использовать его максимально эффективно или избежать связанных с ним опасностей. Даже в наиболее развитых регионах или

странах ни одна из категорий навыков не достигает 100%, что указывает на то, что даже в этих условиях существует потенциал для дальнейшего развития и обучения населения.

Из рисунка 19 также видно, что в наибольшей степени у студентов развита коммуникативная грамотность, а в наименьшей – информационная. В развитии коммуникативной и информационной грамотности студентов в цифровом контексте ключевую роль играет образовательная среда, акцентирующая внимание на коммуникативных навыках через групповые проекты и обсуждения. Современное образование также подчеркивает важность мягких навыков, включая коммуникативные способности. Однако студенты сталкиваются с информационным перегрузом в эпоху цифровых технологий, что ограничивает их информационную грамотность из-за недостаточного развития навыков критического мышления и анализа информации. При этом активное использование социальных сетей и коммуникационных платформ способствует улучшению коммуникативных навыков. В итоге студенты часто обладают более развитыми коммуникативными навыками, в то время как их информационная грамотность остается на более низком уровне.

В университетах по всему миру существует насущная потребность в развитии цифровых навыков студентов, что является ключевым фактором для их успешной адаптации в быстро меняющемся технологическом мире. Вузы должны интегрировать обучение этих навыков в свои учебные программы, делая акцент на практическое применение теоретических знаний.

Один из подходов заключается во включении курсов по информационным технологиям и цифровой грамотности в обязательные учебные планы всех специальностей. Это позволит студентам получить основные цифровые навыки, необходимые для работы в современной рабочей среде. Кроме того, вузы могут предлагать специализированные курсы и мастер-классы, ориентированные на более углубленное изучение конкретных цифровых инструментов и технологий, актуальных для определенной области знаний.

Сотрудничество с технологическими компаниями и отраслевыми экспертами также может сыграть важную роль в обучении цифровым навыкам. Партнерство с представителями бизнеса позволит университетам оставаться в курсе последних тенденций и инноваций в области технологий, а также предоставит студентам возможность участвовать в реальных проектах и стажировках.

Еще один важный аспект – это развитие критического мышления и навыков решения проблем в цифровой среде. Студентам необходимо научиться не только использовать цифровые инструменты, но и понимать, как они могут быть эффективно применены для решения сложных задач и проблем. Это включает в себя анализ данных, цифровое моделирование и прогнозирование, что особенно важно в условиях постоянно растущего объема информации.

Наконец, вузы должны обеспечить доступность и инклюзивность своих образовательных программ, чтобы все студенты независимо от их финансового положения или местоположения имели возможность развивать свои цифровые навыки. Это может включать предоставление онлайн-курсов, использование открытых образовательных ресурсов и создание инклюзивной обучающей среды.

Развивая цифровые навыки студентов, вузы по всему миру вносят значительный вклад в подготовку квалифицированных специалистов, способных работать в условиях постоянно меняющегося технологического ландшафта.

Заключение

В данном исследовании был использован комплексный подход к оценке различных аспектов цифровой грамотности, включая информационную, компьютерную, медиа- и коммуникативную грамотность, а также отношение к технологическим инновациям. Анализ показал, что информационная грамотность, включающая критический анализ и использование информации, находится на достаточно высоком уровне, но требует дальнейшего развития, особенно в контексте обучения. Компьютерная грамотность, включающая технические навыки и понимание принципов работы компьютера, также оказалась на уровне, способствующем успешному включению студентов в цифровую среду. Медиаграмотность, ключевая для понимания и критического анализа медиаконтента, демонстрирует высокие результаты, но также подчеркивает не-

обходимость дальнейшего обучения и развития. Коммуникативная грамотность, оцениваемая через способность эффективно использовать цифровые инструменты для общения, показала, что большинство студентов способны адаптироваться к цифровым коммуникациям, хотя некоторые аспекты, такие как этика и безопасность в цифровой среде, требуют дополнительного внимания. Отношение к технологическим инновациям отражает положительное восприятие и готовность к внедрению новых технологий, при этом подчеркивается важность понимания их роли в личном и профессиональном развитии.

Исследование демонстрирует, что оценка цифровой грамотности основывается на пяти ключевых аспектах грамотности, при этом общий уровень определяется через среднее значение по всем этим аспектам. Важно отметить, что средний уровень цифровой грамотности среди студентов составляет 79,7%. Этот показатель имеет вариации в зависимости от языкового отделения, что может отражать различия в образовательных подходах или доступе к ресурсам: русское отделение имеет показатель 81,2%, в то время как казахское ниже – 76,7%.

В целом исследование показало, что студенты обладают достаточным уровнем цифровой грамотности, но для повышения их компетенций в этой области необходимо применять комплексный подход в обучении. Развитие цифровых навыков студентов в вузах по всему миру является критически важным для их успешной адаптации и профессионального роста в современном технологически наполненном мире. Включение обязательных курсов по информационным технологиям в учебные программы всех специальностей, предложение специализированных курсов и мастер-классов, сотрудничество с отраслевыми экспертами и технологическими компаниями, а также акцент на развитии критического мышления и навыков решения проблем в цифровой среде обеспечат студентам комплексное и актуальное образование. Таким образом, вузы играют ключевую роль в подготовке будущего поколения специалистов, способных эффективно использовать цифровые технологии и инновации в своей профессиональной деятельности.

Информация о финансировании. Благодарность. Исследование выполнено в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (№ AP13268867).

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Баймуратова Л.Р., Долгова О.А., Имаева Г.Р., Гриценко В.И., Смирнов К.В., Аймалетдинов Т.А. Цифровая грамотность для экономики будущего. Аналитический центр НАФИ. – М.: Издательство НАФИ, 2018. – 86 с.
- 2 Трудности и перспективы цифровой трансформации образования / Под ред. А.Ю. Уварова, И.Д. Фрумина. – М.: Изд. Дом ВШЭ, 2019. URL: https://ioe.hse.ru/data/2019/07/01/1492988034/Cifra_text.pdf
- 3 Organisation for Economic Co-operation and Development. The definition and selection of key competences: Executive Summary. OCDE. 2005. URL: <https://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf>
- 4 International Society for Technology in Education. ISTE standards for students (1st ed.). ISTE. 2016.
- 5 International Society for Technology in Education. ISTE Standards for Educators. 2020, January 15. URL: <https://www.iste.org/standards/for-educators>
- 6 Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. In Y. Punie (Ed.), Joint Research Centre (JRC) Science for Policy report. Publications Office of the European Union. 2017. URL: <https://doi.org/10.2760/159770>
- 7 European Parliament & Council of the European Union. Recommendation of the European Parliament and the Council of the European Union: On essential competences for lifelong learning: Official Journal of the European Union. 2006. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/PT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962>
- 8 Council of the European Union. Recommendation of the Council of the European Union: On key competences for lifelong learning: Official Journal of the European Union. 2018. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01))
- 9 Chetty K., Wenwei L., Josie J., Shenglin B. Bridging The Digital Divide: Measuring Digital Literacy. 2017. URL: <https://repository.hsra.ac.za/handle/20.500.11910/10840>

- 10 G20 Digital Economy Ministerial Conference, Dusseldorf. April 2017. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2017/170407-digitalization.html>
- 11 Аймалетдинов Т.А., Баймуратова Л.Р., Зайцева О.А., Имаева Г.Р., Спиридонова Л.В. Цифровая грамотность российских педагогов. Готовность к использованию цифровых технологий в учебном процессе. Аналитический центр НАФИ. – М.: Издательство НАФИ, 2019. – 84 с.
- 12 Overview of Information Literacy Resources Worldwide, UNESCO. 2013. URL: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/information-literacy/publications/unesco_composite_document_-_final_-_2.pdf
- 13 Об использовании домашними хозяйствами информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. 2021. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/29/statistic/7>
- 14 Об использовании домашними хозяйствами информационно-коммуникационных технологий в Республике Казахстан // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. 2022. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/spreadsheets/>
- 15 Доклад о целях в области устойчивого развития. Специальный выпуск. 2023 г. URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210024969>

REFERENCES

- 1 Bajmuratova L.R., Dolgova O.A., Imaeva G.R., Gricenko V.I., Smirnov K.V., Ajmaletdinov T.A. (2018) Cifrovaja gramotnost' dlja jekonomiki budushhego. Analiticheskij centr NAFI. M.: Izdatel'stvo NAFI, 86 p. (In Russian).
- 2 Trudnosti i perspektivy cifrovoj transformacii obrazovanija / Pod red. A.Ju. Uvarova, I.D. Frumina. – M.: Izd. Dom VShJe, 2019. URL: https://ioe.hse.ru/data/2019/07/01/1492988034/Cifra_text.pdf. (In Russian).
- 3 Organisation for Economic Co-operation and Development. The definition and selection of key competences: Executive Summary. OCDE. 2005. URL: <https://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf>. (In English).
- 4 International Society for Technology in Education. ISTE standards for students (1st ed.). ISTE. 2016. (In English).
- 5 International Society for Technology in Education. ISTE Standards for Educators. 2020, January 15. URL: <https://www.iste.org/standards/for-educators>. (In English).
- 6 Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. In Y. Punie (Ed.), Joint Research Centre (JRC) Science for Policy report. Publications Office of the European Union. 2017. URL: <https://doi.org/10.2760/159770>. (In English).
- 7 European Parliament & Council of the European Union. Recommendation of the European Parliament and the Council of the European Union: On essential competences for lifelong learning: Official Journal of the European Union. 2006. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/PT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006H0962>. (In English).
- 8 Council of the European Union. Recommendation of the Council of the European Union: On key competences for lifelong learning: Official Journal of the European Union. 2018. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PT/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)). (In English).
- 9 Chetty K., Wenwei L., Josie J., Shenglin B. Bridging The Digital Divide: Measuring Digital Literacy. 2017. URL: <https://repository.hsra.ac.za/handle/20.500.11910/10840>. (In English).
- 10 G20 Digital Economy Ministerial Conference, Dusseldorf. April 2017. URL: <http://www.g20.utoronto.ca/2017/170407-digitalization.html>. (In English).
- 11 Ajmaletdinov T.A., Bajmuratova L.R., Zajceva O.A., Imaeva G.R., Spiridonova L.V. (2019) Cifrovaja gramotnost' rossijskih pedagogov. Gotovnost' k ispol'zovaniju cifrovych tehnologij v uchebnom processe. Analiticheskij centr NAFI. M.: Izdatel'stvo NAFI, 84 p. (In Russian).
- 12 Overview of Information Literacy Resources Worldwide, UNESCO. 2013. URL: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/information-literacy/publications/unesco_composite_document_-_final_-_2.pdf. (In English).
- 13 Ob ispol'zovanii domashnimi hozjajstvami informacionno-kommunikacionnyh tehnologij v Respublike Kazahstan // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. 2021. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/29/statistic/7>. (In Russian).
- 14 Ob ispol'zovanii domashnimi hozjajstvami informacionno-kommunikacionnyh tehnologij v Respublike Kazahstan // Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. 2022. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/spreadsheets/>. (In Russian).
- 15 Doklad o celjah v oblasti ustojchivogo razvitija. Special'nyj vypusk. 2023 g. URL: <https://www.un-ilibrary.org/content/books/9789210024969>. (In Russian).

Д.И. ЗАКИРОВА,*¹

PhD, профессор-зерттеуші.

*e-mail: ulasdila@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5161-959X

ПОЛ МИЛАН,²

PhD, профессор.

e-mail: pol@phil.muni.cz

ORCID ID: 0000-0002-5787-8610

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Масариков университеті,

Брно қ., Чехия

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖИЕГІ: ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЦИФРЛЫҚ DAҒДЫЛАРЫН БАҒАЛАУ

Андатпа

Қазіргі ақпараттық қоғамда цифрлық дағдылар жастардың тез өзгеретін әлемге сәтті бейімделуінің маңызды элементіне айналууда. Студенттердің цифрлық сауаттылық деңгейін бағалау цифрлық дәуірдің қиындықтарына мамандарды даярлауға бағытталған тиімді білім беру бағдарламалары мен стратегияларын әзірлеудің негізгі аспектісі. Зерттеудің мақсаты – студенттердің цифрлық сауаттылығын кешенді бағалау. Жұмыстың негізгі бағыттары цифрлық сауаттылықты бағалаудың қолданыстағы әдістерін талдауды және таңдалған респонденттер тобы бойынша нақты деректерді алу үшін осы әдістерді қолдануды қамтиды. Бұл зерттеудің ғылыми маңыздылығы цифрлық сауаттылықтың әртүрлі аспектілерін бағалау үшін кешенді тәсілді әзірлеу, сондай-ақ қоғамды цифрландыру контекстінде білім беру бағдарламаларын жақсартудың негізгі бағыттарын анықтауда жатыр. Зерттеудің практикалық маңыздылығы студенттердің цифрлық дағдыларын дамытуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен курстарын жетілдіру үшін алынған деректерді пайдалану мүмкіндігімен көрсетілген. Зерттеу SurveyMonkey бұлтты сервис қызметін пайдаланып студенттерге жасырын сауалнама жүргізу арқылы жүзеге асты. Сауалнама ақпараттық, компьютерлік, коммуникативтік сауаттылық, медиа сауаттылық және технологиялық инновацияларға деген көзқарас деңгейін бағалауға бағытталған сұрақтарды пайдаланды. Зерттеу нәтижелері студенттердің цифрлық сауаттылығының орташа деңгейі 79,7% құрайды, тіл бөлімдері арасында кейбір айырмашылықтар бар. Деректерді талдау цифрлық оқыту тиімділігін арттыру үшін ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді. Бұл зерттеу студенттердің цифрлық сауаттылығының ағымдағы деңгейі туралы ақпарат беру және цифрландыру дәуірінде білім беру бағдарламаларын жақсартудың негізгі бағыттарын анықтау арқылы білім саласына маңызды үлес қосады. Алынған нәтижелер цифрлық дағдыларды дамытуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен курстарын әзірлеу және жетілдіру үшін пайдаланылуы мүмкін, бұл жастардың заманауи сын-қатерлерге сәтті бейімделуіне ықпал етеді және олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Тірек сөздер: жоғары білім, мамандар даярлау, цифрлық сауаттылық, ақпараттық сауаттылық, компьютерлік сауаттылық, медиа сауаттылық, коммуникативтік сауаттылық.

D.I. ZAKIROVA,*¹

PhD, research professor.

*e-mail: ulasdila@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5161-959X

POL MILAN,²

PhD, professor.

e-mail: pol@phil.muni.cz

ORCID ID: 0000-0002-5787-8610

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Masaryk University,

Brno, Czech Republic

CONTOURS OF MODERN EDUCATION: ASSESSING STUDENTS' DIGITAL SKILLS

Abstract

In today's information society, digital skills are becoming an increasingly important element in the successful adaptation of young people to a rapidly changing world. Assessing the level of digital literacy of students is a key aspect of developing effective educational programs and strategies aimed at preparing specialists for the challenges of the digital era. The purpose of the study is a comprehensive assessment of students' digital literacy. The main areas of work include the analysis of existing methods for assessing digital literacy and the application of these methods to obtain specific data on a selected group of respondents. The scientific significance of this study lies in the development of an integrated approach to assess various aspects of digital literacy, as well as in identifying key areas for improving educational programs in the context of the digitalization of society. The practical significance of the study is expressed in the possibility of using the data obtained to improve educational programs and courses aimed at developing students' digital skills. The study was conducted by anonymously surveying students using the cloud service SurveyMonkey. The survey used questions aimed at assessing the level of information, computer, communication literacy, media literacy, and attitudes toward technological innovation. The results of the study show that the average digital literacy level of students is 79.7%, with some differences between language departments. Data analysis allows us to formulate recommendations for improving the effectiveness of training in the field of digital technologies. This study makes an important contribution to the field by providing information on the current level of digital literacy among students and identifying key areas for improving educational programs in the era of digitalization. The results obtained can be used to develop and improve educational programs and courses aimed at developing digital skills, which contributes to the successful adaptation of young people to modern challenges and increases their competitiveness in the labor market.

Key words: higher education, specialist training, digital literacy, information literacy, computer literacy, media literacy, communicative literacy.

МРНТИ 06.81
УДК 334.01
JEL I23, M1, M2, O21

<https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-1-374-385>

Г.Ж. ТАЯУОВА,*¹

PhD, ассоциированный профессор.

*e-mail: dr.gulzhanat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

Ч. БЕКТАШ,²

PhD, профессор.

e-mail: cetin.bektas@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0078-3469

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

²Университет Газиосманпаша,

г. Токат, Турция

КАК ПОВЫСИТЬ ДЕЛОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИВАЮЩИХСЯ УНИВЕРСИТЕТОВ: МОДЕЛЬ ЗВЕЗДЫ

Аннотация

Высшие учебные заведения (университеты) вносят значительный вклад в экономику и общественную жизнь страны. По этой причине взаимодействие университетов, промышленности и общества важно для стран. Университетам необходимо избавиться от классической университетской концепции и начать принимать на себя роль предпринимательских университетов и передавать полученные знания производству и обществу. Таким образом, предпринимательский университет может обеспечить производство новой информацией и технологией, а также повлиять на использование полученных знаний в производстве. Предпринимательским университетам следующего поколения нужно не только развивать свои ключевые компетенции, но и оказывать эффект домино на создание и распространение новых знаний. В данной работе описано взаимодействие соответствующих заинтересованных сторон, необходимых для эффективного и результативного использования ресурсов страны. Этими заинтересованными сторонами являются предпринимательские университеты как источник научных знаний; производство, представляющее бизнес; правительство, которое разрабатывает политику для университетов и производства; неправительственные организации и профессиональные ассоциации, которые поддерживают образование и науку. Интеграция этих пяти ключевых заинтересованных сторон создает синергию. Авторами разработана модель, которая называется «Модель звезды» (Star Model) из-за ее пятихвостой формы. Результаты исследования могут быть полезным университетам, бизнесу, правительству, неправительственным организациям и профессиональным ассоциациям для формирования взаимодействия и разработки политики и стратегии для их развития и развития экономики в целом.

Ключевые слова: предпринимательство, производство, модель звезды, университеты, Трипл-Хеликс.

Введение

Во всем мире усиливается давление на учебные заведения с требованием от них перемен. Развитие онлайн-технологий, глобальная конкуренция, давление на правительства пересмотреть свои инвестиции в услуги, финансируемые государством, создают крайне неопределенную и непредсказуемую среду для высшего образования. При столкновении с этими условиями предпринимательская реакция является соответствующим ответом для организаций по решению и использованию проблем и возможностей, которые возникают.

Мировой опыт свидетельствует о том, что предпринимательские университеты наиболее полно отвечают инновационным потребностям экономики и бизнеса в области образования, являясь образовательными, научно-исследовательскими и производственными центрами. Активную роль в процессе их функционирования играют государство и бизнес, что позволяет реализовать концепцию инновационного развития – концепцию «тройной спирали» [1], в которой ведущая роль отводится предпринимательским университетам.

Наиболее важными особенностями развитых стран является производство и коммерциализация знаний. Производство и коммерциализация знаний не являются делом одной организации в стране, поскольку требуют квалифицированной рабочей силы и капитала. Подготовка квалифицированной рабочей силы заняла многие годы. По этой причине всем организациям в стране необходимо сотрудничать. Все заинтересованные стороны экономической сферы могут создать синергию, объединив свои силы и энергию. Как бизнес, так и университеты несут большую ответственность за развитие экономики страны. Для этого, в первую очередь, университетам необходимо развивать свои предпринимательские навыки.

«Модель звезды», которую мы предлагаем в данной работе, направлена на то, чтобы объединить все стороны и возложить на них ответственность. Производство и применение знаний, а также передача этих знаний в производство и бизнес обеспечат эффективный и действенный способ использования всех ресурсов.

Материалы и методы

Основные вопросы данного исследования – как повысить деловые возможности и предпринимательский потенциал развивающихся университетов, выявить стороны и роль каждого участника в развитии предпринимательского университета. В соответствии с данными вопросами в работе были использованы методы, раскрывающие содержание объекта исследования: аналитический, функциональный, дедуктивный и синтез. Изучены основные теоретические концепции, модели и подходы к формированию и развитию предпринимательского университета, функции и роли различных элементов экосистемы предпринимательского университета, выявлены основные принципы и факторы, влияющие на его эффективность. Работа основана на теоретической модели «тройной спирали» по взаимодействию университета, бизнеса и государства и продолжена разработкой расширенной новой модели – «Модели звезды», которая включила в себя двух дополнительных участников в систему предпринимательского университета.

Основные положения

Модель Б. Кларка [2], «тройная спираль» Г. Ицковича [1], а также руководство предпринимательских университетов Европейской комиссии и Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСД) [3] являются наиболее разработанными концептуальными подходами в формировании предпринимательского университета, которые послужили методологической основой для развития предпринимательских вузов в мире.

Формирование и развитие предпринимательских университетов требуют комплексного подхода и включения различных сторонних заинтересованных структур. Для эффективного развития предпринимательских университетов необходимо не только активное взаимодействие и партнерство между университетом, бизнесом и государством, но и сотрудничество с неправительственными/общественными организациями и торговыми/профессиональными ассоциациями.

Литературный обзор

Исследование предпринимательских университетов с годами неуклонно растет, особенно в сферах бизнеса и управления. Концепция предпринимательского университета включает определенные особенности, в частности в понятии организации, инновации, коммерциализации, создание новых предприятий, возможность трудоустройства и др. В академическом контексте и среде предпринимательство может рассматриваться как развитие набора индивидуального поведения, навыков и взглядов, характеризующих предпринимателями [4]. Оно расширилось до множества взаимосвязанных тем, таких как передача технологий, управление эффективностью, предпринимательское образование и региональное развитие. Взаимодействие университетов и производства является важным подходом к инновациям, который объединяет студентов, научные круги и бизнес в рамках совместных инициатив. Сотрудничество университетов и бизнеса позволяет создавать новые продукты, коммерциализировать их и достигать важных преимуществ.

ществ на международном рынке, а также улучшать как качество образования, так и вклад в отрасли. В результате будет создана новая ценность для экономики страны [5].

Несмотря на это, особенно в развивающихся странах, существует разрыв между университетами и бизнесом. Существуют много разных причин отсутствия взаимодействия между ними [6]. Бизнес строит краткосрочные планы, обе стороны недостаточно заинтересованы во взаимодействии, отсутствует миссия у университетов. Миссии классических университетов содержат в основном образовательную и обучающую деятельность. Надо отметить, что этих классических миссий университетов недостаточно для нынешней конкурентной среды. Вместо этого должны быть приняты инновационные и предпринимательские миссии [7]. Еще один важный вопрос: сначала бизнес будет обращаться к университету или университет обратится к бизнесу? Этот вопрос, который кажется очень простым, рассматривается как картина разрыва между университетами и бизнесом.

Для решения этой проблемы должна быть структура, обеспечивающая координацию. Партнеры развивают доверие, общий язык и структуру сотрудничества для координации, взаимодействия и обмена знаниями, что может облегчить компании сотрудничество с одним и тем же университетом. Лучший способ обеспечить взаимосвязь между университетом и бизнесом идет через подключение государства. Благодаря такой координации устраняется коммуникационный разрыв между университетом и бизнесом, университеты могут получить возможность передавать бизнесу производимые университетами знания [8], коммерциализировать результаты [9, 10]. По результатам проведенных исследований были выявлены причины сотрудничества университетов и бизнеса:

- ♦ обязанность выращивать квалифицированные кадры; выпускники вузов, которые будут трудоустроены в производстве и сфере услуг, должны иметь квалификацию, соответствующую требованиям рынка труда;

- ♦ перенос существующих и потенциальных возможностей университета в производство; производство должно извлечь выгоду из знаний и теоретических подходов преподавателей, работающих в университетах;

- ♦ обеспечение использования университетами возможностей отрасли; практические знания, полученные в отрасли, должны быть открыты для использования университетами;

- ♦ создание синергии; синергия возникает, когда возможности сторон используются взаимно для сотрудничества; таким образом, большая выгода будет получена от выгоды обеих сторон в отдельности [11].

Сотрудничество университетов и бизнеса предоставляет заинтересованным сторонам следующие преимущества:

- ♦ обеспечивается эффективность для обеих сторон;

- ♦ можно добиться взаимного сотрудничества на основе доверия;

- ♦ в будущем может быть достигнуто более тесное сотрудничество;

- ♦ могут быть созданы новые изобретения, которые принесут пользу человечеству [12].

Ожидается, что решения создадут новые возможности для компаний-партнеров за счет быстрой коммерциализации и изменения устоявшихся моделей. Хотя деятельность относительно легко измерить, изменения в мышлении более неуловимы и плохо отражаются в показателях [10]. Сотрудничество с университетами в сфере инноваций обычно считается выгодным для компаний, особенно имеет положительный эффект на инновации в продуктах и новизну инноваций [12].

Более того, сотрудничество университетов и бизнеса дает возможность инновационным предприятиям осуществлять свою деятельность, не сталкиваясь с финансовыми проблемами [9]. На данном этапе очень важна структура технопарков университетов, поскольку они оказывают финансовую поддержку молодым предпринимателям. Для молодых предпринимателей, только что окончивших университет, очень важен первоначальный капитал. Первая поддержка, которую оказывает технопарк вузов, важна для того, чтобы молодые предприниматели начали свой бизнес. Технопарки обеспечивают коммерциализацию информации, производимой под руководством университета или научно-исследовательского учреждения. Таким образом, они вносят свой вклад в развитие региона и страны за счет получения продукции с высокой добавленной стоимостью [13].

С точки зрения общества очень важны информация и экономическое развитие. Модель «тройной спирали» представлена как модель развития взаимодействия университета, бизнеса и государства [1, 6, 7]. Важнейшей особенностью модели «тройной спирали» является то, что стороны берут на себя роль друг друга. Таким образом, в то время как университет берет на себя предпринимательские обязанности, такие как маркетинговые знания и создание компаний, бизнес обменивается информацией, способствуя развитию сотрудников. Эта модель проиллюстрирована на рисунке 1.

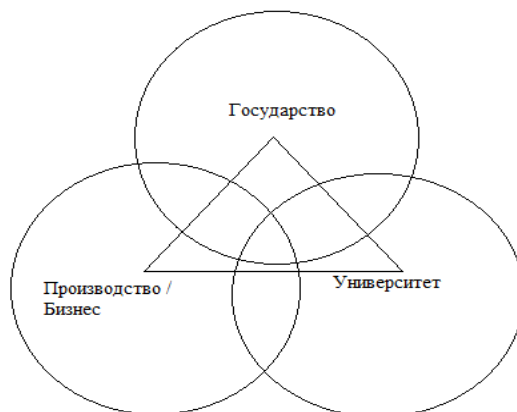

Рисунок 1 – Модель «тройной спирали»

Примечание: Составлено на основе источника [1].

Сегодня индустриально развитые страны, такие как США, Япония, Нидерланды и Германия, напрямую поддерживают программы, способствующие сотрудничеству университетов и бизнеса. Например, партнерство по передаче знаний (Knowledge Transfer Partnership), созданное между университетами и производственными предприятиями Великобритании, сотрудничает с тремя партнерами. Первый – научное партнерство, где присутствуют люди, окончившие университет, с актуальной информацией. Вторым и третьим партнерами являются членами организаций сотрудничества, которые являются представителями частного или государственного сектора. Данная организация (КТР) позволяет бизнесу и академическим учреждениям работать вместе [14].

Как заявил Друкер, реальные инвестиции – это инвестиции, вложенные в знания работника умственного труда, а не в машины или ресурсы [15]. Согласно предыдущим исследованиям по развитию стран, накопление капитала составило 30%, тогда как роль образования, знаний и технологий рассчитана примерно 70%. Соответственно, необходимо пересмотреть дилемму «требование – цель» и ориентацию на поиск «качество – количество» в отношении инвестиции в интеллектуальный капитал, пересмотреть взаимодействие университетов и бизнеса в рамках генерирования и использования знаний.

С другой стороны, у «тройной спирали» есть философия, которая трансформирует себя и свое окружение. «Тройная спираль» сможет дать новое определение природе и культуре, из которых она возникла. Однако этой модели недостаточно для удовлетворения потребностей новой экономики. В связи с этим возникает необходимость в новой модели, включающей инновации и предпринимательство в контексте взаимодействия университетов и бизнеса, что привело нас к разработке модели, ориентированной на более широкий круг заинтересованных сторон. «Модель звезды» (Star Model) и основные ее понятия представлены в следующем разделе.

Основные понятия предлагаемой модели – «Модели звезды»

Предлагаемая нами «Модель звезды» расширяет модель «тройной спирали», вовлекая неправительственные организации и торговые организации в систему, поскольку решения, принимаемые исключительно центральными властями, не могут отражать региональные и отраслевые требования на практике. Для эффективного и результативного использования производства необходимы ресурсы, которые обеспечат налаживание сотрудничества со всеми заинтересованными сторонами.

Участниками «Модели звезды» являются:

- 1) предпринимательские/инновационные университеты, производящие и распространяющие научные знания;
 - 2) производство (бизнес), применяющее теоретические знания на практике;
 - 3) государство, которое разрабатывает политику для университетов и производства (бизнеса);
 - 4) неправительственные организации, поддерживающие образование и науку;
 - 5) торговые ассоциации (профессиональные палаты, профессиональные ассоциации).
- Основные концепции предложенной нами модели проиллюстрированы на рисунке 2.

Рисунок 2 – Предпринимательский потенциал развивающихся университетов: «Модель звезды»

Примечание: Составлено авторами.

1) Предпринимательский университет.

Университетов от прошлого до настоящего можно классифицировать по трем различным направлениям [16]:

- ♦ средневековый университет, ориентированный на науку (первое поколение);
- ♦ университет типа Гумбольдта, ориентированный на образование и исследования (второе поколение);
- ♦ современный предпринимательский и инновационный университет (третье поколение).

Таблица 1– Сравнение этапов изменений университетов

Компоненты	Первое поколение	Второе поколение	Третье поколение
Цель	Обучение	Обучение, исследования	Обучение, исследование и использование знаний
Роль	Защита правды	Исследование природы	Создание стоимости
Метод	Учебный	Современная наука	Современная наука и междисциплинарная наука
Выход	Профессионалы	Профессионалы и ученые	Профессионалы, ученые и предприниматели
Ориентация	Универсальная	Национальная	Глобальная
Язык	Латинский	Национальные языки	Английский
Организация	Факультеты и школы	Факультеты	Университетские учреждения
Управление	Канцлер	Ученые по совместительству	Профессионалы

Примечание: Составлено на основе источника [16].

Традиционный университет предлагает теоретическое образование, а не рыночное и отраслевое образование. Академические исследования, проводимые в традиционном университете, обычно остаются на теоретическом уровне и не переходят в практику. По этой причине университеты третьего поколения должны быть реструктурированы в предпринимательские университеты. Возникает вопрос, как будет структурирован предпринимательский университет.

Научное исследование концепции предпринимательства началось с работы Йозефа Шумпетера. По его мнению, предпринимателем можно назвать того, кто занимается инновационной деятельностью [17]. Более поздние исследования показали, что быть предпринимателем означает быть инновационным, творческим, готовым к риску и изменению, новатором и конкурентоспособным мыслителем [18]. Университетам необходимо быть пионером инноваций и производства знаний. В связи с реалиями сегодняшней быстроразвивающейся среды университету крайне важно иметь стратегическое мышление и создавать ценности для общества и человечества.

Модель предпринимательского университета зародилась в конце 1800-х годов, когда преподаватели университетов США, таких как Массачусетский технологический институт и Стэнфорд, предлагали консультационные услуги в области производства и торговли. Позже за этим последовал процесс развития, который распространился на европейские университеты, такие как Кембриджский университет [19].

Предпринимательский университет и университет нового поколения обычно берут на себя следующие функции:

- ◆ студенты должны иметь возможность основать собственный бизнес после окончания учебы;
- ◆ предпринимательство должно быть объектом междисциплинарных исследований;
- ◆ научные публикации, выпускаемые в университете, должны приносить финансовый вклад университету;
- ◆ университет должен быть способен находить решения социальных и экономических проблем общества с помощью информации, которая производится самим университетом;
- ◆ оказывать поддержку магистрантам и докторантам в создании и развитии бизнеса.

Реализация предпринимательско-инновационного университета требует от студентов сочетания в себе теоретических знаний и практики. Например, необходима реализация «Модели совместного образования» (Education Together Model), которая впервые применялась в области инженерии в Университете Цинциннати около 100 лет назад.

2) Производство / отрасль/бизнес.

Отрасль охватывает все компании, которые производят, распространяют, используют и оказывают финансовую поддержку. Эти компании принимают некоторые решения ради получения прибыли, увеличения доли рынка, быстрого возврата инвестиций и т.д. Некоторые из этих решений включают выбор технологий, НИОКР и коммерциализацию, решения о выборе рынка, инвестиционные решения, усилия по повышению трудоспособности и мощности, внешние связи, выбор каналов передачи и поставок, варианты кредита и процентов.

Согласно многим теориям экономического развития, прогресс бизнеса/производства зависит от взаимодействия с университетом [20]. Во многих развитых странах компании обращаются к университетам как к инстанции для все более широкого спектра инновационной деятельности, особенно той, которая основана на взаимодействии с региональными инновационными экосистемами, в которое также входят корпорации, государственные учреждения, венчурные инвесторы и предприниматели.

Однако несмотря на то, что цели партнерства между университетами и бизнесом можно легко описать, многим компаниям сложно установить и эффективно управлять этим партнерством, даже когда доступны ключевые финансовые ресурсы и человеческий капитал. Некоторые проблемы подрывают взаимодействие университетов и бизнеса. Например, образование и исследования являются приоритетом для университета, а отрасль фокусируется на знаниях, которые обеспечат конкурентное преимущество [21]. Проблема усугубляется в экосистеме, где различные заинтересованные стороны, все со своими амбициями, должны быть согласованы для достижения результата. Поэтому необходимо проводить исследования, которые повысят эффективность и результативность обеих сторон. Без сомнения, что устойчивое сотрудничество зависит от взаимной выгоды.

3) Государство / Правительственная политика.

Для эффективного и результативного использования национальных ресурсов государство должно разработать эффективные стратегии. После разработки стратегии университет обеспечивает стимулы для объединения производства, палат и ассоциаций, связанных с образованием, и неправительственных организаций. Другими словами, государству необходимо обеспечить правовые механизмы для объединения заинтересованных сторон, связанных с университетом и бизнесом. Принятая структура управления гарантирует, что во всех инстанциях реализации программы будут представители как бизнеса, так и университетов [22]. В контексте устойчивого инновационного развития правительства во всем мире приняли ряд законов, политику и постановлений, поощряющих сотрудничество университетов и бизнеса, чтобы сосредоточить усилия на инновациях и торговле [23]. В этой ситуации сотрудничество на основе волонтерства часто терпит неудачу. Поэтому необходимо принять юридические меры для поощрения сотрудничества [24].

4) Организации гражданского общества (неправительственные организации).

Организации гражданского общества и неправительственные организации (НПО) играют важную роль в сборе данных и эффективном использовании национальных ресурсов. Необработанная информация имеет ценность, если ее обрабатывать человеческим разумом. Это называется знанием. Существует также «неявное знание», встроенное в человеческий мозг или культуру компании, связанное с технологиями будущих поколений. Эта информация более ценна, чем другие. По этой причине неправительственные организации, связанные с образованием и наукой, должны делиться своими знаниями с другими заинтересованными сторонами для предпринимательского и инновационного университета.

Некоторые функции и характеристики НПО и университетов представлены ниже:

Таблица 2 – Функции и характеристики НПО и университетов

Университеты	Неправительственные организации
Факультет обогащается знаниями и занимается исследовательской и консультативной деятельностью.	Обучение только в определенной области.
Присутствует студенческая власть.	Ограниченное количество персонала, но носит добровольный характер.
Преподаватели и обучающиеся имеют признание со стороны общества.	Признание со стороны тех, кто работает в данном направлении.
Гибкость в работе; могут планировать свою программу обучения и прививать инновационное мышление в преподавании, обучении и исследовательской деятельности.	Программы начинаются с конкретного планирования и целей, но они могут быть изменены в зависимости от географического региона, заинтересованных сторон, а иногда и от характера финансирующего агентства.
Подход как на макроуровне, так и на микроуровне в зависимости от ситуации.	Микроуровень реализации программы.
Соответствующая библиотека и компьютерное оборудование.	Недостаток инфраструктурных объектов.
Нет элементов бюрократического поведения среди преподавателей и студентов.	Ограниченные ресурсы во многих случаях.
Преподаватели университета через родителей косвенно ближе к обществу.	НПО ближе к обществу в плане эффективной благотворительной деятельности.
Инфраструктурных объектов больше.	НПО действуют как катализатор между правительственной деятельностью по развитию и нуждающимися людьми.
Это самоуправляемое и автономное сообщество, пользующееся «свободой».	Волонтеры более доступны среди простых людей, чем государственных чиновников.
Примечание: Составлено авторами на основе источника [25].	

5) Профессиональные ассоциации / Торговые палаты

Профессиональная ассоциация – это «организация лиц, занимающихся одной и той же профессией, обычно создаваемая для контроля вступления в профессию, поддержания стандартов

и представления профессии в обсуждениях с другими организациями». Профессиональные ассоциации удовлетворяют широкий спектр потребностей; они обучают, защищают, представляют, аттестуют, контролируют, объединяют и поддерживают интересы своих членов и групп населения, которым они служат [26].

Профессиональные ассоциации и торговые палаты ведут лоббистскую деятельность, связанную с повышением осведомленности, информированием общественности, образованием и решениями правительства. Эти профессиональные объединения могут легко донести ожидания и проблемы своих сотрудников как до местных, так и до центральных властей. Другими словами, профессиональное объединение «проверяет пульс» своих членов.

Вовлечение студентов и начинающих специалистов в деятельность профессиональных ассоциаций приносит ощутимую пользу как студентам, так и ассоциациям [27]. Студенты могут получить возможность обмениваться навыками и знанием, выполнить роль руководителя, наладить связи и наставничества, быть в курсе о потенциальных возможностях трудоустройства. Профессиональные ассоциации могут предоставить практические знания, дополнять учебные программы, поддерживать выпускников [28].

Результаты и обсуждение

Сотрудничество университетов и производства – это тема, над которой проделана большая работа. Изучая модели обучения в развитых странах, можно увидеть, что сотрудничество университетов и производства рассчитано на очень долгосрочную перспективу. В сотрудничестве университета с производством университет должен избегать традиционных моделей поведения и действовать в соответствии с рыночными условиями.

Научное исследование, проведенное в рамках повышения деловых возможностей и предпринимательского потенциала развивающихся университетов, позволяет лучше понять значимость экосистемы предпринимательского университета для страны в настоящее время. В Казахстане процесс формирования предпринимательских университетов находится на начальной стадии. В большинстве случаев казахстанские вузы вовлечены в основном в образовательную деятельность. Целью создания в Казахстане университетов предпринимательского типа является подготовка будущих предпринимателей, способных работать в реальном секторе экономики, уметь рисковать, проявлять новаторство и инициативу, нести ответственность за принятые решения. Казахстанским вузам необходимо разрабатывать собственные стратегии развития и позиционировать себя в университетской среде исходя из национальных приоритетов, региональных особенностей и специфики своей деятельности.

К сожалению, существует ряд проблем, сдерживающих процессы трансформации казахстанских вузов в предпринимательские: вузы не имеют необходимой инновационной инфраструктуры; отсутствие достаточной автономии и академической свободы вузов; низкий уровень знаний в области коммерциализации научных разработок; не развито предпринимательское мышление, ориентированное на создание экономической ценности в обществе; отсутствие теоретического и методологического обоснования предпринимательского образования и предпринимательского вуза и его инновационной роли в развитии общества знания.

Результаты исследования показывают, что традиционная модель предпринимательского университета – «Модель тройной спирали» – включает взаимодействие только трех участников: университета, бизнеса и государства, тогда как в его экосистеме присутствуют и имеют важную роль и другие структуры: неправительственные организации и профессиональные ассоциации.

Заключение

Сотрудничество между бизнесом и университетами является важнейшим драйвером инновационной экономики. Эти отношения уже давно стали основой корпоративных исследований и разработок (НИОКР) – от создания основ знаний для следующего поколения решений до использования расширенного «рабочего места» для решения краткосрочных, поэтапных проблем и обеспечения потока новых талантов. К сотрудничеству университета, бизнеса и государства

должны подключиться неправительственные организации и профессиональные ассоциации, заложенные в разработанной нами новой модели предпринимательского университета – «Модели звезды». Государству необходимо играть роль катализатора в этом сотрудничестве, поскольку оно может направлять деятельность соответствующих заинтересованных сторон в стране посредством принятия законов. Взаимодействуя с НПО, университет будет иметь положительные результаты, так как он способен выполнять возложенные на него обязанности по предоставлению адекватных услуг своим студентам, с другой стороны, НПО тоже выиграет, поскольку получают выгоду от своих инвестиций, так как их пользователи будут иметь доступ к качественным инфраструктурным услугам. Университеты и НПО имеют схожие характеристики, такие как гибкость в принятии решений, коммуникационные каналы и эффективная координация. Также университетам необходимо развивать и взаимодействовать с профессиональными объединениями.

При оценке ситуации в Казахстане в настоящее время трудно определить политику, обеспечивающую достаточную мотивацию университетов для сотрудничества с бизнесом, неправительственными организациями и профессиональными ассоциациями. Не существует общепринятой практики, поощряющей сотрудничество данных структур с университетами. Если государственная политика будет направлена на преодоление данного разрыва, можно сказать, что эффективность академического и производственного секторов повысится. Более того, эффективное взаимодействие данных структур положительным образом повлияет на оптимальное использование национальных ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Etkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix-University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. 1995.
- 2 Кларк Б. Создание предпринимательских университетов: организационные направления трансформации. – Москва, 2011.
- 3 European Commission – OECD // A Guiding Framework for Entrepreneurial Universities. Final version. December 18, 2012.
- 4 Hannon P.D. Why is the Entrepreneurial University Important? // Journal of Innovation Management. 2013. Vol. 1(2). P. 10–17.
- 5 Simon P. Process Model for University-Industry Research Collaboration // European Journal of Innovation Management. 2008. No. 11(4). P. 488–521.
- 6 Dooley L., Kirk D. University-Industry Collaboration Grafting the Entrepreneurial Paradigm onto Academic Structures // European Journal of Innovation Management. 2007. No. 10(3). P. 316–332.
- 7 Etkowitz H. The Evolution of the Entrepreneurial University // International Journal of Technology and Globalisation. 2004. No. 1(1), P. 64–77.
- 8 Boardman P.C. Government Centrality to University-Industry Interactions / University Research Centers and the Industry Involvement of Academic Researchers // Research Policy. 2009. No. 38. P. 1505–1516.
- 9 Gertner D., Roberts J., Charles D. University-Industry Collaboration: a CoPs Approach to KTPs // Journal of Knowledge Management. 2011. No. 15(4). P. 625–647.
- 10 Watanabe T. University-Industry Collaboration // I Tech Monitor. 2009. Sep-Oct. P. 11–18.
- 11 Okay S. A Field Research on Views of Pamukkale University Teaching Staff on University-Industry Cooperation Studies // Journal of Selcuk-Technic. 2009. No. 8(2). P. 94–111.
- 12 Perkmann M., Kathryn W. University-Industry Relationships and Open Innovation: Towards A Research Agenda // International Journal of Management Reviews. 2007. No. 9(4). P. 259–280.
- 13 Alkibay O. E., Korkmaz S., Ermec A. Techno Parks Within the Frame University-Industry Cooperation, Managerial Problems and Suggested Solutions // Ataturk Universitesi İİBF Dergisi. 2012. No. 26(2). P. 65–91.
- 14 Coburn C., Dan B. Partnerships: A Compendium of State and Federal Cooperative Technology Programs // Columbus. 1995.
- 15 Drucker P. Innovation and Entrepreneurship Practice and Principles: Harper Business. New York. 2006.
- 16 Ciftci M. The Entrepreneur University and Third Generation Universities // Dumlupinar Universitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2015. No. 27. URL: <http://dergipark.gov.tr/dpusbe/issue/4769/65621>
- 17 Akkan C. Universiteler İkinci Kez Kabuk Degistiriyor // Bloomberg Businessweek Turkiye. 2010. May 23–29. P. 58–59.

- 18 Arena R., Romani P. Schumpeter on Entrepreneurship // In: Arena R., Dangel-Hagnauer C. (eds) *The Contribution of Joseph A. Schumpeter to Economics*. London. Routledge. 2002. P. 167–183.
- 19 Odabası Y. Degisimin ve Donuşumun Aracı Olarak Girismci Universite // *Girisimcilik ve Kalkinma Dergisi*. 2006. No. 1(1), P. 87–104.
- 20 Sakinc S., Sibel B. A Global Change in Higher Education: Entrepreneurial University Model // *Journal of Higher Education and Science*. 2012. No. 2(2). P. 92–99.
- 21 Kahsay M.N. The Links between Academic Research and Economic Development in Ethiopia: The Case of Addis Ababa University // *European Journal of STEM Education*. 2017. No. 2(2). P. 1–10.
- 22 Bruneel J., Pablo D., Ammon S. Investigating the Factors That Diminish the Barriers to University-Industry Collaboration // *Research Policy*. 2010. No. 39. P. 858–868.
- 23 Fernandes G., O’Sullivan D. Benefits Management in University-Industry Collaboration Programs // *International Journal of Project Management*. 2021. No. 39. P. 71–84.
- 24 Song Y., Sahut J., Zhang Z., Tian Y., Hikkerova L. The Effects of Government Subsidies on the Sustainable Innovation of University-Industry Collaboration // *Technological Forecasting and Social Change*. 2022. No. 174. P. 1–11.
- 25 Vasudeva Rao B.S. Universities – Non-Governmental Organizations: Partnership // *National Seminar*. Sri Venkateswara University. Tirupati. 2005.
- 26 Simon S., Grossman Susan F. Linking Students and Professional Associations: A Curricular Strategy // *Journal of Practice Teaching & Learning*. 2017. No. 15(3). P. 5–24. URL: <http://dx.doi.org/10.1921/jpts.v15i3.1240>.
- 27 Simon S., Webster J., Horn K. A Critical Call: Connecting Students and Professional Associations // *Social Work with Groups*. 2007. No. 30(4). P. 5–19.
- 28 Koch W., Sancier B. Continuing Education for School Social Workers: A Learnerfriendly Model // *Social Work in Education*. 1988. No. 10(2). P. 122–132.

REFERENCES

- 1 Etzkowitz H., Leydesdorff L. (1995) The Triple Helix-University-Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge Based Economic Development. (In English).
- 2 Klark B. (2011) Sozdanie predprinimatel'skih universitetov: organizacionnye napravlenija transformacii. Moskva. (In Russian).
- 3 European Commission – OECD // *A Guiding Framework for Entrepreneurial Universities*. Final version. December 18, 2012. (In English).
- 4 Hannon P.D. (2013) Why is the Entrepreneurial University Important? // *Journal of Innovation Management*. Vol. 1(2). P. 10–17. (In English).
- 5 Simon P. (2008) Process Model for University-Industry Research Collaboration // *European Journal of Innovation Management*. No. 11(4). P. 488–521. (In English).
- 6 Dooley L., Kirk D. (2007) University-Industry Collaboration Grafting the Entrepreneurial Paradigm onto Academic Structures // *European Journal of Innovation Management*. No. 10(3). P. 316–332. (In English).
- 7 Etzkowitz H. (2004) The Evolution of the Entrepreneurial University // *International Journal of Technology and Globalisation*. No. 1(1), P. 64–77. (In English).
- 8 Boardman P.C. (2009) Government Centrality to University-Industry Interactions / University Research Centers and the Industry Involvement of Academic Researchers // *Research Policy*. No. 38. P. 1505–1516. (In English).
- 9 Gertner D., Roberts J., Charles D. (2011) University-Industry Collaboration: a CoPs Approach to KTPs // *Journal of Knowledge Management*. No. 15(4). P. 625–647. (In English).
- 10 Watanabe T. (2009) University-Industry Collaboration // *I Tech Monitor*. Sep-Oct. P. 11–18. (In English).
- 11 Okay S. (2009) A Field Research on Views of Pamukkale University Teaching Staff on University-Industry Cooperation Studies // *Journal of Selcuk-Technic*. No. 8(2). P. 94–111. (In English).
- 12 Perkmann M., Kathryn W. (2007) University-Industry Relationships and Open Innovation: Towards A Research Agenda // *International Journal of Management Reviews*. No. 9(4). P. 259–280. (In English).
- 13 Alkibay O. E., Korkmaz S., Ermec A. (2012) Techno Parks Within the Frame University-Industry Cooperation, Managerial Problems and Suggested Solutions // *Ataturk Universitesi İİBF Dergisi*. No. 26(2). P. 65–91. (In English).
- 14 Coburn C., Dan B. (1995) Partnerships: A Compendium of State and Federal Cooperative Technology Programs // *Columbus*. (In English).

- 15 Drucker P. (2006) *Innovation and Entrepreneurship Practice and Principles*: Harper Business. New York. (In English).
- 16 Ciftci M. (2015) *The Entrepreneur University and Third Generation Universities // Dumlupinar Universitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. No. 27. URL: <http://dergipark.gov.tr/dpusbe/issue/4769/65621>. (In English).
- 17 Akkan C. (2010) *Universiteler İkinci Kez Kabuk Degistiriyor // Bloomberg Businessweek Turkiye*. May 23–29. P. 58–59. (In English).
- 18 Arena R., Romani P. (2002) *Schumpeter on Entrepreneurship // In: Arena R., Dangel-Hagnauer C. (eds) The Contribution of Joseph A. Schumpeter to Economics*. London. Routledge. P. 167–183. (In English).
- 19 Odabası Y. (2006) *Değisimin ve Donuşumun Aracı Olarak Girişimci Üniversite // Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. No. 1(1), P. 87–104. (In English).
- 20 Sakinc S., Sibel B. (2012) *A Global Change in Higher Education: Entrepreneurial University Model // Journal of Higher Education and Science*. No. 2(2). P. 92–99. (In English).
- 21 Kahsay M.N. (2017) *The Links between Academic Research and Economic Development in Ethiopia: The Case of Addis Ababa University // European Journal of STEM Education*. No. 2(2). P. 1–10. (In English).
- 22 Bruneel J., Pablo D. Ammon S. (2010) *Investigating the Factors That Diminish the Barriers to University-Industry Collaboration // Research Policy*. No. 39. P. 858–868. (In English).
- 23 Fernandes G., O’Sullivan D. (2021) *Benefits Management in University-Industry Collaboration Programs // International Journal of Project Management*. No. 39. P. 71–84. (In English).
- 24 Song Y., Sahut J., Zhang Z., Tian Y., Hikkerova L. (2022) *The Effects of Government Subsidies on the Sustainable Innovation of University-Industry Collaboration // Technological Forecasting and Social Change*. No. 174. P. 1–11. (In English).
- 25 Vasudeva Rao B.S. (2005) *Universities – Non-Governmental Organizations: Partnership // National Seminar. Sri Venkateswara University. Tirupati*. (In English).
- 26 Simon S., Grossman Susan F. (2017) *Linking Students and Professional Associations: A Curricular Strategy // Journal of Practice Teaching & Learning*. No. 15(3). P. 5–24. URL: <http://dx.doi.org/10.1921/jpts.v15i3.1240>. (In English).
- 27 Simon S., Webster J., Horn K. (2007) *A Critical Call: Connecting Students and Professional Associations // Social Work with Groups*. No. 30(4). P. 5–19. (In English).
- 28 Koch W., Sancier B. (1988) *Continuing Education for School Social Workers: A Learnerfriendly Model // Social Work in Education*. No. 10(2). P. 122–132. (In English).

Г. Ж. ТАЯУОВА,*¹

PhD, қауымдастырылған профессор.

*e-mail: dr.gulzhanat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

Ч. БЕКТАШ,²

PhD, профессор.

e-mail: cetin.bektas@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0078-3469

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

²Газиосманпаша университеті,

Токат қ., Түркия

ДАМУШЫ УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ БИЗНЕС МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН КӘСІПКЕРЛІК ӘЛЕУЕТТЕРІН ҚАЛАЙ АРТТЫРУҒА БОЛАДЫ: ЖҰЛДЫЗ МОДЕЛІ

Андатпа

Жоғары оқу орындары (университеттер) бір елдің экономикасы мен әлеуметтік өміріне елеулі үлес қосады. Осы себепті университеттер, өндіріс және қоғам арасындағы өзара әрекеттестік өте маңызды. Университеттер классикалық университеттік концепциядан арылып, кәсіпкерлік университеттердің рөлін иемденіп, алған білімдерін өндіріс пен қоғамға беруге кірісуі керек. Осылайша, кәсіпкерлік университет жаңа ақпарат пен технологиялардың дамуын қамтамасыз ете алады, сондай-ақ алынған білімді өндірісте пайдалануға әсер ете алады. Кәсіпкерлік университеттердің келесі дәуірі өздерінің негізгі құзыреттерін дамытып қана қоймай, сонымен қатар жаңа білімді құру мен таратуда домино әсеріне ие болуы керек. Бұл зерттеу жұмысы бір

елдің ресурстарын тиімді және нәтижелі пайдалану үшін қажетті тиісті мүдделі тараптардың өзара әрекетін сипаттайды. Бұл мүдделі тараптар ғылыми білімнің қайнар көзі ретіндегі кәсіпкерлік университеттер; бизнесті немесе өндіріс; университеттер мен өнеркәсіп үшін саясатты әзірлейтін үкімет; білім мен ғылымды қолдайтын үкіметтік емес ұйымдар мен кәсіби бірлестіктер. Осы бес негізгі мүдделі тараптарды біріктіру синергияны тудырады. Авторлар бес құйрықты пішініне байланысты «Жұлдыз моделі» деп аталатын модельді ұсынуда. Зерттеу нәтижелері университеттерге, бизнеске, үкіметке, үкіметтік емес ұйымдарға және кәсіби бірлестіктерге өзара әрекеттесулерді қалыптастыру және олардың дамуы мен жалпы экономиканы дамыту саясаты мен стратегияларын әзірлеу үшін пайдалы болуы мүмкін.

Тірек сөздер: кәсіпкерлік, өндіріс, Жұлдыз моделі, университеттер, Triple Helix.

G.ZH. TAYAUOVA,*¹

PhD, Associate professor.

*e-mail: dr.gulzhanat@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8061-3955

C. BEKTAS,²

PhD, Professor.

e-mail: cetin.bektas@gop.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0078-3469

¹Turan University,

Almaty, Kazakhstan

²Gaziosmanpasa University,

Tokat, Turkey

HOW TO INCREASE BUSINESS OPPORTUNITIES AND ENTREPRENEURIAL CAPACITY OF DEVELOPING UNIVERSITIES: STAR MODEL

Abstract

Higher education institutions (universities) make a significant contribution to the economy and social life of a country. For this reason, the interaction between universities, industry and society is important for countries. Universities need to get rid of the classical university concept and begin to take a role of entrepreneurial universities and transfer the acquired knowledge to industry and society. Thus, an entrepreneurial university can ensure the production of new information and technologies, as well as influence the use of acquired knowledge in production. The next generation of entrepreneurial universities not only need to develop their core competencies, but also have a domino effect on the creation and dissemination of new knowledge. This paper describes the interactions of relevant stakeholders necessary for the effective and efficient use of a country's resources. These stakeholders are entrepreneurial universities as sources of scientific knowledge; production sector representing business; the government, which develops policies for universities and industry; non-governmental organizations and professional associations that support education and science. Integrating these five key stakeholders creates synergy. The authors developed a model called the Star Model because of its five-tailed shape. The results of the study can be useful to universities, business, government, non-governmental organizations, and professional associations to form interactions and develop policies and strategies for their development and the development of the economy.

Key words: entrepreneurship, production, Star Model, universities, Triple Helix.

ОҚЫРМАНДАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді, «Экономика» саласы.

(«Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынатын ғылыми баспалар Тізбесін бекіту туралы» 2021 жылғы 28 қаңтардағы № 52 бұйрығына толықтырулар енгізу туралы» ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің **25.06.2021 ж. № 526** бұйрығы)

«Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы оқырмандар ашық қол жеткізе алатын Ғылыми электронды кітапханаға (Мәскеу, Ресей Федерациясы) енгізілді және ғылыми журналдардың материалдарын ақпараттық, ғылыми және білім беру мақсаттарында іздеу, көру және пайдалану мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін Ресейлік ғылыми дәйексөз алу индексі (РИНЦ) аналитикалық базасына енді (Келісімшарт № 361-06 / 2016 ж. 16.06.2016 ж.).

eLIBRARY.RU платформасында жарияланған жарияланымдардың толық мәтініне қол жеткізу үшін Ғылыми электронды кітапханаға пайдаланушының тіркелуі қажетті шарт болып табылады.

**Ғылыми электронды кітапхана eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» включен в Перечень научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности, отрасль «Экономика»

(приказ Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК № 526 от **25.06.2021 г.**
«О внесении дополнений в приказ № 52 от 28 января 2021 г. «Об утверждении Перечня научных изданий, рекомендуемых Комитетом по контролю в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности»)

Научный журнал «Вестник университета «Туран» – «Тұран» университетінің хабаршысы» размещен в Научной электронной библиотеке (г. Москва, Российская Федерация) в открытом доступе для читателей и включен в аналитическую базу данных «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ) с целью предоставления возможности поиска, просмотра и использования материалов научного журнала в информационных, научных и учебных целях (договор № 361-06/2016 от 16.06.2016 г.)

Регистрация пользователя в Научной электронной библиотеке является необходимым условием для получения доступа к полным текстам публикаций, размещенных на платформе eLIBRARY.RU

**Научная электронная библиотека eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>**

INFORMATION FOR READERS

The scientific journal “Bulletin of Turan University” is in the list of scientific publications recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity, the branch “Economy”

(by the order of the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan №. 526 from **25.06.2021** “On Amendments to Order No. 52 from January 28, 2021” On Approval of the List of Scientific Publications Recommended by the Committee for Control in the Field of Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for publishing main results of scientific activity”)

The scientific journal “Bulletin of Turan University”, hosted in the Scientific electronic library (Moscow, Russian Federation), is free to readers and included in the analytical database “Russian science citation index” (RSCI) with the aim of providing search, view and use materials of scientific journal in for information, research and education (contract №.361-06/2016 from 16.06.2016)

User registration in the Scientific electronic library is **a necessary condition** to gain access to the full text publications hosted on the eLibrary platform.RU

Scientific Electronic Library eLIBRARY.RU:
<http://elibrary.ru>

**«ТҰРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДА
ЖАРИЯЛАНАТЫН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУГЕ ҚОЙЫЛАТЫН
ТАЛАПТАР**

Материалдар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде журналдың ресми сайты (<https://vestnik.turan-edu.kz/>) арқылы қабылданады, онда авторларға мақалаларды жіберу үдерісі, сондай-ақ ақы төлеу туралы толық нұсқаулық бар.

Мәтін **WINWORD XP** немесе* **RTF (Reach text format)** форматында терілуі тиіс. **Times New Roman** шрифт, **14** кегль. Жазба мәтіні бір жол аралығы арқылы теріліп, **16 беттен** аспауы тиіс.

Парақтың үстінгі сол жақ бұрышында **FTAMI, ЭОК** және **JEL** жазылады.

Одан әрі, парақтың оң жақ жоғары бөлігінде автордың тегі мен инициалдары, жұмыс орны, ғылыми дәрежесі мен атағы, ел мен қала атауы, e-mail үш тілде сөздер (қазақша, орысша және ағылшынша) жазылады, егер бірнеше автор болса – мақаланың негізгі авторын (* белгісімен) көрсетіңіз. Парақтың ортасына материалдың **атауы** бас әріптермен, одан әрі – **тірек сөздер** (7–8 сөз, екі сөз тіркесінен аспауы керек) үш тілде жазылады. Содан кейін мәтіннің келесі жиек мөлшерін сақтай отырып, **тасымалдаусыз** басу қажет: сол жақ – 30 мм, оң жақ – 10 мм, үстінгі – 15 мм, астыңғы – 20 мм сақтай отырып тасымалсыз жазылады. Азат жол үшінші белгіден басталады. Формулалар тек **формалар редакторы (Microsoft Equation)** қосымшасында терілу керек. **Кестелер, суреттер және схемалар** қосымша бояуларсыз жазылады.

Мәтінде **квадрат жақшалар** ішінде қолданылған әдебиеттерге сілтемелер, ал **қолданылған әдебиеттер** тізімі мақала соңына 15-30 атау көлемінде жазылады. Кириллицада ұсынылған әдебиеттер екі нұсқада - түпнұсқада және романизацияланған алфавитте (**транслитерация** - <http://www.translit.ru>) беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың мақсаты мен қолданылған зерттеу әдістері көрсетілген **андапта** (200–250 сөз, 14 кегль) үш тілде жазылады. Одан әрі, мақаланың **атауы** үш тілде жазылады.

Журналдың потенциалды авторлары тақырыптарына сәйкес мақаланың құрылымы бойынша келесі ережелерді ұстануы тиіс (**атауы, андатпа, тірек сөздер, кіріспе, негізгі ережелер, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылаулар, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер, транслитерацияланған әдебиеттер тізімі**).

Мақаланың құрылымдық элементтерінің тақырыптары қалың қаріппен көрсетілуі керек.

Мақала мәтіні еш жерде жарияланбаған түпнұсқалық нұсқада болуы тиіс.

Мақала жасырын рецензиялаудан өтеді, рецензенттерді журналдың редколлегиясы тағайындайды.

Мақаланың соңында толық аты-жөнін, кері мекенжайын, телефондарын, факсін, электрондық пошта мекенжайын (e-mail) көрсетуіңізді сұраймыз.

Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты. Ғылыми-редакциялық кеңестің пікірі әрдайым автордың (авторлардың) пікірімен сәйкес келе бермейді. Редакциялық кеңес мақалаларды жариялау немесе қабылдамау құқығын өзіне қалдырады.

Ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу мақсатында «Тұран» университетінде ғылыми плагиатты анықтау және оның алдын алу жөніндегі қызметті ұйымдастыру туралы ережеге» сәйкес журнал редакциясы жариялауға ұсынылған мақалаларды антиплагиат бойынша тексерістен өткізеді.

Біздің басылымға қайта басылған кезде сілтеме міндетті.

Біздің мекен-жайымыз: **050013, Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А, «Тұран» университеті.**

Анықтама телефоны: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»

Материалы принимаются на казахском, русском и английском языках через официальный сайт журнала (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), в котором имеется подробная инструкция для авторов о процессе подачи статей, а также об оплате публикации.

Текст статьи должен быть набран в **WINWORD XP** или *. RTF (Reach text format). Шрифт **Times New Roman**, кегль **14**, текст должен быть набран через один интервал и не превышать **16** страниц.

В левой верхней части листа печатается **МРНТИ, УДК и JEL**.

Далее в правой верхней части листа печатаются на трех языках (казахском, русском и английском) фамилия и инициалы автора, место работы, ученая степень и звание, название страны и города, e-mail; если авторов несколько – указать основного автора статьи (знаком*). В середине листа прописными буквами печатаются **название** материала, далее – **ключевые слова** (7–8 слов, в том числе не более двух словосочетаний) на трех языках. Затем идет текст, который следует печатать **без переносов**, соблюдая следующие размеры полей: левое – 30 мм, правое – 10 мм, верхнее – 15 мм, нижнее – 20 мм. Абзацный отступ начинается с третьего знака. Формулы набирать только в приложении – **редактор формул (Microsoft Equation)**. **Таблицы, рисунки и схемы** печатаются без заливок.

В тексте в **квадратных скобках** даются ссылки на использованную литературу, **список литературы** печатается в конце статьи в количестве 15–30 наименований. Литература, представленная на кириллице, дается в двух вариантах – в оригинале и романизированным алфавитом (**транслитерация** – <http://www.translit.ru>).

После списка литературы должна быть **аннотация** (200–250 слов, 14 кегль) на трех языках, в котором указываются цель статьи и использованные методы исследования. Далее печатается **название статьи** также на трех языках.

Потенциальные авторы журнала должны в соответствии с заголовками придерживаться следующих правил по структуре статьи (**название, аннотация, ключевые слова, введение, основные положения, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информация о финансировании (при наличии), литература, транслитерированный список литературы**).

Заголовки структурных элементов статьи должны быть выделены жирным шрифтом.

Текст статьи должен быть оригинальным, ранее нигде не опубликованным.

Статья проходит «слепое» рецензирование, рецензенты назначаются редколлегией журнала.

В конце статьи просим указать Ф.И.О. полностью, обратный адрес, телефоны, факс, адрес электронной почты (e-mail).

Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы). Мнение Научно-редакционного совета не всегда совпадает с мнением автора (авторов). Редакционный совет оставляет за собой право публикации или отклонения статей.

В целях выявления и предотвращения научного плагиата в соответствии с «Положением об организации деятельности по выявлению и предотвращению научного плагиата в университете «Туран» редакцией журнала проводится проверка на антиплагиат статей, представленных для публикации.

Ссылка на наше издание при перепечатке обязательна.

Наш адрес: **050013, г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А, университет «Туран».**

Телефон для справок: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Редакционная коллегия

REQUIREMENTS FOR THE DESIGN OF ARTICLES PUBLISHED IN THE JOURNAL “BULLETIN OF TURAN UNIVERSITY”

Manuscripts are accepted in Kazakh, Russian and English through the official website of the journal (<https://vestnik.turan-edu.kz/>), which provides with the detailed instructions for authors about the process of submitting articles, as well as publication fees.

The text of the article must be typed in **WINWORD XP** or *. RTF (Reach text format). **Times New Roman** font, size **14**, the text must be typed in one interval and not exceed 16 pages.

IRSTI, **UDC** and **JEL** are printed in the upper left part of the sheet.

Then, in the upper right part of the sheet, the author's surname and initials, place of work, academic degree and title, name of the country and city, and e-mail are printed in three languages (Kazakh, Russian, and English). If there are several authors, indicate the main author of the article (with the *sign). In the middle of the sheet, **the name of the manuscript** is printed in capital letters, followed by **keywords** (7-8 words, including no more than two phrases) in three languages. Then there is the text that should be printed without hyphenation, observing the following field sizes: left-30 mm, right-10 mm, top-15 mm, bottom-20 mm. The paragraph indent begins with the third character. Formulas must be given in the **formula editor** application (Microsoft Equation). **Tables, figures, and diagrams** are printed without fills.

In the text, references to the literature used are given in **square brackets**, the list of references is printed at the end of the article comprising 15-30 titles. The reference presented in the Cyrillic alphabet is given in two versions – in the original and in the Romanized alphabet (**transliteration** – <http://www.translit.ru>).

A short abstract (200-250 words, 14 size) should be given in three languages after the list of references, which indicates the purpose of the article and the research methods used. Then **the title of the article** is also printed in three languages.

Authors of the journal should adhere to the following requirements concerning the structure of the article in accordance with the headings (**title, abstract, keywords, introduction, main provisions, materials and methods, results, discussion, conclusion, information about funding (if available), references, transliterated list of references**).

The headings of the structural elements of the article should be given in bold.

The text of the article must be original, not previously published anywhere.

The article is subjected to “blind” review, the reviewers are appointed by the Editorial board of the journal.

At the end of the article, please indicate your full name, return address, phone numbers, fax, and e-mail address.

The author (s) is/are responsible for the content of the article. The opinion of the Scientific and Editorial Board does not always coincide with the opinion of the author (s). The Editorial Board reserves the right to publish or reject articles.

In order to identify and prevent scientific plagiarism, in accordance with the “Regulations on the organization of activities for the identification and prevention of scientific plagiarism at Turan University”, the Editorial board of the journal checks articles submitted for publication for anti-plagiarism.

A link to our publication is required when reprinting it.

Our address: **050013, Almaty, Satpaev ave. 16a, Turan University**

Phone: **8(727) 260-40-18, 260-70-00.**

Website: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

Editorial board

ҚҰРМЕТТІ ЖАЗЫЛУШЫЛАР!

Біздің индекс: **75665**
Жазылу құны 3 айға – **460 теңге**

Негізін қалаушы: «Тұран» университеті

Алматы қ., Сәтпаев көш., 16А.

Тел: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: mayab60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

УВАЖАЕМЫЕ ПОДПИСЧИКИ!

Наш индекс: **75665**

Стоимость подписки на 3 месяца – **460 тенге**

Учредитель: университет «Туран»

г. Алматы, ул. Сатпаева, 16А.

Тел.: 260-40-18, 260-70-00

E-mail: maya60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Сайт: <https://vestnik.turan-edu.kz/>

DEAR READERS!

Our index: **75665**

Subscription cost for 3 months – **460 tg**

Founder: Turan University

16 A Satpaev ave., Almaty

Tel: 206-40-18, 260-70-00

E-mail: maya60@list.ru;

m.zhuikova@turan-edu.kz;

vestnik@turan-edu.kz

Website : <https://vestnik.turan-edu.kz/>

«ТУРАН» УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал
№ 1 (101) 2024 ж.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА «ТУРАН»
Научный журнал
№ 1 (101) 2024 г.

Компьютерная верстка: Жуйкова М.А.
Корректор: Скуратова И.М.

Подписано в печать 20.03.2024 г.
Бумага офсетная № 1,62 x 84/16. Плотность 80 г/м².
Усл.печ.л. 49,5 Уч.изд.л. 51,5 Тираж 500 экз.
Заказ № 430

Адрес редакции:
г. Алматы, ул. Сагпаева, 16А, университет «Туран».
Оригинал-макет подготовлен редакционно-издательским
отделом университета «Туран».
г. Алматы, ул. Сагпаева, 16А.
Тел.: 260-40-18, 260-70-00.

Отпечатано в ТОО «Технология изображений».
г. Алматы, ул. Нурмакова, 30, офис 2
Тел.: 258-48-02, 250-96-69.

ДЛЯ ЗАМЕТОК
